

รายงานการวิจัย

เรื่อง

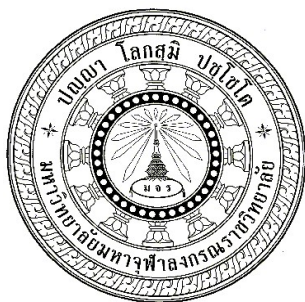
พุทธนวัตกรรมเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
The Buddhist Innovation of Dwellings Accustomed to
Nature and Environment

โดย

ผศ.ดร. นवलวรรณ พูนวสุพลฉัตร
พระปัญญาภรณ์นาคร ภาณส่วโร, ดร.
ดร.ทรงวิทย์ แก้วศรี
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๖๕

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 800765068

รายงานการวิจัย

เรื่อง

พุทธนวัตกรรมเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
The Buddhist Innovation of Dwellings Accustomed to
Nature and Environment

โดย

ผศ.ดร. นवलวรรณ พูนวสุพลฉัตร
พระปัญญาธรรมาจารย์ ญาณสำโร, ดร.
ดร.ทรงวิทย์ แก้วศรี

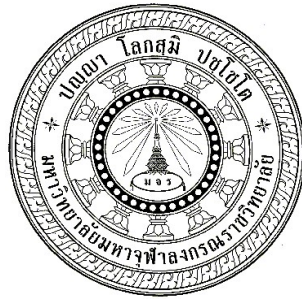
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๕

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 800765068

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Research Report

The Buddhist Innovation of Dwellings Accustomed to
Nature and Environment

By

Asst.Prof. Dr. Nuarhnwan Punwasuponchat

Phra Panyarattanakorn Nānasamvaro, Dr.

Dr. Songvit Kaeosri

Palisueksabuddhaghosa Campus, Nakhon Pathom

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

B.E. 2565

Research Project Funded by Palisueksabuddhaghosa Campus,

Nakhon Pathom

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 800765068

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย :	พุทธนวัตกรรมเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
ผู้วิจัย:	ผศ.ดร. นवलวรรณ พูนวสุพลฉัตร, พระปัญญารัตนากร ถาณสัโร, ดร., และ ดร. ทรงวิทย์ แก้วศรี
ส่วนงาน:	วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปีงบประมาณ:	๒๕๖๕
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ (๑) เพื่อศึกษาประวัติและพัฒนาการของเสนาสนะ (๒) เพื่อวิเคราะห์บทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะนักนวัตกรรมก่อสร้างเสนาสนะ และ (๓) เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้การสร้างนวัตกรรมที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย การวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยศึกษาวิจัยเอกสารจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาและจากเอกสารวิชาการอันแสดงมติของผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา

ผลการศึกษามีดังนี้:

หลักการของพระพุทธศาสนา ผู้เข้ามาขอบวชเป็นภิกษุยอมฝึกปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส พึงเป็นผู้มีกนน้อยสันโดษด้วยปัจจัย ๔ คือจีวร เครื่องนุ่งห่ม, บิณฑบาต อาหารขบฉัน, เสนาสนะ ที่อยู่อาศัย และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ยาบำบัดรักษาโรค สิ่งเหล่านี้ภิกษุได้รับอุปถัมภ์บำรุงจากชาวบ้านผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในปฏิปทาของภิกษุนั้น เมื่อได้สิ่งใดมาก็ยินดีสันโดษด้วยปัจจัยนั้นๆ ทั้งรู้จักประหยัดในการบริโภคใช้สอยอย่างรู้คุณค่าแท้และให้คุ้มค่ามากที่สุด

ในเรื่องเสนาสนะทรงมีพระพุทธานุญาตเสนาสนะอันสังต์วิเวก ๙ อย่างคือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎู ที่แจ้ง และลอมฟาง ในกาลต่อมาเมื่อมีผู้ศรัทธาจะสร้างวิหารถวายภิกษุ จึงทรงมีพระพุทธานุญาตเสนาสนะ ๕ อย่างคือ วิหาร (เรือนที่อยู่, กุฏิ) อัทมโยค (เรือนมุงแถบเดี่ยวหรือเพิงพัก) ปาสาท (ปราสาท-เรือนชั้น) หัมมิมะ (เรือนโล้นหรือเรือนยอด) คูหา (ถ้ำจำลอง) หากภิกษุจะสร้างกุฏิอยู่เอง จะต้องมีขนาดกว้างไม่เกิน ๗ คืบ ยาวไม่เกิน ๑๒ คืบ โดยคืบพระสุคต (ประมาณ ๗ X ๑๒ ฟุต) และต้องให้สงฆ์กำหนดที่ให้ด้วย แต่ถ้าหากมีผู้ศรัทธาสร้างถวายเป็นที่อยู่ส่วนตัวของภิกษุ ไม่จำกัดขนาด แต่ต้องให้สงฆ์กำหนดที่ให้เช่นเดียวกัน

ในยุคแรกมีผู้ศรัทธาสรางกุฏิวิหารถวายสงฆ์ แต่มักสร้างง่าย ๆ มีโครงสร้างไม่แข็งแรง ไม่มีเครื่องใช้อันจำเป็นที่ภิกษุพึงใช้สอย เป็นเพียงกระท่อมดิน มีทางเข้าแคบๆ ภายในห้องไม่มีที่ระบายอากาศ อับชื้น บรรยากาศมืดสลัว และเหม็นอับ พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระองค์ในฐานะนักนวัตกรรมการก่อสร้างเสนาสนะ ในขั้นตอนนี้ ในเมื่อกุฏิวิหารน้อยนั้นมีปัญหามากมาย ได้ทรงแก้ไขปรับปรุงโดยทรงสั่งการให้ภิกษุผู้อยู่อาศัยติดบานประตู ป้องกันสัตว์เลื้อยคลานและสัตว์มีพิษต่างๆ เข้าไปข้างใน เจาะช่องติดบานหน้าต่าง ทำลูกกรงปิดหน้าต่าง ปิดม่านกันพวคนกและกระรอกกระแต มุดเข้ามาทางช่องหน้าต่าง ฝาผนังไม่คงทนโปรดให้รื้อลง ก่อและฉาบใหม่ หลังคาก็โปรดให้มุงผ้าให้หนาแน่น ติดตั้งเพดาน บางแห่งพื้นต่ำฝนตกน้ำไหลเข้า ก็โปรดให้ยกพื้นขึ้นสูงกันน้ำท่วม ให้ทาสีใหม่ ปรับบริเวณรอบกุฏิ ถ้าจำเป็นก็ให้กันรั้วล้อม นอกจากนี้โปรดให้มีเตียง ตั้ง ที่นั่งที่นอน พรหมปูพื้น ฝาปูนอน หมอน ฝ่าห่ม อันควรแก่ภิกษุต้องใช้สอย นี่เป็นเพียงนวัตกรรมการเสนาสนะ เฉพาะกุฏิวิหารหลังน้อยที่ทรงช่วยบริหารจัดการให้ แต่ถ้าวิหารหมายถึงวัดหรืออารามขนาดใหญ่ พระพุทธเจ้าทรงริเริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการออกแบบแปลนวางจุดที่จะก่อสร้างเสนาสนะสิ่งปลูกสร้างต่างๆ อย่างเป็นระบบและมีระเบียบ ดังตัวอย่างจะเห็นได้จากการวางผังก่อสร้างมหาวิหารของอนาถปิณฑิกเศรษฐี และบุพพารามของนางวิสาขา มหาอุบาสิกา สิ่งปลูกสร้างนอกจากวิหารขนาดใหญ่หลายชั้น มีห้องนับพันห้อง ยังมีสิ่งปลูกสร้างอย่างอื่น ๆ อีกเช่น สร้างบริเวณ ชุมประตู ศาลาหอฉัน โรงไฟ กัปปิยกุฏิ วัจกุฏิ ที่จงกรม ศาลาจงกรม ขุดบ่อน้ำ ศาลาบ่อน้ำ เรือนไฟ ขุดสระโบกขรณี สร้างมณฑป เป็นต้น นวัตกรรมของพระพุทธเจ้า ยังครอบคลุมไปถึงการบริโภคใช้สอย การดูแลรักษา โดยเฉพาะเรื่องความสะอาด ในกรณีภิกษุผู้อยู่ป่า จะต้องไม่ทำลายป่า ไม่เบียดเบียนสัตว์ป่า ทั้งไม่สร้างมลพิษภาวะใดๆ ให้เกิดแก่ป่าด้วย สิ่งสำคัญที่ภิกษุไม่ว่าจะเป็นฝ่ายอรัญวาสีหรือคามวาสี พึงมีความมักน้อยสันโดษและประพฤติดุสิตเกลากิเลสเพื่อถึงความดับทุกข์ในที่สุด

คำสำคัญ : นวัตกรรมเสนาสนะ, ความพอเพียง, การอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

Research Title:	The Buddhist Innovation of Dwellings accustomed to Nature and Environment
Researchers:	Asst. Prof. Dr. Nuarhnwan Punwasuponchat, Phra Panyarattanakorn Ñānasamvaro, Dr., and Dr. Songvit Kaeosri
Department:	Palisueksabuddhaghosa Campus, Nakhon Pathom Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Fiscal Year:	2565 / 2022
Research Scholarship Sponsor:	Palisueksabuddhaghosa Campus, Nakhon Pathom Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

This research was of the three objectives, viz. (1) to study history and development of Buddhist Dwellings; (2) to analyze the role of the Lord Buddha as the pioneer of Dwellings place innovation; and (3) to synthesize knowledge, creating innovations that are friendly to nature and the environment in Thai society. This research is a qualitative one with documents studied, analyzed, and synthesized on Buddhist Scriptures and views of Buddhist scholars.

Research results were as following:

Rationale of Buddhism is that one who comes to be a monk should be of simplicity and contentment with whatever is one's own practice to get rid of defilements. As living way of monks depends on the support of people by offering clothes, food, dwelling, and medicine, the so-called "the four requisites." A monk should be satisfied with his gain. In consumption, he should realize its true value and consume them with true value worthwhile at best.

Regarding dwelling the nine types of solitude dwelling permitted for monks were forest, tree root, mountain, mountain-hole, cave, charnel-ground, jungle, open-air dwelling, and straw-heap. The Buddha himself preferred unoccupied buildings. As a time went on, when a dedicated Buddhist desired to build an abode for monks, the

Buddha permitted the five types for monks' abodes as a cell; a house shaped like a Garuda bird, shed without a support; mansion; top house; and implica cave. If a monk was to build a cell for himself, the size might not be over seven feet in width and twelve feet in length. The location might be also allowed by the Sangha Order. In case any donor built a cell for personal consumption of a monk, no limitation of size, would not be limited; but the land had to be allocated by the Sangha Order.

At the beginning a cell had been built by the donor, it was so simple and loosely structured that no facilities provided but muddy hut with a little entrance. The room was unventilated, muggy, gloomy, dark, and obscure. The Buddha stated his innovation of monks' dwelling from this point. Due to the weakness of the building, he approached to have provided the installation of door, windows, balustrade, curtain, as well as bolt and latch with additional secret wedge. His advice also covered raising the ground, supplement of the wall and the roof to the stability. Ceiling was also attached. Surroundings were improved. Additionally, all necessities had been implemented like seats and beds, bed sheets, pillows, blankets, etc. This is the innovation of the *vihāra* in the sense of *kuti* or a cell of an individual monk. But in the wider meaning, the *vihāra*, indicates the whole temple or monastery to accommodate a number of monks living together, the Buddha prescribed his innovation of both plans of design and construction, both buildings and their landscape. Examples can be seen from *Jetavana* built by *Anathapindika* and *Pubbārama* by *Visakhā*. Some to be mentioned, apart from mansions and top houses, were dining hall, preaching hall, relaxing pavilion, well, lotus pond, fire house, lighting house, dome, kitchen, storeroom, garden, main gate, surrounding, porch and toilets, etc. The Buddha's innovation extends also to the consummation, maintenance, and clean care. In case of forest dwelling, the resident must not do anything to destroy the forest, not to hurt any wild animals, not to make any pollution. One thing to be borne in mind of every monk, as monk - hood, he must be satisfied with whatever is one's own of the four requisites, and perform an auster practice till to the extinction of suffering.

Keywords: Buddhist dwellings place innovation, Sufficiency, Natural resources conservation

กิตติกรรมประกาศ

ก่อนอื่นต้องขอแสดงความขอบพระคุณผู้บริหารบัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยเฉพาะอาจารย์ ดร. ธาณี สุวรรณประทีป ผู้อำนวยการโครงการ ซึ่งได้อำนวยความสะดวกประสานงานในด้านทุนอุดหนุนการวิจัยครั้งนี้

แม้ว่างานวิจัยเรื่อง “พุทธนวัตกรรมเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” จะเป็นงานชิ้นเล็กๆ ที่คนส่วนใหญ่มองข้าม แต่ความจริงเป็นเรื่องใหญ่และสำคัญมาก เพราะแสดงถึงภาวะผู้นำของพระพุทธองค์ในฐานะประมุขสงฆ์ ทรงปกครองดูแลภิกษุสงฆ์ให้ประพฤติปฏิบัติชอบ มีความมักน้อยสันโดษและมีวัตรปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส แม้แต่การวางรูปแบบในการผลิตและบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่พักอาศัย และยาบำบัดรักษาโรค ต้องเป็นทรัพยากรหาง่ายและท้องถิ่นใช้กันประจำอยู่แล้ว ทุกปัจจัยภิกษุได้มาโดยอาศัยศรัทธาของชาวบ้าน ภิกษุต้องเป็นแบบอย่างในการบริโภคใช้สอยอย่างรู้คุณค่าแท้ ไม่ใช่ว่ารู้คุณค่าเทียม ทั้งยังต้องใช้สอยอย่างประหยัดและคุ้มค่าประโยชน์สูงสุด

ความลำบากในงานวิจัยชิ้นนี้อยู่ที่ต้องวิเคราะห์จากข้อมูลในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะพระวินัยปิฎกเกี่ยวกับสิกขาบทที่เกี่ยวข้องกับการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ พระวินัยปิฎกเล่ม ๑-๗ ใช้อ้างอิงมาก นอกนั้นเป็นสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย และรายละเอียดบางเรื่องในอรรถกถาธรรมบท ขุททกนิกาย งานนิพนธ์ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ซึ่งผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

งานวิจัยชิ้นนี้ เพื่อชี้ให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นต้นแบบนวัตกรรมปัจจัย ๔ โดยเฉพาะเรื่องจีวรเครื่องนุ่งห่มและเสนาสนะที่อยู่อาศัยว่าล้ำเลิศเพียงไร และจากแนวคิดนี้ ดร.ทรงวิทย์ แก้วศรีศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลนำมาสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ ในขณะเดียวกัน ก็ขอกราบขอบพระคุณ รศ.ดร. พระสุธีรัตนบัณฑิต (อาทิตย์ อาภากร) ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ และขอขอบพระคุณผู้บริหารโครงการบัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส ผู้อนุมัติโครงการวิจัยเรื่องนี้

ดร. นवलวรรณ พูนวสุพลฉัตร
หัวหน้าคณะผู้วิจัย

๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๕

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ฎ
สารบัญภาพ	ฏ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฐ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ปัญหาการวิจัย	๖
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๖
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๖
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗
๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง.....	๗
๑.๖.๒ รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๑๓
๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๕
๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๕
๑.๙ ประโยชน์ที่จะได้รับ	๑๖
บทที่ ๒ ประวัติและพัฒนาการของเสนาสนะ	๑๗
๒.๑ ความนำ	๑๗
๒.๒ นิยามศัพท์และความหมายของเสนาสนะ	๑๙
๒.๓ เสนาสนะในพระวินัยบัญญัติ	๒๓
๒.๓.๑ เสนาสนะในมหาวิภังค์	๒๓

๒.๓.๑.๑	ปาราชิกกัณฑ์	๒๓
๒.๓.๑.๒	สังฆาทิเสสกัณฑ์	๒๘
๒.๓.๑.๓	ปาจิตตีย์กัณฑ์	๓๙
๒.๓.๒	เสนาสนะในภิกขุเวีรียงค์	๔๖
๒.๔	คำสรุปความประจำบท	๔๙
บทที่ ๓	บทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นนักนวัตกรรมการก่อสร้างเสนาสนะ	๕๑
๓.๑	ความนำ	๕๑
๓.๒	เสนาสนะและประเภทของเสนาสนะ	๕๓
๓.๒.๑	เสนาสนะตามธรรมชาติ	๕๔
๓.๒.๒	เสนาสนะที่มีผู้สร้างถวาย	๖๔
๓.๒.๒.๑	กำเนิดการสร้างวิหาร	๖๔
๓.๒.๒.๒	ทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด	๖๕
๓.๒.๒.๓	ปัญหาและการไขข้อบกพร่องของเสนาสนะ	๖๙
๓.๓	ความสำคัญของเสนาสนะต่อการอยู่จำพรรษา	๘๖
๓.๓.๑	ทรงอนุญาตการเข้าจำพรรษา	๘๖
๓.๓.๒	เรื่องประเภทแห่งวันเข้าพรรษา	๘๗
๓.๓.๓	ทรงห้ามเที่ยวจาริกระหว่างพรรษา	๘๘
๓.๓.๔	การเข้าจำพรรษาในสถานที่บางแห่ง	๘๙
๓.๓.๕	สถานที่ไม่ควรเข้าจำพรรษา	๙๐
๓.๔	สรุปความประจำบท	๙๒
บทที่ ๔	องค์ความรู้การสร้างนวัตกรรมการเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในสังคมไทย	๙๕
๔.๑	ความนำ	๙๕
๔.๒	วัดสำคัญในสมัยพุทธกาล	๙๕
๔.๒.๑	พระเวฬุวัน	๙๙
๔.๒.๒	ชิวกัมพวัน	๑๐๑
๔.๒.๒.๑	ประวัตินมอชิวโกโกมารภัก	๑๐๒
๔.๒.๓	ปาวานิกัมพวัน	๑๐๘
๔.๒.๔	นิโคธาราม	๑๐๘

๔.๒.๕ โฆสิตาราม	๑๐๙
๔.๒.๖ อัมพปาลีวัน	๑๑๑
๑. ประวัติของนางอัมพปาลี	๑๑๑
๔.๒.๗ พระเชตะวันมหาวิหาร	๑๑๔
๑. ประวัติเบื้องต้นของอนาถบิณฑิกเศรษฐี	๑๑๔
๔.๒.๘ ปุพพาราม	๑๒๒
๑. ประวัตินางวิสาขามหาอุบลิกา	๑๒๒
๔.๓ การสร้างวัดในประเทศไทย	๑๓๖
๔.๔ องค์ความรู้การสร้างนวัตกรรมการเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมใน สังคมไทย	๑๔๙
๔.๔.๑ องค์ความรู้สำหรับนักนวัตกรรมการ	๑๔๙
๔.๔.๑.๑ ความเป็นผู้นำ	๑๔๙
๔.๔.๑.๒ มีความรู้	๑๕๒
๔.๔.๑.๒.๑ ความรู้เรื่องป่า	๑๕๔
๔.๔.๑.๒.๒ ความรู้เรื่องเสนาสนะป่า	๑๖๔
๔.๔.๑.๒.๓ ความรู้เรื่องหลักการและวิธีการก่อสร้างเสนาสนะ..	๑๗๗
๔.๔.๒ รูปแบบนวัตกรรมการก่อสร้างเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย	๒๑๗
๔.๔.๒.๑ หลักวัตรปฏิบัติของภิกษุในพระพุทธศาสนา	๒๒๐
๔.๔.๒.๒ ประเพณีพรหมจรรย์	๒๒๐
๔.๔.๒.๓ ประเพณีชดถาภิเลส	๒๒๑
๔.๔.๒.๔ ปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์	๒๒๒
๔.๔.๒.๕ หลักพระวินัย	๒๒๒
๔.๔.๒.๖ หลักธรรม	๒๒๓
๔.๔.๒.๗ รุดงควัตร-อารัณญิกังคะ	๒๒๘
๔.๔.๒.๘ องค์คุณของภิกษุอยู่ป่า	๒๓๐
๔.๔.๒.๘.๑ เข้าใจป่า	๒๓๒
๔.๔.๒.๘.๒ เข้าถึงป่า	๒๓๖
๔.๔.๒.๘.๓ พัฒนาป่า	๒๕๑
๔.๔.๓ ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับเสนาสนะ	๒๕๘

๔.๖ สรุปความประจำบท	๒๘๑
บทที่ ๕ บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	๒๘๕
๕.๑ บทสรุป	๒๘๕
๕.๒ อภิปรายผล	๒๙๐
๕.๓ ข้อเสนอแนะ	๒๙๓
๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๒๙๓
๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะชั้นปฏิบัติการ	๒๙๔
๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป	๒๙๔
บรรณานุกรม	๒๙๕
ภาคผนวก	
ภาคผนวก ก. บทความการวิจัย.....	๒๙๙
ภาคผนวก ข. กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๓๑๒
ภาคผนวก ค. ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์กิจกรรมที่วางแผนไว้และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมา และผลที่ได้รับของโครงการ.....	๓๑๕
ภาคผนวก ง. มาตรการต่างๆ ในสมัยพุทธกาล.....	๓๒๖
ภาคผนวก จ. จำนวนวัดพุทธศาสนาในประเทศไทย (๙ ก.ย. ๒๕๖๕)	๓๓๓
สถิติข้อมูลศาสนสมบัติกลางและวัดร้างทั่วประเทศ (๒๕๖๔)	๓๓๔
ประวัติผู้วิจัย	๓๓๕

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
๑.๑ แผนการดำเนินการวิจัย	๑๖
๓.๑ ตารางแสดงสถานที่ทรงจำพรรษาของพระพุทธเจ้า	๕๗

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๑.๑ กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๑๖
๓.๑ เมืองตักศิลา (Taxila City) อดีตเมืองมหาวิทยาลัยที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของชมพูทวีป	๙๔
๓.๒ ถ้ำอชันตา (Ajanta Caves) เมืองอรัญกาบาด รัฐมหาราษฏร์ ประเทศอินเดีย.....	๙๔
๔.๑ แสดงหลักวัตรปฏิบัติของบรรพชิตที่เชื่อมโยงกับเสนาสนะป่า	๒๑๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา

พระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทย อรรถกถาภาษาบาลีและภาษาไทย ปกรณ์
วิเสสภาษาบาลีและภาษาไทย ใช้ฉบับของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีคำย่อดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	พระวินัยปิฎก	มหาวิภังค์		(ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี.	(ไทย)	พระวินัยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค์		(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	พระวินัยปิฎก	มหาวรรค		(ภาษาไทย)
วิ.จ.	(บาลี)	วินัยปิฎก	จุฬาคคปาติ		(ภาษาบาลี)
วิ.จ.	(ไทย)	พระวินัยปิฎก	จุฬวรรค		(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(ไทย)	พระวินัยปิฎก	ปริวาร		(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	พระสุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	พระสุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	พระสุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	พระสุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	พระสุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(ไทย)	พระสุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย)	พระสุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	พระสุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก.	(ไทย)	พระสุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตค.	(ไทย)	พระสุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตุตคนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย)	พระสุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	พระสุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(ไทย)	พระสุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิตติ.	(ไทย)	พระสุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิตติวุตตกะ	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ปุ. (ไทย) พระอภิธรรมปิฎก บุคคลบัญญัติ (ภาษาไทย)

อรรถกถาและฎีกาพระวินัยปิฎก

วิ.อ. (ไทย) สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย (ภาษาไทย)

สารตถ.ฎีกา. (บาลี) สารตถทีปนีฎีกา ฎีกาสมนตปาสาทิกา (ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ขุ.ธ.อ. (ไทย) ธัมมปทัฏฐกถา อรรถกถาธรรมบท ขุททกนิกาย (ภาษาไทย)

๒. การระบุหมายเลขคัมภีร์

งานวิจัยนี้ใช้คัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยจะระบุว่าเป็นฉบับภาษาบาลี (บาลี) หรือภาษาไทย (ไทย) ตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า เช่น วิ.มทา.(ไทย) ๑/๓๔๘/๓๘๓ หมายความว่า ระบุถึงพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ฉบับภาษาไทย พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑ ข้อที่ ๓๔๘ หน้า ๓๘๓ เป็นต้น เฉพาะคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท โดยปกติจะไม่มีข้อกำกับ อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี คาถาในธรรมบทส่วนที่เป็นพระพุทฺพจน์ ซึ่งนำมาจากพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย [เล่ม ๒๕] ซึ่งมี ๔๒๓ พระคาถา พระคาถาเหล่านี้จะมีกำกับไว้ในธรรมบท ขุททกนิกาย ด้วย เพื่อสะดวกแก่การค้นคว้า จึงยกเอาเลขข้อแห่งพระคาถานั้นๆ มากำกับไว้ด้วย อนึ่ง พึงทราบว่า อรรถกถาธรรมบท ขุททกนิกาย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยมี ๘ เล่ม แต่ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รวมจัดพิมพ์เป็น ๒ เล่ม คือภาค ๑-๔ รวมเป็นภาค ๑ และภาค ๕-๘ รวมเป็นภาค ๒ ดังนั้นเลขกำกับจึงมีเพียง ๑-๒ เท่านั้น ดังนั้น การใช้ชื่อย่อคัมภีร์และหมายเลขกำกับ จึงเป็นดังเช่นตัวอย่าง ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๓๖๕-๓๖๖/๕๓๔-๕๓๗ หมายความว่า ระบุถึง อรรถกถา ธรรมบท ขุททกนิกาย ภาค ๒ ข้อที่ ๓๖๕-๓๖๖ หน้า ๕๓๔-๕๓๗ ดังนี้ เป็นต้น

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ทรัพยากรธรรมชาติส่วนใหญ่ถูกนำไปใช้ในการพัฒนาจำนวนมาก ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมอย่างต่อเนื่อง และเกิดปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น ปัญหาสิ่งแวดล้อมเพิ่มสูงขึ้นตามการขยายตัวของเศรษฐกิจและชุมชนเมือง ประกอบด้วยปัญหาขยะมูลฝอยและมลพิษทางอากาศ คุณภาพน้ำและการปล่อยก๊าซเรือนกระจก ภัยพิบัติทางธรรมชาติเฉพาะอย่างยิ่งที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งและมีความรุนแรงมากขึ้น ส่งผลกระทบต่อภาคการผลิตและวิถีการดำรงชีวิตของคนไทย ดังนั้น การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมต้องเป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การสร้างสรรค์นวัตกรรมเพื่อการผลิตและการบริโภคต้องเป็นไปเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ตามรายงานของคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติถึงสถานะของประเทศ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐ - ๒๕๖๔) ว่ามีปัญหาคือ

๑. **ปัญหาทรัพยากรเสื่อมโทรม** ธรรมชาติส่วนใหญ่ถูกนำไปใช้ในการพัฒนาจำนวนมาก ก่อให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมอย่างต่อเนื่องและเกิดปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น
๒. **ปัญหาสิ่งแวดล้อม** ปัญหาสิ่งแวดล้อมเพิ่มสูงขึ้นตามการขยายตัวของเศรษฐกิจและชุมชนเมือง ประกอบด้วยปัญหาขยะมูลฝอย มลพิษทางอากาศ คุณภาพน้ำ และปล่อยก๊าซเรือนกระจก
๓. **ปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติ** ภัยพิบัติทางธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งอุทกภัยและภัยแล้งที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งและมีความรุนแรงมากขึ้น ส่งผลกระทบต่อภาคการผลิตและวิถีการดำรงชีวิตของคนไทย^๑

^๑ ลดาวัลย์ คำภา รองเลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, “ยุทธศาสตร์ชาติ ๒๐ ปี Sustainable Development Goals และแผน ๑๒ ของประเทศ”, การบรรยาย ณ เวทีสาธารณะนโยบายน้ำ สกว. ครั้งที่ ๗ เรื่องการเชื่อมโยงยุทธศาสตร์การบริหารจัดการน้ำกับยุทธศาสตร์ชาติ วันพุธที่ ๔ มีนาคม ๒๕๕๙ ณ โรงแรมเอทิส ลุมพินี กรุงเทพมหานคร (เอกสารประกอบการบรรยาย), หน้า ๓.

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐ - ๒๕๖๔) จัดขึ้นตามกรอบยุทธศาสตร์ชาติระยะ ๒๐ ปี (พ.ศ. ๒๕๖๐ - ๒๕๗๙) โดยมีกรอบการพัฒนาในระยะยาวเพื่อให้ “ประเทศมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้วด้วยการพัฒนาตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง นำไปสู่การพัฒนาให้คนไทยมีความสุข” กรอบการพัฒนากำหนดไว้ ๖ ด้านคือ (๑) ความมั่นคง (๒) การสร้างความสามารถในการแข่งขัน (๓) การพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพคน (๔) การสร้างโอกาสความเสมอภาคและเท่าเทียมกันทางสังคม (๕) การสร้างความเติบโตบนคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม และ (๖) การปรับสมดุลและพัฒนาระบบการบริหารจัดการภาครัฐ โดยเฉพาะด้านที่ ๕ นั้นวางกรอบการพัฒนาดังนี้

๑. จัดระบบอนุรักษ์ ฟื้นฟูและป้องกันการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ
๒. เรียงระบบการจัดการน้ำให้มีประสิทธิภาพทั้ง ๒๕ ลุ่มน้ำ เน้นการปรับระบบการบริหารจัดการอุทกภัยอย่างบูรณาการ
๓. การพัฒนาและใช้พลังงานที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม
๔. การพัฒนาเมืองอุตสาหกรรมเชิงนิเวศและเมืองที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม
๕. การร่วมลดปัญหาโลกร้อน และปรับตัวให้พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ
๖. การใช้เครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์และนโยบายการคลังเพื่อสิ่งแวดล้อม^๒

อนึ่ง ตามกรอบการพัฒนากลับ ๖ ด้านนั้น และยังมีเสริมอีก ๔ ด้าน เพื่อสนับสนุนให้การดำเนินงานทั้ง ๖ ด้านให้สัมฤทธิ์ผล โดยเฉพาะยุทธศาสตร์ที่ ๘ การพัฒนาวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและนวัตกรรม เฉพาะในด้านนวัตกรรมนั้น การส่งเสริมการสร้างสรรค่นวัตกรรมการออกแบบและการจัดการธุรกิจ

สาระสำคัญของยุทธศาสตร์ชาติมีวิสัยทัศน์ที่ว่า “ประเทศมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” นั้น ได้เน้นไปที่ความยั่งยืนตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ๔ ประการคือ

๑. การพัฒนาที่สามารถสร้างความเจริญ รายได้ และคุณภาพชีวิตของประชาชนให้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็น การเจริญเติบโตของเศรษฐกิจที่ไม่ใช่

^๒ วิทยายุทธ บุญชิต ที่ปรึกษาด้านนโยบายและแผนงานสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, การบรรยายเรื่องยุทธศาสตร์ชาติระยะ ๒๐ ปี (พ.ศ. ๒๕๖๐ - ๒๕๗๙) กรอบแนวทางที่สำคัญและการขับเคลื่อนแผนงานภาคยุทธศาสตร์ชาติ, (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๕๙), หน้า ๒๐.

ทรัพยากรธรรมชาติเกินพอดี ไม่สร้างมลภาวะต่อสิ่งแวดล้อมจนเกินความสามารถในการรองรับและเยียวยาของระบบนิเวศ

๒. การผลิตและการบริโภคที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและสอดคล้องกับกฎระเบียบของประชาคมโลกซึ่งเป็นที่ยอมรับร่วมกัน ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีคุณภาพดีขึ้น คนมีความรับผิดชอบต่อสังคม มีความเอื้ออาทร เสียสละเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวม
๓. ประโยชน์ส่วนรวมอย่างยั่งยืน ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วน เพื่อการพัฒนาในทุกระดับอย่างสมดุล มีเสถียรภาพและยั่งยืน
๔. ประชาชนทุกภาคส่วนในสังคมยึดถือและปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจและสังคม^๓

ประเทศไทยในฐานะประเทศกำลังพัฒนา (Developing Country) ประสบปัญหาเศรษฐกิจและสังคมมาโดยตลอด นับแต่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ในฐานะประเทศเกษตรกรรม ปีใดเกิดภาวะน้ำท่วมใหญ่หรือฝนแล้ง พืชผลทางการเกษตรตกต่ำ ประชาชนยากจนลง รัฐบาลก็เดือดร้อน ขาดเงินมาพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะเมื่อเกิดภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐ - ๒๕๔๑ ที่เรียกว่า “เศรษฐกิจฟองสบู่แตก” ประเทศไทยต้องกู้เงินจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF - International Monetary Funds) นับแต่นั้นมา รัฐบาลทุกยุคทุกสมัยมีความเข้าใจและใส่ใจปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ โดยเฉพาะรัฐบาลปัจจุบัน ได้ออกแผนยุทธศาสตร์ชาติ ระยะ ๒๐ ปี (พ.ศ. ๒๕๖๐ - ๒๕๗๙) และเป็นกรอบในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐ - ๒๕๖๔) โดยเน้น “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นหนึ่งในพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ที่ได้พระราชทานเป็นปรัชญาในการดำรงชีวิตที่ยึดหลักความพอเหมาะพอดี มีเหตุมีผลและความไม่ประมาท ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงถือปฏิบัติด้วยพระองค์เองอย่างต่อเนื่องยาวนาน อีกทั้งได้พระราชทานพระราชดำริให้แก่คนไทยนำไปปฏิบัติตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๗ พระบรมราโชวาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๑๗

^๓ ลดาวัลย์ คำภา รองเลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, “ยุทธศาสตร์ชาติ ๒๐ ปี Sustainable Development Goals และแผนฯ ๑๒ ของประเทศ”, หน้า ๕.

การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐาน คือความพอมีพอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและใช้อุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชา เมื่อได้พื้นฐานมั่นคงพร้อมพอควรและปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญ และฐานะเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นโดยลำดับต่อไป หากมุ่งแต่ทุ่มเทสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจขึ้นให้เร็วร้อยแต่ประการเดียว โดยไม่ให้แผนปฏิบัติการสัมพันธ์กับสภาวะของประเทศและของประชาชน โดยสอดคล้องด้วย ก็จะเกิดความไม่สมดุลในเรื่องต่างๆ ขึ้น ซึ่งอาจกลายเป็นความยุ่งยากล้มเหลวได้ในที่สุด ดังเห็นได้ที่อารยประเทศหลายประเทศกำลังประสบปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงในเวลานี้

ครั้นเมื่อคราววิกฤตเศรษฐกิจปี ๒๕๔๐ ได้เห็นประโยชน์อย่างชัดเจนขึ้น เมื่อวิกฤตเศรษฐกิจของสังคมไทยที่สะสมต่อเนื่องหลายปี ความฟุ้งเฟ้อจากภาวะเศรษฐกิจตั้งแต่ปี ๒๕๓๐ เป็นต้นมา ทำให้สังคมไทยขาดจิตสำนึกของความพอดีและพอเพียง มีการจับจ่ายใช้สอยอย่างฟุ่มเฟือยทั้งภาครัฐเอกชนและประชาชน การดำเนินงานด้านต่างๆ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไม่ระมัดระวัง ขาดความประหยัด และขาดสติที่จะปฏิบัติงานและดำเนินชีวิต

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ทรงใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อเป็นแนวทางการแก้ไขให้รอดพ้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทรงเห็นความสำคัญของความ “พออยู่พอกิน” ซึ่งมีผลต่อราษฎรและประเทศชาติ ที่สำคัญคือเป็นแบบอย่างที่ดีให้คนไทยดำเนินชีวิตบนทางสายกลาง มีความขยันหมั่นเพียรในการประกอบสัมมาชีพ รู้จักใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด รู้จักประมาณตน และดำรงชีวิตอยู่อย่างรู้จัก “คิด อยู่ ใช้ กิน อย่างพอเพียง”

พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งประมวลและกลั่นกรองจากพระราชดำรัสโอกาสต่างๆ รวมทั้งพระราชดำริอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้นำไปเผยแพร่ เมื่อวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๔๒ เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติของทุกฝ่ายและประชาสัมพันธ์โดยทั่วไป ดังนี้

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกๆ ระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้ก้าวหน้าทันต่อยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่ง ในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนใน

ชาติโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับให้มีจิตสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี^๔

อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเข้าพระราชหฤทัยความสมดุลของธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง ทรงพระปรีชาสามารถในเรื่องวัฏจักรสิ่งแวดล้อมในระบบธรรมชาติ และความต้องการของประชาชนในการบริโภคใช้สอยหาประโยชน์จากธรรมชาติและสร้างความเสียหายแก่สิ่งแวดล้อม ดังเช่นพระราชนิพนธ์มหาชนได้ตรัสว่า “... นับแต่อุปราชจนถึงคนรักษาช้าง คนรักษาม้า และนับแต่คนรักษาม้ามาจนถึงอุปราช และโดยเฉพาะเหล่าอมาตย์ล้วนจาริกในโมหภูมิทั้งนั้น... พวกนี้ขาดทั้งความรู้วิชาการ ทั้งความรู้ทั่วไป คือความสำนึกธรรมดา พวกนี้ไม่รู้แม้แต่ประโยชน์ส่วนตน พวกนี้ชอบผลมะม่วง แต่ก็ทำลายต้นมะม่วง...” ดังนั้น จะมีสักกี่คนที่จะคิดและรู้หรือไม่ว่า ต้นไม้ที่เห็นทำหน้าที่ในบริเวณนั้นอย่างไร นอกจากนักอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเท่านั้น^๕

เนื่องจากกุกุและวิหาร เป็นงานนวัตกรรมการที่ต้องใช้วัสดุก่อสร้างเป็นจำนวนมาก ใช้ทั้งทรัพยากรธรรมชาติ พุทธทรัพยากรในการก่อสร้าง ใช้เวลาไปในการก่อสร้างและควบคุมดูแลในระหว่างก่อสร้าง ต้องอาศัยความรู้ทั้งในด้านสถาปัตยกรรมคือออกแบบตามวัตถุประสงค์ของที่อยู่อาศัยเฉพาะบรรพชิตให้ถูกต้องตามหลักพระวินัย และต้องใช้ความรู้ด้านวิศวกรรมโครงสร้างรับน้ำหนักด้วย

ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงจัดทำขึ้นเพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติและพัฒนาการของเสนาสนะ บทบาทของพระพุทธเจ้า และองค์ความรู้จากนวัตกรรมการเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อประโยชน์ในการเรียนรู้ให้กับคณะสงฆ์ เป็นแนวทางในการตัดสินใจที่จะสร้างวัดหรือพุทธศาสนสถานในอนาคต ซึ่งผู้ที่เกี่ยวข้องพึงพิจารณาให้ถี่ถ้วนรอบคอบถึงความคุ้มค่า ใช้หลักพอเพียง คำนึงถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และยึดหลักพระวินัย, และเพื่อให้คณะสงฆ์หันมาดูแลจัดการวัดร้าง ทั้งนี้เพื่อลดความสูญเสียดังกล่าวและสร้างคุณประโยชน์ให้กับประเทศชาติต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติและพัฒนาการของเสนาสนะ

^๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช, **เศรษฐกิจพอเพียง ปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ๒๕๕๐), หน้า ๒-๕.

^๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช, **รักษ์ป่า รักษาชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ๒๕๕๐), หน้า ๕.

๑.๒.๒ เพื่อวิเคราะห์บทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นนักนวัตกรรมการก่อสร้างเสนาสนะ

๑.๒.๓ เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้การสร้างนวัตกรรมการก่อสร้างเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย

๑.๓ ปัญหาการวิจัย

๑.๓.๑ ประวัติและพัฒนาการของเสนาสนะที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์เป็นอย่างไร

๑.๓.๒ บทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นนักนวัตกรรมการก่อสร้างเสนาสนะเป็นอย่างไร

๑.๓.๓ องค์ความรู้การสร้างนวัตกรรมการก่อสร้างเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

๑.๔.๑ ด้านเนื้อหา :

งานวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ คือการวิจัยเอกสารตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพื่อวิเคราะห์ถึงบทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นนักนวัตกรรมการก่อสร้างเสนาสนะที่อยู่อาศัย ทั้งในด้านการออกแบบ การก่อสร้าง การใช้สอยอย่างประหยัดและคุ้มค่า ตลอดจนพิธีกรรมและประเพณีอันนับเนื่องในเสนาสนะที่อยู่อาศัย

๑.๔.๒ ด้านเอกสาร :

ศึกษาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาชั้นพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา ซึ่งต้นฉบับเดิมเป็นภาษาบาลี และอ้างอิงจากหนังสือวิชาการของผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน ประกอบด้วยแล้วแต่กรณี ในขณะที่เดียวกันจะใช้ภาพถ่ายอาคารสถานที่สิ่งก่อสร้างเสนาสนะที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์นับแต่อดีตถึงปัจจุบันมาประกอบด้วย

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

เสนาสนะ หมายถึงที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์ รวมถึงเครื่องใช้ไม้สอยเกี่ยวกับที่นอนที่นั่ง มีเตียงและตั้ง เป็นต้น

การบริโภค หมายถึงการใช้สอยปัจจัย ๔ ทุกประเภท โดยไม่เกี่ยวกับการบริโภคอาหารเพียงอย่างเดียว

ภิกษุสงฆ์ หมายถึงพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

นวัตกรรม หมายถึงการออกแบบและการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ

ผลิตภัณฑ์ หมายถึงการประดิษฐ์สร้างสรรค์เครื่องอุปโภคบริโภคจากผลผลิตซึ่งเกิดมีตามธรรมชาติหรือที่มนุษย์ปลูกสร้างหรือพัฒนาขึ้นมาใหม่

การสังเคราะห์ หมายถึงการนำองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยมาประยุกต์ใช้กับสังคมไทยปัจจุบัน

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่องนี้ยังไม่เคยมีผู้ใดทำมาก่อน จึงไม่มีเอกสารให้ทบทวน ซึ่งผู้วิจัยต้องศึกษาค้นคว้า และวิเคราะห์เอาเองจากพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และอรรถกถา ภิกขา อนุภิกขา และปกรณ์วิเสสที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะเอกสารหลักดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑) เอกสารปฐมภูมิ

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยเฉพาะพระวินัยปิฎก ซึ่งมหาวิภังค์และภิกขุณีวิภังค์เป็นเรื่องของสิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์ และมีสิกขาบทที่เกี่ยวข้องกับเสนาสนะ ส่วนในคัมภีร์มหาวรรค มีเรื่องเกี่ยวกับเสนาสนะโดยตรง ส่วนในพระสุตตันตปิฎก มีเรื่องกล่าวถึงเรื่องการบริโภคใช้สอยเสนาสนะ การถวายเสนาสนะและการดูแลรักษาเสนาสนะ^๖

๒) เอกสารทุติยภูมิ

อรรถกถาภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก รจนาโดยพระพุทโธสาจารย์ ได้อธิบายพระวินัยปิฎกตามลำดับคัมภีร์ และบางกรณีได้แสดงทัศนคติของท่านไว้ด้วย^๗

อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถาธรรมบท รจนาโดยพระพุทโธสาจารย์ ได้อธิบายขยายความตามนัยแห่งพระสุตตันตปิฎก เช่นเรื่องการก่อสร้างเสนาสนะ เป็นต้น^๘

^๖มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕).

^๗มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

^๘มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถาธรรมบท**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

๓) เอกสารตีพิมพ์

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้เรียบเรียงหนังสือ “พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย” ซึ่งถือเป็นเพชรน้ำหนึ่งของวรรณกรรมพระพุทธศาสนาฉบับสมบูรณ์ที่สุด กล่าวถึงชีวิตว่าคืออะไร เป็นอย่างไร และควรเป็นไปอย่างไร ตามครรลองแห่งศีลสมาธิปัญญา ในหนังสือนี้มีเรื่องการใช้บริโภควัตถุใช้สอยตามคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการครองชีวิตมาก^๙

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้รวบรวมจัดทำหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม” เป็นการนำเสนอศัพท์หมวดจากหมวดน้อยไปหาหมวดมาก ตามที่รวบรวมมาจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาต่างๆ โดยอธิบายความโดยย่อพร้อมบอกแหล่งที่มาไว้ด้วย^{๑๐}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้จัดทำหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์” นำศัพท์ที่ควรรู้และควรศึกษามาอธิบายพอให้เข้าใจ ซึ่งมีทั้งศัพท์เฉพาะคือ วิสามานยนาม และศัพท์ธรรมะทั่วไป โดยนำมาเรียบเรียงตามลำดับอักษร ก-อ ตามพยัญชนะและสระภาษาบาลี-ไทย^{๑๑}

พระมหาสมปอง มุทิโต ได้รวบรวมจัดทำหนังสือ “คัมภีร์อภิธานวรรณนา” เป็นการยกศัพท์บาลีมาตั้งและวิเคราะห์ถึงความหมายของศัพท์ นำมาเรียงลำดับตามสระและพยัญชนะของภาษาบาลี มีทั้งคำหลักและคำที่เป็นไวยากรณ์ด้วย^{๑๒}

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้เรียบเรียงหนังสือ “พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน” โดยอธิบายความโดยย่อของพระไตรปิฎกไว้ครบทุกปิฎก เรียงลำดับเล่ม ๑-๔๕ ตั้งแต่พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก โดยเฉพาะในตอนต้น ได้แสดงประวัติและพัฒนาการของ

^๙พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, พิมพ์ครั้งที่ ๔๖, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๙).

^{๑๐}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๓๗, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๙).

^{๑๑}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒๙, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๙).

^{๑๒}พระมหาสมปอง มุทิโต, *คัมภีร์อภิธานวรรณนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ชมรมนิรุกติศึกษา วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, ๒๕๔๗).

พระไตรปิฎกไว้ด้วย นอกจากนี้ยังได้ยกเรื่องราวในพระไตรปิฎกมาแสดงไว้บางเรื่องเป็นองค์ความรู้ ในขณะเดียวกันก็แสดงข้อคิดเห็นในที่บางแห่งด้วย^{๑๓}

กรมศิลปากร ได้จัดพิมพ์หนังสือ “พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ แก้ไขเพิ่มเติม โดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๕ พร้อมด้วยกฎหมายที่เกี่ยวข้อง” เป็นการนำเสนอพระราชบัญญัติโบราณสถานฯ ซึ่งเป็นฉบับที่คงใช้อยู่ในปัจจุบัน พร้อมด้วยกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ซึ่งกรมศิลปากรต้องดูแลรักษาโบราณสถานทั้งหลายในประเทศไทยกว่า ๙๐% เป็นพุทธสถานในอดีตและยังคงอยู่ในสภาพสมบูรณ์ในปัจจุบัน เป็นองค์ความรู้ในการดูแลรักษาเสนาสนะที่ก่อสร้างมาในอดีตเป็นอย่างดี^{๑๔}

นิคม มุสิกคามะ ได้เรียบเรียงหนังสือเรื่อง “แนวปฏิบัติในการสงวนรักษาโบราณสถานฯ” ได้กล่าวถึงสาระสำคัญทางโบราณสถานในฐานะมรดกวัฒนธรรมของชาติ กล่าวถึงนโยบายของรัฐเกี่ยวกับการอนุรักษ์ องค์กรและการบริหารจัดการ โดยเฉพาะกล่าวถึงกระบวนการสงวนรักษาโบราณสถานในประเทศไทย^{๑๕}

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และ รศ.สมศักดิ์ ธรรมเวชวิถิ ได้เรียบเรียงหนังสือเรื่อง “พระบรมธาตุมหาเจดีย์วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร ได้รับรางวัลยอดเยี่ยมอันดับ ๑ จากองค์การยูเนสโก” โดยแยกเนื้อหาเป็น ๒ ส่วน คือ “บันทึกเรื่องลำดับเหตุการณ์พระบรมธาตุมหาเจดีย์วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร ได้รับรางวัลยอดเยี่ยมอันดับ ๑ จากองค์การยูเนสโก” และ “ผลงานวิจัยเรื่องโครงการศึกษาออกแบบบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระบรมธาตุมหาเจดีย์วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร” ซึ่งแสดงประวัติและพัฒนาการการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ในยุคสมัยต่างๆ มากกว่า

^{๑๓} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕).

^{๑๔} กรมศิลปากร, พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ แก้ไขเพิ่มเติม โดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๕ พร้อมด้วยกฎหมายที่เกี่ยวข้อง, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมาพันธ์จำกัด, ๒๕๕๒).

^{๑๕} นิคม มุสิกคามะ, แนวปฏิบัติในการสงวนรักษาโบราณสถาน ตาม พ.ร.บ.โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๓๕, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘), คำนำ.

๑๘๕ ปี ทั้งแสดงรูปแบบกระบวนการวิธีบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระบรมธาตุมหาเจดีย์ อันสามารถยึดเป็นต้นแบบการอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทยต่อไป^{๑๖}

สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร ได้จัดพิมพ์ “คู่มือถวายเป็นความรู้แด่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม” ได้กล่าวถึงภารกิจของกรมศิลปากรในการดูแลรักษาโบราณสถานเป็นต้น ในการนี้จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากบุคคลหลายฝ่ายโดยเฉพาะพระสังฆาธิการ ซึ่งมีโบราณสถานและโบราณวัตถุเป็นอันมากภายในวัด จึงได้จัดอบรมถวายความรู้ โดยเน้นความสำคัญของคุณค่าการจัดทรัพย์สินทางวัฒนธรรม และสาระสำคัญของ พ.ร.บ. โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๒๕^{๑๗}

ศ.ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ในหนังสือ “พระพุทธรูปในประเทศไทย รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย” บรรยายถึงความเป็นมาของพระพุทธรูปยุคสมัยต่างๆ ของไทยแต่อดีตถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะพระพุทธรูปสุโขทัยซึ่งเป็นพุทธศิลป์ชั้นเลิศ มีความอ่อนช้อยสวยงามมากที่สุด ซึ่งทั้งนี้ก็ได้รับอิทธิพลจากศิลปะสุโขทัย โดยเฉพาะสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทย ซึ่งตกทอดมาถึงปัจจุบันนี้^{๑๘}

สมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ได้แต่งหนังสือ “สังคีตยวงค์” เป็นภาษาบาลี พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) แปลเป็นภาษาไทย บรรยายถึงมูลเหตุและรายละเอียดการสังคายนาครั้งที่ ๑-๓ ในอินเดีย ครั้งที่ ๔-๕-๖ ในลังกา ต่อด้วยพม่าและไทย ทั้งในอาณาจักรล้านนา ในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช พ.ศ. ๒๐๒๖ และในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ เป็นวรรณกรรมบาลีเรื่องแรกที่แต่งขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์^{๑๙}

พระปวโรฬารวิทยา และคณะ ได้เรียบเรียงหนังสือ “ประวัติศาสตร์ไทยภาคพระพุทธศาสนา กรุงสุโขทัย ศรีอยุธยา กับภาคกรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ” เพื่อใช้เป็นคู่มือศึกษาของ

^{๑๖} พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และ รศ.สมศักดิ์ ธรรมเวชวิทฺติ, **พระบรมธาตุมหาเจดีย์วัดประยูรวงศาวาสวรวิหาร ได้รับรางวัลยอดเยี่ยมอันดับ ๑ จากองค์การยูเนสโก**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: หจก. สามลดา, ๒๕๕๗), หน้า (๑๗).

^{๑๗} สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, **คู่มือถวายเป็นความรู้แด่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมาพันธ์จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗-๒๒.

^{๑๘} ศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **“พระพุทธรูปในประเทศไทย รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย”**, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), ๖๓๖ หน้า.

^{๑๙} สมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, **สังคีตยวงค์**, พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) แปลจากภาษามคธเป็นภาษาไทย, (กรุงเทพมหานคร: วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, ๒๕๕๘), ๕๕๐ หน้า.

นักเรียนมัธยมปลายของโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย นับเป็นหนังสือที่ตีระดับมหาวิทยาลัยทีเดียว กล่าวถึงด้านประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนไทย^{๒๐}

รศ.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ในหนังสือ “พระพุทธศาสนาในศรีลังกา” ได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์ของศรีลังกาควบคู่ไปกับความเจริญและความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในยุคสมัยต่างๆ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติของศรีลังกามาแต่สมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงจัดส่งพระมหินทเถระออกไปประกาศพระศาสนา ศรีลังกาเป็นที่มาของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในประเทศไทย โดยเฉพาะที่เข้ามาประดิษฐานในนครศรีธรรมราชและสุโขทัยสมัยพ่อขุนรามคำแหง^{๒๑}

ทรงวิทย์ แก้วศรี ในหนังสือ “พุทธสถานในนานาประเทศ” ได้บรรยายถึงประเทศต่างๆ ที่พระพุทธศาสนาเคยตั้งมั่นทั้งในอดีตและปัจจุบัน ซึ่งมีหลักฐานทางโบราณคดี เช่นพุทธสถานยังปรากฏให้เห็นทราบอยู่ เช่นอินเดีย ศรีลังกา พม่า และไทย เป็นหลัก โดยก่อนที่จะกล่าวถึงพุทธสถานต่างๆ ได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในดินแดนนั้นๆ ก่อน เพื่อปูพื้นฐานให้เข้าใจสภาพและความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในยุคสมัยนั้นๆ^{๒๒}

ธิดา สาระยา ในหนังสือ “(ศรี) ทวารวดี” นอกจากจะกล่าวถึงประวัติศาสตร์อาณาจักรทวารวดีแล้ว ยังกล่าวถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในดินแดนแถบนี้ โดยเน้นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี โดยเฉพาะโบราณสถาน โบราณวัตถุ และจารึกทวารวดี ทั้งบนศิลาและเหรียญต่างๆ เป็นหลัก อาณาจักรทวารวดีครอบคลุมเนื้อที่เกือบจะทุกภาคของไทย ยกเว้นทางทิศใต้ที่อาณาจักรศรีวิชัยลัทธิมหายานเข้ามาบดบัง แต่ร่องรอยของพระพุทธศาสนาก็ยังปรากฏให้เห็น ทั้งในจังหวัดนครศรีธรรมราชและสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน^{๒๓}

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ในหนังสือ “ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา” เรื่องตำนานพระพุทธเจดีย์, มูลเหตุการณสร้างวัดในประเทศไทย,

^{๒๐}พระปวโรฬารวิทยา และคณะ, **ประวัติศาสตร์ไทย ภาคพุทธศาสนา** กรุงเทพฯ สุโขทัย ศรีอยุธยา กับภาคกรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ, (กรุงเทพมหานคร: สวนกุหลาบวิทยาลัย, ๒๕๘๐), ๓๔๒ หน้า.

^{๒๑}รศ.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร, **พระพุทธศาสนาในศรีลังกา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: หจก. เซนพรีนติ้ง, ๒๕๕๑), ๑๙๐ หน้า.

^{๒๒}ทรงวิทย์ แก้วศรี, **พุทธสถานในนานาประเทศ**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันส่งเสริมพุทธศาสนา, ๒๕๒๐), ๔๘๖ หน้า.

^{๒๓}ธิดา สาระยา, **(ศรี) ทวารวดี ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๘), ๒๙๕ หน้า.

ตำนานคณะสงฆ์ไทย, ตำนานพระปริตร และอีกหลายเรื่องเกี่ยวกับการศึกษาพระปริยัติธรรมในประเทศไทย^{๒๔}

ศาสตราจารย์ มล. สุภัทรดิศ ดิศกุล ในพระราชนิพนธ์เรื่อง “ศิลปะสุโขทัย Sukhothai Art, L’ Art De Sukhothai” ได้ส่งบรรยายถึงประวัติย่อของอาณาจักรสุโขทัย แม้ว่าอาณาจักรสุโขทัยจะคงอยู่ชั่วระยะเวลาประมาณ ๒๐๐ ปีเท่านั้น แต่ศิลปะสุโขทัยก็ถือกันว่าเป็นศิลปะที่งดงามอย่างยิ่งของไทย และมีอิทธิพลต่อศิลปะในสมัยต่อมาอย่างมากมาย ผู้ทรงพระนิพนธ์ได้พรรณนาถึงโบราณสถานในเมืองสำคัญๆ ๓ เมืองสมัยสุโขทัยต่อไปนี้ คือเมืองสุโขทัย ศรีสัชนาลัย และกำแพงเพชร ตามลำดับ มีการจัดภาพและคำบรรยายประกอบ ๓ ภาษา คือภาษาไทย อังกฤษ และฝรั่งเศส^{๒๕}

กรมศิลปากร ได้จัดพิมพ์หนังสือ “ศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๑ จารึกพ่อขุนรามคำแหง” ซึ่งเป็นฉบับสรุปผลการสัมมนา พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐ โดยนำมาพิมพ์ใหม่อีกครั้ง การศึกษาประวัติศาสตร์จากข้อมูลจารึก เป็นสิ่งหนึ่งที่นักวิชาการส่วนใหญ่ให้ความสำคัญ โดยเฉพาะจารึกพ่อขุนรามคำแหง เป็นจารึกสำคัญของชาติชิ้นหนึ่งที่ทำให้ความรู้เกี่ยวกับอารยธรรมความเจริญของไทยในสมัยสุโขทัย รวมทั้งความเจริญในด้านการรู้หนังสือ ขนบธรรมเนียมประเพณีอันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนา รูปแบบอักษร และภาษาที่ใช้อยู่ในสมัยสุโขทัย^{๒๖}

กรมศิลปากร ได้จัดพิมพ์หนังสือ “อนุสาวรีย์ในประเทศไทย เล่ม ๒” ในเล่มนี้มีอนุสาวรีย์สามกษัตริย์ คือพ่อขุนรามคำแหง พ่อขุนเม็งราย และพ่อขุนงำเมือง รวมอยู่ด้วย ทั้งนี้ได้กล่าวถึงพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจโดยย่อแต่ละพระองค์ไว้ด้วย ทั้งในด้านการเมืองการปกครองและการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา^{๒๗}

ริตเตอร์ส ไดเจสต์ (Reader Digest) ได้จัดทำและจัดพิมพ์หนังสือ “เที่ยวเมืองไทย” ได้กล่าวถึงอาหารพื้นบ้าน ตลาด วัด งานเทศกาล เทศกาล ชายหาด ทะเล แผนที่ ผ้าไหม วัง พิพิธภัณฑ์ อุทยานประวัติศาสตร์ ประเพณีวัฒนธรรม อุทยานแห่งชาติ โบราณสถาน

^{๒๔} สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี, **ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๔), ๒๙๖ หน้า.

^{๒๕} ศาสตราจารย์ มล. สุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปะสุโขทัย Sukhothai Art, L’ Art De Sukhothai**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๒).

^{๒๖} กรมศิลปากร, **ศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๑ จารึกพ่อขุนรามคำแหง**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๒๖).

^{๒๗} กรมศิลปากร, **อนุสาวรีย์ในประเทศไทย เล่ม ๒**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๒).

ร้านอาหาร ที่พัก กิจกรรม นับเป็นคู่มือท่องเที่ยวเมืองไทยที่ให้ข้อมูลท่องเที่ยวค่อนข้างละเอียด มีแผนที่และภาพสีประกอบตลอดเล่ม^{๒๘}

นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร ในหนังสือ “การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในอาณาจักร ทริภุญไชยสมัยพระนางจามเทวี” ได้บรรยายว่า อาณาจักรทริภุญไชยนั้น กำเนิดจากการก่อสร้างของพระवासเทพฤๅษีและสุกกทันตฤๅษี ครั้นสร้างเสร็จแล้วได้ส่งทูตไปทูลขอพระนางจามเทวี ราชธิดาของพระเจ้ากรุงละโว้หรือลพบุรีให้เสด็จขึ้นมาครองเมืองเป็นปฐมกษัตริ์ พระนางจามเทวีขณะนั้นทรงพระครรภ์ได้ ๓ เดือน ได้ทูลลาพระราชบิดาและพระสวามีขึ้นมาทริภุญไชยโดยมีบริวารหมู่ใหญ่ พร้อมด้วยนักปราชญ์ราชบัณฑิต ช่างศิลปกรรม และพระสงฆ์ทรงพระไตรปิฎกจำพวกละ ๕๐๐ มาทริภุญไชยด้วย พระนางทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทสมัยทวารวดีแบบไทย-มอญผสมกัน ทั้งที่ทริภุญไชยและอาณาจักรใกล้เคียงอย่างมั่นคง พระนางและราชวงศ์จามเทวีสืบต่อราชสันตติวงศ์ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๒๐๖ – ๑๘๓๕ เป็นเวลา ๖๒๙ ปี มีการก่อสร้างวัดในพระพุทธศาสนา สถาป และเจดีย์เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาปรากฏโดดเด่นมากทั้งในด้านสถาปัตยกรรมคือพระสถูปเจดีย์ เช่นสุวรรณจังโกฐเจดีย์หรือพระเจดีย์กู่กุด ซึ่งเป็นที่บรรจุพระอัฐิของพระนางจามเทวี พระสุวรรณเจดีย์ วัดพระพุทธบาทตากผ้า เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่ยังปรากฏสืบมาถึงทุกวันนี้^{๒๙}

สรุปความว่า เอกสารเกี่ยวกับเสนาสนะที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์อาจมีกล่าวถึงอยู่บ้าง เช่นประวัติการสร้างวัดในประเทศอินเดีย ลังกา พม่า และไทย เป็นต้น จะเน้นไปในทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี แต่ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องนวัตกรรม อาจมีกล่าวถึงบ้างในแง่รูปแบบของสถาปัตยกรรม ซึ่งถือแบบอย่างสืบทอดกันมา เช่นเจดีย์ทรงระฆังของไทยว่าได้รับรูปแบบมาจากอินเดียเช่นพระสถูปสาญจี และที่สถูปภูปาราม ในเมืองอนุราชปุระ เป็นต้น กล่าวได้ว่าไม่มีเอกสารเรื่องใดกล่าวถึงบทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นนักรบวัตกรรมเลย

๑.๖.๒ รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ทรงวิทย์ แก้วศรี, พระเทพสุวรรณเมธี (สุชาติ กิตติปัญญา) และนวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร ได้ทำการวิจัยเรื่อง “นโยบายและกลไกในการส่งเสริมและคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย” ซึ่งจะเน้นด้านการอนุรักษ์โบราณสถาน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสถานที่

^{๒๘} ริดเดอร์ส ไตเจสท์, **เที่ยวเมืองไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ริดเดอร์ส ไตเจสท์ (ประเทศไทย), ๒๕๐๕).

^{๒๙} นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร, **การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในอาณาจักรทริภุญไชยสมัยพระนางจามเทวี**, (กรุงเทพมหานคร: เจ.พีรินทร์ ๒, ๒๕๖๑), บทคัดย่อ.

สำคัญทางพระพุทธศาสนา แต่ก็จะได้ทราบถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการสร้างวัดในประเทศไทย และถ้ามองในแง่ของสิ่งปลูกสร้างไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบใดก็สงเคราะห์เป็นเสนาสนะในทางพุทธวินัยนั่นเอง แต่ไม่ได้กล่าวถึงในแง่ของนวัตกรรม แต่กล่าวถึงในแง่ของสถาปัตยกรรม และเมื่อกาลเวลาผ่านมายาวนาน จึงเน้นไปที่การอนุรักษ์ในฐานะมรดกวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาของชาติ^{๓๐}

ทรงวิทย์ แก้วศรี, ประพันธ์ ศุภษร และนวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาบทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นต้นแบบนวัตกรรมเครื่องนุ่งห่มที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย: กรณีศึกษาเฉพาะผลิตภัณฑ์จีวร” ได้กล่าวถึงประวัติและพัฒนาการของจีวรในพระพุทธศาสนา จนกระทั่งได้มีพระพุทธานุญาตให้ภิกษุรับหบทจีวรได้ จีวรจึงมี ๒ ยุคคือยุคบังสกุลจีวร และยุคหบทจีวร เนื่องจากจีวรแบบเดิมอาจยังไม่รัดกุมและเหมาะสมกับภิกษุภาวะในสมัยนั้น จึงทรงมอบหมายให้พระอานนท์เถระออกแบบจีวรตามรูปแบบคันนาของชาวมคธถวาย ๒-๓ รูปแบบให้ทรงวินิจฉัยและมีพระพุทธานุญาตให้ใช้ได้ โดยจีวรแบบใหม่จะไม่ใช้ผ้าฝืนเดียว แต่เป็นผ้าประกอบขึ้นหลายชิ้นเย็บตัดเข้าด้วยกันแบ่งเป็นชั้นๆ มีชื่อเรียกต่างกัน เหมาะแก่ภิกษุจะใช้สอย เป็นผืนผ้าเศร้าหมอง พวกโจรไม่พึงเล็งลักขโมยหรือแยกชิ้นเอาไป ทรงเป็นแบบอย่างในการทำจีวรให้แก่พระอรหันต์เถระพร้อมด้วยพระมหาสาวกอื่นๆ รูปแบบงานนวัตกรรมจีวรคงใช้กันอยู่ในทุกวันนี้^{๓๑}

สรุปความว่า ลักษณะงานวิจัยเรื่องแรกจะเน้นเรื่องประวัติและพัฒนาการของพุทธศิลป์ด้านสถาปัตยกรรมและการอนุรักษ์ตามภารกิจของกรมศิลปากร โดยความร่วมมือของวัดต่างๆ ในฐานะเป็นมรดกวัฒนธรรมของชาติ ส่วนเรื่องที่สอง เป็นเรื่องนวัตกรรม โดยที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นต้นแบบนวัตกรรมจีวร ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดให้เกิดการศึกษาวิจัยเรื่องนวัตกรรมเสนาสนะ ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่สังคมไทยต่อไป

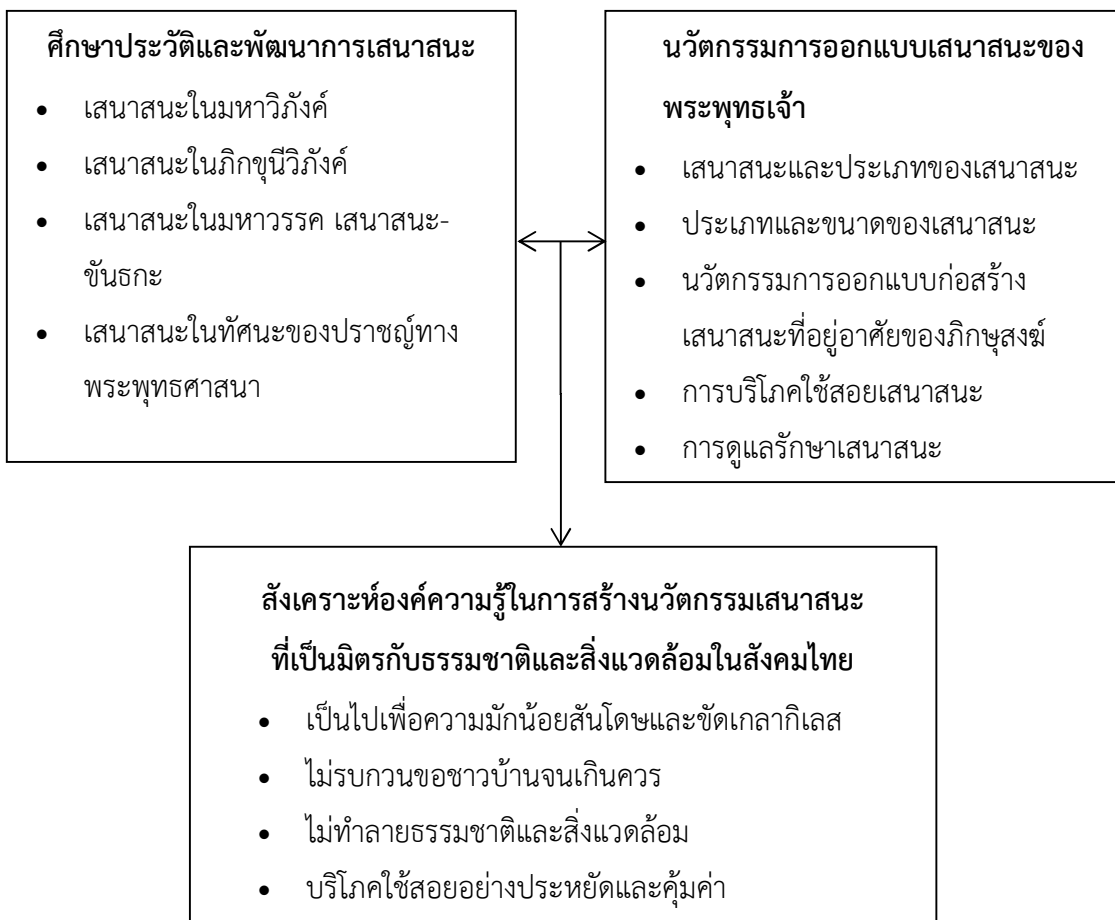
^{๓๐} ทรงวิทย์ แก้วศรี, พระเทพสุวรรณเมธี (สุชาติ กิตติปัญโญ) และนวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร, “นโยบายและกลไกในการส่งเสริมและคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย”, **สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, ๒๕๖๐.

^{๓๑} ทรงวิทย์ แก้วศรี, ประพันธ์ ศุภษร และนวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร, “การศึกษาบทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นต้นแบบนวัตกรรมเครื่องนุ่งห่มที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย: กรณีศึกษาเฉพาะผลิตภัณฑ์จีวร”, **บัณฑิตวิทยาลัยและสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, ๒๕๖๒.

๑.๗ กรอบแนวความคิดของการวิจัย (Conceptual Framework)

งานวิจัยเรื่อง “พุทธนวัตกรรมการเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” สามารถจัดเป็นแผนภูมิแสดงกรอบแนวคิดในการวิจัยได้ ดังนี้

นวัตกรรมการเสนาสนะของพระพุทธเจ้า

ภาพที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดการวิจัย

๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๘.๑ ขั้นตอนการดำเนินการ

๑. การเก็บข้อมูลการวิจัยเรื่องนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร เพื่อประมวลองค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิเคราะห์เรื่องเสนาสนะตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์-วิเสส และ ทัศนคติของผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา มาเป็นความรู้และข้อปฏิบัติของสังคมไทยให้ถูกต้องตามพระพุทธานุญาตต่อไป

๒. จัดทำเป็นรูปเล่มเสนอบัณฑิตวิทยาลัยและสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อเผยแพร่ต่อไป

๑.๘.๒ ระยะเวลาดำเนินการ

ระยะเวลาทำการวิจัยและแผนการดำเนินงานตลอดโครงการวิจัย (ให้ระบุขั้นตอนอย่างละเอียด) แผนการดำเนินงานตลอดโครงการวิจัย มีขั้นตอนดังนี้

ปี	กิจกรรม	พ.ย.	ธ.ค.	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.
๒๕๖๔	ร ว บ ร ว ม ศึกษาข้อมูล	x	x	x										
๒๕๖๕	วิเคราะห์ ตรวจสอบ ข้อมูล				x	x								
๒๕๖๕	ตอบปัญหา การวิจัย						x	x						
๒๕๖๕	เรียบเรียง นำเสนองาน								x	x	x			
๒๕๖๕	รายงานฉบับ สมบูรณ์											x	x	x

ตารางที่ ๑.๑ แผนการดำเนินงานวิจัย

๑.๙ ประโยชน์ที่จะได้รับ

๑.๙.๑ ได้ทราบประวัติและพัฒนาการของเสนาสนะ

๑.๙.๒ ได้ทราบบทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นนักนวัตกรรมก่อสร้างเสนาสนะ

๑.๙.๓ ได้ทราบองค์ความรู้การสร้างนวัตกรรมเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย

บทที่ ๒

ประวัติและพัฒนาการของเสนาสนะ

๒.๑ ความนำ

เมื่อกล่าวถึงความ เป็นอยู่ของบรรพชิตคือผู้เข้ามาบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ในเบื้องต้นขอทำความเข้าใจถึงคำศัพท์ ๒ ศัพท์ คือปัจจัย และนิสสัย ปัจจัยหมายถึงสภาวะที่เอื้อเกื้อหนุน คำจุน เป็นเหตุหรือเป็นเงื่อนไขให้สภาวะอื่นเกิดขึ้น คงอยู่ หรือเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่ง ... อีกอย่างหนึ่ง ปัจจัยหมายถึงของสำหรับอาศัยใช้ เครื่องอาศัยของชีวิต หรือสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต มี ๔ อย่าง คือ จีวร (ผ้านุ่งห่ม) บิณฑบาต (อาหาร) เสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) คิลานเภสัช (ยาบำบัดโรค) ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต ๔ อย่างดังกล่าว ในทางพระวินัยเรียกว่า “นิสสัย” เป็นเรื่องสำคัญมาก พระพุทธเจ้ามีรับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้ให้อุปสมบท [อุปัชฌาย์] บอกนิสสัย ๔ คือ

๑. บรรพชาอาศัยโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยป्लीแข้งเธอพึงทำอุตสาหะในโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยป्लीแข้งนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ สังฆภัต อุทเทศภัต นิมนตณภัต สลากภัต ปักชิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปติกภัต^๑

๒. บรรพชาอาศัยผ้าบังสุกุล เธอพึงทำอุตสาหะในผ้าบังสุกุลนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน ผ้าเจือกัน

๓. บรรพชาอาศัยเสนาสนะคือคองไม้ เธอพึงทำอุตสาหะในเสนาสนะ คือ คองไม้ นั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ

๔. บรรพชาอาศัยยาคือน้ำมูตรเน่า เธอพึงทำอุตสาหะในยาคือน้ำมูตรเน่า นั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย”^๒

^๑ สังฆภัต คือ ภัตตาหารถวายสงฆ์ทั้งหมด

อุทเทศภัต คือ ภัตตาหารถวายภิกษุ ๒-๓ รูป

นิมนตณภัต คือ ภัตตาหารที่นิมนต์แล้วถวาย

สลากภัต คือ ภัตตาหารที่นิมนต์ให้จับสลากแล้วถวาย (ตามสลาก)

ปักชิกภัต คือ ภัตตาหารถวายปักข์ (๑๕ วัน) ละ ๑ ครั้ง

อุโปสถิกภัต คือ ภัตตาหารถวายในวันอุโบสถ

ปาฏิปติกภัต คือ ภัตตาหารถวายในวันแรม ๑ ค่ำ (สารทศ.ฎีกา ๓/๗๑-๗๓/๒๘๕)

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑-๑๐๒.

ในบรรดาปัจจัย ๔ หรือนิสสัย ๔ เหล่านี้ จะเห็นได้ว่า ปัจจัย ๓ คือข้อ ๑, ๒ และ ๔ เป็นของที่ภิกษุใช้ประจำตัว หรือว่าของติดตัว โดยปกติภิกษุจะต้องมีจีวรอย่างน้อย ๑ ผืนติดกายเมื่ออยู่ภายในห้อง คือสรงผ่านุง (อันตราวาสก) จะเปลือยกายมิได้ เมื่อจะต้องออกไปนอกวัด ต้องนุ่งห่มให้เป็นปริมณฑลคือให้เรียบร้อย ต้องมีอุตราสงค์และสังฆาฏิ หรือถ้าออกไปบิณฑบาตหรือเดินทางก็ต้องมีบาตรติดตัวไปด้วย ส่วนยารักษาโรคก็อาจมีติดตัว หรือถ้าเป็นโรคประจำตัวก็อาจพกติดตัวหรือเก็บไว้ใช้ภายในห้องก็ได้ โดยสรุปคือ ปัจจัย ๓ ดังกล่าวเป็นของใช้ประจำตัวเสมอ

ส่วนอีกอย่างหนึ่งคือปัจจัยที่ ๓ ได้แก่เสนาสนะ เป็นของอยู่ประจำที่ ภิกษุไม่สามารถนำติดตัวไปไหนมาไหนได้ เพราะคำว่าเสนาสนะที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า “ที่อยู่อาศัย” นั้น มีทั้งที่เป็นที่อยู่โดยธรรมชาติที่เรียกว่า วิเวตเสนาสนะ ซึ่งมี ๘ อย่าง ได้แก่ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าช้า ป่าทึบ ที่โล่งแจ้ง ลอมฟาง หรือสิ่งปลูกสร้างเป็นอาคาร มี ๕ อย่าง ได้แก่ วิหาร (เรือนที่อยู่, กุฏิ), อัมพโยค (เรือนมุงแถบเดียว), ปราสาท (เรือนชั้น), หัมมิมะ (เรือนโล้น), คูหา (ถ้ำ) คำว่าคูหาคือถ้ำต่างจากถ้ำที่เป็นวิเวตเสนาสนะ ที่เป็นถ้ำโดยธรรมชาติ แต่ถ้ำคูหาคือโดยธรรมชาติเป็นถ้ำอยู่แล้ว แต่มีผู้เข้าไปจำหลักให้เป็นห้องต่างๆ เพื่ออยู่อาศัยหรือประดิษฐานรูปเคารพ เช่นถ้ำอาชันตาและถ้ำเอลโลรา ในทางตอนใต้ของอินเดีย และถ้ำตุนฮวง ในประเทศจีน เป็นต้น

คำว่าเสนาสนะประกอบด้วยศัพท์ ๒ ศัพท์ คือ “เสนา” แปลว่า “ที่นอน” และ “อาสนะ” แปลว่า “ที่นั่ง” รวมเป็น “เสนาสนะ” แปลว่า “ที่นอนและที่นั่ง” แต่ถึงความหมายถึงที่อยู่อาศัย เช่นกุฏิ วิหาร เป็นต้น แต่ในทางพระวินัย เสนาสนะยังหมายรวมเครื่องใช้ในกุฏิวิหารทุกอย่างด้วย เช่นเตียง ตั่ง โต๊ะ เก้าอี้ ชั้นวางของ หิ้ง แม้กระทั่งเครื่องนอนมีฟูกและหมอน เป็นต้น จะเห็นได้ว่า เรื่องเสนาสนะกินความหมายกว้างขวางมาก การก่อสร้างถาวรวัตถุเป็นที่อยู่อาศัยและเครื่องใช้สอยในอาคารเป็นเรื่องนวัตรกรรมซึ่งต้องใช้วัสดุก่อสร้างและทุนทรัพย์เป็นจำนวนมาก หากประเมินคร่าวๆ ในเมืองไทยปัจจุบันมีวัดและสำนักสงฆ์มากกว่า ๒ หมื่น แห่ง จะต้องใช้งบประมาณก่อสร้างเป็นจำนวนเท่าใด ต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ไม้ เหล็ก ปูน อิฐ เป็นจำนวนมากเท่าใด เมื่อสร้างแล้วก็ต้องมีค่ารักษาดูแลและซ่อมแซมด้วย ค่าใช้จ่ายเรื่องเสนาสนะจึงสูงกว่าปัจจัย ๓ อื่นๆ รวมกันหลายแสนหลายล้านเท่าตัวนัก จึงหน้าศึกษาวิเคราะห์ว่า พระพุทธเจ้าทรงวางหลักการและวิธีการซึ่งถือเป็นนวัตกรรมใหม่ในยุคนั้น และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในปัจจุบันได้ด้วย แท้จริงแล้ว กรรมการบัญญัติศัพท์จากภาษาอังกฤษว่า Innovation ก็ถูกกันถึงคำว่า “นวัตกรรม” ในพระวินัยปิฎก ซึ่งแปลว่า “การก่อสร้าง” แต่กรรมการพยายามจะแยกคำออกเป็น นว + กรรม = ก่อสร้างขึ้นใหม่ จะได้ตรงกับความหมายของ Innovation แต่เพื่อเลี่ยงคำนวัตกรรม = การก่อสร้างในบาลี จึงแปลงไปใช้ “นวัตกรรม” แทน โดยบัญญัติศัพท์นี้ใช้ราว พ.ศ. ๒๕๕๘-๒๕๕๙ แต่ถือนิยามตามศัพท์ภาษาอังกฤษ

๒.๒ นิยามและความหมายของเสนาสนะ

ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น คำว่าเสนาสนะแยกเป็น เสนะ=ที่นอน อาสนะ=ที่นั่ง หากว่าตาม ศัพท์ล้วนมีความหมายถึงที่นอนและที่นั่งทั้งนั้น ยังไม่รวมถึงที่อยู่อาศัย ใช้ฟังฟังกันแดด กันฝน กันลม ตลอดจนยุงเห็บบรินไรที่มาไต่ตอม หรือสัตว์ที่มีพิษมาขบกัดหรือต่อย เป็นต้น ในเบื้องต้นจะได้ยก रूप วิเคราะห์ศัพท์ตามคัมภีร์อภิธรรมวรรณามาประมวลไว้ดังนี้

ที่นอน ๓ ศัพท์

เสยยา (สิ สเย+ย+อา) ที่นอน. สยุนติ อสสนติ เสยยา ที่สำหรับนอน ชื่อว่า เสยยา (วุทธิ อี เป็น เอ, ซ้อน ย). เสยยาสุ ปริคคหิตาสู เสยยํ อลภมาโน อณฺดรสมิ รุกขมุเล นิสิติ^๓ เมื่อภิกษุจับจองที่นอนหมดแล้ว ท่านพระสารีบุตรไม่ได้ที่นอนจึงนั่งที่โคนไม้ต้นหนึ่ง

สยน, สยนิ (สิ สเย+ย) ที่นอน. สยุนติ เอตถาติ สยนิ ที่สำหรับนอน ชื่อว่า สยนะ (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ย เป็น อน). น จิวเร น สยเน โภขเน นุปลิปปติ^๔ ไม่เปื้อนจีวร ไม่เปื้อนที่นอน ไม่เปื้อนอาหาร. สยนิฆเร สยนิฆรสถณิ สโภขเน กุเล อนุปชชช นิสชช กปเปติ อาปตติ ปาจิตตยสส^๕ ภิกษุ รู้ชื่อว่าเป็นเรือนนอน เข้าไปนั่งแทรกในเรือนที่เขากำลังพลอดรักกัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์

เสน (สิ สเย+ย) ที่นอน. สยุนติ เอตถาติ เสน ที่สำหรับนอน ชื่อว่า เสนะ (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ย เป็น อน). เสนาสนํ ปริภุณชิ^๖ ใช้สอยเสนาสนะ (ที่นอนและที่นั่ง)

เตียง, บัลลังก์ ๒ ศัพท์

ปลลงก (ปริ+อกิ ลกฺขณ+ณ) เตียง, บัลลังก์. ปริสมนฺตโต อคติ เอตถาติ ปลลงโก บัลลังก์ที่เขาทำลวดลายไว้ โดยรอบ ชื่อว่าปลลงกะ (อาเทศ ร เป็น ล, ซ้อน ล, ลง นิคหิต อาคม, อาเทศ นิคหิต เป็น ง, ลบ ณ, ลบ สระ อี). โสวณฺณมเย ปลลงเก นิสินโน^๗ ประทับนั่งบนบัลลังก์ของมณฺจก (มจิ ธารโณจฉายปุชเนสุ+อ+ก) เตียง. มจติ ธารเตติ มณฺจโก เตียงที่รองรับ(ผู้นอน) ไว้ ชื่อว่ามณฺจกะ (ลง นิคหิต อาคม, อาเทศ นิคหิต เป็น ณ). ปาเท ปกฺขาลตฺวา กุฎฺฐิํ ปวิสิตฺวา มณฺจเก นิสิติ^๘ ล้างเท้า เข้าไปในกุฎีแล้วนั่งบนเตียง

^๓ วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๐/๘๐.

^๔ ชุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๐๙๒/๔๐๕.

^๕ วิ.มหา. (บาลี) ๒/๒๘๒/๒๕๐.

^๖ วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๒๑/๑๕๑.

^๗ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๖๑/๖๖๒.

^๘ วิ.มหา. (บาลี) ๑/๖๘/๔๖.

[๓๐๙] มลจาธารโร ปฏิปาโท มลจจนเค ตวณฺณิตถียํ.

ขาเตยง ๒ ศัพทํ

มลจาธาร (มลจ+อาธาร) ขาเตยง. มลจสส อาธารโร มลจาธารโร ขาของเตยง ชื่อว่ามลจาธาระ (ลบ สระ หน้า)

ปฏิปาท (ปติ+ปท คติ มหิ+ณ) ขาเตยง. ปฏิปชชติ ปวตตติ เสยยา เอเตนาติ ปฏิปาโท ขาเตยงช่วย คำที่นอน ไว้ ชื่อว่าปฏิปาทะ (อาเทศ ต เป็น ฐ, ลบ ณ, วุ ทธิ อ เป็น อา)

แม่ แคร่

อณฺเณ (อณฺ คมน+ย+อ) แม่แคร่. มลจจนเค มลจาวเว อณฺเณสทโท อิตถียํ อณฺเณ ศัพทํ เป็นอิตถีสถิงค์ และแปลว่า แม่แคร่ ที่เป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งของแคร่หรือเตยง. อณฺเณ คจจติ ปวตตติ อณฺเณ แม่แคร่ที่เป็นไป ชื่อว่าอณฺเณ (อาเทศ ย เป็น อน, ลบ สระ หน้า)

[๓๑๐] กุฬีรปาโท อาหจจ- ปาโท เจว มสารโก
จตตารโ พุนทิกาทุโร ติเม มลจจนตรา สียํ.

เตยง พิเศษ ๔ ชนิด

กุฬีรปาท, กุฬีรปาทก (กุฬีร+ปาท) เตยงที่มีขาเหมือนขาปู. กุฬีโร กกุกกุโก, ตสส สณฺจานปาทตตา กุฬีรปาโท กฬีร ศัพทํแปลว่าปู, เตยงชื่อว่ากุฬีรปาทะ เพราะมีขารูปทรงเหมือนขาของปูนั้น. มลจจ นาม จตตารโ มลจจ มสารโก พุนทิกาทุโร กุฬีรปาทโก อาหจจปาทโก^๙ ชื่อว่า เตยง มี ๔ ชนิด คือ เตยงที่สอดแม่แคร่เข้าไปในขา เตยงที่มีแม่แคร่เป็นอันเดียวกันกับขาเตยง ที่ขาเหมือนขาปู และเตยงที่ สอดขาเข้าไปในแม่แคร่

อาหจจปาท, อาหจจปาทก (อาหจจ+ปาท) เตยงที่มีขาสอดเข้าไปในแม่แคร่. อณฺเณยํ อาหจจ, อาหจจจิทเท ปาโท ติฏฺฐติ อสสาติ อาหจจปาโท อาหจจ ศัพทํเป็นไปในแม่แคร่, เตยงที่มี ขาดังอยู่ในช่องของแม่ แคร่ ชื่อว่าอาหจจปาทะ

มสารก (มส อามสเน+อร+ก) เตยงที่มีแม่แคร่สอดเข้าไปในขา. ปาทจิทเท อณฺเณ ปวิสิตวา ติฏฺฐติ อสสาติ มสารโก เตยงที่มีแม่แคร่ตั้งอยู่ในช่องของขา ชื่อว่ามสารกะ. มสตีติ มสารโก เตยงที่ ยึดติดกันแน่น ชื่อว่ามสารกะ (ทีชชะ อ เป็น อา)

พุนทิกาทุโร (พุนท+เอกาทุโร) เตยงที่มีแม่แคร่เป็นอันเดียวกันกับขา. พุนเทน ปาเทน สท เอกาทุโร อณฺเณ อสสาติ พุนทิกาทุโร เตยงที่มีแม่แคร่เป็นอันเดียวกันกับขา ชื่อว่า

^๙ วิ.มหา. (บาลี) ๒/๑๑๑/๑๖๕.

พุนทิกาพัทธะ (อาเทศ เอ เป็น อี). อิติ อิเม จตุตทาโร มลยจนตรา ลियุ ทั้ง ๔ ศัพท์ นี้ เป็นเพียงชนิดพิเศษ

[๓๑๑] พิพโพหนํ โจบธานํ
โกจฉํ ตุ ภททปีเร ธา-

ปีริกา ปีจมาสนํ
สนทึ ปีจนตเร มตา.

หมอน ๒ ศัพท์

พิพโพหน (วิ+วห วหน+ยุ) หมอน. วิ เสเสณ สีสํ วหตีติ พิพโพหนํ หมอนที่รองศีรษะไว้ดีที่สุดในพิพโพหนะ (อาเทศ วว เป็น พพ, ซ้อน พ, อาเทศ อ เป็น โอ, ยุ เป็น อน). กตถ สุกฺขํ สยิสฺสามิ มลยเจ วา ปีเร วา ภิสฺสียา วา พิพโพหนะ วา^{๑๐} เราจักนอนที่ไหนจึงจะสบาย บนเตียง บนเก้าอี้ บนฟูก หรือที่ หมอน

อุปธาน (อุป+ธา ธารณ+ยุ) หมอน. สีสาสนํ อุปริยเตต กรียเตติ อุปธานํ หมอนที่เขาทำเป็นที่รองศีรษะ ชื่อว่า อุปธานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). หัสโลมาทิปุริตานิ อุปธานานิ จปาเปลฺลํ^{๑๑} ให้วางหมอนที่ยัดไส้ด้วยขน หงส์เป็นต้นไว้

ตั้ง, เก้าอี้, ที่ นั่ง ๓ ศัพท์

ปีริกา (ปีจ หีสาสํกิเลเสสุ+ณฺว+อา) ตั้ง, เก้าอี้, ที่นั่ง. ปีริยเต หีสยเตติ ปีริกา เก้าอี้ที่บุคคลเบียดเบียน ชื่อว่า ปีริกา (อาเทศ ณฺว เป็น ออก, อ เป็น อี). อนฺชานามิ ภิกฺขเว ปีริกํ^{๑๒} ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตเก้าอี้

ปีจ (ปีจ หี สาสํกิเล เส สุ+อ) ตั้ง, เก้าอี้, ที่นั่ง. ปีริยเต หีสยเตติ ปีจ เก้าอี้ที่บุคคลเบียดเบียน ชื่อว่า ปีฐะ. ปีจํ คเหตุวา ภควโต ปุโรโต นิมนฺมุชฺชิตวา^{๑๓} จับตั้งไว้แล้วดำน้ำลงเบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค

อาสน (อาส จปน+ยุ) ตั้ง, เก้าอี้, ที่นั่ง, อาสนะ. อาสเต จปยเต อสมินฺติ อาสนํ สถานที่เป็นที่นั่ง ชื่อว่า อาสนะ. อาสนติ นิสิตฺถนฺติ เอตถาติ อาสนํ ที่สำหรับนั่ง ชื่อว่าอาสนะ (อาส นิสิตฺถ+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน). อาคนฺตวา สยณฺติ เอตถาติ อาสนํ สถานที่สำหรับคนมานอน ชื่อว่า อาสนะ (อา+สิ สย+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ สระ หน้า). อภยตโร ภิกฺขุ ภตตคฺเค อนฺตรฆเร อาสนํ ปณฺญาเปนฺโต^{๑๔} ภิกษุ รูปหนึ่งให้เขาปูที่นั่งไว้ที่โรงอาหารในละแวกบ้าน

^{๑๐} ขุ.ม. (บาลี) ๒/๒๐๕/๔๒๐.

^{๑๑} ม.ม.อ. (บาลี) ๒๒/๑๕.

^{๑๒} วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๙๗/๖๔.

^{๑๓} วิ.ม. (บาลี) ๕/๒๔๒/๒.

^{๑๔} วิ.มहा. (บาลี) ๑/๑๘๐/๑๐๙.

ตั้งอย่างดี, แก้อ้อย่างดี (รูปทรงเหมือนกลองบัณเฑาะว์) ๒ ศัพท์

โกจฉ (กฺจ สฺ โก จน โกฏฺ ลฺย ปติ ฌมฺภ วิ เลข เน สุ+ณ) ตั้งอย่างดี, แก้อ้อย่างดี. กุจยติ สกฺจยตีติ
โกจฉ แก้อี้ที่ เขาคว่าลง ชื่อว่าโกจฉะ. กุจยติ วิเลขยตีติ โกจฉ ตั้งที่เขาแกะลวดลายไว้ ชื่อว่า
โกจฉะ (วุทธิ อุ เป็น โอ). โกจฉ นาม วากมยฺ วา อสุริรมยฺ วา มุณฺชมยฺ วา ปพฺพชมยฺ วา
อนฺโต สฺเวเจตฺวา พฺทฺธฺ โทติ^{๑๕} แก้อี้ที่เขาถักพันหรือสานด้านในด้วยปอ หญ้าแฝก หญ้า
ปล้อง หรือไม้้อ ชื่อว่าโกจฉะ

ภทฺทปีจ (ภทฺท+ปีจ) ตั้งอย่างดี, แก้อ้อย่างดี. ภทฺท กฺลฺยณํ ปีจํ ภทฺทปีจํ แก้อ้อย่างดี ชื่อว่า
ภทฺทปีจฺฐะ. ปสฺสณฺนี และ กงฺกตฺติกา ศัพท์ก็แปลว่าแก้อ้อย่างดี. อนุชานามิ ภิกฺขเว ภทฺทปีจํ^{๑๖}
ภิกฺขุทั้งหลาย เรา อนุญาตแก้อ้อย่างดี

แก้อี้ พิเศษ

อาสนฺทฺธิ, อาสนฺทฺธิ (อา+สทฺ วิสฺรณคฺตฺยวสาเนสุ+อ+อิ) แก้อี้ พิเศษ. ปีจฺนฺตฺเร ทิฆฺปีเจ อาสนฺทฺธิ มตา
กถิตา อาสนฺทฺธิ ศัพท์ท่านกล่าวไว้ในแก้อี้พิเศษที่มีขาสสูง. อาสฺทฺยตีติ อาสนฺทฺธิ แก้อี้ที่คนนั่ง
ชื่อว่าอาสนฺทฺธิ (ลง นิคฺหิต อาคม, อาเทศ นิคฺหิต เป็น น, รัสสะ อี เป็น อี บ้าง). อาสนฺทฺธิ
นาม อติกฺกนฺตปฺปมาณา วุจฺจติ^{๑๗} แก้อี้ที่มีขายาวเกินขนาด ท่านเรียกว่าอาสนฺทฺธิ^{๑๘}

การนั่ง, ที่นั่ง, ที่นอน, อาสนะ, อาสน์ ๒ ศัพท์

อุปกฺเวสน (อุปก+วิส ปเวสเน+ยุ) การนั่ง, ที่นั่ง, ที่นอน, อาสนะ, อาสน์. อุปกฺนฺตฺวา วิสฺติ เอตฺถาติ
อุปกฺเวสนํ สถานที่เข้าอยู่ ชื่อว่าอุปกฺเวสนะ (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

อาสน (อาส อุปกฺเวสเน+ยุ) การนั่ง, ที่นั่ง, ที่นอน, อาสนะ, อาสน์. อาสฺยิตฺติ อาสนํ การนั่ง ชื่อว่า
อาสนะ. อาสฺติ เอตฺถาติ อาสนํ สถานที่เข้าอยู่ ชื่อว่าอาสนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). อาสนฺติ
นิสฺสีทฺนฺติ เอตฺถาติ อาสนํ สถานที่นั่ง ชื่อว่าอาสนะ (อาส นิ สฺสีทฺเน+ยุ). อาคฺนฺตฺวา สยฺนฺติ
เอตฺถาติ อาสนํ สถานที่เขามา นอน ชื่อว่าอาสนะ (อา+สิ สเย+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ

^{๑๕} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๑๑๑/๑๖๙.

^{๑๖} วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๙๗/๖๔.

^{๑๗} วิ.ภิกฺขุณี. (บาลี) ๓/๙๘๔/๑๔๑.

^{๑๘} พระมหาสมปอง มุทิตโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ชมรมนิรุกติ
ศึกษา วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, ๒๕๔๗), หน้า ๔๐๖-๔๐๙.

สระหน้า). **อภยตโร ภิกขุ ภาตตคเค อนฺตรขเร อา สนํ ปณฺญาเปน โท**^{๑๙} ภิกษุรูปหนึ่งให้ปูที่
นั่งภายในโรงอาหาร^{๒๐}

อนึ่ง อาสนศัพท มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) นิสังขา ที่นั่งทั่วไป (๒) ปฐะ เก้าอี้^{๒๑}

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้นิยามเพียงสั้นๆ ว่า “เสนาสนะ ที่นอนและที่นั่ง, ที่อยู่ (ใช้เฉพาะพระภิกษุ-สามเณร) (ป. เสน+อาสน)” อย่างไรก็ตามมีประเด็นที่จะต้องวิเคราะห์คือ เสนาสนะหมายถึงที่นอนและที่นั่ง ซึ่งเป็นของใช้สอยภายในอาคารที่อยู่อาศัย แต่เมื่อพิจารณาจากที่พระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงเสนาสนะ จะหมายถึงที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์เสมอ ดังที่ยกมาแสดงในตอนต้นที่ว่า ปัจจัย ๔ หรือนิสสัย ๔ ข้อเสนาสนะหมายถึงที่อยู่อาศัย ซึ่งหมายถึงกุฏิกับวิหาร และคำว่าวิหารก็หมายถึงความเช่นเดียวกับกุฏิ ไม่ได้หมายถึงอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ที่สร้างเคียงคู่กับอุโบสถอย่างที่เราเห็นในพระอารามหลวงขนาดใหญ่หลายแห่ง เช่น วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร เป็นต้น ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปข้างหน้า

๒.๓ เสนาสนะในพระวินัยบัญญัติ

พระวินัยบัญญัติหรือสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้มีเพียง ๑๐ สิกขาบทในภิกขุวิภังค์ และเพียง ๒-๓ สิกขาบทโดยอ้อมในภิกขุณีวิภังค์ ผิดกับเรื่องจีวรซึ่งมีพระวินัยบัญญัติเป็นจำนวนมาก

๒.๓.๑ เสนาสนะในมหาวิภังค์

มหาวิภังค์ประมวลพระวินัยบัญญัติสำหรับภิกษุ ปรากฏในพระวินัยปิฎกเล่มที่ ๑-๒ เรียกชื่อหนึ่งว่าภิกขุวิภังค์ มีดังต่อไปนี้

๒.๓.๑.๑ ปาราชิกกัณฑ์

ปาราชิกมี ๔ สิกขาบท ภิกษุผู้ละเมิดขาดจากความเป็นภิกษุ หมดสภาพความเป็นพระ และบวชใหม่อีกไม่ได้จนตลอดชีวิต ท่านเปรียบเหมือนตาลยอดด้วน ไม่เจริญงอกงามอีกต่อไป นอกจากยืนต้นตายซาก เรื่องเสนาสนะปรากฏขึ้นโดยอ้อมในทศติยปาราชิก ข้อว่าภิกษุถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้ มีมูลค่า ๕ มาสก (เท่ากับ ๑ บาทไทย) ขึ้นไป ต้องอาบัติปาราชิก ที่ว่าโดยอ้อมเพราะเหตุเกิดจากพระธนิยกุลมการบุตรไปยกยกไม้ของหลวงมาสร้างกุฏิ โทษที่กำหนดให้คือ

^{๑๙} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๘๐/๑๐๙.

^{๒๐} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๙๔๓.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๙๗.

ปาราชิก ไม่ใช่เพราะสร้างกุศล แต่เพราะไปยกยอกไม้ของหลวงซึ่งมีมูลค่าเกิน ๕ มาสก เรื่องนี้เป็นเรื่อง น่าศึกษามาก จึงขอคัดข้อความในพุทธปาราชิกมาลงไว้ดังนี้

เรื่องพระธนิยกุมภการบุตร

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาศิชมภู เขตกรุงราชคฤห์ ภิกษุหลายรูป เป็นเพื่อนเห็นเพื่อนคบกัน ช่วยกันทำกุฏิมุงหญ้า อยู่จำ พรรษา ที่เชิงภูเขาอิสิคิลิ ท่านพระธนิย กุมภการบุตรก็ทำกุฏิมุงหญ้าอยู่จำพรรษาในที่นั้น ต่อเมื่อล่วงไตรมาสไปแล้ว ภิกษุเหล่านั้นหรือกุฏิ มุงหญ้า เก็บหญ้าและตัวไม้ไว้แล้วพากันหลีกจาริกไปในชนบท ส่วนพระธนิยกุมภการบุตร ยังพัก อยู่ที่นั่นตลอดฤดูฝน ฤดูหนาวและฤดูร้อน วันหนึ่งเมื่อท่านไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน คนหาบหญ้า คนหาฟืน รื้อกุฏิหญ้าของท่าน แล้วขนเอาหญ้าและไม้ไป ท่านพระธนิยกุมภการบุตรได้หาหญ้า และไม้มาทำกุฏิหญ้าเป็นครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ เมื่อท่านไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน คนหาบหญ้า คนหาฟืน ได้รื้อกุฏิหญ้าของท่าน แล้วขนหญ้าและไม้ไป เป็นครั้งที่ ๓

ท่านคิดว่า เมื่อเราไปบิณฑบาตในบ้าน คนหาบหญ้า คนหาฟืน รื้อกุฏิหญ้า แล้วขนหญ้า และตัวไม้ไปถึง ๓ ครั้ง เรามีการศึกษาดี ไม่บกพร่อง สำเร็จศิลปะช่างหม้อเทียบเท่าอาจารย์ อย่างกระนั้นเลย เราพึงขยำโคลนทำกุฏิดินล้วนด้วยตัวเอง

ดังนั้น ท่านจึงขยำโคลนก่อกุฏิดินล้วน และรวบรวมหญ้า ไม้และขี้วัวแห้งมาผสมไฟเผาคุณั้น จนสุก คุณั้นงดงามน่าดูน่าชม มีสีแดงเหมือนสีแมลงค่อมทอง (เวลาลมพัด)ส่งเสียงเหมือนเสียง กระดิ่ง

ต่อมา พระผู้มีพระภาคเสด็จลงจากภูเขาศิชมภูพร้อมกับภิกษุจำนวนมาก ทอดพระเนตร เห็นคุณั้นงดงามน่าดู น่าชม ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย นั่นอะไรน่าดูน่าชม สีเหมือนแมลงค่อมทอง” ครั้นภิกษุทั้งหลายกราบพูลเรื่องนั้น ให้ทรงทราบแล้ว พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำหนิ ว่า “ภิกษุทั้งหลาย การกระทำของโมฆบุรุษนั้นไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของ สมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำเลย โฉนโมฆบุรุษจึงขยำโคลนก่อกุฏิดินล้วนเล่า โมฆบุรุษนั้นชื่อว่ามิได้มี ความเอ็นดู ความอนุเคราะห์ ความไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย พวกเขาจะไปทำลายคุณั้นเสีย อย่าให้เพื่อนพรหมจารีในภายหลังได้เบียดเบียนหมู่สัตว์เลย ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงทำกุฏิดิน ล้วน ภิกษุใดทำ ต้องอาบัติทุกกฏ”

ภิกษุเหล่านั้นรับพระพุทธานุญาตแล้วพากันไปที่คุณั้น ช่วยกันทำลายคุณั้น

ในขณะนั้น ท่านพระธนิยกุมภการบุตรมาถามภิกษุเหล่านั้นว่า “ทำไม พวกท่านจึงทำลายคุณั้น ของกระผม” “ท่าน พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ทำลาย” “ถ้าพระผู้มีพระภาคผู้เป็นธรรมสามีรับสั่ง ให้ทำลาย ก็ทำลายเถิด”

ต่อมา ท่านพระธนิยกุมภการบุตรคิดว่า เมื่อเราไปบิณฑบาตใน หมู่บ้าน คนหาบหญ้า คนหา ฟืนมารื้อกุฎีหญ้า ขนหญ้าและตัวไม้ไปถึง ๓ ครั้ง แม้กุฎีดินล้นที่ทำไว้พระผู้มีพระภาคก็รับสั่งให้ ทำลาย เรา รู้จักพนักงานป่าไม้ที่ชอบพอกัน อยากระนั้นเลย เราควรขอไม้มาทำกุฎีไม้ แล้วไปหา เจ้าพนักงานป่าไม้ กล่าว ว่า “เจริญพร เมื่ออาตมาไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน คนหาบหญ้า คนหาฟืน ไปรื้อ กุฎีหญ้า ขนหญ้าและตัวไม้ไปถึง ๓ ครั้ง แม้กุฎีดินล้นที่ทำไว้ พระผู้มีพระภาคก็ รับสั่งให้ ทำลาย ท่านจงให้ไม้แก่อาตมา อาตมาต้องการจะทำกุฎีไม้”

เจ้าพนักงานป่าไม้ตอบว่า “กระผมไม่มีไม้จะถวายพระคุณเจ้าได้ขอรับ จะมี ก็แต่ไม้ของหลวง ที่เก็บไว้ซ่อมแปลงเมืองในคราวจำเป็น ถ้าพระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่งให้พระราชทาน พระคุณเจ้าก็ให้ คนไปขอเอาเถิด”

ท่านพระธนิยกุมภการบุตรกล่าวว่า “เจริญพร พระเจ้าแผ่นดินได้พระราชทาน ไม้ นั้นแล้ว”

ลำดับนั้น เจ้าพนักงานป่าไม้คิดว่า “พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรเหล่านี้ ประพฤติธรรม ประพฤติสงบ ประพฤติพรหมจรรย์ พุทฺธิจริง มีศีล มีกัลยาณธรรม แม้แต่พระเจ้าแผ่นดินยังทรง เลื่อมใสมาก พระธนิยะคงไม่กล้าพูดสิ่งที่พระเจ้าแผ่นดินยังไม่ได้พระราชทานว่า ได้พระราชทาน แล้ว” ลำดับนั้น เจ้าพนักงานป่าไม้ จึงกล่าวกับท่านพระธนิยะดังนี้ว่า “นิมนต์ท่านให้คนขนไปเถิด ขอรับ”

ท่านพระธนิยะสั่งให้ตัดไม้เหล่านั้นเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่บรรทุกเกวียนไปทำกุฎีไม้

วัสสการพราหมณ์ตรวจราชการ

เวลานั้น วัสสการพราหมณ์มหาอมาตย์มครรัฐไปตรวจราชการ เข้า ไปหาเจ้าพนักงานป่าไม้ถึง ที่พัก ครั้นถึงแล้วได้กล่าวกับเจ้าพนักงานป่าไม้ดังนี้ว่า “นี่แน่ะคุณ ไม้ของหลวงที่เก็บไว้ซ่อมแปลง เมืองในคราวจำเป็นอยู่ที่ไหน”

เจ้าหน้าที่ป่าไม้ตอบว่า “ใต้เท้าขอรับ พระเจ้าแผ่นดินได้พระราชทานไม้แก่พระธนิยกุมภการ บุตรไปแล้ว”

วัสสการพราหมณ์ไม่พอใจว่า “ทำไมพระเจ้าแผ่นดินจึงได้พระราชทานไม้ของหลวงที่เก็บไว้ ซ่อมแปลงเมืองในคราวจำเป็นแก่พระธนิยกุมภการบุตรไปแล้ว” จึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าพิมพิสาร จอมทัมมคธ ถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้กราบทูลพระเจ้า พิมพิสารจอมทัมมคธดังนี้ว่า “ได้ทราบ เกล็ดว่า พระองค์ได้พระราชทานไม้ของหลวงที่เก็บไว้ซ่อมแปลงเมืองในคราวจำเป็นแก่พระธนิ ยกุมภการบุตรไปแล้ว จริงหรือ พระพุทธเจ้าข้า”

“ใครกล่าวอย่างนั้น”

“เจ้าหน้าที่ป่าไม้ พระพุทธเจ้าข้า”

“ถ้าเช่นนั้น จงไปเรียกเจ้าหน้าที่ป่าไม้มา”

วัสสการพราหมณ์สั่งให้เจ้าหน้าที่คุมตัวเจ้าหน้าที่ป่าไม้มาทันที

พระธนิยงุมภการบุตรเห็นเจ้าหน้าที่ป่าไม้ถูกควบคุมตัวไปจึงกล่าวว่า “เจริญพร ท่านถูกเจ้าหน้าที่ควบคุมตัวด้วยเรื่องอะไร”

“เรื่องไม้นั้นแหละ ขอรับ”

“ท่านจงไปก่อนเถิด อาตมาจะตามไป”

เจ้าหน้าที่ป่าไม้กล่าวว่า “พระคุณเจ้าควรไปก่อนที่กระผมจะเดือดร้อนนะ ขอรับ”

พระธนิยงุมภการบุตร เข้าไปพระราชานิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสารแล้ว นั่งบนอาสนะ ขณะนั้น พระเจ้าพิมพิสารเสด็จเข้าไปหาพระธนิยงุมภการบุตร ทรงไหว้แล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า ทราบว่าไม้ของหลวง ที่เก็บไว้ซ่อมแปลงเมืองในคราวจำเป็น โยมถวายแก่พระคุณเจ้าจริงหรือ”

“จริง มหาบพิตร”

“พระคุณเจ้า โยมเป็นพระเจ้าแผ่นดิน มีกรณียกิจมากมาย ถึงจะถวายไปแล้วก็จำไม่ได้ พระคุณเจ้าโปรดเตือนความจำให้โยมด้วย”

พระธนิยงุมภการบุตร ทูลว่า “ขอถวายพระพร พระองค์จำได้ไหม ครั้งที่พระองค์เสด็จเถลิงถวัลยราชย์ใหม่ๆ ทรงเปล่งพระวาจาว่า ข้าพเจ้าถวายหญ้า ไม้ และน้ำแก่สมณพราหมณ์ ขอสมณพราหมณ์โปรดใช้สอยเถิด”

“พระคุณเจ้า โยมจำได้ ที่โยมพูดนั้นหมายถึงสมณพราหมณ์ผู้มีความละเอียด มีความระมัดระวัง ใฝ่การศึกษา มีความรังเกียจแม้ในโทษเล็กน้อย หญ้า ไม้และน้ำนั้นยังมีได้มีใครจับจอง อยู่ในป่า ท่านจงใจอ้างจะชนไม้ที่ไม่ให้ไป พระเจ้าแผ่นดินเช่นโยมจะฆ่า จองจำหรือเนรเทศสมณพราหมณ์อย่างไรได้ นิมนต์กลับไปเถิด ท่านรอดตัวเพราะชน๑ แต่อย่าได้ทำอย่างนี้อีก”

ประชาชนตำหนิ

ประชาชนพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “พระสมณะเชื้อสายศากยบุตร เหล่านี้ไม่มีความละเอียด หุสึล ชอบพูดเท็จ แต่ก็ปฎิญาณว่า ประพฤติธรรม ประพฤติ สงบ ประพฤติพรหมจรรย์ พูดจริง มีศีล มีกัลยาณธรรม พวกท่านไม่มีความเป็นสมณะ ไม่มีความเป็นพราหมณ์ ไม่มีความเป็นสมณะ ไม่มีความเป็นพราหมณ์ของพวกท่านเสื่อมสิ้นไปแล้ว พวกท่านจะเป็นสมณะเป็น

พราหมณ์ได้อย่างไร พวกท่านปราศจากความเป็นสมณะ ปราศจากความเป็นพราหมณ์ แม้พระเจ้าแผ่นดินก็ยังถูกสมณะเหล่านั้นหลอกหลวงได้ โฉนคนอื่นจักไม่ถูกหลอกหลวงเล่า”

ภิกษุทั้งหลายได้ยินประชาชนตำหนิ ประณาม โพนทนา บรรดาภิกษุผู้มักน้อยสันโดษ มีความละอาย มีความระมัดระวัง ใฝ่การศึกษา จึงตำหนิ ประณาม โพนทนาว่า “โฉน ท่านพระธัญญกุมภการบุตรจึงขโมยไม้ของหลวงที่เขาไม่ได้ให้ไป เล่า” ครั้นภิกษุทั้งหลายตำหนิท่านพระธัญญกุมภการบุตรโดยประการต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามท่านพระธัญญกุมภการบุตรว่า “ธนิยะ ทราบว่าเธอขโมยไม้หลวงจริงหรือ” ท่านทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิว่า “โมฆบุรุษ การกระทำอย่างนี้ไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ โมฆบุรุษ การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใส ให้เลื่อมใสหรือ ทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ที่จริง กลับจะทำให้คนที่ไม่เลื่อมใสก็ไม่เลื่อมใสไปเลย คนที่เลื่อมใสแล้วบางพวกก็จะกลายเป็นอื่นไป”

สมัยนั้น มีมหาวาตีย์เคยเป็นผู้พิพากษาคนหนึ่งบวชอยู่ในหมู่ภิกษุ นั่งอยู่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงรับสั่งถามภิกษुरुปร่างนั้นว่า “พระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพมคธ จับโจรได้แล้วประหารบ้าง จองจำบ้าง เนรเทศบ้าง ด้วยอัตราโทษตามมูลค่าทรัพย์สินที่โจรกรรมมาเท่าไร”

ภิกษुरुปร่างนั้นกราบทูลว่า “ด้วยมูลค่า ๑ บาทบ้าง ควรแก่ ๑ บาทบ้าง เกินกว่า ๑ บาทบ้าง พระพุทธเจ้าข้า”

สมัยนั้น ในกรุงราชคฤห์ ทรัพย์ ๑ บาท เท่ากับ ๕ มาสก

พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิท่านพระธัญญกุมภการบุตร โดยประการต่าง ๆ แล้วได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยงยาก ฯลฯ คุณแห่งการปรารถนาความเพียร แล้วทรงแสดงธรรมีกถาแก่ภิกษุทั้งหลายให้เหมาะสมกับเรื่องนั้นแล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้

พระบัญญัติ

ก็ ภิกษุใด ถือเอาทรัพย์สินที่เจ้าของมิได้ให้โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลัก มีมูลค่าเท่ากับอัตราโทษที่พระราชกำหนดจับโจรได้แล้วประหารบ้าง จองจำบ้าง เนรเทศบ้าง บริภาษว่า “เจ้าเป็นโจร

เจ้าเป็นคนพาล เจ้าเป็นคนหลง เจ้าเป็นขโมย” ดังนี้ เพราะถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นใด ฤกษ์ผู้ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นนั้น แม้ฤกษ์นี้เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้^{๒๒}

๒.๓.๑.๒ สังฆาติเสสกันท์

สังฆาติเสสเป็นครุภักดีถืออาบัติหนักรองลงมาจากปาราชิก ฤกษ์ผู้ล่วงละเมิดไม่ถึงขั้นขาดจากภาวะภิกษุ แต่จะต้องอยู่ปริวาส เป็นจำนวนวันเท่ากับวันที่ปิดบังอาบัติชั่วหยาบนี้ และต้องประพฤติมนต์อีก ๖ ราตรี เท่ากับว่าต้องอยู่กรรมอย่างน้อย ๗ วัน สงฆ์จึงจะรับเข้าหมู่ได้ และต้องใช้สงฆ์ถึง ๒๐ รูปขึ้นไป จำนวนมากที่สุดในสังฆกรรม อาบัติสังฆาติเสสมิ ๒ สิกขาบทที่เกี่ยวกับเสนาสนะโดยตรง คือข้อที่ ๖ และ ๗ มีดังนี้

๖. กุฎิการสิกขาบท

ว่าด้วยการก่อสร้างกุฎิ

เรื่องภิกษุชาวเมืองอาฬวี

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น พวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีสร้างกุฎิด้วยเครื่องอุปกรณ์ที่ขอมาเอง ไม่มีเจ้าของสร้างให้ สร้างเป็นของส่วนตัว ไม่จำกัดขนาด กุฎิสร้างไม่เสร็จ พวกท่านก็เป็นผู้มากไปด้วยการขอมากไปด้วยการออกปากขอ ด้วยกล่าวว่า “ท่านทั้งหลายจงให้คนงาน อุปกรณ์ก่อสร้างสำเร็จรูป โค เกวียน มืด ขวาน ฝึ้ง จอบ สิว เถาวัลย์ ไม้ไผ่ หล้ามุงกระต่าย หล้าแฝก หล้าสามัญ ดินเหนียว”

พวกชาวบ้านถูกรบกวนด้วยการขอ ด้วยการออกปากขอ พบเห็นภิกษุทั้งหลายต่างพากันหวาดสะดุ้งบ้าง หลบหนีไปที่อื่นบ้าง เดินเลี่ยงไปทางอื่นบ้าง เมินหน้าหนีบ้าง ปิดประตูบ้านบ้าง พบเห็นแม่โคเข้าก็วิ่งหนีเพราะเข้าใจว่าเป็นภิกษุบ้าง

ครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสปะจำพรรษาในเขตกรุงราชคฤห์ ออกเดินทางไปทางเมืองอาฬวีจาริกไปโดยลำดับ จนถึงเมืองอาฬวี ชาวว่าท่านพระมหากัสสปะพักอยู่ ณ อัครคาวเจตีย์ เขตเมืองอาฬวีนั่น ครั้นเวลาเช้า ท่านครองอันตราวาสก ถือบาตรและจีวรไปบิณฑบาตในเมืองอาฬวี พวกชาวบ้านพอเห็นท่านต่างหวาดสะดุ้งบ้าง หลบหนีไปที่อื่นบ้าง เดินเลี่ยงไปทางอื่นบ้าง เมินหน้าหนีบ้าง ปิดประตูบ้านบ้าง ครั้นท่านพระมหากัสสปะบิณฑบาตในเมืองอาฬวี กลับจากบิณฑบาตหลังจากฉันอาหาร เรียกภิกษุทั้งหลายมาถามว่า “ท่านทั้งหลาย เมื่อก่อนเมืองอาฬวีมีอาหารบริบูรณ์หาอาหารได้ง่าย ภิกษุสงฆ์บิณฑบาตหาเลี้ยงชีพได้ง่าย แต่บัดนี้ เมืองอาฬวีกลับมี

^{๒๒} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๘๔-๘๘/๗๔-๗๙.

ข้าวยากหมากแพง อาหารหาได้ยาก ยากที่พระอริยะจะบิณฑบาตยังชีพได้ อะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้เมืองอาฬวีนี้มีข้าวยากหมากแพง หาอาหารได้ยาก ยากที่พระอริยะ จะบิณฑบาตยังชีพได้” ภิกษุเหล่านั้นจึงกราบเรียนเรื่องนั้นให้ท่านทราบ

ครั้งนั้น ครั้นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงราชคฤห์ ตามพระพุทธานุชากรรมแล้วได้เสด็จไปทางเมืองอาฬวี เสด็จจาริกไปโดยลำดับ จนถึงเมืองอาฬวี ชาวว่าพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ อัครคาฬวเจดีย์ เขตเมืองอาฬวีนั้น ครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสปะได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคจนถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วนั่งลง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลเรื่องนั้นให้ ทรงทราบ

ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกเธอสร้างกุฏิ ด้วยเครื่องอุปกรณ์ที่ขอมาเอง ไม่มีเจ้าของสร้างให้ สร้างเป็นของส่วนตัว ไม่จำกัด ขนาด กุฏิสร้างไม่เสร็จ พวกเธอเป็นผู้มากไป ด้วยการขอ มากไปด้วยการออกปากขอ ด้วยกล่าวว่า “ท่านทั้งหลายจงให้คนงาน อุปกรณ์ก่อสร้างสำเร็จรูป โค เกวียน มีด ขวาน ฝั้ง จอบ สิว เถาวัลย์ ไม้ไผ่ หล้ามุงกระต่าย หล้าแฝก หล้าสามัญ ดินเหนียว” พวกชาวบ้านถูกรบกวนด้วยการขอ ด้วยการออกปากขอ พบเห็นเธอทั้งหลายต่างพากันหวาดสะดุ้งบ้าง หลบหนีไปที่อื่นบ้าง เดินเลี่ยงไปทางอื่นบ้าง เมินหน้าหนีบ้าง ปิดประตูบ้านบ้าง พบเห็นแม่โคเข้าก็วิ่งหนีเพราะเข้าใจว่าเป็นภิกษุบ้าง จริงหรือ” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำหนิว่า “โมฆบุรุษทั้งหลาย การกระทำของพวกเธอไม่สมควร ฯลฯ ไม่ควรทำ โมฆบุรุษทั้งหลาย ไฉนพวกเธอจึงสร้างกุฏิด้วยเครื่องอุปกรณ์ที่ขอมาเอง ไม่มีเจ้าของสร้างให้ สร้างเป็นของส่วนตัว ไม่จำกัดขนาด กุฏิสร้างไม่เสร็จ พวกเธอเป็นผู้มากไป ด้วยการขอ มากไปด้วยการออกปากขอ ด้วยกล่าวว่า “ท่านทั้งหลายจงให้คนงาน อุปกรณ์ก่อสร้างสำเร็จรูป โค เกวียน มีด ขวาน ฝั้ง จอบ สิว เถาวัลย์ ไม้ไผ่ หล้ามุงกระต่าย หล้าแฝก หล้าสามัญ ดินเหนียว” ดังนี้ โมฆบุรุษทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส ฯลฯ”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงดำหนิพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีโดยประการต่าง ๆ แล้ว ฯลฯ ทรงแสดงธรรมมีกถาแก่ภิกษุทั้งหลายให้เหมาะสมให้คล้อยตามกับเรื่องนั้นแล้วจึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า

เรื่องฤๅษี ๒ พี่น้อง

“ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว มีฤๅษีพี่น้อง ๒ คน อาศัยอยู่ใกล้แม่น้ำคงคา ครั้งนั้น มณีกัณฐนาคราชขึ้นจากแม่น้ำคงคาเข้าไปหาฤๅษีพี่น้องถึงที่อยู่ ครั้นถึงแล้วได้พกวงฆนดหาง

ล้อมรอบฤๅษี ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่ปกเหนือศีรษะ ฤๅษีผู้นั่งกลับชูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง เพราะความหวาดกลัวนาคราชา

ฤๅษีผู้พี่เห็นฤๅษีผู้นั่งชูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง จึงถามว่า “เพราะเหตุไร เธอจึงชูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง”

ฤๅษีผู้นั่งตอบว่า “ที่นี่มีมณีกัณฐนาคราชขึ้นจากแม่น้ำคงคา มาหากระผมแล้วพักวงขนด หางล้อมรอบกระผม ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่ปกเหนือศีรษะ เพราะความกลัวนาคราชนั้น กระผมจึงชูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง”

ฤๅษีผู้พี่ถามว่า “เธอต้องการไมให้นาคราชมาหาใช่ไหม”

ฤๅษีผู้นั่งตอบว่า “กระผมต้องการไมให้นาคราชนั้นมาหา”

ฤๅษีผู้พี่ถามว่า “เธอเห็นนาคราชมีอะไรบ้าง”

ฤๅษีผู้นั่งตอบว่า “กระผมเห็นแก้วมณีประดับที่คอ”

ฤๅษีผู้พี่กล่าวว่า “ถ้าเช่นนั้น เธอจงกล่าวขอแก้วมณีนาคราชว่า ท่านจงให้แก้วมณีแก่อาตมาเถิด อาตมาอยากได้”

ภิกษุทั้งหลาย ครั้นมณีกัณฐนาคราชขึ้นจากแม่น้ำคงคาเข้าไปหาฤๅษีผู้นั่งถึงที่อยู่ พักอยู่ ณ ที่สมควร ฤๅษีผู้นั่งกล่าวว่า “ท่านจงให้แก้วมณีแก่อาตมา อาตมาอยากได้” นาคราชคิดว่า “ภิกษุขอแก้วมณี ภิกษุอยากได้แก้วมณี” แล้วรีบหนีไปทันที

แม้ครั้งที่ ๒ มณีกัณฐนาคราชขึ้นจากแม่น้ำคงคา เข้าไปหาฤๅษีผู้นั่ง ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ฤๅษีผู้นั่งกล่าวว่า “ท่านจงให้แก้วมณีแก่อาตมา อาตมาอยากได้”

ลำดับนั้น มณีกัณฐนาคราชกล่าวกับฤๅษีผู้นั่งเป็นคาถาว่า

“เพราะแก้วมณีดวงนี้เป็นเหตุ ทำให้ข้าวน้ำเกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้ามากมาย ข้าพเจ้าให้แก้วมณีท่านไม่ได้ ท่านเป็นคนขอเกินไป ข้าพเจ้าจะไม่มาอาศรมท่านอีกแล้ว ท่านขอแก้วมณีจนทำให้ข้าพเจ้าหวาดกลัว เหมือนชายหนุ่มถือดาบคมที่ลับด้วยหินทำให้ผู้อื่นสะดุ้งกลัว ข้าพเจ้าให้แก้วมณีท่านไม่ได้ ท่านเป็นคนขอเกินไป ข้าพเจ้าจะไม่มาอาศรมท่านอีกแล้ว”^{๒๓}

ภิกษุทั้งหลาย ครั้นแล้ว มณีกัณฐนาคราชจากไปพร้อมกับรำพึงว่า “ภิกษุขอแก้วมณี ภิกษุอยากได้แก้วมณี” ไปแล้วไม่หวนกลับมาอีกเลย ต่อมาฤๅษีผู้นั่งกลับชูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่งยิ่งกว่าแต่ก่อนเพราะไม่ได้พบนาคราชรูปร่างน่าดู ฤๅษีผู้พี่เห็นฤๅษีผู้นั่งชูบผอม ฯลฯ ถามว่า “เพราะเหตุไรเธอจึงชูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่งยิ่งกว่าแต่ก่อน” ฤๅษีผู้นั่งตอบว่า “กระผมชูบผอม ฯลฯ เพราะกระผมไม่เห็นนาคราชรูปร่างน่าดูนั้น”

^{๒๓} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗-๘/๗๕.

ฤๅษีผู้พี่กล่าวเป็นคาถาว่า

“บุคคลไม่ควรขอสิ่งที่รู้ว่าเป็นที่รักของเขา อนึ่งเพราะ
ขอเกินไปย่อมเป็นที่เกลียดชัง นาคราชถูกฤๅษีขอ
แก้วมณี จึงไม่หวนกลับมาให้ฤๅษีเห็นอีกเลย” ^{๒๔}

ภิกษุทั้งหลาย การขอ การออกปากขอ ย่อมไม่เป็นที่พอใจแม้ของพวกสัตว์ดิรัจฉานเหล่านั้น
ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงพวกมนุษย์เลย

เรื่องนกฝูงใหญ่

ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ภิกษุรูปหนึ่งอยู่ในราวป่าแห่งหนึ่ง เชิงภูเขาหิมพานต์ ไม่
ไกลจากที่นั้นมีหนองน้ำใหญ่ นกฝูงใหญ่เที่ยวหาอาหารที่หนองน้ำตลอดทั้งวัน พอตกเย็นก็เข้าไป
อาศัยราวป่า ภิกษุนั้นรำคาญเสียงนกจึงเข้าไปหาเราถึงที่อยู่ กราบไหว้เราแล้วนั่งลง ณ ที่สมควร
เราถามเธอว่า “ภิกษุ เธอยังสบายดีหรือ ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ เธอเดินทางมาโดยไม่ลำบากหรือ
เธอมาจากไหน”

ภิกษุนั้นกราบทูลว่า “สบายดี พระพุทธเจ้าข้า พอเป็นอยู่ได้ พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้า
เดินทางมาโดยไม่ลำบาก พระพุทธเจ้าข้า แลภพภูเขาหิมพานต์มีราวป่าใหญ่ ไม่ไกลจากที่นั้น มี
หนองน้ำใหญ่ นกฝูงใหญ่เที่ยวหาอาหารที่หนองน้ำตลอดทั้งวัน พอตกเย็นก็เข้าไปอาศัยราวป่า
ข้าพระพุทธเจ้ารำคาญเสียงนกจึงหนีมาจากที่นั้น”

“เธอต้องการไม่ให้ฝูงนกมาใช่ไหม”

“ข้าพระองค์ ต้องการไม่ให้ฝูงนกมา พระพุทธเจ้าข้า”

“ถ้าอย่างนั้น เธอจงกลับไปยังราวป่า แล้วเวลาปฐมยามแห่งราตรี ประกาศขึ้น ๓ ครั้งว่า
“นกที่อาศัยราวป่านี้มีเท่าใด จงฟังเรา เราต้องการชน จงให้ชนแก่เราตัวละ ๑ อัน” เวลामัชฌิม
ยามประกาศขึ้น ๓ ครั้งว่า “นกที่อาศัยราวป่านี้มีเท่าใด จงฟังเรา เราต้องการชน จงให้ชนแก่เรา
ตัวละ ๑ อัน” เวลาปัจฉิมยามก็ประกาศขึ้น ๓ ครั้งว่า “นกที่อาศัยราวป่านี้มีเท่าใด จงฟังเรา เรา
ต้องการชน จงให้ชนแก่เราตัวละ ๑ อัน”

ต่อมา ภิกษุนั้นกลับไปยังราวป่า เวลาปฐมยามแห่งราตรี ประกาศขึ้น ๓ ครั้งว่า “นกที่อาศัย
ราวป่านี้มีเท่าใด จงฟังเรา เราต้องการชน จงให้ชนแก่เราตัวละ ๑ อัน” เวลามัชฌิมยาม ฯลฯ
ปัจฉิมยาม ก็ประกาศเช่นนั้น ๓ ครั้งว่า “นกที่อาศัยราวป่านี้มีเท่าใด จงฟังข้าพเจ้า ฯลฯ จงให้ชน
แก่เราตัวละ ๑ อัน” ครั้นฝูงนกรู้ว่า “ภิกษุขอชน ภิกษุต้องการชน” ก็พากันบินหนีจากไปแล้วไม่
หวนกลับมาอีกเลย

^{๒๔} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๙/๗๕.

ภิกษุทั้งหลาย การขอ การออกปากขอ ย่อมไม่เป็นที่พอใจแม้ของพวกสัตว์ดิรัจฉานเหล่านั้น
ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงพวกมนุษย์เลย

เรื่องรัฐบาลกุลบุตร

ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว บิดาของรัฐบาลกุลบุตร กล่าวเป็นคาถาว่า
“ลูกรัฐบาล คนจำนวนมากพากันมาขอพ่อทั้งที่พ่อก็
ไม่รู้จัก ไฉนลูกจึงไม่ขอพ่อบ้างเล่า”

รัฐบาลกุลบุตรกล่าวตอบบิดาว่า

“คนขอย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของผู้ถูกขอ คนถูกขอ เมื่อ
ไม่ให้ ก็ไม่เป็นที่ชอบใจของผู้ขอ เพราะฉะนั้น ลูกจึง
ไม่ขอพ่อ อย่าให้ลูกเป็นคนน่าชิงของพ่อเลย” ^{๒๕}

ภิกษุทั้งหลาย รัฐบาลกุลบุตรยังกล่าวกับบิดาของตนอย่างนี้ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงคนอื่นที่กล่าว
กับคนอื่นเลย

ภิกษุทั้งหลาย ทรัพย์สินสมบัติของคฤหัสถ์รวบรวมไว้ได้ยาก เมื่อได้มาก็เก็บรักษาไว้ได้ยาก โมฆ
บุรุษทั้งหลาย เมื่อทรัพย์สินสมบัติที่พวกคฤหัสถ์รวบรวมไว้ได้ยาก ทั้งเมื่อได้มาแล้วก็เก็บรักษาไว้ได้
ยากเช่นนี้ เธอทั้งหลายกลับเป็นผู้มากไปด้วยการขอ เป็นผู้มากไปด้วยการออกปากขอด้วยการ
กล่าวว่า “ท่านทั้งหลายจงให้คนงาน อุปกรณ์ก่อสร้างสำเร็จรูป โค เกวียน มีด ขวาน ฝิ่น จอบ สิว
เถาว์ลย์ ไม้ไผ่ หล้ามุงกระต่าย หล้าแฝก หล้าสามัญ ดินเหนียว” การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคน
ที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดง ดังนี้

พระบัญญัติ

ก็ ภิกษุผู้จะสร้างกุฎิที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ด้วยการขอเอาเอง พึง
สร้างให้ได้ขนาด ขนาดในการสร้างนั้น ดังนี้: ยาว ๑๒ คืบ กว้าง ๗ คืบ โดยคืบพระสุคต^{๒๖} ต้อง
พาภิกษุทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้ ภิกษุเหล่านั้นพึงแสดงพื้นที่ไม่มีอันตราย^{๒๗} เป็นพื้นที่มีบริเวณ
โดยรอบ ถ้าภิกษุสร้าง กุฎิด้วยการขอเอาเอง ในที่ที่มีอันตราย เป็นพื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ ไม่
พาภิกษุทั้งหลายไปเพื่อแสดงพื้นที่ให้ หรือสร้างให้เกินขนาด เป็นสังฆาติเสล^{๒๘}

^{๒๕} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๕/๑๖๙.

^{๒๖} มาตราวัดขนาดสิ่งของที่ใช้ในครั้งพุทธกาล ๑ คืบพระสุคตเท่ากับ ๓ คืบของคนสันฐานปานกลาง

^{๒๗} สารมภ์ อนารมภ์ สอุปทพว อนุปทพว คำว่า สารมภ์ หมายถึงมีอันตราย คำว่า อนารมภ์
หมายถึงไม่มีอันตราย (วิ.อ. ๒/๓๔๙/๖๓).

^{๒๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๔๒-๓๔๘/๓๗๘-๓๘๓.

สิกขาบทวิภังค์

ที่ชื่อว่า การขอเอาเอง คือ ขอคนงานบ้าง อุปกรณ์ก่อสร้างสำเร็จรูปบ้าง โคนบ้าง เกรียนบ้าง มีดบ้าง ขวานบ้าง ผึ่งบ้าง จอบบ้าง สิ่วบ้าง เถาวัลย์บ้าง ไม้ไผ่บ้าง หล้ามุงกระต่ายบ้าง หล้าแปกบ้าง หล้าสามัญบ้าง ดินเหนียวบ้าง ด้วยตนเอง

ที่ชื่อว่า กุฎี ได้แก่ ที่อยู่ซึ่งโอบกอบภายในหรือภายนอกหรือโอบกอบทั้งภายในภายนอก

คำว่า สร้าง คือ สร้างเองหรือใช้คนอื่นสร้าง

คำว่า ที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวาย คือ ไม่มีใครอื่น ไม่ว่าจะป็นหญิงหรือชาย คฤหัสถ์หรือบรรพชิตเป็นเจ้าของสร้างถวาย

คำว่า สร้างเป็นของส่วนตัว คือ เพื่อประโยชน์ตน

คำว่า พึ่งสร้างให้ได้ขนาด ขนาดในการสร้างนั้น ดังนี้ : ยาว ๑๒ คืบ โดยคืบพระสุคต คือ วัดด้านนอกกุฎี

คำว่า กว้าง ๗ คืบ คือ วัดด้านในฝาผนัง

คำว่า ต้องพากิษุทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้ อธิบายว่า กิษุผู้จะสร้างกุฎินั้น พึ่งให้แผ้วถางพื้นที่สร้างกุฎี แล้วเข้าไปหาสงฆ์ ท่มผ้าเฉียงป่า กราบเท้ากิษุผู้แก่พรรษากว่า นั่งกระโห่งประนมมือกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ กระผมต้องการสร้างกุฎีที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ด้วยการขอเอาเอง กระผมขอให้สงฆ์ตรวจดูพื้นที่สร้างกุฎี ขอรับ” พึ่งกล่าวขอกิษุทั้งหลายดังนี้เป็นครั้งที่ ๒ พึ่งกล่าวขอกิษุทั้งหลายดังนี้เป็นครั้งที่ ๓ ถ้าสงฆ์ทั้งปวงสามารถไปตรวจดูพื้นที่สร้างกุฎีได้ ก็ต้องไปตรวจดูด้วยกันทุกรูป ถ้าสงฆ์ไม่สามารถจะไปตรวจดูพื้นที่สร้างกุฎีได้หมดทุกรูป ก็ต้องขอพวกกิษุที่ฉลาดสามารถรู้จักพื้นที่ว่า เป็นพื้นที่มีอันตราย เป็นพื้นที่ไม่มีอันตราย เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ เป็นพื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ แล้วแต่งตั้ง

วิธีแต่งตั้ง และกรรมวาจาแต่งตั้ง

กิษุทั้งหลาย สงฆ์พึงแต่งตั้งอย่างนี้ คือ กิษุผู้ฉลาดสามารถ พึ่งประกาศให้สงฆ์ทราบว่

“ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า กิษุชื่อนี้ต้องการจะสร้างกุฎีที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ด้วยการขอเอาเอง กิษุนั้นขอให้สงฆ์ตรวจดูพื้นที่สร้างกุฎี ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วพึงแต่งตั้งกิษุชื่อนี้และชื่อนี้ให้ตรวจดูพื้นที่สร้างกุฎีให้แก่กิษุชื่อนี้ นี่เป็นญัตติ

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า กิษุชื่อนี้ต้องการจะสร้างกุฎีที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ด้วยการขอเอาเอง กิษุนั้นขอให้สงฆ์ตรวจดูพื้นที่สร้างกุฎี สงฆ์แต่งตั้งกิษุชื่อนี้และชื่อนี้ให้ตรวจดูพื้นที่สร้างกุฎีให้แก่กิษุชื่อนี้ ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการแต่งตั้งกิษุชื่อนี้ และชื่อนี้ให้ตรวจดูพื้นที่สร้างกุฎีให้แก่กิษุชื่อนี้ ท่านรูปนั้นพึงนั่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

ภิกษุชื่อนี้และชื่อนี้ สงฆ์แต่งตั้งให้ตรวจดูพื้นที่สร้างกุฏิให้แก่ภิกษุชื่อนี้ สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้น จึงนั่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมตอย่างนี้”

วิธีแสดงพื้นที่

ภิกษุทั้งหลายที่ได้รับแต่งตั้งเหล่านั้น ต้องไปที่นั่นแล้วพึงตรวจดูพื้นที่สร้างกุฏิ ให้รู้ว่า เป็นพื้นที่มีอันตรายเป็นพื้นที่ไม่มีอันตราย เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ เป็นพื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ ถ้าเป็นพื้นที่มีอันตรายทั้งไม่มีบริเวณโดยรอบ พึงบอกภิกษุรูปนั้นว่า “อย่าสร้างในที่นี้” ถ้าเป็นพื้นที่ไม่มีอันตรายทั้งมีบริเวณโดยรอบ พึงบอกสงฆ์ว่า “เป็นพื้นที่ไม่มีอันตราย ทั้งมีบริเวณโดยรอบ” ภิกษุผู้จะสร้างกุฏินั้นพึงเข้าไปหาสงฆ์ ห่มผ้าเฉวียงบ่า กราบเท้าภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่า นั่งกระโหย่งประนมมือกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ กระผมต้องการสร้างกุฏิที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัวด้วยการขอเอาเอง กระผมขอให้สงฆ์แสดงพื้นที่สร้างกุฏิ” พึงกล่าวขอภิกษุทั้งหลายดังนี้เป็นครั้งที่ ๒ พึงกล่าวขอภิกษุทั้งหลายดังนี้เป็นครั้งที่ ๓

กรรมวาจาขอให้สงฆ์แสดงพื้นที่สร้างกุฏิ

ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบ ดังนี้

“ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อนี้ต้องการจะสร้างกุฏิที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ด้วยการขอเอาเอง ภิกษุนั้นขอให้สงฆ์ แสดงพื้นที่สร้างกุฏิ ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว พึงไปแสดงพื้นที่สร้างกุฏิให้แก่ภิกษุชื่อนี้ นี้เป็นญัตติ

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อนี้ต้องการจะสร้างกุฏิที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ด้วยการขอเอาเอง ภิกษุนั้นขอให้สงฆ์แสดงพื้นที่สร้างกุฏิ สงฆ์แสดงพื้นที่สร้างกุฏิให้แก่ภิกษุชื่อนี้ ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการแสดงพื้นที่สร้างกุฏิให้แก่ภิกษุชื่อนี้ ท่านรูปนั้น พึงนั่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

พื้นที่สร้างกุฏิ สงฆ์แสดงให้แก่ภิกษุชื่อนี้แล้ว สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้นจึงนั่ง ข้าพเจ้าขอถือเอาความนิ่งนั้นเป็นมตอย่างนี้”

ที่ชื่อว่า เป็นพื้นที่มีอันตราย คือ เป็นที่อยู่ของมด เป็นที่อยู่ของปลวก เป็นที่อยู่ของหนู เป็นที่อยู่ของงู เป็นที่อยู่ของแมลงปอง เป็นที่อยู่ของตะขาบ เป็นที่อยู่ของช้าง เป็นที่อยู่ของม้า เป็นที่อยู่ของราชสีห์ เป็นที่อยู่ของเสือโคร่ง เป็นที่อยู่ของเสือเหลือง เป็นที่อยู่ของหมี เป็นที่อยู่ของสุนัขป่า หรือเป็นที่อยู่ของสัตว์ ด้รังฉานบางเหล่า อยู่ใกล้น้ำ อยู่ใกล้สวน อยู่ใกล้ทะเลแกง อยู่ใกล้ที่ ทรมานนักโทษ อยู่ใกล้สุสาน อยู่ใกล้อุทยาน อยู่ใกล้ที่หลวง อยู่ใกล้โรงช้าง อยู่ใกล้โรงม้า อยู่ใกล้ เรือนจำ อยู่ใกล้โรงสุรา อยู่ใกล้ร้านขายเนื้อ อยู่ใกล้ถนน อยู่ใกล้ทางสี่แยก อยู่ใกล้ ที่ประชุม หรือ อยู่ใกล้ทางเดิน นี้ชื่อว่า พื้นที่มีอันตราย

ที่ชื่อว่า **เป็นพื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ** คือ เกวียนที่เขาเทียมวัวตามปกติไม่สามารถวนไปได้อันใดไม่สามารถจะทอดเวียนไปได้โดยรอบ นี่ชื่อว่า พื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ

ที่ชื่อว่า **เป็นพื้นที่ไม่มีอันตราย** คือ ไม้ไซที่อยู่ของมด ไม้ไซที่อยู่ของปลวก ไม้ไซที่อยู่ของหนู ไม้ไซที่อยู่ของงู ไม้ไซที่อยู่ของแมลงป่อง ไม้ไซที่อยู่ของตะขาบ ฯลฯ ไม่ใกล้ทางเดิน นี่ชื่อว่า พื้นที่ไม่มีอันตราย

ที่ชื่อว่า **เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ** คือ เกวียนที่เขาเทียมวัวตามปกติสามารถวนไปได้อันใดสามารถทอดเวียนไปได้โดยรอบ นี่ชื่อว่า พื้นที่มีบริเวณโดยรอบ

ที่ชื่อว่า **การขอเอาเอง** อธิบายว่า ขอคนงาน อุปกรณ์ก่อสร้างสำเร็จรูป ฯลฯ ดินเหนียว

ที่ชื่อว่า **กุฎิ** ได้แก่ ที่อยู่ซึ่งโอบกอบเฉพาะภายในหรือภายนอก หรือโอบกอบทั้งภายในภายนอก

คำว่า **สร้าง** คือ สร้างเองหรือใช้คนอื่นสร้าง

คำว่า **ไม่พาทักษะทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้** หรือสร้างให้เกินขนาด ความว่า ไม่ขอให้สงฆ์แสดงพื้นที่สร้างกุฎิด้วยอุตติหุติกรรมมาจากก่อน สร้างเองหรือใช้คนอื่นสร้างเกินกำหนดแม้เพียงเส้นผมเดียว จะยาวหรือกว้าง ต้องอาบัติทุกกฏ เพราะความพยายามแต่ละครั้ง ยังเหลืออิฐอีกก้อนหนึ่งจึงจะเสร็จ ต้องอาบัติถุลลัจจัย อิฐก้อนสุดท้ายเสร็จแล้ว ต้องอาบัติสังฆาทิเสส

คำว่า **เป็นสังฆาทิเสส** ความว่า สำหรับอาบัตินั้น สงฆ์เท่านั้นให้ปริวาส ฯลฯ เพราะเหตุนี้จึงตรัสเรียกว่า “เป็นสังฆาทิเสส”^{๒๙}

๗. วิหารการสิกขาบท

ว่าด้วยการสร้างวิหาร

เรื่องพระฉนนะ

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ โขสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ครั้งนั้น เศรษฐีผู้อุปัฏฐากท่านพระฉนนะ บอกท่านพระฉนนะว่า “ท่านผู้เจริญ ท่านโปรดตรวจดูสถานที่สร้างวิหาร ข้าพเจ้าจักให้สร้างวิหารถวาย”

ต่อมา ท่านพระฉนนะให้แผ้วถางสถานที่สร้างวิหาร ใช้คนตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ต้นหนึ่งที่ชาวบ้านชานิคม ชาวเมือง ชาวชนบท ชาวแคว้นแคว้นเคารพชชา พวกชาวบ้านจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงใช้คนตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ที่ชาวบ้านชานิคม ชาวเมือง ชาวชนบท ชาวแคว้นแคว้นเคารพชชาเล่า พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเปียดเบียนต้นไม้ซึ่งมีอินทรีย์เดียว”

^{๒๙} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๔๙-๓๕๓/๓๘๔-๓๘๗.

ภิกษุทั้งหลายได้ยืมชาวบ้านตำหนิ ประณาม โพนทนา บรรดาภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ พวกกัน
ตำหนิ ประณาม โพนทนาว่า “โฉน ท่านพระฉนนะจึงใช้คนตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ที่ชาวบ้าน ฯลฯ
ชาวแวนแคว้นเคารพบูชาเล่า” ครั้นภิกษุเหล่านั้นตำหนิท่านพระฉนนะโดยประการต่าง ๆ แล้วจึง
นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถาม
ท่านพระฉนนะว่า “ฉนนะ ทราบว่า เธอใช้คนตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ที่ชาวบ้าน ชาวนิคม ชาวเมือง
ชาวชนบท ชาวแวนแคว้นเคารพบูชาจริงหรือ” ท่านพระฉนนะทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า”
พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิ ว่า “โมฆบุรุษ โฉนเธอจึงใช้คนตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ที่ชาวบ้าน
ชาวนิคม ชาวเมือง ชาวชนบท ชาวแวนแคว้นเคารพบูชาเล่า โมฆบุรุษ เพราะพวกชาวบ้านมี
ความสำคัญว่า “ต้นไม้มีชีวะ” โมฆบุรุษ การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส
 ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดง ดังนี้

พระบัญญัติ

ก็ ภิกษุจะสร้างวิหารใหญ่ ที่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ต้องพาภิกษุทั้งหลาย
ไปแสดงพื้นที่ให้ ภิกษุเหล่านั้นพึงแสดงพื้นที่ให้ เป็นพื้นที่ไม่มีอันตราย เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ
ถ้าภิกษุให้สร้างวิหารใหญ่ เป็นพื้นที่มีอันตราย เป็นพื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ หรือไม่พาภิกษุ
ทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้ เป็นสังฆาติเสส

สิกขาบทวิภังค์

วิหารที่ชื่อว่า **ใหญ่** ได้แก่ วิหารมีเจ้าของสร้างถวาย

ชื่อว่า **วิหาร** ได้แก่ ที่อยู่ซึ่งโอบกอบภายในหรือภายนอกหรือโอบกอบทั้งภายในภายนอก

คำว่า **สร้าง** คือ สร้างเองหรือใช้คนอื่นสร้าง

คำว่า **ที่มีเจ้าของสร้างถวาย** คือ ที่มีหญิงหรือชาย คฤหัสถ์หรือบรรพชิต เป็นเจ้าของสร้าง
ถวาย

คำว่า **สร้างเป็นของส่วนตัว** คือ เพื่อประโยชน์ตน

คำว่า **ต้องพาภิกษุทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้** อธิบายว่า ภิกษุผู้จะสร้าง วิหารนั้น พึงให้แผ้ว
ถางพื้นที่สร้างวิหารแล้วเข้าไปหาสงฆ์ ห่มผ้าเฉวียงบ่า กราบเท้าภิกษุผู้แก่พรรษากว่า นั่ง
กระโหย่งประนมมือ กล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ กระผมต้องการจะสร้างวิหารใหญ่ มีเจ้าของ
สร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว กระผมขอ ให้สงฆ์ตรวจดูพื้นที่สร้างวิหาร ขอรับ” พึงกล่าวขอ
ภิกษุทั้งหลายดังนี้เป็นครั้งที่ ๒ พึงกล่าวขอภิกษุทั้งหลายดังนี้เป็นที่ ๓ ถ้าสงฆ์ทั้งปวงสามารถไป
ตรวจดูพื้นที่สร้าง วิหารได้ ก็ต้องไปตรวจดูด้วยกันทุกรูป ถ้าสงฆ์ทั้งปวงไม่สามารถจะไปตรวจดู

พื้นที่สร้างวิหารได้หมดทุกรูป ก็ต้องขอพวกภิกษุที่ฉลาดสามารถรู้จักพื้นที่ ว่าเป็นพื้นที่มีอันตราย เป็นพื้นที่ไม่มีอันตราย เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ เป็นพื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ แล้วแต่งตั้ง

วิธีแต่งตั้ง และกรรมวาจาแต่งตั้ง

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์พึงแต่งตั้งอย่างนี้ คือ ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบ ว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อนี้ต้องการจะสร้างวิหารใหญ่ที่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ภิกษุนั้นขอให้สงฆ์ตรวจดูพื้นที่สร้างวิหาร ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว พึงแต่งตั้ง ภิกษุชื่อนี้และชื่อนี้ ให้ตรวจดูที่สร้าง วิหารให้แก่ภิกษุชื่อนี้ นี้เป็นญัตติ

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อนี้ต้องการจะสร้างวิหารใหญ่ ที่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ภิกษุนั้นขอให้สงฆ์ตรวจดูพื้นที่สร้างวิหาร สงฆ์แต่งตั้งภิกษุชื่อนี้และชื่อนี้ ให้ตรวจดูพื้นที่สร้างวิหารให้แก่ภิกษุชื่อนี้ ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการแต่งตั้งภิกษุชื่อนี้และชื่อนี้ ให้ตรวจดูพื้นที่สร้างวิหารให้แก่ภิกษุชื่อนี้ ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้น พึงทักท้วง

ภิกษุชื่อนี้และชื่อนี้สงฆ์แต่งตั้งให้เป็นผู้ตรวจดูพื้นที่สร้างวิหารให้แก่ภิกษุชื่อนี้ สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้นจึงนิ่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมติอย่างนี้

วิธีขอสงฆ์แสดงพื้นที่สร้างวิหาร

ภิกษุทั้งหลายที่ได้รับแต่งตั้งเหล่านั้น ต้องไปที่นั่นแล้วพึงตรวจดูพื้นที่สร้างวิหาร ให้รู้ว่า เป็นพื้นที่มีอันตราย เป็นพื้นที่ไม่มีอันตราย เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ เป็นพื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ ถ้าเป็นพื้นที่มีอันตรายทั้งไม่มีบริเวณโดยรอบ พึงบอกภิกษุรูปนั้นว่า “อย่าสร้างในที่นี้” ถ้าเป็นพื้นที่ไม่มีอันตรายทั้งมีบริเวณโดยรอบ พึงบอกสงฆ์ว่า “เป็นพื้นที่ไม่มีอันตรายทั้งมีบริเวณโดยรอบ” ภิกษุผู้จะสร้างวิหารนั้นพึงเข้าไปหาสงฆ์ ห่มผ้าเฉวียงบ่า กราบเท้าภิกษุผู้แก่พรรษา กว่า นั่งกระโห่งประนมมือ กล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ กระผมต้องการสร้าง วิหารใหญ่ ที่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว กระผมขอให้สงฆ์แสดงพื้นที่สร้างวิหาร” พึงกล่าวขอภิกษุทั้งหลายดังนี้เป็นครั้งที่ ๒ พึงกล่าวขอภิกษุทั้งหลาย ดังนี้เป็นครั้งที่ ๓

กรรมวาจาขอให้สงฆ์แสดงพื้นที่สร้างวิหาร

ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบ ดังนี้

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อนี้ต้องการจะสร้างวิหารใหญ่ที่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ภิกษุนั้นขอให้สงฆ์แสดงพื้นที่สร้างวิหาร ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว พึงไปแสดงพื้นที่สร้างวิหารให้แก่ภิกษุชื่อนี้ นี้เป็นญัตติ

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อนี้ต้องการจะสร้างวิหารใหญ่ที่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ภิกษุนั้นขอให้สงฆ์แสดงพื้นที่สร้างวิหาร สงฆ์แสดงพื้นที่สร้างวิหารให้แก่

ภิกษุชื่อนี้ ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการแสดงพื้นที่ สร้างวิหารให้แก่ภิกษุชื่อนี้ ท่านรูปนั้นพึงนั่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

พื้นที่สร้างวิหารสงฆ์แสดงให้แก่ภิกษุชื่อนี้แล้ว สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้นจึงนั่ง ข้าพเจ้าขอถือเอาความนั่งนั้นเป็นมติอย่างนี้

ที่ชื่อว่า **เป็นพื้นที่มีอันตราย** คือ เป็นที่อยู่ของมด เป็นที่อยู่ของ ปลวก เป็นที่อยู่ของหนู เป็นที่อยู่ของงู เป็นที่อยู่ของแมลงป่อง เป็นที่อยู่ของตะขาบ เป็นที่อยู่ของช้าง เป็นที่อยู่ของม้า เป็นที่อยู่ของราชสีห์ เป็นที่อยู่ของเสือโคร่ง เป็นที่อยู่ของเสือเหลือง เป็นที่อยู่ของหมี เป็นที่อยู่ของสุนัขป่า หรือเป็นที่อยู่ของสัตว์ ดิรัจฉานบางเหล่า อยู่ใกล้่นา อยู่ใกล้สวน อยู่ใกล้ตะแลงแกง อยู่ใกล้ที่ทรมาน นักโทษ อยู่ใกล้สุสาน อยู่ใกล้อุทยาน อยู่ใกล้ที่หลวง อยู่ใกล้โรงช้าง อยู่ใกล้โรงม้า อยู่ใกล้เรือนจำ อยู่ใกล้โรงสุรา อยู่ใกล้ร้านขายเนื้อ อยู่ใกล้ถนน อยู่ใกล้ทางสี่แยก อยู่ใกล้ที่ประชุม หรืออยู่ใกล้ทางเดิน นี้ชื่อว่า พื้นที่มีอันตราย

ที่ชื่อว่า **เป็นพื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ** คือ เกวียนที่เขาเทียมวัวตามปกติไม่สามารถวนไปได้ บันไดไม่สามารถจะทอดเวียนไปได้โดยรอบ นี้ชื่อว่า พื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ

ที่ชื่อว่า **เป็นพื้นที่ไม่มีอันตราย** คือ ไม่ใช่ที่อยู่ของมด ฯลฯ ไม่ใกล้ทางเดิน นี้ชื่อว่า พื้นที่ไม่มีอันตราย

ที่ชื่อว่า **เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ** คือ เกวียนที่เขาเทียมวัวตามปกติสามารถวนไปได้ บันไดสามารถทอดเวียนไปได้โดยรอบ นี้ชื่อว่า พื้นที่มีบริเวณโดยรอบ

วิหารที่ชื่อว่า **ใหญ่** คือ วิหารที่มีเจ้าของ

ที่ชื่อว่า **วิหาร** ได้แก่ ที่อยู่ซึ่งโอบกอบเฉพาะภายในหรือภายนอก หรือโอบกอบทั้งภายในภายนอก

คำว่า **สร้าง** คือ สร้างเองหรือใช้คนอื่นสร้าง

คำว่า **ไม่พาทิกษุทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้** คือ ไม่ขอให้สงฆ์แสดงพื้นที่สร้างวิหารด้วยญัตติ ทุติยกรรมวาจาจาก่อน สร้างเองหรือใช้คนอื่นสร้าง ต้องอาบัติ ทุกกฎ เพราะความพยายามแต่ละครั้ง ยังเหลืออิฐอีกก้อนหนึ่งจึงจะเสร็จ ต้องอาบัติ ฤกษ์ลัจจัย อิฐก้อนสุดท้ายเสร็จแล้ว ต้องอาบัติ สังฆาติเสส^{๓๐}

^{๓๐} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๖๕-๓๗๑/๔๐๒-๔๐๖.

๒.๓.๑.๓ ปาจิตตยกัณฑ์

สิกขาบทในปาจิตตยกัณฑ์ หากภิกษุใดล่วงละเมิดปรับอาบัติปาจิตตีย์ ซึ่งเป็นลหุกาบัติคือ อาบัติเบา สามารถปลงอาบัติให้ตกไปได้ ในปาจิตตยกัณฑ์ มีเพียง ๒ วรรค ที่มีพระพุทธบัญญัติ เกี่ยวกับเสนาสนะ คือกุตคามวรรคที่ ๒ มี ๔ สิกขาบท และรัตนวรรคที่ ๙ มี ๒ สิกขาบทมีดังนี้

กุตคามวรรค ที่ ๒

ปฐมเสนาสนสิกขาบท

ว่าด้วยเสนาสนะข้อที่ ๑

เรื่องภิกษุหลายรูป

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น ในฤดูหนาว ภิกษุทั้งหลาย จัดตั้งเสนาสนะในที่กลางแจ้งผิงกายกัน ครั้น เขาบอกเวลาภัตตาหาร เมื่อจะจากไป ไม่เก็บ ไม่ใช่ให้เก็บเสนาสนะนั้น ไม่บอกมอบหมายพากัน จากไปแล้ว เสนาสนะจึง ถูกน้ำค้างและฝนตรรด

บรรดาภิกษุผู้มั่งน้อย ฯลฯ จึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนภิกษุทั้งหลายจัดตั้ง เสนาสนะในที่กลางแจ้ง เมื่อจะจากไปจึงไม่เก็บ ไม่ใช่ให้เก็บเสนาสนะนั้น ไม่บอกมอบหมายพากัน จากไปแล้ว เสนาสนะถูกน้ำค้างและฝนตรรด” ครั้นภิกษุทั้งหลายตำหนิภิกษุเหล่านั้นโดย ประการต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า ภิกษุทั้งหลายจัดตั้งเสนาสนะในที่กลางแจ้ง เมื่อจะจากไป ไม่เก็บ ไม่ใช่ให้เก็บเสนาสนะนั้น ไม่บอกมอบหมายพากันจากไป เสนาสนะถูกน้ำค้างและฝนตรรด จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำหนิ ว่า “ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย โฉนโมฆบุรุษเหล่านั้น จัดตั้งเสนาสนะไว้ในที่กลางแจ้งแล้ว เมื่อจะจากไป จึงไม่เก็บเอง ไม่ใช่ให้เก็บเสนาสนะนั้น ไม่บอกมอบหมาย พากันจากไป จนเสนาสนะถูกน้ำ ค้างและฝนตรรดแล้ว ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้ เลื่อมใส ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้

พระบัญญัติ

ก็ ภิกษุใดวางไว้ หรือใช้ให้วางไว้ซึ่งเสนาสนะ คือ เตียง ตั่ง พุก หรือเก้าอี้ของสงฆ์ในที่ กลางแจ้ง เมื่อจะจากไป ไม่เก็บ หรือไม่ใช่ให้เก็บ เสนาสนะนั้น หรือไม่บอกมอบหมาย ไปเสีย ต้องอาบัติปาจิตตีย์

ลิกขาบทนี้พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้แก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้

ทรงอนุญาตให้เก็บเสนาสนะ

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายอยู่ในที่กลางแจ้ง รับประทานอาหารก่อนเวลาอันสมควร พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นภิกษุเหล่านั้นรับประทานอาหารก่อนเวลาอันสมควร ครั้นแล้วทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เก็บเสนาสนะไว้ในมณฑป โคนไม้ หรือในที่ซึ่งกาหรือเหยี่ยวจะไม่ถ่ายมูลรดได้ตลอด ๘ เดือนที่ไม่ใช่ฤดูฝน”

ลิกขาบทวิภังค์

ที่ชื่อว่า **ของสงฆ์** ได้แก่ ของที่มีผู้ถวาย บริจาคแก่สงฆ์

ที่ชื่อว่า **เตียง** ได้แก่ เตียง ๔ ชนิด คือ (๑) เตียงมีแม่แคร่สอดเข้าในขา (๒) เตียงมีแคร่ติดกับขา (๓) เตียงมีขาตั้งกำมปู (๔) เตียงมีขาจดแม่แคร่

ที่ชื่อว่า **ตั้ง** ได้แก่ตั้ง ๔ ชนิด คือ (๑) ตั้งมีแม่แคร่สอดเข้าในขา (๒) ตั้งมี แม่แคร่ติดกับขา (๓) ตั้งมีขาตั้งกำมปู (๔) ตั้งมีขาจดแม่แคร่

ที่ชื่อว่า **ฟูก** ได้แก่ ฟูก ๕ ชนิด คือ (๑) ฟูกขนสัตว์ (๒) ฟูกเศษผ้า (๓) ฟูกเปลือกไม้ (๔) ฟูกหญ้า (๕) ฟูกใบไม้

ที่ชื่อว่า **เก้าอี้** ได้แก่ เก้าอี้ที่เขาถักพื้นสำหรับนั่งภายใน ทำด้วยเปลือกไม้ก็มี ทำด้วยหญ้าแฝกก็มี ทำด้วยหญ้ามุงกระต่ายก็มี ทำด้วยหญ้าปล้องก็มี^{๓๐}

ทุตยเสนาสนลิกขาบท

ว่าด้วยเสนาสนะข้อที่ ๒

เรื่องพระสัตตรสวัคคีย์

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น พวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์เป็นสหายกัน ภิกษุเหล่านั้นเมื่อจะอยู่ก็อยู่ด้วยกัน เมื่อจะจากไปก็จากไปพร้อมกัน พวกท่านปุทีนอนในวิหารของสงฆ์แห่งหนึ่ง เมื่อจะจากไป ไม่เก็บไม้ใช้ให้เก็บที่นอนนั้น ไม่บอกมอบหมาย พวกท่านจากไป เสนาสนะถูกตัวปลวกกัด บรรดาภิกษุผู้มกน้อย ฯลฯ จึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์ปุทีนอนในวิหารของสงฆ์แล้ว เมื่อจะจากไปไม่เก็บ ไม้ใช้ให้เก็บที่นอนนั้น ไม่บอกมอบหมาย พวกท่านจากไปจนเสนาสนะถูกตัวปลวกกัดเล่า” ครั้นภิกษุเหล่านั้นตำหนิพวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์โดยประการต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

^{๓๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๐๘-๑๑๑/๒๙๑-๒๙๓.

ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์ปุทีนอนในวิหารของสงฆ์แล้วเมื่อจะจากไป ไม่เก็บ ไม่ใช่ให้เก็บที่นอนนั้น ไม่บอกมอบหมายพากันจากไป จนเสนาสนะถูกตัวปลวกกัด จริงหรือ” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำเนนิว่า “ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย โฉนโหมฆบุรุษเหล่านั้นปุทีนอนในวิหารของสงฆ์แล้ว เมื่อจะจากไป จึงไม่เก็บ ไม่ใช่ให้เก็บ ไม่บอกมอบหมาย พากันจากไปจนเสนาสนะถูกตัวปลวกกัดแล้ว ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้

พระบัญญัติ

ก็ ภิกษุใดปูหรือใช้ให้ปูที่นอนในวิหารของสงฆ์ เมื่อจะจากไป ไม่เก็บ หรือไม่ใช่ให้เก็บที่นอนนั้น หรือไม่บอกมอบหมาย ไปเสีย ต้องอาบัติ ปาจิตตีย์

สิกขาบทวิภังค์

วิหารที่ชื่อว่า ของสงฆ์ ได้แก่ วิหารที่มีผู้ถวาย บริจาคแก่สงฆ์
 ที่ชื่อว่า ที่นอน ได้แก่ พูก ผ้าปูรักษาผิวพื้น ผ้าปูเตียง ผ้าปูพื้น เสื่ออ่อน ท่อนหนัง ผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน เครื่องปูทำด้วยหญ้า เครื่องปูทำด้วยใบไม้
 คำว่า ปู คือ ปูด้วยตนเอง
 คำว่า ใช้ให้ปู คือ ใช้ผู้อื่นให้ปู
 คำว่า เมื่อจะจากไปไม่เก็บ...ที่นอนนั้น คือ ไม่เก็บด้วยตนเอง
 คำว่า ไม่ใช่ให้เก็บ คือ ไม่ใช่ผู้อื่นให้เก็บ
 คำว่า หรือไม่บอกมอบหมาย ไปเสีย ความว่า ภิกษุไม่บอกมอบหมาย
 ภิกษุ สามเณรหรือคนวัด เดินล่องเลยเครื่องล้อมอารามที่มีรั้วล้อมไว้ ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๓๒}
 เดินล่องเลยอุจารอารามที่ไม่มีรั้วล้อมไว้ ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๓๒}

เวทาสกฺกิสสิกขาบท

ว่าด้วยกฐิขึ้นลอย

เรื่องภิกษุ ๒ รูป

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุ ๒ รูปอยู่บนกฐิขึ้นลอย ๑ ในวิหารของสงฆ์ รูปหนึ่งอยู่ชั้นล่าง

^{๓๒} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๑๔-๑๑๖/๒๕๕-๒๕๖.

อีกรูปหนึ่งอยู่ชั้นบน รูปที่อยู่ชั้นบนนั่งอย่างแรงบนเตียงชนิดที่มีเท้าเสียบ (ไม่มีลิ้มสลัก) เท้าเตียง ตกโดนศีรษะรูปที่นั่งอยู่ชั้นล่างจนทำนองร้องลั่น ภิกษุทั้งหลายวิ่งเข้าไปหาแล้วได้กล่าวดังนี้ว่า “ท่าน ท่านส่งเสียงทำไม” ภิกษุรูปที่นั่งอยู่ชั้นล่างจึงบอกเรื่องนั้นให้ภิกษุทั้งหลายทราบ

บรรดาภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ จึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนภิกษุจึงนั่งอย่างแรงบนเตียงมีเท้าเสียบบนกุฏิชั้นลอยในวิหารของสงฆ์เล่า” ครั้นภิกษุทั้งหลายตำหนิภิกษุนั้นโดยประการต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ทรงบัญญัติสิกขาบท

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงสอบถามภิกษุนั้นว่า “ภิกษุ ทราบว่า เธอนั่งอย่างแรงบนเตียงมีเท้าเสียบบนกุฏิชั้นลอยในวิหารของสงฆ์จริงหรือ” ภิกษุนั้นทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า “ ฯลฯ โมฆบุรุษ โฉนเธอนั่งอย่างแรงบนเตียงมีเท้าเสียบบนกุฏิชั้นลอยในวิหารของสงฆ์เล่า โมฆบุรุษ การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้

พระบัญญัติ

ก็ ภิกษุใดนั่ง หรือนอนบนเตียง หรือบนตั่งอันมีเท้าเสียบ บนกุฏิชั้นลอยในวิหารของสงฆ์ ต้องอาบัติปาจิตตีย์

สิกขาบทวิภังค์

ที่ชื่อว่า กุฏิชั้นลอย ได้แก่ กุฏิชั้นลอยสูงจนศีรษะบุรุษกลางคนไม่กระทบ
เตียงที่ชื่อว่า มีเท้าเสียบ คือ สอดเท้าเสียบติดไว้ในตัวเตียง
ตั่งที่ชื่อว่า มีเท้าเสียบ คือ สอดเท้าเสียบติดไว้ในตัวตั่ง
คำว่า นั่ง คือ ภิกษุนั่งบนเตียงหรือบนตั่งนั้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์
คำว่า นอน คือ ภิกษุนอนบนเตียงหรือบนตั่งนั้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๓๓}

มหัลลวิหารสิกขาบท

ว่าด้วยการสร้างวิหารใหญ่

เรื่องพระฉันทะ

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ครั้งนั้น มหาอมาตย์ผู้เป็นอุปฐากของท่านพระฉันทะ สร้างวิหารถวายท่านพระฉันทะ ที่นั่น ท่านพระฉันทะสั่งให้ช่างให้ฉาบทาวิหารที่สร้างเสร็จแล้วหลาย ๆ ครั้ง วิหารมีน้ำหนกมากจึงพังลงมา ต่อมา

^{๓๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๒๙-๑๓๑/๓๐๖-๓๐๗.

ท่านพระฉันทะจึงหาเก็บหญ้าและไม้ ทำให้น้ำข้าวเหนียวของพราหมณ์คนหนึ่งเสียหาย พราหมณ์นั้นตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนพระคุณเจ้าทั้งหลายจึงทำน้ำข้าวเหนียวของเราให้เสียหายเล่า”

ภิกษุทั้งหลาย ได้ยินพราหมณ์ตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ จึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนท่านพระฉันทะจึงให้มุง ให้ฉาบทาวิหารที่สร้างเสร็จแล้วหลาย ๆ ครั้งเล่า วิหารมีน้ำหนักมาก จึงพังลงมา” ครั้นภิกษุเหล่านั้นตำหนิท่านพระฉันทะโดยประการต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามท่านพระฉันทะว่า “ฉันทะ ทราบว่า เธอให้มุงให้ฉาบทาวิหารที่สร้างเสร็จแล้วหลาย ๆ ครั้ง วิหารมีน้ำหนักมาก จึงพังลงมา จริงหรือ” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า “ ฯลฯ โมฆบุรุษ ไฉนเธอจึงให้มุงให้ฉาบทาวิหารที่สร้างเสร็จแล้วหลาย ๆ ครั้ง จนวิหารรับน้ำหนักมาก พังลงมาเล่า โมฆบุรุษ การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดง... “ก็ ภิกษุใดสร้างวิหารหลังใหญ่... ดำเนินการมุงหลังคาได้ ๒-๓ ชั้น ถ้าเธอดำเนินการเกินกว่านั้น... ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๓๔}

สิกขาบทวิภังค์

คำว่า ไกล้วงกบประตู คือ ขั้วระยะหัดถบาสรอบวงกบ

คำว่า จะติดตั้งบานประตู คือ วางบานประตู

คำว่า ตกแต่งบานหน้าต่าง คือ ฉาบทาบานหน้าต่างให้มีสีขาว ให้มีสีดำ ให้มีสียางไม้ เขียนลวดลายดอกไม้ เขียนลวดลายเถาวัลย์ จักเป็นพื้นมังกร หรือเขียนลวดลายดอกจอก^{๓๕}

รัตนวรรค ที่ ๙

มัญจปฏิฐสิกขาบท

ว่าด้วยการทำเตียงและตั้ง

เรื่องพระอุปนันทศากยบุตร

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ท่านพระอุปนันทศากยบุตรนอนบนเตียงสูง คราวนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกตามเสนาสนะพร้อมภิกษุหลายรูป ผ่านไปทางที่อยู่ของท่านอุปนันทศากยบุตร ท่านได้

^{๓๔} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๓๔-๑๓๕/๓๐๙-๓๑๐.

^{๓๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๓๔-๑๓๖/๓๐๙-๓๑๐.

เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล ครั้นเห็นแล้วได้เข้าไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค ดังนี้ว่า “ขอเชิญเสด็จทอดพระเนตรเตียงนอนของข้าพระองค์เถิด พระพุทธเจ้า”

ครั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคได้เสด็จกลับจากที่นั้นแล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงรู้จักโมฆบุรุษเพราะที่อยู่อาศัย” ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงดำหนิทานพระอุปนิทตถกยบุตรโดยประการต่าง ๆ แล้วตรัสโทษแห่งความเป็นผู้เลียงยาก ฯลฯ แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้

พระบัญญัติ

ก็ ภิกษุผู้จะทำเตียงหรือตั้งใหม่ พึงทำให้มีเท้าเพียง ๘ นิ้ว โดยนิ้วสุด^{๓๖} นับแต่แม่แคร่ลงมา ทำให้เกินกว่ากำหนดนั้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ที่ชื่อว่าเฉทนกะ^{๓๗}

สิกขาบทวิงค์

ที่ชื่อว่า ใหม่ พระผู้มีพระภาคตรัสหมายถึงการทำขึ้นมา (ใหม่)

ที่ชื่อว่า เตียง ได้แก่ เตียง ๔ ชนิด คือ (๑) เตียงมีแม่แคร่สอดเข้าในขา^{๓๘} (๒) เตียงมีแม่แคร่ติดอยู่กับขา (๓) เตียงมีขาตั้งก้ามปู (๔) เตียงมีขาจดแม่แคร่

ที่ชื่อว่า ตั้ง มี ๔ ชนิด คือ (๑) ตั้งมีแม่แคร่สอดเข้าในขา (๒) ตั้งมีแม่แคร่ติดอยู่กับขา (๓) ตั้งมีขาตั้งก้ามปู (๔) ตั้งมีขาจดแม่แคร่

คำว่า ผู้จะทำ คือ ภิกษุทำเองหรือใช้คนอื่นให้ทำ

คำว่า พึงทำให้มีเท้าเพียง ๘ นิ้ว โดยนิ้วสุด นับแต่แม่แคร่ลงมา คือ เว้น ระยะใต้แม่แคร่ลงมาภิกษุทำเองหรือใช้ผู้อื่นให้ทำเกินกำหนดนั้น ต้องอาบัติทุกกฏในขณะที่ทำ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะได้มา ต้องตัดออกแล้วแสดงอาบัติ^{๓๙}

^{๓๖} ๑ นิ้วสุด เท่ากับ ๓ นิ้วของคนปานกลางในบัดนี้ (สุดตงคล์ นาม อิทานอ มชณิมสส ปุริสสส ตินิ องคูลานิ - กงชา.ฎีกา ๒๙๗)

^{๓๗} คำว่า “เฉทนกะ” เป็นชื่อเฉพาะของอาบัติปาจิตตีย์สิกขาบทนี้ แปลว่ามีการตัดออก คือต้องตัดวัตถุ ก่อนจึงแสดงอาบัติตก (วิ.อ. ๒/๕๒๒/๔๓๙)

^{๓๘} เตียงมีแม่แคร่สอดเข้าในขา เท่ากับภาษาอังกฤษว่า “Long one - เตียงยาว” เตียงมีแม่แคร่ติดอยู่กับขา คือ “One with slats - เตียงแผ่นไม้ระแนง” เตียงมีขาตั้งก้ามปู “One with curved legs - เตียงมีขาโค้ง” เตียงมีขาจดแม่แคร่ คือ “One with removable legs - เตียงมีขาถอดได้” (ดู The Book of the Discipline, Vol.III. 91, PTS.)

^{๓๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๒๑-๕๒๔/๖๐๘-๖๐๙.

ตุลโณทลสิกขาบท
ว่าด้วยการทำเตียงตั้งหุ้มนุ่น
เรื่องพระฉัพพัคคีย์

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้ให้ทำเตียงหุ้มนุ่นบ้าง ตั้งหุ้มนุ่นบ้าง^{๔๐} คนทั้งหลาย ไปเที่ยวจาริกไปตามวิหารเห็น จึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพระสมณะเชื้อสายศากย บุตรจึงใช้ให้ทำเตียงหุ้มนุ่นบ้าง ตั้งหุ้มนุ่นบ้าง เหมือนพวกคฤหัสถ์ที่บริโภคมกามาเล่า”

ภิกษุทั้งหลายได้ยินคนเหล่านั้นตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุผู้ มกน้อย ฯลฯ พวกกันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ จึงใช้ให้ทำเตียงหุ้มนุ่นบ้าง ตั้งบ้าง หุ้มนุ่นเล่า” ครั้นภิกษุทั้งหลายตำหนิพวกภิกษุฉัพพัคคีย์โดยประการต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไป กราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามพวก ภิกษุฉัพพัคคีย์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกเธอใช้ให้ทำเตียงบ้าง ตั้งบ้างหุ้มนุ่นจริงหรือ” พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า “ ฯลฯ โฉนบุรุษทั้งหลาย โฉนพวกเธอจึงใช้ให้ทำเตียงหุ้มนุ่นบ้าง ตั้งหุ้มนุ่นบ้างเล่า โฉนบุรุษทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำ

คนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” แล้ว จึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้

พระบัญญัติ

ก็ ภิกษุใดทำเตียง หรือตั้งหุ้มนุ่น ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ที่ชื่อว่า อุททาลนกะ^{๔๑}

สิกขาบทวิภังค์

ที่ชื่อว่า **เตียง** ได้แก่ เตียง ๔ ชนิด คือ (๑) เตียงมีแม่แคร่สอดเข้าในขา (๒) เตียงมีแม่แคร่ติด อยู่กับขา (๓) เตียงมีขาตั้งกำมปู (๔) เตียงมีขาจดแม่แคร่

^{๔๐} ตูลโณทล, ตูล ปกขิปิตวา อุปริ จิมิกาย โอนทล ที่ชื่อว่าหุ้มนุ่น คือใส่หนุนแล้วหุ้มด้านบนด้วยผ้ารอง พื้น (วิ.อ. ๒/๕๒๖/๔๓๙)

^{๔๑} คำว่า “อุททาลนกะ” เป็นชื่อเฉพาะของอาบัติปาจิตตีย์สิกขาบท แปลว่า มีการรื้อออก คือต้องรื้อ ออกเสียก่อนจึงแสดงอาบัติตก

ที่ชื่อว่า **ตั้ง** ได้แก่ ตั้ง ๔ ชนิด คือ (๑) ตั้งมีแม่แคร่สอดเข้าในขา (๒) ตั้งมี แม่แคร่ติดอยู่กับขา (๓) ตั้งมีขาตั้งก้ามปู (๔) ตั้งมีขาจดแม่แคร่

ที่ชื่อว่า **นุ่น** ได้แก่ นุ่น ๓ ชนิด คือ (๑) นุ่นจากต้นไม้ (๒) นุ่นจากเถาวัลย์ (๓) นุ่นจากหญ้า เล่า

คำว่า **ทำ** คือ ฝึกุทำเองหรือใช้ผู้อื่นให้ทำ ต้องอาบัติทุกกฏ ในขณะที่ทำ ต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะได้มา ต้องรื้อเสียก่อนแล้วแสดงอาบัติ^{๔๒}

๒.๓.๒ เสนาสนะในภิกขุณีวิภังค์

ในทางพระวินัย บทบัญญัติของภิกษุณีมี ๒ กลุ่ม คือ

๑. อสาธารณบัญญัติ หรือ เอกโตบัญญัติ ได้แก่บทบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุณีสงฆ์บัญญัติไว้เฉพาะกับภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายเดียว มี ๑๓๐ สิกขาบทภิกษุณีสงฆ์ไม่ต้องรักษา

๒. สาธารณบัญญัติ หรือ อุกโตบัญญัติ ได้แก่บทบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุณีสงฆ์บัญญัติไว้ ซึ่งภิกษุสงฆ์พึงรักษาและภิกษุณีสงฆ์พึงรักษาด้วย มี ๑๘๑ สิกขาบท ตามที่ปรากฏในมหาวิภังค์หรือภิกขุวิภังค์ พระวินัยปิฎก เล่ม ๑ และ เล่ม ๒

บทบัญญัติที่ทรงปรารภภิกษุสงฆ์บัญญัติไว้เกี่ยวกับเสนาสนะ มี ๑๐ สิกขาบทดังกล่าวแล้วข้างต้น ถือเป็นสาธารณบัญญัติที่ภิกษุณีสงฆ์พึงรักษาด้วย เฉพาะที่เป็นสาธารณบัญญัติสำหรับภิกษุณีสงฆ์จำนวน ๑๓๐ สิกขาบทนั้น มีเพียง ๓ สิกขาบทที่เกี่ยวข้องกับเสนาสนะโดยอ้อม ภิกษุณีล่วงละเมิดปรับอาบัติปาจิตตีย์ มีอยู่ในปาจิตตियกัณฑ์ ๓ วรรคคือ ตวัฏฐวรรคที่ ๔ จิตตาคารวรรคที่ ๕ และฉัตตูปาหนวรรคที่ ๙ ดังนี้

ตวัฏฐวรรค ที่ ๔

สิกขาบทที่ ๒

ว่าด้วยการใช้ผ้าผืนเดียวเป็นทั้งผ้าปูนอนและผ้าห่ม

เรื่องภิกษุณีนอนร่วมกัน ๒ รูป

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้นภิกษุณี ๒ รูปใช้ผ้าผืนเดียวเป็น ทั้งผ้าปูนอนและผ้าห่ม นอนร่วมกัน คนทั้งหลายเที่ยวจาริกไปตามวิหารเห็นแล้วจึง ตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนภิกษุณี ๒ รูปจึงใช้ผ้าผืนเดียวเป็นทั้งผ้าปูนอน และผ้าห่ม นอนร่วมกันเหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโภคคามเล่า”

^{๔๒} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๒๖-๕๒๘/๖๑๑-๖๑๒.

ภิกษุณีทั้งหลายได้ยินคนพวกนั้นตำหนิ ประณาม โพนทนา บรรดาภิกษุณีผู้มักน้อย ฯลฯ พวกกันตำหนิ ประณาม โพนทนาว่า “โฉน ภิกษุณี ๒ รูปจึงใช้ผ้าผืนเดียวเป็นทั้งผ้าปูนอนและผ้าห่มนอนร่วมกันเล่า” ครั้นแล้ว ภิกษุณีเหล่านั้น ได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า ภิกษุณี ๒ รูปใช้ผ้าผืนเดียวเป็นทั้งผ้าปูนอนและผ้าห่มนอนร่วมกัน จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า “ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย โฉนภิกษุณี ๒ รูปจึงใช้ผ้าผืนเดียวเป็นทั้งผ้าปูนอนและผ้าห่มนอนร่วมกันเล่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้

พระบัญญัติ

ก็ภิกษุณีเหล่าใด ๒ รูปใช้ผ้าผืนเดียวเป็นทั้งผ้าปูนอนและผ้าห่ม นอนร่วมกัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์

สิกขาบทวิภังค์

คำว่า ภิกษุณี พระผู้มีพระภาคตรัสหมายถึงเหล่ามาตุคามที่อุปสมบทแล้ว

คำว่า ๒ รูปใช้ผ้าผืนเดียวเป็นทั้งผ้าปูนอนและผ้าห่มนอนร่วมกัน คือ ทั้ง ๒ รูปปูผ้าผืนนั้นแล้วห่มผ้าผืนนั้นแหละ ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๔๓}

จิตตาคารวรรค

สิกขาบทที่ ๒

ว่าด้วยการใช้ตั้งหรือแทน

เรื่องภิกษุณีหลายรูป

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุณีทั้งหลายใช้ตั้งยาวบ้าง แทนบ้าง คนทั้งหลายเที่ยวจาริกไปตามวิหารเห็นแล้วจึงตำหนิ ประณาม โพนทนาว่า “โฉนพวกภิกษุณีจึงใช้ตั้งยาวบ้าง แทนบ้าง เหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโศกคามเล่า”

^{๔๓} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๙๓๖-๙๓๘/๒๑๔-๒๑๕.

ภิกษุณีทั้งหลายได้ยืมชาวบ้านตำหนิ ประณาม โพนทนา บรรดาภิกษุณีผู้มักน้อย ฯลฯ พวกกันตำหนิ ประณาม โพนทนาว่า “ไฉนพวกภิกษุณีจึงใช้ตั้งยาวบ้าง แทนบ้างเล่า” ครั้นแล้ว ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูล พระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกภิกษุณีใช้ตั้งยาวบ้าง แทนบ้าง จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลาย ทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า “ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย ไฉนพวกภิกษุณีจึงใช้ตั้งยาวบ้าง ตั้งบ้าง เล่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่ เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ ภิกษุณีทั้งหลาย ยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้

พระบัญญัติ

ก็ภิกษุณีใดใช้ตั้งยาวหรือแทน ต้องอาบัติปาจิตตีย์

สิกขาบทวิภังค์

คำว่า **ภิกษุณี** มีอธิบายว่า ชื่อว่าภิกษุณี เพราะเป็นผู้ขอ ฯลฯ นี้ที่พระผู้มีพระภาคทรง ประสงค์เอาว่า ภิกษุณี ในความหมายนี้

ที่ชื่อว่า **ตั้งยาว** พระผู้มีพระภาคตรัสหมายถึงตั้งที่เกินขนาด

ที่ชื่อว่า **แทน** ได้แก่ แทนที่ถักด้วยขนสัตว์ที่ตนหามา

คำว่า **ใช้** คือ นั่งหรือนอนบนตั้งยาว หรือบนแทนนั้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๔๔}

ฉัตตฺตฺปาหฺนวรรค

สิกขาบทที่ ๑๑

ว่าด้วยการนั่งบนอาสนะโดยไม่ขอโอกาสก่อน

เรื่องภิกษุณีหลายรูป

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุณีทั้งหลายไม่บอกก่อน นั่งบนอาสนะข้างหน้าภิกษุ๑ ภิกษุทั้งหลาย จึงตำหนิ ประณาม โพนทนาว่า “ไฉน พวกภิกษุณีไม่บอกก่อนนั่งบนอาสนะข้างหน้าภิกษุเล่า”

^{๔๔} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๙๘๒-๙๘๔/๒๔๑-๒๔๒.

ครั้นแล้ว ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกภิกษุณีไม่บอกก่อนนั่งบน อาสนะข้างหน้าภิกษุจริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ทรงดำริว่า “ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย โฉนพวกภิกษุณีไม่บอกก่อนนั่งบนอาสนะข้างหน้าภิกษุเล่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย

ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้

พระบัญญัติ

ก็ภิกษุณีใดไม่บอกก่อนนั่งบนอาสนะข้างหน้าภิกษุ ต้องอาบัติปาจิตตีย์

สิกขาบทวิภังค์

คำว่า **ข้างหน้าภิกษุ** คือ ข้างหน้าอุปสัมบัน

คำว่า **ไม่บอกก่อน** คือ ไม่ขอโอกาสก่อน

คำว่า **นั่งบนอาสนะ** คือ ภิกษุณีนั่งโดยที่สอดแม้นบนพื้นดิน ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๔๕}

๒.๔ คำสรุปประจำบท

เมื่อพิเคราะห์ดูจากพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นต่างกรรมต่างวาระเกี่ยวกับข้อห้ามเรื่องเสนาสนะ จะมีทั้งเรื่องเสนาสนะที่หมายถึงที่อยู่อาศัยอันหมายถึงกุฏิและวิหาร และที่หมายถึงที่นั่งที่นอนที่เป็นเครื่องใช้สอยในกุฏิและวิหาร เช่นเตียง ตั่ง ฟูก หมอน ผ้าปูที่นอน และผ้าห่ม เป็นต้น

ประเด็นหลักเกี่ยวกับกุฏิและวิหาร เป็นงานนวรรรม ที่ต้องใช้วัสดุก่อสร้างเป็นจำนวนมาก ใช้ทั้งทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทรัพย์ในการก่อสร้าง ใช้เวลาไปในการก่อสร้างและควบคุมดูแลในระหว่างการก่อสร้าง ประเด็นสำคัญผู้ก่อสร้างต้องมีความรู้ทั้งในด้านสถาปัตยกรรมคือออกแบบตามวัตถุประสงค์ของที่อยู่อาศัยเฉพาะบรรพชิตให้ถูกต้องตามหลักพระวินัย ไม่โอ้อ่าหรุหระเกินฐานะของนักบวช และต้องใช้ความรู้ด้านวิศวกรรมในการคำนวณความมั่นคงของโครงสร้างรับน้ำหนัก การทั้ง

^{๔๕} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๒๑๔-๑๒๑๖/๑๗๖-๑๗๗.

ปวงเหล่านี้ ไม่ใช่วิสัยของสมณะที่จะต้องไปเสียเวลาไปกระทำการ เพราะภาระหน้าที่ของบรรพชิตคือ การบำเพ็ญสมณธรรม เช่นการถือธุดงค์วัตร มีการอยู่โคนไม้ ป่า หรือถ้ำ เป็นต้น การก่อสร้างกุฏิวิหาร อาจต้องไปตัดต้นไม้ทำลายป่า หรือฉ้อฉลไม้ของหลวง บางครั้งก็ต้องไปรบกวณขอชาวบ้านจนเกินพอดี จนน่ารังเกียจ เป็นที่เอือมระอาจนชาวบ้านไม่อยากพบเห็นหน้าภิกษุ เพราะไม่อยากถูกขอ เช่นขอ อุปกรณ์ก่อสร้างสำเร็จรูป โค กล้วยน มีด ขวาน ผึ้ง จอบ สิว เถาวัลย์ ไม้ไผ่ หน้่ามุงหลังคา ดินเหนียว เป็นต้น ธรรมดาชาวบ้านก็ลำบาก กว่าที่จะแสวงหาทรัพย์ได้ยากเย็นยิ่งนัก พอหามาได้กลับถูกภิกษุที่ไม่รู้ประมาณตนมาเบียดเบียน ขอไปใช้ส่วนตัว จะไม่ให้ บางครั้งก็ตะขิดตะขวงใจ ดูกระไรอยู่ ทางที่ดี คอยหลบหน้าภิกษุเข้าไว้ บางครั้งเห็นจิวรเดินมาแต่ไกล มองแว็บๆ เป็นสีเหลืองนึกว่าเป็นภิกษุ ต้องรีบเดินหลบหนีหรือเดินเลี่ยงไปทางอื่นๆ ทำให้พระดีๆ ต้องผิดเคืองเพราะบิณฑบาตไม่ได้ ดังเรื่องที่เคยเกิดขึ้นมากับพระมหากัสสปเถระมาแล้ว ศรัทธาของชาวบ้านเป็นเรื่องสำคัญ หากชาวบ้านเสื่อม ศรัทธาภิกษุสงฆ์ พระพุทธศาสนาก็ตั้งอยู่ไม่ได้ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทส่วนใหญ่ก็เพื่อรักษา ศรัทธาของประชาชนเป็นที่ตั้ง เพราะฉะนั้น ในเรื่องก่อสร้างกุฏิวิหารเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยส่วนตัวของ ภิกษุ พระพุทธองค์จึงทรงเข้มงวดทั้งในเรื่องขนาดและต้องให้สงฆ์อนุญาตคือชี้พื้นที่ให้ด้วย สงฆ์ก็ต้อง ผ่านวิธีการแต่งตั้งรับมอบหมายตามหลักสังฆกรรม มีข้อที่น่าสังเกตคือ กุฏิหรือวิหารที่มีนิยาม เหมือนกัน คือหมายถึงที่อยู่ซึ่งโอบกอบภายในหรือภายนอก หรือโอบกอบทั้งภายในภายนอก ต่างกัน ตรงที่กุฏิเป็นอาคารที่ภิกษุสร้างเองเพื่อเป็นที่อยู่ส่วนตัว ต้องให้สงฆ์กำหนดที่สร้างให้ ขนาดไม่เกินยาว ๑๒ ศืบกว้าง ๗ ศืบ โดยศืบพระสุคต (ยาวกว่าศืบของบุคคลธรรมดา ๓ เท่า) ส่วนวิหารมีผู้ศรัทธา ถวายภิกษุเป็นการส่วนตัว ไม่จำกัดขนาด แต่ต้องให้สงฆ์แสดงที่ให้เช่นเดียวกับกุฏิ อย่งไรก็ดี ที่มีพระ พุทธาอนุญาตเรื่องให้ภิกษุรับวิหารที่ผู้มีศรัทธาสร้างถวายเป็นคนละกรณีกัน ซึ่งจะกล่าวถึงข้างหน้า

ในส่วนเสนาสนะที่หมายถึงที่นั่งและที่นอน พระพุทธเจ้าจะทรงเน้นเรื่องการดูแลรักษาให้ คงทนถาวร เพราะเป็นสมบัติของสงฆ์โดยส่วนรวม ต้องรักษาให้มั่นคง สะอาด เก็บไว้เป็นที่เป็นที่ทาง ต้องคิดเผื่อให้ภิกษุอื่นๆ ได้เข้ามาใช้สอยต่อไปด้วย และเมื่อนึกถึงสมณภาวะ ซึ่งต้องรู้จักประมาณใน การใช้สอย โดยคำนึงถึงประโยชน์และความคุ้มค่า จึงต้องทรงบัญญัติสิกขาบทกำหนดขนาดและวัสดุที่ ใช้ทำ เช่นทรงห้ามที่นอนสูงใหญ่ ภายในยึดด้วยนุ่นและสำลี เป็นต้น

อนึ่ง ในการใช้สอยเครื่องนอน บางเรื่องคนภายนอกอาจมองเป็นเรื่องหมุมหมิม เช่นเรื่อง ทรงห้ามภิกษุณี ๒ รูปนอนด้วยกัน ใช้ผ้าปูนอนมาพับเป็นผ้าห่มด้วยห่มกัน ๒ คน ผิดวิสัยภิกษุณี ภาวะ คนรู้คนเห็นก็จะดูไม่งาม ไม่เหมาะ ไม่ควร จึงติฉินนินทาเอา การที่ชาวบ้านตำหนิภิกษุหรือ ภิกษุณีเป็นเรื่องใหญ่ ขอให้สังเกตว่า ก่อนที่จะบัญญัติพระวินัยแต่ละสิกขาบท พระพุทธเจ้าตรัสย้ำ เรื่องความเลื่อมใสศรัทธาของชาวบ้านประกอบทุกครั้ง เพราะเป็นเบื้องต้นที่ชาวบ้านจะหันมานับถือ พระพุทธศาสนา

บทที่ ๓

บทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นนักนวัตกรรมก่อสร้างเสนาสนะ

๓.๑ ความนำ

ประวัติและพัฒนาการของเสนาสนะนั้นนับแต่สมัยพุทธกาลถึงปัจจุบันดูจะสับสนมากสำหรับชาวพุทธโดยทั่วไป เพราะถ้าดูจากความหมายของศัพท์ **เสนาสนะ** เสนะ=ที่นอน, อาสนะ = ที่นั่ง หมายถึงที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์ เช่นกุฏิ วิหาร และเครื่องใช้เกี่ยวกับสถานที่ เช่นโต๊ะ เก้าอี้ แม้โคนไม้ เมื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยก็เรียกเสนาสนะ^๑ และในพระวินัย เมื่อกล่าวถึง**เสนา** คือที่นอนและเครื่องนอน ยังครอบคลุมทั้งเตียง แม้แคร่ พูก ผ้าปูที่นอน หมอน และผ้าห่มด้วย และเมื่อกล่าวถึง**อาสนะ** คือที่นั่ง ยังครอบคลุมตั้งแต่ โต๊ะ เก้าอี้ ผ้าปูนั่ง ผ้าปูพื้น รวมทั้งผ้าเช็ดถูพื้น (ผ้าขี้ริ้ว) ด้วย คำว่า **กุฏิ** และ **วิหาร** ในสมัยพุทธกาลใช้ในความหมายเดียวกัน คือที่อยู่อาศัยของบรรพชิต ต่างกันแต่พิธีการก่อสร้าง พระภิกษุสร้างเองเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของตน เรียกกุฏิ แต่การก่อสร้างต้องให้สงฆ์แสดงที่คือกำหนดสถานที่ที่จะสร้างให้ก่อน ซึ่งมีที่ยกเว้นเป็นข้อห้ามมากมาย เช่นที่เป็นรังของมดปลวก เป็นที่อาศัยของสัตว์มีพิษจำพวกแมงป่อง หรือในที่ที่มีสัตว์ป่าต่างๆ อาศัยอยู่ เป็นต้น และการก่อสร้างกำหนดขนาดยาวไม่เกิน ๑๒ ศิบ กว้างไม่เกิน ๗ ศิบ โดย**คิบบพระสุคต (ประมาณศอกคิบบของช่างไม้)** ส่วน **วิหาร** มีความหมายเช่นเดียวกับกุฏิ ต่างกันแต่ว่ามีผู้มีศรัทธาสร้างถวายภิกษุรูปใดรูปหนึ่งใช้เป็นที่อยู่อาศัยส่วนตัว และสร้างในที่อยู่ของสงฆ์ ไม่จำกัดขนาดเนื้อที่ แต่ต้องให้สงฆ์แสดงพื้นที่ที่จะทำการก่อสร้างให้ก่อน ซึ่งมีข้อห้ามมากมายเช่นเดียวกับการก่อสร้างกุฏิ เพราะฉะนั้น กุฏิและวิหารในบริบทนี้

แต่ในบริบทอื่น หากมีผู้ซื้อที่ดินถวายหรือเป็นกรรมสิทธิ์ในที่ดินอยู่ก่อนแล้ว ประสงค์จะสร้างเสนาสนะทั้งกุฏิวิหาร และสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ มีขุมประตุ หรือหอดิน เป็นต้น รวมทั้งเครื่องใช้ไม้สอยประจำอาคารอันเป็นกัปปิยวัตถุมอบถวายทั้งที่ดินและสิ่งปลูกสร้างทุกชนิดภายในที่ดินผืนนั้น โดยถวายแต่ภิกษุสงฆ์ผู้จรมาแต่ทิศทั้ง ๔ (จาดุรทิศ) ดังกรณีของอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างพระเชตะวัน และนางวิสาขามหาอุบาสิกาสร้างบุพพารามถวาย เมื่อสร้างเสร็จและถวายสงฆ์แล้ว ในพระบาลีเรียก “อาราม” คือเชตวันาราม และบุพพาราม ซึ่งภาษาไทยใช้คำว่า “วัด” วัดหรืออารามขนาดใหญ่เช่นเชตวันาราม บางครั้งท่านใช้คำว่า “พระเชตวันมหาวิหาร” ในที่นี้ **วิหาร** ใช้ในความหมายว่า “วัด” ในประเทศไทยปัจจุบัน คำว่าวิหารที่เป็นสร้อยชื่อวัด จะเป็น “พระอารามหลวง” และหลายระดับชั้น

^๑ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๖๑), หน้า ๕๐๖-๕๐๗.

เช่นวัดบวรนิเวศวิหาร วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรมหาวิหาร เป็นต้น นอกจากนี้คำว่าวิหารในปัจจุบันยังหมายถึงอาคารปลูกสร้างขนาดใหญ่ที่เป็นถาวรวัตถุในลักษณะเดียวกับพระอุโบสถ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่โดยสร้างคูเคียงหรือใกล้เคียงกับพระอุโบสถ ภายในเขตพุทธาวาส ดังตัวอย่างพระวิหาร ในวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดสุทัศนเทพวราราม และวัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นต้น

คำว่า “วัด” ในภาษาไทยซึ่งได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้ว มักเรียกว่า “อาราม” ไม่นิยมเรียกวิหาร แต่มีพิเศษคำหนึ่งคือ “สังฆิกเสนาสน์ราชวิทยาลัย” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดให้สร้างขึ้นด้านตะวันออก หน้าพระอุโบสถวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เพื่อให้เป็นที่เล่าเรียนของภิกษุสามเณร และต่อมาโปรดพระราชทานนามใหม่ ว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” เพื่อให้เป็นที่เล่าเรียนพระไตรปิฎก (พุทธศาสตร์) และวิชาชั้นสูง (มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์) เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๒ ให้ขนานไปกับมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งจะให้เป็นที่อยู่เล่าเรียนกฎหมาย (นิติศาสตร์) และราชแพทยวิทยาลัย (ศิริราช) ให้เป็นที่เล่าเรียนแพทย์ (แพทยศาสตร์) แต่ละแห่งเป็น “วิทยาลัย” รวมกันเป็น “สากลวิทยาลัย” ซึ่งก็คือ “มหาวิทยาลัย” ในความหมายปัจจุบัน เพราะทรงแปล University (Universe, Universal, University) ว่า “สากล” จึงทรงแปล University ว่า “สากลวิทยาลัย” เพิ่งมาใช้คำว่า “มหาวิทยาลัย” ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เมื่อทรงสถาปนา “จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” ซึ่งเกิดขึ้นภายหลัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ นี้เอง^๒ เป็น “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” อนึ่ง ย้อนไปถึงชื่อเดิมคือ “สังฆิกเสนาสน์ราชวิทยาลัย” ผู้รับพระบรมโองการไปก่อสร้างยังเข้าใจว่าเป็นการก่อสร้าง “กุฎิพระกุฎิเจ้า” เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ ไม่เข้าใจว่าจะทรงสร้างให้เป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียนของพระสงฆ์ ถึงกับทรงกริ้วกราดพระดำรัสว่า ใครบอกว่าพระองค์จะสร้างให้เป็นกุฎิพระกุฎิเจ้า ถ้าไม่เข้าใจคำว่าเสนาสนะก็ให้ไปทูลถามกรมพระสมมตอมรพันธุ์ ซึ่งทรงศึกษาบาลีอย่างแตกฉานดู และต่อมาทรงชี้แจงว่า ที่นี่จะสร้างขึ้นสำหรับส่วนมหานิกาย จะให้ชื่อว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” แสดงว่าเสนาสนะในที่นี้ เป็นที่นอนที่นั่งของภิกษุสามเณรผู้เข้ามาศึกษาประจำ ทำนองเป็นสถานศึกษา (ที่นั่ง) พร้อมเป็นสถานที่พักหรือหอพัก (ที่นอน) เหมือนมหาวิทยาลัยทั่วไปที่มีหอพักนักศึกษาพร้อมในสมัยปัจจุบันนั่นเอง แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าพระดำรัสเรื่อง “สากลวิทยาลัย” ที่ทรงเตรียมไว้จะประกาศเปิดในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๖๐ ในวันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ แต่เสด็จสวรรคตเสียก่อนเมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ พระชนมายุ ๕๘ พรรษา ส่วนมหาจุฬาลงกรณ

^๒ มุลินธิสมเด็จพรรัตนราชสุตา, นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๒๓.

ราชวิทยาลัยพึงมาประกาศตั้งเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์และเปิดการเรียนการสอนครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ มาณีเอง^๓

องค์ความรู้เรื่องเสนาสนะตามหลักพระวินัยส่วนใหญ่จะกล่าวไว้ใน “เสนาสนขันธกะ” ในพระวินัยปิฎก จุฬวรรค ภาค ๒ ส่วนที่อื่นก็มีบ้าง เช่น พระสุตตันตปิฎก ตอนที่กล่าวถึงอนาถปิณฑิก เศรษฐีและนางวิสาขาสร้างวิหารถวาย ที่เป็นคัมภีร์ชั้นอรรถกถาก็มี เช่น สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย และฉัมมปทัฏฐกถา อรรถกถาธรรมบท รจนาโดยพระพุทธโฆษาจารย์ พระคันทนธรรมาจารย์ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๐

เมื่อว่าโดยองค์รวมของ “เสนาสนะ” จะครอบคลุมเนื้อหาสาระ ๓ ประการคือ (๑) หมายถึงที่อยู่อาศัยของบรรพชิตเป็นอาคารสิ่งปลูกสร้างเป็นหลักๆ เร่งความหมายเฉพาะคำว่า “กุฏิ” และ “วิหาร” (๒) หมายถึงที่นอนและที่นั่ง รวมถึงเครื่องใช้สอยอื่นๆ ที่ใช้ภายในที่อยู่อาศัยนั้น และ (๓) เฉพาะคำว่าวิหารหมายถึงอาราม คือวัดเป็นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์แต่ละแห่ง รวมทั้งสำนักสงฆ์ด้วย ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

๓.๒ เสนาสนะและประเภทของเสนาสนะ

ดังกล่าวมาแล้ว เสนาสนะตามศัพท์ เสนะ=ที่นอน, อาสน = ที่นั่ง หมายถึงที่อยู่อาศัย เช่น กุฏิ วิหาร และเครื่องใช้เกี่ยวกับสถานที่ เช่นโต๊ะเก้าอี้ แมตแต้นไม้ หรือถ้า เป็นต้น ก็เรียกว่า เสนาสนะ เมื่อถือเอาความหมายตามนี้ เสนาสนะก็จะแยกออกเป็น ๒ ประเภทคือ ประเภทที่อยู่อาศัย ซึ่งทุกๆ วันนี้เรียกว่าวัด อาจเป็นวัดบ้านเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุฝ่ายคามวาสี หรืออาจเป็นวัดป่าเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุฝ่ายอรัญญวาสี บางครั้งก็แยกเป็นภิกษุฝ่ายที่ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมและสั่งสอนประชาชนในเมืองหรือประชุมชนว่าฝ่ายคามวาสี หรือฝ่ายคันทนธรรมาจารย์ เรียกฝ่ายถือหลักปฏิบัติสมณธรรมอยู่ในวัดป่าฝ่ายอรัญญวาสีหรือฝ่ายวิปัสสนาธุระ ฝ่ายอรัญญวาสีเมื่อแรกสมัยพุทธกาลคงจะอยู่อาศัยตามโคนไม้ใหญ่เป็นวัด แม้กรณีของพระพุทธเจ้าเมื่อเสด็จออกมหาภิเนษกรรม ณ ทรงแสวงหาโมกขธรรมถึง ๖ ปี ก็เชื่อว่าทรงอาศัยอยู่ตามโคนไม้เป็นประจำ จะเห็นได้ว่า ในวันตรัสรู้และหลังตรัสรู้ อีก ๗ สัปดาห์ ก็ทรงประทับอยู่ ณ โคนไม้มหาโพธิ์ที่ตรัสรู้ นั่นเอง “ต่อมาเมื่อมีผู้มีศรัทธาสร้างวิหารถวาย จึงเกิดมีภิกษุอยู่ประจำพระอารามเป็นฝ่ายคามวาสีขึ้น ดังนั้น เสนาสนะจึงสงเคราะห์ลงได้เป็น ๒ ประเภทคือ เสนาสนะตามธรรมชาติและเสนาสนะที่มีผู้สร้างถวาย

^๓ จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, มหาจุฬาฯ ในรอบศตวรรษ [พ.ศ. ๒๔๓๒-๒๕๓๒], จำนวนค้ทองประเสริฐ บรรณาธิการ, มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย จัดพิมพ์ในงานฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปีแห่งการสถาปนาฯ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๑-๘.

^๔ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑-๑๐/๑-๑๖.

๓.๒.๑ เสนาสนะตามธรรมชาติ

พระพุทธเจ้าแม่ภายหลังตรัสรู้แล้วก็ยังประทับอยู่ป่าเป็นวัตร เมื่อเสด็จไปโปรดพระเบญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พรรษาแรกก็ทรงอยู่จำที่นั่น ครั้นออกพรรษาทรงส่งพระอรหันตสาวกรุ่นแรกๆ ๖๐ รูปออกไปประกาศพระศาสนา พระองค์ก็เสด็จพระราชดำเนินเลียบบึงแม่น้ำคงคาไปยังกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ในระหว่างทางก็ทรงโปรดพระภิกษุวัคคีย์ ๓๐ และชฎิล ๓ พี่น้อง รวม ๑,๐๐๓ รูป และเสด็จนำไปยังกรุงราชคฤห์ด้วย ได้แสดงธรรมโปรดพระเจ้าพิมพิสาร พระราชาแห่งแคว้นมคธ พร้อมด้วยพราหมณ์และคหบดีรวม ๑๒ นหุต [๑๒๐,๐๐๐ คน] จนได้ดวงตาเห็นธรรม (ขึ้นพระโสดาบัน) พระเจ้าพิมพิสารมีพระราชศรัทธาถวายพระราชอุทยานนามเวฬุวัน (สวนไผ่) ถวายพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์อยู่อาศัย นับเป็นพระอารามแห่งแรกในพระพุทธศาสนา^๕

พระเวฬุวันคงเป็น “สวนป่า” ที่เสด็จประพาสสำราญพระราชอิริยาบถส่วนพระองค์ของพระเจ้าพิมพิสาร คงไม่มีสิ่งปลูกสร้างถาวรอันใด ป่าไผ่เป็นป่าโปร่ง ไม่ใช่ป่าทึบ ต้นไม้ที่แตกกอแผ่กิ่งใบให้ความร่มรื่นเป็นวงกว้าง เป็นที่พักผ่อนได้อย่างดี อีกอย่างหนึ่ง เนื่องจากเป็นสวนป่า ดงไม้ยืนต้นอื่นๆ ปะปนอยู่ไม่มากนัก^๖

ในพระวินัยปิฎก จุฬวรรค ตอนเริ่มต้นเสนาสนชั้นธกะ ว่าด้วยทรงอนุญาตวิหาร กล่าวว่า เมื่อแรกที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ทรงอนุญาตเสนาสนะแก่ภิกษุทั้งหลาย และภิกษุเหล่านั้นอยู่ในที่นั้นๆ คือป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง และลอมฟาง เวลาเช้าตรู่ ภิกษุเหล่านั้นเดินออกมาจากที่นั้นๆ ถ้าสายตาลงต่ำ มีการก้าวไป การถอยหลัง การมองดู การเลี้ยวดู การคู้แขน การเหยียดแขน นำเลื่อมใส เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอิริยาบถ คือสำรวมทุกอิริยาบถ ภาพเหล่านี้ เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ซึ่งออกไปล้วนแต่เช้าตรู่ ได้เห็นภิกษุเหล่านั้น ก็มีจิตเลื่อมใส จึงคิดจะสร้างวิหารถวาย ซึ่งต่อมาพระพุทธเจ้าได้ทรงทราบจึงมีพระพุทธานุญาตให้ภิกษุสงฆ์รับวิหารทานได้^๖

เสนาสนะทั้ง ๙ ประเภทดังกล่าวนี้ อันนี้เรียกว่า “วิเวกเสนาสนะ” คือเสนาสนะอันสงัด พระบาลีใช้คำว่า “เต จ ภิกขุ ตหฺ ทหฺ วิหรนติ อรณญฺเญ รุกขมุเล ปพฺพเต กนฺทรายํ คิริคุหายํ สุสานเวนปตฺเถ อชโณกาเส ปลาตปฺยุเช”^๗

ธรรมชาติของป่าเป็นที่อยู่อาศัยย่อมเหมาะแก่การบำเพ็ญตบะ สมจริงดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสตอบนิโครธปริพาชก ในอุทุมพริกสูตร ขณะที่ประทับอยู่ ณ ภูเขาศิขณภูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ว่า

^๕ วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑.

^๖ วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๔/๘๙-๙๐.

^๗ วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๔/๕๙.

นิโครธ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ เป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการ เป็นอย่างไร
คือ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้

๑. ไม่ทำชีวิตให้ตกลงไป ไม่ใช่ผู้อื่นให้ทำชีวิตให้ตกลงไป เมื่อผู้อื่นทำชีวิตให้ตกลงไป ก็
ไม่ดีใจ

๒. ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ไม่ใช่ให้ผู้อื่นถือเอาสิ่งของที่เจ้าของ มิได้ให้ เมื่อผู้อื่น
ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ก็ไม่ดีใจ

๓. ไม่พูดเท็จ ไม่ใช่ให้ผู้อื่นพูดเท็จ เมื่อผู้อื่นพูดเท็จ ก็ไม่ดีใจ

๔. ไม่เสพงามคุณ ไม่ใช่ให้ผู้อื่นเสพงามคุณ เมื่อผู้อื่นเสพงามคุณ ก็ไม่ดีใจ

บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการ เป็นอย่างนี้แล

การที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ จะเป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการได้ ก็เพราะเขามีสิ่งที่กำลัง
จะกล่าวต่อไปนี้ คือ โดยความเป็นผู้บำเพ็ญตบะ เขารักษาศีลให้ยิ่ง ไม่กลับมาเป็นคฤหัสถ์ เขาพักอยู่
ณ เสนาสนะเจียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง ลอมฟาง เขากลับจาก
บิณฑบาต ภายหลังฉัน ภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เขาละ
อภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา) ในโลก มีใจปราศจากอภิชฌาอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จาก
อภิชฌา ละความมุงร้าย คือ พยาบาท(ความคิดร้าย) มีจิตไม่พยาบาท มุงประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพ
สัตว์อยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความมุงร้าย คือ พยาบาท ละถีนมิทระ (ความหดหู่และเชื่องซึม)
ปราศจากถีนมิทระ กำหนดแสงสว่าง มีสติ-สัมปชัญญะอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทระ ละอุทธัจจ
กุกกัจจะ (ความฟุ้งซ่าน และร้อนใจ) เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบอยู่ภายใน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จาก
อุทธัจจกุกกัจจะ ละวิจิกิจฉา(ความลึกลับสงสัย) ข้ามวิจิกิจฉาได้ ไม่มีความสงสัยในกุศลธรรมทั้งหลาย
อยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉา^๘

เสนาสนะป่าโดยธรรมชาติเหล่านี้ เป็นที่เหมาะแก่การบำเพ็ญสมณธรรมของบรรพชิต
เพราะเป็นเสนาสนะอันสงัด ดังพระดำริของพระเจ้าพิมพิสารเมื่อจะถวายพระเวฬุวันแด่พระพุทธเจ้า
และพระภิกษุสงฆ์ว่า

เรื่องทรงรับพระเวฬุวันเป็นวัดแห่งแรก

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสาร จอมทัมมครรัฐ
ครั้นถึงแล้วจึงประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวายพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ขณะนั้น พระเจ้าพิมพิสาร
จอมทัมมครรัฐ ทรงนำของเคี้ยวของฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข
ด้วยพระองค์เอง กระทั่งพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้ว ทรงห้ามภัตตาหารแล้ว ละพระหัตถ์จาก

^๘ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๐/๔๗-๔๘.

บาตร จึงประทับนั่ง ณ ที่สมควร ท้าวเธอทรงดำริว่า “พระผู้มีพระภาคควรประทับที่ไหนหนอ ที่แห่งใดอยู่ไม่ไกลและไม่ใกล้จากหมู่บ้านนัก คมนาคมสะดวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวัน ไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงบ เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำการมลับของหมู่ มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น จึงมีพระราชดำริว่า “อุทยานเวฬุวันของเรานี้ไม่ไกลและไม่ใกล้จาก หมู่บ้านนัก คมนาคมสะดวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงบ เสียงไม่ อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่ กระทำการมลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น อย่างกระนั้นเลย เราพึงถวายอุทยานเวฬุวันแด่ภิกษุสงฆ์ผู้มีพระพุทธานุภาพเจ้าเป็นประมุข” แล้วทรงจับ พระสุวรรณภิงคาร หลั่งน้ำน้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคด้วยพระราชดำรัสว่า “หม่อมฉันขอ ถวายอุทยานเวฬุวันนั้นแด่ภิกษุสงฆ์ผู้มีพระพุทธานุภาพเจ้าเป็นประมุข พระพุทธานุภาพเจ้าข้า”^๙

คำว่า “ป่า” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้คำนิยามไว้ตามบริบท นั้นๆ คัดเฉพาะป่าที่เกี่ยวกับพันธุ์ไม้ มีดังนี้

ป่า น. ที่ที่มีต้นไม้ต่างๆ ขึ้นมา ถ้าเป็นต้นสักเรียกว่าป่าสัก, ถ้าเป็นต้นรังเรียกว่าป่ารัง, ถ้า มีพรรณไม้ชนิดใดชนิดหนึ่งขึ้นอยู่มากก็เรียกตามพรรณไม้นั้น เช่นป่าไผ่ ป่าคา ป่าหญ้า; ป่าแคระ ป่าที่ มีต้นไม้เตี้ยๆ เป็นส่วนใหญ่ มักมีในบริเวณที่มีอากาศแห้งแล้ง. ป่าชัน น. ป่าที่มีต้นไม้ขึ้นอยู่หนาแน่น โดยมากเป็นไม้เลื้อยและไม้หนาม. ป่าช้า น. ป่าหรือที่ซึ่งจัดไว้เป็นที่ฝั่งหรือเผาศพ. ป่าชายเลน, ป่า เลน น. ป่าที่อยู่ตามชายทะเลที่มีเลนและน้ำทะเลขึ้นถึง ต้นไม้ในป่าประเภทนี้มีรากงอกอยู่เหนือ พื้นดินเพื่อค้ำยันลำต้น โดยมากเป็นไม้โกงกาง แสม และลำพู. ป่าดงดิบ, ป่าดิบ น. ป่าไม้ที่มีอยู่ทั่วไปใน เขตร้อน ฝนชุก เป็นป่าไม้สีเขียวไม่ผลัดใบ. ป่าทึบ น. ป่าที่มีต้นไม้ขึ้นหนาแน่น. ป่าเบญจพรรณ น. ป่า ที่มีไม้หลายพรรณคละกัน. ป่าโปร่ง น. ป่าที่มีต้นไม้ขึ้นไม่หนาแน่นนัก. ป่าไม้พุ่ม น. ป่าที่มีต้นไม้พุ่ม ขึ้นทึบๆ และยังไม่มีการบุกเบิก. ป่าระนาม น. มหาหิมพานต์น้ำฉ่ำและ. ป่าละเมาะ น. ที่โล่งมีพุ่มไม้เล็กๆ เป็นหย่อมๆ. ป่าสูง น. ป่าที่อยู่ในที่สูงขึ้นไป. ป่าเสียงเครื่อง น. ป่าไม้เล็กๆ น้อยๆ ซึ่งไม่ใช่ป่าสำคัญ.^{๑๐}

เรื่องป่ามีความสำคัญและความหมายเกี่ยวข้องกับชีวิตของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เริ่มแต่ประสูติภายในสวนป่าลุมพินี ซึ่งอยู่ระหว่างชายแดนของแคว้นสักกะ (ศากยะ) ของฝ่ายพระบิดา และแคว้นโกลิยะของฝ่ายพระมารดา เมื่อเสด็จออกบรรพชาขณะพระชนม์ได้ ๒๙ พรรษา เพื่อ แสวงหาโมกษธรรม ก็ทรงประทับแรมอยู่ในป่าตลอดระยะเวลา ๖ ปี และเมื่อตรัสรู้พระอนุตตรสัมมา สัมโพธิญาณ ที่พุทธคยา ก็จรรู้ภายใต้ควมหาโพธิ์ และก็เสวยวิมุตติสุขอยู่ภายใต้บริเวณนั้นถึง ๗ สัปดาห์ ก่อนที่จะได้เสด็จรอนแรมไปในท่ามกลางป่าเขาลำเนาไพรและแม่น้ำ จนถึงป่าอิสิปตน

^๙ วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑.

^{๑๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมี บุ๊คส์พับลิเคชันส์จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๖๙๐-๖๙๑.

มฤคทายวัน อันเป็นที่อยู่ของพระปัญญาจักร์ การแสดงปฐมเทศนาคือธัมมจักกัปปวัตตนสูตรในวัน อาสาฬหบูชากลางเดือน ๘ และต่อมาอีก ๕ วันในวันแรม ๕ ค่ำ ก็ได้ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตรโปรด พระปัญญาจักร์จนทุกท่านได้บรรลุพระอรหัตผลเป็นพระอรหันต์ร่วมกัน ก็เกิดขึ้นท่ามกลางป่า แม้เมื่อ ออกพรรษาแรกแล้ว เสด็จไปโปรดพระเจ้าพิมพิสารก็เป็นสวนป่าคือพระเวฬุวัน (สวนป่าไผ่) ที่ต่อมา พระเจ้าพิมพิสารถวายสิทธิขาดให้เป็นพระอารามที่ประทับของพระพุทธเจ้าและพระสาวก ถือเป็น พระอารามแห่งแรกในพระพุทธศาสนา

ตารางที่ ๓.๑ แสดงสถานที่ทรงจำพรรษาของพระพุทธเจ้า

พรรษาที่	ปี	สถานที่	หมายเหตุ
๑	ระกา	ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี แคว้นกาสิ	แผนประกาศศาสนา แผนระยะสั้น : พรรษา ๑ - ๔
๒-๓-๔	จอ-กุน- ชวด	พระเวฬุวันมหาวิหาร กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ	
๕	ฉลู	กุฎาคารศาลา ปามหาวัน ใกล้กรุงเวสาลี แคว้นวัชชี	
๖	ชาล	มกุลบรรพต (กุฎบรรพต) ระหว่างกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ กับกรุง สาวัตถี แคว้นโกศล แต่อยู่ในเขตแดนของแคว้นมคธ	
๗	เถาะ	กัมพลศิลาอาสน์ ใต้ร่มไม้ปาริชาติ ในสวนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทรง แสดงธรรมโปรดพระพุทธมารดา	แผนประกาศศาสนา แผนระยะกลาง ช่วงที่ ๑ : พรรษา ๕ - ๑๓
๘	มะโรง	ป่าเกสพาววัน (ป่าสี่เสียด) ใกล้เมืองสูงสมารคีรี ในภคคชนบท	
๙	มะเส็ง	โฆสิตาราม ในกรุงโกสัมพี แคว้นวังสะ	
๑๐	มะเมีย	ภัททสาลมุล (โคนไม้ภัททสาลมุล) ในป่าปาลีไลยกะ ใกล้กรุงโกสัมพี แคว้นวังสะ	
๑๑	มะแม	ในหมู่บ้านนาลายพราหมณ์ ในแคว้นมคธ	
๑๒	วอก	ปูจิมณฑมูล (โคนไม้สะเดา) ที่นพเรย์กษัตริย์อยู่ ใกล้เมืองเวรัญชา	
๑๓	ระกา	จาลิยบรรพต หรือจาลิกาบรรพต ใกล้หมู่บ้านชันตุคาม แคว้นเจตี	
พรรษาที่	ปี	สถานที่	หมายเหตุ
๑๔	จอ	พระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี แคว้นโกศล	แผนประกาศศาสนา แผนระยะกลาง ช่วงที่ ๒ : พรรษา ๑๔ - ๒๐
๑๕	กุน	นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ	
๑๖	ชวด	อัคคารวเจตีย์วิหาร เมืองอาฬวี แคว้นโกศล	
๑๗	ฉลู	พระเวฬุวันมหาวิหาร กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ	
๑๘	ชาล	ในเมืองอาฬวี แคว้นโกศล	
๑๙	เถาะ	จาลิยบรรพต หรือจาลิกาบรรพต ใกล้หมู่บ้านชันตุคาม แคว้นเจตี	
๒๐	มะโรง	พระเวฬุวันมหาวิหาร กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ	

๒๑-๔๔	มะเส็ง- มะโรง	พระเชตะวันมหาวิหาร และปูพพาราม ไกล่กรุงสวาทดี แคว้นโกศล สลักกันบ้าง คือที่พระเชตะวันมหาวิหาร ๑๘ พรรษา ที่ปูพพาราม ๖ พรรษา	แผนประกาศศาสนา ระยะเวลา : พรรษา ๒๑ - ๔๕ -แผนระยะไกล : หลังพุทธปรินิพพาน
๔๕	มะเส็ง	เวฬุคาม ไกล่กรุงเวสาลี แคว้นวัชชี ครั้นออกพรรษาแล้ว ได้เสด็จ ผ่านเมืองโกคนคร เมืองปาวา และกุสินารา แล้วเสด็จดับขันธ ปรินิพพาน ณ ป่าสาละวัน ในกรุงกุสินารานั้น	

อนึ่ง ในตลอดระยะเวลาแห่งการบำเพ็ญพุทธกิจ ๔๕ พรรษานั้น ในช่วง ๒๐ พรรษาแรก เว้นพรรษาที่ ๒, ๙, ๑๔, ๑๕ และ ๑๖ รวม ๕ พรรษา ที่ทรงจำพรรษาภายในวิหาร ส่วนอีก ๑๕ พรรษาทรงจำพรรษาในป่าทั้งสิ้น ขอให้สังเกตว่าในพรรษาที่ ๗ ที่เสด็จไปแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น ก็ทรงจำพรรษา ณ กัมพลศิลาอาสน์ ใต้ร่มไม้ปาริชาติ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ระหว่างพรรษาที่ ๒๑-๔๔ ประทับจำพรรษา ณ พระเชตะวันมหาวิหารและปูพพาราม แต่ไม่ได้ระบุว่าพรรษาที่เท่าไรจำพรรษา ณ ที่ไหนใน ๒ แห่งนี้ นอกจากภาพรวมว่า ประทับจำพรรษาที่พระเชตะวันมหาวิหารรวม ๑๙ พรรษาและปูพพาราม ๖ พรรษา รวมแล้ว ๒๕ พรรษา ส่วนพรรษาสุดท้ายที่เวฬุคาม ไกล่กรุงเวสาลี ก็เป็นเขตป่าเหมือนกัน อนึ่ง เพิ่งทำความเข้าใจว่า แม้ที่ทรงจำพรรษา ณ พระอารามแห่งใดแห่งหนึ่ง ก็ไม่ได้ประทับอยู่ตลอดทั้งปี แต่ได้เสด็จไปโปรดเวไนยสัตว์หลังออกพรรษาแล้วเป็นประจำ และวาระสุดท้ายแห่งการเสด็จดับขันธปรินิพพานก็เกิดขึ้นท่ามกลางสาละวันทยาน อันเป็นป่าสาละของเจ้ามัลละ ในกรุงกุสินารา การแจกพระบรมสารีริกธาตุพระราชเจ้าผู้ครองแคว้นทั้งหลายก็กระทำขึ้นภายในบริเวณสวนป่าสาละวันนั่นเอง กล่าวได้ว่าการใช้ชีวิตของพระองค์หลังเสด็จออกมหาภิเนษกรรมจนถึงการปรินิพพานเกิดขึ้นในป่ามากกว่าชุมชนเมือง

มีพระอรหันตสาวกหลายรูปที่เป็นผู้มักน้อยสันโดษและประพฤติขัดเกลากิเลส คือถืออุตุคค์ข้อใดข้อหนึ่งหรือหลายข้อเป็นวัตร อุตุคค์มี ๑๓ ข้อ แบ่งเป็น ๔ หมวด ได้แก่ จีวรปฏิสังยุต หมวดจีวร, ปิณฑบาตปฏิสังยุต ว่าด้วยปิณฑบาต, เสนาสนปฏิสังยุต ว่าด้วยเสนาสนะ, และวิริยปฏิสังยุต ว่าด้วยปรารภความเพียร เฉพาะเสนาสนปฏิสังยุต เกี่ยวกับเสนาสนะ มีข้อปฏิบัติ ๕ ข้อ คือ

๑. อารัญญิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร อยู่ห่างจากบ้านคนอย่างน้อย ๕๐๐ ชั่วธนู คือ ๒๕ เส้น

๒. รุกขมุขิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร

๓. อัปโลกาสิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ที่แจ้งเป็นวัตร

๔. โสสานิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ในป่าช้าเป็นวัตร

๕. ยถาสันกติกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ในเสนาสนะแล้วแต่เขาจัดให้^{๑๑}

พระมหากัสสปเถระเป็นตัวอย่างอันดีของผู้ถืออุตงค์เป็นวัตรถึง ๓ ข้อ คือ (๑) ปังสุกวิกังคะ ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร (๒) ปิณฑปาตีกังคะ ถือบิณฑบาตเป็นวัตร (๓) อารัญญิกังคะ ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ในหมวดเสนาสนะปฏิสังยุต เหตุนี้จึงได้รับตำแหน่งเอตทัคคะ คือถึงความเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งปวงในการถืออุตงค์วัตร ท่านเป็นผู้กล่าวสรรเสริญการถืออุตงค์เป็นประจำ (ฐตวาท) ดั่งความที่พระพุทธเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า “มหากัสสปะ” เลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ทรงอุตงค์และสรรเสริญคุณแห่งอุตงค์”^{๑๒}

ในอรรถกถา ธรรมบท แห่งขุททกนิกาย มีพระเถระองค์หนึ่ง นามว่า เอกวิหารี ท่านประพุดิติน “นั่งแต่ผู้เดียว จงกรมแต่ผู้เดียว ยืนแต่ผู้เดียว” ภิกษุทั้งหลายเห็นการกระทำเช่นนั้นจึงไปกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ ประจานสาธุการว่า “สาธุ สาธุ” แล้วทรงสั่งสอนว่า “ธรรมดาภิกษุพึงเป็นผู้สงัด” ตรัสอานิสงส์ในวิเวก แล้วจึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ภิกษุพึงยินดีการนั่งผู้เดียว การนอนผู้เดียว
ไม่เกียจคร้าน เทียวไปตามลำพัง ฝึกฝนอยู่ผู้เดียว
และยินดีการอยู่ป่า^{๑๓}

การอยู่ป่าของภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร ย่อมเป็นเหตุให้ได้ปิเวกรส คือรสอันเกิดแล้วแต่วิเวก อธิบายว่า ได้รับความสุขอันเกิดแต่ความเป็นผู้เดียว และอุปสมรส รสแห่งความสงบ กล่าวคือรสแห่งพระนิพพาน อันเข้าไปสงบระงับกิเลสด้วย เรื่องนี้มีที่มาจากเรื่องพระติสสเถระ ดังนี้

ความพิสดารว่า เมื่อพระศาสดาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายโดยล่วงไป ๔ เดือนจากนี้เราจะปรินิพพาน” ภิกษุ ๗๐๐ ในสำนักพระศาสดาถึงความสะดุ้งแล้ว ธรรมสังเวชเกิดแก่พระชีนาสพทั้งหลาย ภิกษุปุถุชนทั้งหลายไม่สามารถจะอดกลั้นน้ำตาได้ ภิกษุทั้งหลายเป็นพวกๆ เทียวปรึกษากันว่า “พวกเราจะทำอย่างไรหนอ” ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อว่าติสสเถระ คิดว่า “ได้ยินว่าพระศาสดาจากปรินิพพานโดยล่วงไป ๔ เดือน ก็เราเป็นผู้มีราคะยังไม่ปราศ เมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่นั้นแหละ เราควรถือเอาอะไรหักกับผม (ให้ได้)” แล้วจึงอยู่ผู้เดียวเท่านั้น ในอิริยาบถ ๔ การไปยังสำนักของภิกษุทั้งหลาย หรือการสนทนาปราศรัยกับผู้ใดผู้หนึ่งย่อมไม่มี ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายกล่าวกับท่านว่า “คุณติสสะ เหตุไรคุณจึงทำอย่างนี้” ท่านไม่ฟังถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลความเป็นไปนั้นแต่พระศาสดา แล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระติสสเถระไม่มี

^{๑๑} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๗๓-๑๐๔.

^{๑๒} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๑/๒๕.

^{๑๓} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๓๐๕/๔๓๑.

ความรักในพระองค์” พระศาสดารับสั่งให้หาท่านมาแล้วจะถามว่า “ติสสะ เหตุไรเธอจึงทำอย่างนี้” เมื่อท่านกราบทูลความประสงค์ของตนแล้ว ทรงประทานสาธูการว่า “ดีละ ติสสะ” แล้วตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ผู้มีความรักในเรา จงเป็นเหมือนติสสะเถิด แม้คนทำการบูชาอยู่ด้วยของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้น ไม่ชื่อว่าบูชาเราเลย แต่คนผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนั้นแหละ ชื่อว่าบูชาเรา” แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า

บุคคลที่มปริเวกรส ลี้มรสแห่งความสงบ
และได้ลี้มรสแห่งปิติในทำแล้ว เป็นผู้ไม่มีความ
กระวนกระวาย ไม่มีบาป^{๑๔}

อีกเรื่องหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญภิกษุผู้อยู่ป่า คือพระวนวาสติสสเถระ เมื่อเป็นสามเณรคือติสสสามเณร เป็นผู้มีความรักการเกิดขึ้นมากเพราะบุญญาภพในอดีตชาติ ทำให้พวกภิกษุกล่าวชื่นชมในตัวท่าน ดังปรากฏในอรรถกถาธรรมบท ภาค ๑ ดังนี้

พวกภิกษุสรรเสริญสามเณร

การสนทนาของภิกษุทั้งหลาย เกิดขึ้นในโรงธรรมว่า “นำอัศจรรย์หนอ ติสสสามเณร ทำกรรมที่บุคคลทำได้ยาก ตั้งแต่ถือปฏิสนธิ พวกญาติของเธอได้ถวายข้าวมธุปายาสอันมีน้ำน้อยแก่ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป ในมงคล ๗ ครั้ง ในเวลาบวชแล้วก็ได้ถวายข้าวมธุปายาสอันมีน้ำน้อยเหมือนกันแก่ภิกษุสงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ภายในวิหารตลอด ๗ วัน ครั้นบวชแล้ว ในวันที่ ๘ เข้าไปยังบ้าน ได้บิณฑบาต ๑,๐๐๐ ที่ กับผ้าสาฎก ๑,๐๐๐ ผืน โดย ๒ วันเท่านั้น วันรุ่งขึ้นได้ผ้ากัมพล ๑,๐๐๐ ผืน ในเวลาเธออยู่ในที่นี้ ลากและสักการะเป็นอันมากก็เกิดขึ้นแล้ว ด้วยประการฉะนี้ บัดนี้ เธอทั้งลากและสักการะเห็นปานนี้เสียแล้วเข้าไปยังป่า ยังอัตถภาพให้เป็นไปด้วยอาหารที่เจือกัน ติสสสามเณรทำกรรมที่ทำได้โดยยากหนอ”

ข้อปฏิบัติ ๒ อย่าง

พระศาสดาเสด็จมาแล้วตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเขานั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ” เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า “ด้วยเรื่องชื่อนี้ พระพุทธเจ้าข้า” จึงตรัสว่า “อย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าข้อปฏิบัติอันเข้าไปอาศัยลาภนั้นเป็นอย่างหนึ่ง ข้อปฏิบัติอันยังสัตวิให้ถึงพระนิพพานเป็นอย่างหนึ่ง ก็บทย ๔ มีประตูเปิดแล้วนั้นแล ตั้งอยู่เพื่อภิกษุผู้รักษาข้อปฏิบัติอันเข้าไปอาศัยลาภด้วยสามารถแห่งการสมาทานธุดงค์ มีการอยู่ป่าเป็นต้น ด้วยหวังว่า ‘เราจะได้ลาภด้วยการปฏิบัติอย่างนี้’ ส่วนภิกษุผู้ละลาภและสักการะอันเกิดขึ้น ด้วยข้อปฏิบัติอันยังสัตวิให้ถึงพระนิพพานแล้วเข้า

^{๑๔} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๐๕/๒๕๔.

ไปยังป่าเพียรพยายามอยู่ ย่อมยึดเอาพระอรหันตผลไว้ได้” แล้วเมื่อจะทรงสืบทอดอนุสนธิแสดงธรรมจึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“ก็ข้อปฏิบัติที่เป็นเหตุให้ได้ลาภเป็นอย่างหนึ่ง
ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงพระนิพพานเป็นอย่างหนึ่ง
ภิกษุผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า รู้ชัดข้อปฏิบัติทั้งสองนี้แล้ว
ไม่พึงยินดีสักการะ แต่พึงเพิ่มพูนวิเวก”

บรรดาคำเหล่านั้น คำทั้งหลายว่า ก็ข้อปฏิบัติที่เป็นเหตุให้ได้ลาภเป็นอย่างหนึ่ง ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงพระนิพพานเป็นอย่างหนึ่ง (อภฺญา ทิ ลาภฺยนิสฺสา อภฺญา นิพฺพานคามีนิ) ความว่า ชื่อว่าข้อปฏิบัติอันเข้าไปอาศัยลาภนี้เป็นอย่างอื่นแล ข้อปฏิบัติอันยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพานเป็นอย่างอื่น (เป็นคนละอย่าง) จริงอยู่ อันภิกษุผู้จะให้ลาภเกิดขึ้น ควรทำอกุศลกรรมน้อยหนึ่ง การคคทาย เป็นต้น หน้าที่เธอจะพึงทำ ด้วยเหตุว่า ในกาลใด ภิกษุทำการคคทายอย่างบรรดาคคทาย เป็นต้น ในกาลนั้นลาภย่อมเกิดขึ้น ก็เมื่อภิกษุหย่อนมือลงตรงๆ ในถาดข้าวมธุปายาส ไม่ทำให้งอนแล้วยกขึ้น มือเป็นแต่เพียงเปื้อนเท่านั้น แต่เมื่อหย่อนมือลง ทำให้งอนแล้วยกขึ้น มือย่อมซ้อนก้อนข้าวปายาสออกมาได้แท้ ลาภและสักการะเกิดขึ้นในคราวทำการคคทาย เป็นต้น แต่ลาภที่เกิดขึ้นด้วยเหตุเห็นปานนี้ คือ การถึงพร้อมด้วยอุปี การทรงไว้ซึ่งจีวร (การครองจีวร) ความเป็นพหูสูต ความเป็นบริวาร การอยู่ป่า ชื่อว่าประกอบด้วยธรรม ก็ภิกษุบำเพ็ญข้อปฏิบัติอันยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพาน พึงละการคคทาย เป็นต้นเสีย อันภิกษุผู้บำเพ็ญข้อปฏิบัติอันยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพาน ไม่ใช่คนบอดเป็นเหมือนคนบอด ไม่ใช่คนใบ้เป็นเหมือนคนใบ้ ไม่ใช่คนหนวกเป็นเหมือนคนหนวกจึงควร การเป็นคนไม่โอ้อวด ไม่มีมาया จึงควร^{๑๕}

อีกเรื่องหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุแก่หลายรูป ที่พากันร้องไห้รำพันถึงอุบาสิกาซึ่งเป็นภรรยาเก่าของเพื่อนภิกษุแก่รูปหนึ่งในกลุ่มของตน ให้บำรุงภิกษุแก่กลุ่มนี้เป็นอย่างดี เมื่อนางตายลงทำให้ภิกษุแก่เหล่านี้ร้องไห้รำพันถึง พระพุทธเจ้าตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นมา ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธออาศัยป่า คือราคะ โทสะ และโมหะ จึงถึงทุกข์นี้ การที่พวกเธอตัดป่านั้นเสียจึงควร พวกเธอจะเป็นผู้หมดทุกข์ได้ด้วยอาการอย่างนั้น” แล้วได้ทรงภาสิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงถางป่า
แต่อย่าตัดต้นไม้ เพราะภัยย่อมเกิดจากป่า
เธอทั้งหลายครั้นตัดป่าและหมู่ไม้ในป่าแล้ว
จงเป็นผู้ไม่มีป่าอยู่เกิด

^{๑๕} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๗๕/๕๐๖-๕๐๗.

ตราบไต บุรุษยังไม่ตัดหมูไม้ในป่า
 แม่เพียงเล็กน้อยในสตรีทั้งหลาย ตรานั้น
 เขาย่อมมีใจผูกพัน เหมือนลูกโคที่ยังดีมนม
 มีใจผูกพันในแม่โค ฉะนั้น”

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **แต่อย่าตัดต้นไม้ (มา รุกข)** ความว่า ก็เมื่อพระศาสดาตรัสว่า “เธอทั้งหลายจงตัดป่า” ภิกษุเหล่านั้นผู้บวชยังไม่นานเกิดความคิดในความเป็นผู้ใคร่จะตัดต้นไม้ว่า “พระศาสดาย่อมให้เราถือมีดเป็นต้นตัดป่า” เมื่อเป็นเช่นนั้น พระศาสดาเมื่อจะทรงห้ามภิกษุเหล่านั้นว่า “เราพูดคำนี้ หมายถึงเอาป่าคือกิเลสมีรากจะเป็นต้น (ต่างหาก) มิได้พูดหมายถึงเอาต้นไม้” จึงตรัสว่า “อย่าตัดต้นไม้” คำว่า **จากป่า (วนโต)** ความว่า ภัยแต่สัตว์ร้ายมีสีหะเป็นต้น ย่อมเกิดจากป่า ตามปกติ ฉันทใด แม้ไม่มีชาติเป็นต้นย่อมเกิดจากป่าคือกิเลส ฉันทนั้น ในคำนี้ว่า **ป่าและหมูไม้ในป่า (วนถจ วนถจ)** พึงทราบวินิจฉัยว่า ต้นไม้ใหญ่ชื่อว่าป่า ต้นไม้เล็กชื่อว่าหมูไม้ตั้งอยู่ในป่า ตั้งอยู่แล้วในป่า (เกิดแล้วในป่า) อีกอย่างหนึ่ง ต้นไม้ที่เกิดก่อน ชื่อว่าป่า ที่เกิดต่อๆ มาชื่อว่าหมูไม้ตั้งอยู่ในป่า (ฉันท) กิเลสใหญ่ๆอันคร่าสัตว์ไว้ในภพ ชื่อว่ากิเลสจุกป่า กิเลสที่ให้ผลในปัจจุบัน ชื่อว่ากิเลสจุกหมูไม้ตั้งอยู่ในป่า อีกอย่างหนึ่ง กิเลสที่เกิดก่อนชื่อว่ากิเลสจุกป่า ที่เกิดต่อๆ มา ชื่อว่ากิเลสจุกหมูไม้ตั้งอยู่ในป่า ฉันทนั้นเหมือนกัน ก็กิเลสแม้ทั้ง ๒ ประการนั้น อันพระโยคีพึงตัดด้วยญาณที่สัมปยุตด้วยมรรคที่ ๔ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า **ครั้นตัดป่าและหมูไม้ในป่า** คำว่า **จงเป็นผู้ไม่มีป่าอยู่เกิด (นิพพานาโถถ)** ได้แก่เธอทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่มีกิเลสอยู่เกิด^{๑๖}

เรื่องการอยู่ในเสนาสนะป่า พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญมาก แม้เมื่อภายหลังที่มีพระพุทธานุญาตให้ภิกษุรับวิหารทานจากผู้มีศรัทธาสร้างถวายแล้ว ก็ยังไม่ละเลยเสนาสนะป่า แต่ทรงถือเป็นที่อยู่อาศัยประจำที่เดียว เสนาสนะบ้านอย่างอื่นถือเป็นเพียงอดีตเรกลาก ดังนั้น ในพิธีอุปสมบท จึงทรงให้ภิกษุผู้ให้อุปสมบท (พระอุปัชฌาย์) บอกนิสสัย ๔ ซึ่งข้อที่ ๓ เป็นเรื่องเสนาสนะ มีความว่า “อาศัยเสนาสนะคือควางไม้ เธอพึงทำอุตสาหะในเสนาสนะคือควางไม้นั้นจนตลอดชีวิต อดีตเรกลาก คือวิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ”^{๑๗}

แท้จริงแล้ว แม้พระพุทธเจ้าจะทรงสรรเสริญการถือถุดงควัตรของภิกษุผู้มักน้อยสันโดษ และประพฤติดัดเกล้ากิเลส แต่กระนั้นก็ไม่ทรงบังคับ ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อพระเวททศคิดวางแผนโจมตีพระพุทธเจ้า โดยการยกเลสรื่องวัตถุ ๕ ประการขึ้นมาอ้างว่า เพื่อให้ภิกษุถือปฏิบัติอย่างเข้มงวด ควรบัญญัติพระวินัยให้ภิกษุถือปฏิบัติตลอดชีวิต โดยพระเวททศทราบดีว่า

^{๑๖} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๘๓-๒๘๔/๓๘๙-๓๙๐.

^{๑๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๒; วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒๘/๑๙๗.

พระสมณโคดมจะไม่ทรงอนุญาตวัตถุ ๕ ประการนี้แน่ พวกเราจะใช้วัตถุ ๕ ประการนี้ ชักชวนให้ประชาชนเชื่อถือ” ท่านเหล่านั้นปรึกษากันว่า “พวกเราสามารถ ที่จะใช้วัตถุ ๕ ประการ เหล่านี้ทำลายสงฆ์ ทำลายจักรของพระสมณโคดมได้ เพราะ ยังมีพวกมนุษย์ที่เลื่อมใสในการปฏิบัติ ปอน ๆ”

ครั้งนั้น พระเทวทัตพร้อมกับบริษัทได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว ได้ถวายอภิวาทแล้วนั่งลง ณ ที่สมควร กราบทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญ ความมกน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความกำจัด อาการน่าเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารถนา ความเพียรโดยประการต่าง ๆ วัตถุ ๕ ประการเหล่านี้ก็เกินไปเพื่อความมกน้อย ความสันโดษ ความ ขัดเกลา ความกำจัด อาการน่าเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารถนาความเพียรโดยประการต่าง ๆ ข้าพระพุทธเจ้า ขอประทานวโรกาส ดังนี้

๑. ภิกษุทั้งหลายควรอยู่ป่าตลอดชีวิต ภิกษुरुูปใดเข้าบ้าน ภิกษुरुูปนั้น มีโทษ
๒. ภิกษุทั้งหลายควรเที่ยวบิณฑบาตตลอดชีวิต ภิกษुरुูปใดยินดีกิจนิมนต์ ภิกษुरुูปนั้น มีโทษ
๓. ภิกษุทั้งหลายควรถือผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต ภิกษुरुูปใดยินดีผ้าคหบดี ภิกษुरुูปนั้น มีโทษ
๔. ภิกษุทั้งหลายควรอยู่โคนไม้ตลอดชีวิต ภิกษुरुูปใดอาศัยที่มุงที่บัง ภิกษुरुูปนั้น มีโทษ
๕. ภิกษุทั้งหลายไม่ควรฉนปลาและเนื้อตลอดชีวิต ภิกษुरुูปใดฉนปลาและเนื้อ ภิกษुरुูปนั้น มีโทษ”

พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามว่า “อย่าเลยเทวทัต ภิกษुरुูปใดปรารถนาก็จงอยู่ป่าเถิด ภิกษुरुูป ใดปรารถนาก็จงอยู่ในละแวกบ้านเถิด ภิกษुरुูปใดปรารถนาก็จงเที่ยวบิณฑบาตเถิด ภิกษुरुูปใด ปรารถนาก็จงยินดีกิจนิมนต์เถิด ภิกษुरुูปใดปรารถนาก็จงถือผ้า บังสุกุลเถิด ภิกษुरुูปใดปรารถนาก็จง ยินดีผ้าคหบดีเถิด เทวทัต เราอนุญาตถือเสนาสนะตามโคนไม้ ๘ เดือนเท่านั้น เราอนุญาตปลาและ เนื้อที่บริสุทธิ์ด้วยอาการ

๓ อย่าง คือ

๑. ไม่ได้เห็น
๒. ไม่ได้ยิน
๓. ไม่ได้นึกสงสัย”

ครั้งนั้น พระเทวทัตร่าเริงดีใจว่า “พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาตวัตถุ ๕ ประการ เหล่านี้” พร้อมกับบริษัทลุกขึ้นจากอาสนะ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคทำประทักษิณแล้วจากไป^{๑๘}

^{๑๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๓/๑๙๙-๒๐๐.

วันรุ่งขึ้น พระเทวทัตไปตัดกรอพระอานนท์ในเวลาออกเดินไปบิณฑบาต ได้กล่าวกับพระอานนท์ว่า “ท่านอานนท์ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เราจะทำอุโบสถ จะทำสังฆกรรมแยกจากพระผู้มีพระภาค แยกจากภิกษุสงฆ์” พระพุทธเจ้าทรงทราบกับให้หาพระเทวทัตมาเฝ้า และรับว่าที่พระอานนท์กลับมาทูลเป็นเรื่องจริง พระพุทธเจ้าตรัสว่าอย่าทำเลย เพราะเป็นอนันตริยกรรม เป็นบาปที่ทำให้สงฆ์แตกกัน (สังฆเภท) พระเทวทัตก็ไม่ยอมฟัง แยกตัวไปกับพวก ตั้งตัวเป็นศาสดาเองต่อไป

การที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะป่า ก็เพราะทรงเห็นอานิสงส์ของการอยู่ป่าหลายประการ เป็นต้นว่าป่าร่มรื่นไปด้วยต้นไม้และพรรณไม้ล้มลุกต่างๆ อากาศเย็นสบายสดชื่น เป็นที่น่ารื่นรมย์แห่งใจ ป่าให้ความสงัดวิเวก ห่างไกลจากผู้คน ไม่มีเรื่องอิกกระทบกักรึใคร่ของชาวบ้าน ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ เหมาะแก่การปลีกวิเวกไปบำเพ็ญสมณธรรมแต่ผู้เดียว เมื่อธรรมชาติสงบสิ่งแวดล้อมสงบ อากาศสดชื่น บรรยากาศเอื้ออำนวย ภายสงบ จิตใจก็สงบเกิดเป็นสมาธิโดยง่าย นับเป็นการพึงพาธรรมชาติ กลมกลืนกับธรรมชาติ ไม่ทำลายธรรมชาติ และเป็นมิตรกับธรรมชาติมากที่สุด อนึ่ง การอยู่ป่าห่างไกลจากผู้คนพลุกพล่าน ย่อมห่างไกลจากอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ ซึ่งเป็นข้าศึกต่อการอย่างสมาธิให้เกิด แม้ในกาลต่อมาจะได้ทรงอนุญาตกุฏิและวิหาร แต่ก็ทรงบัญญัติพระวินัยกวดขันเรื่องการดูแลรักษาให้สะอาด รักษาอาณาบริเวณให้ร่มรื่นด้วยการปลูกต้นไม้ เพื่อให้พระอารามร่มรื่น ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

๓.๒.๒ เสนาสนะที่มีผู้สร้างถวาย

๓.๒.๒.๑ กำเนิดการสร้างวิหาร

อนุสนธิแรกเริ่มเดิมทีที่พระพุทธเจ้ายังไม่ได้ทรงอนุญาตเสนาสนะคือวิหาร เป็นที่อยู่อาศัยที่มีผู้สร้างถวาย พวกภิกษุต่างอาศัยจำพรรษาในที่ต่างๆ ที่เป็นอาสนะป่า ได้แก่ ป่าโค่นไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง และลอมฟาง ในเวลาเช้าตรู่ก็ออกจากสถานที่พักนั้น เพื่อไปบิณฑบาต สำรวมอกกับกิริยาโดยอาการทอดสายตาลงต่ำ มีการก้าวไป การถอยหลัง การมองดู การเหลียวดู การคู้แขน การเหยียดแขน นำเลื่อมใส เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยอิริยาบถ ภาพเหล่านี้กระทบคลองจักษุของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ผู้หนึ่ง ซึ่งไปสวนแต่เช้าตรู่เช่นเดียวกัน จึงมีจิตเลื่อมใส คิดจะสร้างที่อยู่ถวาย จึงได้เข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นแล้วถามว่า หากท่านจะสร้างวิหารถวาย พระคุณเจ้าเหล่านั้นจะยอมอยู่อาศัยในวิหารที่ท่านสร้างถวายหรือไม่

ภิกษุทั้งหลายตอบว่า “คหบดี พระผู้มีพระภาคยังไม่ได้ทรงอนุญาตวิหาร”

เศรษฐีกล่าวว่า “ถ้าเช่นนั้น พระคุณเจ้าจงทูลถามพระผู้มีพระภาคแล้วแจ้งให้กระผมทราบ”

ภิกษุเหล่านั้นรับคำของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้ว ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค นิ่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ต้องการจะให้สร้างวิหารถวาย ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะพึงปฏิบัติอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า”

๓.๒.๒.๒ ทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่ง กับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด คือ วิหาร เรือน มุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ”

ต่อมา ภิกษุเหล่านั้นเข้าไปหาเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าว กับเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ดังนี้ว่า “ท่านคหบดี พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตวิหารแล้ว บัดนี้ ท่านกำหนดกาลอันควรเถิด”

ลำดับนั้น เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ให้สร้างวิหาร ๖๐ หลัง โดยใช้เวลาแค่เพียง วันเดียว ครั้นให้สร้างเสร็จแล้วจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว ได้ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ผู้นั้น ณ ที่สมควร ได้ กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ขอพระผู้มีพระภาคกับภิกษุสงฆ์จงรับนิมนต์ ฉันทัดดาหารของข้าพระพุทธเจ้า เพื่อเจริญกุศลในวันพรุ่งนี้เถิด พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยดุขณิภาพ

ครั้งนั้น เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ทราบว่พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้ว จึงลุกจากอาสนะถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วทูลลาจากไป

ครั้นผ่านราตรีนั้นไป เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ให้จัดเตรียมของเคี้ยวของฉันอันประณีต แล้วให้คนไปกราบทูลกัถกาลพระผู้มีพระภาคว่า “ถึงเวลาแล้ว พระพุทธเจ้าข้า กัถดาหารเสร็จแล้ว”

เวลาเช้าตรู่ พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตราวาสก ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จ ไปนิเวศน์ของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูถวายพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ได้นำของเคี้ยวของฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานด้วยตนเอง กระทั่งพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้ว ทรงห้ามกัถดาหารแล้วละพระหัตถ์จากบาตร จึงนั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่สมควร ได้กราบทูลดังนี้ว่า “ข้าพระพุทธเจ้าต้องการบุญ ต้องการสวรรค์จึงให้สร้างวิหาร ๖๐ หลังนี้ไว้ ข้าพระพุทธเจ้าจะปฏิบัติในวิหารเหล่านี้อย่างไรเล่า พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดี ถ้าเช่นนั้น ท่านจงถวายวิหารเหล่านั้นแก่สงฆ์ ในทิศทั้ง ๔ ผู้มาแล้วและยังไม่มีมา”

เศรษฐีทุลรับพระพุทธรูปแล้วได้จัดถวายวิหาร ๖๐ หลังแก่สงฆ์จากทิศทั้ง ๔ ผู้มาแล้วและ
ยังไม่มา

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ด้วย พระคาถาเหล่านี้ว่า

วิหารย่อมป้องกันความหนาวร้อนและสัตว์ร้าย
นอกจากนั้น ยังป้องกันงู ยุงและฝนในคราวหนาวเย็น
นอกจากนั้น ยังป้องกันลมและแดดอันร้อนจัดที่เกิดขึ้น
การถวายวิหารแก่สงฆ์ เพื่อหลีกเร้นอยู่ เพื่อความสุข
เพื่อเพ่งพินิจ และเพื่อเห็นแจ้ง

พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ

เพราะฉะนั้น ผู้ฉลาดเมื่อเห็นประโยชน์ของตน
พึงสร้างวิหารอันรื่นรมย์ถวายภิกษุผู้พหูสูตให้อยู่ในที่นี้เถิด
อีกประการหนึ่ง ผู้เป็นบัณฑิตมีจิตเลื่อมใสในภิกษุพหูสูต
ผู้ปฏิบัติตรง พึงถวายข้าว น้ำ ผ้า
และเสนาสนะอันควรแก่ท่านเหล่านั้น

ท่านเหล่านั้นย่อมแสดงธรรมอันเป็นเหตุบรรเทาสรรพทุกข์แก่เขา
ซึ่งเมื่อเขารู้ทั่วถึงแล้วจะเป็นผู้ไม่มีอาสวะปรินิพพานได้ในชาตินี้

ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ด้วยพระคาถาเหล่านี้ เสร็จแล้ว
ทรงลุกจากอาสนะเสด็จกลับ^{๑๙}

พระบาลีที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะแก่ภิกษุทั้งหลายมีว่า “อนุชานามิ ภิกขเว
ปญจเสนาสนานิ วิหารํ อทตโยคํ ปาสาทิ มหิมิยํ คุณหติ”^{๒๐}

ในสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย พระพุทธโฆสจารย์ให้ความหมายว่า

ที่ชื่อว่าวิหาร (วิหาร) ได้แก่ อาวาสที่เหลือซึ่งพ้นไปจากเพิง เป็นต้น (ที่มีใช้เพิง)^{๒๑}

ที่ชื่อว่าเพิง (อทตโยโค) ได้แก่ เรือนโค้งเหมือนปีกครุฑ

ที่ชื่อว่าปราสาท (ปาสาทิ) ได้แก่ ปราสาทยาว

^{๑๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๔-๒๙๕/๘๙-๙๒.

^{๒๐} วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๙๔/๖๐.

^{๒๑} คำว่าวิหารในที่นี้หมายถึง เสนาสนะที่อยู่อาศัย มิใช่หมายถึงวัดทั้งหมด มีประโยชน์ใช้สอยเหมือน
อย่างกุฏิ ทุกรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๗๑/๔๐๖.

ที่ชื่อว่าเรือนโถง (หมมีย) ได้แก่ ปราสาทนั่นเอง ที่มีเรือนยอดตั้งอยู่บนพื้นเบื้องบน
อากาศ

ที่ชื่อว่าถ้ำ (คูหา) ได้แก่ ถ้ำอิฐ ถ้ำศิลา ถ้ำไม้ (และ) ถ้ำดิน^{๒๒}
ต่อไปนี้เป็นคำอธิบายเพิ่มเติมของเสนาสนะทั้ง ๕ ข้างต้นนั้น

๑. วิหาร ในสิกขาบทวิภังค์ แห่งวิหารการสิกขาบท สังฆาทิเสสภังค์ที่ ๗ ว่า วิหารได้แก่ “ที่อยู่ซึ่งโอบกอบเฉพาะภายในหรือภายนอก หรือโอบกอบทั้งภายในและภายนอก”^{๒๓} และเมื่อสอบทานกับความหมายของคำว่า “กุฏิ” ในสิกขาบทวิภังค์ แห่งกุฎิการสิกขาบท สังฆาทิเสสภังค์ที่ ๖ ที่ว่า “คำว่า กุฏิ ได้แก่ ที่อยู่ซึ่งโอบกอบภายในหรือภายนอก หรือโอบกอบทั้งภายในและภายนอก”^{๒๔} จะเห็นได้ว่ารูปแบบของอาคารเหมือนกัน ประโยชน์ใช้สอยเป็นที่อยู่อาศัยเช่นเดียวกัน ต่างแต่ผู้สร้างและขนาดเท่านั้น ในความหมายนี้ วิหารจึงหมายถึงเรือนที่อยู่หรือกุฏินั่นเอง

๒. อัฒมโยค เเพง ได้แก่ เรือนโค้งเหมือนปีกครุฑ, เรือนมุงแถบเดียว; สิ่งปลูกสร้างมีทั้งชนิดชั่วคราวขนาดเล็กและขนาดถาวร ประกอบด้วยหลังคาปีกเดียว, ถ้ำเอียงลาด เรียกเพิงหมาแหงน, ถ้ำมีแขนงค้ำตอนหน้า เรียกว่าเพิงแขนง, ถ้ำปลายข้างหนึ่งฝังอยู่กับสิ่งก่อสร้างหลัก เรียกว่าเพิงพะ หรือพะเพิง, ส่วนเพิงที่ใช้เป็นที่พักทหาร เรียกว่าเพิงพล^{๒๕}

๓. ปราสาท ปราสาท ได้แก่ ปราสาทยาว หมายถึง เรือนชั้น, เรือนมียอดเป็นชั้นๆ ในภาษาไทยหมายถึงที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน หรือเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่สมัยพุทธกาลถือว่าเป็นที่อยู่อาศัย เช่นที่นางวิสาขา มหาอุบาสิกาสร้างปราสาทที่บุพพารามถวาย

๔. หมมียะ เรือนโถง ได้แก่ ปราสาทนั่นเอง ที่มีเรือนยอดตั้งอยู่บนพื้นเบื้องบนอากาศ กล่าวคือรูปทรงส่วนตัวเรือนมีลักษณะเหมือนกับปราสาท แต่ชั้นบนสุด ไม่ว่าจะป็นอาคารสูงกี่ชั้นก็ตาม (ปกติ ๒-๓ ชั้น) ชั้นดาดฟ้าจะมีอาคารเล็กตั้งอยู่ (คล้ายศาลพระภูมิ) เหมือนลอยอยู่บนอากาศ เช่นตัวอย่างหอพักนักศึกษามหาวิทยาลัยพาราณสี อุตตรประเทศ ของอินเดีย มี ๒ หลัง ชื่อ กุรุตุ และ บิรลา เป็นอาคารขนาดใหญ่ ๒ ชั้น หลังคาตัด (คล้ายตึกแถวบ้านเรา) จะมีชั้นลอยขนาดเล็กไม่ใหญ่โตปิดอยู่มุมบนของตึก มีบันไดทางขึ้น ใช้เป็นที่อยู่ของอาจารย์ผู้ปกครองนักศึกษา มีห้องใหญ่ ห้องน้อย ห้องครัว ห้องน้ำ และห้องเก็บของ อยู่ใต้ทั้งกรอบคิ้วของอาจารย์ ส่วนอาคาร ๒ ชั้นล่างซึ่งเป็นตึก

^{๒๒} วิ.อ. (ไทย) ๓/๒๕๔/๔๐๑.

^{๒๓} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๗๑/๔๐๖.

^{๒๔} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๕๔/๓๘๔.

^{๒๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๘๐๑.

อาจขนานไปกลับข้างถนนภายในมหาวิทยาลัย เป็นหอพักนักศึกษาประจำ พักห้องละ ๒ คน ปัจจุบันบรรณารักษ์ได้หลายร้อยคน

๕. คุหา คุหาหรือถ้ำ มีทั้งถ้ำอิฐ, ถ้ำศิลา (หิน) ถ้ำไม้ และถ้ำดิน ข้อนี้ต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้อง จะได้ไม่สับสนกับคำว่า “ถ้ำ” ที่เป็นอาสนะโดยธรรมชาติ คือเป็นถ้ำเกิดเองตามธรรมชาติ อันหมายถึงถ้ำทั่วไป เช่นถ้ำขุนน้ำนางนอน ที่จังหวัดเชียงราย ซึ่งโด่งดังไปทั่วโลก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๖๐ กรณีที่ทีมฟุตบอลหมูป่าอะคาเดมี ๑๓ คนติดอยู่ในนั้นเป็นเวลาถึง ๑๓ วัน ดังนี้ เป็นต้น ส่วนถ้ำในบริบทนี้เป็นถ้ำทำเทียม หรือถ้ำที่มนุษย์สร้างขึ้นเลียนแบบถ้ำ เพราะฉะนั้น วัสดุก่อสร้างจึงมีทั้งอิฐ หิน ไม้ และดิน ทำจากดินเหนียวหรือดินดิบผสมกับแกลบปั้นเป็นแท่งแล้วเผาไฟ กลายเป็นดินเผาหรือดินสุก จะมีความแข็งแรงและทนทานมาก ส่วนดินดิบหรือดินเหนียวตามธรรมดา ใช้ไปปะก๋อลงไปตกแต่งเป็นรูปทรงต่างๆ แล้วปล่อยให้แห้งเองด้วยแดดหรือลม ใช้เป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุได้เช่นกัน

มีข้อที่ควรคบคิด ในเรื่องที่เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ผู้สร้างวิหารถวายภิกษุสงฆ์ จำนวนถึง ๖๐ หลัง เสร็จภายในวันเดียว^{๒๖} ว่าสร้างได้อย่างไร และวิหารที่สร้างมีลักษณะอย่างไร มีขนาดกว้างยาวและสูงเท่าใด และใช้วัสดุอะไรก่อสร้าง ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าคงเป็นสิ่งปลูกสร้างขนาดเล็ก ขนาดกุฏิน้อยสำหรับพระกรรมฐานในปัจจุบัน รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดยาวไม่น่าเกิน ๑๒ คืบ ขนาดกว้างไม่น่าจะเกิน ๗ คืบ โดยคืบพระสุคต ซึ่งขนาดนี้ถือเอาขณะที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดเมื่อทรงบัญญัติสิกขาบท ข้อกุฎิการสิกขาบทที่ ๖^{๒๗} และวิหารการสิกขาบทที่ ๗^{๒๘} ในสังฆาติเสสกัณฑ์ ปูพื้นด้วยแผ่นอิฐและฝาผนังอาจก่อด้วยอิฐหรือโครงไม้ไผ่จักสาน แล้วจึงโบกฉาบด้วยดินเหนียวผสมโคลมัย (มูลโค) หรือแกลบ มีช่องประตูและหน้าต่าง แต่ไม่มีบานประตูและบานหน้าต่าง เครื่องบนอาจเป็นเครื่องไม้ อาจมุงด้วยหญ้า เช่นหญ้าคา เป็นต้น หรืออาจเป็นใบไม้บางชนิด เช่นใบตาลหรือใบมะพร้าว แม้ในอินเดียทุกวันนี้ บ้านเรือนของคนยากจนก็ยังเป็นลักษณะกระท่อม ปรึบพื้นสูงเล็กน้อย ฝาบ้านใช้โครงไม้ไผ่แล้วปกประกบด้วยดินเหนียวสูงขึ้นไปแล้วโบกฉาบด้วยมูลโค มีช่องทางเข้าช่องเดียว บางบ้านมีบานประตู บางบ้านไม่มีบานประตู เครื่องบนเป็นซี่ไม้ไผ่วางบนลำไม้ไผ่ แล้วใช้ทับอีกชั้นหนึ่งนำพอสสมควรพอที่เมื่อฝนตกจะได้ไม่รั่วรด เที่ยงนอนก็อาจเป็นแคร่หวายหรือไม้ไผ่ หรือไม่ก็เตียงมีพื้นถักด้วยเชือกปอหรือป่าน ส่วนอื่นเช่นคร่าวอยู่กับพื้น

ว่าในส่วนของวิหารที่เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์สร้างถวายภิกษุ ๖๐ หลังสำเร็จในวันเดียวน่าจะเป็นอย่างนี้ แต่คงใช้วัสดุที่แข็งแรงทนทานกว่า การก่อสร้างปราณีตกว่า ทั้งนี้ไม่เกี่ยวกับค่าใช้จ่าย พระเศรษฐีมีเงินอยู่แล้ว และมีศรัทธาเต็มเปี่ยมด้วย แต่เมื่อต้องการจะเร่งรัดสร้างให้เสร็จทั้ง

^{๒๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๔/๙๐.

^{๒๗} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๔๘/๓๘๓.

^{๒๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๖๖/๔๐๓.

๖๐ หลังภายในวันเดียว ก็ต้องใช้กรรมวิธีการก่อสร้างอย่างง่าย ๆ อีกวิธีการหนึ่งอาจใช้วิธีการแบบการ
สร้างบ้านน็อคดาวนเช่นทุกวันนี้ โดยเตรียมอุปกรณ์ก่อสร้างทุกอย่างไว้ให้พร้อม กำหนดว่าจะใช้คน
ก่อสร้างกี่คนเฉลี่ยต่อหลัง ครั้นถึงวันก่อสร้างระดมคนหรือ บรรทุกเวียนขนของสัมภาระมา คนแต่ละ
กลุ่มช่วยกันก่อสร้างแต่ละหลัง หากการเป็นดังกล่าวนี้ถือว่าแต่สร้าง ๖๐ หลังเลย ๖๐๐ หลังก็
สามารถสร้างเสร็จภายในวันเดียว ส่วนจะสวยงาม คงทนแค่ไหนเป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่ข้อสังเกตคือเป็น
วิหารน้อยที่มีแต่ช่องประตูและช่องหน้าต่าง โดยไม่ติดบานประตูและบานหน้าต่าง เพราะปรากฏ
ภายหลังว่า มีสัตว์เลื้อยคลานเข้ามาทางช่องเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงทรงหาวิธีแก้ไขให้
เรียบร้อย

๓.๒.๒.๓ ปัญหาและการแก้ไขข้อบกพร่องของเสนาสนะ

เมื่อแรกที่คนทั้งหลายได้ทราบข่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะแล้ว จึงพากัน
สร้างวิหารอย่างกระตือรือร้น แต่เนื่องจากขาดความรู้ความชำนาญในการก่อสร้าง ทั้งไม่ทราบ
ความมุ่งหมายของพระวินัย ทำให้สร้างผิดมาตรฐานของการก่อสร้าง ก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับอาคาร
สถานที่อย่างมากมาย ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงคิดแก้ไข ให้ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่อาศัย ดังจะประมวลมา
ดังต่อไปนี้

๑. เรื่องบานประตู

วิหารที่ชาวบ้านพากันสร้างถวายเป็นกุฏิ มักไม่มีบานประตู ทำให้สัตว์เลื้อยคลานมีพิษเข้าไป
ได้ เช่นพวกงู แมงป่อง และตะขาบ เป็นต้น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงทรงอนุญาตให้ติดตั้งบาน
ประตู แต่พวกภิกษุไม่ชำนาญในการติดตั้ง จึงเจาะช่องฝา ใช้เชือกหรือเถาวัลย์ผูกบานประตูไว้ให้ตั้งอยู่
ครั้นต่อมามีหนูมาแทะ หรือมีปลวกมากัดกินเชือกที่ผูกไว้ ทำให้บานประตูที่ถูกกัดตกลงมา
พระพุทธเจ้าทรงทราบก็ช่วยแก้ปัญหาให้โดยการติดตั้งกรอบเช็ดหน้า (วงกบ) รุครกที่รับเดือยประตู
ห้วงข้างบน แม้กระนั้นประตูก็ปิดได้ไม่สนิท จึงทรงอนุญาตช่องสำหรับชัก คือช่องที่สอดนิ้วมือเข้าไป
แล้วจะบานประตูตั้งปิดจนสนิท แล้วเอาเชือกสำหรับชัก คือเชือกที่สอดเข้าทางช่องประตูที่เจาะไว้ผูก
สำหรับปิดประตู ถึงกระนั้นก็ปิดบานประตูไม่อยู่ จึงทรงอนุญาตสายอยู่ ไม้หัวลิง และลิ้มกลอน เมื่อ
กระทำเช่นนี้ ภิกษุทั้งหลายก็ยังไม่สามารถปิดประตูได้ จึงทรงอนุญาตลูกตาล ๓ ชนิด คือลูกตาลโลหะ
ลูกตาลไม้ ลูกตาลเขาสัตว์ เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครๆก็เปิดประตูเข้าไปได้ วิหารทั้งหลายคู้มกันไม่ได้ พระ
พุทธองค์จึงทรงอนุญาตลิ้มยนต์ จะเห็นได้ว่า การแก้ไขเรื่องติดตั้งบานประตูเรื่องเดียว พระพุทธเจ้า
ทรงช่วยภิกษุทั้งหลายแก้ปัญหาถึง ๖ ครั้งทีเดียว^{๒๙}

^{๒๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๖/๙๒-๙๓.

๒. เรื่องหลังคามุงหญ้า

วิหารที่มุงหญ้าทั้งหลาย พอถึงฤดูหนาวก็หนาว ถึงฤดูร้อนก็ร้อน ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ ตรัสสั่งให้ภิกษุทั้งหลายให้รื้อหญ้าลงแล้วเอาดินโบกฉาบทั้งภายในภายนอก ดินจะช่วยรักษาอุณหภูมิให้พอดี ไม่หนาวไม่ร้อนจนเกินไป^{๓๐}

๓. เรื่องบานหน้าต่าง

เมื่อแรกนั้น วิหารยังไม่มีหน้าต่าง ทำให้เสียดายตา มีกลิ่นอับ พวกภิกษุจึงไปกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงทรงให้แก่ปัญหาโดยติดตั้งบานหน้าต่างชนิดใดชนิดหนึ่งใน ๓ ชนิดคือ หน้าต่างมีลวดลายทำเป็นกะบัง (ซุกซี) ได้แก่หน้าต่างที่เหมือนเวทีพระเจดีย์ หน้าต่างมีตาข่าย หน้าต่างมีลูกกรง ถึงกระนั้นก็ยังมิกระแต่บ้าง ค้างคาวบ้าง เข้าไปที่ซอกหน้าต่างได้ จึงทรงอนุญาตให้ใช้ผืนผ้าเล็กสำหรับกั้นหน้าต่าง แต่สัตว์พวกนี้ก็ยังหาทางเข้าช่องหน้าต่างได้ จึงทรงอนุญาตมานหน้าต่าง ถึงมีม่านกั้นแต่ก็ไม่มิดชิดพอ พวกสัตว์เหล่านั้นก็ยังเข้าไปได้อีก จึงทรงอนุญาตให้ใช้เครื่องอัดบานหน้าต่าง หมายถึงให้ทำฟูกขนาดเท่าหน้าต่างติดไว้^{๓๑}

๔. เรื่องสีทาวิหาร

สมัยนั้น ที่อยู่อาศัยของพวกเดียรถีย์ มีสีขาว แต่พื้นทำเป็นสีดำ ทำ ฝาเป็นสีเหลือง คนทั้งหลายประสงค์จะดูที่อยู่อาศัยจึงเดินทางไป

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสีขาว สีดำ สีเหลืองใน วิหาร”

สมัยนั้น ฝานื้อหยาบ สีขาวจึงไม่เกาะติด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใส่ดินปนแกลบแล้วใช้ เกรียงฉาบให้เรียบ ให้สีขาวเกาะติด”

สีขาวก็ยังไม่ติดสนิท ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใส่ดินละเอียดแล้วใช้เกรียงฉาบให้สีขาวเกาะติด”

สีขาวก็ยังไม่ติดสนิท ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต ให้ใช้ยางไม้ แป้งเปียก”

^{๓๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๖/๙๓.

^{๓๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๖/๙๓-๙๔.

สมัยนั้น ฝาเนื้อหยาบ สีเหลืองจึงไม่เกาะติด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใส่ดินปนแกลบแล้วใช้ เกรียงฉาบให้สีเหลืองเกาะติด”

สีเหลืองก็ยังไม่เกาะติด ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใส่ดินปนรำแล้วใช้เกรียงฉาบให้สีเหลืองเกาะติด”

สีเหลืองก็ยังไม่ติดสนิท ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใส่แป้งเมล็ดพันธุ์ผักกาด ขี้ผึ้งเหลว”

แป้งหนาเกินไป ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ผ้าเช็ดออก”

สมัยนั้น พื้นหยาบไป สีดำไม่เกาะติด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูล พระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใส่ดินปนแกลบแล้วใช้ เกรียงฉาบให้สีดำเกาะติด”

สีดำก็ยังไม่ติดสนิท ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใส่ดินขุยไส้เดือน แล้วใช้เกรียงฉาบให้สีดำเกาะติด”

สีดำก็ยังไม่ติดสนิท ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอย่าไข่ม น้าฝาด”^{๓๒}

๕. เรื่องการเขียนภาพจิตรกรรม

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ให้ช่างเขียนภาพจิตรกรรม คือ ภาพสตรี ภาพบุรุษไว้ในวิหาร คนทั้งหลายเดินเที่ยวชมเห็นจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “เหมือนนฤทิสต์ผู้บริโภคมาม”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงให้ช่างเขียนภาพจิตรกรรม คือ ภาพสตรี ภาพบุรุษ รูปใดให้เขียน ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต ภาพลวดลายดอกไม้ ภาพลวดลายเถาวัลย์ ภาพลวดลายพินมังกกร ภาพลวดลาย ดอกจอก”^{๓๓}

^{๓๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๘/๑๐๐-๑๐๒.

^{๓๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๙/๑๐๒.

๖. เรื่องปรับพื้นวิหาร, บันไดและราวยึด

สมัยนั้น วิหารมีพื้นต่ำ น้ำท่วม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูล พระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมพื้นให้สูง”

ดินที่ถมพังทะลาย ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต ให้ก่อคันทันดินที่ถม ๓ ชนิด คือ คันทันที่ทำด้วยอิฐ คันทันที่ทำด้วยศิลา คันทันที่ทำด้วย ไม้”

ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรา อนุญาต บันได ๓ ชนิด คือ บันไดอิฐ บันไดศิลา บันไดไม้”

เมื่อภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตกลงมา ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรา อนุญาตราวสำหรับยึด”^{๓๔}

๗. เรื่องปรับพื้นวิหารมีพื้นเป็นลานโล่ง, การกันห้อง

สมัยนั้น วิหารมีพื้นเป็นลานโล่ง^{๓๕} ภิกษุทั้งหลายละอายุที่จะนอน ภิกษุทั้งหลาย จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าม่าน”

ภิกษุทั้งหลายเลิกชายผ้าม่านมองดูกัน ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกันฝาครึ่งหนึ่ง”

ภิกษุทั้งหลายก็ยังมองผ่านข้างบนผ่านนั้นได้ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตห้องภายใน ๓ ชนิด คือ ห้องคล้ายเสลียง ห้องคล้ายอุโมงค์ ห้องบนเรือนโถง [ได้แก่ห้องเรือนยอดบนดาดฟ้า หรือห้องที่มุงหลังคาโถง]”^{๓๖}

๘. เรื่องวิหารเล็ก

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายกันห้องไว้ตรงกลางวิหารเล็ก ไม่มีบริเวณ ภิกษุทั้งหลาย จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

^{๓๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๐/๑๐๓.

^{๓๕} คือมีพื้นที่มีลานเนื่องเป็นอันเดียวกับสถานที่มิใช่วิหาร มีผู้คนพลุกพล่าน (วิ.อ. ๓/๓๐๐/๓๒๓).

^{๓๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๐/๑๐๓-๑๐๔.

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้กั้นห้องไว้ด้านหนึ่งใน วิหารเล็ก แต่กั้นห้องไว้ตรงกลางในวิหารใหญ่”^{๓๗}

๙. เรื่องฝาวิหารชำรุด

สมัยนั้น เชิงฝาวิหารชำรุด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกรอบเชิงฝา”

ฝาด้านวิหารถูกฝนสาด ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตแผงกันสาด ฝาทำด้วยดินปนเถ้ากับมูลโค”^{๓๘}

๑๐. เรื่องเพดาน

สมัยนั้น งูตกจากหลังคามุงหญ้าลงมาที่คอกภิกษุรูปหนึ่ง ภิกษุนั้นตกใจกลัว ร้องเสียงลั่น ภิกษุทั้งหลายวิ่งเข้าไปถามว่า “อาวุโส ท่านร้องทำไม”

ภิกษุนั้นจึงบอกเรื่องนั้นให้ภิกษุทั้งหลายทราบ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเพดาน”^{๓๙}

๑๑. เรื่องไม้แขวน

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายแขวนถุงไว้ที่เท้าเตียงบ้าง ที่เท้าตั้งบ้าง หนุ่บ้าง ปลวกบ้าง กัดกิน ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้เดือยติดฝา ไม้รูปางข้าง”

๑๒. เรื่องราวจีวร

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเก็บจีวรไว้บนเตียงบ้าง บนตั้งบ้าง จีวรเสียหาย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตราวจีวร สายระเดียงในวิหาร”

สมัยนั้น วิหารยังไม่มีระเบียบ พักอาศัยไม่ได้ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

^{๓๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๐/๑๐๔.

^{๓๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๐/๑๐๔.

^{๓๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๐/๑๐๔.

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตระเบียบ เฉลียง ลับแล หน้ามุขมีหลังคา”

ระเบียบโล่ง ภิกษุทั้งหลายละอายุที่จะนอน ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตแผงเลื่อนฝาค้า”

๑๓. เรื่องหอนั้น

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายฉันอาหารร่วมกันในกลางแจ้ง ต้องลำบากเพราะ ความหนาวบ้าง เพราะความร้อนบ้าง

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหอนั้น”

หอนั้นมีพื้นที่ต่ำ น้ำท่วมถึง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมพื้นให้สูง”

ดินที่ถมพังทะลาย ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อคั่นกันดินที่ถม ๓ ชนิด คือ คั่นที่ทำด้วยอิฐ คั่นที่ทำด้วยศิลา คั่นที่ทำด้วยไม้”

ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบันได ๓ ชนิด คือ บันไดอิฐ บันไดศิลา บันไดไม้”

เมื่อภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตกลงมา ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตราวสำหรับยึด”

ผงหย้าตกเคลื่อนที่หอนั้น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ร้อยลงแล้วเอาดินโบกฉาบทั้งภายในภายนอก ทำให้มีสีขาว ให้มีสีดำ ให้มีสียางไม้ เขียนลวดลายดอกไม้ เขียนลวดลายเถาวัลย์ จักเป็นพื้นมังกร เขียนลวดลายดอกจอก ราวจีวร สายระเดียง”

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายปูจีวรลงบนพื้นดินกลางแจ้ง จีวรเปื้อนฝุ่น ภิกษุทั้งหลาย จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตราวจีวร สายระเดียงไว้กลางแจ้ง ฯลฯ

น้ำดื่มถูกแดดจึงร้อน ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตศาลา น้ำดื่ม ปะรำน้ำดื่ม”

ศาลาน้ำดื่มมีพื้นที่ต่ำ น้ำท่วมถึง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมพื้นให้สูง”

ดินที่ถมพังทะลาย ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อคั่นกันดินที่ถม ๓ ชนิด คือ คั่นที่ทำด้วยอิฐ คั่นที่ทำด้วยศิลา คั่นที่ทำด้วยไม้”

ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาต
บันได ๓ ชนิด คือ บันไดอิฐ บันไดศิลา บันไดไม้”

เมื่อภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตกลงมา ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย
เรานุญาตราวสำหรับยึด”

ผงญาติากเคลื่อนที่ศาลาน้ำดื่ม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาต
ให้รื้อลงแล้วเอาดินโบกฉาบทั้งภายในภายนอก ทำให้มีสีขาว ให้มีสีดำ ให้มีสียางไม้เขียนลวดลาย
ดอกไม้ เขียนลวดลายเถาวัลย์ จักเป็นพินมังกร เขียนลวดลายดอกจอก ราวจิวร สายระเดียง”

ไม่มีภาชนะสำหรับตักน้ำ ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาต
สังข์ตักน้ำ ชันน้ำ”

๑๔. เรื่องรั้วล้อมวิหาร ^{๔๐}

สมัยนั้น วิหารยังไม่มีรั้วล้อม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรง
ทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ล้อมรั้ว ๓ ชนิด คือ รั้วอิฐ รั้วศิลา
รั้วไม้”

๑๕. เรื่องซุ้มประตู

ซุ้มประตูไม่มี ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตซุ้มประตู”

ซุ้มประตูมีพื้นที่ต่ำ น้ำท่วมถึง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาต
ให้ถมพื้นให้สูง”

ซุ้มประตูไม่มีบานประตู ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตบาน
ประตู กรอบเข็ดหน้า รุครกที่รับเดือยประตู ห่วงข้างบน สายยู ไม้หัวลิง ลิ่ม กลอน ช่องดาล ช่อง
สำหรับชัก เชือกสำหรับชัก”

ผงญาติากเคลื่อนที่ซุ้มประตู ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้
รื้อลงแล้วเอาดินโบกฉาบทั้งภายในภายนอก ทำให้มีสีขาว ให้มีสีดำ ให้มีสียางไม้ เขียนลวดลายดอกไม้
เขียนลวดลายเถาวัลย์ จักเป็นพินมังกร เขียนลวดลายดอกจอก”

๑๖. เรื่องทอระบายน้ำ

สมัยนั้น บริเวณเป็นโคลนตม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรง
ทราบ

^{๔๐} รั้วล้อมวิหาร หมายถึงเอาเฉพาะรอบบริเวณกุฏิวิหารซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุเท่านั้น ไม่ได้ล้อมรั้วทั้ง
อารามคือทั้งวัด

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้โรยกรวดแร่”

กรวดแร่ไม่เต็ม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ปูศิลาเรียบ”

น้ำขัง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตท่อระบายน้ำ”

๑๗. เรื่องศาลาไฟ

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายทำที่ตั้งแต่ในที่ต่าง ๆ ทั่วบริเวณจึงสกปรก ภิกษุทั้งหลาย จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทำศาลาไฟไว้ในที่สมควร ด้านหนึ่ง”

โรงไฟมีพื้นที่ต่ำ น้ำท่วมถึง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมพื้นให้สูง”

ดินที่ถมพังทะลาย ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อคันทัน ดินที่ถม ๓ ชนิด คือ คันทันที่ทำด้วยอิฐ คันทันที่ทำด้วยศิลา คันทันที่ทำด้วยไม้”

ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบันได ๓ ชนิด คือ บันไดอิฐ บันไดศิลา บันไดไม้”

เมื่อภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตกลงมา ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตราวสำหรับยึด”

โรงไฟไม่มีบานประตู ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบานประตู กรอบเช็ดหน้า รุครกที่รับเตี๋ยประตู ห่วงข้างบน สายยู ไม้หัวลิง ลิ่ม กลอน ช่องดาล ช่องสำหรับซัก เชือกสำหรับซัก”

ผงหย้าตกเคลื่อนที่ศาลาไฟ ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ร้อยลงแล้วเอาดินโบกฉาบทั้งภายในภายนอก ทำให้มีสีขาว ให้มีสีดำ ให้มีสียางไม้ เขียนลวดลายดอกไม้ เขียนลวดลายเถาวัลย์ จักเป็นพินมังกร เขียนลวดลายดอกจอก ราวจิวร สายระเดียง”

๑๘. เรื่องรั้วล้อมอาราม^{๔๑}

สมัยนั้น อารามไม่มีรั้วล้อม แพะบ้าง ปศุสัตว์บ้างทำสิ่งที่ปลุกใจเสียหาย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตรั้ว ๓ ชนิด คือ รั้วไม้ไผ่ รั้วหนาม คุ”

^{๔๑} คำว่า อาราม หมายถึงพื้นที่ทั้งวัด ต่างจากกุฏิวิหาร ซึ่งในสมัยนั้น หมายถึงเฉพาะเสนาสนะคืออาคารที่ภิกษุอยู่อาศัย

ซุ้มประตูไม่มี แปะและปศุสัตว์ก็ยังทำสิ่งที่ปลูกไว้เสียหายเหมือนเดิม ภิษุทั้งหลาย จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิษุทั้งหลายเราอนุญาตซุ้มประตู ไม้คร่าว บาน ประตูคู่ เสา ระเบียบด กลอนเหล็ก”

ผงญาติตกเคลื่อนที่ซุ้มประตู ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ รื้อลงแล้วเอาดินโบกฉาบทั้งภายในภายนอก ทำให้มีสีขาว ให้มีสีดำ ให้มีสียางไม้ เขียนลวดลายดอกไม้ เขียนลวดลายเถาวัลย์ จักเป็นพื้นมังกร เขียนลวดลายดอกจอก”

พื้นอารามสิ้น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้โรยกรวดแร่”

กรวดแร่ไม่เต็ม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ปูศิลาเรียบ”

น้ำขัง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิษุทั้งหลาย เราอนุญาตท่อระบายน้ำ”

๑๙. เรื่องเครื่องมุงหลังคา

สมัยนั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐ มีพระราชประสงค์จะทรงสร้างปราสาท ฉาบปูน ขาวถวายสงฆ์ เวลานั้นภิษุทั้งหลายได้ปรึกษากันตั้งนินว่า “พระผู้มีพระภาค ทรงอนุญาตเครื่องมุงหรือ ไม่ได้ทรงอนุญาตไว้”

ภิษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิษุทั้งหลาย เราอนุญาตเครื่องมุง ๕ ชนิด คือ กระเบื้อง ศิลา ปูนขาว หญ้า ใบไม้”

๒๐. เรื่องกุกักันยุง

สมัยนั้น ภิษุทั้งหลายถูกยุงรบกวน ภิษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค ให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิษุทั้งหลาย เราอนุญาตกุกักันยุง”^{๔๒}

๒๑. เรื่องที่จงกรมและเรือนไฟ

สมัยนั้น ทายกทายิกาในกรุงเวสาลีจัดตั้งภัตตาคารประณีตไว้ตามลำดับ ภิษุฉัน ภัตตาคารประณีต จนร่างกายอ้วนจึงมีอาพาธมาก

ครั้งนั้น หมอชีวกโกมารภักมีธุระต้องเดินทางไปกรุงเวสาลี เห็นภิษุทั้งหลาย มีร่างกาย อ้วน มีอาพาธมาก จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว ได้ถวายอภิวัตพระผู้มี พระภาคแล้วนั้น ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคตั้งนินว่า “พระพุทธเจ้าข้า เวลานั้นภิษุมี

^{๔๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๙/๓๓. กุกักันยุง คือกุกักันยุงที่ทำด้วยจิวรเพื่อป้องกันยุง (วิ.อ. (ไทย) ๓/๒๕๙/๓๑๐, ปาจิตยชาติโยชนา ๒๕๙/๔๕๗ ม.) เมื่อเทียบกับปัจจุบันคงได้แก่กลด ที่พระพุทธองค์ปักไว้กลางแจ้งเป็นที่พักแรม

ร่างกายอ้วน มีอาพาธมาก ขอประทานพระวโรกาส พระองค์โปรดอนุญาตที่จंगกรรมและเรือนไฟ ด้วยวิธีการอย่างนี้ ภิกษุทั้งหลายจักได้มีอาพาธน้อย”

พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้หมอชีวกโกมารภัจเห็นชัด ชวนให้อายากรับไปปฏิบัติ เราใจให้อาหาญแก่ล้าวก้า ปลอดภัยใจให้สดชื่นร่าเรึงด้วยธรรมิกถา

ลำดับนั้น หมอชีวกโกมารภัจผู้ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้เห็นชัด ชวนให้อายากรับไปปฏิบัติ เราใจให้อาหาญแก่ล้าวก้า ปลอดภัยใจให้สดชื่นร่าเรึงด้วย ธรรมิกถาแล้ว ลูกขึ้นจากอาสนะ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณแล้ว ทูลลากลับ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมิกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตที่จंगกรรมและเรือนไฟ”

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายจंगกรรมในที่ขรุขระ เท้าเจ็บ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทำที่จंगกรรมให้เรียบ”

สมัยนั้น ที่จंगกรรมมีพื้นที่ต่ำ น้ำท่วม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมพื้นที่ให้สูง”

ดินที่ถมพังทะลาย ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อคั่นกัน ดินที่ถม ๓ ชนิด คือ คั่นที่ทำด้วยอิฐ คั่นที่ทำด้วยศิลา คั่นที่ทำด้วยไม้”

ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบันได ๓ ชนิด คือ บันไดอิฐ บันไดศิลา บันไดไม้”

เมื่อภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตกลงมา ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตราวสำหรับยึด”

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายจंगกรรมอยู่ในที่จंगกรรมพลัดตกลงมา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตรั้วรอบที่จंगกรรม”

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายจंगกรรมอยู่กลางแจ้ง ย่อมลำบากเพราะอากาศหนาวบ้าง อากาศร้อนบ้าง

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตศาลาจंगกรรม”

ผงหญ้าตากเกลื่อนในศาลาจंगกรรม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รื้อลงแล้วเอาดินโบกฉาบทั้งภายในภายนอก ทำให้มีสีขาวย ให้มีสีดำ ให้มีสียางไม้ เขียนลวดลายดอกไม้ เขียนลวดลายเถาวัลย์ จักเป็นพื้นมังกร เขียนลวดลายดอกจอก ราวจีวรสายระเดียง”

สมัยนั้น เรือนไฟมีพื้นที่ต่ำ น้ำท่วม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ถมพื้นให้สูง”

ดินที่ถมพังทะลาย ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ก่อคั่นกัน ดินที่ถม ๓ ชนิด คือ คั่นที่ทำด้วยอิฐ คั่นที่ทำด้วยศิลา คั่นที่ทำด้วยไม้”

ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาต บันได ๓ ชนิด คือ บันไดอิฐ บันไดศิลา บันไดไม้”

เมื่อภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตกลงมา ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตราวสำหรับยึด”

เรือนไฟไม่มีบานประตู ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตบาน ประตู กรอบเข็ดหน้า รุครกที่รับเดียวประตู ห่วงข้างบน สายยู ไม้หัวลิง กลอน ลิ่ม ช่องดาล ช่อง สำหรับชัก เชือกสำหรับชัก”

เชิงฝาเรือนไฟชำรุด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ฉาบรอบ ๆ”

เรือนไฟไม่มีช่องระบายควัน ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาต ช่องระบายควัน”

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายทำที่ตั้งเตาไว้กลางเรือนไฟขนาดเล็ก ไม่มีบริเวณ

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ทำที่ตั้งเตาไฟไว้ด้านหนึ่งในเรือนไฟขนาดเล็ก ในเรือนไฟขนาดใหญ่ตั้งไว้ตรงกลางได้”

ไฟในเรือนไฟแผดเผาหน้า ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตดิน สำหรับทาหน้า”

ภิกษุใช้มือละเลงดิน ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาต รางละลายดิน”

ดินมีกลิ่นเหม็น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้อบกลิ่น”

สมัยนั้น ไฟในเรือนไฟแผดเผากาย ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้นำน้ำเข้าไป”

ภิกษุทั้งหลายใช้ถาดบ้าง บาตรบ้างนำน้ำเข้าไป ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตที่ใส่น้ำ ชันน้ำ”

เรือนไฟที่มุงบังด้วยหญ้าไม่อบแห้ง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้รื้อลงแล้วเอาดินโบกฉาบทั้งภายในภายนอก”

เรือนไฟมีพื้นลื่น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ปูเครื่องลาด ๓ ชนิด คือ เครื่องลาดอิฐ เครื่องลาดศิลา เครื่องลาดไม้”

เรือนไฟก็ยงลื่นอยู่อย่างนั้น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ชำระล้าง”

น้ำขัง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตต่อระบาย น้ำ”

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายนั่งบนพื้นดินในเรือนไฟ ค้นตามเนื้อตัว ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตตั้งในเรือนไฟ”

สมัยนั้น เรือนไฟยังไม่ได้ล้อมรั้ว ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ล้อมรั้ว ๓ ชนิด คือ รั้วอิฐ รั้วศิลา รั้วไม้”

เรือนไฟไม่มีซุ้ม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตซุ้ม”

ซุ้มมีพื้นที่ต่ำ น้ำท่วม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ถมพื้นให้สูง”

ดินที่ถมพังทะลาย ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ก่อคั่นกัน ดินที่ถม ๓ ชนิด คือ คั่นที่ทำด้วยอิฐ คั่นที่ทำด้วยศิลา คั่นที่ทำด้วยไม้”

ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตบันได ๓ ชนิด คือ บันไดอิฐ บันไดศิลา บันไดไม้”

เมื่อภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตกลงมา ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตราวสำหรับยึด”

ซุ้มยังไม่มีประตู ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตบานประตู กรอบเช็ดหน้า รุครกที่รับเต็ยประตู ห่วงข้างบน สายยูไม้หัวลิง กลอน ลิม ช่องดาล ช่องสำหรับชัก เชือกสำหรับชัก”

สมัยนั้น ผงหญาตกเกลื่อนที่ซุ้ม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้รื้อลงแล้วเอาดินโบกฉาบทั้งภายในภายนอก ทำให้มีสีขาว ให้มีสีดำ ให้ มีสียางไม้ เขียนลวดลาย ดอกไม้ เขียนลวดลายเถาวัลย์ จักเป็นพื้นมังกร เขียนลวดลายดอกจอก”

บริเวณลื่น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้โรยกรวดแร่”

กรวดแร่ยังไม่พอ ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้วางศิลาเรียบ”

น้ำขัง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตต่อระบายน้ำ”^{๔๓}

^{๔๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๖๐/๓๓-๓๗.

๒๒. เรื่องศาลาเรือนไฟ

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายวางจิวรไว้บนพื้นดินที่ใกล้เรือนไฟ จิวรเปื้อนฝุ่น
ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ
พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตราวจิวร สายระเดียงในที่ ใกล้เรือน
ไฟ”

ครั้นฝนตกจิวรเปียกฝน ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตศาลา
เรือนไฟ”

ศาลาเรือนไฟมีพื้นที่ต่ำ น้ำท่วม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย
เราอนุญาตให้ถมพื้นให้สูง”

ดินที่ถมพังทะลาย ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อคั่นกัน
ดินที่ถม”

ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก ฯลฯ

เมื่อภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตกลงมา ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย
เราอนุญาตราวสำหรับยึด”

สมัยนั้น ผงหญาตกเกลื่อนบนศาลาเรือนไฟ ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย
เราอนุญาตให้รื้อลงแล้วเอาดินโบกฉาบทั้งภายในภายนอก” ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตราวจิวร
สายระเดียง”

สมัยนั้น ภิกษุยำเกรงที่จะทำกรรมในเรือนไฟบ้าง ในน้ำบ้าง ภิกษุทั้งหลาย จึงนำเรื่องนี้
ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเครื่องกำบัง ๓ ชนิด คือ ที่กำบังเรือน
ไฟ ที่กำบังน้ำ ที่กำบังผ้า”

สมัยนั้น ในเรือนไฟไม่มีน้ำ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้
ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบ่อน้ำ”

ขอบบ่อน้ำทรุด ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อคั่นกันดิน
ที่ถม ๓ ชนิด คือ คั่นที่ทำด้วยอิฐ คั่นที่ทำด้วยศิลา คั่นที่ทำด้วยไม้”

บ่อน้ำมีพื้นที่ต่ำ น้ำท่วม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้
ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมพื้นที่ให้สูง”

ดินที่ถมพังทะลาย ฯลฯ ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก ฯลฯ

เมื่อภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตกลงมา ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตคราวสำหรับยี่ด”

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายใช้เถาวัลย์บ้าง ประคตเอวบ้างผูกภาชนะตักน้ำ ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตเชือกสำหรับผูกภาชนะตักน้ำ”

มือทั้ง ๒ เจ็บ ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตคันโพงคล้ายคันชั่ง ระหัดมือ ระหัดจักร”

ภาชนะทั้งหลายแตกจำนวนมาก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตถึงตักน้ำ ๓ ชนิด คือ ถึงโลหะ ถึงไม้ ถึงหนัง”^{๔๔}

๒๓. เรื่องศาลาบ่อน้ำ

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายตักน้ำในที่แจ้ง ย่อมลำบากเพราะความหนาวบ้าง เพราะความร้อนบ้าง

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตศาลาบ่อน้ำ”

ผงหญ้าตากเกลื่อนในศาลาบ่อน้ำ ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้รื้อลงแล้วเอาดินโอบฉาบทั้งภายในภายนอก ทำให้มีสีขาว ให้มีสีดำ ให้ มีสียางไม้ เขียนลวดลายดอกไม้ เขียนลวดลายเถาวัลย์ จักเป็นพื้นมังกร เขียนลวดลายดอกจอก ราวจีวร สายระเดียง”

สมัยนั้น บ่อน้ำที่ไม่ปิดฝา ผงหญ้าบ้าง ผุ่นบ้างปลิวลงไป ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตฝาปิด”

สมัยนั้น ไม่มีภาชนะใส่น้ำ ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตรองน้ำ อ่างน้ำ”

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายสร้างน้ำในที่นั้น ๆ ในอาราม อารามสัน

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระองค์รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ทำรางระบายน้ำ”

รางระบายน้ำโล่งแจ้งไป ภิกษุทั้งหลายอายุไม่กล้าสร้างน้ำ ฯลฯ พระผู้มีพระภาค รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้กั้นกำแพง ๓ ชนิด คือ กำแพงอิฐ กำแพง ศิลา กำแพงไม้”

บ่อน้ำล้น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตเครื่องลาด ๓ ชนิด คือ เครื่องลาดอิฐ เครื่องลาดศิลา เครื่องลาดไม้”

น้ำขัง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตท่อระบายน้ำ”

^{๔๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๖๑-๒๖๒/๓๘-๔๐.

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายมีเนื้อตัวเปียกชุ่มเย็น ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ผ้าเช็ดตัว”^{๔๕}

๒๔. เรื่องสระโบกขรณี

สมัยนั้น อุบาสกคนหนึ่งประสงค์จะสร้างสระโบกขรณีถวายสงฆ์

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสระโบกขรณี”

ขอบสระโบกขรณีทรวด ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อคั่นกันขอบสระโบกขรณีได้ ๓ ชนิด คือ คั่นที่ทำด้วยอิฐ คั่นที่ทำด้วย ศิลา คั่นที่ทำด้วยไม้”

ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบันได ๓ อย่าง คือ บันไดอิฐ บันไดศิลา บันไดไม้”

เมื่อภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตกลงมา ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตราวสำหรับยึด”

น้ำในสระโบกขรณีเก่า ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตวางระบายน้ำ ท่อระบายน้ำ”

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งประสงค์จะสร้างเรือนไฟมีปั้นลมถวายสงฆ์

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเรือนไฟมีปั้นลม”^{๔๖}

๒๕. เรื่องหม้อปัสสาวะ

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายถ่ายปัสสาวะลงในที่นั้น ๆ ในอาราม อารามสกปรก

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถ่ายปัสสาวะในที่สมควร”

อารามมีกลิ่นเหม็น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหม้อปัสสาวะ”

ภิกษุทั้งหลายนั่งปัสสาวะไม่สะดวก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตฐานวางเท้าถ่ายปัสสาวะ”

^{๔๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๖๒/๔๐-๔๑.

^{๔๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๖๓/๔๑.

ฐานวางเท้าถ่ายปัสสาวะอยู่ในที่เปิดเผย ภิกษุทั้งหลายละอายที่จะถ่ายปัสสาวะ ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ล้อมรั้ว ๓ ชนิด คือ ร้วอิฐ ร้วศิลา ร้วไม้”

หม้อปัสสาวะไม่มีฝาปิดส่งกลิ่นเหม็น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตฝาปิด”^{๔๗}

๒๖. เรื่องหลุมถ่ายอุจจาระ

สมัยนั้น พวกภิกษุถ่ายอุจจาระลงในที่นั้น ๆ ในอาราม อารามสกปรก

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถ่ายอุจจาระในที่สมควร”

อารามมีกลิ่นเหม็น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหลุมถ่ายอุจจาระ”

ขอบปากหลุมถ่ายอุจจาระพัง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อคั่นกันดิน ๓ ชนิด คือ คั่นที่ทำด้วยอิฐ คั่นที่ทำด้วยศิลา คั่นที่ทำด้วยไม้”

หลุมอุจจาระพื้นต่ำ น้ำจึงท่วม ฯลฯ รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมพื้นให้สูง”

ดินที่ถมพัง ฯลฯ รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อคั่นกันดินที่ถมได้ ๓ ชนิด คือ คั่นที่ทำด้วยอิฐ คั่นที่ทำด้วยศิลา คั่นที่ทำด้วยไม้”

ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก ฯลฯ รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบันได ๓ ชนิด คือ บันไดอิฐ บันไดศิลา บันไดไม้”

เมื่อภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตกลงมา ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตราวสำหรับยึด”

ภิกษุทั้งหลายนั่งถ่ายอุจจาระที่ริมหลุมพลัดตกลงไป ฯลฯ พระผู้มีพระภาค

รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ลาดพื้นแล้วเจาะช่องถ่ายอุจจาระตรงกลาง”

ภิกษุทั้งหลายนั่งถ่ายอุจจาระไม่สะดวก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตฐานวางเท้าถ่ายอุจจาระ”

ภิกษุทั้งหลายถ่ายปัสสาวะออกไปข้างนอก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตรางรองปัสสาวะ”

ไม้ชำระไม่มี ฯลฯ รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้ชำระ”

ตะกร้าใส่ไม้ชำระไม่มี ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตตะกร้าใส่ไม้ชำระ”

^{๔๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๐/๗๔-๗๕.

หลุมอุจจาระไม่ได้ปิดฝา ส่งกลิ่นเหม็น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตฝาปิด”^{๔๘}

๒๗. เรื่องวัจกุฎี

ภิกษุทั้งหลายถ่ายอุจจาระในที่แจ้งต้องลำบากเพราะความร้อนบ้าง เพราะความหนาวบ้าง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตวัจกุฎี”

วัจกุฎีไม่มีบานประตู ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตบานประตู กรอบเช็ดหน้า รุครกที่รับเดียวประตู ห่วงข้างบน สายยู ไม้หัวลิง กลอน ลืม ช่องตาล ช่องสำหรับชัก เชือกสำหรับชัก”

ผงญาติกเคลื่อนที่วัจกุฎี ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้รื้อลง แล้วเอาดินโบกฉาบทั้งภายในภายนอก ทำให้มีสีขาว ให้มีสีดำ ให้ มีสียางไม้ เขียนลวดลายดอกไม้ เขียนลวดลายเถาวัลย์ จักเป็นพื้นมังกร เขียนลวดลายดอกจอก ราวจีวร สายระเดียง”

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งทุพพลภาพเพราะชรา ถ่ายอุจจาระแล้วลุกขึ้นล้มลง

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตเชือกสำหรับเหนี่ยว”

วัจกุฎีไม่ได้ล้อมรั้ว ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ล้อมรั้ว ๓ ชนิด คือ รั้วอิฐ รั้วศิลา รั้วไม้”

วัจกุฎีไม่มีซุ้ม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตซุ้ม”

ซุ้มมีพื้นที่ต่ำ ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ถม พื้นให้สูง”

ดินที่ถมพังทะลาย ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ก่อคั่นกัน ดินที่ถม ๓ ชนิด คือ คั่นที่ทำด้วยอิฐ คั่นที่ทำด้วยศิลา คั่นที่ทำด้วยไม้”

ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตบันได ๓ ชนิด คือ บันไดอิฐ บันไดศิลา บันไดไม้”

เมื่อภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตกลงมา ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตราวสำหรับยึด”

ซุ้มไม่มีประตู ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตบานประตู กรอบ เช็ดหน้า รุครกที่รับเดียวประตู ห่วงข้างบน สายยู ไม้หัวลิง กลอน ลืม ช่องตาล ช่องสำหรับชัก เชือกสำหรับชัก”

^{๔๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๑/๗๕-๗๖.

ผงหญ้าตากเกลือที่ซุ่ม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รื้อลง แล้วเอาดินโบกฉาบทั้งภายในภายนอก ทำให้มีสีขาว ให้มีสีดำ ให้มี สียางไม้ เขียนลวดลายพวงดอกไม้ เขียนลวดลายเถาวัลย์ จักเป็นพื้นมังกร เขียนลวดลายดอกจอก”

บริเวณลีน ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้โรย กรวดแร่”
กรวดแร่ยังไม่เต็ม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้วางศิลา เรียบ”

น้ำขัง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตต่อระบายน้ำ”
หม้ออุจจาระไม่มี ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต หม้ออุจจาระ”

กระบอกขันตักน้ำล้างอุจจาระไม่มี ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกระบอกขันตักน้ำล้างอุจจาระ”

ภิกษุทั้งหลายนั่งชำระไม่สะดวก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตฐานวางเท้าชำระ”

ฐานที่นั่งถ่ายอยู่ในที่เปิดเผย ภิกษุทั้งหลายละอายที่จะถ่าย ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ล้อมรั้ว ๓ ชนิด คือ ร้วอิฐ ร้วศิลา ร้วไม้”

หม้ออุจจาระไม่ได้ปิด ผงหญ้าและขี้ฝุ่นตกลง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตฝาปิด”^{๔๙}

๓.๓ ความสำคัญของเสนาสนะต่อการอยู่จำพรรษา

ภิกษุสงฆ์ในสมัยต้นพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ส่งอนุญาตการเข้าจำพรรษา แต่เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นพระอริยบุคคล แม้จะอาศัยอยู่ในเสนาสนะป่า ก็อยู่เป็นที่เป็นที่ทาง ไม่จาริกไป โดยเลือนลอยไร้จุดหมาย และไม่ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน ต่อมาเมื่อภิกษุสงฆ์มากขึ้น ที่เป็นปุถุชนก็มาก มีพฤติกรรมให้ชาวบ้านตำหนิติเตียน และหลายเรื่องต้องยกขึ้นสู่ที่ประชุมสงฆ์บัญญัติพระวินัย ในส่วนที่เป็นศีลสิกขาบท แต่บางเรื่องก็เป็นเรื่องของวัตรปฏิบัติ จึงต้องวางข้อกำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นถือเป็นข้อปฏิบัติ และกำหนดโทษปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดไว้ด้วย ดังเรื่องการอยู่จำพรรษา

๓.๓.๑ ทรงอนุญาตการเข้าจำพรรษา

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น พระพุทธองค์ยังมีได้ทรงบัญญัติการเข้าจำพรรษาแก่ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น

^{๔๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๑-๒๙๒/๗๖-๗๘.

เที่ยวจาริกไปทั้งฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูฝน มนุษย์ทั้งหลายพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงได้เที่ยวจาริกไปทั้งฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูฝน ย่ำติณชาติอันเขี้ยวสด เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตซึ่งมีอินทรีย์เดียว เหยียบสัตว์เล็กๆ จำนวนมากให้ถึงความวอดวายเล่า พวกอัญเดียรถีย์เหล่านี้ผู้สอนธรรมไม่ตียังพักอยู่ประจำที่ตลอดฤดูฝน อีกทั้งฝูงนกเหล่านี้เล่าก็ยังทำรวงรังบนยอดไม้พักอยู่ประจำที่ในฤดูฝน ส่วนพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้ เที่ยวจาริกไปทั้งฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูฝน ย่ำติณชาติอันเขี้ยวสด เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตซึ่งมีอินทรีย์เดียว เหยียบสัตว์เล็กๆ จำนวนมากให้ถึงความวอดวายไป”

ภิกษุทั้งหลายได้ยินมนุษย์เหล่านั้นตำหนิ ประณาม โพนทะนา จึงนำเรื่องนี้ไป กราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายเข้าจำพรรษา”

ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากันตั้งนี้ว่า “พวกเราจะพึงเข้าพรรษาเมื่อไรหนอ” จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เข้าจำพรรษาในฤดูฝน”

๓.๓.๒ เรื่องประเภทแห่งวันเข้าพรรษา

ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากันตั้งนี้ว่า “วันเข้าพรรษามีเท่าไรหนอ” จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย วันเข้าพรรษานี้มี ๒ วัน^{๕๐} คือ วันเข้าพรรษาต้น ๑ วันเข้าพรรษาหลัง ๑ เมื่อพระจันทร์เพ็ญเสวยฤกษ์อาสาฬหะล่วงไป แล้ววันหนึ่ง พึ่งเข้าจำพรรษาต้น เมื่อพระจันทร์เพ็ญเสวยฤกษ์อาสาฬหะล่วงไปแล้ว เดือนหนึ่ง พึ่งเข้าจำพรรษาหลัง ภิกษุทั้งหลาย วันเข้าพรรษามี ๒ วันเหล่านี้แล”^{๕๑}

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายเรื่องการจำพรรษาไว้ดังนี้

จำพรรษา อยู่ประจำวัดสามเดือนในฤดูฝน คือ ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ (อย่างนี้เรียก ปุริมพรรษา แปลว่า “พรรษาต้น”) หรือตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๙ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ (อย่างนี้เรียก ปัจฉิมพรรษา แปลว่า “พรรษาหลัง”); วันเข้าพรรษาต้น คือ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ เรียกว่า ปุริมิกาวัสสุปนายิกา, วันเข้าพรรษาหลังคือ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๙ เรียกว่า ปัจฉิมิกาวัสสุปนายิกา;

^{๕๐} อ.พ.ท. (ไทย) ๒๐/๑๐/๖๔.

^{๕๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘๔/๒๕๒-๒๕๓.

คำอธิษฐานพรรษาว่า

“อิมสมึ วิหาเร อิม เตมาส วสส อูเปมิ; ทุตติยมปิ อิมสมึ วิหาเร อิม เตมาส วสส อูเปมิ;
ตติยมปิ อิมสมึ วิหาเร อิม เตมาส วสส อูเปมิ”

แปลว่า “ข้าพเจ้าเข้าอยู่จำพรรษาลดอด ๓ เดือนในวัดนี้” (วิหาเรจะเปลี่ยนเป็น อาวาเส
ก็ได้);

อานิสงส์การจำพรรษามี ๕ อย่าง คือ ๑. เทียวไปไม่ต้องบอกลา ๒. จาริกไปไม่ต้องเอาไตร
จีวรไปครบสำหรับ ๓. ฉนคณโกชนและปริมปรโกชนได้ ๔. เก็บอดิเรกจีวรได้ตามปรารถนา ๕. จีวรอัน
เกิดขึ้นในที่นั้น เป็นของได้แก่พวกเธอ อานิสงส์ทั้งห้านี้ได้ใช้เวลาเดือนหนึ่ง นับแต่ออกพรรษาแล้วคือ
ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ นอกจากนั้นยังได้สิทธิที่จะกรนากฐินและได้รับอานิสงส์ ๕ นั้น ต่อออกไปอีก
๔ เดือน (ภิกษุผู้เข้าพรรษาหลัง ไม่ได้อานิสงส์หรือสิทธิพิเศษเหล่านี้)^{๕๒}

๓.๓.๓ ทรงห้ามเที่ยวจาริกระหว่างพรรษา

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพคศิย์เข้าจำพรรษาแล้วก็ยังเที่ยวจาริกไป

ในระหว่างพรรษา มนุษย์ทั้งหลายพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพระสมณะ
เชื้อสายศากยบุตร จึงได้เที่ยวจาริกไปทั้งฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูฝน

ย่ำติณชาติอันเขียวสด เปียดเปียนสิ่งมีชีวิตซึ่งมีอินทรีย์เดียว เหยียบสัตว์เล็กๆ จำนวนมาก
ให้ถึงความวอดวายเล่า พวกอัญเดียรถีย์เหล่านี้ผู้สอนธรรมไม่ดียังพักอยู่ ประจำที่ตลอดฤดูฝน อีกทั้ง
ฝูงนกเหล่านี้เล่าก็ยังทำรังรังบนยอดไม้พักอยู่ประจำที่ในฤดูฝน ส่วนพระสมณะเชื้อสายศากยบุตร
เหล่านี้เที่ยวจาริกไปทั้งฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูฝน ย่ำติณชาติอันเขียวสด เปียดเปียนสิ่งมีชีวิตซึ่งมี
อินทรีย์เดียว เหยียบสัตว์เล็ก ๆ จำนวนมากให้ถึงความวอดวาย”

ภิกษุทั้งหลายได้ยินมนุษย์เหล่านั้นตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ
พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุฉัพคศิย์เข้าจำพรรษาแล้ว จึงได้เที่ยวจาริกไปใน
ระหว่างพรรษาเล่า” แล้วนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุ
ทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเข้าจำพรรษาแล้วไม่อยู่จำให้ตลอด ๓ เดือน พรรษาดัน หรือ ๓ เดือน
พรรษาลัง ไม่พึงหลีกจาริกไป รูปใดหลีกไปต้องอาบัติ ทุกกฏ”

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพคศิย์ไม่ต้องการจะเข้าจำพรรษา ภิกษุทั้งหลาย จึงนำเรื่องนี้ไป
กราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

^{๕๒} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่
๓๑, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๖๑), หน้า ๖๘.

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะไม่เข้าจำพรรษาไม่ได้ รูปใดไม่เข้าจำพรรษา ต้องอาบัติทุกกฏ”

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ไม่ต้องการจะเข้าจำพรรษาในวันเข้าพรรษานั้น จึงใจเดินผ่านอวาสไป ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ต้องการจะเข้าจำพรรษาในวันเข้าพรรษานั้น ไม่พึงใจเดินผ่านอวาสไป รูปใดเดินผ่านไป ต้องอาบัติทุกกฏ”

สมัยนั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพแห่งมครรัฐมีพระราชประสงค์จะทรงเลื่อนวันเข้าพรรษาออกไป จึงทรงส่งทูตไปในสำนักภิกษุทั้งหลายว่า “ถ้ากระไร ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายพึงเข้าจำพรรษาในชุลนหปัษย์^{๕๓} ที่จะมาถึง”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้คล้อยตามพระราชา”^{๕๔}

ข้อนี้หมายถึงให้คล้อยตามบ้านเมือง แม้ในเรื่องอื่นที่ชอบทำ ก็พึงคล้อยตาม แต่ไม่พึงคอยตามใครๆในเรื่องที่ไม่ชอบธรรม^{๕๕}

๓.๓.๔ การเข้าจำพรรษาในสถานที่บางแห่ง

ในบางกรณีที่มีความจำเป็น พระพุทธเจ้าก็ทรงผ่อนปรนไปตามสถานการณ์ แต่ต้องเป็นเรื่องที่ชอบธรรม ดังกรณีต่อไปนี้

๑. เรื่องเข้าจำพรรษาในคอกโค

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งต้องการจะเข้าจำพรรษาในคอกโค^{๕๖}

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เข้าจำพรรษาในคอกโคได้” คอกโคย้ายไป

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เดินทางไปกับคอกโคได้”

^{๕๓} ชุลนหปัษย์ หมายถึงเดือนต่อไป (วิ.อ. (ไทย) ๓/๑๘๖/๑๔๖) ในที่นี้หมายถึงขึ้น ๑ ค่ำของอีกเดือนหนึ่ง.

^{๕๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘๕/๒๙๓-๒๙๕.

^{๕๕} วิ.อ. (ไทย) ๓/๑๘๕-๖/๑๔๖.

^{๕๖} คอกโค ในที่นี้หมายถึงสถานที่ซึ่งคนเลี้ยงโคพักอาศัย ในขณะที่ต้อนโคไปเลี้ยง ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่งไม่ได้ หมายถึงครอบครัวที่ประจำอยู่ตามหมู่บ้าน (วิ.อ. (ไทย) ๓/๒๐๓/๑๕๐)

๒. เรื่องเข้าจำพรรษาในหมู่เกวียน

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเมื่อใกล้วันเข้าพรรษาต้องการจะไปกับหมู่เกวียน
ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ
พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เข้าจำพรรษาในหมู่เกวียนได้”

๓. เรื่องเข้าจำพรรษาในเรือ

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเมื่อใกล้วันเข้าพรรษาต้องการจะเดินทางไปกับเรือ
ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ
พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เข้าจำพรรษาในเรือได้”^{๕๗}

๓.๓.๕ สถานที่ไม่ควรเข้าจำพรรษา

๑. เข้าจำพรรษาในโพรงไม้

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเข้าจำพรรษาในโพรงไม้ มนุษย์ทั้งหลายพากันตำหนิ ประณาม
โพนทนาว่า “เหมือนพวกปีศาจ”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ
พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงเข้าจำพรรษาในโพรงไม้ รูปใดเข้าจำ
ต้องอาบัติทุกกฏ”

๒. เข้าจำพรรษานบนาคบไม้

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเข้าจำพรรษานบนาคบไม้ มนุษย์ทั้งหลายพากันตำหนิ ประณาม
โพนทนาว่า “เหมือนพวกพรานเนื้อ”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ
พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงเข้าจำพรรษานบนาคบไม้ รูปใดเข้าจำ
ต้องอาบัติทุกกฏ”

๓. เข้าจำพรรษาในที่แจ้ง

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเข้าจำพรรษาในที่แจ้ง เมื่อฝนตก พากันวิ่งเข้าโคนไม้บ้าง ชายคา
บ้าง

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

^{๕๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐๓/๓๑๙-๓๒๐.

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงเข้าจำพรรษาในที่แจ้ง รูปใดเข้าจำ ต้องอาบัติทุกกฏ”

๔. เข้าจำพรรษาในกระท่อมผี

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเข้าจำพรรษาในกระท่อมผี ๑ มนุษย์ทั้งหลายพากันตำหนิ ประณาม โพนทนาว่า “เหมือนพวกสัปเทร่อ”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงเข้าจำพรรษาในกระท่อมผี รูปใดเข้า จำ ต้องอาบัติทุกกฏ”

๕. เข้าจำพรรษาในร่ม

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเข้าจำพรรษาในร่ม มนุษย์ทั้งหลายพากันตำหนิ ประณาม โพนทนาว่า “เหมือนพวกคนเลี้ยงโค”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงเข้าจำพรรษาในร่มรูปใดเข้าจำ ต้อง อาบัติทุกกฏ”

๖. เข้าจำพรรษาในตุ่ม

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเข้าจำพรรษาในตุ่ม มนุษย์ทั้งหลายพากันตำหนิ ประณาม โพนทนาว่า “เหมือนพวกเดียรถีย์”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงเข้าจำพรรษาในตุ่ม รูปใดเข้าจำ ต้อง อาบัติทุกกฏ”

๗. ภิกษุไม่มีเสนาสนะจำพรรษา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายไม่มีเสนาสนะเป็นที่เข้าจำพรรษา เตือดร้อนเพราะความหนาวบ้าง ความร้อนบ้าง

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่มีเสนาสนะ ไม่พึงเข้าจำพรรษา รูปใดเข้าจำ ต้องอาบัติทุกกฏ”

๓.๔ สรุปความประจําบท

ชีวิตของพระพุทธเจ้านั้นผูกพันอยู่กับธรรมชาติของป่ามาโดยตลอดตั้งแต่ประสูติจนถึงปรินิพพาน กล่าวคือพระองค์ประสูติที่สวนลุมพินี ป่ารอยต่อระหว่างแคว้นสักกะกับแคว้นโกถิยะ พระชนมายุ ๒๙ พรรษา เสด็จออกมหาภิเนษกรรมแล้วแสวงหาโมกษธรรม ทรงใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางป่าเขาลำเนาไพรโดยตลอด จนถึงวันตรัสรู้ก็ทรงบำเพ็ญสมาธิภายใต้คางไม้มหาโพธิ์จนกระทั่งตรัสรู้ พระสัพพัญญุตญาณ ร้านกาแปรรู้แล้วเสวยวิมุตติสุขในบริเวณโพธิพฤกษ์นั้น ๗ สัปดาห์ (๔๙ วัน) จากนั้นได้เสด็จไปโปรดกลุ่มพระเบญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี และได้ทรงแสดงปฐมเทศนาคือธัมมจักกัปปวัตตนสูตร คืนวันเพ็ญอาสาฬหบูชาภายในป่านั้น ในพรรษาแรกนั้นทรงโปรดพระยสะและมิตรสหายรวม ๕๔ ราย จนทุกท่านบรรลุพระอรหัตผลในที่สุด เหตุการณ์ทั้งปวงก็เป็นไปภายในป่า ครั้นออกพรรษาแรกแล้ว ทรงจัดส่งพระอรหันต์ ๖๐ รูปเหล่านั้นไปประกาศพระศาสนายังดินแดนต่างๆ พระองค์ได้เสด็จย้อนกลับไปกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ในระหว่างทางได้แสดงธรรมโปรดกลุ่มภิกษุวัคคีย์ ๓๐ คน และต่อมากลุ่มชฎิล ๓ พี่น้องพร้อมด้วยบริวารรวม ๑,๐๐๓ คน ทุกท่านได้บรรลุอรหัตผล แล้วส่งพระภิกษุเหล่านั้นจาริกไปจนถึงกรุงราชคฤห์ เข้าพำนัก ณ ลัทธิวัณ สวนตาลหน่อม ไกลกรุงราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารพร้อมด้วยราชบริพารและประชาชนมาเข้าเฝ้า ทรงแสดงธรรมโปรดด้วยพระธรรมเทศนาอนุปปทิกถา ทุกคนได้ดวงตาเห็นธรรม คือบรรลุเป็นพระโสดาบันถึง ๑๒ นหุต คือ ๑๒๐,๐๐๐ คน เหตุการณ์เกิดขึ้นภายในป่าทั้งสิ้น ตลอดระยะเวลาที่เสด็จออกผนวชจนกระทั่งตรัสรู้ เสด็จจาริกประกาศพระศาสนาจนถึงเสด็จเข้ามากรุงราชคฤห์ ประทับที่ลัทธิวัณ พระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ที่ทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาให้ ทรงอาศัยอาสนะป่าอยู่โดยตลอด อาสนะป่าซึ่งมีเองเกิดเองโดยธรรมชาติ ประกอบด้วยป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าน้ำ ป่าซมู ที่แจ้ง และลอมฟาง รวม ๙ ชนิด ซึ่งจัดเป็นวิวิตจเสนาสนะ คือที่อยู่อาศัยอันสงัดวิเวก การเป็นอยู่เช่นนี้ถือเป็นการอันประเสริฐ ประพฤติขัดเกลาภิเลส ด้วยสำรวมอยู่อย่างมักน้อยสันโดษ ตามหลักธุดงค์วัตร ครบทั้ง ๑๓ ข้อ โดยเฉพาะหมวดเสนาสนะปฏิสังยุต ครอบคลุมเสนาสนะป่าทั้ง ๘ ชนิด ยกเว้นชนิดที่ ๙ ซึ่งเป็นของชาวบ้านคือลอมฟาง แต่เมื่อเข้าบ้านอนุญาตแล้วก็ถือเป็นอาสนะอันบริสุทธิ์เหมือนเสนาสนะป่าโดยทั่วไป

ครั้นต่อมามีเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ศรัทธาจะสร้างวิหารถวายภิกษุ ก็ทรงมีพระพุทธานุญาตให้รับได้พร้อมกับเสนาสนะอื่นๆ ด้วยอีก ๔ อย่าง รวมเป็น ๕ อย่าง ได้แก่ วิหาร [เช่นเดียวกับกุฎี คือเป็นสิ่งปลูกสร้างเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุ มิใช่ความหมายอย่างคำว่าวิหารในปัจจุบัน], อัทมโยค - เฝิงหรือเรือนมุงแถบเดียว, ปาสาถ ปราสาท - สิ่งปลูกสร้างเป็นชั้น ๆ, ทัมมิยะ - เรือนโล้น , คูหา - คูหาคือถ้ำ เสนาสนะทั้งหมดนี้ แม้แต่ถ้ำก็เป็นสิ่งปลูกสร้างทำเทียม มิใช่เป็นของเกิดมีเองตามธรรมชาติ หากมีผู้ศรัทธาสร้างถวายก็ให้ภิกษุรับได้

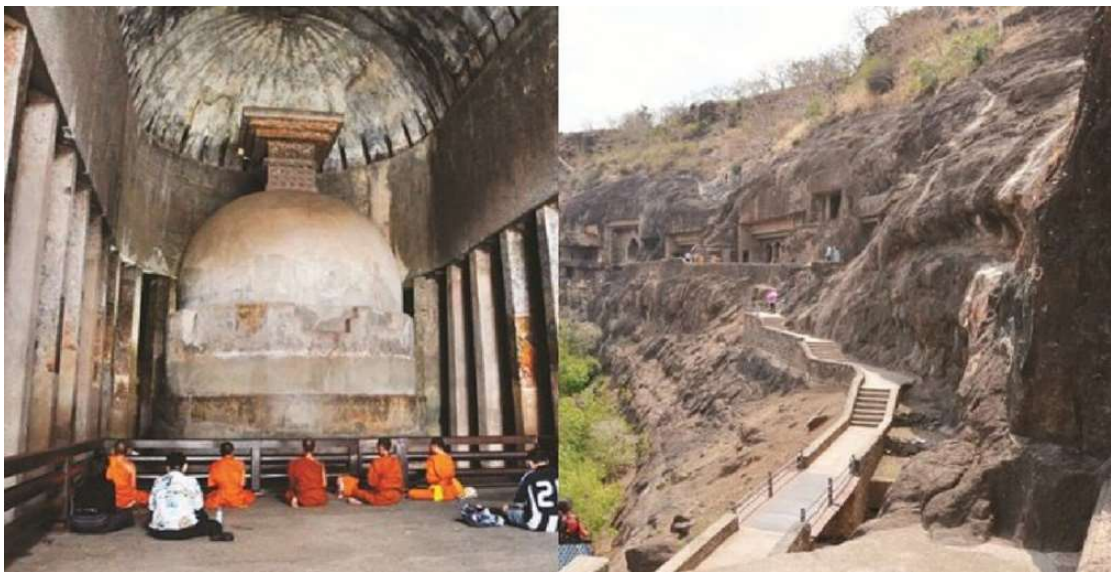
แม้ในกาลต่อมา จะมีผู้ถวายพื้นที่ให้เป็นสังฆารามคือที่อยู่อาศัยอย่างเป็นทางการเป็นหลักแหล่งของ ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข เช่นแห่งแรกคือพระเวฬุวันที่พระเจ้าพิมพิสารถวายพระพุทธเจ้า และภิกษุสงฆ์ และก็เป็นที่อยู่จำพรรษาแรก ณ สถานที่ที่ชื่อว่าเป็น “วัด” แม้ว่าพรรษาแรกจริงๆ คือ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงกรุงพาราณสี แต่นั่นเป็นเสนาสนะป่า มิใช่ที่เฉพาะอันมีผู้ถวายคือ พระเจ้าพิมพิสาร ณ พระเวฬุวัน และต่อมาก็มีผู้ศรัทธาถวายสวนป่าอีกหลายแห่ง เช่น ชิวกัมปวัน ปาวาสีกัมปวัน อัมพปาลีวัน นิโครธาราม และโฆสิตาราม แต่ก็ไม่มีหลักฐานปรากฏชัดว่า มีสิ่งปลูก สร้างลักษณะเป็นเสนาสนะอะไรบ้าง แต่ในยุคต้นพุทธกาล ภิกษุสงฆ์คงอยู่ภายในบริเวณสวนป่านั้นๆ ตามธรรมชาติ หากจะมีการก่อสร้างเป็นการถาวรวัตถุก็ น่าจะเกิดขึ้นภายหลังเมื่อมีการบัญญัติ สิกขาบท ว่าด้วยการสร้างกุฏิและวิหารในสังฆาภิเสกกันแล้ว

อนึ่ง ในการสร้างกุฏิวิหารเป็นที่อยู่อาศัยในช่วงแรกๆ นั้น มักเป็นไปตามความประสงค์ ของเจ้าภาพ ส่วนใหญ่ขาดความรู้ในหลักการก่อสร้าง เชิงวิศวกรรม และสถาปัตยกรรม จึงทำให้ สิ่งปลูกสร้างเหล่านั้นไม่มั่นคงแข็งแรง และมีปัญหาในการเข้าอยู่อาศัย เอาเฉพาะกุฏิวิหาร ไม่มี บานประตูบานหน้าต่าง มีแต่ช่องประตูหน้าต่างเข้าออก ทำให้สัตว์เลื้อยคลานมีพิษเข้ามาอาศัยอยู่ได้ บางแห่งไม่มีรั้วล้อม ไม่มีระเบียง ไม่มีท่อนระบายน้ำ แม้แต่เว็จกุฏิ (ห้องส้วม) ก็ไม่ถูกสุขลักษณะ โครง หลังคาไม่ดี ฝนตกจึงรั่ว หรือหลังคาพังทลายลงมา เรียกว่าเกิดปัญหาร้อยแปด ซึ่งพระพุทธเจ้าต้อง คอยแนะนำแก้ไขโดยตลอด จนกว่าการออกแบบและก่อสร้างจะได้มาตรฐานถูกต้องตามหลัก วิศวกรรมและสถาปัตยกรรม อย่างเช่นการก่อสร้างพระเชตวันมหาวิหารและบุพพาราม ในกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล ซึ่งจะได้วิเคราะห์ถึงบทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นต้นแบบนวัตกรรมในการ ก่อสร้างเสนาสนะต่อไป

ภาพเสนาสนะ (ประติมากรรมพุทธศาสนา)

ภาพที่ ๓.๑ เมืองตักศิลา (Taxila City) อดีตเมืองมหาวิทยาลัยที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของชมพูทวีป

ภาพที่ ๓.๒ ถ้ำอชันตา (Ajanta Caves) เมืองอรัญกาบาด รัฐมหาราษฏร์ ประเทศอินเดีย

บทที่ ๔

องค์ความรู้การสร้างนวัตกรรมการเสนาสนะ ที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย

๔.๑ ความนำ

การที่จะให้ทราบถึงบทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นต้นแบบในการสร้างนวัตกรรมการเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จำต้องศึกษาการก่อสร้างเสนาสนะในช่วงพุทธกาลตอนหลัง เพราะในช่วงแรกนั้นพระพุทธองค์ทรงอาศัยป่าเป็นที่อยู่อาศัย และในช่วงกลางก็ทรงมีพระพุทธานุญาตให้ภิกษุรับเสนาสนะที่มีผู้ศรัทธาส่งถวายได้ แต่ก็ยังขาดมาตรฐานการก่อสร้าง ซึ่งได้กล่าวแล้วในบทก่อน ในบทนี้จึงควรจะได้ศึกษาเพิ่มเติมถึงการก่อสร้างเสนาสนะในสมัยพุทธกาลตอนหลังๆ ซึ่งมีแบบแปลนการก่อสร้างอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการด้านสถาปัตยกรรมและวิศวกรรมไม่แพ้สมัยปัจจุบัน จากนั้นจึงจะวิเคราะห์ถึงพระอัจฉริยภาพของพระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นต้นแบบในการสร้างนวัตกรรมการเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และสุดท้ายจึงจะได้สังเคราะห์องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยมาเสนอเป็นแนวทางในการออกแบบและก่อสร้างเสนาสนะเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน

เพราะฉะนั้น โครงสร้างของบทนี้จะประกอบด้วย

๔.๑ ความนำ

๔.๒ วัดสำคัญในสมัยพุทธกาล

๔.๓ การสร้างวัดในประเทศไทย

๔.๔ องค์ความรู้การสร้างนวัตกรรมการเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย

๔.๕ สรุปความประจักษ์

๔.๒ วัดสำคัญในสมัยพุทธกาล

เมื่อแรกเริ่มเดิมทีในสมัยต้นพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าและพระสาวก พักพิงอาศัยอยู่ในวิเวตเสนาสนะ คือเสนาสนะอันสงัด ซึ่งมีอยู่ตามธรรมชาติ มี ๙ อย่าง ได้แก่ ป่า, โคนไม้, ภูเขา, ซอกเขา, ถ้ำ, ป่าช้า, ป่าช้า, ที่แจ้ง และลอมฟาง ครั้งต่อมาเมื่อผู้ศรัทธาจะขอสร้างเสนาสนะถวาย ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธานุญาตเสนาสนะที่ก่อสร้างขึ้น ๕ อย่าง ได้แก่ วิหาร คือเรือนที่อยู่หรือกุฏิ,

อัฒโยค คือเรือนมุงแถบเดียวหรือเพิง, ปราสาท คือเรือนชั้น, หัมมิมะ คือเรือนโล้น, कुหา คือคูหา หรือถ้ำที่สร้างขึ้นใหม่โดยเลียนแบบลักษณะถ้ำตามธรรมชาติ

ในยุคแรกๆ คำว่าวิหารและกุฎีมีความหมายเดียวกัน คือที่อยู่ของภิกษุ ถ้าภิกษุสร้างอยู่เองเรียกกุฎี ถ้ามีผู้สร้างถวายเรียกวิหาร นอกจากกุฎีและวิหารแล้ว คำว่าเสนาสนะยังรวมถึงอุปกรณ์และเครื่องใช้สอยในกุฎีวิหารด้วย เช่น เตียง ตั่ง โต๊ะ เก้าอี้ ที่นั่ง ที่นอน เสื่อ หมอน ฯลฯ ครั้นในกาลต่อมามีผู้ศรัทธาสร้างวิหารถวายภิกษุสงฆ์ คำว่าวิหารกินความหมายกว้างกว่าเดิม คือมากกว่าเรือนที่อาศัยของภิกษุ แต่คำว่ากุฎียังคงความหมายเดิม หมายถึงสิ่งปลูกสร้างเป็นหลังไว้เป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุ ผู้วิจัยเข้าใจว่าชาวบ้านเห็นภิกษุบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ตามอาสนะป่า คงจะไม่สบายนัก ต้องหลบแดดหลบฝน ต้องระมัดระวังสัตว์เลื้อยคลานมีพิษ เพราะพวกเหลือบรินไรต่างๆ จึงสร้างกุฎีหรือวิหารถวาย ในที่ของภิกษुरुบ้นั้นพักอาศัยอยู่ และโครงสร้างง่ายๆ อย่างลักษณะกระท่อมหรือศาลา มุงบังด้วยใบไม้ใบหญ้าที่เรียกว่า “บรรณศาลา” หรือทำเพิงหมาแหงนตามเชิงผาหรือหน้าถ้ำต่างๆ กุฎีวิหารอาจมีเพียงหลังเดียวหรือหลายหลัง แต่ไม่ถึงขั้นที่ภาษาไทยเรียกว่า “วัด”

ครั้นต่อมาในสมัยพุทธกาลตอนกลาง จำนวนภิกษุสงฆ์มีมากขึ้น ชาวบ้านที่เลื่อมใสในวัตรปฏิบัติของภิกษุสงฆ์มีมากขึ้น จึงพากันสร้างวัดถวาย และเป็นวัดที่มีภิกษุสงฆ์อยู่จำพรรษามากขึ้น และส่วนใหญ่อยู่ประจำ นอกจากช่วงออกพรรษาที่ออกจาริกไปเผยแผ่พระศาสนา ครั้นถึงฤดูกาลเข้าพรรษา ก็กลับเข้ามาจำพรรษาที่วัดนั้นๆ ตามเดิม และคนส่วนใหญ่ที่ศรัทธามาช่วยสร้างวิหาร คำว่าวิหารเลยกลายมาเป็นวัด คือหมายรวมเอาเนื้อที่ทั้งหมดตามที่กำหนดเขตแดนขึ้นไว้ และเมื่อมีพระพุทธานุญาตให้กำหนดแดนสีมาเพื่อเป็นที่ประกอบสังฆกรรม ที่เรียกว่าวิสุคามสีมา คือพระอุโบสถหรือโบสถ์ หรือที่ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อมีการสร้างพระสถูปเจดีย์เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรืออัฐิธาตุ ก็เป็นเครื่องหมายสำคัญของวัดไป

คำว่า “วัด” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้คำนิยามเพียงสั้นๆ ว่า “สถานที่ทางศาสนา โดยปรกติมีโบสถ์ วิหาร และที่อยู่ของสงฆ์หรือนักบวช เป็นต้น”^๑ ในสมัยพุทธกาลคำที่ตรงกับภาษาไทยว่า “วัด” มี ๓ คำ คือ วนะหรือวัน ซึ่งตามศัพท์แปลว่า “ป่า” เช่นเวฬุวัน, ชิวกัมพวัน, อัมพปาลีวัน, คำต่อมาคือคำว่า “อาราม” ตามศัพท์แปลว่าสถานที่เป็นที่มาเย็นดี นำเพไลดเพลิน นำรีนรมย์ ในทางพระวินัย หมายถึงสิ่งปลูกสร้างในอารามตลอดจนต้นไม้ เช่นนิโครธาราม, โฆสิตาราม, ปุพพาราม คำสุดท้ายคือ “วิหาร” หรือที่เป็นวัดขนาดใหญ่มากเรียกว่า “มหาวิหาร” เช่น พระเชตุวันมหาวิหาร ในภาษาไทย ใช้ทั้ง ๒ คำต่อท้ายชื่อวัดหรือสร้อยชื่อวัด เช่น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร, วัดบวรนิเวศวิหาร, วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร, วัด

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๕๙.

สุวรรณารามราชวรวิหาร เป็นต้น และยังมีอีกคำหนึ่งที่ใช้ในภาษาไทย คือ “อาวาส” เช่น วัดเทพศิรินทราวาส วัดมัชฌิมาวาส แม้แต่ชื่อวัดหงสาวาสสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ได้รับพระราชทานนามใหม่ว่า วัดหงส์รัตนาราม ดังนี้ เป็นต้น ในภาษาไทย กฎียังมีความหมายว่ากฎิตามเดิม คือที่อยู่ของภิกษุสงฆ์ ส่วนคำว่าวิหาร ถ้าพูดว่าวิหารเฉยๆ หมายถึงสิ่งปลูกสร้างขนาดใหญ่เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญ มีรูปทรงและขนาดเหมือนพระอุโบสถ หากนำไปต่อท้ายหรือสร้อยชื่อวัด ก็หมายถึงวัดไป

เมื่อกล่าวถึงวัดที่ปรากฏชื่อในสมัยพุทธกาลมีเพียงไม่ถึง ๑๐ วัด อาจมีผู้สงสัยว่า ในสมัยพุทธกาลมีภิกษุสงฆ์เป็นจำนวนมาก ซึ่งกระจายกันอยู่เกือบเรียกว่าทุกแคว้นของชมพูทวีป ทั้งมีคหบดีคหปตานี พระราชามหากษัตริย์เลื่อมใสในพระพุทธศาสนานับไม่ถ้วน และคงมีผู้ศรัทธาสั่งสร้างวัดถวายภิกษุสงฆ์เป็นจำนวนมาก น่าจะหลักพันหรือถึงหลักหมื่นด้วยซ้ำไป ไม่น่าจะมีน้อยนิดเพียงไม่เกิน ๑๐ วัดเท่านั้น

ข้อสงสัยนี้ไขให้กระจ่างได้โดยง่าย เพราะการค้นหาลักพระธรรมวินัยก็ดี เรื่องบุคคลและสถานที่ก็ดี เราสำรวจได้จากพระไตรปิฎก เมื่อคราวสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๑ นั้น ท่านจะเริ่มซักถามหรือสอบถามกันว่า เรื่องนี้เรื่องนั้นเกิดขึ้นที่ไหน ปรารถนาใคร เรื่องอะไร และลงเอยอย่างไร เทียบภาษาอังกฤษว่า “What, When, Where, Why และ Who, Whom, Whose” ยกตัวอย่างเช่น เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จจากอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อไปโปรดพระเจ้าพิมพิสารพร้อมด้วยบริวาร ประทับอยู่ภายใต้ต้นไทรต้นหนึ่งมีชื่อว่า สุประดิษฐาน ในลัญจิวัน (สวนตาลหนุ่ม) เขตกรุงราชคฤห์ ครั้นต่อมาพระเจ้าพิมพิสารทรงถวายพระเวฬุวันแด่พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์^๒ หรือในกัมมัตถสูตร พระอานนท์แถลงว่า “ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี...”^๓ แต่บางครั้งพระพุทธเจ้าก็ได้ประทับที่อารามแห่งใดแห่งหนึ่ง แต่เป็นสถานที่อื่น เช่น “สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นอังคะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จถึงกรุงจัมปา ประทับอยู่ที่สระโบกขรณีชื่อ คัคครา....”^๔

แม้ในเรื่องการบัญญัติพระวินัยก็เช่นเดียวกัน เช่น คราวทรงบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ เกี่ยวกับเรื่องพระสุทินกัณฑ์บุตร เสพเมถุนกับภริยาเก่าจนตั้งท้อง เรื่องก็เริ่มว่า “สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ควงต้นสะเดา อันเป็นที่อยู่ของนเรหุยกัษ เขตเมืองเวรัญชา พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป”^๕ จะเห็นได้ว่าเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท และทรงแสดงธรรมจะระบุสถานที่เสมอ เช่นในพรรษาที่ ๑๔ และหลังพรรษาที่ ๑๙ ไปแล้ว พระพุทธเจ้าจะ

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕-๕๙/๖๖-๗๒.

^๓ อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๑.

^๔ ที.สี. (ไทย) ๙/๓๐๐/๑๑๑.

^๕ วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑/๑.

ประทับจำพรรษาอยู่ในพระเชตะวันและบุพพาราม ๒ แห่งรวมกันถึง ๒๕ พรรษา เรื่องในพระไตรปิฎก ก็จะเกิดขึ้นที่นี่ ส่วนกรณีที่พระสาวกออกไปเผยแผ่พระศาสนาอยู่ในแคว้นต่างๆ และตั้งหลักอยู่ประจำ ที่นั้นๆ ซึ่งก็แน่นอนว่าต้องมีผู้ศรัทธาสร้างวัดถวายเป็นจำนวนมาก แต่เมื่อไม่มีเรื่องเกี่ยวข้องกับ พระพุทธเจ้า คือพระพุทธรูปไม่ได้ทรงบัญญัติพระวินัยหรือทรงแสดงธรรมที่นั่น จึงไม่ปรากฏชื่อสถานที่ว่าเป็นวัดหรือมีใช้วัดปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก

ในคัมภีร์ปริวาร กล่าวถึงเรื่องที่พระอุบาลีเถระเข้าไปเฝ้าทูลถามปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธรูปเจ้า เรื่องสถานที่ทรงบัญญัติสิกขาบท มีเรื่องปรากฏดังนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า

“เธอหม่าเฉียวบ่า ประณมมือ ดูเหมือนมีความมุ่งหวัง มา ณ สถานที่นี้เพื่อประโยชน์อะไร”

ท่านพระอุบาลีกราบทูลว่า

“สิกขาบทที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ในวินัยทั้งสอง มาสู่อุทเทสทุกวันอุโบสถนั้นมีเท่าไร ทรงบัญญัติ ณ พระนครกีนคร”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“ปัญญาของเธอดี เธอสอบถามอย่างแยบคาย เพราะฉะนั้น เราจึงบอกเธอ สมกับที่เธอฉลาด ถาม

สิกขาบทที่บัญญัติไว้ในวินัยทั้งสองมาสู่อุทเทสทุกวันอุโบสถนั้นมี ๓๕๐ สิกขาบท เราบัญญัติ ณ พระนคร ๗ นคร”

พระอุบาลีกราบทูลว่า

“สิกขาบทที่ทรงบัญญัติ ณ พระนคร ๗ นคร พระนครไหนบ้าง ขอพระองค์ได้โปรดชี้แจงพระนคร ๗ นครนั้น แก่ข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าได้ฟังถ้อยพระดำรัสของพระองค์แล้วจะปฏิบัติ ข้อ นั้นจะพึงมีเพื่อความเกื้อกูลแก่ข้าพระพุทธเจ้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“สิกขาบทเหล่านั้น เราบัญญัติ ณ กรุงเวสาลี ณ กรุงราชคฤห์

ณ กรุงสาวัตถี ณ เมืองอาฬวี ณ กรุงโกสัมพี

ณ แคว้นสักกะ ณ ภัคคชนบท”

สิกขาบทบัญญัติ

พระอุบาลีกราบทูลว่า

“สิกขาบทที่ทรงบัญญัติ ณ กรุงเวสาลีมีเท่าไร

ณ กรุงราชคฤห์มีเท่าไร ณ กรุงสาวัตถีมีเท่าไร

ณ เมืองอาฬวีมีเท่าไร ณ กรุงโกสัมพีมีเท่าไร

ณ แคว้นสักกะมีเท่าไร ณ ภัคคชนบทมีเท่าไร
 พระองค์อันข้าพระพุทธเจ้าทูลถามแล้ว ขอได้โปรดตอบชื่อนั้น
 แก่ข้าพระพุทธเจ้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“สิกขาบทที่บัญญัติ ณ กรุงเวสาลีมี ๑๐ สิกขาบท
 ณ กรุงราชคฤห์มี ๒๑ สิกขาบท ณ กรุงสาวัตถี
 รวมทั้งหมดมี ๒๙๔ สิกขาบท ณ เมืองอาฬวีมี ๖ สิกขาบท
 ณ กรุงโกสัมพีมี ๘ สิกขาบท ณ แคว้นสักกะมี ๘ สิกขาบท
 ณ ภัคคชนบทมี ๓ สิกขาบท^๖

ดังนั้น ชื่อวัดที่ปรากฏในพระไตรปิฎกจึงมีน้อยมาก จึงขอประมวลมาเพียงคร่าวๆ
 ดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ พระเวฬุวัน

พระเวฬุวัน เป็นป่าไผ่ เป็นสวนที่ประพาสพักผ่อนของพระเจ้าพิมพิสาร อยู่ไม่ใกล้ไม่ไกล
 จากพระนครราชคฤห์ เป็นที่ร่มรื่นสงบเงียบ มีทางไปมาสะดวก พระเจ้าพิมพิสารถวายเป็นสังฆาราม
 นับเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา เมื่อถวายนั้นคงเป็นแค่สวนป่า หรือพระราชอุทยาน ไม่มีสิ่ง
 ปลูกสร้างเป็นถาวรวัตถุ เรียกว่าเป็นเสนาสนะป่า และในกาลต่อมาก็ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการ
 ก่อสร้างกุฏิหรือวิหารแต่อย่างใด

เรื่องพระเวฬุวัน ปรากฏในคัมภีร์มหาวรรค แห่งพระวินัยปิฎก (ซึ่งสืบจากลัทธิวัน) เมื่อ
 คราวที่พระพุทธเจ้าทรงนำพระชฎิล ๓ ฟัน้องและบริวาร ๑,๐๐๐ รูป ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์ เดินทาง
 สู่กรุงราชคฤห์ โดยเข้าประทับแรมที่ลัทธิวัน (สวนตาลหนุ่ม) ต่อจากนั้นพระเจ้าพิมพิสารทรงทราบ
 พระกิตติศัพท์ จึงเสด็จมาเฝ้าพร้อมด้วยราชบริพาร ณ ลัทธิวัน ดังความต่อไปนี้

ขณะนั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพนครรัฐได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว
 หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจถึงความเป็นผู้แก่แล้ว ไม่ต้องเชื่อ
 ผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา ได้ทูลพระผู้มีพระภาคว่า “เมื่อก่อนหม่อมฉันยังเป็นพระกุมาร ได้มี
 ความปรารถนา ๕ ประการ พระพุทธเจ้าข้า บัดนี้ความปรารถนา ๕ ประการเหล่านั้นของหม่อมฉัน
 สำเร็จแล้ว คือ

^๖ วิ.ม. (ไทย) ๘/๓๓๕/๕๐๕-๕๐๖.

๑. เมื่อก่อนหม่อมฉันยังเป็นพระกุมารได้มีความปรารถนาว่า ไฉนหนอ พสกนิกรพึงอภิเษกเราในราชสมบัติ นี่เป็นความปรารถนาของหม่อมฉันประการที่ ๑ พระพุทธเจ้าข้า บัดนี้ความปรารถนานั้นของหม่อมฉันสำเร็จแล้ว

๒. ขอพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพึงเสด็จมาสู่แว่นแคว้นของหม่อมฉันนั้น นี่เป็นความปรารถนาของหม่อมฉันประการที่ ๒ พระพุทธเจ้าข้า บัดนี้ความปรารถนานั้นของหม่อมฉันสำเร็จแล้ว

๓. ขอหม่อมฉันพึงเข้าไปนั่งใกล้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น นี่เป็นความปรารถนาของหม่อมฉันประการที่ ๓ พระพุทธเจ้าข้า บัดนี้ความปรารถนานั้นของหม่อมฉันสำเร็จแล้ว

๔. ขอพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นพึงแสดงธรรมแก่หม่อมฉัน นี่เป็นความปรารถนาของหม่อมฉันประการที่ ๔ พระพุทธเจ้าข้า บัดนี้ความปรารถนานั้นของหม่อมฉันสำเร็จแล้ว

๕. ขอหม่อมฉันพึงรู้ทั่วถึงธรรมของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น นี่เป็นความปรารถนาของหม่อมฉันประการที่ ๕ พระพุทธเจ้าข้า บัดนี้ความปรารถนานั้นของหม่อมฉันสำเร็จแล้ว

เมื่อก่อนหม่อมฉันยังเป็นพระกุมาร ได้มีความปรารถนา ๕ ประการเหล่านี้พระพุทธเจ้าข้า บัดนี้ความปรารถนา ๕ ประการเหล่านั้นของหม่อมฉันสำเร็จแล้ว พระองค์ผู้เจริญ ภาชิตของพระองค์ ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระองค์ผู้เจริญ ภาชิตของ พระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหลายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด ด้วยตั้งใจว่า คนมืตาดีจักเห็นรูป พระองค์ผู้เจริญหม่อมฉันนี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคพร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงจำหม่อมฉันว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต และขอพระผู้มีพระภาคพร้อมกับภิกษุสงฆ์ทรงรับ คำอาราธนาของหม่อมฉันเพื่อเจริญกุศลในวันพรุ่งนี้เถิด พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยดุขณิภาพแล้ว

ครั้นพระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐทรงทราบว่พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้ว จึงเสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค ทรงทำประทักษิณแล้วเสด็จกลับ ผ่านราตรีนั้นไป รับสั่งให้ตระเตรียมของเคี้ยวของฉันอันประณีตไว้ แล้วให้เจ้าพนักงานไปกราบทูลกัตตกาลว่า “ได้เวลาแล้ว พระพุทธเจ้าข้า ภัตตาหารเสร็จแล้ว”

ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงอันตราวาสกแล้วถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ราว ๑,๐๐๐ รูป ล้วนเคยเป็นขฤลทั้งนั้น...

เรื่องทรงรับพระเวฬุวันเป็นวัดแห่งแรก

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสาร จอมทัมมครรัฐ ครั้นถึงแล้วจึงประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวายพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ขณะนั้น พระเจ้าพิมพิสาร จอมทัมมครรัฐ ทรงนำของเคี้ยวของฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขด้วย

พระองค์เอง กระทั่งพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้ว ทรงห้ามภัตตาหารแล้ว ละพระหัตถ์จากบาตร จึงประทับนั่ง ณ ที่สมควร ท้าวเธอทรงดำริว่า “พระผู้มีพระภาคควรประทับที่ไหนหนอ ที่แห่งใดอยู่ไม่ไกลและไม่ใกล้จากหมู่บ้านนัก คมนาคมสะดวก ผู้ประสงคฺ์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงบ เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำการลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น จึงมีพระราชดำริว่า “อุทยานเวฬุวันของเรานี้ไม่ไกลและไม่ใกล้จากหมู่บ้านนัก คมนาคมสะดวก ผู้ประสงคฺ์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงบ เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำการลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น อย่ากระนั้นเลย เราพึงถวายอุทยานเวฬุวันแด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข” แล้วทรงจับพระสุวรรณภิงคาร หลั่งน้ำน้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคด้วยพระราชดำรัสว่า “หม่อมฉันขอถวายอุทยานเวฬุวันนั้นแด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคทรงรับอารามแล้ว ทรงชี้แจงให้พระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครุฑเห็นชัดเจนในใญ่อยากเข้าไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแก่กล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา แล้วเสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับเสด็จกลับ ต่อมา พระพุทธองค์ ได้ทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนั้นเป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม”^๗

ตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา แห่งการบำเพ็ญพุทธกิจ พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับแรมที่พระเวฬุวันหลายครั้ง แต่ทรงอยู่จำพรรษาเพียง ๓ พรรษาเท่านั้น คือพรรษาที่ ๒ พรรษาที่ ๑๗ และพรรษาที่ ๒๐ เพราะหลังจากนั้นประทับจำอยู่จำพรรษาในระหว่างพระเชตวันมหาวิหารและปุพพารามในกรุงสาวัตถี ๒๔ พรรษา โดยก่อนหน้านั้นคือในพรรษาที่ ๑๔ ทรงจำพรรษาที่พระเชตวันมหาวิหารมาแล้ว นับรวมคราวนี้อีก ๑๘ พรรษา จึงเป็น ๑๙ พรรษา เฉพาะปุพพาราม จำพรรษารวม ๖ พรรษา จึงเป็น ๒๕ พรรษา ส่วนพรรษาสุดท้ายคือพรรษาที่ ๔๕ ทรงจำพรรษาที่เวฬุคาม ใกล้กรุงเวสาลี (ไพศาลี) แคว้นวัชชี หลังจากนั้นอีก ๔ เดือน ก็ทรงปลงพระชนมายุสังขารเมื่อวันเพ็ญกลางเดือน ๓ (มาฆบูชา) และอีก ๓ เดือนหลังจากนั้น ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ สาละวันทยานกรุงกุสินารา แคว้นมัลละ เมื่อวันเพ็ญกลางเดือน ๖ (วิสาขบูชา)

๔.๒.๒ ชิวกัมพวัน / ชิวกัมพวนาราม

ชิวกัมพวันหรือชิวกัมพวนาราม เป็นชื่อวัดที่หมอชิวโกมารภัจ แพทย์หลวงประจำราชสำนักของพระเจ้าพิมพิสาร และเป็นแพทย์ประจำพระพุทธองค์รวมถึงภิกษุสงฆ์ ถวายสวนมะม่วงของตนแด่พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์เป็นที่พักแรม

^๗ วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๗-๕๙/๖๘-๗๒.

หมอชีวกโกมารภัจมีประวัติอันน่าสนใจมาก ถือเป็นบุคคลแบบอย่างทั้งในด้านการสร้างเนื้อสร้างตัว และการเป็นชาวพุทธที่เข้มแข็งมาก ท่านได้รับพระดำรัสยกย่องเป็นเอตทัคคะในบรรดาอุบาสกผู้เลื่อมใสในบุคคล จึงขอนำเสนอประวัติเบื้องต้นของท่านไว้ ณ ที่นี้

๔.๒.๒.๑ ประวัติหมอชีวกโกมารภัจ

เรื่องคณะภุมมพิชชากรุงราชคฤห์พบหญิงงามเมืองชื่ออัมพปาลี

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น กรุงเวสาลีเป็นถิ่นอุดมสมบูรณ์ มีอาณาเขตกว้างขวาง พลเมืองมาก มีคนค้ำคั่งหาข้าวปลาอาหารง่าย มีปราสาท ๗,๗๐๗ เรือนยอด ๗,๗๐๗ สวนดอกไม้ ๗,๗๐๗ สระโบกขรณี ๗,๗๐๗ และมีหญิงงามเมืองชื่ออัมพปาลี รูปร่าง น่ารัก น่าชม มีผิวพรรณผุดผ่องอย่างยิ่ง เธอชำนาญการพ้อนรำ ขับร้อง และประโคมดนตรี คนทั้งหลายที่ต้องการจะพาเธอไปร่วมอภิรมย์ด้วยต้องจ่ายค่าตัวถึงคินละ ๕๐ กหาปณะ ก็เพราะนางอัมพปาลี นี้แหละที่ทำให้กรุงเวสาลีมีเสน่ห์และมีความงดงามเป็นพิเศษ

ครั้งนั้น คณะภุมมพิชชากรุงราชคฤห์ เดินทางไปกรุงเวสาลีด้วยฐานะจำเป็นบางอย่าง ได้พบเห็นกรุงเวสาลีที่อุดมสมบูรณ์ มีอาณาเขตกว้างขวาง พลเมืองมาก มีคนค้ำคั่งหาข้าวปลาอาหารง่าย มีปราสาท ๗,๗๐๗ เรือนยอด ๗,๗๐๗ สวนดอกไม้ ๗,๗๐๗ สระโบกขรณี ๗,๗๐๗ และมีหญิงงามเมืองชื่ออัมพปาลี มีรูปร่าง น่ารัก น่าชม มีผิวพรรณผุดผ่องอย่างยิ่ง เธอชำนาญการพ้อนรำ ขับร้อง และประโคมดนตรี คนทั้งหลายที่ต้องการจะพาเธอไปร่วมอภิรมย์ด้วย ต้องจ่ายค่าตัวถึงคินละ ๕๐ กหาปณะ ก็เพราะนางอัมพปาลีนี้แหละที่ทำให้กรุงเวสาลีมีเสน่ห์และมีความงดงามเป็นพิเศษ

ครั้นคณะภุมมพิชชากรุงราชคฤห์เสร็จธุระที่จำเป็นในกรุงเวสาลีแล้ว เดินทางกลับมายังกรุงราชคฤห์ เข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐได้กราบทูลว่า “ขอเดชะ กรุงเวสาลีเป็นถิ่นที่อุดมสมบูรณ์ มีอาณาเขตกว้างขวาง พลเมืองมาก มีคนค้ำคั่งหาข้าวปลาอาหารง่าย มีปราสาท ๗,๗๐๗ เรือนยอด ๗,๗๐๗ สวนดอกไม้ ๗,๗๐๗ สระโบกขรณี ๗,๗๐๗ และมีหญิงงามเมืองชื่ออัมพปาลี มีรูปร่าง น่ารัก น่าชม มีผิวพรรณผุดผ่องอย่างยิ่ง เธอชำนาญการพ้อนรำ ขับร้อง และประโคมดนตรี คนทั้งหลายที่ต้องการจะพาเธอไปร่วมอภิรมย์ด้วย ต้องจ่ายค่าตัวถึงคินละ ๕๐ กหาปณะ ก็เพราะนางอัมพปาลีนี้แหละที่ทำให้กรุงเวสาลีมีเสน่ห์ และมีความงดงามเป็นพิเศษ ขอเดชะ แม้ชาวเราตั้งตำแหน่งหญิงงามเมืองขึ้นบ้างก็จะเป็นการดี”

พระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐรับสั่งว่า “พนาย ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงหาเด็กสาวผู้มีความงามอย่างนั้นที่ควรคัดเลือกให้เป็นหญิงงามเมือง”

เรื่องบุตรของหญิงงามเมืองชื่อสาลาวตี

ก็สมัยนั้น ในกรุงราชคฤห์ มีเด็กสาวชื่อสาลาวตีมีรูปร่าง น่ารัก น่าชม มีผิวพรรณผุดผ่อง อย่างยิ่ง คณะภุมมพิชชากรกรุงราชคฤห์จึงคัดเลือกเธอให้เป็นหญิงงามเมือง เมื่อเธอได้รับเลือกไม่นานนัก ก็เป็นผู้ชำนาญในการพ้อนรำ ขับร้อง และประโคมดนตรี คนทั้งหลายที่ต้องการจะพาเธอไปร่วม อภิรมย์ด้วย ต้องจ่ายค่าตัวถึงคืบละ ๑๐๐ กหาปณะ ต่อมาเธอมีครรภ์จึงคิดว่า “ธรรมดาสตรีมีครรภ์ ไม่เป็นที่ชอบใจของบุรุษ ถ้าใครทราบว่ามีครรภ์ ลาภผลของเราจะเสื่อมหมด อย่างกระนั้นเลย เรา ควรแจ้ง ว่าเราป่วย” แล้วได้ส่งคนเฝ้าประตูลี้ว่า “นายประตูลี้ ท่านอย่าอนุญาตให้ชายใดเข้ามา ถ้ามี คนถามหาดิฉัน ก็จงตอบให้เขาทราบว่าดิฉันเป็นไข้”

คนเฝ้าประตูลี้รับคำของหญิงงามเมืองชื่อสาลาวตีว่าจะปฏิบัติตามคำสั่งนั้น ต่อมา เมื่อนางมีครรภ์ครบกำหนดคลอดจึงได้คลอดบุตรชาย ได้กำชับหญิงรับใช้ว่า “แม่สาวใช้ เธอจงวางทารก คนนี้ในกระดิ่งเก่า ๆ แล้วนำออกไปทิ้งที่กองขยะ” หญิงรับใช้รับคำแล้ววางทารกลงในกระดิ่งเก่า ๆ นำออกไปทิ้งที่กองขยะ

ก็เวลานั้นเป็นเวลาเช้า เจ้าชายอภัยกำลังเสด็จเข้าสู่พระราชวัง ได้ทอดพระเนตรเห็นทารก นั้นถูกฝูงกาแหวดล้อม จึงตรัสถามคนทั้งหลายว่า “พนาย ฝูงการุมล้อมอะไร”

คนเหล่านั้นกราบทูลว่า “ทารกพระเจ้าข้า”

เจ้าชายอภัยตรัสถามว่า “เขายังมีชีวิตอยู่หรือ”

คนเหล่านั้นกราบทูลว่า “ยังมีชีวิตอยู่ พระเจ้าข้า”

เจ้าชายอภัยตรัสถามว่า “ถ้าเช่นนั้น จงนำทารกไปในพระราชวังของเรามอบให้แม่นม ดูแล”

คนเหล่านั้นรับสนองพระบัญชาแล้ว นำทารกนั้นไปวังเจ้าชายมอบให้แม่นมว่า “โปรด เลี้ยงไว้ด้วย” แล้วตั้งชื่อทารกนั้นว่า “ชิวก” เพราะบังถึงคำว่า “ยังมีชีวิตอยู่” ตั้งชื่อว่า “โกมารภัก” เพราะเป็นผู้ที่เจ้าชายรับสั่งให้เลี้ยงไว้

ไม่นานนัก ชิวกโกมารภัก เจริญวัยรู้เดียงสา เขาเข้าเฝ้าเจ้าชายอภัยกราบทูลถามว่า “ใคร คือบิดามารดาของเกล้ากระหม่อม พระเจ้าข้า”

เจ้าชายอภัยรับสั่งว่า “พ่อชิวก แม่ตัวเราก็ไม่รู้จักมารดาของเจ้า แต่เราคือบิดาของเจ้า เพราะเราให้เลี้ยงเจ้าไว้”

ชิวกโกมารภักคิดว่า “คนที่ไม่มีความดีจะเข้าพึ่งราชสกุลนี้ได้ยาก อย่างกระนั้นเลย เราควร เรียนศิลปวิทยาไว้”

เรื่องชีวิตเดินทางไปกรุงเทพมหานคร

สมัยนั้น นายแพทย์ทศปาโมกษ์ ตั้งสำนักอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร ชิวโกมารักไม่กราบทูลลาเจ้าชายอภัย ลอบเดินทางรอนแรมไปจนถึงกรุงเทพมหานคร เข้าไปหานายแพทย์ผู้นั้นแล้วบอกว่า “ท่านอาจารย์ ผมใคร่จะศึกษาศิลปวิทยา”

นายแพทย์กล่าวว่า “พ่อชิวก ถ้าเช่นนั้นเธอจงศึกษาเถิด”

ครั้งนั้น ชิวโกมารักเรียนได้มาก เรียนได้รวดเร็ว ทรงจำได้ดี ที่เรียนไว้ก็ไม่ลืมเลือน พอล่วงมาได้ ๗ ปี จึงได้มีความคิดดังนี้ว่า “เราเรียนได้มาก เรียนได้รวดเร็ว ทรงจำได้ดี ที่เรียนไว้ก็ไม่ลืมเลือน และเรียนมาถึง ๗ ปีแล้วก็ยังไม่จบศิลปวิทยานี้ เมื่อไรจะจบศิลปวิทยานี้สักที” ลำดับนั้น ชิวโกมารัก เข้าไปหานายแพทย์ ณ ที่อยู่ถามว่า “ท่านอาจารย์ ผมเรียนศิลปวิทยาได้มาก เรียนได้เร็ว ทรงจำได้ดี ที่เรียนไว้ก็ไม่ลืมเลือน และเรียนมาถึง ๗ ปีแล้วก็ยังไม่จบศิลปวิทยานี้ เมื่อไรจะจบศิลปวิทยานี้สักทีเล่าขอรับ”

นายแพทย์ตอบว่า “พ่อชิวก ถ้าเช่นนั้นเธอจงถือเสียมแล้วเที่ยวไปรอบ ๆ กรุงเทพมหานคร ในระยะ ๑ โยชน์ พบสิ่งที่ไม่ใช่ตัวยากก็จงนำมาด้วย”

ชิวโกมารักรับคำของนายแพทย์แล้วถือเสียมเดินไปรอบ ๆ กรุงเทพมหานคร ในระยะ ๑ โยชน์ ไม่พบเห็นสิ่งใดที่ไม่เป็นตัวยากอย่างเดียว จึงเดินทางกลับไปหานายแพทย์ ณ ที่อยู่ กราบเรียนว่า “ท่านอาจารย์ ผมเดินไปรอบ ๆ กรุงเทพมหานคร ในระยะ ๑ โยชน์แล้ว ไม่พบเห็นสิ่งใดที่ไม่เป็นตัวยากสักอย่างหนึ่ง”

นายแพทย์บอกว่า “พ่อชิวก เธอเรียนได้ดีแล้ว ความรู้เท่านี้พอครองชีพได้” แล้วได้ให้เสียมเดินทางเล็กน้อยแก่ชิวโกมารัก

ต่อมา ชิวโกมารักถือเสียมออกเดินทางมุ่งไปกรุงราชคฤห์ ระหว่างทางเสียมหมดลงที่กรุงสาเกต ได้ตระหนักว่า ทางเหล่านี้กันดาร ขาดแคลนน้ำและอาหาร คนไม่มีเสียม เดินทางไปจะลำบาก ถ้ากระไร เราพึงหาเสียมทาง”^๘

ในโอกาสนี้ หมอชิวโกมารัก ได้แสดงความรู้ความสามารถรักษาภรรยาเศรษฐีเมืองสาเกต ซึ่งป่วยเป็นโรคปวดศีรษะ เป็นเวลา ๗ ปี นายแพทย์ทศปาโมกษ์คนสำคัญหลายคนมารักษา ก็ไม่สามารถรักษาให้หายได้ แต่ได้เงินไปเป็นจำนวนมาก หมอชิวโกมารักได้วินิจฉัยโรคแล้วให้ยา ทำให้ภรรยาเศรษฐีผู้นั้นหาย ได้รับเงินรางวัลค่ารักษาจากผู้ป่วย บุตรของผู้ป่วย สะเก็ดของผู้ป่วย ท่านเศรษฐีสามีของผู้ป่วย รวมแล้วหมอชิวโกมารัก รับเงิน ๑๖,๐๐๐ กหาปณะ พร้อมกับทาส ทาสี และรถม้า บรรทุกสมบัติออกเดินทางไปกรุงราชคฤห์ นำทรัพย์ทั้งหมดขึ้นถวายเจ้าชายอภัยราชกุมาร

^๘ วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๒๖-๓๒๙/๑๗๙-๑๘๒.

แต่พระองค์ไม่ทรงรับ ตรัสว่า อย่าเลยชิวก ทรัพย์สินนี้เป็นของเจ้าคนเดียว เจ้าสร้างบ้านอยู่ในบริเวณวังของเราเถิด

ต่อมายังได้รักษาพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งประชวรเป็นริดสีดวงทวาร ประสบทุกขเวทนา และเงินอายุคำพูดและหัวเราะเยาะของพวกนางสนมกรมในว่า “เวลานี้พระราชาทรงมีฤดู (ประจำเดือน) ต่อมาพระโลหิตเกิดแก่พระองค์ อีกไม่นานก็คงจะมีพระประสูติกาล” เมื่อหมอชิวกโกมารภักจถวายการรักษาพระองค์หายขาด ทำให้พอพระทัยและจะพระราชทานทรัพย์สินเป็นอันมากให้ แต่หมอชิวกไม่รับ กราบทูลว่า “อย่าเลยพระพุทธเจ้าข้า พระองค์โปรดระลึกว่าเป็นหน้าที่ของข้าพระองค์” พระเจ้าพิมพิสารจึงตรัสว่า “ถ้าอย่างนี้ เจ้าจงบำรุงเรากับพวกฝ่ายใน และภิกษุสงฆ์ผู้มีพระผู้มีพระภาคทรงเป็นประธาน” หมอชิวกโกมารภักจึงได้รับตำแหน่งแพทย์หลวงประจำราชสำนักของพระเจ้าพิมพิสาร และแพทย์ประจำองค์พระพุทธเจ้านับแต่บัดนั้นมา

นอกจากนี้ ยังได้รักษาโรคปวดศีรษะเรื้อรังของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ให้หายขาด, รักษาโรคเนื้องอกในลำไส้ของบุตรเศรษฐีผู้หนึ่งให้หายขาด, รักษาโรคผอมเหลือง (วรรณโรค) ของพระเจ้าจันทปัชชิต กรุงอุชเชนี แคว้นอวันตี ให้หายขาด แต่ละรายได้รับรางวัลเป็นเงินทองและข้าวของมีค่าเป็นจำนวนมาก^๙

หมอชิวกเป็นแพทย์ประจำพระพุทธเจ้า จึงมีความเลื่อมใสในพระพุทธองค์มาก ท่านได้บรรลุตถธรรมเป็นพระโสดาบัน และด้วยศรัทธาในพระพุทธเจ้า ปรรณนาจะไปเฝ้าวันละ ๒-๓ ครั้ง เห็นว่าพระเวฬุวันที่พระเจ้าพิมพิสารถวายนั้ไกลเกินไป จึงสร้างวัดถวายนอัมวันคือสวนมะม่วงของตน เรียกกันว่า **ชิวกัมพวัน** (สวนมะม่วงของหมอชิวก) และด้วยเหตุที่หมอชิวกโกมารภักเป็นแพทย์ประจำคณะสงฆ์และเป็นผู้มีศรัทธาเอาใจใส่บำรุงพระสงฆ์มาก จึงเป็นเหตุให้คนมาบวชเพื่ออาศัยวัดเป็นที่รักษาตัวเป็นจำนวนมาก จนหมอชิวกโกมารภักต้องทูลเสนอพระพุทธเจ้าให้ทรงบัญญัติข้อห้ามมิให้รับบวชคนเจ็บป่วยด้วยโรคบางชนิด นอกจากนั้น หมอชิวกโกมารภักได้กราบทูลเสนอให้ทรงอนุญาตที่จิงกรมและเรือนไฟ เพื่อเป็นที่บริหารกายช่วยรักษาสุขภาพของภิกษุทั้งหลาย^{๑๐}

อนึ่ง เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูเริ่มน้อมพระทัยมาทางพระศาสนา หมอชิวกโกมารภักก็ทูลแนะนำให้เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ชิวกัมพวันด้วย

การสร้างชิวกัมพวัน

เนื่องจากชิวกัมพวันอยู่ในเขตใกล้กรุงราชคฤห์ พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับพักแรมในบางคราว แต่ไม่เคยเสด็จจำพรรษาที่นี่ เพราะต้องทรงจำพรรษาในกรุงราชคฤห์ ก็เป็นการสมควรที่จะทรงจำพรรษา ณ พระเวฬุวันเท่านั้น เพราะเป็นพระอารามหลวงแห่งแรกที่พระเจ้าพิมพิสารทรงน้อมถวาย

^๙ วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๒๖-๓๓๕/๑๗๙-๑๘๔.

^{๑๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๖๐/๓๓-๓๗.

ชื่อของวัดชีวกัมพวันปรากฏเด่นชัดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อหมอชีวกโกมารภัจทูลแนะนำให้พระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ อารามของตน ดังเรื่องปรากฏในสามัญญผลสูตร ที่ขนิยายสี่ชั้นชววรรค ดังนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของหมอชีวก โกมารภัจ เขตกรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่จำนวน ๑,๒๕๐ รูป สมัยนั้นแล ในคืนวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ อันเป็นวันอุโบสถของเดือนที่ ๔ ซึ่งเป็นเดือนที่มีดอกโกมุท บานสะพรั่ง พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่า อชาตศัตรู เวเทหิบุตร มีอำมาตย์แวดล้อม ประทับนั่งอยู่บนปราสาทชั้นบน ขณะนั้น ท้าวเธอทรงเปล่งอุทานว่า “ราตรีสว่างไสวน่ารื่นรมย์ งดงาม น่าชื่นชมยิ่งนัก เป็นฤกษ์งามยามดี วันนี้เราควรเข้าไปหาสมณะหรือพร้าหมณ์ผู้ใดหนอ ที่จะทำให้จิตใจของเราเบิกบานเลื่อนใสได้

เมื่อท้าวเธอทรงเปล่งอุทานอย่างนี้ ราชอำมาตย์ผู้หนึ่งได้กราบทูล ว่า “ขอเดชะ ครูบูรณะ กัสสปะ เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ เป็นผู้มีชื่อเสียงมีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ คนจำนวนมากยกย่องกันว่าเป็นคนดี มีประสพการณ์มาก บวชมานาน มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ล่วงกาลผ่านวัยยามาก พระองค์โปรดเสด็จเข้าไปหาท่าน เมื่อเสด็จเข้าไปหา พระทัยของพระองค์จะเบิกบานเลื่อนใส

เมื่อราชอำมาตย์ผู้นั้นกราบทูลอย่างนี้ ท้าวเธอทรงนิ่ง

ราชอำมาตย์คนต่อมาได้กราบทูลว่า “ขอเดชะ ครูมักขลิ โคสาล ... ครูอชิตะ เกสกัมพละ ... ครูปุณะ กัจจายนะ... ครูสัณชัย เวลัฏฐบุตร... ครูนิครนถ์ นาฏบุตร... ท้าวเธอก็ทรงนิ่ง”

สมัยนั้น หมอชีวกโกมารภัจ นั่งนิ่งอยู่ ณ ที่ไม่ไกลจากพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ท้าวเธอตรัสถามหมอชีวกโกมารภัจ ว่า “สหายชีวก ทำไม ท่านจึงนิ่งอยู่เล่า”

หมอชีวกโกมารภัจ ทูลตอบว่า “ขอเดชะ พระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่จำนวน ๑,๒๕๐ รูป พระองค์มีพระกิตติศัพท์อันงามขจรไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เทียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถิณีผู้สมควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค พระองค์โปรดเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เมื่อเสด็จเข้าไปเฝ้า พระทัยของพระองค์จะเบิกบานเลื่อนใส”

ท้าวเธอก็มีรับสั่งว่า “ถ้าอย่างนั้น ท่านจงสั่งให้จัดเตรียมขบวนช้างเถิด สหายชีวก”

หมอชีวกโกมารภัจ กราบทูลรับสนองพระบรมราชโองการแล้ว สั่งให้เตรียมช้างพัง ๕๐๐ เชือกและช้างพระที่นั่ง กราบทูลว่า “ขบวนช้างพร้อมแล้ว ขอเชิญใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสด็จเถิด พระเจ้าข้า

ต่อมา พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร โปรดให้สตรี ๕๐๐ คนขึ้นข้างพังเชือกละ ๑ คน แล้วทรงช้างพระที่นั่ง มีผู้ถือคบเพลิง เสด็จออกจากกรุงราชคฤห์ด้วยราชานุภาพอันยิ่งใหญ่สมพระเกียรติ ไปสวนมะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจ

พอใกล้จะถึงสวนมะม่วง ท้าวเธอทรงหวาดระแวง พระโลมชาติชูชัน จึงตรัสถามหมอชีวกโกมารภัจ ว่า “สหายชีวก ท่านไม่ได้หลอกเรา ไม่ได้ลวงเรา ไม่ได้นำเรามาให้ศัตรูดอกหรือ ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่จำนวน ๑,๒๕๐ รูป ทำไม่จึงไม่มีเสียงจาม เสียงกระแอมไอ หรือเสียงพูดคุยกันเลย”

หมอชีวกโกมารภัจ ทูลตอบว่า “พระองค์โปรดอย่าได้ทรงหวาดระแวงไปเลย ข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้หลอกพระองค์ ไม่ได้ลวงพระองค์ ไม่ได้นำพระองค์มาให้ศัตรูหรอก ขอเดชะพระองค์โปรดเสด็จเข้าไปเถิด นั้นยังมีแสงประทีปตามอยู่ในห้องนี้”

พระเจ้าอชาตศัตรูทูลถามเรื่องผลแห่งความเป็นสมณะ

ท้าวเธอจึงได้เสด็จเข้าไปโดยขบวนช้างพระที่นั่งจนสุดทางช้าง แล้วเสด็จลงจากช้างพระที่นั่ง เข้าทางประตูห้องนี้ ตรัสถามหมอชีวกโกมารภัจ ว่า “สหายชีวก พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ไหนเล่า”

หมอชีวกโกมารภัจ ทูลตอบว่า “ขอเดชะ ผู้ประทับนั่งพึงเสากลาง ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกข้างหน้าภิกษุสงฆ์ นั่นแลคือพระผู้มีพระภาค พระเจ้าข้า”

ลำดับนั้น พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้ประทับยืน ณ ที่สมควร ทรงชำเลืองเห็นภิกษุสงฆ์สงบนิ่งเหมือนสระน้ำใส จึงทรงเปล่งอุทานว่า “ขอให้อุทัยภัทรกumarของเรา จงมีความสงบอย่างภิกษุสงฆ์ในเวลานี้เถิด^{๑๑}”

จากข้อความข้างต้น เราไม่ทราบว่ามีเสนาสนะอะไรบ้าง แปรจากคำของหมอชีวกโกมารภัจที่กราบทูลพระเจ้าอชาตศัตรู ทำให้ทราบว่า ขณะนั้นพระพุทธเจ้าประทับนั่งพึงเสากลาง ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกข้างหน้าภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีจำนวนมากถึง ๑,๒๕๐ รูป ก็แสดงว่าอาคารหลังนั้นต้องมีขนาดใหญ่มากทีเดียว และน่าจะเป็นโรงธรรมหรือธรรมศาลา ที่แสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ส่วนเสนาสนะอย่างอื่น เช่นกุฏิ วิหาร และสิ่งก่อสร้างอื่นๆ ไม่ปรากฏชัด แต่เชื่อว่าคงไม่มีมากนัก คงเป็นลักษณะเสนาสนะป่า เป็นธรรมชาติมากกว่า คงไม่ก่อสร้างอลังการเกินพระเวฬุวันพระอารามหลวง ซึ่งอยู่ในเขตกรุงราชคฤห์เช่นเดียวกัน แม้กระนั้นก็ดี เนื่องจากหมอชีวกโกมารภัจเป็นนายแพทย์ระดับมือหนึ่งในชมพูทวีปยุคนั้น ทั้งเป็นแพทย์หลวงและแพทย์ประจำพระพุทธองค์และภิกษุสงฆ์ด้วย การก่อสร้างและการจัดอาณานิเวศคงจะกวัดข้นเรื่องสุขอนามัยมากเป็นพิเศษ

^{๑๑} ที.สี. (ไทย) ๘/๑๕๐-๑๖๑/๔๘-๕๑.

๔.๒.๓ ปาวานิกัมพวัน

นาลันทา เป็นเมืองเล็กๆ เมืองหนึ่งในแคว้นมคธ อยู่ห่างจากพระนครราชคฤห์ประมาณ ๑ โยชน์ (๔๐๐ เส้น = ๒๕ กิโลเมตร) ณ เมืองนี้มีสวนมะม่วงชื่อ **ปาวาริกัมพวัน** (สวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี) ซึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับแรมหลายครั้ง นาลันทาเป็นถิ่นเกิดของพระสารีบุตรเถระ ซึ่งอยู่ที่หมู่บ้านนาลกะ หรือนาลันทคาม ณ อารามแห่งนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก้วกฐิสุต, สัมปทานิสุต และ อุปาฬิสุต ในจำนวนผู้เคยมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ที่นี้มีแก้วกฐะ, อุปาฬิกหบดี, และอสิพันธกบุตร^{๑๒}

๔.๒.๔ นิโครธาราม

นิโครธาราม ตามศัพท์แปลว่า “สวนไทร” เป็นอารามที่พระญาติสร้างถวายพระพุทธเจ้า เมื่อเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์เป็นครั้งแรกหลังการตรัสรู้ พระเจ้าสุทโธทนะและพระประยูรญาติพากันมาเฝ้าพระพุทธเจ้าที่นี่ แต่ด้วยเหตุมีมานะว่าพระพุทธเจ้ามีพระชนมายุอ่อนกว่า พระญาติผู้ใหญ่จึงไม่มีผู้ใดยอมไหว้พระพุทธเจ้า จึงทรงแสดงปาฏิหาริย์บันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตก ผู้ใดประสงค์จะให้เปียกก็เปียก ผู้ใดไม่ประสงค์ให้เปียกก็ไม่เปียก พวกพระญาติเห็นเป็นน้าวัจจรรย จึงยอมศิโรราบกราบไหว้พระพุทธเจ้า เมื่อมีการโจษจันเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าไม่ใช่เฉพาะในชาตินี้ แม้ชาติก่อนที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ในพระนครสีพี ก็เคยมีฝนโบกขรพรรษตกเช่นนี้มาก่อนแล้ว จึงทรงแสดงเวสสันดรชาดกให้พระญาติทั้งหลายฟัง เรื่องเวสสันดรชาดกหรือที่คนไทยเรียกชื่อว่า มหาชาติ เป็นที่มาของประเพณีเทศน์มหาชาติ จึงมีต้นกำเนิดมาจากเรื่องนี้^{๑๓}

ในการเสด็จครั้งแรกที่นิโครธารามนี้ พระนางมหาปชาบดี พระเจ้านันทาก็เคยทูลขอบรรพชาเป็นภิกษุณี แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาต พระราหุลราชกุมารก็บรรพชาเป็นสามเณรด้วยการรับไตรสรณคมน์ที่นี้โดยมีพระสารีบุตรเถระเป็นอุปัชฌาย์ แม้พระนันทะ ผู้เป็นพระอนุชาต่างพระมารดาก็อุปสมบทที่นี้ในวันอภิเษกสมรส

พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับแรมที่นิโครธารามอีกหลายครั้ง มีพระญาติหลายองค์เข้ามาเฝ้า เช่นพระเจ้ามahanามะ, โคธะ, สรกานิ, นันทิยะ และวัปปะ พระสูตรชื่อจุฬทุกขกัณฑ์ก็ทรงแสดงแก่พระเจ้ามahanามะที่นี้ อนึ่ง นิโครธารามแห่งนี้ โดยการอาราธนาของพระสารีบุตรเถระ พระพุทธเจ้าทรงแสดงพุทธวงศ์ และ ณ ที่นี้ไม่ไกลจากนี้ พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาประทับแรมที่ป่ามหา

^{๑๒} G.P. Malalasekera, *Dictionary of Pali Proper Names*, Vol.2, (New Delhi: Asian Educational Services, 2003), pp.194-195.

^{๑๓} เปลื้อง ณ นคร, *ประวัติศาสตร์คติไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๓), หน้า ๕๐-๕๑.

วันเพื่อทรงพักผ่อน มหาวันเป็นป่าใหญ่ไม่มีเขตจำกัด ต่อเนื่องเป็นอันเดียวกับป่าหิมพานต์ไปจนจดมหาสมุทร^{๑๔}

๔.๒.๕ โขสิตาราม

โขสิตาราม ชื่อวัดสำคัญในกรุงโกสัมพี แคว้นวังสะ พระพุทธเจ้าเคยประทับหลายครั้ง ครั้งสำคัญคือทรงระงับเหตุที่ภิกษุชาวโกสัมพีแตกกัน เกิดมีที่มาของสามัคคีอุโบสถขึ้น ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ตอนว่าด้วยโกสัมพิกชั้นธกะ โกสัมพิกวิวาทกถา ซึ่งเป็นเรื่องภิกษุชาวกรุงโกสัมพี ๒ พวกทะเลาะวิวาทกัน มีเรื่องราวดังต่อไปนี้

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โขสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ครั้งนั้นมีภิกษุรูปหนึ่ง ต้องอาบัติ ภิกษุรูปนั้นมีความเห็นในอาบัตินั้นว่าเป็นอาบัติ แต่ภิกษุพวกอื่นมีความเห็นในอาบัตินั้นว่าไม่เป็นอาบัติ

ต่อมา ภิกษุรูปนั้นก็กลับมีความเห็นในอาบัตินั้นว่าไม่เป็นอาบัติ แต่ภิกษุพวกอื่นมีความเห็นในอาบัตินั้นว่าเป็นอาบัติ

ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นได้กล่าวกับภิกษุรูปนั้นดังนี้ว่า “ท่าน ท่านต้องอาบัติแล้ว ท่านจงเห็นอาบัตินั้น” ภิกษุรูปนั้นกล่าวว่า “ท่านทั้งหลาย ผมไม่มีอาบัติที่จะพึงเห็น”

ภายหลัง ภิกษุเหล่านั้นได้ความพร้อมเพรียงแล้วจึงลงอุกเขปนียกรรมภิกษุรูปนั้นเพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ^{๑๕}

ก็ภิกษุรูปนั้นเป็นพหูสูต ชำนาญปริยัติ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญา มีความละเอียด มีความระมัดระวัง ใฝ่การศึกษา ภิกษุรูปนั้นเข้าไปหาพวกภิกษุที่เป็น

^{๑๔} G.P. Malalasekera, *Dictionary of Pali Proper Names*, pp.70-71.

^{๑๕} พวกภิกษุที่ลงอุกเขปนียกรรม เป็นอุปัชฌาย์ของพระภิกษุวินัยธรผู้เชี่ยวชาญในพระวินัย ส่วนภิกษุที่ถูกลงอุกเขปนียกรรม เป็นอุปัชฌาย์ของพวกภิกษุสุดตันติกะผู้เชี่ยวชาญในพระสูตร เรื่องมีอยู่ว่า

ณ อวาตสแห่งหนึ่ง ในกรุงโกสัมพี มีภิกษุอยู่ ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มสุดตันติกะผู้เชี่ยวชาญพระสูตร และกลุ่มวินัยธรเชี่ยวชาญพระวินัย วันหนึ่งอุปัชฌาย์ของพวกสุดตันติกะเข้าห้องสุขา (วัจกุฎี) เหลือน้ำชำระไว้ในภาชนะแล้วออกมา อุปัชฌาย์ของพวกวินัยธรเข้าไปที่หลัง เห็นน้ำนั้นจึงออกมาถามภิกษุสุดตันติกะว่า “ท่านเหลือน้ำไว้หรือ” ภิกษุสุดตันติกะตอบว่า “ผมเหลือน้ำไว้” “ในกรณีนี้ ถ้าไม่รู้ว่า เป็นอาบัติหรือ” “ผมไม่รู้ว่า เป็นอาบัติ” “ท่าน ในกรณีนี้มีอาบัติอยู่” “ถ้ามีอาบัติ ผมจะแสดงอาบัติ” “ท่าน ถ้าไม่ตั้งใจ ไม่มีสติ ก็ไม่มีอาบัติ” เมื่อภิกษุวินัยธรกล่าวอย่างนี้ ภิกษุสุดตันติกะจึงมีความเห็นในอาบัตินั้นว่าไม่เป็นอาบัติ ฝ่ายภิกษุวินัยธรบอกพวกนิสิตของตนว่า “ภิกษุสุดตันติกะนี้ แม้ต้องอาบัติก็ไม่รู้” พุรุษนี้ศิษย์ของภิกษุวินัยธรจึงไปกล่าวกับพวกภิกษุสุดตันติกะว่า “อุปัชฌาย์ของท่าน แม้ต้องอาบัติแล้วก็ไม่รู้ว่า เป็นอาบัติ” พวกภิกษุสุดตันติกะ จึงไปบอกแก่อุปัชฌาย์ของตน พระอุปัชฌาย์ของพวกภิกษุสุดตันติกะกล่าวว่า “ในตอนที่ภิกษุวินัยธรนี้กล่าวว่า “ไม่มีอาบัติ แต่ตอนนี้กลับกล่าวว่า มีอาบัติ ภิกษุวินัยธรนี้พูดเท็จ” “อุปัชฌาย์ของท่านพูดเท็จ” แล้วก็ความทะเลาะขยายวงกว้างออกไปเรื่อย ลำดับนั้น ภิกษุวินัยธรได้โอกาส จึงลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่เห็นอาบัติแก่ภิกษุสุดตันติกะนั้น (วิ.อ. (ไทย) ๓/๔๕๑/๒๔๓)

เพื่อนเห็นเพื่อนคบกันมาแล้วได้กล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย นั้นไม่เป็นอาบัติ นั้นหาเป็นอาบัติไม่ ผมไม่ต้องอาบัติ ผมต้องอาบัติหามีได้ ผมไม่ถูกลงอุกเขปนียกรรม ผมถูกลงอุกเขปนียกรรมหามีได้ แต่ถูกลงอุกเขปนียกรรมด้วยกรรมที่ไม่ชอบธรรม เป็นความเสียหาย ไม่ควรแก่ฐานะ ท่านทั้งหลายจงเป็นฝ่ายผมโดยธรรมโดยวินัยเถิด”

ภิกษุรูปนั้นได้พวกภิกษุที่เป็นเพื่อนเคยเห็นเคยคบกันมาเป็นพรรคพวกแล้ว

ภิกษุรูปนั้นได้ส่งทูตไปในสำนักของพวกภิกษุชาวชนบทที่เป็นเพื่อนเห็นเพื่อนคบกันมาว่า “ท่านทั้งหลาย นั้นไม่เป็นอาบัติ นั้นเป็นอาบัติหามีได้ ผมไม่ต้องอาบัติ ผมต้องอาบัติหามีได้ ผมไม่ถูกลงอุกเขปนียกรรม ผมถูกลงอุกเขปนียกรรมหามีได้ แต่ถูกลงอุกเขปนียกรรมด้วยกรรมที่ไม่ชอบธรรม เป็นความเสียหาย ไม่ควรแก่ฐานะ ท่านทั้งหลายจงเป็นฝ่ายผมโดยธรรมโดยวินัยเถิด”

ภิกษุรูปนั้นได้พวกภิกษุชาวชนบทที่เป็นเพื่อนเคยเห็นเคยคบกันมาเป็นพรรคพวก^{๑๖}

จากวิวาทาธิกรณ์ดังกล่าว ก็ลุกลามไปใหญ่โต จนมีภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ขอให้เสด็จไปประทับเหตุ แต่แม้กระนั้น ภิกษุ ๒ พวกนั้นก็ไม่ใช่ฟัง ถึงกับแยกกันทำอุโบสถ พระพุทธองค์ทรงระอา จึงเสด็จหลีกเร้นแต่พระองค์เดียวไปอยู่ป่ารักขิตวัน โดยมีพญาช้างและพญาลิงถวายการอุปฐากตลอดไตรมาส ๓ เดือนแห่งการอยู่จำพรรษา ในช่วงดังกล่าวนั้น ชาวบ้านในกรุงโกสัมพีเคยพากันไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อไม่พบจึงสอบถาม ได้ความว่าเพราะภิกษุ ๒ พวกนี้เป็นเหตุ จึงพากันคว่ำบาตรคือไม่ทำบุญไม่ใส่บาตร ทำให้ภิกษุพวกนั้นอดอยากแค้นตลอดพรรษานั้น และจะอดโทษได้ต้องไปขอให้พระพุทธเจ้าอดโทษให้ และทูลเสด็จพระองค์กลับมาที่โฆสิตารามดังเดิม เมื่อเสด็จกลับมาท่ามกลางความยินดีปรีดาของประชาชน ในขณะที่พวกภิกษุผู้ก่อเหตุทะเลาะวิวาทต่างเก้อเขิน ก้มหน้าลงต่ำ คอดกด้วยความละอาย สำนึกผิดทุกอย่าง สุดท้ายพระพุทธเจ้าโปรดให้ทำอุโบสถร่วมกันหลังจากที่เคยแยกกันทำ เรียกว่าสามัคคีอุโบสถ^{๑๗}

โฆสิตาราม มีพระมหาเถระหลายรูปเคยไปพักแรม เช่น พระมุสิละ, พระสวิญฐะ, พระนารทะ, พระปิณโฑลภารัตวาชะ, พระสารีบุตร, พระอุปวานะ, พระพาหิยะ, และพระอนรุทธะ, และพระทาสกะ พระอานนท์ได้แสดงยุคนันทสูตรที่นี่ แม้พระฉันทะก็เคยมาจำพรรษาที่นี่หลายครั้ง เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ได้ทรงแสดงพระสูตรไว้หลายสูตร คือโกสัมพียสูตร, ชาลียสูตร, สันทกสูตร, อุปกิกิเลสสูตร, และเสขสูตร อนึ่ง ได้ทรงแสดงชาดกไว้ เช่น ที่พหัมมชาดก, โกสัมพีชาดก, และสุราปานชาดก หลังสมัยพุทธกาล หลังจากการสังคายนาครั้งที่ ๓ ภิกษุ ๓๐,๐๐๐

^{๑๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๕๑/๓๓๓-๓๓๔.

^{๑๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๕๑-๔๗๕/๓๓๓-๓๗๐; พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๖/๕๓-๖๔.

โฆสิตารามนำโดยพระอรุณมรรคชิต ได้เดินทางไปร่วมพิธีก่อสร้างอุปัชฌาย์ ณ กรุงอนูราชปุระ
ลังกาทวีป ทั้งนี้ตามคัมภีร์มหาวงศ์ พงศาวดารลังกากล่าวไว้^{๑๘}

๔.๒.๖ อัมพปาลีวัน

อัมพปาลีวัน ชื่อวัดที่นางอัมพปาลีถวายเป็นสังฆาราม ไม่นานก่อนวันพุทธปรินิพพาน อยู่
ในเขตเมืองเวสาลีหรือไพศาลี เมืองหลวงของแคว้นวัชชี นางอัมพปาลีมีประวัติน่าสนใจมาก เป็น
ต้นแบบของหญิงงามเมืองที่เรียกอย่างไพเราะเพราะพริ้งว่า “นครโสเภณี” ขนาดว่าพระเจ้าพิมพิสาร
ทรงเห็นด้วยที่จะให้แคว้นมคธมีหญิงนครโสเภณีประดับบารมีอย่างแคว้นวัชชี เพื่อดึงดูดพ่อค้าวาณิช
และพวกเจ้าจากแคว้นทั้งหลายได้มาที่แคว้นมคธบ้าง ถึงกับคัดเลือกสาวสวยที่มีความสมัครใจมาฝึก
เตรียมตัวครองตำแหน่งนครโสเภณี โดยได้หญิงสาวสวยชื่อ สาลาวตี มาเป็นคนแรก ซึ่งต่อมานาง
สาลาวตีเป็นมารดาของหมอชีวกโกมารภัจ^{๑๙} รวมถึงนางสิริมาด้วย

๑. ประวัติของนางอัมพปาลี

ประวัติช่วงแรกๆ มีปรากฏในประวัติของหมอชีวกโกมารภัจ ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค มี
ข้อความดังนี้

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขต
กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น กรุงเวสาลีเป็นถิ่นอุดมสมบูรณ์ มีอาณาเขตกว้างขวาง พลเมืองมาก มีคนค้ำคั่ง
หาข้าวปลาอาหารง่าย มีปราสาท ๗,๗๐๗ เรือนยอด ๗,๗๐๗ สวนดอกไม้ ๗,๗๐๗ สระโบกขรณี
๗,๗๐๗ และมีหญิงงามเมืองชื่ออัมพปาลี รูปร่าง น่าดู น่าชม มีผิวพรรณผุดผ่องอย่างยิ่ง เธอชำนาญ
การพ้อนรำ ขับร้อง และประโคมดนตรี คนทั้งหลายที่ต้องการจะพาเธอไปร่วมอภิรมย์ด้วยต้องจ่าย
ค่าตัวถึงคินละ ๕๐ กหาปณะ ก็เพราะนางอัมพปาลี นี้แหละที่ทำให้กรุงเวสาลีมีเสน่ห์และมีความ
งดงามเป็นพิเศษ

ครั้งนั้น คณะภิกษุมณีษวกรุงราชคฤห์ เดินทางไปกรุงเวสาลีด้วยฐานะจำเป็นบางอย่าง ได้พบ
เห็นกรุงเวสาลีที่อุดมสมบูรณ์ มีอาณาเขตกว้างขวาง พลเมืองมากมีคนค้ำคั่ง หาข้าวปลาอาหารง่าย มี
ปราสาท ๗,๗๐๗ เรือนยอด ๗,๗๐๗ สวนดอกไม้ ๗,๗๐๗ สระโบกขรณี ๗,๗๐๗ และมีหญิงงามเมือง
ชื่ออัมพปาลี มีรูปร่าง น่าดู น่าชม มีผิวพรรณผุดผ่องอย่างยิ่ง เธอชำนาญการพ้อนรำ ขับร้อง และ
ประโคมดนตรี คนทั้งหลายที่ต้องการจะพาเธอไปร่วมอภิรมย์ด้วย ต้องจ่ายค่าตัวถึงคินละ ๕๐
กหาปณะ ก็เพราะนางอัมพปาลีนี้แหละที่ทำให้กรุงเวสาลีมีเสน่ห์และมีความงดงามเป็นพิเศษ^{๒๐}

^{๑๘} G.P. Malalasekera, *Dictionary of Pali Proper Names*, Vol.1, (New Delhi: Asian Educational Services, 2003), pp.829-831.

^{๑๙} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๒๖-๓๒๘/๑๗๙-๑๘๑.

^{๒๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๒๖/๑๗๙.

๒. นางอัมพาลีศศิกากาถายอัมพาลีวัน

นางอัมพาลีศศิกาทราบว่า “พระผู้มีพระภาคเสด็จถึงกรุงเวสาลี ประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของเรา” ลำดับนั้น นางอัมพาลีศศิกาให้จัดเตรียมยานพาหนะคันงาม ๆ ขึ้นยานพาหนะคันงาม ๆ ออกจากกรุงเวสาลีพร้อมด้วยยานพาหนะคันงาม ๆ ติดตามอีกหลายคัน ตรงไปยังสวนของตน จนสุดทางที่ยานพาหนะจะเข้าไปได้ ลงจากยานพาหนะเดินเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร

พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้นางอัมพาลีศศิกาเห็นชัด ขวนใจให้อยากรับเอา ไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแก่งกล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมมีกถา จากนั้น นางอัมพาลีศศิกาผู้อันพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้เห็นชัด ขวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแก่งกล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมมีกถา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์โปรดรับภัตตาหารของหม่อมฉันในวันพรุ่งนี้”

พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์ด้วยพระอาการดุชนี

เมื่อนางทราบอาการที่พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้ว จึงลุกจากที่นั่ง ถวายอภิวัต พระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วจากไป

พวกเจ้าลิจฉวีกรุงเวสาลีได้ทราบว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จถึงกรุงเวสาลี ประทับอยู่ที่อัมพาลีวัน จึงสั่งให้จัดเตรียมยานพาหนะคันงาม ๆ เสด็จขึ้นยานพาหนะคันงาม ๆ ออกจากกรุงเวสาลีพร้อมด้วยยานพาหนะคันงาม ๆ ตามเสด็จอีกหลายคัน ในบรรดาเจ้าลิจฉวีนั้น บางพวกด่าล้วน คือ ใช้สีดำ ทรงผ้าสีดำ ทรงเครื่องประดับสีดำ บางพวกเหลื่องล้วน คือ ใช้สีเหลือง ทรงผ้าสีเหลือง ทรงเครื่องประดับสีเหลือง บางพวกแดงล้วน คือ ใช้สีแดง ทรงผ้าสีแดง ทรงเครื่องประดับ สีแดง บางพวกขาวล้วน คือ ใช้สีขาว ทรงผ้าสีขาว ทรงเครื่องประดับสีขาว

นางอัมพาลีศศิกาใช้เพลาระทบเพลาล้อกระทบล้อ แอกระทบแอกรถกับพวกเจ้าลิจฉวีหนุ่ม ๆ

พวกเจ้าลิจฉวีตรัสถามว่า “อัมพาลี เหตุไร เธอจึงใช้เพลาระทบเพลาล้อกระทบล้อ แอกระทบแอกรถกับพวกเจ้าลิจฉวีหนุ่ม ๆ เล่า”

นางอัมพาลีศศิกาทูลตอบว่า “ข้าแต่พระลูกเจ้า เพราะหม่อมฉันทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ให้ทรงรับภัตตาหารในวันพรุ่งนี้”

พวกเจ้าลิจฉวีตรัสว่า “เธอจงให้ภัตตาหารมือนี้(แล)กับเงิน ๑๐๐,๐๐๐ เถิด”

นางอัมพาลีศศิกาทูลว่า “แม้พวกท่านจะยกกรุงเวสาลี พร้อมทั้งแวนแคว้นให้หม่อมฉัน กระนั้น หม่อมฉันก็ไม่ยอมให้ภัตตาหารมือนี้สำคัญ”

ทันใดนั้น พวกเจ้าลิจฉวีทรงดีพระองค์พร้อมตรัสว่า “ท่านทั้งหลาย นางอัมพาลีชนะพวกเรา นางลวงพวกเรา” แล้วเสด็จไปยังอัมพาลีวัน

พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นพวกเจ้าลิจฉวีเสด็จมาแต่ไกล จึงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่ไม่เคยเห็นพวกเทพชั้นดาวดึงส์ จงดูพวกเจ้าลิจฉวี จงเปรียบพวกเจ้าลิจฉวีกับพวกเทพชั้นดาวดึงส์”

พวกเจ้าลิจฉวีเสด็จไปด้วยยานพาหนะจนสุดทางที่ยานพาหนะจะเข้าไปได้ จึงเสด็จลงจากยานพาหนะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้พวกเจ้าลิจฉวีเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแก่งกล้า ปลอดภัยให้สอดขึ้นร่าเริงด้วยธรรมิกถา พวกเจ้าลิจฉวีผู้เฝ้าพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแก่งกล้า ปลอดภัยให้สอดขึ้นร่าเริงด้วยธรรมิกถา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ โปรดรับภัตตาหารของพวกข้าพระองค์ในวันพรุ่งนี้เถิด”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “เรารับนิมนต์เพื่อฉันภัตตาหารในวันพรุ่งนี้ของนางอัมพปาลีไว้แล้ว”

พวกเจ้าลิจฉวีทรงติดพระองค์พร้อมตรัสว่า “นางอัมพปาลีขณะพวกเรา นางลวงพวกเรา” จากนั้น พวกเจ้าลิจฉวีต่างชื่นชมยินดีพระภาชิตของพระผู้มีพระภาค เสด็จลุกจากที่ประทับ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วจากไป

ครั้นคืนนั้นผ่านไป นางอัมพปาลีคิดนึก สั่งให้จัดเตรียมของขบฉันอันประณีตไว้ในสวนของตน ให้คนไปกราบทูลเวลาแต่พระผู้มีพระภาคว่า “ได้เวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว พระพุทธเจ้าข้า”

ตอนเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตราสกถือบาตรและจีวร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จเข้าไปยังที่พักของนางอัมพปาลีคณิกา ประทับบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว

นางอัมพปาลีคณิกาได้นำของขบฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานให้อิมหนาดำด้วยมือตนเอง เมื่อพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จวางพระหัตถ์จากบาตร นางอัมพปาลีคณิกาจึงเลือกนั่ง ณ ที่สมควรที่ใดที่หนึ่งซึ่งต่ำกว่า ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันขอมอบถวายสวนแห่งนี้แด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าทรงเป็นประธาน”

พระผู้มีพระภาคทรงรับสวนแล้ว จึงทรงชี้แจงให้นางอัมพปาลีคณิกาเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแก่งกล้า ปลอดภัยให้สอดขึ้นร่าเริงด้วยธรรมิกถาแล้วทรงลุกจากพุทธอาสน์เสด็จจากไป

ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่อัมพปาลีวัน เขตกรุงเวสาลี ทรงแสดงธรรมิกถาเป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้ว่า “ศีลมีลักษณะอย่างนี้ สมานีมีลักษณะอย่างนี้ ปัญญามีลักษณะอย่างนี้ สมานีอันบุคคลอบรมโดยมีศีลเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรม

โดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอาณิสสรมาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐาน ย่อมหลุดพ้นโดยชอบจากอาสวะทั้งหลาย คือ กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ”^{๒๑}

๔.๒.๗ พระเชตวันมหาวิหาร

เชตวัน “สวนเจ้าเชต” ชื่อวัดสำคัญซึ่งอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวายแด่พระพุทธเจ้าอุทิศสงฆ์จากจาตุรทิศ ที่เมืองสาวัตถี เมืองหลวงของแคว้นโกศล (คงจะสร้างในพรรษาที่ ๓ แห่งพุทธกิจ) โดยซื้อที่ดินอุทยานของเจ้าเชต (เขตราชกุมาร) ด้วยวิธีเอาเกวียนขนเงินเหรียญมาปูให้เต็มพื้นที่ (เรื่องมาใน วินย.๗/๒๕๖/๑๐๙) ตามเรื่องว่า เมื่อหมู่เกวียนขนเงินมาเที่ยวแรก เงินเหรียญยังไม่เต็มพื้นที่ ขาดอยู่ตรงที่ใกล้ซุ้มประตูน้อยเดียว ขณะที่อนาถบิณฑิกคหบดีสั่งคนให้ไปขนเงินมาอีก เจ้าเชตเกิดความซาบซึ้งในศรัทธาของท่านอนาถบิณฑิกะ จึงขอมีส่วนร่วมในการสร้างวัดด้วย โดยขอให้ที่ตรงนั้นเป็นส่วนที่ตนถวาย ซึ่งอนาถบิณฑิกคหบดีก็ยินยอม เจ้าเชตจึงสร้างซุ้มประตูวัดขึ้นตรงที่นั่น เชตวันอนาถบิณฑิการามนี้ เป็นวัดที่พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษามากที่สุด รวมทั้งหมดถึง ๑๙ พรรษา คือ (อาจจะครั้งแรกในพรรษาที่ ๓) พรรษาที่ ๑๔ และในช่วงพรรษาที่ ๒๑-๔๔ ซึ่งประทับกลับไปมาระหว่างวัดพระเชตวัน กับวัดบุพพารามของวิสาขามหาอุบาสิกา ด้วยเหตุนี้ การทรงแสดงธรรม และทรงบัญญัติวินัย จึงเกิดขึ้นที่วัดพระเชตวันนี้มาก โดยเฉพาะสิกขาบทของภิกษุณี ทรงบัญญัติที่วัดพระเชตวันแทบทั้งนั้น^{๒๒}

เรื่องราวของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ทั้งในส่วนประวัติที่เข้ามานับถือพระพุทธศาสนา มีปรากฏในพระวินัยปิฎก จูฬวรรค เสนาสนขันธกะ ทุติยภาณวาร อนาถบิณฑิกวัตถุ ว่าด้วยเรื่องอนาถบิณฑิกเศรษฐี ดังนี้

๑. ประวัติเบื้องต้นของอนาถบิณฑิกเศรษฐี

สมัยนั้น อนาถบิณฑิกคหบดีเป็นน้องเขยของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นอนาถบิณฑิกคหบดี ได้เดินทางไปกรุงราชคฤห์ด้วยกรณีกิจบางอย่าง เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ได้นิมนต์พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน เพื่อเจริญกุศลในวันพรุ่งนี้ สั่งทาสและกรรมกรว่า “ท่านทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้นพวกท่านจงตื่นแต่เช้าตรู่ ต้มข้าว หุงข้าว ต้มแกง ช่วยกันจัดเตรียมแกงอ่อม”

ขณะนั้น อนาถบิณฑิกคหบดีได้มีความคิดดังนี้ว่า “คราวก่อนเมื่อเรามา คหบดีท่านนี้ทำธุระเสร็จก็สนทนาปราศรัยกับเราผู้เดียว เวลานี้เขามีทำที่วุ่นวายสั่งทาสและกรรมกรว่า พวกท่านจงตื่นแต่เช้าตรู่ ต้มข้าว หุงข้าว ต้มแกง ช่วยกันจัดเตรียมแกงอ่อม คหบดีนี้น่าจะมีงานอวามงคล

^{๒๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๑-๑๖๒/๑๐๖-๑๐๘.

^{๒๒} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๖๑), หน้า ๙๖-๙๗.

วิวาหมงคล มหายัญพิธิ หรือจะทูลเชิญพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐ พร้อมด้วยกองทัพมาเลี้ยงอาหารในวันพรุ่งนี้กระมัง”

ครั้นเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์สั่งทาสและกรรมกรแล้ว เข้าไปหาอนาถบิณฑิกคหบดี ถึงที่ ครั้นถึงแล้วได้สนทนากับอนาถบิณฑิกคหบดี แล้วนั่ง ณ ที่สมควร

อนาถบิณฑิกคหบดีได้กล่าวกับเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ดังนี้ว่า “เมื่อข้าพเจ้ามาคราวก่อน ท่านทำธุระเสร็จก็สนทนาปราศรัยกับข้าพเจ้าผู้เดียว เวลานี้ท่านมีท่าทีวุ่นวาย สั่งทาสและกรรมกรว่า “พวกท่านจงตื่นแต่เช้าตรู่ ต้มข้าว หุงข้าว ต้มแกง ช่วยกันจัดเตรียมแกงอ่อม ท่านคงจะมีงาน อวาวหมงคล วิวาหมงคล มหายัญพิธิ หรือจะทูลเชิญพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐ พร้อมด้วย กองทัพมาเลี้ยงอาหารในวันพรุ่งนี้กระมัง”^{๒๓}

เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ตอบว่า “ข้าพเจ้าไม่มีงานอวาวหมงคลหรือวิวาหมงคล ทั้งไม่ได้ทูลเชิญเสด็จพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐพร้อมกับกองทัพมาเลี้ยงอาหาร ในวันพรุ่งนี้ ที่จริงข้าพเจ้า จะประกอบมหายัญพิธิ คือ นิมนต์พระสงฆ์ มีพระพุทธเจ้า เป็นประธาน เพื่อเจริญกุศลในวันพรุ่งนี้”

อนาถบิณฑิกคหบดีถามว่า “ท่านกล่าวว่า พระพุทธเจ้า หรือ”

เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ตอบว่า “คหบดี ข้าพเจ้ากล่าวว่า พระพุทธเจ้า”

อนาถบิณฑิกคหบดีถามซ้ำว่า “ท่านกล่าวว่า พระพุทธเจ้า หรือ”

เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ตอบว่า “คหบดี ข้าพเจ้ากล่าวว่า พระพุทธเจ้า”

อนาถบิณฑิกคหบดีถามซ้ำอีกว่า “ท่านกล่าวว่า พระพุทธเจ้า หรือ”

เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ก็คงตอบว่า “คหบดี ข้าพเจ้ากล่าวว่า พระพุทธเจ้า”

อนาถบิณฑิกคหบดีกล่าวว่า “แม้เสียงประกาศว่า พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า” นี้ก็ยากที่จะได้ยินในโลก ท่านคหบดี ข้าพเจ้าสามารถจะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ นั้น ในเวลานี้ได้หรือ”

เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ตอบว่า “คหบดี เวลานี้ยังไม่ควรเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค พรุ่งนี้ ท่านจะได้เข้าเฝ้า”

หลังจากนั้น อนาถบิณฑิกคหบดีนอนนึกถึงพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ว่า “พรุ่งนี้เราจะได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นแต่เช้าตรู่” เล่ากันว่า คหบดีตื่นกลางดึกถึง ๓ ครั้งเพราะเข้าใจว่าสว่างแล้ว

ครั้งนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีเดินทางไปทางประตูป่าสีตวัน พวกอมนุษย์เปิดประตูให้ เมื่อท่านอนาถบิณฑิกคหบดีเดินออกจากเมืองไปแล้ว แสงสว่างพลันหายไป ปรากฏความมืดแทน

^{๒๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๔/๑๑๑.

ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง อาการขนพองสยองเกล้าบังเกิดขึ้น ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีต้องการจะกลับจากที่นั้น

ขณะนั้น สิวักยักษ์หายตัวอยู่ประกาศให้ได้ยินเสียงว่า

“ซ้าง ๑ แสนเชือก ม้า ๑ แสนตัว

รถม้าอัสตร ๑ แสนคัน สาวน้อยประดับต่างหูเพชร ๑ แสนคน

ก็ยังไม่ถึงเสียวที่ ๑๖^{๒๔} แห่งการย่างเท้าไปก้าวหนึ่ง

เชิญก้าวไปเถิดคหบดี ท่านก้าวไปดีกว่า อย่าถอยกลับเลย”

ทันใดนั้นความมืดพลันหายไป แสงสว่างปรากฏขึ้นแก่ท่านอนาถบิณฑิกคหบดี ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง อาการขนพองสยองเกล้าพลันหายไป

แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๓ แสงสว่างพลันหายไป ปรากฏความมืดแทน ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง อาการขนพองสยองเกล้าบังเกิดขึ้น ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีต้องการจะกลับจากที่นั้น

แม้ครั้งที่ ๓ สิวักยักษ์ก็หายตัวอยู่แต่ประกาศให้ได้ยินเสียงว่า

“ซ้าง ๑ แสนเชือก ม้า ๑ แสนตัว

รถม้าอัสตร ๑ แสนคัน สาวน้อยประดับต่างหูเพชร ๑ แสนคน

ก็ยังไม่ถึงเสียวที่ ๑๖ แห่งการย่างเท้าไปก้าวหนึ่ง

เชิญก้าวไปเถิดคหบดี ท่านก้าวไปดีกว่า อย่าถอยกลับเลย”

แม้ครั้งที่ ๓ ความมืดพลันหายไป แสงสว่างปรากฏแก่ท่านอนาถบิณฑิกคหบดี ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง อาการขนพองสยองเกล้าพลันหายไป

ลำดับนั้น อนาถบิณฑิกคหบดีเดินเข้าไปยังป่าสีตวัน เช้ามีวันนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นจงกรมที่กลางแจ้ง ได้ทอดพระเนตรเห็นท่านอนาถบิณฑิกคหบดีเดินมาแต่ไกล ครั้นแล้วจึงเสด็จลงจากที่จงกรมประทับนั่งบนอาสนะที่ปูไว้ ครั้นแล้วได้ตรัสกับท่านอนาถบิณฑิกคหบดีตั้งนี้ว่า “มาเถิดสุทัตตะ”

^{๒๔} เสียวที่ ๑๖ ในที่นี้หมายความว่า เมื่อแบ่งเป็น ๑๖ ส่วนแล้ว เอาส่วนหนึ่งใน ๑๖ ส่วนนั้นมาแบ่งเป็นอีก ๑๖ ส่วน แล้วเอาส่วนหนึ่งที่แบ่งเป็น ๑๖ ส่วนครั้งที่ ๒ นั้นมาแบ่งเป็น ๑๖ ส่วนอีกครั้งหนึ่ง ส่วน ๑ ใน ๑๖ ส่วนที่แบ่งครั้งที่ ๓ จัดเป็นเสียวที่ ๑๖ สัตว์สิ่งของอย่างละ ๑ แสน ยังมีค่าไม่ถึงเสียวที่ ๑๖ แห่งการก้าวเท้าไปก้าวหนึ่งที่แบ่งแล้ว ๑๖ ครั้ง ๑๖ เทียว ๑๖ หน เพราะท่านอนาถบิณฑิกะก้าวเท้าไปถึงพระพุทธรเจ้าแล้วจะสำเร็จโสคาปัตติผล จักเอาของหอมพวงมาลากระทำการบูชา จักไหว้พระเจดีย์ จักฟังธรรม จักนิมนต์พระสงฆ์แล้วถวายทาน จักตั้งมั่นในสรัณะและศีล (ตามแนวคำอธิบายแห่ง ส.ส.อ. ๑/๒๔๒/๒๔๘; สารตถ.ฎีกา. (ไทย) ๓/๓๐๕/๔๗๔-๔๗๕).

ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีรีนเริงบันเทิงใจว่า “พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกชื่อเรา” จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วชบเสียวรลงแทบพระยุคลบาทแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคประทับอยู่เป็นสุขดีหรือ พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

พราหมณ์ผู้ดับกิเลสแล้ว ย่อมอยู่เป็นสุขทุกเมื่อ
ผู้ไม่ติดอยู่ในกาม เป็นคนเยือกเย็น
ไม่มีอุปธิกิเลส ตัดกิเลสเครื่องข้องได้ทุกอย่างแล้ว
กำจัดความกระวนกระวายในใจ
เข้าถึงความสงบ ย่อมอยู่เป็นสุข^{๒๕}

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุพุทฺธิกา คือ ทรงประกาศ

๑. ทานกถา (เรื่องทาน)
๒. สีลกถา (เรื่องศีล)
๓. สัคคกถา (เรื่องสวรรค์)
๔. กามาทีนวกถา (เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกาม)
๕. เนกขัมมานิสังสกถา (อานิสงส์แห่งการออกจากกาม) แก่อนาถบิณฑิกคหบดี

เมื่อทรงทราบว่าท่านอนาถบิณฑิกคหบดีมีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใส จึงทรงประกาศสามุกังสิกรรมเทศนา^{๒๖}ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักขุอันปราศจากธุลี ปราศจากมลทินได้เกิดแก่ท่านอนาถบิณฑิกคหบดี ณ อาสนะนั้นแล้ว “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดี

ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แก่แล้วถ้า ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระองค์ผู้เจริญ ภาชิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระองค์ผู้เจริญ ภาชิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคลลหายของทีคว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูป พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระ

^{๒๕} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๕/๑๙๑.

^{๒๖} สามุกังสิกรรมเทศนา หมายถึงธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ทรงเห็นด้วยสัมมัญญาณ ไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น คือมิได้รับการแนะนำจากผู้อื่น ทรงตรัสรู้ลำพังพระองค์เองก่อนใครในโลก (วิ.อ. (ไทย) ๓/๒๙๓/๑๘๑; สารตถ.ฎีกา. (ไทย) ๓/๒๖/๒๓๗; ที.สี.ฎีกา. (อภิวัน) ๒/๒๕๘/๓๕๐).

ภาค พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็น
อุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต ขอพระองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์จงรับภัตตาหาร
เพื่อเจริญกุศลในวันพรุ่งนี้ด้วยเถิด”

พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยดุขณิภาพ

ครั้นท่านอนาถบิณฑิกคหบดี ทราบการที่พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้ว จึงลุกจาก
อาสนะ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้ว ทำประทักษิณกลับไป

เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ได้ทราบข่าวว่า “ท่านอนาถบิณฑิกคหบดี นิมนต์พระสงฆ์มี
พระพุทธเจ้าเป็นประธาน เพื่อเจริญกุศลในวันพรุ่งนี้”

ครั้งนั้น เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ ได้กล่าวกับท่านอนาถบิณฑิกคหบดี ดังนี้ว่า “คหบดี
ทราบว่าท่านนิมนต์พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน เพื่อเจริญกุศลในวันพรุ่งนี้ ก็ท่านเป็น
อาคันตุกะ ข้าพเจ้าจะให้ยืมทรัพย์ที่จะจับจ่ายสิ่งของเพื่อจัดทำภัตตาหาร ถวายพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้า
เป็นประธาน”

ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีตอบว่า “อย่าเลย คหบดี ทรัพย์ที่จะจับจ่ายใช้สอย เพื่อจัดทำ
ภัตตาหารเลี้ยงพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานของข้าพเจ้ามีพร้อมแล้ว”

ชาวนิคมในกรุงราชคฤห์ ได้ทราบข่าวว่า “ท่านอนาถบิณฑิกคหบดี นิมนต์พระสงฆ์มี
พระพุทธเจ้าเป็นประธานเพื่อเจริญกุศลในวันพรุ่งนี้” ลำดับนั้น ชาวนิคมในกรุงราชคฤห์จึงได้กล่าวกับ
อนาถบิณฑิกคหบดีดังนี้ว่า “คหบดี ทราบว่า ท่านนิมนต์พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน เพื่อ
เจริญกุศลในวันพรุ่งนี้ ก็ท่านเป็นอาคันตุกะ ข้าพเจ้าจะให้ยืมทรัพย์ที่จะจับจ่ายสิ่งของ เพื่อจัดทำ
ภัตตาหารถวายพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน”

ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีตอบว่า “อย่าเลย พ่อเจ้า ทรัพย์ที่จะจับจ่ายใช้สอย เพื่อจัดทำ
ภัตตาหารเลี้ยงพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานของข้าพเจ้ามีพร้อมแล้ว”

พระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐพอได้ทราบข่าวว่า “ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีนิมนต์
พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานเพื่อเจริญกุศลในวันพรุ่งนี้” ลำดับนั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมทัม
มครรัฐได้กล่าวกับอนาถบิณฑิกคหบดีดังนี้ว่า “คหบดี ทราบว่า ท่านนิมนต์พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็น
ประธาน เพื่อเจริญกุศลในวันพรุ่งนี้ ก็ท่านเป็นอาคันตุกะ ฉันทจะให้ยืมทรัพย์ที่จะจับจ่ายสิ่งของ เพื่อ
จัดทำภัตตาหารถวาย พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน”

ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีทูลตอบว่า “อย่าเลย พระเจ้าข้า ทรัพย์ที่จะจับจ่ายใช้สอย เพื่อ
จัดทำภัตตาหารเลี้ยงพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานของข้าพระองค์มีพร้อมแล้ว”

ครั้นล่วงราตรีนั้นไป ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีสั่งให้จัดเตรียมของเคี้ยวของฉันทอันประณีตใน
นิเวศน์ของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ แล้วให้คนไปกราบทูลภัตกาลว่า “ถึงเวลาแล้ว พระพุทธเจ้าข้า
ภัตตาหารเสร็จแล้ว”

ครั้งเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จไปนิเวศน์ของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูถวายพร้อมกับภิกษุสงฆ์ ลำดับนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีได้นำของเคี้ยวของฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานด้วยตนเอง จนกระทั่งพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้ว ทรงห้ามภัตตอาหารแล้ว ละพระหัตถ์จากบาตร จึงนั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์จงทรงรับนิมนต์ไปอยู่จำพรรษา ณ กรุงสาวัตถีของข้าพระพุทธเจ้าเถิด”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดี ตถาคตทั้งหลายย่อมยินดีในสุญญาการ”^{๒๗}

ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีกราบทูลว่า “ทราบแล้วพระพุทธเจ้าข้า”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีเห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอดภัยใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา เสด็จจากอาสนะแล้วเสด็จกลับไป

๒. อนาถบิณฑิกะสร้างพระเชตวัน

สมัยนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีเป็นคนมีมิตรมาก มีสหายมาก ประชาชนเชื่อถือคำพูด ครั้นท่านอนาถบิณฑิกคหบดีทำธุระในกรุงราชคฤห์เสร็จแล้ว ก็เดินทางกลับไปกรุงสาวัตถี ระหว่างทางได้ชักชวนคนทั้งหลายว่า “ท่านทั้งหลายจงช่วยกันสร้างอาราม สร้างวิหาร เตรียมทาน เวลานี้พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้วและข้าพเจ้าได้ทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแล้ว พระองค์จะเสด็จมาทางนี้”

ครั้งนั้น คนทั้งหลายที่ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีชักชวนไว้ ได้พากันสร้างอาราม สร้างวิหาร เตรียมทาน

ครั้นท่านอนาถบิณฑิกคหบดีถึงกรุงสาวัตถี เทียวตรวจดูรอบ ๆ กรุงสาวัตถีคิด ว่า “พระผู้มีพระภาคควรประทับที่ไหนดีซึ่งไม่ไกลจากหมู่บ้านเกินไป ไม่ใกล้หมู่บ้านเกินไป การคมนาคมสะดวก ผู้อยากจะเข้าเฝ้าไปมาได้ง่าย กลางวันคนไม่พลุกพล่าน กลางคืนมีเสียงรบกวนน้อย ไม่มีเสียงอึกทึก ไร้อุคน เป็นสถานที่พวกมนุษย์จะทำกิจที่ลับได้ เป็นสถานที่เหมาะแก่การหลีกเร้น”

ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีได้เห็นพระอุทยานของเจ้าเชตราชกุมาร เป็นสถานที่ไม่ไกลจากหมู่บ้านเกินไป ไม่ใกล้หมู่บ้านเกินไป การคมนาคมสะดวก ผู้อยากจะเข้าเฝ้าไปมาได้ง่าย กลางวันคนไม่พลุกพล่าน กลางคืนมีเสียงรบกวนน้อย ไม่มีเสียง อึกทึก ไร้อุคน เป็นสถานที่พวกมนุษย์จะทำกิจที่ลับได้ เป็นสถานที่เหมาะแก่การหลีกเร้น ครั้นแล้วจึงเข้าเฝ้าเจ้าเชตราชกุมารถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว

^{๒๗} สุญญาการ คือสถานที่ว่าง โอกาสที่เงียบสงบ สถานที่เหมาะแก่การบำเพ็ญอานาปานสติกัมมัฏฐาน (วิ.อ. ๑/๑๖๕/๔๔๔).

ได้กราบทูลเจ้าเซตราชกุมารตั้งนี้ว่า “พระลูกเจ้า ขอพระองค์ทรงโปรดประทานพระอุทยานแก่กระหม่อม เพื่อจัดสร้างพระอารามเถิด พระเจ้าข้า”

เจ้าเซตราชกุมารรับสั่งว่า “คหบดี ถึงใช้กหาปณะมาเรียงให้ริมจดกัน เราก้ให้อุทยานไม่ได้”

ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีทูลถามว่า “พระลูกเจ้า พระองค์ขายอุทยานแล้วหรือพระเจ้าข้า”
เจ้าเซตราชกุมารรับสั่งว่า “คหบดี เรายังไม่ได้ขายอุทยาน”

เซตราชกุมารกับอนาถบิณฑิกคหบดีถามพวกมหาอมาตย์ผู้พิพากษาว่า “อุทยาน เป็นอันขายแล้ว หรือยังไม่ได้ขาย”

พวกมหาอมาตย์ตอบว่า “พระลูกเจ้า เพราะพระองค์ตีราคาแล้ว อุทยานจึงเป็นอันขายแล้ว”

จากนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีสั่งให้คนงานนำเกวียนบรรทุกเงินออกมาเรียง ลาดให้ริมจดกันในเขตวัน เงินที่ขนออกมาครั้งเดียวยังไม่เพียงพอแก่พื้นที่อีกหน่อยหนึ่งใกล้ซุ้มประตู ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีจึงสั่งพวกคนงานว่า “พวกท่านจงไปขนเงินมา เราจะเรียงให้เต็มในที่นี้”^{๒๘}

๓. พระพุทธเจ้าทรงอนุโมทนาการถวายพระเชตะวันวิหาร

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปโดยลำดับ จนถึงกรุงสาวัตถี ทราบว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกคหบดีในกรุงสาวัตถีนั้น

ครั้งนั้น อนาถบิณฑิกคหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว ได้ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีผู้นั่ง ณ ที่สมควรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคตั้งนี้ว่า “ขอพระผู้มีพระภาคพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ทรงรับภัตตาหารของข้าพระพุทธเจ้า เพื่อเจริญกุศลในวันพรุ่งนี้เถิด พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยดุขนิภาพ

ครั้นอนาถบิณฑิกคหบดีทราบการที่พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้ว จึงลุกจากอาสนะ ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณแล้วกลับไป

ครั้นราตรีนั้นผ่านไป อนาถบิณฑิกคหบดีสั่งให้จัดเตรียมของเคี้ยวของฉันอันประณีต ให้คนไปกราบทูลภัตกาลว่า “ถึงเวลาภัตตาหารแล้ว พระพุทธเจ้าข้า ภัตตาหารเสร็จแล้ว”

ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตราวาสก ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จไปนิเวศน์ของอนาถบิณฑิกคหบดี ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวายพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ อนาถบิณฑิกคหบดีได้นำของเคี้ยวของฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานด้วยตนเอง กระทั่งพระผู้มี

^{๒๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๗/๑๑๗-๑๑๘.

พระภาคเสวยเสร็จแล้ว ทรงห้ามภัตตาหารแล้ว ละพระหัตถ์จากบาตร จึงนั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่สมควร ได้กราบทูลดังนี้ว่า “ข้าพระพุทธเจ้าจะปฏิบัติอย่างไรในพระเชตวัน พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ถ้าเช่นนั้น ท่านจงจัดถวายเชตวันแก่สงฆ์จากทิศทั้ง ๔ ผู้มาแล้วและยังไม่มา”

อนาถปิณฑิกะรับสนองพระพุทธดำรัสแล้วได้ถวายพระเชตวันแก่สงฆ์จากทิศทั้ง ๔ ผู้มาแล้วและยังไม่มา

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาอนาถปิณฑิกะคหบดี ด้วยพระคาถาเหล่านี้ว่า

วิหารย่อมป้องกันความหนาวร้อนและสัตว์ร้าย
นอกจากนั้น ยังป้องกันงู ยุงและฝนในคราวหนาวเย็น
นอกจากนั้น ยังป้องกันลมและแดดอันร้อนจัดที่เกิดขึ้น
การถวายวิหารแก่สงฆ์เพื่อหลีกเลี่ยงร้อนอยู่ เพื่อความสุข
เพื่อเฟื่องพินิจ และเพื่อเห็นแจ้ง

พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ

เพราะฉะนั้น ผู้ฉลาดเมื่อเห็นประโยชน์ของตน
พึงสร้างวิหารอันรื่นรมย์ถวายภิกษุผู้พหูสูตให้อยู่ในที่นี้เถิด
อีกประการหนึ่ง ผู้เป็นบัณฑิตมีจิตเลื่อมใสในภิกษุพหูสูต
ผู้ปฏิบัติตรง พึงถวายข้าว น้ำ ผ้า
และเสนาสนะอันควร แก่ท่านเหล่านั้น

ท่านเหล่านั้นย่อมแสดงธรรมอันเป็นเหตุบรรเทาสรรพทุกข์แก่เขา
ซึ่งเมื่อเขารู้ทั่วถึงแล้วจะเป็นผู้ไม่มีอาสวะ ปรินิพพานได้ในชาตินี้

ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาแก่อนาถปิณฑิกะคหบดีด้วยพระคาถาเหล่านี้ แล้วทรงลุกจากอาสนะเสด็จกลับ^{๒๙}

พระเชตวันมหาวิหาร ถือเป็นพระอารามที่สร้างอย่างมีแบบแปลนและมีสิ่งปลูกสร้างที่ครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุด พระพุทธเจ้าประทับอยู่จำพรรษามากที่สุด มีภิกษุสงฆ์มากที่สุดในสมัยพุทธกาล เป็นสถานที่ทรงบัญญัติพระวินัยสิกขาบทและทรงแสดงพระสูตรมากที่สุด แม้ในปัจจุบัน ทราบพระเชตวันมหาวิหารยังคงปรากฏให้เห็นในกรุงสาวัตถี ที่ปัจจุบันเรียกว่า “สะเหตุ-มะเหตุ” กว้างใหญ่โตมโหฬารมากที่สุดเมื่อเทียบกับที่แหล่งอื่น นาม “เชตวัน” หรือ “เชตุน” ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจให้พระราชามหากษัตริย์ในประเทศต่างๆที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น ลังกา พม่า ไทย ถือเป็นพระราชนิยมทรงสร้างวัดมีชื่อนี้ใกล้พระราชวังทุกแห่ง แม้ในปัจจุบัน นามนี้ก็ยังคงปรากฏให้

^{๒๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๔-๓๐๕/๑๑๑-๑๓๑.

เห็นในลังกา พม่า และโดยเฉพาะไทย มีมาแต่ครั้งสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์หรือวัดโพธาราม ทำยพระบรมมหาราชวังด้านทิศใต้เป็นพระอารามหลวงชั้นพิเศษ คือ “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร” เป็นศรีสง่าอันสูงส่งของบ้านเมืองมาตราบเท่าทุกวันนี้

๔.๒.๘ วัดบุพพาราม

บุพพาราม หรือที่เรียกในภาษาไทยว่าบุพพาราม แปลตามศัพท์ว่าวัดทางตะวันออก คือ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของกรุงสรวัดถึ อยู่ถัดจากพระเชตุพนมหาวิหารออกไปประมาณ ๕-๖ กิโลเมตร น่าจะถือได้ว่าเป็นวัดที่วัดน้องกับวัดพระเชตุพนที่อนาถบดินทิกเศรษฐีสร้างถวาย ส่วนวัดบุพพาราม เป็นวัดที่นางวิสาขามหาอุบาสิกาสร้างถวาย พระพุทธเจ้าประทับที่วัดนี้รวมทั้งสิ้น ๖ พรรษา ในช่วงพรรษาที่ ๒๑-๔๔ ซึ่งประทับสลับไปสลับมาระหว่างวัดพระเชตุพนกับวัดบุพพารามนี้

๑. ประวัตินางวิสาขามหาอุบาสิกา

ประวัติพิสดารของนางวิสาขามหาอุบาสิกาที่นำมาแสดงนี้ มีปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย ธรรมบท แต่ในที่นี้จะยกมากล่าวเฉพาะตอนที่สำคัญอันน่ารู้ น่าศึกษา ในฐานะที่นางเป็นแบบอย่างของสตรีที่ทำหน้าที่พุทธสาวิกาบริสุทธ์บริบูรณ์น่ายกย่องสรรเสริญยิ่ง

พระศาสดา เมื่อทรงเข้าไปอาศัยกรุงสรวัดถึ ประทับอยู่ในบุพพาราม ทรงปรารภอุบาสิกาชื่อวิสาขา ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า "ยถาปิ ปุพฺพราสิมฺหา" เป็นต้น.

ดังได้สดับมา นางวิสาขามหาอุบาสิกา นั้น เกิดในท้องนางสุมนาเทวี ภริยาหลวงของธัญชัยเศรษฐี ผู้เป็นบุตรเมณฑกเศรษฐี ในภัททियนคร แคว้นอังคะ. ในเวลาที่นางมีอายุ ๗ ขวบ พระศาสดาทรงเห็นอุปนิสัยสมบัติของสัตว์ ผู้มีเผ่าพันธุ์ที่พึงแนะนำ เพื่อความตรัสรู้ มีเสลพราหมณ์เป็นต้น มีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เป็นบริวารเสด็จจาริกไปถึงนครนั้น

ก็ในสมัยนั้น เมณฑกคฤหบดีเป็นหัวหน้าของผู้มีบุญมาก ๕ คน ครองตำแหน่งเศรษฐีอยู่ในเมืองนั้น ชื่อว่าคนที่มีบุญมาก ๕ คน คือ เมณฑกเศรษฐี ๑ ภริยาหลวงของเศรษฐีนั้น นามว่าจันทปทุมมา ๑ บุตรชายคนโตของเศรษฐีนั้นเอง ชื่อธัญชัย ๑ ภริยาของธัญชัยนั้น ชื่อว่าสุมนาเทวี ๑ คน ใช้ของเมณฑกเศรษฐี ชื่อปุณณะ

คนมั่งมีในแคว้นของพระเจ้าพิมพิสาร ๕ คน

ใช้จะมีแต่เมณฑกเศรษฐีแต่ผู้เดียวเท่านั้นก็หาไม่, ก็ในแคว้นของพระเจ้าพิมพิสาร ก็ได้มีคนผู้มีโภคะนับไม่ถ้วน ๕ คน คือ (๑) โชติยะ (๒) ชฎิละ (๓) เมณฑกะ (๔) ปุณณะ (๕) กากวัลลียะ

ในท่านเหล่านั้น เมณฑกเศรษฐีนี้ได้ทราบความที่พระทศพลเสด็จถึงนครของตน จึงให้เรียกเด็กหญิงวิสาขา ลูกสาวธัญชัยเศรษฐีผู้บุตรมา บอกว่า "แม่หนู เป็นมงคลทั้งแก่เจ้า ทั้งแก่เรา แม่

หนูกับพวกเด็กหญิงบริวารของเจ้า ๕๐๐ จงขึ้นรถ ๕๐๐ คัน แวดล้อมด้วยทาสี ๕๐๐ คน (ไป) ทำการต้อนรับพระศพเถิด"

นางรับว่า "ดีละ" แล้วได้ทำอย่างนั้น. แต่เพราะความที่นางเป็นเด็กฉลาดในเหตุอันควร และไม่ควรถวายนางจึงไปด้วยยานเท่าที่ยาน (ไปได้) ลงจากยานแล้ว ก็เดินเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว ได้ยื่น ๓ ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นนั้น พระศาสดาทรงแสดงธรรม ด้วยสามารถแห่งบุรพกรรมของนาง.

นางได้โสดาปัตติผลแต่อายุ ๗ ขวบ

ในเวลาจบเทศนา นางพร้อมด้วยเด็กหญิง ๕๐๐ ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว แม่เมณฑกเศรษฐีแลก็เข้าเฝ้าพระศาสดา ฟังธรรมกถา ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว จึงนิมนต์เพื่อเสวยอาหารเช้าในวันรุ่งขึ้น อังคาสภิกขุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ด้วยขาทนียะโภชนียะอันประณีตที่เรือนของตน ได้ถวายมหาทานโดยอุบายนี้แล ตลอดทั้งเดือน. พระศาสดาประทับอยู่ในภัททิยนคร ตามความพอพระหฤทัยแล้ว ก็เสด็จหลีกไป

ก็โดยสมัยนั้นแล พระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้าปเสนทิโกศลต่างก็เป็นพระภักษตาของพระภคินีกันและกัน ต่อมาวันหนึ่ง พระเจ้าโกศลทรงดำริว่า "คนมีโภคะนับไม่ถ้วน มีบุญมากทั้ง ๕ ย่อมอยู่ในแคว้นพระเจ้าพิมพิสาร แต่ในแคว้นของเรา ผู้เช่นนั้นแม้เพียงคนเดียวก็ไม่มี อย่างกระนั้นเลยเราพึงไปยังสำนักของพระเจ้าพิมพิสาร ขอผู้มีบุญมากสักคนหนึ่ง" พระองค์เสด็จไปในพระนครนั้นแล้ว อันพระราชาทรงทำปฏิสันถาร ทูลถามว่า "พระองค์เสด็จมา เพราะเหตุไร?" จึงตรัสว่า "หม่อมฉันมาด้วยประสงค์ว่า คนมีโภคะนับไม่ถ้วน มีบุญมากทั้ง ๕ คน อยู่ในแคว้นของพระองค์ หม่อมฉันจักพาเอาคนหนึ่งจาก ๕ คนนั้นไป ขอพระองค์จงประทานคนหนึ่งใน ๕ คนนั้น แก่หม่อมฉันเถิด"

พิมพิสาร : หม่อมฉันไม่อาจจะให้ตระกูลใหญ่ๆ ย้ายได้

ปเสนทิโกศล : หม่อมฉันไม่ได้ ก็จักไม่ไป

ครั้งนั้น พระราชา (พระเจ้าพิมพิสาร) ทรงปรึกษากับพวกอำมาตย์แล้ว ตรัสว่า "ชื่อว่า การย้ายตระกูลใหญ่ๆ มีโชติยศกุลเป็นต้น เช่นกับแผ่นดินไหว, บุตรของเมณฑกมหาเศรษฐี ชื่อธัญชัยเศรษฐี มีอยู่ หม่อมฉันปรึกษากับเธอเสร็จแล้ว จักถวายคำตอบแต่พระองค์" ดังนี้แล้ว รับสั่งให้เรียกธัญชัยเศรษฐีมาแล้ว ตรัสว่า "พ่อ พระเจ้าโกศลตรัสว่า 'จักพาเอาเศรษฐีมีทรัพย์คนหนึ่งไป' เธอจงไปกับพระองค์เถิด"

ธัญชัย : เมื่อพระองค์ส่งไป ข้าพระองค์ก็จักไป พระเจ้าข้า.

พิมพิสาร : ถ้าเช่นนั้น เธอจงทำการตระเตรียมไปเถิด พ่อ.

เศรษฐีนั้นได้ทำกิจจำเป็นที่ควรทำของตนแล้ว ฝ่ายพระราชาทรงทำสักการะใหญ่แก่เขา ทรงส่งพระเจ้าปเสนทิโกศลไปด้วยพระดำรัสว่า "ขอพระองค์จงพาเศรษฐีนี้ไปเถิด"

ท้าวเธอพาธัญชัยเศรษฐีนั้น เสด็จไปโดยการประทับแรมราตรีหนึ่งในที่ทั้งปวง บรรลุถึงสถานอันผาสุกแห่งหนึ่งแล้ว ก็ทรงหยุดพัก.

การสร้างเมืองสาเกต

ครั้งนั้น ธัญชัยเศรษฐี ทูลถามท้าวเธอว่า "ที่นี่เป็นแคว้นของใคร พระเจ้าข้า"

ปเสนทิโกศล : ของเรา เศรษฐี.

ธัญชัย : กรุงสาวตถิ แต่นี้ไป ไกลเท่าไร

ปเสนทิโกศล : ไกล ๗ โยชน์. [ประมาณ ๑๗๕ กิโลเมตร]

ธัญชัย : ภายในพระนครคับแคบ ขนบบริวารของข้าพระองค์มาก ถ้าพระองค์ทรงโปรดไซ้ ข้าพระองค์พึงอยู่ที่นี้แหละ พระเจ้าข้า.

พระราชาทรงรับว่า "ดีละ" ดังนี้แล้ว ให้สร้างเมืองในที่นั้น ได้พระราชทานแก่เศรษฐีนั้นแล้วเสด็จไป เมืองได้นามว่า "สาเกต" เพราะความที่แห่งสถานที่อยู่ในประเทศนั้น อันเศรษฐีจับจองแล้วในเวลาเย็น

ในกรุงสาวตถินั้น บุตรของมิกคารเศรษฐี ชื่อว่าปุณณวัณณกุมาร เจริญวัยแล้ว มารดาบิดา จึงขอให้เขาเลือกหญิงสาวที่เหมาะสมมาเป็นคู่ครอง ปุณณวัณณกุมารยังไม่คิดมีคู่ครอง แต่เมื่อบิดามารดาบเร้า จึงยื่นเงื่อนไขไปว่า หากมีหญิงสาวมีคุณสมบัติพร้อมด้วยเบญจกัลยาณี คือความงาม ๕ ประการ จึงจะยอมแต่งงานด้วย

ลักษณะเบญจกัลยาณี

ก็ชื่อว่าความงาม ๕ ประการนั้น คือ ผมงาม (เกสกัลยาณี) , เนื้องาม (มังสกัลยาณี) , กระดุกงาม (อัฐิกัลยาณี) , ผิวงาม (ฉวิกัลยาณี) , วัยงาม (วยกัลยาณี)

ก็ผมของหญิงผู้มีบุญมาก เป็นเช่นกับกำหางนกยูง แก่ปล่อยระชายผ้านุ่งแล้ว ก็กลับมีปลายอนขึ้นตั้งอยู่ นี้ชื่อว่าผมงาม ริมฝีปากเช่นกับผลตำลึง (สุก) ถึงพร้อมด้วยสี่เรียบขีดสนิท นี้ชื่อว่าเนื้องาม ฟันขาวเรียบไม่ห่างกัน งดงามดุจระเบียบแห่งเพชร ที่เขายกขึ้นตั้งไว้ และดุจระเบียบแห่งสังข์ที่เขาขัดสีแล้ว นี้ชื่อว่ากระดุกงาม ผิวพรรณของหญิงดำไม่ลูปไล้ด้วยเครื่องประเทืองผิวเป็นต้นเลย ก็ดำเนินทประหนึ่งพวงอุบลเขียว ของหญิงขาว ประหนึ่งพวงดอกกรรณิการ์ นี้ชื่อว่าผิวงาม ก็แลหญิงแม่คลอดแล้วตั้ง ๑๐ ครั้ง ก็เหมือนคลอดครั้งเดียว ยังสาวพริ้งอยู่เทียว นี้ ชื่อว่าวัยงาม ดังนี้แล

เศรษฐีส่งพรหมณ์ไปแสวงหาหญิงเบญจกัลยาณี

ครั้งนั้น มารดาบิดาของนายปุณณวัณณกุมารนั้น เชิญพรหมณ์ ๑๐๘ คนมาให้บริโภคนแล้ว ขอให้ไปช่วยแสวงหาหญิงสาวซึ่งเพียบพร้อมด้วยเบญจกัลยาณี เพื่อจะได้สู่ขอมมาให้แต่งงานกับปุณณวัณณกุมารบุตรของตน พรหมณ์เหล่านั้นเที่ยวแสวงหาหญิงสาวผู้มีคุณสมบัติดังกล่าวจนไปถึง

เมืองสาเกตซึ่งกำลังมีงานนักขัตฤกษ์ประจำปี และไปตักอยู่ที่ศาลาริมฝั่งแม่น้ำ ซึ่งหญิงสาวจากตระกูลต่างๆจะแต่งตัวเดินไปที่ทำน้ำนั้นๆ จะมีพวกบุตรของขัตติยมหาศาลไปคอยแอบดู เพื่อเลือกมาเป็นคู่ครองโดยการสวมมาลัยให้ แม้พวกพราหมณ์ก็ได้รับมอบพวงมาลัยทองคำราคาถึง ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ เตรียมไว้สวมคล้องคอหญิงสาวผู้เพียบพร้อมด้วยเบญจกัลยาณีเช่นเดียวกัน และคราวนั้นนางวิสาขาอายุได้ ๑๕ หยกๆ ๑๖ หย่อนๆ ประดับตกแต่งด้วยอาภรณ์อันสวยงามเดินทางไปทำแม่น้ำพร้อมหญิงสาวบริวาร ๕๐๐ คน แต่ยังไม่ทันถึงฝั่งน้ำเกิดฝนตกใหญ่ พวกหญิงฝ่ายอื่นๆต่างพากันวิ่งไปหลบฝนที่ศาลาริมน้ำที่พวกพราหมณ์รออยู่ มีนางวิสาขาคนเดียวไม่ยอมวิ่งแต่กลับเดินช้าๆ ไปยังศาลาริมน้ำ ร่างกายและอาภรณ์เปียกโชกทำให้พวกพราหมณ์ได้เห็นความงาม ๔ ประการ ยกเว้นพินงาม (อัฐิกลยาณี) ของนาง จึงยั่วให้พูดโดยการพูดเปรยๆ ทำนองว่านางเป็นคนขี้เกียจ แม้แต่จะวิ่งหลบฝนเมื่อนางถามว่าหมายถึงใคร พวกพราหมณ์ตอบว่าหมายถึงนางนั่นแหละ เพราะเมื่อฝนตกทุกคนวิ่งมาหลบฝน แต่นางผู้เดียวไม่วิ่ง เดินเฉื่อยช้าทำให้เสื้อผ้าอาภรณ์เปียกปอนไปหมด

บุคคล ๔ จำพวกวิ่งไปไม่งาม

นางวิสาขาตอบว่า ที่นางไม่วิ่งเหมือนคนอื่นเพราะเห็นว่าบุคคล ๔ จำพวกวิ่งแล้วดูไม่งามได้แก่

๑) พระราชาผู้อภิเษกแล้ว ทรงประดับประดาแล้วด้วยเครื่องอาภรณ์ทั้งปวง ถ้าตกเขมรวิ่งไปที่พระลานหลวงย่อมไม่งาม ย่อมถูกครหาว่า “ทำไมพระราชาองค์นี้จึงวิ่งเหมือนคนหบดี” ค่อยๆเสด็จไปนั่นแหละจึงควร

๒) ช่างมงคลของพระราชา ประดับตกแต่งแล้ว วิ่งไปที่ไม่งาม ต่อเมื่อเดินไปด้วยลีลาแห่งช่าง (หัตถิลีลา) จึงจะงาม

๓) บรรพชิต เมื่อวิ่งก็ไม่งาม ย่อมถูกครหาอย่างเดียวกันว่า “ทำไมสมณะรูปนี้ จึงวิ่งไปเหมือนคนกหัสถ์” แต่ย่อมงามด้วยการเดินอย่างอาการของผู้สงบเสถียร

๔) สตรี เมื่อวิ่งก็ไม่งาม ย่อมถูกเขาติเตียนอย่างเดียวกันว่า “ทำไมหญิงคนนี้จึงวิ่งเหมือนผู้ชาย” แต่ย่อมงามด้วยการเดินอย่างธรรมดา

อนึ่ง นางวิสาขาได้กล่าวกับพวกพราหมณ์เหล่านั้นต่อไปว่า ธรรมตามารดาบิดา ถนอมอวัยวะน้อยใหญ่ เลี้ยงดูธิดา เหมือนภักษะอันมารดาบิดาพิงชาย แม้มารดาบิดาของนางก็เลี้ยงดูนางเช่นนั้นเหมือนคนอื่นๆ เมื่อถึงเวลาที่ต้องส่งไปสู่ตระกูลอื่น (ตระกูลสามี) ถ้าว่าในเวลาที่น่าวิ่งไป เกิดเหยียบขย้างผ้าถุงหรือส้นล้มลงบนพื้นดิน มือหรือเท้าเกิดหักขึ้นมา หญิงสาวผู้นั้นก็เป็นภาระของมารดาบิดา ต้องไปเลี้ยงดูต่อไป (คือหาสามีมิได้เพราะร่างกายพิการ) ส่วนเครื่องแต่งตัวเปียกแล้วก็ซักตากให้แห้งได้ นางคิดอย่างนี้จึงไม่วิ่งไปมา

พวกพราหมณ์สังเกตเห็นฟันอันงามของนางเวลาพูด ได้ยินเสียงอันไพเราะ และกิริยาอาการที่สง่างาม จึงได้สวมพวงมาลัยคล้องคอให้ เมื่อสอบถามได้ทราบว่าเป็นพวงมาลัยของปุลณวัณนกุมาร ผู้มีตระกูลเสมอกัน นางก็เต็มใจรับพวงมาลัย แล้วจึงขอให้มารดาบิดาส่งรถมารับกลับ ไม่ได้เดินกลับเหมือนเที่ยวมา พวกพราหมณ์ติดตามไปเพื่อสู้อนางกับท่านธัญชัยเศรษฐีผู้บิดาของนาง แล้วก็เดินทางกลับกรุงสวตถีเพื่อแจ้งข่าวแก่มีคารเศรษฐีบิดาของปุลณวัณนกุมาร ท่านมีคารเศรษฐีจึงนำความกราบทูลพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงดำริว่าตระกูลธัญชัยเศรษฐี พระองค์เชิญมาจากสำนักของพระเจ้าพิมพิสารให้อยู่ในเมืองสาเกต ครรที่พระองค์จะพึงยกย่อง จึงตรัสว่าแม้พระองค์ก็จะเสด็จไปร่วมงานมงคลด้วย ท่านมีคารเศรษฐีจึงรีบส่งข่าวไปแจ้งให้ท่านธัญชัยเศรษฐีทราบ ท่านธัญชัยเศรษฐีมอบหน้าที่ให้นางวิสาขาผู้ธิดา เตรียมการรับรองพระเจ้าปเสนทิโกศลและข้าราชการบริพาร พร้อมทั้งตระกูลของมีคารเศรษฐี ตลอดจนกระบวนช่างม้าต่างๆ เพราะนางวิสาขาเป็นคนฉลาด มีญาณเฉียบแหลมดั่งยอดเพชร ตั้งความปรารถนาไว้ถึง ๑๐๐,๐๐๐ กัป จึงสมบุญด้วยอภิไศยารเช่นนี้ จึงสามารถจัดการทุกอย่างแทนบิดามารดาได้ ในการเตรียมงานอวามงคล ซึ่งต้องจัดแจงเรื่องต่างๆ มาก โดยเฉพาะ “ชุดเจ้าสาว” ของนางในพิธีมงคลสมรส ซึ่งบรรณกถาธรรมบท บรรยายความตอนนี้อย่างละเอียดว่า

ในวันนั้นแล บิดาของนางวิสาขาให้เรียกช่างทองมา ๕๐๐ คนแล้ว กล่าวว่า "พวกท่านจงทำเครื่องประดับ ชื่อมหาลดาปสารณ์ แกธิดาของเรา" ดังนี้แล้ว สั่งให้ให้ทองคำมีสีสุกพันลิ่ม และเงินแก้วมณี แก้วมุกดา แก้วประพาฬ และเพชรเป็นต้น พอสมกับทองนั้น พระราชาประทับอยู่ ๒-๓ วันแล้วทรงส่งข่าวไปแก่ธัญชัยเศรษฐีว่า "เศรษฐีไม่สามารถทำการเลี้ยงดูพวกเราได้ ขอเศรษฐีจงรู้กาลไปแห่งนางทาริกาเถิด" แม้เศรษฐีนั้นส่งข่าวไปทูลพระราชาว่า "บัดนี้ กาลฝนมาถึงแล้ว ใครๆ ไม่อาจเพื่อเที่ยวไปตลอด ๔ เดือนได้ การที่หมู่พลของพระองค์ได้วัตถุใดๆ สมควร วัตถุอื่นๆ ทั้งหมด เป็นภาระของข้าพระองค์; พระองค์ผู้สมมติเทพจักเสด็จไปได้ในเวลาที่ข้าพระองค์ส่งเสด็จ" ตั้งแต่นั้น เมืองสาเกตได้เป็นนครราวกะมีนักษัตรเป็นนิตย์ วัตถุมีพวงดอกไม้ของหอมและผ้าเป็นต้น เป็นของอันเศรษฐีจัดแล้วแก่ชนทั้งหมด ตั้งต้นแต่พระราชาแล ชนเหล่านั้นคิดกันว่า "เศรษฐีทำสักการะแก่พวกเราถ่ายเดียว ๓ เดือนล่วงไปแล้ว โดยอาการอย่างนี้ ส่วนเครื่องประดับก็ยังไม่เสร็จก่อน ผู้ควบคุมงานมาแจ้งแก่เศรษฐีว่า "สิ่งอื่นที่ชื่อว่าไม่มี ก็หาไม่ แต่ฟันสำหรับหุงต้มภัตเพื่อหมู่พล ไม่พอ" เศรษฐีกล่าวว่า "ไปเถิดพ่อทั้งหลาย พวกท่านจง (รื้อ) ขนเอาโรงช่างเก่าๆ เป็นต้นและเรือนเก่าในนครนี้หุงต้มเถิด" แม้เมื่อหุงต้มอยู่อย่างนั้น ก็ถึงเดือนล่วงไปแล้ว ลำดับนั้น ผู้ควบคุมงานมาแจ้งแก่ท่านเศรษฐีอีกครั้งว่า "ฟันไม่มี" เศรษฐีกล่าวว่า "ใครๆ ไม่อาจได้ฟันในเวลานี้ พวกท่านจงเปิดเรือนคลังผ้าทั้งหลาย แล้วเอาผ้าเนื้อหยาบทำเกลียวชูลงในตุ่มน้ำมันหุงภัตเถิด" ชนเหล่านั้นได้ทำอย่างนั้น ตลอดถึงเดือน ๔ เดือนล่วงไปแล้ว โดยอาการอย่างนี้ แม้เครื่องประดับก็เสร็จแล้ว

เครื่องประกอบในมหาลดาปสาธน์

เพชร ๔ ทะนาน ได้ถึงอันประกอบเข้าในเครื่องประดับนั้น แก้วมุกดา ๑๑ ทะนาน แก้วประพาฬ ๒๐ ทะนาน แก้วมณี ๓๓ ทะนาน เครื่องประดับนั้นได้ถึงความสำเร็จด้วยรัตนะเหล่านี้และเหล่าอื่น ด้วยประการฉะนี้ เครื่องประดับไม่สำเร็จด้วยด้าย การงานที่ทำด้วยด้าย เขาทำแล้วด้วยเงิน เครื่องประดับนั้นสวมที่ศีรษะแล้ว ย่อมจดหลังเท้า ลูกคุดที่เขาประกอบทำเป็นแหวนในที่นั้นๆ ทำด้วยทอง ห่วงทำด้วยเงิน แหวนวงหนึ่งที่ทำกลางกระหม่อม หลังหูทั้งสอง ๒ วง ที่หลุมคอ ๑ วง ที่เข้าทั้งสอง ๒ วง ที่ข้อศอกทั้งสอง ๒ วง ที่ข้างสะเอวทั้งสอง ๒ วง ดังนี้ ก็ในเครื่องประดับนั้นแล เขาทำนกงูตัวหนึ่งไว้ ขนปีกทำด้วยทอง ๕๐๐ ขน ได้มีที่ปีกเบื้องขวาแห่งนกงูนั้น ๕๐๐ ขนได้มีที่ปีกเบื้องซ้าย จะงอยปากทำด้วยแก้วประพาฬ นัยน์ตาทำด้วยแก้วมณี คอและแหวหางก็เหมือนกัน ก้านขนทำด้วยเงิน ขาก็เหมือนกัน นกงูนั้นสถิตอยู่ท่ามกลางกระหม่อมแห่งนางวิสาขา ปราภฏประหนึ่งนกงูยืนรำแพนอยู่บนยอดเขา เสียงแห่งก้านขนปีก ๑,๐๐๐ ขน เป็นไปประหนึ่งทิพยสังคีตและประหนึ่งเสียงกีก้องแห่งดนตรีประกอบด้วยองค์ ๕ ขนทั้งหลายผู้เข้าไปสู่ที่ใกล้เท่านั้น ย่อมทราบว่าเป็นนกงูนั้น ไม่ใช่คนกุง (จริง) เครื่องประดับมีค่า ๙ โภฏี ท่านเศรษฐีให้ค่าหัตถกรรม (ค่ากำหนด) ๑๐๐,๐๐๐

หญิงถวายจิวรย้อมได้มหาลดาปสาธน์

ถามว่า ก็เครื่องประดับนั้น อันนางวิสาขานั้นได้แล้ว เพราะผลแห่งกรรมอะไร

ตอบว่า ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า นางถวายจิวรสาฎกแก่ภิกษุ ๒๐,๐๐๐ รูปแล้ว ได้ถวายด้ายบ้าง เข็มบ้าง เครื่องย้อมบ้าง ซึ่งเป็นของตนนั่นเอง นางได้แล้วซึ่งเครื่องประดับนี้ เพราะผลแห่งจิวรทานนั้น ก็จิวรทานของหญิงทั้งหลาย ย่อมถึงที่สุดด้วยเครื่องประดับชื่อมหาลดาปสาธน์ จิวรทานของบุรุษทั้งหลาย ย่อมถึงที่สุดด้วยบาตรและจิวรอันสำเร็จแล้วด้วยฤทธิ์

มหาเศรษฐีทำการตระเตรียมเพื่อธิดาโดย ๔ เดือนอย่างนั้นแล้ว เมื่อจะให้ไทยธรรมแก่ธิดานั้น ได้ให้เกวียนเต็มด้วยกหาปณะ ๕๐๐ เล่ม ได้ให้เกวียนเต็มด้วยภาชนะทองคำ ๕๐๐ เล่ม เต็มด้วยภาชนะเงิน ๕๐๐ เล่ม, เต็มด้วยภาชนะทองแดง ๕๐๐ เล่ม เต็มด้วยภาชนะสำริด ๕๐๐ เล่ม เต็มด้วยผ้าด้ายผ้าไหม ๕๐๐ เล่ม เต็มด้วยเนยใส ๕๐๐ เล่ม เต็มด้วยน้ำมัน ๕๐๐ เล่ม เต็มด้วยน้ำอ้อย ๕๐๐ เล่ม เต็มด้วยข้าวสารแห่งข้าวสาลี ๕๐๐ เล่ม เต็มด้วยเครื่องอุปกรณ์ มีไถและฆาลเป็นต้น ๕๐๐ เล่ม ได้ยินว่า ความคิดอย่างนี้ได้มีแก่มหาเศรษฐีนั้นว่า "ในที่แห่งธิดาของเราไปแล้ว นางอย่าได้ส่งคนไปสู่ประตูเรือนของคนอื่นว่า เราต้องการด้วยวัตถุชิ้นโน้น" เพราะฉะนั้น มหาเศรษฐีจึงได้สั่งให้ให้เครื่องอุปกรณ์ทุกสิ่ง (แก่ธิดาของตน) มหาเศรษฐีได้ให้รถ ๕๐๐ คัน ตั้งนางสาวใช้รูปงามผู้ประดับด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพไว้บนรถคันละ ๓ คนๆ ได้ให้นางปริจาริกา ๑,๕๐๐ คน ด้วยสั่งว่า "พวกเจ้าเท่านั้นคน จงให้ธิดาของเราอาบ เท่านั้นคนให้บริโภคน้ำเท่านั้นคนแต่งตัว เทียวไป" แล้วยังมอบโคตัวมีกำลัง ๖๐,๐๐๐ ตัว และแม่โคนม ๖๐,๐๐๐ ตัว ลูกโคตัวมีกำลัง มีจำนวนเท่านั้น ให้นางวิสาขายุตรสาวที่จะ

ไปอยู่บ้านพ่อแม่ของสามีในกรุงสรวดี ในขณะที่เดียวกันก็จัดคนใช้ชายหญิงผู้สมัครใจไปอยู่กับนาง
วิชาชาจำนวนมากให้ไปพร้อมด้วย

ลำดับนั้น เศรษฐีคิดว่า "ธิดาของเราจักไปในวันพรุ่งนี้ นั่งอยู่ในห้อง ในที่ใกล้แล้วได้ให้
โอวาทว่า "แม่ ธรรมดาหญิงผู้อยู่ในตระกูลแห่งสามี รักษาจรรยาอย่างนี้ และอย่างนี้ จึงจะควร" แม่
มิดารเศรษฐีนี้นั่งในห้องถัดไป ได้ยินโอวาทของธัญชัชเศรษฐีแล้ว

โอวาท ๑๐ ข้อของเศรษฐี

แม่ (ธัญชัช) เศรษฐีนั้นก็สอนธิดาอย่างนั้นแล้วให้โอวาท ๑๐ ประการนี้ว่า

"แม่ ธรรมดาหญิงที่อยู่ในตระกูลแห่งพ่อแม่สามี (๑) ไม่ควรนำไฟภายนอกออกไป
ภายนอก (๒) ไม่ควรนำไฟภายนอกเข้าไปภายใน (๓) พึงให้แก่คนที่ให้เท่านั้น (๔) ไม่พึงให้แก่คนที่ไม่ให้ (๕) พึงให้แก่คนที่ให้ทั้งที่ไม่ให้ (๖) พึงนั่งให้เป็นสุข (๗) พึงบริโภคให้เป็นสุข (๘) พึงนอนให้
เป็นสุข (๙) พึงบำเรอไฟ (๑๐) พึงนอบน้อมเทวดาภายใน"^{๓๐}

ในวันรุ่งขึ้น เรียกประชุมเสนาทั้งหมดแล้ว จึงเอาภุมณี ๘ คนให้เป็นผู้ค้ำประกันใน
ท่ามกลางราชเสนาแล้ว กล่าวว่า "ถ้าโทษเกิดขึ้นแก่ธิดาของเราในที่ที่ไปแล้ว พวกท่านพึงชำระ" แล้ว
ประดับธิดาด้วยเครื่องประดับช้อมหาลดา ซึ่งมีค่าได้ ๙ โกลี ให้ทรัพย์ ๕๔ โกลี เป็นค่าจรรยาสำหรับ
อาบ ให้ขึ้นสู่ยานแล้ว ให้คนเที่ยวตีกองประกาศในบ้านส่วย ๑๔ ตำบล ประมาณเท่าอนูราชบุรีอัน
เป็นของตน รอบเมืองสาเกตว่า "ชนผู้ยากไปกับธิดาของเรา ก็จงไป" ชาวบ้าน ๑๔ ตำบลพอได้ยิน
เสียง จึงออกไปไม่เหลือใครๆ เลย ด้วยคิดว่า "จักมีประโยชน์อะไรแก่พวกเราในที่นี้ ในเวลาที่แม่
เจ้าของเราไปแล้ว" ฝ่ายธัญชัชเศรษฐีทำสักการะแด่พระราชและมิดารเศรษฐีแล้ว ก็ตามไปส่งธิดา
กับคนเหล่านั้นชั่วระยะทางหนึ่งด้วย

นางวิชาชานั้น เมื่อต้องมาอยู่ร่วมชายคากับพ่อแม่สามี โดยเฉพาะพ่อแม่สามีคือมิดารเศรษฐี
ซึ่งนับถือพวกอเจลกะซีเปลือย แต่เนื่องจากนางวิชาชาเป็นพุทธสาวิกาที่เคร่งครัด ต้องบำรุงภิกษุสงฆ์
เป็นประจำ ทำให้เศรษฐีไม่พอใจ พยายามกำจัดนางให้พ้นชายคาศด้วยอุบายต่างๆ ในที่สุดไล่ นางออก
จากบ้าน แต่เพราะความรอบคอบของธัญชัชเศรษฐีบิดานางวิชาชา ที่ตกลงสัญญากันไว้กับมิดาร
เศรษฐีว่า หากเห็นนางวิชาชาทำผิดให้มีการสอบสวนก่อน โดยมีคณะภุมณีซึ่งตามนางวิชาชามาด้วย
เป็นผู้สอบสวน จะเนรเทศนางกลับสู่ตระกูลพ่อแม่มิบังควร เมื่อนางถูกกล่าวโทษ จึงมีการสอบสวน
เกิดขึ้น แต่มิดารเศรษฐีเป็นฝ่ายผิด จึงละอายใจมากยอมขอโทษนางวิชาชา แต่นางเป็นธิดาของ
พระพุทธเจ้า ต้องไปขอให้พระพุทธเจ้าอดโทษให้เสียก่อน เศรษฐียินยอม นางจึงนิมนต์พระพุทธเจ้า
พระภิกษุสงฆ์มาฉันภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น เมื่อถึงเวลาจึงให้เศรษฐีมิดารมาประเคนภัตตาหารถวาย

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๓๗๒-๓๗๗.

ด้วยมือตนเอง แต่ถึงเวลาฟังธรรมเศรษฐีขอฟังอยู่นอกม่านกัน จะอย่างไรก็ตาม เมื่อจบพระธรรมเทศนา เศรษฐีก็บรรลुโศดาปัตติผล และประกาศยกนางวิสาขาเป็นมารดาของตน จึงได้ชื่อว่านางวิสาขามิคารมาตา แต่บัดนั้นเป็นต้นมา

หลังจากนั้น มหาเศรษฐีไปหมอบลงแทบพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า นวดพื้นพระบาทด้วยมือ และจุมพิตด้วยปาก และประกาศชื่อ ๓ ครั้งว่า "ข้าพระองค์ชื่อมิคาระ พระเจ้าข้า" เป็นต้น แล้วกราบทูลว่า "พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์ไม่ทราบตลอดกาลเพียงเท่านี้ 'ทานที่บุคคลให้แล้วในศาสนานี้ มีผลมาก' ข้าพระองค์ทราบผลแห่งทานในบัดนี้ ก็เพราะอาศัยหญิงสะใภ้ของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นผู้พ้นแล้วจากอบายทุกข์ทั้งปวง หญิงสะใภ้ของข้าพระองค์ เมื่อมายังเรือนนี้ ก็มาแล้วเพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ข้าพระองค์"

นางวิสาขาทูลนิมนต์พระศาสดา แม่เพื่อเสวยในวันรุ่งขึ้น แม่ในวันรุ่งขึ้น แม่สามี (ภรรยา มิคารเศรษฐี) ก็ได้บรรลุโศดาปัตติผลแล้ว ตั้งแต่นั้นมา เรือนหลังนั้น ได้เปิดประตูแล้วเพื่อพระศาสดา

มิคารเศรษฐีทำเครื่องประดับให้นางวิสาขา

ลำดับนั้น เศรษฐีคิดว่า "สะใภ้ของเรา มีอุปการะมาก เราจักทำบรรณาการให้แก่นาง เพราะเครื่องประดับของสะใภ้หนัก ไม่อาจเพื่อประดับตลอดกาลเป็นนิตย์ได้ เราจักให้ช่างทำเครื่องประดับอย่างเบาๆ แก่นาง ควรแก่การประดับในทุกอิริยาบถทั้งในกลางวันและกลางคืน" แล้วจึงให้ช่างทำเครื่องประดับ ชื่อ **ขนมัญญกะ** อันมีราคา ๑๐๐,๐๐๐ เมื่อเครื่องประดับนั้นเสร็จแล้ว นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ให้ฉันโดยความเคารพแล้ว ให้นางวิสาขาอาบน้ำด้วยหม้อน้ำหอม ๑๖ หม้อ แล้วพักไว้ในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระศาสดา ให้ประดับเครื่องประดับนั้น ถวายอภิวัตพระศาสดาแล้ว พระศาสดาทรงทำอนุโมทนาแล้วเสด็จไปสู่วิหารตามเดิม

นางวิสาขามีกำลังเท่าช้าง ๕ เชือก

ตั้งแต่นั้นมา แม่นางวิสาขาทำบุญมีทานเป็นต้นอยู่ ได้พร ๘ ประการจากสำนักของพระศาสดา ปรากฏประหนึ่งจันทเลขา (วงจันทร์) ในกลางทิว ถึงความเจริญด้วยบุตรและธิดาแล้ว ได้ทราบมาว่า นางมีบุตร ๑๐ คน มีธิดา ๑๐ คน บรรดาบุตร (ชายหญิง) เหล่านั้น คนหนึ่งๆ ได้มีบุตรคนละ ๑๐ คน มีธิดาคนละ ๑๐ คน บรรดาหลานเหล่านั้น คนหนึ่งๆ ได้มีบุตรคนละ ๑๐ คน มีธิดาคนละ ๑๐ คน จำนวนคนได้มีตั้ง ๘,๔๒๐ คน เป็นไปด้วยสามารถแห่งความสืบเนื่องแห่งบุตรหลาน และเหลนของนางวิสาขานั่นอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ นางวิสาขาเองก็ได้มีอายุ ๑๒๐ ปี ชื่อว่าผมหงอกบนศีรษะแม้เส้นหนึ่งก็ไม่มี นางได้เป็นประหนึ่งเด็กหญิงรุ่นอายุราว ๑๖ ปี เป็นนิตย์ ชนทั้งหลายเห็นนางมีบุตรและหลานเป็นบริวารเดินไปวิหาร ย่อมถามกันว่า "ในหญิงเหล่านี้ คนไหน นางวิสาขา?" ชนผู้เห็นนางเดินไปอยู่ ย่อมคิดว่า "บัดนี้ของงเดินไปหน่อยเถิด แม่เจ้าของเราเดินไปอยู่เที่ยวยอมงาม"

คนที่เห็นนางยีนนั่งนอน ก็ย่อมคิดว่า "บัดนี้ จงนอนน้อยเถิด แม่เจ้าของเรานอนแล้วแล ย่อมงามนางได้เป็นผู้อันใครๆ พุดไม่ได้ว่า "ในอิริยาบถทั้ง ๔ นางย่อมไม่งามในอิริยาบถซื่อโน้น" ด้วยประการฉะนี้ ก็นางวิสาขานั้นย่อมทรงกำลังเท่าช้าง ๕ เชือก

๒. นางวิสาขามหาอุบาสิกาสร้างบุพพาราม

นางวิสาขาลืมเครื่องประดับไว้ที่วิหาร

ก็โดยสมัยนั้นแล นางวิสาขามีการมารดาที่มีบุตรมาก มีหลานมาก มีบุตรหาโรคมิได้ มีหลานหาโรคมิได้ สมมติกันว่าเป็นมงคลอย่างยิ่งในกรุงสาวัตถี บรรดาบุตรหลานตั้งพัน มีจำนวนเท่านั้น แม้คนหนึ่ง ที่ชื่อว่าถึงความตายในระหว่างมิได้มีแล้ว ในงานมหรสพที่เป็นมงคล ชาวกรุงสาวัตถีย่อมอัญเชิญนางวิสาขาให้บริโภคน้ำก่อน ต่อมา ในวันมหรสพวันหนึ่ง เมื่อมหาชนแต่งตัวไปวิหารเพื่อฟังธรรม แม้นางวิสาขาบริโภคน้ำที่ที่เขายื่นแล้ว ก็แต่งเครื่องประดับมหาลดาไปวิหารก็ด้วยมหาชนได้เปลื้องเครื่องอาภรณ์ห่อด้วยผ้าห่มให้แก่หญิงคนใช้ไว้ ที่พระธรรมสังคากาจารย์กล่าวหมายเอาคำนี้ว่า

"ก็สมัยนั้นแล ในกรุงสาวัตถี มีการมหรสพ มนุษย์ทั้งหลายแต่งตัวแล้วไปวัด แม้นางวิสาขามีการมารดา ก็แต่งตัวไปวิหาร ครั้นนั้นแล นางวิสาขามีการมารดาเปลื้องเครื่องประดับผูกให้เป็นห่อที่ผ้าห่มแล้วได้ (ส่ง) ให้หญิงคนใช้ว่า "นี่แน่แม่ เจ้าจงรับห่อนี้ไว้"

ได้ยินว่า นางวิสาขานั้น เมื่อกำลังเดินไปวิหาร คิดว่า "การที่เราสวมเครื่องประดับมีค่ามาก เห็นปานนี้ไว้บนศีรษะแล้วประดับเครื่องอลังการจนถึงหลังเท้า เข้าไปยังวิหารไม่ควร" จึงเปลื้องเครื่องประดับนั้นออกห่อไว้ แล้วได้ส่งให้ในมือหญิงคนใช้ ผู้ทรงกำลังเท่าช้าง ๕ เชือก ผู้เกิดด้วยบุญของตนเหมือนกัน หญิงคนใช้นั้นคนเดียว ย่อมอาจเพื่อรับเครื่องประดับมหาลดาปสาธน์นั้นได้ เพราะเหตุนั้น นางวิสาขา จึงกล่าวกับหญิงคนใช้นั้นว่า "แม่ จงรับเครื่องประดับนี้ไว้ ฉันทจักสวมมันในเวลา กลับจากสำนักของพระศาสดา ก็นางวิสาขาครีนให้เครื่องประดับมหาลดาปสาธน์นั้นแล้วจึงสวมเครื่องประดับชื่อ**ขนมัญญกะ** ได้เข้าไปเฝ้าพระศาสดา สดับธรรมแล้ว ในที่สุดการสดับธรรม นางถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าลุกจากอาสนะหลีกไปแล้ว แม้หญิงคนใช้นั้นของนางลืมเครื่องประดับนั้นแล้ว ก็เมื่อบริษัทฟังธรรมหลีกไปแล้ว ถ้าใครลืมของอะไรไว้ พระอานนทเถระย่อมเก็บงำของนั้น เพราะเหตุดังนี้ ในวันนั้น ท่านเห็นเครื่องมหาลดาปสาธน์แล้ว จึงทูลแต่พระศาสดาว่า "นางวิสาขาลืมเครื่องประดับไว้ ไปแล้ว พระเจ้าข้า" พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "จงเก็บไว้ในที่สุตข้างหนึ่งเถิด อานนท" พระเถระยกเครื่องประดับนั้นเก็บคล้องไว้ที่ข้างบันได

นางวิสาขาทรงจบริเวณวัด

ฝ่ายนางวิสาขาทีรวเดินไปภายในวิหารกับนางสุปียา ด้วยตั้งใจว่า "จักรู้สิ่งที่ควรทำแก่ ภิกษุอาคันตุกะ ภิกษุผู้เตรียมตัวจะไป และภิกษุไข้เป็นต้น" ก็โดยปกติแล ภิกษุหนุ่มและสามเณรผู้ ต้องการด้วยเนยใส น้ำผึ้งและน้ำมันเป็นต้น เห็นอุบาสิกาเหล่านั้นในภายในวิหารแล้ว ย่อมถือภาชนะ มีถาดเป็นต้นเดินเข้าไปหา ถึงในวันนั้นก็ทำแล้วอย่างนั้นเหมือนกัน ครั้งนั้น นางสุปียาเห็นภิกษุไข้รูป หนึ่ง จึงถามว่า "พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าต้องการอะไร" เมื่อภิกษุไข้รูปนั้น ตอบว่า "ต้องการรสแห่งเนื้อ" จึงตอบ ว่า "ได้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ดิฉันจักส่งไป" ในวันที่ ๒ เมื่อไม่ได้เนื้อที่เป็นกับปิยะ จึงทำกิจที่ควรทำด้วยเนื้อ ขาอ่อนของตน ด้วยความเลื่อมใสในพระศาสดา ก็กลับเป็นผู้มีสรีระตั้งอยู่ตามปกตินั้นแล แม้นาง วิสาขาทรงจดูภิกษุหนุ่มและสามเณรผู้เป็นไข้แล้ว ก็ออกโดยประตูอื่น ยืนอยู่ที่อุปัชฌายวิหารแล้ว พุดว่า "แม่ จงเอาเครื่องประดับมา ฉันทจักแต่ง" ในขณะที่นั้น หญิงคนใช้นั้นรู้ว่าตนลืมนำแล้วออกมา จึงตอบว่า "ดิฉันลืมนำเจ้าคะ แม่เจ้า" นางวิสาขากล่าวว่า "ถ้ากระนั้น จงไปเอามา" แต่ถ้าพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าอาณนท เภระของเรายกเก็บเอาไว้ในที่อื่น เจ้าอย่าเอามา ฉันทบริจาครูปประดับนั้น ถวายพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า นั้น แล" นัยว่า นางวิสาขานั้นย่อมรู้ว่า "พระเถระย่อมเก็บสิ่งของที่พวกมนุษย์ลืมนำไว้" เพราะฉะนั้น จึงพูด อย่างนั้น

นางวิสาขาคือที่สร้างวิหารถวายสงฆ์

แม้พระเถระพอเห็นนางคนใช้นั้น ก็ถามว่า "เจ้ามาเพื่อประสงค์อะไร" เมื่อหญิงคนใช้นั้น ตอบว่า "ดิฉันลืมนำเครื่องประดับของแม่เจ้าของดิฉัน จึงได้มาเจ้าคะ", จึงกล่าวว่า "ฉันทเก็บมันไว้ที่ข้าง บันไดนั้น เจ้าจงไปหยิบเอา" หญิงคนใช้นั้นตอบว่า "พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ห่อภิกษุที่ท่านเอามือถูกแล้ว แม่ เจ้าของดิฉันสั่งมิให้นำเอาไป" แล้วก็มีมือเปล่ากลับไป ถูคนางวิสาขากล่าวว่า "อะไร แม่" จึงบอก เนื้อความนั้น นางวิสาขากล่าวว่า "แม่ ฉันทจักไม่ประดับเครื่องที่พระผู้เป็นเจ้าของฉันทถูกต้องแล้ว ฉันท บริจาครูปแล้ว แต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้ารักษาไว้เป็นการลำบาก ฉันทจำหน่ายเครื่องประดับนั้นแล้วจักน้อมนำสิ่งที่เป็น กับปิยะไป เจ้าจงไปเอาเครื่องประดับนั้นมา" หญิงคนใช้นั้นไปนำเอามาแล้ว นางวิสาขามิแต่ง เครื่องประดับนั้น สั่งให้เรียกพวกช่างทองมาแล้วให้ตีราคา เมื่อพวกช่างทองเหล่านั้นตอบว่า "มีราคา ถึง ๖ โกฎิ แต่สำหรับค่ากำเหน็จต้องถึง ๑๐๐,๐๐" จึงวางเครื่องประดับไว้บนยานแล้วกล่าวว่า "ถ้า กระนั้น พวกท่านจงขายเครื่องประดับนั้น" ไม่มีใครจักอาจให้ทรัพย์จำนวนเท่านั้นรับไว้ได้ เพราะหญิง ผู้สมควรประดับเครื่องประดับนั้น หาได้ยาก

แท้จริง หญิง ๓ คนเท่านั้น ในปฐมพิมณฑล ได้เครื่องประดับมหาลาตปสาธน์ คือ (๑) นาง วิสาขามหาอุบาสิกา (๒) นางมัลลิกาภรรยาของพันธุลมัลลเสนาบดี (๓) ลูกสาวของเศรษฐีกรุงพาราณสี เพราะฉะนั้น นางวิสาขาก็ให้ค่าเครื่องประดับนั้นเสียเองทีเดียว แล้วให้ชนทรัพย์ ๙ โกฎิ ๑ แสน ขึ้น ใส่เกวียน นำไปสู่วิหาร ถวายอุปัชฌายพระศาสดาแล้ว กราบพุดว่า "พระพุทธรูปเจ้าข้า พระอาณนทเถระผู้

เป็นเจ้าของหม่อมฉัน เอามือถูกต้องเครื่องประดับของหม่อมฉันแล้ว แต่กาลที่ท่านถูกต้องแล้ว หม่อมฉันไม่อาจประดับได้ แต่หม่อมฉันให้ขายเครื่องประดับนั้น ด้วยคิดว่า ‘จักจำหน่าย น้อมนำเอาสิ่งอันเป็นกับปียะมา’ ไม่เห็นผู้อื่นจะสามารถรับไว้ได้ จึงให้รับค่าเครื่องประดับนั้นเสียเองมาแล้ว หม่อมฉันจะน้อมเข้าไปในปัจฉิม ในปัจฉิม ๔ พระพุทธเจ้าข้า" พระศาสดา ตรัสว่า "เธอควรจะทำที่อยู่เพื่อสงฆ์ ใกล้ประตูด้านปราจีนทิศเถิด วิสาขา" นางวิสาขาทูลรับว่า "สมควร พระพุทธเจ้าข้า" มีใจเบิกบาน จึงเอาทรัพย์ ๙ โกลี ซื่อเฉพาะที่ดิน นางเริ่มสร้างวิหารด้วยทรัพย์ ๙ โกลีนอกนี้

การสร้างวิหารของนางวิสาขา ๙ เดือนแล้วเสร็จ

ต่อมาวันหนึ่ง พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ได้ทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยสมบัติของเศรษฐีบุตรนามว่า **ภักทียะ** ผู้จุติจากเทวโลกแล้วเกิดในตระกูลเศรษฐีในภักทียนคร ทรงทำภักติกิจในเรือนของอนาถบิณฑิกเศรษฐีแล้ว ก็เสด็จไปยังประตูด้านทิศอุดร. แม้ตามปกติ พระศาสดาทรงรับภิกษาในเรือนของนางวิสาขาแล้ว ก็เสด็จออกทางประตูด้านทักษิณ ประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงรับภิกษาในเรือนของอนาถบิณฑิกเศรษฐี แล้วก็เสด็จออกทางประตูด้านปราจีน ประทับอยู่ในบุพพาราม คนทั้งหลายเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จดำเนินมุ่งตรงประตูด้านทิศอุดรแล้ว "พระศาสดาเสด็จดำเนินไปทางประตูด้านทิศอุดร" จึงรีบไป ถวายบังคมแล้วกราบทูลว่า "ทรงประสงค์จะเสด็จดำเนินไปสู่ที่จาริกหรือ พระเจ้าข้า?"

พระศาสดา : อย่างนั้น วิสาขา

วิสาขา : ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันบริจาคทรัพย์จำนวนเท่านี้ ให้สร้างวิหารถวายแด่พระองค์, โปรดเสด็จกลับเถิด พระพุทธเจ้าข้า

พระศาสดา : นี่เป็นการไปไม่กลับ วิสาขา.

นางวิสาขานั้นคิดว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงเห็นใครๆ ผู้สมบุรณ์ด้วยเหตุ เป็นแน่" จึงกราบทูลว่า "ถ้ากระนั้น ขอพระองค์โปรดรับสั่งให้ภิกษุรูปหนึ่ง ผู้เข้าใจการงานที่หม่อมฉันทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำ กลับ แล้วเสด็จเถิด พระเจ้าข้า"

พระศาสดาตรัสว่า "เธอพอใจภิกษุรูปใด จงรับบาตรของภิกษุรูปนั้นเถิด วิสาขา" แม้นางจะพึงใจพระอานนทเถระก็จริง แต่ก็คิดว่า "พระมหาโมคคัลลานเถระเป็นผู้มีฤทธิ์ การงานของเราจักพลันสำเร็จ ก็เพราะอาศัยพระเถระนี้" แล้วจึงรับบาตรของพระเถระไว้ พระเถระแลดูพระศาสดา พระศาสดาตรัสว่า "โมคคัลลานะ เธอจงพาภิกษุบริวารของเธอ ๕๐๐ รูป กลับเถิด." ท่านได้ทำตามพระดำรัสนั้นแล้ว

ด้วยอานุภาพของท่าน พวกภิกษุผู้ไปเพื่อต้องการไม้และเพื่อต้องการหิน ระยะทางแม้ตั้ง ๕๐-๖๐ โยชน์ ก็ขนเอาไม้และหินมากมายมาทันในวันนั้นนั่นเอง แม้ยกไม้และหินใส่เกวียนก็ไม่ลำบาก

เลย เผลาเกี่ยวกันก็ไม่หัก ต่อกาลไม่นานนัก พวกเขาสร้างปราสาท ๒ ชั้นเสร็จ ปราสาทนั้นได้เป็นปราสาทประดับด้วยห้องพันห้อง คือชั้นล่าง ๕๐๐ ห้อง ชั้นบน ๕๐๐ ห้อง

ครั้งนั้น พระศาสดาเสด็จดำเนินจาริกไปโดย ๙ เดือนแล้ว ได้เสด็จ (กลับ) ไปสู่กรุงสาวัตถีอีก แม้การงานในปราสาทของนางวิสาขา ก็สำเร็จโดย ๙ เดือนเหมือนกัน นางให้สร้างยอดปราสาทอันจุน้ำได้ ๖๐ หม้อ ด้วยทองคำสีสุกที่บุเป็นแท่งนั้นแล นางได้ยินว่า "พระศาสดาเสด็จไปยังเขตวันมหาวิหาร" จึงทำการต้อนรับนำพระศาสดาไปวิหารของตนแล้วรับปฏิญญาว่า "พระพุทธเจ้าข้า ขอพระองค์โปรดพาทิภิกษุสงฆ์ประทับอยู่ในวิหารนี้แหละตลอด ๔ เดือนนี้ หม่อมฉันจักทำการฉลองปราสาท" พระศาสดาทรงรับแล้ว

นางวิสาขาทำบุญฉลองวิหาร

ตั้งแต่นั้นมา นางวิสาขานั้นย่อมถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานในวิหารนั้นแล ครั้งนั้น หญิงสหายคนหนึ่งของนาง ถือผ้าผืนหนึ่งราคา ๑,๐๐๐ มาแล้ว กล่าวว่า "สหาย ฉันอยากจะทำผ้าผืนนี้ โดยสังเขปว่าเครื่องลาดพื้นในปราสาทของท่าน ขอท่านช่วยบอกที่ลาดแก่ฉัน" นางวิสาขากล่าวว่า "สหาย ถ้าฉันจะบอกแก่ท่านว่า 'โอกาสไม่มี', ท่านก็จักสำคัญว่า 'ไม่ปรารถนาจะให้โอกาสแก่เรา', ท่านจงตรวจดูพื้นแห่งปราสาท ๒ ชั้น และห้องพันห้องแล้ว รู้ที่ลาดเอาเองเถิด"

หญิงสหายนั้นถือผ้าราคา ๑,๐๐๐ เทียว (เงินตรวง) ในที่นั้นๆ ไม่เห็นผ้าที่มีราคาน้อยกว่าผ้าของตนนั้นแล้ว ก็ถึงความเสียใจว่า "เราไม่ได้ส่วนบุญในปราสาทนี้" ได้ยินร้องให้อยู่แล้ว ในที่แห่งหนึ่ง ครั้งนั้น พระอรหันตเถระเห็นหญิงนั้น จึงถามว่า "ร้องให้เพราะเหตุไร?" นางบอกเนื้อความนั้นแล้ว พระเถระกล่าวว่า "อย่าคิดเลย เราจักบอกที่ลาดให้แก่ท่าน" แล้วกล่าวว่า "ท่านจงลาดไว้ที่บันไดทำเป็นผ้าเช็ดเท้า ภิกษุทั้งหลายล้างเท้าแล้ว เช็ดเท้าที่ผ้านั้นก่อน จึงจักเข้าไปภายใน เมื่อเป็นเช่นนั้นผลเป็นอันมากก็จักมีแก่ท่าน" ได้ยินว่า ที่นั้นเป็นสถานอันนางวิสาขามีได้กำหนดไว้

นางวิสาखाได้ถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ในภายในวิหาร ตลอด ๔ เดือน ในวันสุดท้าย ได้ถวายผ้าสาฎกเพื่อทำจีวรแก่ภิกษุสงฆ์ ผ้าสาฎกเพื่อทำจีวรที่ภิกษุใหม่ในสงฆ์ได้แล้ว ได้มีราคาพันหนึ่ง นางได้ถวายเภสัชเต็มบาตรแก่ภิกษุทุกรูป ในเพราะการบริจาคทาน ทรัพย์ได้ (หมดไป) ถึง ๙ โภกฺกิ นางวิสาขาบริจาคทรัพย์ในพระพุทธศาสนา ทั้งหมด ๒๗ โภกฺกิ คือ ในการซื้อพื้นที่แห่งวิหาร ๙ โภกฺกิ ในการสร้างวิหาร ๙ โภกฺกิ ในการฉลองวิหาร ๙ โภกฺกิ ด้วยประการฉะนี้ ชื่อว่าการบริจาคเห็นปานนี้ย่อมไม่มีแก่หญิงอื่น ผู้ดำรงอยู่ในภาวะแห่งสตรีอยู่ในเรือนของคนผู้มีฉชาติภูมิ

นางวิสาขาเปล่งอุทานในวันฉลองวิหารเสร็จ

ในวันแห่งการฉลองวิหารเสร็จ เวลาบ่าย นางวิสาขานั่งอันบุตรหลานแวดล้อมแล้ว คิดว่า "ความปรารถนาใดๆ อันเราตั้งไว้แล้วในกาลก่อน ความปรารถนานั้นๆ ทั้งหมดเที่ยวถึงที่สุดแล้ว." เดินเวียนรอบปราสาท เปล่งอุทานนี้ด้วยเสียงอันไพเราะด้วย ๕ คาถาว่า

ความดำริของเราว่า 'เมื่อไร เราจักถวายปราสาทใหม่
ฉาบด้วยปูนขาวและดิน เป็นวิหารทาน' ดังนี้ บริบูรณ์แล้ว

ความดำริของเราว่า 'เมื่อไร เราจักถวายเตียงตั้งฟูก
และหมอนเป็นเสนาสนภณธ์' ดังนี้ บริบูรณ์แล้ว

ความดำริของเราว่า 'เมื่อไร เราจักถวายสลากมัต ผสม
ด้วยเนื้ออันสะอาด เป็นโภชนทาน' ดังนี้ บริบูรณ์แล้ว

ความดำริของเราว่า 'เมื่อไร เราจักถวายผ้ากาสิกพัสตร์
ผ้าเปลือกไม้และผ้าฝ้าย เป็นจีวรทาน' ดังนี้ บริบูรณ์แล้ว

ความดำริของเราว่า 'เมื่อไร เราจักถวายเนยใส เนยข้น
น้ำผึ้ง น้ำมันและน้ำอ้อย เป็นเภสัชทาน' ดังนี้ บริบูรณ์แล้ว

ภิกษุทั้งหลายได้ยินเสียงของนางแล้ว กราบทูลแต่พระศาสดาว่า "พระเจ้าข้า ชื่อว่านางวิสาขาผู้ขี้บึ้งอยู่ พวกข้าพระองค์ไม่เคยเห็นในกาลนานประมาณเท่านี้ วันนี้ นางอันบุตรและหลานแวดล้อมแล้ว ขับเพลงเดินเวียนรอบปราสาท ดิของนางกำเร็บหรือหนอแล หรือนางเสียจริตเสียแล้ว?" พระศาสดาตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ธิดาของเราหาขับเพลงไม่ แต่อัชฌาสัยส่วนตัวของเธอเต็มเปี่ยมแล้ว เธอดีใจว่า 'ความปรารถนาที่เราตั้งไว้ ถึงที่สุดแล้ว' จึงเดินเปล่งอุทาน" เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า "ก็นางตั้งความปรารถนาไว้เมื่อไร พระพุทธเจ้าข้า" จึงตรัสว่า "พวกเธอจักฟังหรือ ภิกษุทั้งหลาย" เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า "จักฟัง พระพุทธเจ้าข้า" จึงทรงนำอดีตนิทานมา (ตรัสดังต่อไปนี้)

บุรพประวัติของนางวิสาขา

ภิกษุทั้งหลาย ในที่สุดแสนกัปแต่ขึ้นไป พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ทรงอุบัติขึ้นแล้วในโลก พระองค์ได้มีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี มีภิกษุชีนาสพแสนหนึ่งเป็นบริวาร นครชื่อหังสวดี พระชนกเป็นพระราชานามว่าสุนันทะ พระชนนีเป็นพระเทวี นามว่าสุชาดา อุบาสิกาผู้เป็นยอดอุปัฏฐายิกาของพระศาสดาองค์นั้นทูลขอพร ๘ ประการแล้ว ตั้งอยู่ในฐานะดังมารดา บำรุงพระศาสดาด้วยปัจจัย ๔ ย่อมไปยังที่บำรุงทั้งเย็นและเช้า หลีกเลี่ยงคนหนึ่งของอุบาสิกา นั้น ย่อมไปวิหารกับอุบาสิกา นั้นเป็นนิตย์ หลีกเลี่ยงเห็นอุบาสิกา นั้นพูดกับพระศาสดา ด้วยความคุ้นเคย และเห็นความเป็น

ผู้สันทนงกับพระศาสดา คิดว่า "เธอทำกรรมอะไรหนอแล จึงเป็นผู้สันทนงกับพระพุทธเจ้าทั้งหลายอย่างนี้?" ดังนี้แล้ว จึงทูลถามพระศาสดาว่า "พระพุทธเจ้าข้า หญิงนี้เป็นอะไรแก่พระองค์"

พระศาสดา : เป็นยอดแห่งหญิงผู้อุปัฏฐายิกา

หญิง : พระพุทธเจ้าข้า นางกระทำการอะไร จึงเป็นเลิศแห่งหญิงผู้อุปัฏฐายิกา

พระศาสดา : เธอตั้งความปรารถนาไว้ตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัป

หญิง : บัดนี้ หม่อมฉันปรารถนาแล้วอาจจะได้ไหม พระพุทธเจ้าข้า

พระศาสดา : จัะ อาจได้

หญิงนั้นกราบทูลว่า "พระเจ้าข้า ถ้ากระนั้น ขอพระองค์กับภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูป โปรดรับภิกษาของหม่อมฉันตลอด ๗ วันเถิด พระศาสดาทรงรับแล้ว หญิงนั้นถวายทานครบ ๗ วัน ในวันที่สุดได้ถวายผ้าสาฎกเพื่อทำจีวรแล้ว ถวายบังคมพระศาสดา หมอบลงแทบบาทมูล ตั้งความปรารถนาว่า "พระพุทธเจ้าข้า ด้วยผลแห่งทานนี้ หม่อมฉันปรารถนาความเป็นใหญ่ในเทวโลกเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งก็หาไม่, หม่อมฉันพึงได้พร ๘ ประการ ในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าผู้เช่นพระองค์แล้ว ตั้งอยู่ในฐานะดังมารดา เป็นยอดของอุบาสิกาผู้สามารถเพื่อบำรุงด้วยปัจจัย ๔" พระศาสดาทรงดำริว่า "ความปรารถนาของหญิงนี้ จักสำเร็จหรือหนอ" ทรงคำนึงถึงอนาคตกาล ตรวจดูตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัปแล้ว จึงตรัสว่า "ในที่สุดแห่ง ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม จักทรงอุบัติขึ้น ในกาลนั้น เธอจักเป็นอุบาสิกาชื่อว่าวิสาขา ได้พร ๘ ประการในสำนักของพระองค์แล้ว ตั้งอยู่ในฐานะดังมารดา จักเป็นเลิศแห่งหญิงผู้เป็นอุปัฏฐายิกาผู้บำรุงด้วยปัจจัย ๔" สมบัตินั้นได้เป็นประหนึ่งว่า อันนางจะพึงได้ในวันพรุ่งนี้ทีเดียว

นางทำบุญจนตลอดอายุแล้ว จุติจากอัตภาพนั้น เกิดในเทวโลก ท่องเที่ยวอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลก ในกาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสป, นางเป็นพระธิดา พระนามว่า **สังฆทาสี** ผู้พระกนิษฐาของบรรดาพระธิดา ๗ พระองค์ของพระเจ้ากาสิพระนามว่ากิกิ ยังมิได้ไปสู่ตระกูลอื่น ทรงทำบุญมีทานเป็นต้นกับด้วยเจ้าพี่หญิงเหล่านั้นตลอดกาลนาน, ได้ทำความปรารถนาไว้แม่แทบบาทมูลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปว่า "ในอนาคตกาล หม่อมฉันพึงได้พร ๘ ประการในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าผู้เช่นพระองค์แล้ว ตั้งอยู่ในฐานะดังมารดา เป็นยอดแห่งอุบาสิกาผู้ถวายปัจจัย ๔"

ก็ตั้งแต่นั้นมา นางท่องเที่ยวอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลก ในอัตภาพนี้ได้เกิดเป็นธิดาของธัญชัยเศรษฐีผู้เป็นบุตรแห่งเมณฑกเศรษฐี ได้ทำบุญเป็นอันมากในศาสนาของเรา^{๓๐}

^{๓๐} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๓๖๐-๓๙๐.

สรุปความว่า วัด ๘ วัดที่สร้างในสมัยพุทธกาลตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ๖ วัดแรกคือ เวฬุวัน ชีวกัมพวัน ปาวาริกวัน นิโครธาราม โขสิตาราม และอัมพปาลี อยู่ในลักษณะเป็นสวนป่า ที่มีผู้ศรัทธาเริ่มแต่พระเจ้าพิมพิสารพระราชแห่งแคว้นมคธ จนถึงนางอัมพปาลีหญิงนครโสเภณีเมืองเวสาลี แคว้นวัชชี ถวายแต่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน อาจมีเสนาสนะบางส่วนสร้างขึ้นบ้าง ในภายหลัง เช่นพระคันธกุฎีที่ประทับของพระพุทธองค์ ธรรมศาลาที่แสดงธรรม และสถานที่อื่นๆ ที่จำเป็น มีบ่อน้ำและเว็จกุฎี (ห้องส้วม) เป็นต้น แต่ไม่มีหลักฐานบ่งชี้ชัด

ส่วนมหาวิหาร ๒ แห่งหลัง คือเซตวันทีอนาถบิณฑิกเศรษฐีและบุพพารามที่นางวิสาขา มหาอุบาสิกาสร้างถวาย เริ่มแต่การจัดซื้อที่ ออกแบบก่อสร้างเป็นอย่างดี จนถึงการก่อสร้างอย่างเป็นมาตรฐานทั้งด้านวิศวกรรมและสถาปัตยกรรม มีอาคารสิ่งปลูกสร้างอย่างมั่นคงแข็งแรง รวมถึงซุ้มประตูและกำแพงล้อมรอบอันถือได้ว่าเป็นแบบอย่างของการสร้างวัดในสมัยต่อมา รวมถึงอิทธิพลต่อประเทศเถรวาทอื่นๆหลังสมัยพุทธกาล โดยเฉพาะในลังกา พม่า และไทย รวมตลอดไปถึงลาวและกัมพูชา

๔.๓ การสร้างวัดในประเทศไทย

มูลเหตุการสร้างวัดในประเทศไทยซึ่งเดิมชื่อประเทศสยาม สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เคยทรงแสดงปาฐกถาไว้ ณ สัมมาจารย์ เมื่อวันที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ จึงขอคัดสรุปมาดังต่อไปนี้^{๓๒}

ตามตำนานของพระพุทธศาสนาว่าในสมัยพุทธกาล เมื่อสมเด็จพระศากยมุนีศรีสรรเพชญ์พุทธเจ้าประกาศพระพุทธศาสนา แล้วทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ในมัชฌิมประเทศอยู่นั้น ผู้ที่ถือพระพุทธศานานับถือวัตถุทั้ง ๓ ว่าเป็นหลักของพระศาสนา คือพระพุทธเจ้า ๑ พระธรรม ๑ และพระสงฆ์ ๑ เพราะวัตถุทั้ง ๓ นี้ประกอบกัน ถ้าขาดอย่างหนึ่งอย่างใดก็ไม่มีพระพุทธศาสนาได้ พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรมนำมาสั่งสอนแก่คนทั้งหลาย ถ้าไม่มีพระพุทธเจ้าก็ไม่มีใครพบพระธรรม หรือแม้ในปัจจุบันนี้ถ้าพากันลืมพระพุทธเจ้าเสีย พระธรรมก็จะตกต่ำไม่เป็นศาสนา หากไม่มีพระธรรม พระพุทธเจ้าก็ไม่ขึ้นได้ หรือแม้ในปัจจุบันนี้ถ้าพากันเลิกนับถือพระธรรมเสีย พุทธเจดีย์ทั้งหลายก็จะกลายเป็นอย่างศาลเจ้า พระสงฆ์ก็จะผิดกับบุคคลสามัญเพียงที่นุ่งห่มผ้าเหลือง หาเป็นศาสนาไม่ ถ้าขาดพระสงฆ์ พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรมก็จะได้ประโยชน์แก่พระองค์ ไม่สามารถจะประกาศตั้งศาสนาให้เป็นประโยชน์แก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย หรือถ้าอย่างทุกวันนี้ ถ้าไม่มีพระสงฆ์รักษา

^{๓๒} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, **ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพคุณาธาร (ผล ชินบุตโต) ณ ฌาปนสถานวัดพระพิเรนทร์ วันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๔ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๔), หน้า ๑๔๑-๑๕๗.

พระศาสนาสืบมาแล้ว ชาวเราก็จะหารู้จักพระพุทธศาสนาไม่ วัตถุทั้ง ๓ อาศัยกันดังกล่าวมา จึงเรียกรวมกันว่า “พระไตรสรณคมน์” แปลว่าวัตถุที่ควรระลึกถึง ๓ อย่าง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พระรัตนตรัย” แปลว่าดวงแก้วทั้ง ๓ เพราะเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ก็แต่วัตถุทั้ง ๓ นั้นมีสภาพผิดกัน พระพุทธเจ้าเมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วไม่มีบุคคลอื่นจะเป็นแทนได้ พระธรรมนั้นเล่า ถ้าไม่มีผู้ศึกษาทรงจำไว้ได้ก็เป็นอันตรธานไป ส่วนพระสงฆ์นั้นก็คงอยู่มาได้ด้วยผู้บวชสืบสมณวงศ์ต่อมา เพราะสภาพต่างกันอย่างว่ามานี้ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน จึงเกิดมีเจดีย์วัตถุในพระพุทธศาสนาสำหรับสักการบูชาแทนองค์พระพุทธเจ้าขึ้นก่อน พุทธเจดีย์มีหลายอย่าง จะกล่าวถึงเฉพาะที่เป็นตัวมูลเหตุแห่งการสร้างวัด คือตามประเพณีอันมีมาในอินเดียตั้งแต่ก่อนพุทธกาล ถ้าผู้ทรงคุณธรรมในศาสนาถึงมรณภาพลง เมื่อเผาศพแล้วย่อมเก็บอัฐิธาตุบรรจุไว้ในสถูป (ที่เรามักเรียกกันว่าพระเจดีย์) สร้างขึ้นตามกำลังของเจ้าภาพ มีตั้งแต่เพียงเป็นกองดินขึ้นไปจนถึงสร้างเป็นปึกแผ่นแน่นหนา โดยปราณีตบรรจง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าพระนิพพานถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้ว กษัตริย์และมหาพราหมณ์ตามอันเป็นเจ้าเมืองต่างๆ ซึ่งนับถือพระพุทธเจ้า ขอแบ่งพระบรมธาตุไปสร้างพระสถูป บรรจุไว้ให้มหาชนในเมืองของตนสักการบูชา ๘ แห่งด้วยกัน^{๓๓} ครั้งต่อมาเมื่อถึงสมัยพระเจ้าอโศกได้เป็นพระเจ้าราชาธิราช ทรงเลื่อมใสทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองแพร่หลายในอินเดียตลอดจนถึงนานาประเทศ พระเจ้าอโศกมหาราชให้รวบรวมพระบรมธาตุมาจากที่ซึ่งบรรจุไว้แต่เดิม เอามาแบ่งเป็นส่วนละน้อย ๆ แจกประทานไปให้สร้างพระสถูป บรรจุไว้เป็นที่สักการบูชาตามบรรดาบ้านเมืองและประเทศที่นับถือพุทธศาสนา ในตำนานกล่าวว่ามีถึง ๘๔,๐๐๐ แห่งซึ่งควรสันนิษฐานแต่ว่ามากจนนับไม่ถ้วนว่าที่แห่ง และพึงสันนิษฐานได้ต่อไปว่าเมื่อเกิดมีพระเจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าสร้างขึ้น ณ ที่แห่งใด ที่แห่งนั้นพวกพุทธศาสนิกชนก็ย่อมพากันไปสักการบูชา และช่วยกันพิทักษ์รักษาอยู่เนืองนิตย์ ทั้งมีผู้เลื่อมใสศรัทธาก่อสร้างเครื่องอุปกรณ์ต่างๆ เพิ่มพูนขึ้นตามกำลังของประชุมชน ณ ที่แห่งนั้นๆ จึงเริ่มเกิดวัดขึ้น ณ ที่ต่างๆ ด้วยประการฉะนี้ วัดชั้นเก่าที่สุดที่ปรากฏในประเทศไทยนี้ เช่นพระปฐมเจดีย์ เป็นต้น ซึ่งเกิดสืบเนื่องมาแต่หลัง การสังคายนาครั้งที่ ๓ ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงสั่งพระโสณะและพระอุตตระมาเผยแผ่พระพุทธศาสนายังดินแดนสุวรรณภูมิแห่งนี้ วัดจึงเกิดมีขึ้นด้วยเหตุดังกล่าวนี้^{๓๔}

ส่วนประวัติของพระธรรมนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระสงฆ์พุทธสาวกที่เป็นผู้ใหญ่ชวนกันประชุมทำการ “สังคายนา” รวบรวมร้อยกรองพระวินัยและพระธรรม ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติตรัสสอน ท่องบ่นทรงจำไว้แล้วสั่งสอนสาธุศิษย์ให้ทรงจำต่อกันมา ก็แต่การ

^{๓๓} คุรยละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๐/๒๓๖-๒๔๐/๑๓๗-๑๘๐.

^{๓๔} วิ.อ. (ไทย) ๑/๖๓-๖๕.

รักษาพระธรรมนั้น เพราะชั้นเดิมใช้วิธีท่องจำไม่ได้จดลงเป็นตัวอักษร ท่านผู้เป็นพุทธสาวกที่ได้เคยฟัง พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ย่อมเข้าใจพระบรมพุทธานุญาตอยู่ การท่องจำและสวดสาธยายพระธรรม วินัย เป็นแต่เหมือนอย่างจำหัวข้อไว้มีให้หลงลืม ครั้นจำเนียรกาลนานมา เมื่อท่านผู้เคยเป็นพุทธสาวก หมดตัวไป พระสงฆ์ชั้นสาธุศิษย์ได้เป็นคณาจารย์สั่งสอนสืบต่อกันหลายชั่วบุรุษมา ได้ประชุมสงฆ์ทำ สังคายนาอีกครั้งหนึ่ง ความเห็นก็ไม่ปรองดองกันได้ พระสงฆ์ในอินเดียจึงเกิดถือคติต่างกันเป็น ๒ จำพวก คติของจำพวกหนึ่งได้นามว่า “เถรวาท” คือถือลัทธิแต่ที่เชื่อว่าพระเถระผู้เป็นพุทธสาวกได้ทำ สังคายนาเมื่อครั้งแรก ไม่ยอมถืออธิบายของคณาจารย์ในชั้นหลัง คติของอีกจำพวกหนึ่งได้นามว่า “อจารีวาท” คือถือทั้งลัทธิเดิมและอธิบายของอาจารย์ ด้วยพระสงฆ์จำพวกหลังมีหลายคณะจำนวนมากกว่าพวกก่อน จึงได้นามว่า “มหาสังฆิกะ”^{๓๕} อีกอย่างหนึ่ง เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์ บำรุงพระพุทธศาสนานั้น ทรงเลื่อมใสพระสงฆ์ที่ถือลัทธิเถรวาท มีพระราชประสงค์จะกำจัดพวกถือ ลัทธิอจารีวาทเสีย แต่กำจัดไม่ได้หมดด้วยมีมากนัก พระเจ้าอโศกจึงประชุมสงฆ์ทำสังคายนาพระ ธรรมวินัยตามลัทธิเถรวาทอีกครั้งหนึ่ง นับเป็นครั้งที่ ๓^{๓๖} ซึ่งพระสงฆ์ท่องบ่นทรงจำไว้ในภาษาบาลี ครั้นเมื่อล่วงรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชมาประมาณ ๖๐๐ ปี มีพระเจ้าแผ่นดินครองคันธารัฐ ข้างฝ่ายเหนือแห่งประเทศอินเดียทรงพระนามว่า พระเจ้ากนิษกะ ได้เป็นพระเจ้าราชาธิราช และ อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาคล้ายกับพระเจ้าอโศกมหาราช แต่ไปทรงเลื่อมใสพระสงฆ์ซึ่งถือลัทธิอ จารีวาท ให้ชุมนุมสงฆ์ทำสังคายนาพระธรรมวินัยอีกครั้งหนึ่ง แล้วให้แปลงพระธรรมวินัยจากภาษา บาลีเป็นภาษาสันสกฤตด้วย^{๓๗} การถือพระพุทธศาสนาในอินเดียจึงแยกเป็น ๒ ลัทธิเด็ดขาดแต่นั้นมา ลัทธิซึ่งเกิดขึ้นทางฝ่ายเหนือได้นามว่า “มหายาน” ถือตามคติอจารีวาทและรักษาพระธรรมวินัยไว้ เป็นภาษาสันสกฤต ลัทธิเดิมซึ่งเกิดขึ้นข้างฝ่ายใต้ได้นามว่า “สาวกยาน” หรือ “หินยาน” ถือลัทธิ อย่างครั้งพระเจ้าอโศก และคงรักษาพระธรรมวินัยมาในภาษาบาลี ครั้นต่อมาพระสงฆ์ทั้ง ๒ จำพวก ต่างจารึกพระธรรมวินัยลงเป็นตัวอักษรในโบลานจัดเป็น ๓ ปิฎก คือพระวินัย พระสูตร และ พระปรมาัตถ์ เรียกรวมกันว่า “พระไตรปิฎก” มีทั้งเป็นภาษาสันสกฤตและภาษาบาลีสืบมา

ประวัติส่วนพระสงฆ์นั้น เมื่อครั้งพุทธกาลบรรดาผู้ที่บวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ล้วนจำนงค์จะ บวชอยู่ตลอดชีวิตทั้งนั้น ที่ประสงค์จะออกบวชแต่ชั่วคราวหาไม่ การที่สึกหาลาพรตในชั้นพุทธกาล ล้วนแต่ด้วยเกิดเหตุจำเป็น นานๆจึงมีสักครั้งหนึ่ง วัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ในครั้งพุทธกาลนั้นก็อนุวัติ ตามพุทธประเพณี คือไม่อยู่ประจำณที่แห่งหนึ่งแห่งใด ในฤดูแล้งเวลาเดินทางได้สะดวกก็ชวนกันแยก

^{๓๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๖-๕๕๘/๓๙๓-๔๑๙.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน วิ.อ. (ไทย) ๑/๘๐-๘๑.

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), กาลานุกรมพระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๒), หน้า ๕๘-๕๙.

ย้ายไปเที่ยวสั่งสอนพระพุทธศาสนาตามบ้านเมืองน้อยใหญ่ หรือมิฉะนั้นก็หนีไปเที่ยวหาที่สงบ บำเพ็ญวิปัสสนาญาณชำระจิตของตนให้ผ่องใสพ้นกิเลส ต่อถึงฤดูฝนจึงเดินทางไม่ได้สะดวก จึงรวมกันเข้าวัดสาหยุดพักอยู่ในบ้านในเมืองจนกว่าจะถึงฤดูแล้งก็เที่ยวไปใหม่ อาศัยประเพณีเช่นว่ามา จึงมีผู้ศรัทธาถวายที่ “อาราม” (แปลว่าสวน)^{๓๘} เช่นที่เรียกว่า “เชตวนาราม” และ “บุพพาราม” เป็นต้น ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและเหล่าพระสงฆ์พุทธสาวก สำหรับจะได้ยับยั้งอยู่ในบ้านเมืองเมื่อฤดูฝน หาเป็นที่อยู่ประจำของพระสงฆ์เหมือนอย่างวัดในประเทศไทยของเช่นทุกวันนี้ไม่ อันวัดที่พระสงฆ์อยู่ประจำเกิดขึ้นในอินเดียต่อชั้นหลัง ว่าตามโบราณวัตถุที่ตรวจพบมักสร้างกุฏิสงฆ์ขึ้นในบริเวณมหาพุทธะเจดีย์สถาน ดังเช่นที่ในบริเวณพระธรรมเมกสถูป ณ ตำบลมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ซึ่งเป็นที่พระพุทธองค์ทรงแสดงปฐมเทศนานั้น เป็นต้น หรือมิฉะนั้นก็ทำเป็นที่สำหรับบำเพ็ญสมณธรรมไว้ในถ้ำ เช่นถ้ำเอลโลรา ในแขวงไฮเดอราบัด เป็นต้น ในที่เช่นกล่าวมามีรอยราชบุรีติและห้องที่สำนักสงฆ์ปรากฏอยู่เป็นอันมาก ในประเทศไทยนี้ก็มีคล้ายกัน เช่นที่ลานพระปฐมเจดีย์ เมื่อมีการขุดเนินดินตรวจดูแห่งหนึ่งที่ริมถนนขวาพระ ก็พบรักห้องกุฏิพระสงฆ์แต่โบราณ ห้ามสำหรับบำเพ็ญสมณธรรมก็มีในประเทศไทย เช่นที่ถ้ำเขาสูง จังหวัดราชบุรี และถ้ำคูหาสวรรค์ ถ้ำเขาอกทะลุในจังหวัดพัทลุง เป็นต้น ในอินเดียที่มีพระสงฆ์อยู่รวมกันแต่โบราณอีกอย่างหนึ่ง (เห็นจะเกิดขึ้นเมื่อชั้นเขียนพระไตรปิฎกลงเป็นตัวอักษรแล้ว) เป็นทำนองมหาวิทยาลัยสำหรับเรียนพระในพระพุทธศาสนา เช่นที่เรียกว่าสำนักนาลันทา อยู่ในแขวงเมืองปาฏลีบุตร เป็นต้น ถึงกระนั้นก็สันนิษฐานว่าเป็นแต่ที่พระสงฆ์อาศัยสำนักอยู่ชั่วคราวทุกแห่ง ที่จะอยู่ประจำในที่แห่งนั้นตั้งแต่บวช หรือว่ามาจากที่อื่นแล้วเลยอยู่ประจำในที่แห่งนั้นจนตลอดอายุหาไม่มี พระสงฆ์ยังคงถือวัตรปฏิบัติอย่างในครั้งพุทธกาล คือเที่ยวจาริกไปเพื่อสอนพระพุทธศาสนา หรือแสวงหาโมกขธรรมไม่อยู่ประจำที่ต่อมาอีกช้านาน

การที่พระพุทธศาสนามาประดิษฐานยังประเทศไทยนี้ มีหลักฐานปรากฏว่ามาหลายคราว ชั้นเดิมประมาณว่า เมื่อก่อนพุทธศักราช ๕๐๐ ปี พวกชาวมัชฌิมประเทศ (คืออินเดียตอนกลาง) ได้เชิญพระพุทธศาสนาลัทธิหินยาน อย่างครั้งสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นปฐม^{๓๙} ความข้อนี้รู้ได้ด้วยภาษาที่จารึกพระธรรม เช่น ปรากฏอยู่ที่พระปฐมเจดีย์ใช้ภาษาบาลี และเจดีย์วัตถุเช่นพระพุทธรูป และพระธรรมจักร ก็เป็นแบบอย่างมคธราชอันเป็นที่ตั้งลัทธินั้น ต่อมาเมื่อเกิดลัทธิมหายานขึ้นในคันธารราช เมื่อครั้งพระเจ้ากนิษกะแล้วเจริญแพร่หลายในอินเดีย เมื่อราว พ.ศ. ๙๔๒ ก็มีพวกชาวอินเดียเชิญพระพุทธศาสนาอย่างลัทธิมหายานมาสั่งสอนทางประเทศเหล่านี้ มีหลักฐานปรากฏว่าลัทธิมหายานเข้ามาสู่ประเทศไทย ๒ ทาง คือ มาจากกรุงกัมพูชาทาง ๑ มาจากกรุงศรีวิชัยในเกาะสุมาตรา ผ่านมาทางเมืองนครศรีธรรมราชทาง ๑ ข้อที่กล่าวนี้มีจารึกพระธรรมในภาษาสันสกฤตและรูปพระ

^{๓๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๔/๘๙-๙๑.

^{๓๙} วิ.อ. (ไทย) ๑/๘๘-๘๙.

โพธิสัตว์ ซึ่งเกิดขึ้นในลัทธิมหายานปรากฏอยู่เป็นหลักฐาน ชาวไทยดูเหมือนจะนับถือทั้ง ๒ ลัทธิด้วยกัน หรือนับถือลัทธิมหายานเป็นสำคัญยิ่งกว่าลัทธิหินยานซึ่งมาก่อนอยู่ช้านานหลายร้อยปี ข้อนี้มีหลักฐานที่พระพุทธเจ้าเอตีต่างๆซึ่งสร้างในประเทศนี้เมื่อสมัยที่กล่าวมา สร้างตามคติมหายานแทบทั้งนั้น พระธรรมก็ใช้อัตถ์ภาษาสันสกฤตจนแพร่หลาย ด้วยแผ่นดินตกอยู่ในอำนาจพวกถือศาสนาอื่นนานาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาก็เริ่มขาดการคมนาคมในกิจศาสนากับประเทศอินเดียซึ่งเป็นครูเดิม ใช้แต่เท่านั้น เหล่าประเทศทางตะวันออกอันตั้งอยู่ริมชายทะเล ตั้งแต่แหลมมลายูข้างตอนใต้ไปจนเกาะสุมาตรา เกาะชวา ตลอดจนถึงเมืองจาม ซึ่งเคยถือพระพุทธศาสนาแต่ก่อน ก็ถูกพวกแขกอาหรับมาบังคับชวนให้ไปเข้ารับ ถือศาสนาอิสลามเสียโดยมาก ประเทศที่ถือพระพุทธศาสนาในแถบนี้จึงยังเหลืออยู่แต่ประเทศลังกา พม่า มอญ ถือลัทธิอย่างหินยาน ส่วนประเทศไทยกับประเทศกัมพูชาถือลัทธิอย่างมหายาน ต่างพวกต่างถือมาตามลำพังตน มาจนราว พ.ศ. ๑๖๙๖ พระเจ้าปรีกรมพหุมหาราช ได้ครองประเทศลังกา ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ให้ประชุมพระสงฆ์ทำสังคายนาพระธรรมวินัยในภาษาบาลีตามลัทธิหินยาน แล้วจัดการปกครองสังฆมณฑลให้ศึกษาพระธรรมวินัยเพื่องฟู^{๔๐} ขึ้น เกียรติคุณอันนั้นเรื่องลืมาถึงประเทศทางนี้ มีพระภิกษุสงฆ์ทั้งเขมร ไทย มอญ พม่าพากันไปศึกษาพระศาสนาในลังกาทวีป แล้วบวชแปลงเป็นลังกาวงศ์ นำลัทธิหินยานอย่างลังกามาประดิษฐานยังประเทศเดิมของตน เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐^{๔๑} แต่นั้นมาประเทศไทยและกัมพูชาก็ถือพระพุทธศาสนาอย่างลัทธิหินยานลังกาวงศ์ กลับใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลีเป็นพระธรรมวินัยสืบมาจนทุกวันนี้

ได้กล่าวถึงตำนานการที่พระพุทธศาสนามาประดิษฐานในประเทศไทยแล้ว ที่นี้จะว่าถึงเรื่องการสร้างวัดในประเทศไทยต่อไป มีความสำคัญข้อหนึ่ง ซึ่งผู้แต่งหนังสือแต่โบราณมิใคร่จะเอาใจใส่ คือข้อที่มนุษย์พูดภาษาผิดกัน หนังสือที่แต่งแต่โบราณมักจะสมมุติว่ามนุษย์ แม้จะต่างชาติต่างเรื่องกันก็พูดเข้าใจกันได้ จะยกพอเป็นตัวอย่าง ดังเช่นเรื่องตำนานว่าด้วยการที่พระพุทธศาสนามาประดิษฐานในประเทศนี้ ดังปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่องศาสนวงศ์กล่าวว่า เมื่อครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชให้เที่ยวสอนพระพุทธศาสนาตามนานาประเทศนั้น ได้ทรงจัดส่งพระเถระ ๒ องค์ ชื่อว่าพระโสณเถระ ๑ พระอุตตระเถระ ๑ มาสอนพระศาสนาทางประเทศเหล่านี้ พระเถระ ๒ องค์นั้น เมื่อมาถึงมาแสดงพรหมชาลสูตรแก่ชาวประเทศนี้ ก็พากันเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา^{๔๒} ข้อนี้เมื่อมาคิดว่าพระเถระทั้ง

^{๔๐} ทรงวิทย์ แก้วศรี, **พุทธสถานในนานาประเทศ**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันส่งเสริมพุทธศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า ๑๑๕.

^{๔๑} กรมศิลปากร, **ศิลาจารึกหลักที่ ๑**, (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๒๖), หน้า ๗.

^{๔๒} วิ.อ. (ไทย) ๑/๘๘-๘๙.

๒ ท่าน เป็นชาวอินเดีย (อุปมาเหมือนอย่างแขกแรกเข้ามายังพูดภาษาไทยไม่ได้) จะมาแสดงเทศนา แก่ชาวประเทศนี้ด้วยภาษาอันใด คิดดูเท่านั้นก็จะเห็นได้ว่าเรื่องเช่นกล่าวในหนังสือศาสนวงศ์ไม่เป็น แก่นสาร ก็แต่หลักฐานมีอยู่อีกฝ่ายหนึ่ง ด้วยโบราณวัตถุมีอยู่เป็นหลักฐาน ว่าชาวอินเดียได้มาสอน พระพุทธศาสนาในประเทศนี้ แต่ในการใกล้ต่อสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เช่นปรากฏอยู่ที่พระปฐมเจดีย์ดังกล่าวแล้ว จึงนำสันนิษฐานว่าเมื่อก่อนรัชสมัยของพระเจ้าอโศกนั้น จะมีพวกชาวอินเดียมาตั้ง ภูมิลำเนาหรือประกอบการค้าขายอยู่ในประเทศไทยนี้มากอยู่แล้ว ทูตที่มาสอนพระพุทธศาสนาจะมา สอนพวกชาวอินเดียก่อน ด้วยพูดเข้าใจภาษากันพวกชาวอินเดียเหล่านั้นรู้ภาษาไทย เมื่อเลื่อมใสใน พระพุทธศาสนา แล้วจึงสอนหรือเป็นล่ามในการสอนพระพุทธศาสนาแก่พวกชาวไทยในสมัยนั้นต่อมา ครั้นมีพุทธศาสนิกชนขึ้นเป็นอันมากแล้ว จึงไปขอพระบรมธาตุและคณะสงฆ์มาจากอินเดีย แล้วสร้าง พุทธเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุ และผู้มีศรัทธาจะบวช ก็ขอบรรพชาอุปสมบทต่อพระสงฆ์ซึ่งมาจาก อินเดีย จึงเกิดมีวัดและมีสังฆมณฑลขึ้นในประเทศไทยด้วยประการฉะนี้ ชั้นเดิมพระพุทธศาสนาคงจะ รุ่งเรืองแต่ในบ้านเมืองก่อน แล้วจึงแผ่ออกไปถึงที่อื่นโดยลำดับ ด้วยเหตุนี้วัดในชั้นดึกดำบรรพ์ซึ่งยัง ปรากฏอยู่ จึงมักอยู่ในท้องที่อันเป็นเมืองเก่า และในเมืองอันเคยเป็นราชธานี โดยเฉพาะหากออกไป หาใครจะมีไม่ จะยกเป็นอุทาหรณ์ดังเช่นที่เมืองนครปฐม นอกจากพระปฐมเจดีย์ ยังปรากฏวัดซึ่งมี พระเจดีย์ใหญ่ๆ สร้างไว้อีกหลายแห่งว่า แต่ที่พอจะเห็นได้ง่ายๆ ในเวลานี้ เช่นวัดพระงาม และวัด พระประโทน เป็นต้น มีข้อน่าสงสัยว่า พระปฐมเจดีย์ก็มีเป็นที่สักการบูชาแทนพระพุทธเจ้าอยู่แล้ว เหตุใดจึงมีผู้สร้างพระเจดีย์องค์อื่นๆต่อไปในที่ใกล้ๆกันแต่เพียงนั้น เมื่อได้ตรวจดูตามเมืองอื่น ประกอบกับอ่านเรื่องตำนานพระพุทธศาสนาในอินเดีย จึงคิดเห็นว่ามูลเหตุที่สร้างวัดเห็นจะมีเป็น ๒ อย่าง ต่างกันตั้งแต่ดึกดำบรรพ์มา คือ อย่าง ๑ สร้างเป็นพุทธเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุ ถือว่าเป็น หลักพระพุทธศาสนาในที่แห่งนั้น อีกอย่าง ๑ นั้น คือในเวลาท่านผู้ทรงคุณธรรมในพระศาสนา เช่นชั้น ครูบาอาจารย์ที่นับถือว่าเป็นบุรุษพิเศษถึงมรณภาพลงแล้ว ผู้ที่นับถือก็ช่วยกันก่อสถูปบรรจุอัฐิ ชาติตามประเพณีในอินเดีย แต่อุทิศให้เป็นเรือนพระพุทธศาสนาด้วย จึงได้เกิดมีวัดอื่นๆอยู่ในที่ใกล้ๆ กัน วัด ๒ อย่างดังกล่าวมา เป็นต้นของเจตนาในการสร้างวัดขึ้นหลังสืบมา จะสมมุติเรียกโดยย่อต่อไป ในอธิบายว่า วัดพุทธเจดีย์อย่าง ๑ วัดอนุสาวรีย์อย่าง ๑

วัดในสมัยทวารวดี คือเมื่อเมืองนครปฐมเป็นราชธานีของประเทศไทยนั้น ดูเหมือนจะมีแต่ พระสถูปเจดีย์เป็นสิ่งสำคัญ^๓ บางทีจะมีวิหารสำหรับเป็นที่ประชุมสงฆ์และสัปปุรุษด้วยอีกอย่างหนึ่ง แต่โบสถ์หาปรากฏว่ามีไม่ เพราะพระสงฆ์ยังมีน้อย การทำสังฆกรรมไม่ขัดข้องด้วยเขตสีมา กุฏิพระก็ดู เหมือนจะมีแต่ที่วัดพระเจดีย์ แต่พระสงฆ์ก็ได้อยู่ประจำวัด ยังถือประเพณีอย่างพุทธสาวก

^๓ ธิดา สาระยา, (ศรี) ทวารวดี ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๘), หน้า ๒๓๓-๒๔๔.

เที่ยวสอนภาษาศาสนาไปในที่ต่างๆ เป็นกิจวัตรไม่อยู่ประจำ ณ ที่แห่งใด ซ่อนยังมีเค้าเงื่อนสืบมาจนทุกวันนี้ ในใบพระราชทานที่ผูกพัทธสีมาวัดยังมีคำว่าเป็นที่ทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ “อันมาแต่จาตุรทิศ” ดังนี้ ถึงสมัยเมื่อชาวประเทศนี้ถือลัทธิมหายาน วิเคราะห์ดูเจดีย์สถานที่สร้างทางฝ่ายตะวันออก เนื่องมาจนตอนกลางประเทศไทย เช่นโบราณวัตถุที่ปรากฏอยู่ ณ เมืองพิมาย และเมืองลพบุรี เป็นต้น ได้แบบอย่างมาจากประเทศกัมพูชา พึงเห็นได้เช่นทำพระปรารักษ์แทนทำพระสถูปเจดีย์ และมักมีพระระเบียงล้อมรอบ โบราณวัตถุที่สร้างทางข้างใต้ เช่นที่เมืองไชยาเก่ามักทำเป็นรูปมณฑปทำรูปพระสถูปเจดีย์เป็นยอดเช่นเดียวกับพวกมหายานสร้างทางเกาะชวา สันนิษฐานว่ามาถึงสมัยชั้นนี้พระบรมธาตุจะหายากกว่าแต่ก่อน ประกอบด้วยเกิดมีพระพุทธรูปและรูปโพธิสัตว์สำหรับบูชากันแพร่หลาย จึงเปลี่ยนความนิยมสร้างพระสถูปที่บรรจุพระบรมธาตุไปเป็นปรารักษ์และมณฑป ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์เป็นหลักสำหรับวัด นอกจากนั้นสังเกตดูไม่เห็นมีอันใดแปลก เป็นต้นว่าโบสถ์ก็ยังมี ด้วยพระสงฆ์ฝ่ายมหายานก็เห็นจะยังมีจำนวนน้อย เช่นเดียวกับพระสงฆ์ที่ถือลัทธิหินยานมาแต่ก่อน ถ้าจะผิดกันก็ข้อวัตรปฏิบัติไม่เสื่อมทรามเหมือนพวกพระสงฆ์บางพวก จึงเป็นเหตุให้มีผู้นับถือมาก แต่มีหลักฐานปรากฏเป็นข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ว่าการที่ถือลัทธิมหายานในประเทศนี้ออกไปเพียงเมืองสุวรรณโลกเป็นที่สุดข้างฝ่ายเหนือ แต่ในมณฑลพายัพพหามีเค้าเงื่อนว่าศาสนาธิมหายานได้เคยไปตั้งไม่ คงถือลัทธิหินยานอย่างเดียวกับเมืองมอญ เมืองพม่า มาจนลัทธิลังกาวงศ์เข้ามาถึง

วัดในประเทศไทยทุกวันนี้ เค้ามูลเกิดขึ้นแต่เมื่อรับลัทธิพระพุทธศาสนาหินยานอย่างลังกาวงศ์มาถือมีหลายอย่าง อย่างหนึ่งคือการสร้างพระสถูปที่บรรจุพระบรมธาตุเป็นหลักวัดตามเดิม ด้วยพวกลังกาวงศ์ตั้งตำราพระธาตุ ว่าอาจจะรู้ได้ด้วยลักษณะ และพึงหาได้ในลังกาทวีป เป็นเหตุให้กลับหาพระบรมธาตุได้ง่ายขึ้นก็เกิดนิยมกันแพร่หลาย^{๔๔} อีกอย่างหนึ่งเกิดมีโบสถ์และมีพัทธสีมา เหตุด้วยพระสงฆ์ก็มีหลายหมู่หลายคณะและฐานะที่ต่างๆ กัน เป็นข้อรังเกียจที่จะทำสังฆกรรมร่วมกัน ตรงนี้จะกล่าวความเป็นอธิบายแทรกกลางด้วยเรื่องสังฆกรรม ซึ่งนำพิศวงด้วยเป็นอย่างเดียวกับการตั้งสมาคมในปัจจุบันนี้นั่นเอง กล่าวคือบรรดาผู้ซึ่งได้รับอุปสมบทเป็นพระภิกษุ เป็นสมาชิกในสังฆสมาคม เมื่อจะทำการอันใดในนามของสังฆสมาคมทั่วไป เช่นว่าจะรับผู้สมัครเข้าบวชเป็นพระภิกษุ เป็นต้น ก็ต้องประชุมพระสงฆ์ทั้งหมดให้เลือกเหมือนอย่างการเลือกสมาชิกแห่งสมาคมในปัจจุบันนี้ ต่อเห็นชอบพร้อมกันจึงรับได้ สังฆกรรมอย่างอื่นเช่นทำอุโบสถ หรือแม้จนรับภิกษุก็ต้องประชุมทำนองเดียวกัน เมื่อมีจำนวนพระภิกษุสงฆ์มากขึ้นตั้งแต่ในครั้งพุทธกาล จะเรียกมาประชุมพร้อมกันให้ได้หมดเป็นการลำบาก จึงได้เกิดกำหนดสีมาเช่นเอาห้องที่อำเภอนึงเป็นเขต เวลามีการประชุมก็เรียกแต่พระสงฆ์ซึ่ง

^{๔๔} ศาสตราจารย์ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะสุโขทัย Sukhothai Art, L' Art De Sukhothai, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า (๑๐)-(๑๑).

อยู่ในเขตอำเภอนั้นประชุมพร้อมกัน พระสงฆ์ที่ไปอยู่ในอำเภออื่นใด ก็ประชุมพร้อมกันในอำเภอนั้นๆ ครั้นพระพุทธศาสนารุ่งเรืองมีจำนวนพระสงฆ์มากขึ้น ก็ต้องร่นเขตสีมาให้เล็กเข้าเพื่อสะดวกแก่การประชุม จนถึงกำหนดเขตสีมาในวัดอันหนึ่งอันเดียว สร้างโบสถ์เป็นที่ทำสังฆกรรมดังนี้ อีกอย่างหนึ่งกลับใช้ประเพณีสร้างสถูปบรรจุอัฐิธาตุผู้ทรงคุณธรรมในศาสนา ทั้งที่เป็นบรรพชิตและต่อออกไปจนถึงคฤหัสถ์ที่มีคุณแก่พระศาสนา วัดโบราณในประเทศนี้ซึ่งสร้างในสมัยเมื่อแรกถือลัทธิลังกาวงศ์ ก็มีมาก อยู่ในที่อันเป็นเมืองใหญ่และเป็นราชธานี นับแต่ข้างเหนือลงมาเช่นเมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงราย เมืองเชียงใหม่ เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองกำแพงเพชร เมืองลพบุรี พระนครศรีอยุธยา และเมืองนครศรีธรรมราชเหล่านี้เป็นสำคัญ ว่าถึงลักษณะวัดโบราณที่สร้างในสมัยนี้ พิเคราะห์ดูก็เป็นลักษณะเดียวกับอย่างเดิม คือเป็นวัดพุทธเจดีย์อย่างหนึ่ง วัดอนุสาวรีย์อย่างหนึ่ง ต่อบางวัดจึงมีโบสถ์ชั้นแรกมักทำเป็นหลังเล็กๆ เหมือนอย่างว่าอาศัยปลูกไว้ในที่ซึ่งไม่มีกีดขวาง สิ่งสำคัญของวัดมีแต่พระสถูปเจดีย์กับวิหาร วัดเช่นพรรณนามานี้ที่จะพึงเห็นเป็นตัวอย่างได้เป็นอย่างดี ยังมีอยู่ที่วัดพระฝาง เมืองสวางคบุรี มีพระสถูปเจดีย์เป็นศูนย์กลาง ข้างหน้ามีพระวิหารหลวงหลังใหญ่ ๙ ห้อง แต่ส่วนโบสถ์นั้นไปสร้างไว้ที่มุมกำแพงข้างหลังวัดเป็นหลังน้อย ดูเหมือนพระสงฆ์จะนั่งได้เพียง ๑๐ รูปเป็นอย่างมาก แต่ต่อมาสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีนั่นเอง ชอบทำโบสถ์ขยายให้ใหญ่ขึ้นและถือเป็นสิ่งสำคัญอันหนึ่งในวัด สันนิษฐานว่าจะเป็เพราะเกิดมีพวกผู้ตีบวมมากขึ้น ญาติโยมใกล้จะเห็นพระสงฆ์ทำอุปสมบทกรรมให้ชื่นใจ หรืออีกอย่างหนึ่งเพราะประเพณีการทอดกฐินถือเป็นพิธีสำคัญขึ้นถึงพระเจ้าแผ่นดินเสด็จโดยกระบวนแห่ ดังปรากฏอยู่ในศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหงมหาราชผู้สร้างและปฏิสังขรณ์วัด^{๔๔} จึงถือเอาการสร้างพระอุโบสถเป็นสำคัญขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ยังมีข้อสำคัญในการสร้างวัดเกิดขึ้นในสมัยที่กล่าวนี้ ด้วยเกิดนิยมในฝ่ายคฤหัสถ์ว่า ที่บรรจุอัฐิธาตุของวงศ์ตระกูลควรสร้างเป็นเจดีย์วัดอุทิศต่อพระศาสนา เวลาต้นตระกูลถึงแก่กรรม เผาศพแล้วจึงมักสร้างพระสถูปและบรรจุเจดีย์วัดอุทิศ เช่นพระพุทธรูปหรือพระธาตุไว้เบื้องต้น ใต้นั้นทำเป็นกรูบรรจุอัฐิธาตุของผู้มรณภาพนั้น และสำหรับบรรจุอัฐิของเชื้อสายในวงศ์ตระกูลต่อมา ข้างหน้าพระสถูปสร้างวิหารไว้หลังหนึ่งเป็นที่สำหรับทำบุญ จนเกิดมีวัดอนุสาวรีย์ขึ้นมากมายตั้งแต่ขนาดเล็กๆ ขึ้นไปจนขนาดใหญ่ ตามกำลังของตระกูลที่จะสร้างได้ ส่วนราชตระกูลนั้น สร้างเป็นวัดขนาดใหญ่และสร้างพระเจดีย์บรรจุอัฐิเรียงรายไปในวัดเดียวกันนั้นก็มี ที่สร้างเป็นวัดต่างหากก็มี ในวัดจำพวกซึ่งสร้างเป็นอนุสาวรีย์ดังกล่าวมา ที่ปรากฏอยู่ในเมืองสวรรคโลกเมืองสุโขทัย หามีอุโบสถและหามีที่สำหรับพระสงฆ์อยู่ไม่ ข้อความที่กล่าวข้อนี้นี้มีตัวอย่างซึ่งจะเห็นได้บัดนี้ อยู่ที่กลางเมืองสวรรคโลกเก่า มีวัดหลวงใหญ่ๆ สร้างไว้ถึง ๕ วัด มีเขตที่สร้างกุฏิพระสงฆ์อยู่แต่วัดเดียวเท่านั้น ที่เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย มีวัดเล็กๆน้อยๆซึ่งสร้างเป็นวัดอนุสาวรีย์มีเรียงรายไปตามระยะทางมากกว่ามาก ล้วนมีแต่พระเจดีย์องค์หนึ่งกับวิหารหลัง

^{๔๔} ทรงวิทย์ แก้วศรี, พุทธสถานในนานาประเทศ, หน้า ๒๒๔-๒๒๗.

หนึ่งแทบทุกวัด ความที่กล่าวมานี้เป็นอธิบายแก้สงสัยข้อที่ว่าทำไมคนแก่โบราณจึงสร้างวัดไว้มากกว่ามากนัก

มาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี คติการถือพระศาสนาก็เหมือนอย่างเมื่อครั้งกรุงสุโขทัย มีพระอารามหลวงที่สำคัญคือ วัดพระศรีสรรเพชญ์สร้างขึ้นในบริเวณพระราชวัง เหมือนอย่างวัดมหาธาตุที่เมืองสุโขทัย เป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของพระเจ้าแผ่นดิน และเจ้านายในราชสกุล^{๔๖} ได้มีวัดอื่นทั้งของหลวงและของราษฎรสร้างไว้อีกมากมาย จนเป็นคำกล่าวกันในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ว่า “เมื่อครั้งบ้านเมืองดีเขาสร้างวัดให้ลูกเล่น” ที่จริงนั่นคือ ใครตั้งวงศ์สกุลได้เป็นหลักฐาน ก็สร้างวัดเป็นอนุสาวรีย์สำหรับบรรจุอัฐิธาตุของวงศ์สกุล มักสร้างเจดีย์ขนาดเคื่อง ๒ องค์ไว้ข้างหน้าโบสถ์ เป็นที่บรรจุอัฐิธาตุหรืออุทิศต่อบิดาองค์หนึ่ง มารดาองค์หนึ่ง ส่วนสมาชิกในสกุลนั้นเมื่อใครตายลง เผาศพแล้วก็สร้างสถูปเจดีย์ขนาดย่อมลงมาเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุรายไปรอบโบสถ์ เรียกกันว่าพระเจดีย์ราย ครั้นถึงเวลานักขัตฤกษ์ เช่นตรุษสงกรานต์ ก็พากันออกไปทำบุญให้ทานอุทิศเปตพลีที่วัดของสกุลพวกชั้นเด็กๆ ได้โอกาสออกไปด้วย ก็วิ่งไปวิ่งเล่นในลานวัด เมื่อเวลานักขัตฤกษ์เช่นนี้ จึงเกิดคำที่กล่าวว่าสร้างวัดให้ลูกเล่น

แต่การสร้างวัดในสมัยกรุงศรีอยุธยา สังเกตดูเห็นว่าผิดกับเมื่อครั้งกรุงสุโขทัยบางอย่างคืออย่างหนึ่ง ในบรรดาวัดดูเหมือนจะมีโบสถ์แทบทั้งนั้น เพราะในสมัยกรุงศรีอยุธยาการที่บวชเรียนมาถือเป็นประเพณีว่า ผู้ชายทุกคนควรต้องบวช เป็นเหตุให้มีจำนวนพระสงฆ์มากมายขึ้นหลายเท่า จึงต้องมีโบสถ์และกุฏิที่พระสงฆ์อยู่ตามวัดโดยมาก อีกอย่างหนึ่งนั้น ในเรื่องอัฐิวงศ์สกุลมักสร้างเป็นพระสถูปเจดีย์รายในลานวัดดังกล่าวมาแล้วแทนบรรจุรวมกันในกรุใต้พระเจดีย์ใหญ่อย่างครั้งสุโขทัย อีกประการหนึ่งเมื่อประเพณีที่บวชเรียนแพร่หลายย่อมมีผู้บวชแต่ชั่วคราวโดยมาก ถือเอาการศึกษาเป็นสำคัญของการที่บวช การเล่าเรียนจึงเจริญขึ้นตามวัด วัดจึงได้เป็นที่ศึกษาสถาน ผู้ปกครองมักพาเด็กไปฝาก เพื่อให้เล่าเรียนทำนองเดียวกับโรงเรียนประจำบาลทุกวันนี้

มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในเรื่องการสร้างวัดศาสนา ก็ถือตามแบบครั้งกรุงศรีอยุธยาต่อมา แต่เรามีข้อสำคัญที่แปลกเปลี่ยนบางอย่าง เป็นต้นว่ากรุงรัตนโกสินทร์สร้างขึ้นในสมัยเมื่อพม่าทำลายกรุงศรีอยุธยาราชธานีเดิม และบ้านเมืองเป็นจลาจล พึงพยายามก่อร่างสร้างตัวขึ้นใหม่ ได้ยินว่าท่านผู้เป็นบุพการีของเราทั้งหลาย ประารถถึงภัยอันตรายซึ่งอาจมีแก่บ้านเมืองในเวลาเมื่อยังตั้งไม่ได้มั่นคง จึงงดประเพณีที่บรรจุอัฐิไว้ในวัดเสียชั่วคราว มักรักษาอัฐิวงศ์สกุลไว้ที่บ้านเรือน ยังเป็นประเพณีอยู่แพร่หลายจนทุกวันนี้ การที่สร้างวัดขึ้นใหม่ก็มีน้อยลง เพราะเหตุนั้นแม้วัดหลวงในรัชกาลที่ ๑ ก็สร้างวัดขึ้นใหม่แต่ ๒ วัด คือวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สร้างพร้อมกับกรุงรัตนโกสินทร์วัด ๑ ถึง

^{๔๖} ทรงวิทย์ แก้วศรี, พุทธสถานในนานาประเทศ, หน้า ๒๒๔-๒๔๗.

ปลายรัชกาลทรงเริ่มสร้างวัดสุทัศนเทพวราราม เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์ใหญ่ซึ่งเชิญลงมาจากเมืองสุโขทัยอีกวัดหนึ่ง นอกจากนั้นบรรดาวัดที่สร้างในรัชกาลที่ ๑ เช่น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดสระเกศ วัดสุวรรณาราม เป็นต้น^{๔๗} และวัดที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง เช่น วัดมหาธาตุ วัดชนะสงคราม เป็นต้น แม้จนวัดที่ผู้อื่นสร้าง เช่น วัดราชบูรณะนี้ โปรดฯ ให้เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ทรงสร้าง ก็บูรณะวัดเก่าที่มีมาแล้วตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาทั้งนั้น ถึงรัชกาลที่ ๒ ทรงสร้างวัดอรุณฯ ก็เป็นวัดเก่าที่มีมาแล้ว^{๔๘} ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอุทิศเงินในการสร้างวัดมาก^{๔๙} โดยมีพระราชประสงค์จะให้กรุงรัตนโกสินทร์รุ่งเรืองอย่างสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมักเรียกกันว่า “ครั้งบ้านเมืองดี” แต่เมื่อพิเคราะห์ดูก็เป็นการปฏิสังขรณ์วัดเก่ามากกว่าที่สร้างขึ้นใหม่ การสร้างวัดขึ้นใหม่ถือกันว่าต่อมีเหตุจำเป็นจึงสร้าง จำนวนวัดที่สร้างในกรุงรัตนโกสินทร์จึงน้อยกว่าราชธานีแต่ก่อน

วัดที่สร้างในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก็คงเป็น ๒ อย่างดังกล่าวมาข้างต้น คือสร้างเป็นวัดพุทธเจดีย์อย่างหนึ่ง และสร้างเป็นวัดอนุสาวรีย์อย่างหนึ่ง แต่ลักษณะวัดที่สร้างในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ ถ้าเป็นวัดภายนอกพระราชวังย่อมมีพระสงฆ์อยู่ทั้งนั้น วัดพุทธเจดีย์ซึ่งสร้างขึ้นตามตำบลบ้านที่ตั้งใหม่ เมื่อราษฎรปรารภกันจะใคร่มีวัดก็มักไปเที่ยวเลือกหาพระภิกษุ แล้วอาราธนามาอำนวยการสร้างวัด จึงมักเริ่มสร้างกุฏิพระสงฆ์อยู่ก่อน แล้วสร้างศาลาการเปรียญเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ต่อมาจึงสร้างสิ่งอื่นๆ ขึ้นตามกำลังเป็นลำดับมา โบสถ์มาสร้างต่อภายหลังสิ่งอื่น เว้นแต่เป็นวัดอนุสาวรีย์ ซึ่งผู้มีทรัพย์สร้างขึ้นจึงได้คิดสร้างโบสถ์ขึ้นแต่แรก ส่วนพระสถูปเจดีย์และวิหาร ซึ่งตามแบบโบราณถือว่าเป็นหลักของการสร้างวัดนั้น ชั้นหลังมาหาถือว่าจำเป็นจะต้องสร้างไม่ น่าจะเป็นเพราะคิดเห็นว่าพระสถูปเจดีย์สร้างไว้แต่โบราณก็มีอยู่มากมายหลายแห่ง (แทบเหลือกำลังที่จะรักษา) อยู่แล้ว ส่วนวิหารอันแบบเดิมเป็นที่สำหรับประชุมทำบุญ เมื่อมาใช้การเปรียญแทน ก็หาจำเป็นจะสร้างวิหารไม่ แต่คิดที่จะสร้างพระสถูปเจดีย์สำหรับบรรจุอัฐิบุคคลที่ตายยังมีอยู่ จึงมักสร้างแต่เป็นพระเจดีย์ราย ถึงกระนั้นก็สร้างน้อยลง ด้วยมักรักษาอัฐิไว้ที่บ้านเรือน ดังกล่าวมาแล้ว

ประเพณีการสร้างวัดดูประหลาดอยู่อย่างหนึ่งคือ ที่วัดทั้งปวงมักไม่มีชื่อ เว้นแต่ที่เป็นพระอารามหลวง คำที่เรียกเป็นชื่อวัดมักเกิดจากคำคนทั้งหลาย สมมุติเรียกตามนามตำบล เช่น “วัดบางลำภู” หรือ “วัดปากน้ำ” เป็นต้นอย่างหนึ่ง หรืออีกนามตามสิ่งสำคัญซึ่งมีอยู่ในวัด เช่นว่า “วัดโพธิ์” หรือ “วัดโบสถ์” เป็นต้นอย่างหนึ่ง เรียกตามนามของผู้สร้าง เช่นว่า “วัดพระยาไกร” หรือ

^{๔๗} วุฒิชัย มูลศิลป์ และคณะ, พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเกรท เอ็ดดูเคชั่นจำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๕๑-๕๔.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๒-๙๓.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔-๑๒๖.

“วัดจางวางพวง” เป็นต้นอย่างหนึ่ง เมื่อพิเคราะห์ดูก็ชอบกล แม้วัดที่ปรากฏชื่อในครั้งพุทธกาลก็ดูเหมือนจะเป็นชื่อตามที่คนทั้งหลายเรียก เช่นคำบาลีว่า “เซตวัน” “เวฬุวัน” “อัมพวัน” “อโศการาม” “บุพผาราม” เหล่านี้ ถ้าเป็นในเมืองไทยก็คงเรียกว่า “ป่า (เจ้า) เซต” “ป่าไผ่” “ป่ามะม่วง” “สวน (อ) โศก” “สวนดอก (ไม้)” ดังนี้ ว่าเฉพาะประเทศไทยนี้พิเคราะห์ดูเหตุที่ไม่ตั้งชื่อวัดสันนิษฐานว่าเห็นจะเกิดแต่ไม่มีความจำเป็น คือเมื่อราษฎรไปรวบรวมกันสร้างบ้านเรือนขึ้นเป็นหลักแหล่งในตำบลใดและชวนกันสร้างวัดขึ้น คนในตำบลนั้นก็คงเรียกกันแต่ว่า “วัด” เพราะมีวัดเดียวย่อมเข้าใจได้ แต่เมื่อเรียกวัดตำบลอื่น ก็จำต้องเอาชื่อตำบลเพิ่มเข้าด้วย เช่นเรียกวัดที่บางยี่เรือว่า “วัดบางยี่เรือ” จึงจะเข้าใจได้ อันนี้เป็นมูลที่จะเรียกชื่อวัดตามนามตำบล ถ้าในตำบลอันเดียวกัน มีผู้สร้างวัดเพิ่มขึ้นเป็น ๒ วัด หรือ ๓ วัด ความจำเป็นจะต้องเรียกชื่อให้ผิดกันเกิดมีขึ้น ก็มักเรียกวัดซึ่งสร้างทีหลังว่า “วัดใหม่” บ้าง หรือมีฉนั้นก็เรียกว่า “วัดเหนือหรือวัดใต้” บ้าง ถ้าวัดใหม่ยังมีขึ้นอีกก็หาคำอื่นเรียกชื่อให้แปลกออกไป เอาสิ่งสำคัญอันมีในวัดนั้น เช่น ต้นโพธิ์หรือโบสถ์ เรียกเป็นนามวัดว่า “วัด (ต้น) โพธิ์” หรือ “วัดโบสถ์” ฉะนั้นบ้าง มีฉนั้นก็เอาชื่อผู้สร้างเติมลงไป เช่นเรียกว่า “วัดใหม่เจ้าขรัวหง” และ “วัดใหม่พระพิเรนทร์” ครั้นนานมาทั้งคำต้นเสีย คงเรียกแต่คำปลายเป็นนามวัด เช่นเรียกว่า “วัดหงส์” และ “วัดพิเรนทร์” ดังนี้มีเป็นตัวอย่าง มีบางวัดก็ให้ชื่อวัดโดยอาศัยเหตุอื่น พระมักเป็นผู้ให้ เช่นเรียกว่า “วัดช่องลม” และ “วัดสว่างอารมณ์” เป็นต้น วัดหลวงแต่โบราณจะขนานนามโดยอาศัยหลักฐานอย่างใดบ้างทราบไม่ได้ ด้วยวัดใหญ่ๆในเมืองสวรรคโลก สุขุทัย ก็ดี ในพระนครศรีอยุธยาที่ดี เป็นวัดร้างมาเสียช้านาน ราษฎรเรียกชื่อตามชอบใจ จะยกพอเป็นตัวอย่าง ดังเช่นวัดที่มีพระปรารักษ์เป็นหลักอยู่เมืองสวรรคโลก (เก่า) ราษฎรเรียกว่า “วัดน้อย” หากพบนามในจารึกของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช จึงได้ทราบว่าเดิมเรียกว่า “วัดพระศรีรัตนธาตุเมืองเสลียง” ดังนี้ยังมีวัดสำคัญอยู่ที่กลางเมืองสวรรคโลกเก่าอีก ๒ วัด วัดหนึ่งมีเรื่องตำนานปรากฏอยู่ในจารึกของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช ว่าทรงสร้างเพื่อประดิษฐานพระบรมธาตุไว้ที่กลางพระนคร แต่ทุกวันนี้ราษฎรเรียกชื่อว่า “วัดช้างล้อม” เพราะมีรูปช้างรายรอบพระสถูป อีกวัดหนึ่งอยู่ใกล้กัน มีพระเจดีย์ใหญ่น้อยมากมายหลายองค์คงเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุราชวงศ์พระร่วง แต่ราษฎรเรียกกันว่า “พระเจดีย์เจ็ดแถว” เพิ่งเห็นได้ว่าเดิมคงมีนามขนานทั้ง ๒ วัด แต่สูญเสียแล้ว ถึงวัดในพระนครศรีอยุธยาที่เป็นทำนองเดียวกัน แต่พอมีจดหมายเหตุพจนานามได้มากกว่า วิเคราะห์ดูเกณฑ์ที่ขนานนามวัดหลวง ดูเหมือนจะเอาสิ่งสำคัญซึ่งประดิษฐานอยู่ในวัดนั้นเป็นนามอย่างหนึ่ง เช่น “วัดมหาธาตุ” เพราะเป็นที่ประดิษฐานพระบรมธาตุ “วัดพระศรีสรรเพชญ์” “วัดมงคลพิตร” รอเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปทรงพระนามอย่างนั้นเป็นตัวอย่าง อีกอย่างหนึ่งใช้นามผู้สร้างหรือสร้างอุทิศต่อผู้ใดใช้นามผู้นั้นเป็นนามวัด เช่น “วัดราชบูรณะ” “วัดราชประดิษฐาน” “วัดพระราม” “วัดวรเชษฐาราม” เป็นตัวอย่าง อีกอย่างหนึ่งเอาเหตุการณ์อันเป็นศุภนิมิต ใช้เป็นชื่อวัด เช่น “วัด (ใหญ่) ชัยมงคล” “วัดไชยวัฒนาราม” “วัดชุมพลนิกายาราม” “วัดชนะสงคราม” เป็นตัวอย่าง เกณฑ์อีกอย่างหนึ่งนั้น มักเอาชื่อวัดสำคัญเคยมีแต่

โบราณมาใช้ เช่น “วัดพระเชตุพน” “วัดมเหยงคณ์” “วัดจักรวรรดิ” “วัดระฆัง” “วัดสระเกศ” เป็นตัวอย่าง ที่เรียกว่าวัดหลวงนั้นไม่ใช่หมายความว่า เป็นวัดพระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างทั้งนั้น ถึงวัดผู้อื่นสร้าง ถ้าพระเจ้าแผ่นดินทรงรับบำรุงก็เรียกว่าเป็นวัดหลวง มีตัวอย่างอยู่ในกรุงเทพฯ นี้เป็นอันมาก เช่น “วัดประยุรวงศ์” “วัดพิชัยญาติ” และ “วัดกัลยาณมิตร” เป็นต้น วัดหลวงจึงหมายความว่าวัดซึ่งตั้งมั่นคงสำหรับพระนคร หรือถ้าจะว่าอีกอย่างหนึ่งคือ เป็นวัดที่รัฐบาลรับบำรุง เป็นประเพณีแต่เดิมมาจนการบัดนี้

การบำรุงรักษาวัดซึ่งสร้างขึ้นไว้ ถือว่าเป็นการสำคัญอย่างหนึ่งตั้งแต่โบราณมา วิเคราะห์ตามที่ปรากฏในศิลาจารึกและจดหมายเหตุ ทั้งกฎหมายอย่างธรรมเนียมที่ยังปรากฏอยู่จนชั้นหลัง ลักษณะจัดการบำรุงมีเป็น ๓ อย่าง

อย่างที่ ๑ ถวายกัลปนา คือพระเจ้าแผ่นดินทรงอุทิศผลประโยชน์ของหลวงซึ่งได้จากแห่งหนึ่งหรือหลายแห่งมีค่านา เป็นต้น ให้ใช้บำรุงพระอารามใดอารามหนึ่ง จะยกพอเป็นตัวอย่าง ดังเช่นเมื่อพรอัยพระพุทธรูปในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม ทรงพระราชอุทิศที่ดินโยชน์หนึ่ง (๔๐๐ เส้น หรือ ๘,๐๐๐ วา) โดยรอรอพระพุทธรูปให้เป็นที่สำหรับบำรุงรักษาวัดพระพุทธรูป ดังนี้^{๕๐} ที่กัลปนายังมีอยู่บ้าง แต่ประเพณีถวายกัลปนาเลิกมาช้านานแล้ว

อย่างที่ ๒ ถวายข้าพระ คือพระเจ้าแผ่นดินโปรดฯ ให้ยกเว้นหน้าที่ราชการแก่บุคคลจำพวกใดจำพวกหนึ่งตลอดจนวงศ์วานของบุคคลจำพวกนั้น ให้ไปทำการบำรุงรักษาวัดใดวัดหนึ่ง บุคคลผู้มีศักดิ์สูง หรือมีทรัพย์มากอุทิศทาสนของตนถวายเป็นข้าพระสำหรับบำรุงวัดก็มี ประเพณีถวายข้าพระเลิกในรัชกาลที่ ๕ ด้วยเลิกประเพณีทาสนกรรมกร^{๕๑}

อย่างที่ ๓ ถวายธรมีสงฆ์ คือโอนกรรมสิทธิ์ที่ดิน เช่นที่เรือกสวนไร่นาถวายเป็นของสงฆ์วัดใดวัดหนึ่ง สำหรับเก็บผลประโยชน์บำรุงวัด อย่างนี้ยังมีมาก

ส่วนพนักงานจัดการบำรุงวัด ดูเหมือนจะช่วยกันเป็น ๒ ฝ่ายมาแต่โบราณ คือพระสงฆ์ซึ่งเป็นอธิการวัด (เจ้าอาวาส) เป็นผู้ดูแลและคิดอ่านการบำรุงรักษาวัด ฝ่ายคฤหัสถ์เป็นกำลังรับช่วยทำการให้สำเร็จ เพราะฉะนั้นความเจริญรุ่งเรืองของวัดจึงสำคัญอยู่ที่พระสงฆ์ผู้เป็นอธิการ ถ้าเป็นผู้ทรงคุณธรรมและเอาใจใส่บำรุงรักษาวัด ก็อาจชักชวนคฤหัสถ์ให้ศรัทธาหากำลังบำรุงวัดได้มาก ถ้าหากสมภารวัดเป็นผู้เกียจคร้านโลเล วัดก็ทรุดโทรม

^{๕๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๙), หน้า ๒๖๒-๒๖๔.

^{๕๑} มูลนิธิสมเด็จพระรัตนราชสุตา, นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๑๖-๒๑๗.

การสร้างวัดถ้าว่าตามคติที่นิยมกันอยู่ในเวลานี้ทั้งรัฐบาล และเถรสมาคมมีความเห็นเป็นยุติต้องกันว่า การที่สร้างวัดขึ้นใหม่มีทั้งคุณและโทษ ที่เป็นคุณนั้นดังเช่นสร้างขึ้นในที่ประชุมชนอันตั้งหลักแหล่งที่เป็นตำบลบ้านขึ้นใหม่ ยกตัวอย่างดังเช่นแถวคลองรังสิตอันยังไม่มีวัด ถ้าสร้างวัดขึ้นย่อมเป็นคุณฝ่ายเดียว เพราะราษฎรในที่นั้นจะได้ประพฤติกิจในพระศาสนา เช่นทำบุญให้ทานเป็นการกุศลและถือศีลเจริญธรรมปฏิบัติ ตลอดจนเป็นที่ศึกษาสถานสำหรับลูกหลานราษฎรในท้องถิ่นนั้นๆ แต่ถ้าสร้างวัดขึ้นใหม่ในที่อันมีวัดเดิมอยู่แล้ว ย่อมเกิดโทษมากกว่าคุณ เป็นต้น แต่พระสงฆ์นั้นย่อมต้องอาศัยเลี้ยงชีพด้วยปัจจัยทาน ซึ่งชาวบ้านในที่ที่แห่งนั้นอุดหนุนเลี้ยงดูมีวัดเดียวพอขบฉัน ถ้าเป็น ๒ วัดก็พากันผัดเคือง ยังอีกสถานหนึ่งวัดที่สร้างใหม่แม้ผู้สร้างจะเป็นเศรษฐีคฤหบดีมีทุนมาก อาจบำรุงรักษาให้รุ่งเรืองอยู่ได้ เมื่อสิ้นเจ้าของไปแล้ว กำลังที่จะบำรุงก็ลดลงโดยลำดับ จนถึงต้องเป็นภาระของพวกราษฎรชาวบ้านในที่แห่งนั้น เมื่อกำลังไม่พอจะบำรุงรักษาได้หลายวัดก็จำต้องทิ้งให้บางวัดชำรุดทรุดโทรมไปจนถึงเป็นวัดร้างเป็นที่สุดท้าย เหตุนี้ผู้ที่ศรัทธาทำบุญในการบำรุงวัดจะเป็นพระกัณติคุณให้สถิตที่ทั้งที่ในกรุงเทพฯ และตามหัวเมือง ทุกวันนี้จึงมักนิยมปฏิสังขรณ์วัดเก่าซึ่งมีอยู่แล้วยิ่งกว่าที่จะสร้างวัดขึ้นใหม่ และมีพระราชบัญญัติด้วยว่าการที่จะสร้างวัดขึ้นใหม่ ต่อวัดใดสร้างสมควรแก่ภูมิประเทศ และเห็นว่าจะรุ่งเรืองอยู่ได้ถาวร จึงพระราชทานที่วิสุงคามสีมา ถ้าเป็นวัดสักแต่ว่าสร้างขึ้นให้เรียกว่าสำนักสงฆ์ อาจจะมีขึ้นและจะเลิกได้เมื่อใดๆ เหมือนอย่างบ้านเรือนของราษฎร ความประสงค์อันเป็นสาธารณะในปัจจุบันนี้ไปข้างทางบำรุงการศึกษา และสั่งสอนพระธรรมวินัยให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น เป็นประโยชน์ทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรประกอบกัน ให้พระพุทธศาสนาสถิตสถาพรจิรัฏฐิติกาล ซึ่งเราทั้งหลายควรจะเห็นว่าเป็นกุศโลบายและรัฐาภิบาลนโยบายอันชอบอย่างยิ่ง^{๕๒}

การสร้างวัดในประเทศไทยมีแตกต่างจากสมัยพุทธกาลตอนต้นในแง่ของพระวินัยบัญญัติ เพราะเหตุ ๒ ประการ คือ ประการแรกวัดในประเทศไทยถือตามแบบอย่างการสร้างตามรูปแบบและแบบที่รับถ่ายทอดมาจากอินเดียและลังกา ซึ่งถือตามแบบอย่างพระวินัยของฝ่ายเถรวาทมาแต่ตอนปลายพุทธกาลแล้ว จึงเป็นไปตามหลักพระวินัย ประการที่สองวัดส่วนใหญ่สร้างขึ้นโดยพระราชามหากษัตริย์และผู้มียศถาบรรดาศักดิ์หรือตระกูลผู้มั่งคั่งถวยภิกษุสงฆ์ ภิกษุสงฆ์ไม่มีมลทินเพราะการสร้างเสนาสนะด้วยมิได้สร้างเอง ในยุคก่อนๆ ที่ดินที่ไม่มีผู้ครอบครองมีอยู่มาก ชาวบ้านเองก็ครอบครองที่ดินมาก จึงไม่ค่อยหวงห้ามในการยกที่ดินถวายสงฆ์ หรือภิกษุสงฆ์ชอบใจที่ส่วนไหนก็ยินดีถวายและช่วยกันสร้างเสนาสนะถวายให้ ประการสำคัญพระเจ้าแผ่นดินทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา การยก

^{๕๒} สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา*,

ที่ดินถวายสงฆ์เป็นพระราชอำนาจอยู่แล้ว และสืบเนื่องมาเป็นธรรมเนียม การพระราชทาน วิสุงคามสีมาจนถึงทุกวันนี้

อนึ่ง วัดหลวงหรือวัดราชภัฏที่ผู้สร้างเป็นตระกูลมั่งคั่ง พื้นที่มีมากจึงมักนิยมสร้างวัด แบ่งเป็นเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส ซึ่งจะดูตัวอย่างได้จากวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เป็นต้น ทำให้วัดดูสง่างามเป็นสัดส่วน ทั้งผู้ไปนมัสการหรือ เยี่ยมชมเขตพุทธาวาสก็ได้ไม่รบกวนภิกษุสามเณรผู้พักอยู่ในเขตสังฆาวาส วัดก็สงบร่มรื่นสมนาม “อาราม” อย่างแท้จริง อย่างไรก็ตาม ทุกรูปแบบและแบบการก่อสร้างเสนาสนะจะลงตัวอย่างทุกวันนี้ ได้ผ่านการนวัตกรรมของพระพุทธรูปเจ้ามาเกือบทุกกรณี ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ รูปแบบการก่อสร้าง วัสดุ การก่อสร้าง และวิธีการก่อสร้าง ดังนี้ เป็นต้น ซึ่งจะได้วิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ต่อไป

๔.๔ องค์ความรู้การสร้างนวัตกรรมเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในสังคมไทย

เมื่อจะวิเคราะห์บทบาทของพระพุทธรูปเจ้าในฐานะทรงเป็นต้นแบบนวัตกรรมการก่อสร้างเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จะต้องวิเคราะห์ถึงองค์ประกอบต่างๆที่ทำให้พระพุทธรูปองค์ทรงเป็นนิกนวัตกรรมการเสนาสนะอย่างรอบด้านด้วย ซึ่งผู้วิจัยจะได้สรุปลงเป็นองค์ความรู้ในฐานะนิกนวัตกรรมการดังต่อไปนี้

๔.๔.๑ องค์คุณสำหรับนิกนวัตกรรมการ

พระพุทธรูปเจ้าผู้ทรงเป็นนาถาคือที่พึ่งของโลก ทรงบำเพ็ญพระบรมโพธิสมภารถึงสี่สงขัย กำไรแสนกัป ยังทศบารมีให้บริบูรณ์ครบถ้วน กว่าจะได้ตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้เสด็จมาดีแล้วเพื่อประโยชน์และความสุขของมหาชน แม้ว่าจะไม่กล่าวถึงความเป็นพระสัพพัญญูของพระองค์ ซึ่งต้องใช้ชีวิตร่วมกับชาวบ้านโดยยังชีพอยู่ด้วยอาศัยปัจจัย ๔ คือจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช ก็จะทำให้เห็นถึงพระคุณสมบัติพิเศษของพระพุทธรูปเจ้า ดังต่อไปนี้

๔.๔.๑.๑ ความเป็นผู้นำ

คำว่า “ผู้นำ” พระพุทธรูปเจ้าทรงเปรียบกับโคจำฝูงไว้ในราโชวาทชาดก ว่า

เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป
ถ้าโคจำฝูงไปคดเคี้ยว
โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกัน
ในเมื่อโคจำฝูงไปคดเคี้ยว

ในหมู่มนุษย์ ก็เหมือนกัน

ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่
 ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม
 ประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย
 หากพระราชามีตั้งอยู่ในธรรม
 ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นทุกข์
 เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป
 ถ้าโคจำฝูงไปตรง
 โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกัน
 ในเมื่อโคจำฝูงไปตรง
 ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน
 ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่
 ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรม
 ประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย
 หากพระราชามีตั้งอยู่ในธรรม
 ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นสุข^{๕๓}

ข้อนี้หมายความว่า ผู้ปกครองคนหรือผู้นำคน มีพระราชามีเป็นต้น ต้องเป็นผู้มีธรรม
 ประจักษ์ พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำสงฆ์ พระองค์ทรงเคารพธรรม บุชาธรรม มีพระคุณสมบัติครบถ้วน
 ตามธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่าพระพุทธคุณ บท มี ๙ ประการ ดังคำสรรเสริญของ
 เจริญพรพราหมณ์ในเวรัญชกัณฑ์ แห่งมหาวิภังค์ ดังนี้

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ควางตันสะเดออันเป็นที่อยู่ของนพเรย์กษ
 เขตเมืองเวรัญชา พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เจริญพรพราหมณ์ได้ฟังข่าวว่า ท่าน
 พระสมณโคดมเป็นศากยบุตร เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล ประทับอยู่ ณ ควางตันสะเดออันเป็นที่
 อยู่ของนพเรย์กษ เขตเมืองเวรัญชา พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ท่านพระโคดมผู้
 เจริญนั้นมีกิตติศัพท์อันงามขจรไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระ
 อรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็น
 สารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็น
 พระผู้มี พระภาค^{๕๔}

^{๕๓} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๕-๑๑๖; ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๐๔-๑๐๗/๒๑ ฯลฯ

^{๕๔} พระพุทธคุณทั้ง ๙ บทนี้ แต่ละบทมีอรรถอนกประการคือ

พระองค์ทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ด้วยพระองค์เองแล้ว จึงทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้ง

๑. ชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ เพราะห่างไกลจากกิเลส, เพราะกำจัดข้าศึกคือกิเลส, เพราะหักชักรวมแห่งสังสารวัฏคือการเวียนว่ายตายเกิด, เพราะเป็นผู้ควรรับไทยธรรม, เพราะไม่ทำบาปในที่สุด

๒. ชื่อว่า ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพราะตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบและด้วยพระองค์เอง

๓. ชื่อว่า เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เพราะมีวิชา ๓ และวิชา ๘ ดังนี้ **วิชา ๓** คือ (๑) บุพเพนิวาสานุสติญาณ ความรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้ (๒) จุตูปปาตญาณ ความรู้จุติ (ตาย) และอุบัติ (เกิด) (๓) อาสวกขยญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ **วิชา ๘** คือ (๑) วิปัสสนาญาณ ญาณที่เป็นวิปัสสนา (๒) มโนมยิทธิ มีฤทธิ์ทางใจ (๓) อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ต่างๆ (๔) ทิพโสถ ทูทิพย์ (๕) เจโตปริยญาณ รู้จักกำหนดจิตผู้อื่นได้ (๖) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ความรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้ (๗) ทิพจักขุ ตาทิพย์ (= จุตูปปาตญาณ) (๘) อาสวกขยญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ **จรณะ ๑๕** คือ (๑) สีสัมปทา หมายถึงพร้อมด้วยศีล (๒) อินทรีย์สังวร การสำรวมอินทรีย์ (๓) โภขเนมัตตัญญูตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค (๔) ชาคริยานุโยค การหมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่น (๕) มีศรัทธา (๖) มีหิริ (๗) มีโอตตปปะ (๘) เป็นพหูสูต (๙) วิริยารัมภะ ปรารถนาความเพียร (๑๐) มีสติมั่นคง (๑๑) มีปัญญา (๑๒) ปฐมฌาน (๑๓) ทุตติฌาน (๑๔) ตติยฌาน (๑๕) จตุตถฌาน

๔. ชื่อว่า เสด็จไปดี เพราะมีการเสด็จไปงาม เพราะเสด็จไปสู่ฐานะที่ดี เพราะเสด็จไปโดยชอบ และเพราะตรัสไว้โดยชอบ

๕. ชื่อว่า รู้แจ้งโลก เพราะทรงรู้แจ้งโลก เหตุเกิดโลก ความดับโลก วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับโลก (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) และทรงรู้แจ้งโลกทั้ง ๓ คือ สังขารโลก สัตว์โลก โอกาสโลก

๖. ชื่อว่า เป็นสารถิ์ฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เพราะทรงฝึกฝนคนที่ควรฝึกฝน ทั้งเทวดามนุษย์ อมนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน ด้วยอุบายต่างๆ

๗. ชื่อว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะทรงสั่งสอนเทวดาและมนุษย์ด้วยประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้า และประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน ตามสมควรแก่ประโยชน์ที่เทวดาและมนุษย์จะพึงได้รับ และเพราะทรงช่วยพาหมู่สัตว์ให้พ้นความกัณดารคือความเกิด ดุจสัตว์พาหะคือหัวหน้ากองเกวียนพาบริวารข้ามทางกัณดาร

๘. ชื่อว่า เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงรู้สิ่งที่ควรรู้ทั้งหมดด้วยพระองค์เองและทรงสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม

๙. ชื่อว่า เป็นพระผู้มีพระภาค เพราะ (๑) ทรงมีโชค (๒) ทรงทำลายข้าศึกคือกิเลส (๓) ทรงประกอบด้วยพระภคธรรม ๖ ประการ (คือความเป็นใหญ่เหนือจิตของคน, โลกุตระธรรม, ยศ, สิริ, ความสำเร็จ ประโยชน์ตามต้องการ และความเพียร) (๔) ทรงจำแนกแจกแจงธรรม (๕) ทรงเสพอริยธรรม (๖) ทรงไขปัญหาในภพทั้งสาม (๗) ทรงเป็นที่เคารพของชาวโลก (๘) ทรงอบรมพระองค์ดีแล้ว (๙) ส่งมีส่วนแห่งปัจฉัย ๔ เป็นต้น (ตามนัย **วิ.อ. ๑/๑/๑๐๓-๑๑๘; สารตถ.ฎีกา. ๑/๒๗๐-๔๐๐**)

อนึ่ง พุทธคุณนี้ การแบ่งเป็น ๑๐ ประการโดยแยกพุทธคุณข้อ ๖ เป็น ๒ ประการคือ (๑) เป็นผู้ยอดเยี่ยม (๒) เป็นสารถิ์ ฝึกผู้ที่ควรฝึกได้ (**วิสุทธิ. ๑/๒๖๕; วิ.อ. ๑/๑/๑๑๒-๑๑๓**)

อรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน การได้พบพระอรหันต์ทั้งหลายเช่นนี้ เป็นความดีอย่างแท้จริง^{๕๕}

ในฐานะประมุขผู้นำสงฆ์สาวกผู้เข้ามาบรรพชาอุปสมบทก็เพื่อประพฤติขัดเกลากิเลสจนบรรลุอริยธรรม มีคุณสมบัติครบถ้วนแห่งความเป็นพระสาวก ดังบทพระสังฆคณฺวา

พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกต้อง ปฏิบัติสมควร ได้แก่พระอริยบุคคล ๔ คู่คือ ๘ บุคคล^{๕๖} พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก^{๕๗}

๔.๔.๑.๒ มีความรู้

ความรู้ในที่นี้จะวิเคราะห์ไม่ไช่ในบริบทของพระสัพพัญญุตญาณแต่ในชั้นความรู้ระดับชาวบ้าน ซึ่งพระพุทธเจ้าเมื่อเป็นเจ้าชายสิทธัตถะทรงได้รับการศึกษามาเป็นอย่างดี ที่ในพระพุทธศาสนาเรียกความรู้ว่าศิลปศาสตร์ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายไว้ดังนี้

ศิลปศาสตร์ ตำราว่าด้วยวิชาความรู้ต่างๆ มี ๑๘ ประการ เช่นตำราว่าด้วยการคำนวณ ตำรายังธนู เป็นต้น อันได้มีการเรียนการสอนกันมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล; ๑๘ ประการนั้นมีหลายแบบ ยกมาดูแบบหนึ่งจากคัมภีร์โลกนิติและธรรมนิติ ได้แก่ ๑. **สุติ** ความรู้ทั่วไป ๒. **สัมมุติ** ความรู้กฎธรรมเนียม ๓. **สังขยา** วิชาคำนวณ ๔. **โยคา** การช่าง การยন্ত্র ๕. **นิติ** วิชาปกครอง (คือความหมายเดิมของ นิติศาสตร์ ในชมพูทวีป) ๖. **วิเสสิกา** ความรู้การอันให้เกิดมงคล ๗. **คันธัพพา** วิชาธรรมา ๘. **คณิกา** วิชาบริหารร่างกาย ๙. **ธนูพเพธา** วิชายิงธนู (ธนูพเพธา ก็ว่า) ๑๐. **ปुरुณา** วิชาบุรณะ ๑๑. **ติกิจฉา** วิชาบำบัดโรค (แพทยศาสตร์) ๑๒. **อติหาสา** ตำรานาน หรือประวัติศาสตร์ ๑๓. **โชติ** ความรู้เรื่องสิ่งส่องสว่างในท้องฟ้า (ดาราศาสตร์) ๑๔. **มายา** ตำราพิชัยสงคราม ๑๕. **ฉันทสา** วิชาประพันธ์ ๑๖. **เกตุ** วิชาพุด ๑๗. **มันตา** วิชาเวทมนตร์ ๑๘. **สัททา** วิชาหลักภาษาหรือไวยากรณ์, ทั้ง ๑๘ อย่างนี้ โบราณเรียกรวมว่า สิปปะ หรือ ศิลปะ ไทยแปลออกเป็น ศิลปศาสตร์ (ตำราว่าด้วยศิลปะต่างๆ); แต่ในสมัยปัจจุบัน ได้แยกความหมาย ศิลปะ กับ ศาสตร์ ออกจากกัน คือ ศิลปะ หมายถึง วิทยาการที่

^{๕๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑/๑-๒.

^{๕๖} อริยบุคคล ๔ คู่คือ ๘ บุคคลได้แก่ (๑) พระผู้บรรลุโสดาปัตติผล (๒) พระผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค (๓) พระผู้บรรลุสกทาคามีผล (๔) พระผู้ดำรงอยู่ในสกทาคามีมรรค (๕) พระผู้บรรลุอนาคามีผล (๖) พระผู้ดำรงอยู่ในอนาคามีมรรค (๗) พระผู้บรรลุอรหัตผล (๘) พระผู้ดำรงอยู่ในอรหัตตมรรค (อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๒๐๗/๒๒๙)

^{๕๗} อภ.ก. (ไทย) ๒๒/๑๐/๔๒๓-๔๒๔.

มีวัตถุประสงค์ตรงความงาม เช่นดุริยางคศิลป์ นาฏศิลป์ และจิตรกรรม เป็นต้น ศาสตร์ หมายถึง วิทยาการที่มีวัตถุประสงค์ ตรงความจริง เช่น คณิตศาสตร์ และ วิทยาศาสตร์ เป็นต้น^{๕๘}

ความจริงศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ มาในธรรมเนียมอันเป็นแบบแผนของลัทธิพราหมณ์ มีอยู่ก่อนสมัยพุทธกาล ซึ่งบรรดาพระราชกุมารและบุตรขุนนางผู้ใหญ่จะต้องศึกษา และส่วนใหญ่จะไปศึกษาประจำอยู่ในสำนักทศปาโมกข์ ณ เมืองตักกสิลา ซึ่งเป็นการศึกษาตั้งแต่ระดับต้นจนถึงระดับมหาวิทยาลัย มีสืบต่อมาแม้หลังสมัยพุทธกาลเรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ บุคคลสำคัญหลายท่านในสมัยพุทธกาลสำเร็จการศึกษาจากตักกสิลา เช่นพระเจ้าปเสนทิโกศล เจ้ามหาลิขณวิพันธุเสนาบดี หมอชิวก และองคุลิมาล เป็นต้น ส่วนเจ้าชายสิทธัตถะทรงมีคณาจารย์ได้รับเชิญเข้ามาสอนที่วังของพระเจ้าสุทโธทนะ สิ่งเหล่านี้เป็นปกติการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยทั้งก่อน, สมัยพุทธกาล และหลังพุทธกาลด้วย

ศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ ในคัมภีร์ธรรมนิตินัยบราหฺมณคดีสถาน มีทั้งคาถาบาลีและคำแปลไทย ตอนสิบปกถา ว่าด้วยศิลปวิทยา ในคาถาที่ ๑๑ และคาถาที่ ๑๒ มีดังนี้

๑๑ สุตติ สมมติ สงขยา จ
โยคินิติวิลเสกา
คนธพพา คณิกา เจว
ธนุพเพธา จ ปุรณา

ศิลปศาสตร์ มีอยู่ ๑๘ ประการด้วยกันคือ

๑. วิชาความรู้รอบตัว ๒. วิชาว่าด้วยจารีตประเพณี
๓. วิชาคำนวณ ๔. วิชาอันตรายกรรม ๕. วิชานิติศาสตร์
๖. วิชาพยากรณ์ ๗. วิชานาฏศิลป์ ๘. วิชาพลศึกษา

๑๒ ติกิจฉา อิติहासा จ
โชติ มายา จ ฉนทติ
เหตุ มนตา จ สททา จ
สิปปาฐฐารสกา อิเม

๙. วิชายิงธนู ๑๐. วิชาโบราณคดี ๑๑. วิชาแพทยศาสตร์
๑๒. วิชาพงศาวดารและประวัติศาสตร์ ๑๓. วิชาดาราศาสตร์
๑๔. วิชาพืชสังคราม ๑๕. วิชาการประพันธ์ ๑๖. วิชาวาทศาสตร์

^{๕๘} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, หน้า ๔๒๕-๔๒๖.

๑๗. วิชาเกี่ยวกับเวทมนตร์ และ ๑๘. วิชาสัตศาสตร์^{๕๙}

ทั้งนี้ ขอให้สังเกตวิชาที่ ๔ คือโยคะ หรือโยคา ซึ่งแปลว่าการช่างหรือการย่นตรกรรม หรือบางครั้งคำว่าโยคา ก็หมายถึงโยธา ในภาษาไทย ซึ่งหมายถึงงานที่ต้องใช้กำลังกายเกี่ยวกับการก่อสร้าง มีแบกหาม ทำความสะอาด เป็นต้น เรียกว่างานโยธา และหากเป็นงานที่ต้องใช้เทคนิคขั้นสูง ก็จะเป็นวิศวกรรมโยธา พื้นฐานของงานก่อสร้างคือวิชาคำนวณ ซึ่งในบาลีท่านใช้คำว่าสังขยานอกจากนี้วิชาอื่นๆ เช่นสุติ ความรู้ทั่วไป สมมุติ ความรู้กฎธรรมเนียม อิติहाสา ตำนานหรือประวัติศาสตร์โบราณคดี และโศติคือดาราศาสตร์ เป็นต้น ล้วนที่มีความสำคัญต่อวิชาโยคาทั้งสิ้น พื้นฐานความรู้เหล่านี้มีอยู่พร้อมแล้วในพระพุทธองค์ตั้งแต่สมัยเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ

ว่าเฉพาะความรู้เรื่องเสนาสนะ ทั้งเสนาสนะป่าและการก่อสร้างเสนาสนะขึ้นเป็นที่อยู่อาศัย จะจำกัดอยู่เฉพาะใน ๓ ประเด็นคือ (๑) ความรู้เรื่องป่า (๒) ความรู้เรื่องเสนาสนะป่า และ (๓) ความรู้เรื่องหลักการและวิธีการก่อสร้างเสนาสนะ ซึ่งจะกล่าวแต่ละประเด็นดังต่อไปนี้

๔.๔.๑.๒.๑ ความรู้เรื่องป่า

พระพุทธเจ้าทรงมีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับป่าตั้งแต่ประสูติจนปรินิพพาน และในสมัยก่อนและสมัยพุทธกาลหรือระหว่าง แต่สมัยต่อๆมาจนถึงประมาณ ๒๐๐ ปีก่อนหน้านั้น ชมพูทวีปมีป่าอันอุดมสมบูรณ์ และคงไม่เฉพาะชมพูทวีปเท่านั้น แม้ในทวีปอื่นรวมถึงพื้นที่ประเทศไทยก็มีป่าอุดมสมบูรณ์ตลอดจนความใสของแม่น้ำลำธาร และความบริสุทธิ์สดชื่นของอากาศในท้องถิ่นชนบทต่างๆ ด้วย

พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณพร้อมกับได้ปฏิสัมภิทา ๔ คืออรรถปฏิสัมภิทา ธรรมปฏิสัมภิทา นิรุตติปฏิสัมภิทา และปฏิภาณปฏิสัมภิทา^{๖๐} ปฏิสัมภิทาข้อที่ ๓ คือนิรุตติปฏิสัมภิทา ความแตกฉานในนิรุตติ, ปรีชาแจ้งในภาษา, รู้ศัพท์ถ้อยคำบัญญัติและภาษาต่างๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้ เมื่อว่าถึงภาษาที่ใช้เกี่ยวกับป่าและต้นไม้ พระพุทธองค์ทรงรอบรู้เป็นอย่างดี ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อภิธรรมวรรคณา ตอนว่าด้วยอรัญญวรรควรรคณา มีดังนี้

[๕๓๖] อรณฺณํ กานนํ ทาโย

คหณํ วิปินํ วณํ

อฏฺฐิตถิ มหารณฺณํ

ตฺวารณฺณานิตถิยํ ภเว.

^{๕๙} ราชบัณฑิตยสถาน, **ราชনীติ-ธรรมনীติ**, ราชบัณฑิตยสถานพิมพ์เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายเนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระเจ้าพี่นางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๓๕, (กรุงเทพฯ: บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๓๑๘-๓๑๙.

^{๖๐} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๒/๒๔๒-๒๔๓.

ป่าทั่วไป, ดง ๗ ศัพท์

อรณณ (อร คมเน+อณณ) ป่า, ดง. **चना อรณติ คจจนติ ऐतदाति อरणณ** ป่าเป็นที่ไปของคน ชื่อว่า อรัญญะ. **นตถิ ราช่า ऐतदाति อरणณ** สถานที่ไม่มีพระราช่า ชื่อว่า อรัญญะ (น+ราช, อาเทศ น เป็น อ, ช เป็น ณ, ซ้อน ณ, รัสสะ อา เป็น อ). **อรณณ** **นาม** **จเปตวา คามณจ คามูปการณจ** **อวเสถ** **อรณณ** **นาม**^{๖๑} ชื่อว่า ป่า คือ สถานที่ซึ่งเว้นหมู่บ้าน และบริเวณรอบๆ หมู่บ้าน

กานน (ก+อนน) ป่า, ดง. **เกน ชเลน อนน** **ปानน** **อสสาติ กานน** ป่าที่เป็นอยู่ได้ด้วยน้ำชื่อว่ากานณะ (ลบ สระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **วิหริสสามิ กานเน**^{๖๒} เรารู้จักอยู่ในป่า

ทาย (ทา อวชนตเน+ณ) ป่า, ดง. **ทาทิ อวชนตติ ऐतदाति ทาโย** ป่าเป็นที่ (ที่รากของต้นไม้ เป็นต้น) เจาะ ลง ชื่อว่า ทายะ (ลบ ณ, อาเทศ อา เป็น อาย). **ทายเต ฉินทียเตติ ทาโย** ป่าที่ถูกตัด (ทำลาย) ชื่อว่า ทายะ (ทา เฉทเน+ณ, ลบ ณ, อาเทศ อา เป็น อาย). **น ภิกขเว ทาโย** **อาเปตพโพ**^{๖๓} ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ควรเผาป่า

คหน (คห อุปาทาเน+ยุ) ป่า, ดง. **มนุสสา คณนติ ऐतदाति คหน** ป่าเป็นที่ซึ่งมนุษย์พากันยึดครอง ชื่อว่า คหณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **คหน** **ปวิภูโจ สตถุ ปัสกุล** **ทิสวา**^{๖๔} เข้าไปสู่ป่ามองเห็นผ้า บังสุกุลของพระศาสดา

วิปिन (วป พีชนิกเขเป+อิน) ป่า, ดง. **วปติ ऐतदाति วิปิน** ป่าเป็นที่ปลูกพืชพันธุ์ ชื่อว่า วิปินะ (อาเทศ อ เป็น อ). **วิปิน** **จาริ สมพุทโร รุกขมุเล วสิ ตทา**^{๖๕} ครั้งนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จไปสู่ ป่า ประทับที่โคนต้นไม้

วน (วน สมภตติสพเทสุ+อ) ป่า, ดง. **โกกิลาทโย वननति णखनति ऐतदा ति वन** ป่าเป็นที่รักของสัตว์ทั้งหลาย มีนกดุเหว่า เป็นต้น ชื่อว่า วนะ. **ปิปาเสติ वनयतेติ वन** ป่าที่พวกคนกระหายปรารถนา ชื่อว่า วนะ. **สีโหว นทตี वने**^{๖๖} เหมือนราชสีห์บันลือเสียงในป่า

อฏวิ, อฏวี (อฏ+อ,อี) ป่า, ดง. **อฏา อวยโว เสลา ऐतदाति अण्वि, अण्वी** ป่าที่มีศิลาเป็นส่วนประกอบ ชื่อว่า อฏวิ และ อฏวี (ลง ว อาคม). **อฏนติ คจจนติ ऐतदाति अण्वि** ป่าเป็นที่ไป ชื่อว่า อฏวี (อฏ คมเน+อว+อี, ลบ สระ หน้า). **อุทธี ภูวติ วิรุทตีติ अण्वि** ป่าที่งอกขึ้นข้างบน ชื่อว่า อฏวี (อุ+ฏ วิรุทเน+ณ+อี, อาเทศ อุ เป็น อ, ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบ สระ

^{๖๑} วิ.มทา. (บาลี) ๑/๙๒/๖๑.

^{๖๒} ชุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๕๑/๓๒๕.

^{๖๓} วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๘๓/๔๕.

^{๖๔} เถร.อ. (บาลี) ๑/๑๗๐/๔๕๗.

^{๖๕} ชุ.อป. (บาลี) ๓๒/๓๓/๓๑๕.

^{๖๖} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๙๙/๓๘๕.

หน้า). อิตถิ อฏวิ และ อฏวิ ศัพท์ เป็น อิตถิลิงค์. อมนุสสปริคคหิตา อฏวิ อตถิ^{๖๗} มีป่าที่
อมนุษย์ยึดครอง

ป่าใหญ่, ป่าทึบ, ป่าดงดิบ ๒ ศัพท์

มหารณณ (มหนต+อรณณ) ป่าใหญ่, ป่าทึบ, ป่าดงดิบ. มหนต อรณณ มหารณณ ป่าใหญ่ ชื่อว่า
มหารัญญะ (อาเทศ มหนต เป็น มหา, ลบ สระ หลัง). ปวิสิตฺวา มหารณณํ ยฺยชาม
ชินสาสน^{๖๘} พวกเราเข้าไปสู่ ป่าใหญ่แล้ว จะปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

อรณณานิ (อรณณ+อณี) ป่าใหญ่, ป่าทึบ, ป่าดงดิบ. อรณณสฺส อย์ อรณณานิ ป่าใหญ่นี้เป็นของป่า
จึงชื่อว่า อรัญญานิ (ลบ สระ หลัง, ที่มะ สระ หน้า). อิตถิยํ อรณณานิ ศัพท์มีใช้ในอิตถิลิงค์.
มหารุกฺขกจฺจคฺคหนตฺย มหาวเน อรณณานิยํ^{๖๙} ในป่าใหญ่ (ป่าทึบ) เพราะมีต้นไม้ใหญ่ กอไม้
และชันป่า

ป่าใหญ่มีอีกหลายศัพท์ เช่น ปกฏจ, วน, ปวน

[๕๓๗] นครา นาทิตุรฺสมี	สนเตหิ โยภโรปิโต
ตรุสฺสนโตะ ส อาราโม	ตโถปวนมฺจฺจเต.

สวน, สวนสาธารณะ, สวนหย่อม ๒ ศัพท์

โย ตรุสฺสนโตะ นาทิตุรฺสมี นครา สนเตหิ อภโรปิโต อิตถิ, โส “อาราโม อุปนํ จ”
อิตฺยฺจฺจเต หมู่ต้นไม้ที่สัตบุรุษทั้งหลายพากันปลูกไว้ในที่ไม่ไกลจากเมืองเกินไป ท่านเรียกว่า
อารามะ และ อุปนนะ

อาราม (อา+รม กิฬาย+ณ) สวน, สวนสาธารณะ, สวนหย่อม, อาราม. อารมนฺติ เอตฺถาติ อาราโม
สถานที่อันร่มรื่น ชื่อว่า อารามะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). อาราโม นาม ปุพฺพาราม
ผลาราม^{๗๐} สวนไม้ดอกและสวนไม้ผล ชื่อว่า อาราม

อุปน (อุป+วน) สวน, สวนสาธารณะ, สวนหย่อม. อุปนํ อฺปโรปิโต วา วณํ อุปนํ ป่าที่อยู่ใกล้หรือที่
เขาปลูกไว้ ชื่อว่า อุปนนะ. ปุนทิวเส วิหารสฺส อุปนํ อาคนตฺวา อทฺส^{๗๑} รุ่งเช้าพากันมายัง
สวนใกล้วิหาร แล้วถวาย

^{๖๗} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑/๒.

^{๖๘} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๓๕/๑๙๗.

^{๖๙} เถร.อ. (บาลี) ๑/๓๑/๑๔๑.

^{๗๐} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๐๒/๖๕.

^{๗๑} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๕๙/๑๗๗.

[๕๓๘] สัพพสาธาธารณารณํ รณณมูยยานมูจเต
 เณยยํ ตเทว ปมท- วณมนเตปุโรจิตํ.

อุทยานแห่งชาติ, สวนสาธารณะ

อุทยาน (อุ+ยา คมเน+ยุ) อุทยานแห่งชาติ, สวนสาธารณะ. รณณํ สัพพสาธาธารณํ อรณณํ อุทยานํ
 อุจเจเต ป่าของพระราชชาติที่ทั่วไปกับทุกคน (ทุกคนเข้าไปเที่ยวได้) ท่านเรียกว่า อุทยานะ.
 อุโลเกนตา ยนติ ชนา เอตสมินติ อุทยานํ อุทยานที่ผู้คนพากันเดินแหงนหน้ามองไป ชื่อว่า
 อุทยานะ (ช้อน ย, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). คจจ ภาณ อุทยานํ โสเธหิ อุทยานํ คมิสสาม^{๗๒}
 พนาย เจ้าไปทำความสะอาดอุทยาน พวกเราจักไปอุทยาน. อากีฬ ศัพทํ ก็แปลว่า อุทยาน

พระราชอุทยาน, อุทยานส่วนพระองค์

ปมทวน (ปมท+วน) พระราชอุทยาน, อุทยานส่วนพระองค์. ตเทว อนเตปุโรจิตํ ปมทวนํ เณยยํ
 พึงทราบว่าเป็น อุทยานนั้น นั้นแหละ สมควรแก่พระสนม. ปมทานํ อิตถินํ วณํ ปมทวนํ ป่าเหมาะ
 สำหรับสตรี ชื่อว่า ปมทวนะ^{๗๓}

ในสุธาโภชนชาติก แห่งขุททกนิกายชาติก พรรณนาถึงความงามของธรรมชาติป่า ไกล
 อาศรมของโกสิยดาบส ไว้ดังนี้

ณ ที่ใกล้อาศรมนี้มีหมู่ไม้นานาชนิด

ผลิดอกออกผลจำนวนมาก คือ

มะม่วง มะหาด ขนุน ทองกวาว มะรุม

อีกทั้งโลดทะนง บัวบก การะเกด จันทน์กระพ้อ

และหมากหอม ก็ผลิดอกบานสะพรั่ง

ในป่านี้มีต้นไม้จำนวนมาก คือ

สาละ กุ่ม หว้า โพธิ ไทร มะขาง โศก

ราชพฤกษ์ แคฝอย ย่านทราย จิก และลำเจียก

มีกลิ่นหอมหวานน่าชวนใจ

ถั่วแระ อ้อยแซม ถั่วป่า มะพลับ ข้าวฟ่าง ลูกเดือย

ถั่วเหลืองเมล็ดเล็ก ถั่วยมีเมล็ด ถั่วยไม่มีเมล็ด

ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ราชดัด และข้าวสาร

ก็มีจำนวนมากในอาศรมนี้

^{๗๒} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๔๙๔/๓๔๑.

^{๗๓} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๖๖๕-๖๖๗.

อนึ่ง ด้านเหนือแห่งอาศรมนี้มีสระโบกขรณีเกิดขึ้นเอง
 นำเกษมสำราญ น้ำไม่ขุ่น มีท่าราบเรียบ
 น้ำใสสะอาด จืดสนิท ไม่มีกลิ่นปฏิกูล
 ในสระโบกขรณีนั้นมีปลานานาชนิด คือ
 ปลาตุก ปลากระทงเหว ปลากราย กุ้ง
 ปลาตะเพียน ปลาสลาด และปลากา
 ต่างพากันแหวกว่ายเกลื่อนกลาดอยู่ในสระที่มีขอบคัน
 อย่างร่าเริงเกษมสำราญ ทั้งมีอาหารมากมาย
 ที่สระโบกขรณีนั้นมีนกนานาชนิด คือ
 หงส์ นกกระเรียน นกยูง นกจักรพราว
 นกออก นกดูเหว่า นกที่มีปีกสวยงาม
 นกมีหงอน และนกโพระดกจำนวนมากมาย
 ต่างพากันร่าเริงเกษมสำราญ ทั้งมีอาหารมากมาย
 ผุ่งเนื่อนานาชนิดจำนวนมาก คือ
 ลิงโต เสือโคร่ง ช้าง หมี หมาป่า และเสือดาว
 ต่างพากันมาดื่มน้ำที่สระโบกขรณีนั้น
 ณ ที่นั้นมีทั้งแรด โคลาน กระบือ ละมั่ง กวาง
 เนื้อทราย หมูป่า ระมาด หมูบ้าน ชะมด เสือปลา
 กระต่าย และวัวกระทิงเป็นจำนวนมาก
 ภาคพื้นและขุนเขาตาดารดาษไปด้วยดอกไม้อันงามวิจิตร
 กีก้องระงมไปด้วยเสียงฝูงนกขานขัน
 เป็นสถานที่ฝูงนกอยู่อาศัย^{๗๔}

ในเวสสันดรชาดก มหาวันวิถันณา พรรณนาป่าใหญ่ (กัณฑ์มหาพน) ซึ่งเป็นธรรมชาติป่า
 และสภาพแวดล้อมที่น่ารื่นรมย์ยิ่ง ดังคำของอัจฉุตฤษีพรรณนาแก่ชูชกฟังดังนี้

มหาพราหมณ์ นั้นภูเขาคันธมาทน์ศิลาล้วน
 ซึ่งเป็นที่ประทับอยู่ของพระเวสสันดร
 พร้อมด้วยพระโอรสทั้งหลายและพระชายา
 พระองค์ทรงเทศน์กบวชอันประเสริฐ
 ทรงขอสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟและชฎา

^{๗๔} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๖๐-๒๖๘/๑๒๘-๑๒๙.

นุ่มหน่งเสื่อ บรรทมเหนือพื้นดินและทรงบูชาไฟอยู่
 ทิวไม้เขี้ยวนั้นมีผลหลากหลาย
 และภูผาสูงยอดเสียดเมฆเขี้ยวชะอุ่ม
 นั้นแลเป็นภูเขาคีที่เต็มไปด้วยดอกอัญชัน
 นั้นหมู่ไม้ตะแบก หูกวาง ไม้ตะเคียน
 ไม้รัง ไม้สะคร้อ และย่านทราย อ่อนไหวไปตามลม
 เหมือนนมาณพดิมสุราครั้งเดียวกันก็ชวนเซไปมาอยู่
 ท่านจะได้ยินเสียงนกนานาชนิด
 ที่จับอยู่บนกิ่งไม้ดุดังเสียงทพิยสังคีต
 คือ นกโพระดก นกคเหว่า ส่งเสียงขันคูกรู้อ
 บินขวักไขว่ไปมาจากต้นหนึ่งไปยังอีกต้นหนึ่ง
 ทั้งหมู่ไม้ที่ต้องลมพัดสะบัดกิ่งใบไหวพลั่วเสียดสีกันไปมา
 เหมือนจะเรียกคนผู้กำลังเดินผ่านไปให้หวนกลับมา
 และเหมือนจะเชิญชวนเหล่าชนผู้กำลังเดินผ่านมา
 ให้ชื่นชมรื่นรมย์พักผ่อน ณ สถานที่ที่พระราชาวาสันดร
 พร้อมด้วยพระโอรสทั้งหลายและพระชายาประทับอยู่
 พระองค์ทรงเทศน์กบวชอันประเสริฐ
 ทรงขอสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟและชฎา
 นุ่มหน่งเสื่อ บรรทมเหนือพื้นดินและทรงบูชาไฟอยู่
 ที่ภูมิกาคอันนารื่นรมย์ใจ มีดอกกุ่มร่วงหล่นเรียราด
 พื้นแผ่นดินเขี้ยวชะอุ่มไปด้วยหญ้าแพรก
 ณ ที่นั้น ไม่มีผงรุลีฟุ้งขึ้นเลย
 หญ้านั้นสีเขียวคล้ายสร้อยคอนกยูง
 อ่อนนุ่มเหมือนสัมผัสสำลี
 หญ้ารายรอบยาวไม่เกิน ๔ นิ้ว
 ต้นมะม่วง ชมพู มะขวิด
 และมะเดื่อมีผลสุกอยู่ในที่ต่ำ ๆ
 ป่านั้นเป็นสถานที่เพิ่มความรื่นรมย์มากขึ้น
 เพราะมีหมู่ไม้ที่ใช้บริโภคได้
 มีน้ำใสสะอาดกลิ่นหอม สีเหมือนแก้วไพฑูรย์
 เป็นที่อยู่อาศัยของฝูงปลาหลังไหลไปในป่านั้น

ภูมิภาคเป็นที่น่ารื่นรมย์ใจ ไม่ห่างไกลจากอาศรมนั้น
 มีสระโบกขรณีธารดาษไปด้วยดอกปทุมและดอกอุบล
 เหมือนมีในอุทยานนันทวันของพวกเทวดา
 พรหมณ์ ในสระโบกขรณีนั้น
 มีอุบลอยู่ ๓ เหล่า คือ อุบลเขียว อุบลขาว
 และอุบลแดง งามตระการตามากมาย
 ในสระนั้นมีดอกปทุมสีขาวดั่งผ้าไหมพัสดุ
 สระนั้นชื่อสระมุจลินท์
 ธารดาษไปด้วยอุบลขาว จงกลนี และผักทอดยอด
 อนึ่ง ในสระนี้มีปทุมชาติบานสะพรั่ง
 ปรากฏดังจะหาที่สุคติได้
 บ้างก็บานในฤดูคิมหันต์ บ้างก็บานในฤดูเหมันต์
 ปรากฏเหมือนลอยอยู่บนน้ำซึ่งลึกประมาณเพียงเข่า
 ปทุมชาติงามตระการตาชูดอกสะพรั่ง
 ส่งกลิ่นอบอวล
 หม่อมรุกข์ไผ่บินร่อนเสียงดังกระหึ่มอยู่รายรอบ
 เพราะกลิ่นหอมของดอกไม้
 พรหมณ์ ณ ริมรอบขอบสระนี้
 มีต้นไม้ขึ้นมากมายเช่นต้นกระท่อม
 ต้นแคฝอย และต้นทองกลาง ผลิตดอกออกช่อบานสะพรั่ง
 ต้นปฐุ ไม้ชาก ไม้ปาริชาติ ก็มีดอกบานสะพรั่ง
 ต้นกาทะทิงมืออยู่ที่ ๒ ฟากฝั่งของสระมุจลินท์
 ต้นซึก ต้นแคขาว บัวบกส่งกลิ่นฟุ้งไป
 ต้นคนที่สอ ต้นคนที่ ต้นขมา และต้นประดู่
 ขึ้นอยู่ใกล้สระนั้น มีดอกบานสะพรั่ง
 ต้นมะค่าไก่ ไม้มะขาง ต้นแก้ว ต้นมะรุม
 ภาระเกต กรรณิการ์ และชบา ผลิตดอกบานสะพรั่ง
 ต้นรูกฟ้า ต้นอินทนิล ต้นกระท้อน และต้นทองกวาว
 ต่างก็ผลิตดอกออกช่อและยอดแดงระเรื่อ
 ไม้มะรืน ตีนเป็ด กล้วย ต้นคำฝอย นมแมว
 คนทา ประดู่ลาย และสลอด ผลิตดอกบานสะพรั่ง

ต้นมะไฟ ต้นจ๊ว ช่างน้ำว พุดขาว กฤษณา
 โกฐเขมา และโกฐสอ ผลิตอกบานสะพรั่ง
 ณ บริเวณสระนั้น มีต้นไม้ที่มีทั้งอ่อนและแก่
 ต้นไม้คดงอ ผลิตอกแย้มบาน
 ตั้งอยู่ทั้ง ๒ ข้างอาคารรอบเรือนไฟ
 อนึ่ง ที่ริมรอบขอบสระนี้ มีพรรณไม้เกิดขึ้นมากมาย
 คือ ตะไคร้ ถั่วเขียว ถั่วราชมาศ สาหร่าย และสันตะวา
 น้ำในสระนี้ ถูกลมร่ำเปียกพัด
 เกิดเป็นระลอกคลื่นกระทบฝั่ง
 มีหมู่แมลงโฉบบินเคล้าเกสรดอกไม้ที่แย้มบาน
 สีเสียดเทศ เต่าร้าง และผักทอดยอดมีอยู่มาก
 พรահมณั์ ต้นไม้ทั้งหลายดาราตาศไปด้วยกล้วยไม้ชนิดต่าง ๆ
 กลิ่นของบุปผชาติเหล่านั้นหอมอบอวล
 อยู่ได้ถึง ๗ วัน ไม่ระเหยหายไป
 บุปผชาติทั้งหลายเกิดอยู่เรียงราย ๒ ฟากฝั่ง
 สระมุจลินท์ ล้วนแต่สวยงาม
 ป่านั้นดาราตาศไปด้วยต้นราชพฤกษ์ทำให้สวยงาม
 กลิ่นดอกราชพฤกษ์นั้นหอมอบอวล
 อยู่ได้ถึงกึ่งเดือน ไม่ระเหยหายไป
 ดอกอัญชันเขียว อัญชันขาว และกุ่มแดง มีดอกบานสะพรั่ง
 ป่านั้นดาราตาศไปด้วยอบเชยและแมงลัก
 เหมือนป่านนั้นจะให้คนบันเทิงใจ
 ด้วยดอกไม้และกิ่งไม้ที่มีกลิ่นหอม
 หมู่ภุมรค์โฉบบินร่อนเสียงดังกระหึ่มอยู่รายรอบ
 เพราะกลิ่นหอมของดอกไม้
 พรահมณั์ ณ ริมรอบขอบสระนั้น มีฟักแพง แดง
 น้ำเต้า ๓ ชนิด คือ ชนิดหนึ่งมีผลเชื่องขนาดเท่าหม้อ
 อีก ๒ ชนิดเหล่านั้นมีผลโตขนาดเท่าตะโพก
 อนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ มีเมล็ดพันธุ์ผักกาด
 เป็นจำนวนมาก ทั้งกระเทียมที่มีใบเขียวสด
 ต้นเหลาชะโอนตั้งอยู่เหมือนต้นตาล

ผักสามหาวเป็นจำนวนมากควรเด็ดดอกด้วยกำมือ
 มีเถาโคกกระออม นมตำเลีย เถาหญ้านาง
 เถาเซอเม ไม้โศก ต้นเทียน บอระเพ็ดไฟ ชิงช้าชาลี
 ว่านหางช้าง อังกาบ เถาพลู และมะลิซ้อน มีดอกแย้มบาน
 ต้นทองกวาวเครือมีดอกบานสะพรั่ง ขึ้นอยู่ตามต้นไม้
 ต้นก้างปลา ก้ายาน คัดเค้า เซอเม มะลิเลื้อย
 มะลิธรรมดา ชบา บัวบก งดงาม
 ต้นแคฝอย ฝ้ายทะเล และกรรณิกามีดอกเป้งบาน
 ปรากฏดังข่ายทองงดงาม ระเรื่อ เปรียบเหมือนเปลวเพลิง
 ดอกไม้ที่เกิดบนบกและเกิดในน้ำเหล่านั้น
 ทั้งหมดต่างก็ปรากฏอยู่ในสระนั้น
 เพราะมีน้ำซึ่งอยู่มากนารินทร์มย์ ด้วยประการฉะนี้
 อนึ่ง ในสระโบกขรณีนั้น
 มีปลาที่แหวกว่ายอยู่ในน้ำมากชนิด
 คือ ปลาตะเพียน ปลาช่อน ปลาดุก
 จระเข้ ปลามังกร ปลาเกา
 ณ ที่ใกล้สระนั้น มีเซอเมต้น เซอเมเครือ ก้ายาน
 ประยงค์ เนระพูสี แห้วหมู สัตตบุษย์ สมุลแว้ง
 พิมเสน สามสิบ กฤษณา เถากระไดลิงเป็นจำนวนมาก
 บัวบก โกงฐขาว กระจุมเลือด ต้นหนาด
 ขมิ้น แก้มหอม หรดาล กำคูณ สมอพิเภก
 ไคร้เครือ การะบูร และกลิงคูก
 อนึ่ง ในป่านั้น มีสัตว์หลากหลายชนิด คือ
 ราชสีห์ เสือโคร่ง ยักษ์ฉลามหน้าดุจพา ช้างพัง
 ช้างพลาย เนื้อทราย เนื้อฟาน ละมั่ง และอีเห็น
 สุนัขจิ้งจอก หมาใน บ่าง กระรอก
 จามรี ชะนี ลิงลม ค่าง ลิง ลิงจุ่น
 ณ ที่ใกล้สระนั้น มีกวาง กระตัง หมี วัวป่า แรด
 หมู พังพอน และงูเห่า เป็นจำนวนมาก
 กระบือ หมาใน สุนัขจิ้งจอก กิ้งก่า ตะกวด เหี้ย
 เสือดาว และเสือเหลืองมีอยู่โดยรอบด้าน

กระจ่าง แร้ง ราชสีห์ และเสือปลา
 สกุนชาติหลายชนิด คือ นกกวก นกยูง นกหงส์ขาว ไก่ฟ้า
 นกกระจิบ ไก่ป่า นกหัสดีลิงค์ รำร้องคู่กันหากันและกัน
 นกยางโทน นกยางกรอก นกโพระดก นกต้อยตีวิด นกกระเรียน
 เหยี่ยวดำ เหยี่ยวแดง นกช้อนหอย นกพริก นกค้ำแค
 นกแขวก นกกต นกกระเต็นใหญ่ นกนางแอ่น
 นกคุ้ม นกกระทา นกกระทง นกกระจอก
 นกกระจาบ นกกระเต็นน้อย นกกางเขน
 นกการเวก นกแอ่นลม นกเงือก นกออก
 สระมุจลินท์เคลื่อนกล่นไปด้วยฝูงนกนานาชนิด
 กูร์องขานขึ้นด้วยเสียงต่าง ๆ กัน
 หนึ่ง ณ ที่ใกล้สระนี้ มีฝูงนกมากมายมีขนปีกงามวิจิตร
 มีเสียงไพเราะเสนาะโสตบันเทิงใจอยู่กับคู่ของตน
 กูร์องประชันเสียงกันและกัน
 หนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ มีฝูงนกส่งเสียงร้องไพเราะเป็นนิตย์
 มีตางามประกอบด้วยเขี้ยวขาว มีฝูงนกที่มีขนปีกงามวิจิตร
 หนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ มีฝูงนกส่งเสียงร้องไพเราะเป็นนิตย์
 มีหงอน มีสร้อยคอเขียว กูร์องประชันเสียงกันและกัน
 มีไก่เถื่อน ไก่ฟ้า นกเป็ดน้ำ นกนางนวล เหยี่ยวดำ
 เหยี่ยวนกเขา นกกาน้ำ นกแขกเต้า และนกสาธิกา
 หนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ มีนกเป็นจำนวนมากเป็นพวก ๆ
 คือ เหลือง แดง ขาว นกหัสดีลิงค์ พญาหงส์ทอง
 นกกาน้ำ นกแขกเต้า นกเอี้ยง
 นกดูเหว่า นกอกขาว หงส์ขาว
 นกเงือก นกเค้าแมว ห่าน
 นกยาง นกโพระดก นกต้อยตีวิด
 นกพิราบ หงส์แดง นกจักรพาก นกเป็ดน้ำ
 นกหัสดีลิงค์ ส่งเสียงร้องที่น่ารื่นรมย์ใจ
 นกเหล่านั้นต่างก็ส่งเสียงร้องกู่ก้องหากันและกันที่เชิงเขา
 ทั้งเข้าและเย็นอยู่เป็นนิตย์

หนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ มีฝูงนกจำนวนมากที่มีสีต่าง ๆ กัน
 บันเทิงใจอยู่กับคู่ของตนคู่ประชันเสียงกันและกัน
 หนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ มีฝูงนกจำนวนมากที่มีสีต่าง ๆ กัน
 ทั้งหมดต่างก็ขันคูกร้องเสียงไพเราะ
 อยู่ปากฝั่งทั้ง ๒ ของสระมุจลินท์
 หนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ มีฝูงนกการเวก
 ต่างก็บันเทิงใจอยู่กับคู่ของตน คู่ประชันเสียงกันและกัน
 หนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ ฝูงนกการเวกทั้งหมดนั้น
 ต่างก็คูกร้องเสียงไพเราะอยู่ปากฝั่งทั้ง ๒ ข้างของสระมุจลินท์
 ป่านั่นเคลื่อนกล่นไปด้วยเนื้อทราย เนื้อฟาน
 เป็นที่อยู่อาศัยของช่างพลายและช่างพัง
 ดารดาษไปด้วยเถาวัลย์นานาชนิด
 เป็นที่อาศัยอยู่ของฝูงชะมด
 หนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ มีธัญญาชาติเป็นจำนวนมาก
 คือ ข้าวฟ่าง ลูกเดือยเป็นอันมาก
 ข้าวสาลีที่ไม่ต้องหุงด้วยไฟ และอ้อยมิใช่น้อยก็มีอยู่ในป่านั้น
 ทางนี้เป็นทางเดินไปได้คนเดียว ตรงไปยังอาศรม
 คนผู้ไปถึงอาศรมซึ่งเป็นสถานที่ที่พระเจ้าเวสสันดร
 พร้อมด้วยพระโอรสทั้งหลายประทับอยู่นั้น
 จะไม่ประสบความหิว ความกระหาย และความไม่ยินดี
 พระองค์ทรงเทศเป็นนักบวชอันประเสริฐ
 ทรงขอสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟและชฎา
 นุ่งห่มหนังสือ บรรทมเหนือพื้นดินและบูชาไฟอยู่^{๗๕}

๔.๔.๑.๒.๒ ความรู้เรื่องเสนาสนะป่า

หนึ่ง ในมหาโคสิงคสูตร ว่าด้วยเหตุการณ์ในโคสิงคสาถวัน สมัยนั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ป่าโคสิงคสาถวัน พร้อมด้วยพระเถระผู้มีชื่อเสียงหลายรูป คือพระสารีบุตรเถระ พระมหาโมคคัลลานเถระ พระมหากัสสปเถระ พระอนุรุทธเถระ พระเวทเถระ พระอานนทเถระ และพระเถระผู้เป็นสาวกที่มีชื่อเสียงรูปอื่น ๆ อีกหลายรูป พระสารีบุตรเถระกล่าวชมความน่ารื่นรมย์ของป่าโคสิงคสาถวัน ขณะที่พระอานนทเถระและพระเวทเถระเดินทางไปพบท่านเพื่อฟังธรรมว่า “ท่านอานนทเถระ จงมาเถิดท่าน

^{๗๕} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๐๒๑-๒๐๘๕/๕๐๐-๕๐๗.

อานนท์ผู้เป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาค ผู้อยู่ใกล้พระผู้มีพระภาค ได้มาดีแล้ว ปาโคสิงคสาละวัน เป็นสถานที่ที่น่ารื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละบานสะพรั่งทั่วทุกต้น กลิ่นดอกกลิ่นทิพย์ย่อมพุ่งไป”^{๗๖}

การอยู่ในเสนาสนะป่า ตามหลักธุดงค์วัตรในข้อการอยู่ป่าเป็นวัตร คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายให้เห็นข้อแตกต่างระหว่างเขตบ้านกับเขตป่าไว้ดังนี้

คำว่าบ้าน

ที่อยู่อาศัยอย่างใดอย่างหนึ่ง จะมีกระท่อมหลังเดียวหรือหลายหลังก็ตาม จะมีเครื่องล้อมหรือไม่มีเครื่องล้อมก็ตาม จะมีคนหรือไม่มีคนก็ตาม แม้ชั้นที่สุดหมู่เกวียนเหล่าใดเหล่าหนึ่งซึ่งจอดพักอยู่เกิน ๔ เดือน ชื่อว่า **บ้าน**

คำว่าอุปจารบ้าน

สำหรับบ้านที่มีเครื่องล้อมเหมือนดั่งเมืองอนูราชบุรี ย่อมมีเขื่อนอยู่ ๒ ชั้น ชั่วเลททุบาทหนึ่ง (ชั่วข่วงก่อนดินตก) ของบุรุษผู้มีกำลังปานกลาง ซึ่งยืนอยู่ที่เขื่อนด้านใน ชื่อว่า **อุปจารบ้าน** (บริเวณรอบๆ บ้าน)

ท่านผู้ชำนาญพระวินัยอธิบายลักษณะของเลททุบาทนั้นไว้ดังนี้ ที่ภายในแห่งก่อนดินตกซึ่งบุรุษผู้มีกำลังปานกลางข่วงไปนั้น เหมือนอย่างพวกเด็กวัยรุ่นเมื่อจะออกกำลังของตน จึงเหยียดแขนออกแล้วข่วงก่อนดินไป ฉะนั้น

ส่วนท่านผู้ชำนาญพระสูตรอธิบายไว้ว่า ที่ภายในแห่งก่อนดินตก ซึ่งบุรุษข่วงไปด้วยไม้ที่จะห้ามกา ชื่อว่า **อุปจารบ้าน**

ในบ้านที่ไม่มีเครื่องล้อม มาตุคาม (สตรี) ยืนอยู่ที่ประตูเรือนหลังสุดท้าย แล้วสานน้ำไปด้วยภาชนะ ภายในที่ตกแห่งน้ำนั้น ชื่อว่า **อุปจารเรือน** นับแต่อุปจารเรือนนั้นออกไปชั่วเลททุบาทหนึ่งโดยนัยที่กล่าวมาแล้ว ยังนับเป็นบ้าน ชั่วเลททุบาทที่สองจึงนับเป็น **อุปจารบ้าน**

คำว่าป่า

สวนป่านั้น ประการแรก โดยปริยายแห่งพระวินัยท่านอธิบายไว้ว่า ยกเว้นบ้านและอุปจารบ้านเสีย ที่ทั้งหมดนั้นเรียกว่า **ป่า**^{๗๗} โดยปริยายแห่งพระอภิธรรมท่านอธิบายไว้ว่า ที่ภายนอกจากเขื่อนออกไปทั้งหมดนั้นเรียกว่า **ป่า**^{๗๘} ส่วน ณ ที่นี้ โดยปริยายแห่งพระสูตรท่านอธิบายลักษณะไว้

^{๗๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓๒-๓๓๓/๓๖๖-๓๖๗.

^{๗๗} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๙๒/๘๑.

^{๗๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๒๙/๓๙๔.

ดังนี้ เสนาสนะหลังสุดท้ายที่ตั้งอยู่ช่วงระยะ ๕๐๐ ช่วงธนู เรียกว่า **เสนาสนะป่า**^{๗๙} ลักษณะที่กล่าวมานี้ พึงกำหนดวัดด้วยคณธนูแบบที่ขึ้นแล้ว สำหรับบ้านที่มีเครื่องล้อมวัดตั้งแต่เสาเชื่อมไปจนจรดรั้ววัด (วิหาร) สำหรับบ้านที่ไม่มีเครื่องล้อม วัดตั้งแต่ช่วงเลททุบาทแรกไปจนจรดรั้ววัด (วิหาร)

พระอรรถกถาจารย์ อธิบายไว้ใน**อรรถกถาวินัย**ทั้งหลายว่า “แหละถ้าเป็นวัดที่ไม่มีรั้วล้อม พึงวัดเอาเสนาสนะหลังแรกให้เป็นเครื่องกำหนด หรือพึงวัดเอาโรงครัว หรือที่ประชุมประจำ หรือต้นโพธิ์ หรือพระเจดีย์ แม้มีอยู่ในที่ห่างไกลไปจากเสนาสนะให้เป็นเครื่องกำหนดก็ได้”

ส่วนใน**อรรถกถามัชฌิมนิกาย**ท่านอธิบายไว้ว่า แม้อุปจารวัดก็เหมือนอุปจารบ้าน พึงออกมาวัดเอาตรงระหว่างเลททุบาททั้งสองนั้นเถิด ข้อนี้นับเอาเป็นประมาณในการคำนวณนี้ได้

อานิสงส์การอยู่ป่า

ก็แหละ อานิสงส์ในธุดงค์นี้มีดังนี้คือ อรัญญิกิกษุผู้สนใจถึงซึ่งความสำคัญแห่งป่า เป็นผู้ควรที่จะได้บรรลุซึ่งสมาธิที่ยังไม่ได้บรรลุ หรือเป็นผู้ควรที่จะรักษาไว้ได้ซึ่งสมาธิได้บรรลุแล้ว, แม้สมเด็จพระบรมศาสดาก็ทรงพอพระหฤทัยต่อท่านเหมือนดังที่ตรัสไว้ว่า “**นาคิตถิกขุ ด้วยเหตุนี้ เรา ย่อมพอใจต่อภิกษุนี้ด้วยการอยู่ในป่า**”^{๘๐} ดังนี้, อนึ่ง สิ่งต่างๆ มีรูปอันไม่เป็นที่สัปบายะ เป็นต้น ย่อมไม่รบกวณจิตของอรัญญิกิกษุผู้นั้นผู้อยู่ในเสนาสนะอันสงัด, ภิกษุผู้อยู่ในป่าเป็นปกติเป็นผู้สิ้นความสะดุ้งหวาดเสียวแล้ว และความพอใจอาลัยในชีวิตได้แล้ว ท่านย่อมได้เสวยรสแห่งความสุขอันเกิดแต่วิเวก, อนึ่ง ภาวะที่เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งผ้าบังสุกุลเป็นปกติ เป็นต้น ย่อมเป็นภาวะที่เหมาะสมแก่ท่าน อรัญญิกิกษุผู้นั้น

อรัญญิกิกษุผู้ชอบความสงบ ไม่คลุกคลี ยินดีใน
เสนาสนะอันสงัด เป็นผู้ยังพระมานัสของสมเด็จพระโลกนาถ
ให้ทรงโปรดปรานได้ด้วยการอยู่ในป่า

อรัญญิกิกษุผู้สำรวม อยู่ในป่าแต่เดียวตาย ย่อมได้
ประสบความสุขอันใด รสแห่งความสุขอันนั้น แม้แต่
ทวยเทพกับพระอินทร์ ก็ไม่ได้ประสบ

แหละอรัญญิกิกษุนี้ เทียวสวมสอดผ้าบังสุกุลจีวร
เป็นเสมือนกษัตริย์ทรงสวมสอดเกราะ เข้าสู่สงครามคือป่า
มีอุตรธรรมที่เหลือเป็นอาวุธ เป็นผู้สามารถที่จะได้ชัยชนะ
ซึ่งพญามารพร้อมทั้งราชพาหนะ โดยไม่นานเท่าไรนักเลย

^{๗๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๕๔/๑๗๔; ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๓๔/๑๒๑; ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๙๖/๑๒๒.

^{๘๐} อ.จ.ก.ก. (ไทย) ๒๒/๘๖/๔๑๑.

เพราะเหตุฉะนั้น อันภิกษุผู้เป็นบัณฑิต พึงกระทำความ
ยินดีในการอยู่ป่า นั้นเทอญ^{๘๑}

ดังกล่าวมาแล้วว่า ในตอนต้นพุทธกาลเมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ทรงบัญญัติ (ยังไม่ทรงอนุญาต) เสนาสนะแก่ภิกษุทั้งหลาย เหล่าภิกษุจะพักพิงอาศัยอยู่ในวิเวกเสนาสนะตามอัธยาศัยคือป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชุก ที่แจ้ง และลอมฟาง^{๘๒} เสนาสนะ ๘ อย่างแรกมีโดยธรรมชาติ ภิกษุอาจปรับปรุงให้เหมาะแก่การนั่ง การนอน การเดินจงกรมได้บ้าง เช่นทำเครื่องกั้นหรือมุงบังด้วย ใบไม้ใบหญ้า เพื่อป้องกันแดด ลม ฝน เป็นต้น คือให้กลมกลืนกับธรรมชาติ โดยไม่ทำลาย สภาพแวดล้อมของธรรมชาติ เฉพาะที่ ๘ คือลอมฟาง เป็นสิ่งที่ชาวบ้านก่อกั้นเพื่อเก็บฟางข้าวหรือ หญ้าแห้งไว้ให้วัวควายเคี้ยวกินในหน้าฝนหรือหน้าหนาวที่ขาดแคลนหญ้า ลอมฟางอาจก่อไว้ตามทุ่งนา หรือใกล้เขตอุปจารบ้าน เข้าใจว่าภิกษุจะเข้าอยู่อาศัยก็คงต้องขออนุญาตเจ้าของก่อน ดังกรณี^{๘๓}ที่ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุอยู่จำพรรษาได้ในคอกโค, ในหมู่เกวียน และในเรือ เป็นต้น^{๘๔}

ต่อมาภายหลังเมื่อเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ผู้หนึ่งเห็นความลำบากของภิกษุผู้อยู่ใน เสนาสนะป่า จึงคิดสร้างวิหารถวาย และมีพระพุทธานุญาตให้ภิกษุรับได้ โดยทรงกำหนดประเภทของ เสนาสนะไว้ ๕ ชนิด คือวิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น และถ้ำ (เทียม) เมื่อมีการถวาย โดยการอาราธนาพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ไปฉันภัตตาหารเข้าไปในเรือนหลังจากเสร็จแล้ว พระพุทธเจ้าทรงอนุโมทนาด้วยพระคาถาว่า

วิหารย่อมป้องกันความหนาวร้อนและสัตว์ร้าย

นอกจากนั้น ยังป้องกันงู ยุง และฝน ในคราวหนาวเย็น

นอกจากนั้น ยังป้องกันลมและแดดอันร้อนจัดที่เกิดขึ้น

การถวายวิหารแก่สงฆ์ เพื่อหลีกเร้นอยู่ เพื่อความสุข

เพื่อเพ่งพินิจ และเพื่อเห็นแจ้ง

พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ^{๘๕}

ขอให้สังเกตว่า วิหารที่สร้างถวายนั้นก็ยังคงรักษาธรรมชาติของป่าอยู่ คือคงอัตลักษณ์ สำคัญไว้ ได้แก่ “เพื่อหลีกเร้น เพื่อความสุข เพื่อเพ่งพินิจ และเพื่อเห็นแจ้ง” วิหารที่สร้างจะต้องมี คุณลักษณะ ๒ อย่างคือ “เพื่อป้องกันความร้อนหนาว ป้องกันลมฝนและแดด ป้องกันสัตว์ร้าย และยุง

^{๘๑} พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนาเพรสจำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๙-๑๑๓.

^{๘๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๔/๘๙.

^{๘๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐๓/๓๑๙-๓๒๐.

^{๘๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๕/๙๑.

เหลือบรินไรได้” ทั้งนี้ เพื่อความอยู่ผาสุกของภิกษุผู้อยู่อาศัย ในขณะเดียวกัน ก็จะต้องมีลักษณะเป็น วิวิตตเสนาสนะ “เพื่อหลีกเลี่ยง เพื่อเพ่งพินิจ และเพื่อเห็นแจ้ง” กล่าวคือเหมาะแก่การบำเพ็ญสมณธรรมหรือความรู้แจ้งเห็นแจ้ง อันเป็นจุดหมายปลายทางของการเข้ามาบรรพชาอุปสมบทใน พระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ ในอนุโมทนาคาถาที่ ๒ ยังทรงขอให้ทายกผู้ถวาย ผู้เป็นบัณฑิตมีจิตเลื่อมใสใน ภิกษุพหูสูตร ผู้ปฏิบัติตรง เพ็งถวายข้าว น้ำ ยา และเสนาสนะ อันควรแก่ท่านเหล่านั้น คือวิหารอัน รื่นรมย์แต่ภิกษุผู้อยู่อาศัยในที่นั้นด้วย^{๘๕}

แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงอนุญาตเสนาสนะที่สร้างขึ้นแล้ว แต่ก็ทรงสรรเสริญภิกษุผู้อยู่อาศัยในเสนาสนะป่า เพราะเป็นผู้มีกนน้อยสันโดษและประพฤติขัดเกลากิเลส แม้แต่พระมหาสาวก ผู้ใหญ่ก็ชื่นชมสรรเสริญ ดังกรณีภิกษุยกย่องพระปุณณมันตานีบุตร ดังปรากฏในรณวินิตสูตรว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน^{๘๖} เขตกรุงราชคฤห์ ครั้นนั้น ภิกษุผู้มีถิ่นกำเนิดเดียวกันจำนวนมาก จำพรรษาในท้องถื่น (ของตน) แล้ว ได้มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่งอยู่ ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปไหนหนอที่ภิกษุเพื่อนพรหมจารีในท้องถื่นยกย่อง อย่างนี้ว่า “ตนเองเป็นผู้มีกนน้อย^{๘๗} และกล่าวอัปปัจจกถา (เรื่องความมีกนน้อย) แก่ภิกษุทั้งหลาย ตนเองเป็นผู้สันโดษ^{๘๘} และกล่าวสันตุฎฐิกถา (เรื่องความสันโดษ) แก่ภิกษุทั้งหลาย ตนเองเป็นผู้สังัด^{๘๙} และกล่าวปวิเวกถา (เรื่องความสังัด) แก่ภิกษุทั้งหลาย

^{๘๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๕/๙๒.

^{๘๖} กลันทกนิวาปสถาน สถานที่สำหรับพระราชทานเหยื่อแก่กระแต (ม.ม.อ. ๒/๒๕๒/๔๑-๔๒)

^{๘๗} เป็นผู้มกน้อย หมายถึงความมีกนน้อย ๔ ประการคือ (๑) เป็นผู้มกน้อยในปัจจุบัน ๔ (๒) เป็นผู้มกน้อยในอดีตกาล ๔ (๓) เป็นผู้มกน้อยในการเล่าเรียน ได้แก่ ไม่ปรารถนาให้ผู้อื่นรู้ความที่ตนเป็นพหูสูตร (๔) เป็นผู้มกน้อยในการบรรลุลหกรรม ได้แก่ ไม่ปรารถนาให้ผู้อื่นรู้ความที่ตนเป็นพระโสดาบัน เป็นต้น (ม.ม.อ. ๒/๒๕๒/๔๗-๔๘)

^{๘๘} เป็นผู้สันโดษ หมายถึงความสันโดษ ๓ ประการคือ (๑) ยถาลาภสันโดษ เป็นผู้สันโดษตามมีตามได้ ทั้งดีและไม่ดี (๒) ยถาพลสันโดษ เป็นผู้สันโดษตามกำลังทั้งกำลังของตนและของทายก (๓) ยถาสารูปสันโดษ เป็นผู้สันโดษตามสมควรแก่สมณภาวะ

สันโดษ ๓ ประการในปัจจุบัน ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร จึงเป็นสันโดษ ๑๒ (ม.ม.อ. ๒/๒๕๒/๔๘-๕๐)

^{๘๙} เป็นผู้สังัด หมายถึงมีวิเวก ๓ ประการคือ (๑) กายวิเวก สังัดกาย ได้แก่อยู่ผู้เดียวทุกอิริยาบถ (๒) จิตตวิเวก ได้แก่สมาบัติ ๘ (๓) อุปวิเวก ได้แก่บรรลุนิพพาน (ม.ม.อ. ๒/๒๕๒/๕๐)

ตนเองเป็นผู้ไม่คลุกคลี^{๙๐} และกล่าวอสังสัคคกถา (เรื่องความไม่คลุกคลี) แก่ภิกษุทั้งหลาย

ตนเองเป็นผู้ปรารภความเพียร^{๙๑} และกล่าวววิริยารัมภกถา (เรื่องการปรารภความเพียร) แก่ภิกษุทั้งหลาย

ตนเองเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล^{๙๒} และกล่าวศีลสัมปทาถา (เรื่องความสมบูรณ์ด้วยศีล) แก่ภิกษุทั้งหลาย

ตนเองเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิ^{๙๓} และกล่าวสมาธิสัมปทาถา (เรื่องความสมบูรณ์ด้วยสมาธิ) แก่ภิกษุทั้งหลาย

ตนเองเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา และกล่าวปัญญาสัมปทาถา (เรื่องความสมบูรณ์ด้วยปัญญา) แก่ภิกษุทั้งหลาย

ตนเองเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิมุตติ และกล่าววิมุตติสัมปทาถา (เรื่องความสมบูรณ์ด้วยวิมุตติ) แก่ภิกษุทั้งหลาย

ตนเองเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ และกล่าววิมุตติญาณทัสสนสัมปทาถา (เรื่องความสมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ) แก่ภิกษุทั้งหลาย

เป็นผู้ให้โอวาท แนะนำ ชี้แจงให้เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายเห็นชัด ชวนใจให้อยากมารับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริง”

ภิกษุท้องถิ่นเหล่านั้นกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระปุลณมัตตานีบุตรเป็นผู้ที่พวกภิกษุเพื่อนพรหมจรรย์ท้องถิ่นยกย่องอย่างนี้ว่า ตนเองเป็นผู้มีก่น้อย และกล่าวอัปปิจจกถาแก่ภิกษุทั้งหลาย... เป็นผู้ให้โอวาท แนะนำ ชี้แจงให้เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายเห็นชัด ชวนใจให้อยากมารับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริง”

^{๙๐} เป็นผู้ไม่คลุกคลี หมายถึงไม่คลุกคลีด้วยการคลุกคลี ๕ ประการคือ (๑) การคลุกคลีด้วยการฟัง (๒) การคลุกคลีด้วยการเห็น (๓) การคลุกคลีด้วยการสนทนาปราศรัย (๔) การคลุกคลีด้วยการอยู่ร่วมกัน (๕) การคลุกคลีทางกาย (ม.ม.อ. ๒/๒๕๒/๕๑)

^{๙๑} เป็นผู้ปรารภความเพียร หมายถึงการทำความเพียรทางกายและทางจิตให้บริบูรณ์ (ม.ม.อ. ๒/๒๕๒/๕๔)

^{๙๒} เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล คำว่า ศีล ในที่นี้หมายถึงศีล ๔ ประการคือ (๑) ศีลคือการสังวรในพระปาติโมกข์ (๒) ศีลคือการสำรวมอินทรีย์ ๖ (๓) ศีลคือการพิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔ (๔) ศีลคือการเลี้ยงชีวิตด้วยความบริสุทธิ์ (ม.ม.อ. ๒/๒๕๒/๕๔)

^{๙๓} เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิ คำว่า สมาธิ ในที่นี้หมายถึง สมาบัติ ๘ คือรูปฌาน ๔ และอรุฌาน ๔ อันเป็นบาทแห่งวิปัสสนา (ม.ม.อ. ๒/๒๕๒/๕๔)

ขณะนั้น ท่านพระสารีบุตรได้นั่งเฝ้าพระผู้มีพระภาคอยู่ ณ ที่ใกล้ ได้มีความคิดว่า “เป็นลาภของท่านพระปุลณมันตานีบุตร ท่านพระปุลณมันตานีบุตรได้ดีแล้ว ที่พวกภิกษุเพื่อนพรหมจารีผู้เป็นวิญญูชนเลือกเฟ้น กล่าวยกย่องพรรณนาคุณเฉพาะพระพักตร์ของพระศาสดา และพระศาสดาก็ทรงอนุโมทนาการกระทำนั้น บางทีเราคงได้พบกับท่านพระปุลณมันตานีบุตรแล้ว สันทนาปราศรัยกันสักครั้งหนึ่ง”

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่กรุงราชคฤห์ตามพระอัยยาศัยแล้วจึงเสด็จจาริกไปโดยลำดับจนถึงกรุงสาวัตถี ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ท่านพระปุลณมันตานีบุตรทราบข่าวว่า “ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จมาถึงกรุงสาวัตถี แล้วประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี” จึงเดินทางเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ท่านได้รับการปฏิสันถารเป็นอันดีจากพระพุทธเจ้า จากนั้น ได้เข้าไปสู่ป่าอันวัน เพื่อพักผ่อนในเวลากลางวัน

ครั้งนั้น ภิกษुरुูปหนึ่งเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่แล้วแจ้งว่า พระปุลณมันตานีบุตรที่ท่านสรรเสริญอยู่เนื่อง ๆ นั้น (บัดนี้) กำลังจะหลีกไปสู่ป่าอันวันเพื่อพักผ่อนในเวลากลางวัน ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรรีบถือผ้านิสีทนะ(ผ้ารองนั่ง) แล้วติดตามท่านพระปุลณมันตานีบุตรไปข้างหลัง ๆ พอที่จะแลเห็นศีรษะกัน ครั้งนั้น ท่านพระปุลณมันตานีบุตร เข้าไปในป่าอันวัน แล้วนั่งพักผ่อนในเวลากลางวันอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง แม้ท่านพระสารีบุตรเข้าไปสู่ป่าอันวัน แล้วก็นั่งพักผ่อนในเวลากลางวันอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่งเหมือนกัน

ครั้นในเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่หลีกเร้น^{๙๔} แล้วเข้าไปหาท่านพระปุลณมันตานีบุตรถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร ได้ถามท่านพระปุลณมันตานีบุตรว่า ท่านประพาศพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อสืลวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งศีล) หรือ ซึ่งพระปุลณมันตานีบุตรก็ได้อธิบายถึงเป้าหมายแห่งพรหมจรรย์ตามลำดับวิสุทธิ เริ่มแต่ศีลวิสุทธิเป็นต้นไป โดยเปรียบเทียบกับบรรพพระที่นั่งของพระเจ้าปเสนทิโกศลวิง ๗ ผลัดกว่าจะถึงเป้าหมาย กล่าวคือ จากประตู่วังกรุงสาวัตถีไปจนถึงเมืองสาเกต แล้วสรุปว่า

“ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้ก็ฉันทันเหมือนกัน สืลวิสุทธิมีจิตตวิสุทธิเป็นเป้าหมาย จิตตวิสุทธิมีทิววิสุทธิเป็นเป้าหมาย ทิววิสุทธิ มีกัณหาวิตรณวิสุทธิเป็นเป้าหมาย กัณหาวิตรณวิสุทธิมีมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิมีปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิมีญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย ญาณทัสสนวิสุทธิมี อนุปา

^{๙๔} เฉพาะในที่นี้ หมายถึง ผลสมาบัติขั้นสูงสุด (ม.มู.อ. (ไทย) ๑/๘๑/๑๙๔).

ทาปรีนิพพานเป็นเป้าหมาย ท่านผู้มีอายุ ผมอยู่ประพตฺติพรมจรรยในพระผู้มีพระภาคเพื่ออนุปาทา-
ปรีนิพพานโดยแท้”

ท่านพระสารีบุตรกล่าวชื่นชมยกย่องพระปุลณมันตานีบุตรว่า “ท่านผู้มีอายุ น้าอัศจรรย
จริง ไม่เคยปรากฏปัญหาอันลึกซึ้งที่ท่านพระปุลณมันตานีบุตรเลือกเฟ้น นำมากล่าวแก้ด้วยปัญญาอัน
ลึกซึ้งตามเยี่ยงอย่างพระสาวกผู้ได้สดับแล้ว รู้ทั่วถึงคำสอนของพระศาสดาโดยถ่องแท้ จะฟังกล่าวแก้
กระนั้น เป็นลาภอย่างมากของเพื่อนพรมจารีทั้งหลาย เพื่อนพรมจารีทั้งหลายได้ดีแล้ว ที่ได้พบเห็น
ได้นั่งใกล้ท่านปุลณมันตานีบุตร แม้หากเพื่อนพรมจารีทั้งหลายจะเกิดพบท่านปุลณมันตานีบุตรไว้
บนศีรษะเหมือนเทริดผ้า จึงจะได้พบเห็น ได้นั่งใกล้ แม้ชื่อนั้นก็นับว่าเป็นลาภมากของท่านเหล่านั้น
ท่านเหล่านั้น ได้ดีแล้ว อนึ่ง นับว่าเป็นลาภอย่างมากของผมด้วย ผมได้ดีแล้วด้วย ที่ได้พบเห็น ได้นั่ง
ใกล้ท่านปุลณมันตานีบุตร”^{๙๕}

ดังเคยกล่าวมาแล้วว่า เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ป่าโคสิงคสาวัน พร้อมด้วย
พระเถระผู้เป็นพระสาวกที่มีชื่อเสียงหลายรูป คือ ท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่าน
พระมหากัสสปะ ท่านพระอนนฺตฺตเถระ ท่านพระเวรตตะ ท่านพระอานนท และพระเถระผู้เป็นพระสาวกที่
มีชื่อเสียงรูปอื่น ๆ ซึ่งแต่ละท่านกล่าวถึงป่าโคสิงคสาวันว่า ป่าโคสิงคสาวันเป็นสถานที่ที่น่ารื่นรมย์
ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละบานสะพรั่งทั่วทุกต้น กลิ่นดอกกลิ่นทิพย์หอมฟุ้งไป แต่ป่าโคสิงคสาวันจะ
ฟังงามด้วยภิกษุเช่นไร หมายความว่าปางามนารื่นรมย์ตามธรรมชาติอยู่แล้ว แต่จะงามยิ่งขึ้นถ้ามีภิกษุ
เช่นไรมาพักพิงอาศัยอยู่ ซึ่งพระมหาเถระแต่ละรูปก็ตอบไปตามทศนะและปฏิภาณของแต่ละท่าน ถึง
วาระของท่านพระมหากัสสปะ ท่านตอบว่า “ท่านสารีบุตร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ตนเองอยู่ป่าเป็น
วัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ตนเองเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร และกล่าว
สรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ตนเองถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญ
คุณแห่งความเป็นผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ตนเองถือไตรจีวรเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความ
เป็นผู้ถือไตรจีวรเป็นวัตร ตนเองเป็นผู้มีกน้อย และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้มีกน้อย ตนเอง
เป็นผู้สันโดษ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้สันโดษ ตนเองเป็นผู้สงัด และกล่าวสรรเสริญ
คุณแห่งความเป็นผู้สงัด ตนเองเป็นผู้ไม่คลุกคลี และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ไม่คลุกคลี
ตนเองเป็นผู้ปรารภความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ปรารภความเพียร ตนเองเป็นผู้
สมบูรณ์ด้วยศีล และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ตนเองเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิ
และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิ ตนเองเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา และกล่าว
สรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา ตนเองเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิมุตติ และกล่าวสรรเสริญ
คุณแห่งความเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิมุตติ ตนเองเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ และกล่าว

^{๙๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๒-๒๖๐/๒๗๓-๒๘๓.

สรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ ท่านสารีบุตร ปาโคสิงคสาละวันฟังงาม ด้วยภิกษุเช่นนี้”

ครั้นแล้ว พระสารีบุตรก็นำพระมหาเถระเหล่านั้นไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ที่ประทับในป่าโคสิงคสาละวัน เพื่อขอพระวินิจฉัยต่อทศนะของพระมหาเถระแต่ละรูป ซึ่งพระพุทธองค์ก็ทรงอนุโมทนาว่าถูกต้องทั้งหมด เพราะล้วนอาศัยการประพาศิตกเถลาภิเลส และทุกรูปนำอภัยอาศัยส่วนตนมาอธิบาย เช่นพระมหากัสสปะก็นำเรื่องการอยู่ป่าเป็นวัตรของท่านมาแสดง

ป่างามด้วยความเพียร

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “คำของใครหนอเป็นสุภาสิต พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “สารีบุตร คำของเธอทั้งหมดเป็นสุภาสิตโดยเหตุนี้ ๆ แต่เธอทั้งหลายจงฟังคำของเรา หากมีคำถามว่า “ป่าโคสิงคสาละวันจะฟังงามด้วยภิกษุเช่นไร” เราจักตอบว่า “สารีบุตร ภิกษุในธรรมวินัยนี้กลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้าว่า “จิตของเรายังไม่หมดความถือมั่น (และ) ไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพียงใด เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้เพียงนั้น” สารีบุตร ปาโคสิงคสาละวันฟังงามด้วยภิกษุเช่นนี้”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสุภาสิตนี้แล้ว ท่านเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาสิตของพระผู้มีพระภาค ดังนี้แล^{๓๖}

ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นเรื่องของป่าและการอยู่ป่าเป็นวัตร เป็นจุดประสงค์ข้อแรกในจำนวน ๕ ข้อของหมวดเสนาสนปฏิบัติสังยุต ซึ่งชื่อว่าอารัญญิกังคะ - องค์ของผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร แต่เสนาสนะปายังมีอีก ๔ ข้อคือ รุกขมูลิกังคะ - องค์ของผู้ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร อัปโภกาสิกังคะ - องค์ของผู้ถือกลางแจ้งเป็นวัตร โสสานิกังคะ - องค์ของผู้ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร และยถาสันถติกังคะ - องค์ของผู้ถืออยู่ในที่ แล้วแต่เขาจัดให้ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายประเภทและลักษณะของแต่ละข้อพร้อมอานิสงส์ ในที่นี้จะยกมากล่าวต่อจากอารัญญิกังคะ ซึ่งเคยกล่าวไว้ข้างต้นแล้ว คือ ๔ ข้อที่เหลือดังต่อไปนี้

^{๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓๒-๓๔๕/๓๖๖-๓๗๖.

รุกขมูลิกังครุดงค์

ลักษณะ

อันภิกษุผู้อยู่โคนไม้เป็นปกติ นั้น เพ็งยึดเอาต้นไม้ที่อยู่สุดเขตวัด โดยละเว้นต้นไม้เหล่านี้เสียคือ ต้นไม้ที่อยู่ในระหว่างเขตรัฐสีมา (ชายแดนสุดเขตคั่นระหว่าง ๒ ประเทศ) ต้นไม้ที่เป็นที่นับถือบูชา ต้นไม้ยาง ต้นไม้ผล ต้นไม้มีค้ำคาว ต้นไม้มีโพรง และต้นไม้อยู่กลางวัด

อานิสงส์

อานิสงส์ในรุดงค์นี้มีดังนี้ คือ เป็นผู้มิชอบปฏิบัติสมควรแก่ปัจจัยเครื่องอาศัยตามพระพุทธวจนะชื่อว่า การบวช อาศัยเสนาสนะคือโคนไม้^{๑๗} เป็นผู้มิปัจจัยอันพระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญไว้มีอาทิ เช่นว่า ปัจจัยเหล่านั้นเป็นสิ่งที่เล็กน้อยด้วย หาได้ง่ายด้วย เป็นสิ่งที่หาโทษมิได้ด้วย,^{๑๘} เป็นการยังอนิจจสัญญาให้ปรากฏ ด้วยได้เห็นความเปลี่ยนแปลงของใบไม้, ไม่มีความตระหนี่เสนาสนะและความหลงยินดีการงาน, เป็นผู้มีการอยู่ร่วมกับบุรุษเทวดาทั้งหลาย เป็นผู้มีความประพฤติสมควรแก่คุณมีความสันโดษ เป็นต้น

ที่อยู่อาศัยของภิกษุผู้ชอบความสงัด อันพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐทรงสรรเสริญและชมเชยแล้วว่าเป็นปัจจัยเครื่องอาศัยที่จะเปรียบเสมอด้วยโคนไม้ จะมีแต่ที่ไหน

จริงอยู่ ภิกษุผู้อาศัยอยู่ที่โคนไม้อันสงัด เป็นที่น่าออกซึ่งความตระหนี่อวารส อันเทวดาอภิบาลรักษา ย่อมเป็นผู้มีวัตรปฏิบัติอันดีงาม

เมื่อรุกขมูลิกภิกษุได้เห็นใบไม้หลายชนิด คือชนิดที่แดงเข้มบ้าง ชนิดที่เขียวสดบ้าง ชนิดที่เหลืองซึ่งร่วงหล่นแล้วบ้าง ย่อมจะบรรเทาปัจฉิมสัญญาคือความหมายว่าสิ่งทั้งปวงเป็นของเที่ยงเสียได้

เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุผู้เห็นแจ้ง อย่าได้พึงดูหมิ่นโคนไม้อันสงัด อันเป็นมรดกที่พระพุทธเจ้าทรงประทานให้ และเป็นที่อยู่อาศัยของผู้ยินดีแล้วในการภาวนา^{๑๙}

^{๑๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒๘/๑๕๗.

^{๑๘} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๗/๔๒; ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๑/๔๗๘.

^{๑๙} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑๑๔-๑๑๕.

อัฟโหมากาสิกังครุดงค์

ลักษณะ

อันอัฟโหมากาสิกังครุดงค์นั้นจะเข้าไปยังโรงอุโบสถ เพื่อจะฟังธรรมเทศนาหรือเพื่อจะทำอุโบสถกรรมก็ได้ เมื่อเข้าไปแล้วฝนเกิดตกขึ้นมา ครั่งฝนกำลังตกอยู่ก็ไม่ต้องออก เมื่อฝนหายแล้วจึงค่อยออก จะเข้าไปโรงฉันหรือโรงไฟเพื่อทำกิจวัตรก็ได้ จะไปบอกอำลาภักตติกฤษุทั้งหลายผู้เป็นเถระในโรงฉันก็ได้ เมื่อจะแสดงพระบาลีเอง หรือให้ผู้อื่นแสดงให้ฟัง จะเข้าไปยังที่อยู่อันมีหลังคาก็ได้ และจะเอาเตียงและตั้งเป็นต้น ซึ่งทิ้งเกะกะอยู่ข้างนอกเข้าไปเก็บไว้ข้างในก็ได้ ถ้าเมื่อกำลังเดินทางถือเครื่องบริวารของพระเถระผู้ใหญ่ไปเมื่อฝนตกจะเข้าไปยังศาลาซึ่งอยู่กลางทางก็ได้ ถ้าไม่ได้ถืออะไรๆ จะรีบเดินไปด้วยหมายใจว่าจะพักอยู่ในศาลาย่อมไม่สมควร แต่เมื่อเดินไปอย่างปกติเข้าไปในศาลาแล้วก็พึงอยู่จนกว่าฝนจะหายจึงค่อยไป

อานิสงส์

ก็แหละ อานิสงส์ในรุดงค์นี้มีดังนี้ เป็นการตัดความกังวลในที่อยู่เสียได้, เป็นอุบายบรรเทา ถิ่นมิทธะคือความง่วงเหงาหาวนอน, เป็นผู้สมควรแก่การที่จะสรรเสริญว่า “ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้ไม่มีบ้าน ไม่ติดข้องเที่ยวไปมีอาการปานดั่งฝูงน้อฉนั้น”^{๑๐๐} เป็นผู้สิ้นความเกี้ยวเกาะ, เป็นผู้จาริกไปได้ ในทิศทั้ง ๔, เป็นผู้มีความประพฤติสมควรแก่คุณมีความมักน้อยเป็นต้น

ภิกษุผู้มีจิตใจเป็นดังจิตใจของเนื้อทราย อยู่ ณ ที่

กลางแจ้ง อันมีเขตแดนประดับด้วยแก้วมณีคือดวงดาวอัน
สว่างไสวด้วยดวงประทีปคือพระจันทร์ อันสมควรแก่ภาวะ
ของท่านผู้ไม่มีเรือน ทั้งหลายได้ไม่ยาก กำจัดความ
ง่วงเหงาหาวนอนให้สร่างซาแล้ว อาศัยแล้วซึ่งความเป็นผู้
ยินดีในภาวณา ไม่นานสักเท่าไร ย่อมจะได้ประสบซึ่งความ
ยินดีในรสอันเกิดแต่ความสดเป็นแน่แท้

เพราะเหตุฉะนั้นแหละ อันภิกษุผู้มีปัญญา พึงเป็นผู้ยินดี
ในที่กลางแจ้งนั้นเทอญ^{๑๐๑}

^{๑๐๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๒๔/๓๒๖.

^{๑๐๑} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑๑๖-๑๑๘.

โอสถานิกังครุดงค์

ลักษณะ

ก็แหละ อันภิกษุผู้อยู่ในสุสานเป็นปกติ นั้น ไม่เพียงอยู่ในสถานที่ที่พวกมนุษย์อาศัยบ้านอยู่ แล้วกำหนดหมายเอาไว้ว่า ที่ตรงนี้ทำเป็นสุสาน เพราะเมื่อยังมีได้เผาศพสถานที่นั้นจะได้ชื่อว่าสุสาน หาได้ไม่ นับแต่เวลาที่เผาแล้วไป แม้เขาจะทอดทิ้งไปแล้วถึง ๑๒ ปี สถานที่นั้นก็ยังคงสภาพเป็นสุสานอยู่นั่นเอง

อนึ่ง เมื่อโอสถานิกภิกษุอยู่ในสุสานนั้น จะให้ปลูกสร้างสถานที่ เช่นปะรำสำหรับจงกรม จะให้จัดแจงเตียงและตั่ง จะให้ตั้งน้ำฉันและน้ำใช้ จะสอนธรรมหาเป็นการสมควรไม่ ก็จุดคันนี้เป็นภาระหนัก (บริหารได้ยาก) เพราะฉะนั้น เพื่อป้องกันอันตรายซึ่งอาจจะเกิดขึ้น อันโอสถานิกภิกษุพึงกราบเรียนพระสังฆเถระ หรือบอกเจ้าหน้าที่ให้ทราบไว้ จึงอยู่อย่างไม่ประมาทนั่นเถิด เมื่อเดินจงกรม ก็พึงเดินชำเลื่องตาดูสุสานไปพลาง

ท่านผู้ชำนาญในคัมภีร์อังคุตตรนิกายพรรณนาไว้ว่า แม้เมื่อโอสถานิกภิกษุจะไปสู่สุสานนั้น พึงหลบจากทางสายใหญ่ๆ เสีย ลัดเลาะไปตามนอกเส้นทาง พึงกำหนดหมายอารมณ์ไว้เสียแต่ในกลางวันทีเดียว (เช่นหมายไว้ว่า ตรงนี้เป็นจอมปลวก ตรงนี้เป็นต้นไม้ ตรงนี้เป็นตอ) เพราะเมื่อกำหนดหมายไว้แบบนี้ อารมณ์นั้นจะไม่ทำให้เกิดความหวาดกลัวแก่เธอในเวลากลางคืน แม้ถึงจะมีพวกอมมนุษย์เที่ยวร่ำร้องอยู่ไปมาในเวลากลางคืน ก็อย่าขว้างปาด้วยวัตถุอะไร (เช่น ก้อนดินและก้อนหิน เป็นต้น) อันโอสถานิกภิกษุนั้นที่จะไม่ไปยังสุสานแม้เพียงวันเดียวหาได้ไม่ ต้องทำให้มัชฌิมยาม (๔ ทุ่ม ถึง ๘ ทุ่ม : ๒๒.๐๐-๐๒.๐๐ น.) หมดสิ้นไปอยู่ในสุสาน แล้วจึงกลับออกมาในเวลาปัจฉิมยาม (๙ ทุ่ม ถึง ๑๒ ทุ่ม : ๐๓.๐๐-๐๖.๐๐ น.)

ของเคี้ยวของฉันอันเป็นที่ชอบใจของพวกอมมนุษย์ เช่นแป้งผสมงา, ข้าวผสมถั่ว, ปลา, เนื้อ, นม, น้ำมัน และน้ำอ้อย เป็นต้น ไม่ควรจะเสพ ไม่ควรเข้าไปสู่เรือนแห่งตระกูล

อานิสงส์

ก็แหละ อานิสงส์ในจุดคันนี้มีดังนี้ คือ ได้มรณสติ, มีการอยู่อย่างไม่ประมาท, ได้ประสบอสุภณิมิต, บรรเทาเสียได้ซึ่งความกำหนัดในกาม, ได้เห็นสภาวะแห่งกายเนืองๆ, เป็นผู้มากด้วยความสังเวชสลัดใจ, ละเสียได้ซึ่งความเมาในความไม่มีโรค เป็นต้น, ครอบงำเสียได้ซึ่งภัยอันน่ากลัว, มีภาวะเป็นที่เคารพและเป็นที่น่าสรรเสริญของมนุษย์ทั้งหลาย, เป็นผู้มีความประพฤติสมควรแก่คุณมีความมักน้อย เป็นต้น

ก็แหละ โทษเพราะประมาททั้งหลายย่อมไม่ถูกต้อง

พองพาน ซึ่งภิกษุผู้อยู่ในสุสานเป็นปกติแม้จะหลับอยู่ก็ตาม

ทั้งนี้เพราะอำนาจแห่งมรณานุสติภาวนา

แหละเมื่อโสสานิกิกษุณั้นเห็นศพอยู่อย่างมากมาย
จิตของท่านไม่ตกไปสู่อาณูภาพและอำนาจของกามเลย

โสสานิกิกษุยอมประสบความสำเร็จอย่างไพศาล
ยังไม่เข้าถึงความมัวเมา อนึ่ง ชื่อว่าพยายามแสวงหา
อยู่ซึ่งพระนิพพานโดยชอบ

ด้วยประการฉะนี้ อันภิกษุผู้เป็นบัณฑิต ผู้มีจิตแนมเอียง
ไปหาพระนิพพาน พึงส้องเสพซึ่งโสสานิกังครุดงค์เกิด
เพราะเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งคุณเป็นอเนกประการ^{๑๐๒}

ยถาสันถติกังครุดงค์

ลักษณะ

ก็แหละ เสนาสนะที่สงฆ์ให้เธอรับเอาแล้วด้วยคำว่า เสนาสนะนี้ถึงแก่ท่านฉะนี้ อันยถาสันถติกิกษุณั้น พึงยินดีด้วยเสนาสนะนั้นเท่านั้น ไม่พึงขับไล่ภิกษุอื่นให้ลุกหนีไป

อานิสงส์

ก็แหละ อานิสงส์ในรุดงค์นี้มีดังนี้ คือ เป็นการกระทำตามพระพุทธโอวาทข้อว่าได้สิ่งใด ก็พึงยินดีด้วยสิ่งนั้น^{๑๐๓} เป็นผู้มุ่งประโยชน์ให้แก่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย, เป็นการสละความเลื่อมใสในของเลวและของประณีต, เป็นการสละเสียได้ซึ่งความดีใจและความเสียใจ, เป็นการเปิดประตูแห่งความมกมาก, เป็นผู้มีความประพฤติสมควรแก่คุณมีความมกน้อย เป็นต้น

ภิกษุผู้สำรวม มีอันอยู่ในเสนาสนะตามที่จัดแจงไว้แล้ว
เป็นปกติ ได้สิ่งใดก็ยินดีด้วยสิ่งนั้น ไม่เลือก ย่อมนอน
เป็นสุขในเสนาสนะที่ปูลาดด้วยหญ้าก็ตาม

ยถาสันถติกิกษุณั้น ย่อมไม่ตีใจในเสนาสนะที่ตีๆ
ได้ของเลวมาแล้วก็ไม่เสียใจ ย่อมสงเคราะห์บรรดาเพื่อน
พรหมจรรย์รุ่นใหม่ๆ ด้วยประโยชน์เกื้อกูล

เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้มีปัญญา จึงประกอบเนื่องๆ ซึ่ง
ความเป็นผู้ยินดีในเสนาสนะตามที่จัดแจงไว้แล้ว อันเป็น
สิ่งที่พระอริยเจ้าจำนวนน้อยๆ สักสมแล้ว อันพระมหามุนี

^{๑๐๒} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑๑๙-๑๒๑.

^{๑๐๓} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๗๙๓/๑๒๘; ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๓๖/๕๖.

ผู้ยอดเยี่ยมทรงสรรเสริญแล้ว^{๑๐๔}

เนลัชชิกังครุดงค์

ลักษณะ

ก็แหละ อัถเนลัชชิกิกิษุณัน ต่อกลุกขึ้นเดินจงกรมให้ได้ยามหนึ่งในบรรดาสามแห่งราตรี เพราะในอิริยาบถ ๔ นั้น อิริยาบถนอนเท่านั้น ยังไม่สมควรแก่ผู้บำเพ็ญเนลัชชิกังครุดงค์

อานิสงส์

ก็แหละ อานิสงส์ในรุดงค์นี้มีดังนี้ คือ เป็นการตัดเสียซึ่งความผูกพันแห่งจิตที่ตรัสไว้ว่า เป็นผู้ชวนขวยหาความสุขในการนอน ความสุขในการเอนหลัง ความสุขในการหลับ^{๑๐๕} ฉะนั้น, ความเป็นที่สัปบายะแก่การบำเพ็ญกรรมฐานทั้งปวง, ความเป็นผู้มีอิทธิบาทที่น่าเลื่อมใส, เป็นการเกื้อกูลแก่การเริ่มทำความเพียร, เป็นการเพิ่มพูนการปฏิบัติชอบให้เจริญยิ่งขึ้น

เนลัชชิกิกิษุผู้สำรวม นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายให้ตรง ย่อม

ยังดวงเหตุภัยของพญามารให้หวาดหวั่น

ภิกษุผู้ยินดีในการนั่ง มีความเพียรปรารถนาแล้ว ละ

ความสุขในการนอน ความสุขในการหลับแล้ว ย่อมทำปา

อันเป็นที่บำเพ็ญตบะในทั้งดงาม

เพราะเหตุที่ตนจะได้ประสบซึ่งปิติและสุข อันปราศจาก

อามิสฉะนั้น อันภิกษุผู้บัณฑิตพึงหมั่นบำเพ็ญเนลัชชิกังค

รุดงค์อยู่เนืองๆ นั้นเถิด^{๑๐๖}

๔.๔.๑.๒.๓ ความรู้เรื่องหลักการและวิธีการก่อสร้างเสนาสนะ

หัวข้อนี้จะต้องแยกประเด็นออกมาพิจารณาเป็น ๒ ประเด็นคือ หลักการและวิธีการก่อสร้างเสนาสนะ ประเด็นแรกคือ หลักการหมายถึงว่าการก่อสร้างเสนาสนะนี้เพื่อใคร ใครเป็นผู้อยู่อาศัย ซึ่งก็หมายถึงสร้างให้ภิกษุสงฆ์ได้อยู่อาศัย เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ต้องสร้าง (๑) ให้ถูกต้องตามหลักพระวินัย และ (๒) ให้เหมาะสมกับความเป็นอยู่ของบรรพชิต ประเด็นที่สองคือจะสร้างอย่างไรจึงจะสอดคล้องกับหลักการในประเด็นแรก นี่คือน่าจะนำมาวิเคราะห์

^{๑๐๔} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑๒๒-๑๒๓.

^{๑๐๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๐/๓๐๙; ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๘๖/๒๐๐.

^{๑๐๖} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑๒๔-๑๒๕.

ประเด็นแรก : การสร้างเสนาสนะสำหรับบรรพชิตคือภิกษุสงฆ์ ผู้เข้ามาบวชเป็นภิกษุเพื่อวัตถุประสงค์อันใด ขอให้ทบทวนดูเมื่อครั้งที่พระเบญจวัคคีย์ทูลขอการบรรพชาอุปสมบท พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า “ขอเธอจงมาเป็นภิกษุเถิด” แล้วตรัสต่อไปว่า “ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”^{๑๐๗} ก็กระบวนการปฏิบัติเพื่อให้ภิกษุถึงที่สุดทุกข์โดยชอบคืออย่างไร จะวิเคราะห์ได้จากกรณีที่ภิกษุอาทิกัมมิกะประพฤติชั่วอย่างร้ายแรงผิดหลักการของบรรพชิตหรือภิกษุ พระพุทธเจ้าทรงตำหนิว่าขัดหลักการประพฤติพรหมจรรย์อย่างไร ดังกรณีที่พระสุทินกันทบุตรเสพเมถุนกับปุราณทุติยิกา (ภรรยาเก่า) จนตั้งครรภ์

พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิว่า “โมฆบุรุษ การกระทำของเธอไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำเลย เธอบวชในธรรมวินัยที่เรากล่าวดีแล้ว โฉนจึงไม่สามารถประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้ตลอดชีวิตเล่า เราแสดงธรรมโดยประการต่าง ๆ เพื่อคลายความกำหนัด มิใช่เพื่อความกำหนัด เพื่อความพราด มิใช่เพื่อความประกอบไว้ เพื่อความไม่ถื้อมัน มิใช่เพื่อความถื้อมัน มิใช่หรือ เมื่อเราแสดงธรรมเพื่อคลายความกำหนัด เธอก็ยังจะคิดเพื่อความกำหนัด เราแสดงธรรมเพื่อความพราด เธอก็ยังจะคิดเพื่อความประกอบไว้ เราแสดงธรรมเพื่อความไม่ถื้อมัน เธอก็ยังจะคิดเพื่อมี ความถื้อมัน เราแสดงธรรมโดยประการต่าง ๆ เพื่อสำรอกราคะ เพื่อสร้างความเมา เพื่อดับความกระหาย เพื่อถอนความอาลัย เพื่อตัดวัฏฏะ เพื่อความสิ้นต้นหา เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อดับทุกข์ เพื่อนิพพาน มิใช่หรือ เราบอกการละกาม การกำหนดรู้ความสำคัญในกาม การกำจัดความกระหายในกาม การเพิกถอนความตริกในกาม การระงับความกลัดกลุ้มเพราะกามไว้โดยประการต่าง ๆ มิใช่หรือ”^{๑๐๘}

จะเห็นได้ว่า การบวชมาเพื่อประพฤติพรหมจรรย์นั้นต้องปฏิบัติอย่างไรจึงจะทำได้ที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้ จะชัดเจนอยู่ในคำตำหนิของพระพุทธเจ้า และยังตรัสอีกว่า “การทำอย่างนี้ มิได้ทำ คนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ที่จริง กลับจะทำให้ คนที่ไม่เลื่อมใสก็ไม่เลื่อมใสไปเลย คนที่เลื่อมใสอยู่แล้วบางพวกก็จะกลายเป็นอื่นไป” ต่อจากนั้น ได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยงยาก บำรุงยาก มักราก ไม่สันโดษ ความคลุกคลี ความเกียจคร้าน ตรัสคุณแห่งความเป็นคนเลี้ยงง่าย บำรุงง่าย มักรน้อย สันโดษ ความขัดเกลา ความกำจัดกิเลส อาการนำเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารภความเพียรโดยประการต่าง ๆ

^{๑๐๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

^{๑๐๘} วิ.ม.ท. (ไทย) ๑/๓๙/๒๗.

พระพุทธดำรัสท่อนสุดท้ายระบุไว้ชัดเจนว่า การประพฤติพรหมจรรย์เพื่อดับทุกข์คือบรรลุนิพพานได้นั้นต้องครองชีวิตอย่างไร โดยสรุปคือมีกน้อยสันโดษและประพฤติดุชฎีเกลือกิเลส ซึ่งข้อสรุปลงในการสมาทานถืออุคตควัตรข้อใดข้อหนึ่งหรือหลายข้อในจำนวนทั้งหมด ๑๓ ข้อ^{๑๐๙}

อนึ่ง การดำรงชีพของภิกษุต้องอาศัยปัจจัย ๔ บางครั้งเรียก นิสสัย เพราะเป็นเครื่องอาศัยของบรรพชิต ประกอบด้วยจีวร เครื่องนุ่งห่ม บิณฑบาต อาหารการคบฉัน เสนาสนะ ที่อยู่อาศัย ที่นั่งที่นอน และคิลานเภสัช ยารักษาโรค^{๑๑๐} จีวร เสนาสนะ และเภสัช ภิกษุอาจแสวงหามาเองโดยไม่ต้องอาศัยชาวบ้านได้ แต่บิณฑบาตเป็นเรื่องปากท้อง ซึ่งภิกษุไม่ได้ประกอบอาชีพอันใดมาเลี้ยงปากท้อง จำต้องขอจากชาวบ้าน จึงได้ชื่อว่า “ภิกษุ คือผู้ขอ” คือขออาหารจากชาวบ้านผู้มีศรัทธามาบริโภค ดังนั้น ภิกษุจำต้องประพฤติกปฏิบัติให้ชาวบ้านศรัทธาเลื่อมใส

ศาสนาทุกศาสนาตั้งอยู่ได้เพราะแรงศรัทธาของชาวบ้าน ภิกษุจะต้องไม่กระทำการอันใดให้กระทบกระเทือนศรัทธาชาวบ้าน เพราะหากชาวบ้านไม่เลื่อมใสศรัทธา ย่อมส่งผลต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาโดยรวม

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทส่วนใหญ่เกิดเพราะเมื่อมีภิกษุประพฤติดำทราวมชาวบ้านติเตียน ดังเช่นกรณีของพระธนิยกุมภการบุตรไปยกยอกไม้ของหลวง

ประชาชนพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้ไม่มีความละอาย ทูศีล ชอบพูดเท็จ แต่ก็ปฏิญาณว่า ประพฤติธรรม ประพฤติสงบ ประพฤติพรหมจรรย์ พุทฺถจริง มีศีล มีกัลยาณธรรม พวกท่านไม่มีความเป็นสมณะ ไม่มีความเป็นพราหมณ์ความเป็นสมณะ ความเป็นพราหมณ์ของพวกท่านเสื่อมสิ้นไปแล้ว พวกท่านจะเป็นสมณะเป็นพราหมณ์ได้อย่างไร พวกท่านปราศจากความเป็นสมณะ ปราศจากความเป็นพราหมณ์ แม้พระเจ้าแผ่นดินก็ยังถูกสมณะเหล่านี้หลอกลวงได้ ไฉนคนอื่นจะไม่ถูกหลอกลวงเล่า”^{๑๑๑}

ผลกระทบจากที่พระธนิยกุมภการบุตรทำผิดจนชาวบ้านตำหนิติเตียนครั้งนี้ ทำให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขุติยปาราชิกขึ้นใช้บังคับ ภิกษุใดละเมิดขาดจากความเป็นภิกษุทันที จะกลับมาบวชอีกมิได้จนตลอดชีวิต

^{๑๐๙} ดูคำอธิบายโดยย่อใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๗, หน้า ๒๕๖-๒๕๘.

^{๑๑๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑-๑๐๒; วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒๘/๑๙๘.

^{๑๑๑} วิ.ม.ท. (ไทย) ๑/๙๐/๗๙.

อีกกรณีหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ครั้งนั้น เศรษฐีผู้อุปัฏฐากท่านพระฉันทะ บอกท่านพระฉันทะว่า “ท่านผู้เจริญ ท่านโปรดตรวจดูสถานที่สร้างวิหาร ข้าพเจ้าจักให้สร้างวิหารถวาย”

ต่อมา ท่านพระฉันทะให้แผ้วถางสถานที่สร้างวิหาร ใช้คนตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ต้นหนึ่งที่ชาวบ้านชาวนิคมน ชาวเมือง ชาวชนบท ชาวแวนแคว้นเคารพูชา พวกชาวบ้านจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “इनพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงใช้คนตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ที่ชาวบ้าน ชาวนิคมน ชาวเมือง ชาวชนบท ชาวแวนแคว้นเคารพูชาเล่า พระสมณะเชื้อสายศากยบุตร เบียดเบียนต้นไม้ซึ่งมีอินทรีย์เดียว”^{๑๑๒}

แท้จริงแล้ว ภิกษุเมื่อต้องพึงพาอาศัยชาวบ้าน ยังต้องท่องเที่ยวไปตามหมู่บ้านเพื่อภิกษาจาร ก็จะต้องไม่ทำการอันใดกระทบศรัทธาของชาวบ้าน พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ทำตัวอย่างแมลงภูแมลงผึ้ง ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภมรไม่ทำลายดอก สี และกลิ่น

ดูดแต่น้ำหวานไป ฉันทใด

มุนีพึงเที่ยวไปในหมู่บ้าน ฉันทนั้น^{๑๑๓}

อีกหลักการหนึ่งเกี่ยวกับเสนาสนะ ต้องคำนึงถึงปัจจัยเกื้อหนุนในการเจริญภาวนาให้ได้ผลดี ช่วยให้สมาธิตั้งมั่นไม่เสื่อมถอยด้วย นั่นคือเรื่องสปปายะ คือสิ่งที่สบาย ที่เรียกว่าสปปายะ ๗

๑. **อวาสสปปายะ** ที่อยู่ซึ่งเหมาะสม เช่น ไม่พลุกพล่านจอแจ
๒. **โคจรสปปายะ** ที่หาอาหาร ที่เที่ยวบิณฑบาตเหมาะสม แหล่งอาหารอำนวย เป็นที่มีหมู่บ้านหรือชุมชนที่มีอาหารบริบูรณ์อยู่ไม่ไกลไม่ไกลเกินไป
๓. **ภัสสสปปายะ** การพูดคุยที่เหมาะสม เช่น พูดคุยเล่าขานกันแต่ในกถาวัตถุ ๑๐ และพูดแต่พอประมาณ
๔. **บุคคลสปปายะ** บุคคลที่ถูกกันเหมาะสม เช่น มีท่านผู้ทรงคุณธรรม ทรงภูมิปัญญา เป็นที่ปรึกษาเหมาะสม
๕. **โภชนสปปายะ** อาหารที่เหมาะสม เช่น ถูกกับร่างกาย เกื้อกูลต่อสุขภาพ ฉันทไม่ยาก
๖. **อุตุสปปายะ** ดินฟ้าอากาศธรรมชาติแวดล้อมที่เหมาะสม เช่น ไม่หนาวเกินไป ไม่ร้อนเกินไป เป็นต้น

^{๑๑๒} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๓๖๕/๔๐๒.

^{๑๑๓} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๙/๔๒; ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๔๙/๓๕๐.

๗. **อิริยาบถสัปปายะ** อิริยาบถเหมือนกัน เช่น บางคนถูกกับจงกรม บางคนถูกกับนั่งตลอดจนมีการเคลื่อนไหวที่พอดี^{๑๑๔}

ประเด็นที่สอง: วิธีการก่อสร้างเสนาสนะ ใ้ว่าจะกระทำไปโดยพลการ แต่ต้องคำนึงถึงหลักการตั้งแต่แรกว่าสร้างเพื่อเป็นที่อยู่ของใคร มีผลกระทบต่อศรัทธาชาวบ้านหรือไม่ เป็นสัปปายะแก่ผู้อยู่อาศัยแค่ไหนเพียงไร จำเป็นที่พระพุทธเจ้าในฐานะนักนวัตกรรมเสนาสนะคำนึงถึง ตั้งแต่การเลือกทำเลก่อสร้าง การวางแผน การดำเนินงาน การดูแลรักษา อย่างมีกฎเกณฑ์ มีระเบียบแบบแผน เพื่อให้การก่อสร้างเสนาสนะเกิดประโยชน์สูงสุด ดังจะกล่าวต่อไป

การตรวจทำเลสถานที่ก่อสร้าง

จากกรณีที่ภิกษุชาวเมืองอาฬวีสร้างกุฏิ ด้วยอุปกรณ์ก่อสร้างที่ขอมมาจากชาวบ้านเพื่อเอามาสร้างกุฏิอยู่เองเป็นการส่วนตัว โดยขอทุกอย่าง คือขอคนงาน อุปกรณ์ก่อสร้างสำเร็จรูป โคน เกวียน มืด ขวาน ฝั้ง จอบ สิว เถาวัลย์ ไม้ไผ่ หย้ามุงกระต่าย หย้าสามัญ ดินเหนียว ฯลฯ จนชาวบ้านเอือมระอา ไม่มีใครอยากพบหน้าภิกษุ ขนาดเห็นวัวมาแต่ไกล เข้าใจว่าเป็นภิกษุ ถึงกับเดินเลี่ยงไปทางอื่น ขนาดพระมหากัสสปะละเข้ามาบิณฑบาตในเมือง คนยังเมินหน้าหนี ปิดประตูบ้านแสดงอาการไม่ต้อนรับ เมืองอาฬวีเคยมีผู้ใ้บุญศรัทธาถวายบิณฑบาตทุกเช้า บัดนี้กลายเป็นเมืองแล้งน้ำใจไป พระสงฆ์องค์เจ้าซึ่งคนเคารพนับถืออย่างพระมหากัสสปะก็พลอยอึดอัดบิณฑบาตผิดเคืองไปด้วย จึงมีภิกษุไปกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ ต้องทรงบัญญัติกฎการศึกษาบทที่ ๖ ซึ่งมีสาระสำคัญ ๒ ประการคือ

๑) ห้ามภิกษุสร้างกุฏิเองเกินขนาดยาว ๑๒ คืบ กว้าง ๗ คืบ โดยคืบพระสุคต ซึ่งมีขนาดเท่ากับ ๓ คืบของบุคคลสันฐานปานกลาง กล่าวง่าย ๆ คือ ขนาดของกุฏิไม่เกิน $(๑๒ \times ๓) = ๓๖$ คืบ หรือคิดมาตราวัดระบบเมตริก ๑ คืบพระสุคต = ๒๕ ซม. เพราะฉะนั้น ๑๒×๒๕ ซม. = ๓๐๐ ซม. = ๓ เมตร กล่าวคือขนาดยาวของกุฏิที่สร้างอยู่อาศัยคือไม่เกิน ๓ เมตร ส่วนความกว้างไม่เกิน ๗ คืบ = ๑๗๕ เซนติเมตร = ๑.๕ เมตร ดังนั้นขนาดปริมาตรพื้นที่ = ๓.๐๐×๑.๕ เมตร = ๔.๕ ตารางเมตร เท่านั้น หากคิดมาตราวัดเป็นวาแบบไทย กุฏิจะมีขนาดเพียง (๑ วา = ๒ เมตร) ๑.๕๐ วา \times ๐.๗๕ วา = ๑.๑๒๕ ตารางวาเท่านั้นเอง ถือเป็นกุฏิน้อยขนาดพระกรรมฐานอยู่ได้รูปเดียว พอเป็นที่นั่งที่นอนตามความหมายของคำว่าเสนาสนะ (เสนาะ = ที่นอน + อาสนะ = ที่นั่ง; เสนาสนะ = ที่นอนที่นั่ง หากมองในสายตาชาวบ้านจะเรียกว่า “พอมที่ซุกหัวนอน” เท่านั้นเอง แต่หากมองในแง่ของภิกษุกรรมฐาน แค่นี้ก็เพียงพอแก่ความเป็นผู้มักน้อยสันโดษแล้ว เพราะสามารถป้องกันแดด ลม ฝน ยุง

^{๑๑๔} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๕๙/๒๒๐-๒๒๒.

เหลือบ รื่น ไร และสัตว์มีพิษอื่นๆ เข้ามาทำลายความผาสุกได้ นี้ว่าถึงขนาดของกฎที่ภิกษุสร้างขึ้น เพื่อมาอยู่เอง และเป็นเงื่อนไขแรกเท่านั้น

ต่อไปเป็นเงื่อนไขประการที่ ๒ คือพื้นที่ที่จะก่อสร้างต้องพาภิกษุทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้ ชื่อนี้มี ๒ นัย คือถ้าสงฆ์ทั้งหมดไปตรวจดูพื้นที่ให้ก็ได้ หรือหากไม่สามารถไปทั้งหมดได้ก็ต้อง มอบหมายให้ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งผู้ฉลาดสามารถเป็นผู้แทนไป และภิกษุผู้แทนต้องได้รับอนุมัติจากสงฆ์ ทั้งหมดด้วย ทั้งนี้ โดยวิธีแต่งตั้งและกรรมวาจาแต่งตั้ง กล่าวง่ายๆ คือสงฆ์ต้องลงมติเห็นชอบให้ ภิกษุรูปนั้นเป็นผู้แทนไปตรวจดูสถานที่ให้

ต่อไปเป็นเงื่อนไขประการที่ ๓ คือ หากสงฆ์หรือภิกษุผู้รับอนุมัติจากสงฆ์ไปตรวจดูพื้นที่ที่จะก่อสร้าง หากท่านเห็นว่า เป็นพื้นที่มีอันตรายทั้งไม่มีบริเวณโดยรอบ ท่านก็จะบอกว่า “อย่าสร้างในที่นี้” หากภิกษุรูปนั้นขึ้นสร้าง ต้องอาบัติสังฆาติเสส ต่อมาภิกษุผู้ได้รับสมมติจากสงฆ์ได้สำรวจดูทั่ว บริเวณแล้วเห็นว่า “เป็นพื้นที่ไม่มีอันตรายและมีบริเวณโดยรอบ” ก็จะต้องกลับไปรายงานสงฆ์ให้ ทราบ หากฝ่าฝืนไปสร้างโดยสงฆ์ไม่ได้แสดงคำกำหนดพื้นที่ให้ก็ดี หรืออนุมัติแล้วแต่ไปสร้างเกินขนาด กำหนดก็ดี ถือว่าฝ่าฝืนพระวินัยบัญญัติ ต้องอาบัติสังฆาติเสส ซึ่งเป็นอาบัติหนักรองลงมาจาก ปาราชิก

ที่ชื่อว่า **เป็นพื้นที่มีอันตราย** คือ เป็นที่อยู่ของมด เป็นที่อยู่ของปลวก เป็นที่อยู่ของหนู เป็นที่อยู่ของงู เป็นที่อยู่ของแมลงป่อง เป็นที่อยู่ของตะขาบ เป็นที่อยู่ของช้าง เป็นที่อยู่ของม้า เป็นที่อยู่ของราชสีห์ เป็นที่อยู่ของเสือโคร่ง เป็นที่อยู่ของเสือเหลือง เป็นที่อยู่ของหมี เป็นที่อยู่ของสุนัขป่า หรือเป็นที่อยู่ของสัตว์ดิรัจฉานบางเหล่า อยู่ใกล้่น้ำ อยู่ใกล้สวน อยู่ใกล้ทะเลแฉ่ง อยู่ใกล้ที่ทราบาน นักโทษ อยู่ใกล้สุสาน อยู่ใกล้อุทยาน อยู่ใกล้ที่หลวง อยู่ใกล้โรงช้าง อยู่ใกล้โรงม้า อยู่ใกล้เรือนจำ อยู่ใกล้โรงสุรา อยู่ใกล้ร้านขายเนื้อ อยู่ใกล้ถนน อยู่ใกล้ทางสี่แยก อยู่ใกล้ที่ประชุม หรืออยู่ใกล้ทางเดิน นี้ชื่อว่า พื้นที่มีอันตราย

ที่ชื่อว่า **เป็นพื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ** คือ เกรียนที่เขาเทียมวัวตามปกติไม่สามารถวนไปได้ บันไดไม่สามารถจะทอดเวียนไปได้โดยรอบ นี้ชื่อว่า พื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ

ที่ชื่อว่า **เป็นพื้นที่ไม่มีอันตราย** คือ ไม่ใช่ที่อยู่ของมด ฯลฯ ไม่ใกล้ทางเดิน นี้ชื่อว่า พื้นที่ไม่มีอันตราย

ที่ชื่อว่า **เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ** คือ เกรียนที่เขาเทียมวัวตามปกติสามารถวนไปได้ บันไดสามารถทอดเวียนไปได้โดยรอบ นี้ชื่อว่า พื้นที่มีบริเวณโดยรอบ^{๑๑๕}

^{๑๑๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๗๑/๔๐๕-๔๐๖.

ขอให้สังเกตดูคำว่า “พื้นที่มีอันตราย” มีความหมายตามบริบทเป็น ๒ นัย คือเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เริ่มแต่สัตว์พวกแมลงเล็กๆ เช่นมด ปลวก ขึ้นไปจนถึงหนู งู แมงป่อง ตะขาบ จนถึงสัตว์ป่าขนาดใหญ่ คือช้าง ม้า ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี สุนัขป่า หรือสัตว์เดรัจฉานอื่นๆ พื้นที่เหล่านี้หากไปสร้างกุฏิวิหารอยู่อาศัย เป็นทั้งการรบกวนธรรมชาติและการทำลายสิ่งแวดล้อมของป่าด้วย ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการเบียดเบียนสัตว์ซึ่งกันและกันตามระบบนิเวศวิทยา และยังเกี่ยวกับพื้นที่บางแห่งที่อยู่ใกล้บ้าน เรือกสวนไร่นา หรือใกล้ราชสำนัก ใกล้ชุมชนเมือง ซึ่งมีสถานที่อันคนพลุกพล่าน ใกล้เรือนจำ หรือแม้แต่ใกล้ทางเดินและสี่แยก ก็ถือเป็นที่มีอันตราย ห้ามสร้างกุฏิวิหารอยู่อาศัย แม้ว่าต่อมาจะมีพระพุทธานุญาตให้ผู้มีศรัทธาส่งกุฏิวิหารถวายภิกษุสงฆ์ได้ โดยไม่จำกัดขนาด เพราะถือว่าค่าก่อสร้างเป็นเรื่องส่วนตัวของผู้สร้างถวาย ภิกษุสงฆ์ไม่ต้องออกไปเรียไร่ออกปากขอ แต่ก็ยังคงเงื่อนไขข้อที่ต้องให้สงฆ์ไปแสดงหรือกำหนดพื้นที่ให้เช่นเดียวกัน อย่างน้อยต้องเป็นพื้นที่ที่ไม่มีอันตรายและมีบริเวณโดยรอบ

การสร้างเสนาสนะให้เป็นที่อยู่ส่วนตัวของภิกษุโดยผู้มีศรัทธาส่งถวาย แต่ไม่ได้ถวายสงฆ์โดยส่วนรวม เป็นการสร้างถวายเฉพาะตัว ทั้งนี้ ดังเรื่องมาจากพระฉันทะ ซึ่งขอบอวดอ้างว่าเป็นคนโปรดของพระพุทธเจ้า เพราะเป็นสารถิของพระองค์มาก่อน มักถือด้าน ว่านอนสอนยาก ไม่ยอมฟังใคร จึงชอบทำอะไรตามใจตน เรื่องนี้ก็เช่นเดียวกัน เมื่อมีเศรษฐีผู้อุปัฏฐากท่านจะสร้างวิหารถวายท่านเป็นการส่วนตัว พระฉันทะจึงสั่งให้คนแผ้วถางสถานที่สร้างวิหาร ให้คนตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ต้นหนึ่งที่ชาวบ้าน ชาวนิคม ชาวเมือง ชาวชนบท และชาวแคว้นแคว้น เคารพบูชา พวกชาวบ้านจึงพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า ทำไมพระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรจึงเบียดเบียนต้นไม้มีอินทรีเดียว^{๑๑๖}

ข้อนี้ก็น่าคิดเหมือนกันว่าชาวบ้านมีความรู้สึกนึกคิดอย่างไร ขนาดต้นไม้มีอินทรีเดียว อยู่เฉยๆโดยไม่ทำความเดือดร้อนให้ใคร โฉนเลยพระฉันทะช่างใจร้ายไปตัดโค่นต้นไม้ได้ คำว่ามีอินทรีเดียวคือชีวิตินทรี อินทรีคือชีวิต หมายความว่าหากกล่าวถึงชั้น ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน ต้นไม้ก็มีเพียงรูปที่มีชีวิต แต่ไม่มีนามคือเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน เรื่องนี้มักมีผู้เข้าใจผิดๆว่า สิ่งใดมีชีวิตสิ่งนั้นมีวิญญาน คนและสัตว์เป็นต้นมีชีวิตและวิญญาน แต่ต้นไม้มีชีวิตแต่ไม่มีวิญญาน สังขารมิใช่ในความหมายว่ารูป (มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๔) เรียก “สวิญญานกสังขาร” สังขารมีใจครอง สังขารนอกจากนี้มีต้นไม้หรือวัตถุสิ่งของอื่นๆ เรียก “อวิญญานกสังขาร” คือสังขารไม่มีใจครอง อนึ่ง คำว่าเจดีย์มี ๒ อย่าง คือเจดีย์ที่เกิด และเจดีย์ที่ก่อ (สร้าง) เจดีย์ที่เกิดก็เช่นรุกขเจดีย์ หรือแม้แต่ภูเขาและถ้ำ ส่วนเจดีย์ที่ก่อเป็นสถูปเจดีย์หรือปราสาทเจดีย์ ไม่ว่าจะเจดีย์อะไรที่ชาวบ้านชาวเมืองเคารพนับถือ ก็มีควรที่ภิกษุจะไปโค่นล้มทำลาย พระพุทธเจ้าทรงตำหนิ เพราะสิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของผู้คนมาก ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อตรัสถึง

^{๑๑๖} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๓๖๕/๔๐๒.

อภิธานิธรรม ๗ ประการของกษัตริย์วัชชี ที่เรียกว่าวัชชีอภิธานิธรรมข้อที่ ๖ ก็ตรัสว่า “เคารพสักการะบูชาเจดีย์ (ปูชนียสถาน และปูชนียวัตถุ ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่างๆ) ของวัชชี (ประจำชาติ) ทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมมิกพลีที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป”^{๑๑๗}

การสร้างวิหารถวายภิกษุเป็นการส่วนตัวมิใช่เพื่อสงฆ์ แม้จะไม่จำกัดเนื้อที่เหมือนกับภิกษุสร้างเอง แต่ก็ต้องให้สงฆ์แสดงที่ให้เหมือนกัน มิฉะนั้นภิกษุผู้ละเมียดก็ต้องอาบัติสังฆาติเสสเช่นเดียวกัน^{๑๑๘}

เรื่องทำเลสถานที่ก่อสร้าง หากผู้มีศรัทธาจะถวายพื้นที่ดินถวายก็ดี สร้างกุฏิวิหารถวายขนาดใหญ่เป็นอวาสหรืออารามถวายสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขก็ดี เท้าที่ตรวจดูรายชื่อมักเป็นพระอริยบุคคลชั้นพระโสดาบัน อย่างเช่นพระเจ้าพิมพิสาร หมอชีวกโกมารภัจ อนาคตภินทิกเศรษฐี และนางวิสาขามหาอุบาสิกา เป็นต้น ท่านเหล่านี้จะคุ้นเคยกับพระพุทธเจ้า และคงเข้าใจหลักการพระธรรมวินัยเป็นอย่างดี จึงเลือกทำเลที่เหมาะสมกับการอยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์ ดังเช่นกรณีของพระเจ้าพิมพิสาร พระราชาแห่งแคว้นมคธ ท้าวเธอทรงดำริว่า “พระผู้มีพระภาคควรประทับที่ไหนหนอ ที่แห่งใดอยู่ไม่ไกลและไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก คมนาคมนสะดวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงบ เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำการลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น” จึงมีพระราชดำริว่า “อุทยานเวฬุวันของเรานี้ไม่ไกลและไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก คมนาคมนสะดวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงบ เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำการลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น อย่างกระนั้นเลย เราพึงถวายอุทยานเวฬุวันแด่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข” แล้วทรงจับพระสุวรรณภิงคารหลังน้ำน้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคด้วยพระดำรัสว่า “หม่อมฉันขอถวายอุทยานเวฬุวันนั้นแด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พระพุทธเจ้าข้า”^{๑๑๙}

เมื่ออนาคตภินทิกเศรษฐีที่เลือกทำเลก่อนจะสร้างพระเชตวันมหาวิหารถวายภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขก็เช่นเดียวกัน^{๑๒๐}

^{๑๑๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๑-๑๓๕/๖๕-๖๘; อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๒๑/๓๑-๓๒.

^{๑๑๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๖๖/๔๐๓.

^{๑๑๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑.

^{๑๒๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๗/๑๑๗-๑๑๘.

การก่อสร้างเสนาสนะ

เมื่อกล่าวถึงการก่อสร้างเสนาสนะตามที่พระพุทธาอนุญาตให้ภิกษุ ซึ่งแต่เดิมอาศัยอยู่ในเสนาสนะป่า (อรัญญวาสี) มาเป็นอาสนะบ้าน (คามวาสี) อัทธมโยค เรือนมุงแถบเดียว หรือเพิงปราสาท ได้แก่ปราสาทยาว, หัมมิมะ เรือนโถ้น ได้แก่ปราสาทที่มีเรือนยอดตั้งอยู่บนพื้นเบื้องบนอากาศ เปลา่คือชั้นดาดฟ้า, และ คุหา ชื่อถ้ำเทียม ซึ่งอาจสร้างด้วยอิฐ หิน ไม้ และดินเหนียว ทั้งหมดนี้มีมุ่งหมายให้เป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุ หรือกล่าวให้เข้าใจง่ายคือเป็นกุฎิรูปทรงต่างๆ กัน

การก่อสร้างเสนาสนะโดยองค์รวม ย่อมประกอบด้วยสิ่งปลูกสร้าง ๑ และเครื่องใช้ไม้สอยประจำสิ่งปลูกสร้าง ๑ มีอธิบาย ดังนี้

สิ่งปลูกสร้าง

ภายในอาราม หรืออาวาส หรือที่ภาษาไทยเรียกว่า “วัด” จะมีสิ่งปลูกสร้างอยู่ ๒ ประเภท คือ สิ่งปลูกสร้างหลัก ได้แก่กุฎิ วิหาร ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัย (เสนาสนะ ที่นอน ที่นั่ง) ประจำของภิกษุ ๑ สิ่งปลูกสร้างเสริมหรือเพิ่มเติมตามความจำเป็นของสถานที่แต่ละแห่งหรือตามความต้องการของผู้สร้างถวาย ๑ จะขอจำแนกกล่าวดังนี้

สิ่งปลูกสร้างหลัก

ในสมัยพุทธกาล สิ่งปลูกสร้างหลักหมายเอาเฉพาะกุฎิวิหารเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุเท่านั้น คือสืบต่อจากเสนาสนะป่า มาเป็นเสนาสนะบ้าน ยังไม่มีการสร้างอุโบสถหรือวิหารที่หมายถึงที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญเช่นทุกวันนี้ อีกนัยหนึ่งคือจากเสนาสนะป่าซึ่งภิกษุแต่ละรูปอยู่ตามอศยาศัย ได้ย้ายมาอยู่ในเสนาสนะประจำที่เป็นหลักแหล่งเอกเทศ เพื่อประโยชน์แก่การทำสังฆกรรมต่างๆ มีการกรานกฐิน และอุปสมบทกรรม เป็นต้น อาคารหลักหรืออาคารประธานที่ปลูกสร้างขึ้น จะมีเพียง ๕ อย่างเท่านั้นที่มีพระพุทธาอนุญาต ได้แก่วิหาร อัทธมโยค ปราสาท หัมมิมะ และคุหา ดังได้กล่าวมาแล้ว อาคารสิ่งปลูกสร้างเหล่านี้คือกุฎินั้นเอง แตกต่างกันเฉพาะรูปทรงเท่านั้น โดยวัตถุประสงค์ก็คือสร้างเพื่อภิกษุได้เข้าอยู่อาศัย ในสมัยพุทธกาล กุฎิที่สำคัญที่สุดคือพระคันธกุฎิที่เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ประมวลไว้โดยละเอียดดังนี้

พระคันธกุฎิ ที่ประทับของพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน ที่กล่าวถึงในอรรถกถาและคัมภีร์รุ่นต่อมาทั้งหลาย โดยทั่วไปหมายถึงพระคันธกุฎิที่อนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย ที่วัดพระเชตุวัน ในนครสาวัตถี ซึ่งเป็นวัดที่พระพุทธเจ้าประทับบำเพ็ญพุทธกิจยาวนานที่สุด ถึง ๑๙ พรรษา เป็นที่ตรัสพระสูตรและบัญญัติพระวินัยส่วนใหญ่ เฉพาะอย่างยิ่ง สิกขาบทที่เป็นส่วนเฉพาะของพระภิกษุณีแทบทั้งหมดทรงบัญญัติเมื่อประทับที่นี้ (ในคัมภีร์บริวาร ท่านนับสิกขาบทที่บัญญัติไว้ในวินัยทั้งสองคือ ทั้งของภิกษุสงฆ์ และของภิกษุณีสงฆ์ รวมที่ไม่ซ้ำกัน มี ๓๕๐ สิกขาบท ทรงบัญญัติ ณ พระนคร ๗

แห่ง แยกเป็นที่สาวตถิ ๒๙๔ สิกขาบท ที่ราชคฤห์ ๒๑ สิกขาบท ที่เวสาลี ๑๐ สิกขาบท ที่โกสัมพี ๘ สิกขาบท ที่เมืองอาฬวี ๖ สิกขาบท ในสักกชนบท ๘ สิกขาบท นายภคชนบท ๓ สิกขาบท (วินย. ๘/ ๑๐๑๖-๘/๓๖๐-๑) ที่เมืองสาวตถินั้นแทบไม่มีที่อื่นนอกจากที่พระเชตวัน)

ในวัดพระเชตวันนั้น อรรถกถากล่าวว่ามีเรือนใหญ่ (มหาเคหะ) ๔ หลัง คือ **กเรริกฺกุ โกสัมพุกฺกุ คันธกฺกุ สลฬาการ** ใน ๔ หลังนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงสร้าง**สลฬาการ** ส่วนอีก ๕ หลังนอกนั้นอนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นผู้สร้าง, **กเรริกฺกุ** ได้ชื่ออย่างนั้น เพราะมีกเรริมณฑป คือ มณฑปที่สร้างด้วยไม้กุ่มน้ำ ตั้งอยู่ด้านหน้าประตู และไม่ไกลจากกเรริมณฑปนั้น มีศาลานั่งพักหรือ หอนั่ง เรียกว่า “กเรริมณฑลมาพ” กเรริมณฑปตั้งอยู่ระหว่างศาลานั่งนี้กับพระคันธกฺกุ, มีเรื่องมาในหลายพระสูตรว่า ภิกษุทั้งหลายมานั่งสนทนาธรรมที่ศาลานั่งนี้ (และที่กเรริมณฑลมาพแห่งอื่นๆ ซึ่งก็มีในวัดที่เมืองอื่นๆ ด้วย) ถ้ามีข้อสงสัย บางทีก็พากันไปเฝ้ากราบทูลถาม หรือบางครั้งพระพุทธเจ้าก็เสด็จมาทรงสนทนากับภิกษุเหล่านั้นที่นั่น, ส่วน**โกสัมพุกฺกุ**ที่ได้ชื่ออย่างนั้น เพราะมีต้นโกสัมพอยู่ทางหน้าประตู (ต้น “โกสัมพ” ในที่นี้แปลเรียนศัพท์ เพราะแปลกันไปต่างๆ ว่า ต้นตะคร้อบ้าง ต้นเล็บเหยี่ยวบ้าง ต้นคำบ้าง ต้นมะกอกบ้าง แม้แต่คำที่เขียนก็เป็นโกสัมพบ้าง โกสัมพบ้าง โกสัมภบ้าง ไม่เป็นที่ยุติ), หลังที่ ๔ คือ **สลฬาการ** เป็นอาคารที่สร้างด้วยไม้ “สลพ”ซึ่งแปลกันว่าไม้สน แต่ตามฎีกา (ที.ฎีกา. ๒/๑) อธิบายว่าสร้างด้วยไม้เทพทวารุ (“เทพทวารุ” - ไม้พินเทวดา)

พระคันธกฺกุที่วัดพระเชตวันนี้ บางทีเรียกว่า **พระมหาคันธกฺกุ** ที่เรียกเช่นนี้เพราะมีความสำคัญเป็นพิเศษ นอกจากจะเป็นพระกฐิที่ประทับยาวนานที่สุดและคงจะใหญ่หรือเป็นหลักเป็นฐานมากที่สุดแล้ว ก็เป็นการให้หมายรู้แยกต่างจากเรือนหลังอื่นในพระเชตวัน ที่กล่าวข้างต้นด้วย เพราะกเรริกฺกุและสลฬาการนั้น บางทีก็เรียกเป็นพระคันธกฺกุด้วย เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน มีพิธีถวายพระเพลิงพระพุทธรีระที่เมืองกุสินาราแล้ว และพระอรหันตเถระทั้งหลายนัดหมายกันว่าจะไปประชุมสังคายนาที่เมืองราชคฤห์ โดยต่างก็เดินทางไปสู่ที่หมายเดียวกันนั้น พระอานนท์ พุทธอุปัฏฐาก ได้ไปแวะที่เมืองสาวตถิ เพื่อเก็บกวาดจัดพระคันธกฺกุที่วัดพระเชตวัน (เช่น วินย. ๑/๘, ที.อ. ๑/๗) อันเป็นบริโศกเจดีย์ที่ประจักษ์เด่นชัดเจนแก่พุทธบริษัททั้งปวง ให้เป็นพุทธคุณานุสรณสถาน อันสถิตตั้งครั้งเมื่อพระบรมศาสดายังดำรงพระชนม์อยู่ เสร็จแล้วจึงเดินทางสู่เมืองราชคฤห์ต่อไป

ดังที่กล่าวแล้ว คัมภีร์ชั้นอรรถกถาลงมา ได้พรรณนาพระคันธกฺกุของพระพุทธเจ้าในอดีตอย่างอลังการ แม้ว่าจะมิได้บรรยายเรื่องพระคันธกฺกุของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันมากอย่างนั้น แต่บางครั้งก็กล่าวถึงพระคันธกฺกุในวัดใหญ่อย่างที่พระเชตวันนี้ โดยมีคำประกอบเช่นว่า “อันมั่นเทพวิมาน” อย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกทรงบำเพ็ญพุทธกิจไปทั่ว จึงประทับในที่ต่างๆ ทั้งบ้านนอกและในเมือง ทั้งในถิ่นชุมชนและในไพรสมณฑปป่าเขา ตลอดจนถึงกันดาร บางแห่งประทับยาวนาน

ถึงจำพรรษา บางแห่งประทับชั่วคราวพิศุทธิกิจเฉพาะ ด้วยเหตุนี้ เมื่ออรรถกถาเรียกที่ประทับของ พระพุทธเจ้าว่าพระคันธกุฎี ในที่สุด ก็กลายเป็นว่ามีพระคันธกุฎีมากมาย ทั้งที่เด่นชัดและไม่ชัดเจน เท่าที่พบ นอกจากพระคันธกุฎีหลักที่พระเชตวันแล้ว คัมภีร์ชั้นอรรถกถาลงมา กล่าวถึงพระคันธกุฎีใน ที่อื่นๆ พอจะนับครั้งได้ (จำนวนครั้งต่อไปนี่ไม่ถือว่าเด็ดขาด เพราะว่าเป็นกรณีต่างๆ ที่ต่างคัมภีร์กล่าวทั้ง เรื่องและข้อความซ้ำตรงกันอาจจะไม่นับเสียบ้าง) คือที่พระเวฬุวัน เมืองราชคฤห์ (พบ ๑๐ ครั้ง) ที่ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน ใกล้เมืองเวสาลี (๗ ครั้ง) ที่บุพพาราม เมืองสาวัตถี (๓ ครั้ง) ที่นิโครธาราม เมืองกบิลพัสดุ์ (๓ ครั้ง) ที่เมทพุนิคม แคว้นศากยะ (๓ ครั้ง) ที่ป่าวาริภัมพวัน เมืองนาลันทา (๓ ครั้ง) ที่ชิวภัมพวัน เมืองราชคฤห์ (๒ ครั้ง) ที่เอภานาพา หมู่บ้านพราหมณ์ ในทักษิณาคิริชนบท บนเส้นทาง จากราชคฤห์สู่อุสวัตตี (๒ ครั้ง) ที่ตำบลอรุเวลา บนฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เมื่อแรกตรัสรู้ (๑ ครั้ง) ที่ ภูเขาศิขณภูฏ เมืองราชคฤห์ (๑ ครั้ง) ที่ภูเขาอิสสิคิริ เมืองราชคฤห์ (๑ ครั้ง) ที่ตโปทาราม เมืองราชคฤห์ (๑ ครั้ง) ที่ภูเขาใกล้หมู่บ้านอันธกวินท์ ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองราชคฤห์ ๓ คาจตุ (๑ ครั้ง) ที่จำปานคร แคว้นอังคะ ซึ่งขึ้นต่ออมคร (๑ ครั้ง) ที่ไพรสณท์ ทางทิศตะวันตกนอกเมืองเวสาลี (๑ ครั้ง) ที่ คิณชกาวัสถ์ ในญาติคาม แคว้นวัชชี (๑ ครั้ง) ที่โฆสิตาราม เมืองโกสัมพี (๑ ครั้ง) ที่โกสัมพี ไม่ระบุที่ (อีก ๑ ครั้ง) ที่จันทมพวัน เมืองปาวา (๑ ครั้ง) ที่เมืองกุสินารา (๑ ครั้ง) ที่สุภควัน ใกล้เมืองอุกกัฐฐา แคว้นโกศล (๑ ครั้ง) ที่อิจฉานังคคาม แคว้นโกศล (๑ ครั้ง), ที่กล่าวมานั้นเป็นถิ่นแดนในเขตแคว้นที่ พอจะคั่น แต่ในถิ่นแดนไกลออกไปหรือที่ไม่คั่น ก็มีบ้าง ได้แก่ ที่เมืองอุชฌมา บนฝั่งแม่น้ำคงคา (เรียก อย่างสันสกฤตว่าโยธยา, ยังกำหนดไม่ได้แน่ชัดว่าปัจจุบันคือที่ใด แต่น่าจะไม่ใช่อโยธยาเดียวกับที่ สันนิษฐานกันว่าตรงกับเมืองสาเกต (๑ ครั้ง) ที่กัมมาสทัมมนิคม แคว้นกุรุ (กัมมาสธัมมนิคม ก็เรียก, ๒ ครั้ง) ในป่าชทิววัน ลึกเข้าไปบนเส้นทางสู่ขุนเขาหิมาลัย ห่างจากเมืองสาวัตถีโดยทางลัดแต่กันดาร มาก ๓๐ โยชน์ หรือทางดี ๖๐ โยชน์ (ท่านว่าเป็นพระคันธกุฎีที่พระชทิววันยเวตนะนิรมิตขึ้น, ๓ ครั้ง) และที่สุนาปรีตชนบท ถิ่นของพระปุนณะ ห่างจากสาวัตถี ๓๐๐ โยชน์ (พระคันธกุฎีแห่งนี้มีชื่อด้วย ว่า “จันทมาพา” เพราะสร้างด้วยไม้จันทร์แดง ๑ ครั้ง, เรียกเป็นมณฑลมาพ ๒ ครั้ง)

น่าสังเกตว่า คัมภีร์ทั้งหลายไม่กล่าวถึงคันธกุฎีที่ป่าอิสสิปตนมฤคทายวันในที่ใดเลย (พบแต่ ในหนังสือชั้นหลังมาก ซึ่งอยู่นอกสายพระไตรปิฎก แต่งเป็นภาษาบาลี ในลังกาทวีป เป็นตำนานพระ นลาจฺจาทู ชื่อว่า “ชาตวุส” เล่าเป็นเรื่องราวว่า เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ได้เสด็จไปลังกา ทวีป และหลังพุทธปรินิพพาน มีพระเถระนำพระนลาจฺจาทูไปตั้งบูชาที่พระคันธกุฎีในวัดสำคัญ ทั้งหลายแห่งชมพูทวีป รวมทั้งที่อิสสิปตนมฤคทายวันด้วย ก่อนจะนำไปประดิษฐานในลังกาทวีป แต่ “ชาตวุส” นั้น ยังไม่ปรากฏนามผู้แต่งและกาลเวลาที่แต่ง เรื่องราวที่เล่าก็ไม่มีหลักฐานที่จะอ้างอิง ได้) ในแง่หนึ่ง อาจจะถือว่าเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดเบญจวัคคีย์นั้น เป็นพรรษาแรกแห่ง พุทธกิจ ยังไม่มีพระพุทธานุญาตเรือนหรืออาคารเป็นที่พักอาศัย (ต่อมาอีก ๓ เดือนหลังจากเสด็จออก จากป่าอิสสิปตนะมาจนถึงเมืองราชคฤห์ เมื่อพระเจ้าพิมพิสารถวายเวฬุวัน จึงมีพระพุทธานุญาต

“อาราม” คือวัด แก่ภิกษุทั้งหลาย (วินย. ๔/๖๓/๗๑) และต่อจากนั้น ระหว่างประทับอยู่ที่เมืองราชคฤห์ เมื่อราชคฤห์เศรษฐีเลื่อมใส ขอสร้างที่อยู่อาศัยถวายแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงทรงอนุญาต “วิหาร” คือเรือนหรืออาคารที่อยู่อาศัย เป็นเสนาสนะอย่างหนึ่งใน ๕ อย่างสำหรับพระภิกษุ (วินย. ๗/๒๐๐/๘๖) แล้วต่อจากนี้ จึงมีเรื่องราวของอนาถบิณฑิกเศรษฐีที่สร้างวัดที่เดียวเต็มรูปแบบขึ้นเป็นแห่งแรก ซึ่งเป็นทั้งพระอารามและมีวิหารพร้อมคือวัดพระเชตวัน ที่เมืองสาวัตถี (วินย. ๗/๒๕๖/๑๑๑) ตามเหตุผลนี้ ก็อาจถือว่า เมื่อประทับที่อิสิปตนะ ครั้งนั้น ยังไม่มีวิหาร ที่จะเรียกว่าเป็นพระคันธกุฎี แต่ในแง่นี้ก็มิขัดแย้งได้ ดังที่กล่าวแล้วว่า ในที่สุดคัมภีร์ทั้งหลายได้ใช้คำว่า “คันธกุฎี” เพียงในความหมายรวมๆ คือไม่ว่าพระพุทธเจ้าประทับที่ไหน ถึงแม้ในพระไตรปิฎกจะไม่กล่าวถึงวิหาร ท่านก็เรียกเป็นพระคันธกุฎีทั้งนั้น เช่น เมื่อประทับที่ตำบลอรุเวลา ตอนตรัสรู้ใหม่ๆ (ปฐมภิกษุสมุทฺโธ) ในพระไตรปิฎกว่าประทับที่โคนม้อชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา (ที่นี้เกิดพระสูตรที่ตรัสก่อนเสด็จจาริกไปยังอิสิปตนะ รวมทั้งตรัสรู้ที่โคนต้นมุจลินท์ ๑ สูตรด้วย เป็นประมาณ ๑๕ สูตร เช่น (ส.ส. ๑๕/๔๑๙/๑๕๑)) อรรถกถาเล่าเรื่องตอนนี้ก็บอกว่า “เสด็จออกจากพระคันธกุฎีแล้วมาประทับนั่งที่นั่น” (ส.อ. ๑/๑๓๘/๑๖๒) ถ้าตีความหมายโดยนัยอย่างนี้ ก็สามารถกล่าวได้ว่า พระคันธกุฎีที่ประทับในคราวโปรดเบญจวัคคีย์ที่อิสิปตนะในพรรษาแรกของพระพุทธกิจด้วยเช่นกัน แต่บังเอิญว่าอรรถกถาไม่ได้กล่าวถึง ยิ่งกว่านั้น หลังจากเสด็จจาริกไปประกาศพระศาสนาในที่ต่างๆ แล้ว ต่อมาพระพุทธเจ้าก็ได้เสด็จย้อนมาประทับที่อิสิปตนะนี้อีกบ้าง ดังที่ในพระวินัยก็มีสิกขาบทซึ่งทรงบัญญัติที่อิสิปตนะนี้ ๓ ข้อ (วินย. ๕/๑๑/๑๙, ๑๕๒/๒๐๖) และในพระสูตร ก็มีสูตรที่ตรัสที่นี้ ไม่นับที่ตรัสแก่เบญจวัคคีย์อีกประมาณ ๘ สูตร (เช่น ม.อ. ๑๔/๖๙๘/๔๔๙; ส.ส. ๑๕/๔๒๔/๑๕๒; ส.ม. ๑๙/๑๖๒๕/๕๑๒; ไม่นับสูตรที่พระสาวก โดยเฉพาะพระสารีบุตรแสดงอีกหลายสูตร) นอกจากนี้ อรรถกถายังเล่าเรื่องที่นายนันทียะ คหบดีบุตร มีศรัทธาสร้างศาลาถวาย ณ มหาวิหารที่อิสิปตนะนี้อีกด้วย (ธ.อ. ๖/๑๕๖) แสดงว่าในคราวที่เสด็จมาประทับภายหลังนี้ ได้มีวัดเป็นมหาวิหารเกิดขึ้นที่อิสิปตนะ และเมื่อมีมหาวิหาร ก็ถือได้แน่นอนตามอรรถกถานี้ว่ามีพระคันธกุฎี^{๑๒๑}

สิ่งปลูกสร้างเสริม

สิ่งปลูกสร้างเสริมหรือเพิ่มเติมนอกเหนือไปจากกุฏิวิหารซึ่งใช้เป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์แล้ว อาจมีอาคารสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ ตามความจำเป็นหรือความประสงค์ของเจ้าภาพผู้สร้าง เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ภิกษุผู้อยู่อาศัย จากการสำรวจคร่าวๆ ในกรณีของอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างพระเชตวันมหาวิหารถวายภิกษุสงฆ์โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ท่านสร้างวิหารหลายหลังไว้ในพระเชตวัน นอกจากนี้ ได้สร้างบริเวณ สร้างซุ้มประตู สร้างศาลาหอนั่ง สร้างโรงไฟ สร้างกัปปิยะกุฏิ

^{๑๒๑} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, หน้า ๔๖-๔๙ [อ้างอิงตามในพระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ].

คือสถานที่เก็บอาหาร (เพราะไม่ต้องการให้ภิกษุเก็บของไว้เองและหุงต้มเอง) สร้างวัจกุฎี (ส้วม) สร้างสถานที่จंगกรม สร้างศาลาจंगกรม ขุดบ่อน้ำ สร้างศาลาบ่อน้ำ สร้างเรือนไฟ สร้างศาลาเรือนไฟ ขุดสระโบกขรณี และสร้างมณฑป (เรือนยอดที่มีรูปสี่เหลี่ยม)^{๑๒๒}

คัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก กล่าวว่า อนาคตปิณฑกเศรษฐิได้สร้างวิหารหลายหลังและสิ่งปลูกสร้างเพิ่มเติมดังกล่าวบนเนื้อที่ประมาณ ๘ ไร่ ด้วยทรัพย์จำนวน ๑๘ โกฎิ เฉพาะราคาเนื้อที่ ๘ ไร่ เศรษฐิซื้อเจ้าเขต โดยการเอาเหรียญทองคำมาปูพื้นจนเกือบเต็ม เหลือไว้เฉพาะตรงซุ้มประตูที่เจ้าเขตขอร่วมบริจาค โดยให้ติดชื่อของพระองค์ไว้ที่ซุ้มประตูทางเข้า มูลค่าเหรียญทองคำนั้นสุดจะประเมินได้ แต่การก่อสร้างอาคารต่างๆ ใช้จ่ายไปอีก ๑๘ โกฎิกหาบณะ บนเนื้อที่ ๘ ไร่^{๑๒๓} มาตรการวัดยุคนั้น ๑ ไร่เท่ากับ ๑ เส้น ๑๑ วา ๑ ศอก หรือเท่ากับ ๑๒๕ ศอก รวม ๘ ไร่ เท่ากับ ๑,๐๐๐ ศอก หรือ ๕๐๐ วา และเนื่องจากพระเชตะวันมีพื้นที่เป็นรูปสี่เหลี่ยม เพราะฉะนั้นจึงมีขนาดกว้างยาว ๕๐๐x๕๐๐ วา = ๒๕๐,๐๐๐ ตารางวา หรือ ๒,๕๐๐ ไร่ ประมาณการว่ามีเนื้อที่ขนาดพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม

คราวนี้ลองไปสำรวจดูการก่อสร้างปูพพารามของนางวิสาขามหาอุบาสิกา ตามอรรถกถาธรรมบทกล่าวว่า นางวิสาขาสั่งที่ดินสร้างปูพพาราม ๙ โกฎิ สร้างสิ่งปลูกสร้างในวิหาร ๙ โกฎิ ฌลองวิหารอีก ๙ โกฎิ รวม ๒๗ โกฎิ ในการสร้างวิหารครั้งนี้ พระมหาโมคคัลลานเถระเป็นผู้อำนวยการควบคุมการก่อสร้างทั้งหมด โดยมีภิกษุบริวารประมาณ ๕๐๐ รูปช่วยเหลือ ได้ทำการก่อสร้างปราสาท ๒ ชั้น ชั้นบนมี ๕๐๐ ห้อง ชั้นล่างมี ๕๐๐ ห้อง รวม ๑,๐๐๐ ห้อง เป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าภิกษุ เมื่อสร้างปราสาทใหญ่เสร็จแล้ว พระโมคคัลลานเถระคิดว่าปราสาทหลังเดียวย่อมไม่งาม จึงให้สร้างเรือนประธานอีก ๕๐๐ หลัง ปราสาทน้อย ๕๐๐ หลัง และศาลาราย ๕๐๐ หลัง แวดล้อมปราสาทนั้น ใช้เวลา ๙ เดือนบริบูรณ์ ในการก่อสร้างจนแล้วเสร็จ ในขณะเดียวกัน นางวิสาขาก็ได้จัดเสนาสนะต่างๆ ได้แก่ เตียง ตั้ง ฟูก และหมอน ไว้ประจำห้องต่างๆ อย่างเรียบร้อยบริบูรณ์ด้วย

ในช่วงดังกล่าว พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปที่อื่น เมื่อครบ ๙ เดือนก็เสด็จกลับมายังกรุงสาวัตถีอีก นางวิสาขาก็ให้สร้างยอดปราสาทบรรจุน้ำได้ ๖๐ หม้อ ด้วยทองคำสีสุกที่บุเป็นแท่ง เมื่อการทุกอย่างเสร็จแล้วจึงได้ทำการฉลองวิหารอย่างยิ่งใหญ่มโหฬาร ใช้จ่ายเงินถึง ๙ โกฎิดังกล่าวแล้ว^{๑๒๔}

สิ่งปลูกสร้างเสริมเพิ่มเติมขึ้นนี้ มีได้ตามความจำเป็นของประโยชน์ใช้สอย เช่นหม้อชิวโกมารภักกราบทุลเสนอให้พระพุทธเจ้าทรงอนุญาติที่จंगกรมและเรือนไฟ (ห้องอบความร้อน = สปา)

^{๑๒๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๗/๑๑๙.

^{๑๒๓} วิ.อ. (ไทย) ๓/๓๐๗/๔๐๙.

^{๑๒๔} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๓๘๔-๓๘๘.

เพื่อเป็นที่พักบริหารร่างกาย ช่วยรักษาสุขภาพของภิกษุทั้งหลายดังนี้ เป็นต้น^{๑๒๕} อนึ่ง ยังมีอาคารปลูกสร้างอีกหลังหนึ่งที่สำคัญมาก แม้จะไม่ได้ระบุไว้ในบรรดาสิ่งปลูกสร้างโดยตรง คือธรรมศาลาหรือโรงธรรม ได้แก่ที่แสดงธรรมของพระพุทธเจ้าหรือพระมหาสาวกในอาวาสนั้น ยกตัวอย่างเช่นพระพุทธเจ้า ในกัณฑ์วัตรช่วงบ่ายแก่ๆ จะเสด็จลงจากพระคันธกุฎีไปยังธรรมสภาเพื่อแสดงธรรมเสมอเข้าใจว่าเดิมทีนั้น เมื่อมีผู้ถวายสวนป่าเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข คงไม่มีสิ่งปลูกสร้างถาวรวัตถุอันใด อาจจะเพียงศาลาพักร้อนหรือพักผ่อน หรือกรณีพระเวฬุวันที่พระเจ้าพิมพิสารถวายแด่พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ สิ่งปลูกสร้างถ้าจะมีคงเฉพาะพลับพลาที่ประทับชั่วคราวเวลาเสด็จประพาสอุทยาน แม้หมอชิวโกมารักถวายสวนมะม่วงให้เป็นที่ประทับคงมีเพียงปริมพิธีที่สร้างแบบง่าย ๆ อย่างตอนนำเสด็จพระเจ้าอชาตศัตรูเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า จึงได้กราบทูลพระเจ้าอชาตศัตรูว่า พระพุทธเจ้าคือองค์ที่นึ่งพึงเสากลาง ผืนพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ซึ่งมีภิกษุสงฆ์นั่งล้อมอยู่ โรงธรรมหรือธรรมศาลาคงจะพัฒนาไปจากศาลาพักร้อนหรือพักผ่อนกลางสวนเหล่านี้ เมื่อมีวัดเกิดขึ้นเป็นการถาวรแล้ว จึงสร้างศาลาฟังธรรมขึ้นภายหลังการสร้างกุฏิวิหาร ซึ่งสถานที่เหล่านี้ยังเป็นที่ยอมรับเสด็จ รับรองแขกที่มาเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วย ไม่ได้รับรองที่พระคันธกุฎี นอกจากภิกษุบางรูปที่มีพระประสงค์จะให้เข้าเฝ้าเพื่อทรงสนทนาด้วย โดยเฉพาะภิกษุสามเณรผู้จรมาจากจตุรทิศ

เสนาสนภณท์

เครื่องใช้สอยประจำอาคารปลูกสร้าง

เมื่อนึกถึงวัดก็ให้นึกถึงบ้านที่บุคคลอยู่อาศัยประจำ หรือโรงแรมที่มีผู้คนมาอาศัยพักชั่วคราวหรือชั่วคราว คงไม่มีเฉพาะอาคารสถานที่เท่านั้น แต่ต้องมีเครื่องใช้ไม้สอยหรือเครื่องอำนวยความสะดวกอย่างอื่นด้วย หากตั้งเอาคำว่าเสนาสนะคือที่นอนและที่นั่งเป็นหลัก อย่างน้อยก็ต้องมีทั้งที่นอนและที่นั่ง หรือเครื่องใช้นอนและเครื่องใช้นั่ง รวมอยู่ด้วยภายในบ้านหรือโรงแรม สิ่งเหล่านี้อาจเรียกว่า “เสนาสนภณท์” คือสิ่งของประจำเสนาสนะ มีทั้งประเภทครุภณท์และลหุภณท์ จำแนกเป็น ๒ อย่างดังต่อไปนี้

ประเภทครุภณท์

ถ้าตรวจสอบดูในเสนาสนะชั้นธกะจะพบว่า มีครุภณท์ ๓ ชนิดที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุใช้ได้ ในกุฏิวิหารคือ เตียง ตั่ง และม้านั่ง เป็นต้น มูลเหตุที่พระพุทธเจ้าจะทรงอนุญาตให้ภิกษุใช้สิ่งของเหล่านี้มีว่า

^{๑๒๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๖๐/๓๓-๓๗.

เรื่องเครื่องลาดตั้งไม้เตียงถักสาน

สมัยนั้น ภิกษุนอนบนพื้นดิน เนื้อตัวบ้าง จีวรบ้าง เปื้อนฝุ่น ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้หญ้ารองนั่ง”

หญ้าที่รองถูกหนุบ้าง ปลวกบ้างกัด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูล พระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตตั้งไม้”

เมื่อนอนบนตั่งนั้น เนื้อตัวเจ็บ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเตียงถักหรือเตียงสาน”^{๑๒๖}

ทรงอนุญาตเตียงและตั้งเป็นต้น

เรื่องเตียงและตั้ง

สมัยนั้น เตียงมีแม่แคร่สอดเข้าไปในเท้าที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเตียงชนิดมีแม่แคร่สอดเข้าไปในเท้า”

ตั้งมีแม่แคร่สอดเข้าไปในเท้าที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าเกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตตั้งมีแม่แคร่สอดเข้าไปในเท้า”

สมัยนั้น เตียงมีแม่แคร่ติดกับเท้า ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเตียงชนิดมีแม่แคร่ติดกับเท้า”

ตั้งชนิดมีแม่แคร่ติดกับเท้าที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าเกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตตั้งชนิดมีแม่แคร่ติดกับเท้า”

สมัยนั้น เตียงมีเท้าดั่งกำมปู ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าเกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลาย จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเตียงชนิดมีเท้าดั่งกำมปู”

^{๑๒๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๖/๙๔.

ตั้งมีเท้าดั่งกำมปูที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าเกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูล
พระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตตั้งชนิดมีเท้าดั่งกำมปู”

สมัยนั้น เตียงมีเท้าจืดแม่แคร่ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลาย จึงนำเรื่อง
นี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเตียงชนิดมีเท้าจืดแม่แคร่”

ตั้งมีเท้าจืดแม่แคร่ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบ
ทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตตั้งชนิดมีเท้าจืดแม่แคร่”

เรื่องม้านั่งชนิดต่าง ๆ

สมัยนั้น ม้านั่งสี่เหลี่ยม เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มี
พระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตม้านั่งสี่เหลี่ยม”

ม้านั่งสี่เหลี่ยมสูง เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้
ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตม้านั่งสี่เหลี่ยมสูง”

ม้านั่งสี่เหลี่ยมสูงมีพนัก ๓ ด้าน เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูล
พระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตม้านั่งสี่เหลี่ยมสูงมีพนัก ๓ ด้าน”

ม้านั่งสี่เหลี่ยมมีพนัก ๓ ด้านชนิดสูง เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูล
พระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตม้านั่งสี่เหลี่ยมมีพนัก ๓ ด้านชนิดสูง”

ตั้งหวาย เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค ให้ทรง
ทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตตั้งหวาย”

ตั้งหุ้มด้วยผ้า เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรง
ทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตตั้งหุ้มด้วยผ้า”

ตั้งขาทราย เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรง
ทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตตั้งขาทราย”

ตั้งก้านมะขามป้อม เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตตั้งก้านมะขามป้อม”

แผ่นกระดาน เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตแผ่นกระดาน”

เก้าอี้เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเก้าอี้”

ตั้งฟาง เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตตั้งฟาง”

เรื่องห้ามนอนบนเตียงสูง

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์นอนบนเตียงสูง คนทั้งหลายเดินเที่ยวชมวิหารเห็นจึงตำหนิ ประณาม โพนทนาว่า “เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคมาม”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงนอนบนเตียงสูง รูปใดนอน ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องไม้หนุนเท้าเตียง

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งนอนบนเตียงต่ำ ถูกงูกัด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้หนุนเท้าเตียง”

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้ไม้หนุนเท้าเตียงสูงสลักติดกับไม้หนุนเท้าเตียง คนทั้งหลายเดินเที่ยวชมวิหารเห็นจึงตำหนิ ประณาม โพนทนาว่า “เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคมาม”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุไม่พึงใช้ไม้หนุนเท้าเตียงสูง รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้หนุนเท้าเตียงสูง ๘ นิ้วเป็นอย่างมาก”

เรื่องด้าย

สมัยนั้น ด้ายเกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ด้ายถักเตียง”

ตัวแม่แครงเปลืองด้ายมาก พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เจาะตัวแม่แครงแล้วถักเป็นตาหมากรุก”

ท่อนผ้าผืนเล็ก ๆ เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทำเป็นผ้าปูพื้น”

ทรงอนุญาตเครื่องใช้อย่างคฤหัสถ์

สมัยนั้น คนทั้งหลายตกแต่งที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ไว้ที่โรงอาหารในละแวกบ้าน คือ

๑. เตี้ยงมีเท้าสูงเกินขนาด	๒. เตี้ยงมีเท้าเป็นรูปสัตว์ร้าย
๓. พรหมชนสัตว์	๔. เครื่องลาดขนแกะลายวิจิตร
๕. เครื่องลาดขนแกะมีสีขาว	๖. เครื่องลาดมีรูปดอกไม้
๗. เครื่องลาดยัดนุ่น	๘. เครื่องลาดขนแกะวิจิตรด้วยรูปสัตว์ร้าย เช่นราชสีห์และเสือ
๙. เครื่องลาดขนแกะมีขน ๒ ด้าน	๑๐. เครื่องลาดขนแกะมีขนด้านเดียว
๑๑. เครื่องลาดปักด้วยไหมประดับรัตนะ	๑๒. เครื่องลาดผ้าไหมประดับรัตนะ
๑๓. เครื่องลาดขนแกะขนาดใหญ่	๑๔. เครื่องลาดบนหลังช้างที่นางพื่อน ๑๖ คน ร่ายรำ
๑๕. เครื่องลาดบนหลังม้า	๑๖. เครื่องลาดในรถ
๑๗. เครื่องลาดทำด้วยหนังเสือ	๑๘. เครื่องลาดหนังชมด
๑๙. เครื่องลาดมีเพดาน	๒๐. เครื่องลาดมีหมอน ๒ ข้าง ^{๑๒๗}

ภิกษุทั้งหลายยำเกรงอยู่จึงไม่ยอมนั่ง ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเครื่องใช้อย่างคฤหัสถ์ ยกเว้นเครื่องลาด ๓ ชนิด คือ ม้านั่งสี่เหลี่ยม เตี้ยงใหญ่ เครื่องลาดยัดนุ่น นอกนั้นนั่งได้ แต่ไม่อนุญาตให้นอน”

สมัยนั้น คนทั้งหลายตกแต่งเตียงบ้าง ตั่งบ้างยัดนุ่นไว้ที่โรงอาหารในละแวกบ้าน พวกภิกษุยำเกรงอยู่จึงไม่ยอมนั่ง

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

^{๑๒๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๔/๒๗; ที.สี. (ไทย) ๙/๑๕/๖.

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้นั่งบนเครื่องใช้อย่างคฤหัสถ์ได้ แต่ไม่อนุญาตให้นอน”^{๑๒๘}

ครั้นในกาลต่อมา เมื่อสมเด็จพระอัยยิกาของพระเจ้าปเสนทิโกศลทิวงคต เพราะการทิวงคตนั้น เครื่องอภัยปิยภันท์จำนวนมากจึงเกิดขึ้นแก่สงฆ์ คือ

๑. เติงมีเท้าสูงเกินขนาด	๒. เติงมีเท้าเป็นรูปสัตว์ร้าย
๓. พรหมขนสัตว์	๔. เครื่องลาดขนแกะลายวิจิตร
๕. เครื่องลาดขนแกะมีสีขาว	๖. เครื่องลาดมีรูปดอกไม้
๗. เครื่องลาดยัดนุ่น	๘. เครื่องลาดขนแกะวิจิตรด้วยรูปสัตว์ร้าย เช่น ราชสีห์และเสือ
๙. เครื่องลาดขนแกะมีขน ๒ ด้าน	๑๐. เครื่องลาดขนแกะมีขนด้านเดียว
๑๑. เครื่องลาดปักด้วยไหมประดับรัตนะ	๑๒. เครื่องลาดผ้าไหมประดับรัตนะ
๑๓. เครื่องลาดขนแกะขนาดใหญ่	๑๔. เครื่องลาดบนหลังช้างที่นางพื่อน ๑๖ คน ร่ายรำ
๑๕. เครื่องลาดบนหลังม้า	๑๖. เครื่องลาดในรถ
๑๗. เครื่องลาดทำด้วยหนังเสือ	๑๘. เครื่องลาดหนังขมด
๑๙. เครื่องลาดมีเพดาน	๒๐. เครื่องลาดมีหมอน ๒ ข้าง

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ตัดเท้าเก้ออันนอนแล้ว ใช้สอยได้ ให้ทำลายรูปสัตว์ร้ายเตี้ยใหญ่แล้วใช้สอยได้ ให้รื้อฟูกที่ยัดนุ่นทำเป็นหมอน แล้วใช้สอยได้ นอกจากนี้ให้ทำเป็นเครื่องลาดพื้น”^{๑๒๙}

ประเภทลหุภันท์

เสนาสนะภันท์ เครื่องใช้สอยประจำกุฏิวิหารที่อยู่ของภิกษุสงฆ์ นอกจากเตียง ตั่ง โต๊ะ เก้าอี้ เป็นต้น ซึ่งเป็นครุภันท์แล้ว ยังมีเครื่องลาดปูพื้น ปูนั่ง ปูนอน และหมอน เป็นต้น ซึ่งเป็นส่วนของลหุภันท์ ตามที่มีพระพุทธาอนุญาตให้ภิกษุใช้สอยได้ มีดังนี้

^{๑๒๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๔/๑๒๘-๑๒๙.

^{๑๒๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๒๐/๑๔๐-๑๔๑.

ทรงอนุญาตผ้าปูพื้น

สมัยหนึ่ง ท่อนผ้าผืนเล็กๆ เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ มีรับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทำเป็นผ้าปูพื้น”^{๑๓๐}

ทรงอนุญาตหมอน

สมัยหนึ่ง ปยุ่นุ่นเกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สานุ่นแล้วทำเป็นหมอน ปยุ่นุ่นมี ๓ ชนิด คือ นุ่นจากต้นไม้ นุ่นจากเถาวัลย์ นุ่นจากหญ้า”

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้หมอนยาวขนาดกึ่งกาย (ยาวครึ่งลำตัวคน) คนทั้งหลายเดินเที่ยวชมวิหารเห็น จึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “เหมือนคฤหัสถ์บุรีโภคคาม”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้หมอนยาวขนาดกึ่งกาย รูปใดใช้ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทำหมอนพอเหมาะกับศีรษะ”

ทรงอนุญาตฟูก ๕ ชนิด

สมัยนั้น มีมหรสพบนยอดเขาในกรุงราชคฤห์ คนทั้งหลายจัดฟูก ๕ ชนิดไว้ สำหรับมหาอมาตย์ คือ ฟูกขนสัตว์ ฟูกผ้า ฟูกเปลือกไม้ ฟูกหญ้า ฟูกใบไม้ ครั้นมหรสพเลิกแล้ว เขาได้ถอดเอาปลอกฟูกไป ภิกษุทั้งหลายเห็นขนสัตว์ ท่อนผ้า เปลือกไม้ หญ้าและใบไม้เป็นจำนวนมาก ที่เขาทิ้งไว้ในที่เล่นมหรสพ

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตฟูก ๕ ชนิด คือ ฟูก ขนสัตว์ ฟูกผ้า ฟูกเปลือกไม้ ฟูกหญ้า ฟูกใบไม้”

สมัยนั้น ท่อนผ้าสำหรับใช้สอยประจำเสนาสนะเกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้หุ้มฟูก”

เรื่องเตียงหุ้มด้วยฟูก

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายปูฟูกเตียงลงบนตั่ง ปูฟูกตั่งลงบนเตียง ฟูกขาด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเตียงหุ้มด้วยฟูก ตั่งหุ้มด้วยฟูก”

^{๑๓๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๔๗/๔๘.

ภิกษุปูลงไม่ได้ใช้ผ้ารองข้างล่าง พุกย่อยลงข้างล่าง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ผ้ารองปูพื้นแล้วหุ้มพุก”

โจรเลิกผ้าหุ้มพุกลักเอาไป ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้เชียนแต้ม”

โจรก็ยังลักเอาไปอีก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทำตำหนิไว้”

ถึงอย่างนั้นก็ยังลักเอาไปอีก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทำตำหนิด้วยนิ้วมือไว้”^{๑๓๑}

เรื่องผ้าห่ม

เรื่องผ้าห่มสงเคราะห์เข้าในเรื่องจีวร คือผ้าชนิดไหนใช้ได้หรือใช้ไม่ได้ ในกรณีของจีวร พระพุทธเจ้ารับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตจีวร ๖ ชนิด คือ

๑. โขมะ (ผ้าเปลือกไม้)	๒. กัปปาสิกะ (ผ้าฝ้าย)
๓. โกเสยยะ (ผ้าไหม)	๔. กัมพล (ผ้าขนสัตว์)
๕. สาณะ (ผ้าป่าน)	๖. ภังคะ (ผ้าที่ทำด้วยของผสมกัน) ^{๑๓๒}

กรณีที่มีปัญหาคือผ้ากัมพลหรือผ้าขนสัตว์ (ยกเว้นผมและขนของมนุษย์) เมื่อพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้ผ้าห่มขนสัตว์ให้ด้านที่มีขนอยู่ด้านนอก คนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทนา ว่าใช้ผ้าห่มขนสัตว์เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคมกาม เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงรับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้ผ้าห่มขนสัตว์ให้ด้านที่มีขนอยู่ด้านนอก รูปใดใช้ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๑๓๓}

(๔) ความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการเสนาสนะ

หากจะเปรียบวัดขนาดใหญ่ เช่นพระเชตุวันมหาวิหาร ซึ่งมีพระพุทธเจ้าประทับอยู่นานรวมถึง ๑๙ พรรษา มีเนื้อที่ขนาดกว้างยาว ๕๐๐x๕๐๐ วา คิดเป็นจำนวนไร่ถึง ๒,๕๐๐ ไร่ มีเสนาสนะสิ่งปลูกสร้างเรียกได้ว่าเต็มพื้นที่ เพราะมีภิกษุสงฆ์จำพรรษาอยู่จำนวนหมื่นรูป และมีสำนักภิกษุณีสงฆ์อยู่ในบริเวณวัดนี้ด้วย โดยมีการล้อมรั้วเป็นกำแพงเป็นที่อยู่เอกเทศ มีพระคันธกุฎีเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า มีภิกษุระดับพระอัครสาวกและพระมหาสาวกจำพรรษาอยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก ในขณะที่เดียวกันก็มีอาคันตุกะภิกษุผู้จะต้องเดินทางเข้ามาเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อกราบทูลรายงานข้อปฏิบัติ เป็นกลุ่มเล็กกลุ่มใหญ่ในแต่ละวันนับจำนวนไม่น้อย อีกทั้งที่ภิกษุผู้อยู่ประจำหรือแม้แต่

^{๑๓๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๗/๙๙-๑๐๐.

^{๑๓๒} วิ.จ. (ไทย) ๕/๓๓๙/๒๐๐.

^{๑๓๓} วิ.จ. (ไทย) ๕/๓๓๒/๒๔๘.

ภิกษุอาคันตุกะผู้มาพักอาศัยอยู่ชั่วคราวช่วยยามจะต้องเดินทางกลับ ถือเป็นคัมภีร์ภิกษุคือผู้จะต้องเดินทางออกไปจากพระอาราม แต่ละวันมีจำนวนไม่น้อยเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องมีการบริหารจัดการเรื่องแจกแจงเสนาสนะอย่างรัดกุมที่สุด ทั้งต้องคอยดูแลรักษาเสนาสนะต่างๆ อยู่เสมอด้วย ผู้จัดการเสนาสนะต้องเป็นผู้มีความรู้ ฉลาด และสามารถจัดแจงอย่างดีที่สุด ซึ่งในประเด็นนี้จะได้ยกมากกว่าใน ๓ ประเด็น คือผู้จัดการเสนาสนะ ๑ หลักการแจกแจงเสนาสนะ ๑ และการดูแลรักษาเสนาสนะ ๑ ดังต่อไปนี้

ผู้จัดแจงเสนาสนะ

เจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์คือภิกษุผู้ได้รับสมมติคือแต่งตั้งจากสงฆ์ (ด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา) ให้ทำหน้าที่ต่างๆ เกี่ยวกับการของส่วนรวมในวัด ตามพระวินัยแบ่งไว้เป็น ๕ ประเภท คือ (๑) เจ้าอธิการแห่งจีวร (๒) เจ้าอธิการแห่งอาหาร (๓) เจ้าอธิการแห่งเสนาสนะ (๔) เจ้าอธิการแห่งอาราม และ (๕) เจ้าอธิการแห่งคลัง เฉพาะข้อ (๓) เจ้าอธิการแห่งเสนาสนะ คือภิกษุที่สงฆ์สมมติ คือแต่งตั้งให้เป็นเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับเสนาสนะ แยกเป็น ๒ คือ ผู้แจกเสนาสนะให้ภิกษุถือ (เสนาสนะคาหาปกะ) และผู้จัดตั้งเสนาสนะ (เสนาสนะปัญญาปกะ)^{๑๓๔}

ในสมัยพุทธกาล พระมหาสาวกองค์หนึ่งในบรรดาอสีติมหาสาวก ผู้ได้รับตำแหน่งเสนาสนะปัญญาปกะ คือพระทัฬหฬลบุตร ท่านเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามัลลราช เมื่อพระชนม์ ๗ พรรษา มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้บรรพชาเป็นสามเณร เวลาปลงผม พอมีดโกนตัดกลุ่มผมครั้งที่ ๑ ได้บรรลุโสตาปัตติผล ครั้งที่ ๒ ได้บรรลุสุกาทาคามีผล ครั้งที่ ๓ ได้บรรลุอนุคามิผล พอปลงผมเสร็จก็ได้บรรลุอรหัตตผล ท่านสมเป็นเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ในตำแหน่งเสนาสนะปัญญาปกะ (ผู้ดูแลจัดสถานที่พักอาศัยของภิกษุสงฆ์) และภัตตทุเทศก์ (คือดูแลเรื่องอาหารการขบฉัน) ด้วยได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในบรรดาเสนาสนปัญญาปกะ^{๑๓๕}

ดังกล่าวแล้วว่า คำว่า “ภิกษุผู้ได้รับสมมติ” หมายถึง “ภิกษุผู้ได้รับแต่งตั้งจากสงฆ์ให้ทำการสงฆ์ในหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง” ด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา อย่างกรณีแต่งตั้งภิกษุให้จัดแจงเสนาสนะ เรียกว่า “เสนาสนคาหาปกสมมติ” ว่าด้วยการแต่งตั้งภิกษุเป็นเจ้าหน้าที่จัดแจงเสนาสนะ คือเป็นเจ้าอธิการแห่งเสนาสนะ มีกล่าวไว้ในคัมภีร์จุฬวรรค ดังนี้

^{๑๓๔} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, หน้า ๘๑.

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑.

เสนาสนคาหาปกสมมติ

ว่าด้วยการแต่งตั้งภิกษุเป็นเจ้าหน้าที่จัดแจงเสนาสนะ

ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากันดังนี้ว่า “ใครจะพึงจัดแจงให้ภิกษุถือเสนาสนะ” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้แต่งตั้งภิกษุผู้มีคุณสมบัติ ๕ อย่าง เป็นเจ้าหน้าที่จัดแจงให้ถือเสนาสนะ คือ

๑. ไม่ล่าเอียงเพราะชอบ
๒. ไม่ล่าเอียงเพราะชัง
๓. ไม่ล่าเอียงเพราะหลง
๔. ไม่ล่าเอียงเพราะกลัว
๕. รู้จักเสนาสนะที่ให้ภิกษุถือและเสนาสนะที่ยังมิได้ให้ภิกษุถือ

วิธีแต่งตั้งและกรรมวาจา

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์พึงแต่งตั้งอย่างนี้ ในเบื้องต้นพึงขอร้องภิกษุ ภิกษุผู้ฉลาด สามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยอุตติหุติกรรมวาจาว่า

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วสงฆ์พึงแต่งตั้งภิกษุชื่อนี้ เป็นเจ้าหน้าที่จัดแจงให้ถือเสนาสนะ นี้เป็นอุตติ

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สงฆ์แต่งตั้งภิกษุชื่อนี้เป็นเจ้าหน้าที่จัดแจงให้ถือเสนาสนะ ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการแต่งตั้งภิกษุชื่อนี้เป็นเจ้าหน้าที่จัดแจงให้ถือเสนาสนะ ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ฟังนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

ภิกษุชื่อนี้สงฆ์แต่งตั้งเป็นเจ้าหน้าที่จัดแจงให้ถือเสนาสนะแล้ว สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้น จึงนิ่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมติอย่างนี้

เรื่องวิธีการให้ถือเสนาสนะเป็นต้น

ครั้งนั้น ภิกษุเจ้าหน้าที่จัดแจงให้ถือเสนาสนะทั้งหลายปรึกษากันดังนี้ว่า “พวกเราจะให้ภิกษุถือเสนาสนะอย่างไรหนอ”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้นับภิกษุทั้งหลายก่อน ครั้นนับภิกษุทั้งหลายแล้วจึงนับที่นอน แล้วจึงให้ถือตามจำนวนที่นอน”

เมื่อภิกษุเจ้าหน้าที่ทั้งหลายให้ถือตามจำนวนที่นอน ที่นอนเหลือมาก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถือตามจำนวนวิหาร”

เมื่อภิกษุเจ้าหน้าที่ทั้งหลายให้ถือตามจำนวนวิหาร วิหารก็ยิ่งเหลือมาก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถือตามจำนวนบริเวณ”

เมื่อภิกษุเจ้าหน้าที่ทั้งหลายให้ถือตามจำนวนบริเวณ บริเวณก็ยังเหลือมาก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เพิ่มให้อีก เมื่อภิกษุรับส่วนเพิ่มไปแล้ว ภิกษุอื่นมา เมื่อไม่ปรารถนา (จะให้) ก็ไม่ต้องให้”

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายให้ภิกษุผู้อยู่นอกสีมาถือเสนาสนะ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงให้ภิกษุที่อยู่นอกสีมาถือเสนาสนะ รูปใดให้ถือ ต้องอาบัติทุกกฏ”

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายถือเสนาสนะแล้วหวังไว้ตลอดเวลา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงถือเสนาสนะแล้วหวังไว้ตลอดเวลา รูปใดหวังไว้ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้หวังไว้ได้ตลอด ๓ เดือนฤดูฝน แต่จะหวังไว้ตลอดฤดูกาลไม่ได้”

เรื่องให้ถือเสนาสนะ ๓ อย่าง

ต่อมา ภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากันดังนี้ว่า “การให้ถือเสนาสนะมีกี่อย่าง” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย การให้ถือเสนาสนะมี ๓ อย่าง คือ

๑. ให้ถือในวันเข้าพรรษาต้น
๒. ให้ถือในวันเข้าพรรษาหลัง
๓. ให้ถือในช่วงพ้นจากระยะนั้น

เสนาสนะที่จะให้ถือในวันเข้าพรรษาต้น พึงให้ถือในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ เสนาสนะที่จะให้ถือในวันเข้าพรรษาหลัง พึงให้ถือในเดือน ๘ ล่วงไป ๑ เดือน (เดือน ๙) เสนาสนะที่จะให้ถือในช่วงพ้นจากระยะนั้น พึงให้ถือในวันถัดจากวันปวารณา คือ วันแรม ๑ ค่ำ เพื่อยุ่จำพรรษาต่อไป ภิกษุทั้งหลาย การให้ถือเสนาสนะมี ๓ อย่างนี้”^{๑๓๖}

แม้การแต่งตั้งพระภิกษุเทศก์ คือผู้แจกภัต และการแต่งตั้งภิกษุเสนาสนบัญญัติปกะ ก็เช่นเดียวกัน ต้องมีมติสงฆ์สำเร็จด้วยหุติยกรรมวาจา^{๑๓๗} ซึ่งทั้ง ๓ ตำแหน่ง คือเสนาสนคาหาปกะ, เสนาสนบัญญัติปกะ, และภิกษุเทศก์ ตกเป็นหน้าที่ของพระภิกษุผู้มีมลบุตร^{๑๓๘}

^{๑๓๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๗-๓๑๘/๑๓๕-๑๓๗.

^{๑๓๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๒๖-๓๒๗/๑๕๕-๑๕๖.

^{๑๓๘} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๑๔/๒๘.

หลักการแจกแจงเสนาสนะ

หลักการแจกแจงเสนาสนะ ทำไมจึงใช้คำว่า “แจกแจง” เพราะหลักการมีว่า “ต้องแจก” ก่อน “แจก” คือพิจารณาจำแนกให้ละเอียดว่าภิกษุระดับไหนควรได้รับเสนาสนะเช่นไร เพราะเสนาสนะมีหลายระดับ คือชั้นเลิศ ชั้นปานกลาง และชั้นธรรมดา แม้ภิกษุก็มีหลายระดับ คือชั้นนวกะ (ผู้บวชใหม่ ระหว่าง ๑-๔ พรรษา) มัชฌิมะ (ผู้บวชระหว่าง ๕-๙ พรรษา) และชั้นเถระ (ผู้บวชตั้งแต่ ๑๐ พรรษาขึ้นไป) และภิกษุเหล่านั้นก็มีทั้งปุถุชนและพระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไปจนถึงชั้นพระอรหันต์ และยังอยู่ในพระอสีติมหาสาวกผู้ได้รับแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะคือผู้เป็นเลิศกว่าผู้อื่นในด้านใดด้านหนึ่งด้วย นี่คือหลักของการ “แจก” ส่วนหลักของการ “แจก” คือแจกไปตามฐานานุกรมของภิกษุแต่ละรูปนั้น เรื่องเกิดขึ้นก่อนการสมมติภิกษุอยู่เป็นเสนาสนะหาปกะ และเสนาสนะปัญญาปกะ ภิกษุหลายรูปถือเสนาสนะตามใจชอบ หรือกีดกันเสนาสนะไม่ยอมให้ผู้อื่นเข้าอยู่ ยังมีเรื่องเกิดขึ้นดังนี้

อัคคาสนาทิอนุชานนะ

ว่าด้วยทรงอนุญาตอาสนะเลิศเป็นต้น

เรื่องความเคารพ

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงเวสาลีตามพระอชยาศัย แล้วเสด็จจาริกไปยังกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พวกภิกษุอันเตวาสิกของพวกภิกษุฉัพคศิย ล่วงหน้าไปก่อนพระสงฆ์ที่มีพระพุทธานุญาตเป็นประธาน จับจองวิหาร จับจองที่นอนโดยกล่าวว่า “ที่นี่เป็นของพระอุปัชฌาย์ทั้งหลายของพวกเรา ที่นี่เป็นของพระอาจารย์ทั้งหลายของพวกเรา ที่นี่เป็นของพวกเรา”

ต่อมา ท่านพระสารีบุตรไปภายหลังพระสงฆ์ที่มีพระพุทธานุญาตเป็นประธาน เมื่อวิหารถูกจับจองแล้ว เมื่อที่นอนถูกจับจองแล้ว เมื่อไม่ได้ที่นอน จึงนั่ง ณ ควางไม้ต้นหนึ่ง

ครั้นเวลาใกล้รุ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นทรงพระภาสะ แม้ท่านพระสารีบุตรก็ได้กระแอมรับ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ใครอยู่ที่นั่น”

ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า “ข้าพระพุทธเจ้า สารีบุตร พระพุทธานุญาต”

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “สารีบุตร ทำไมเธอจึงมานั่งที่นี่เล่า”

ท่านพระสารีบุตรได้กราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ

เรื่องผู้ควรได้อาสนะเลิศเป็นต้น

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่าพวกภิกษุอันเตวาสิกของพวกภิกษุฉัพคศิยไปก่อนภิกษุสงฆ์

แล้วจับจองวิหาร จับจองที่นอนโดยกล่าวว่า “ที่นี่เป็นของพระอุปัชฌาย์ทั้งหลายของพวกเรา ที่นี่เป็นของพระอาจารย์ทั้งหลายของพวกเรา ที่นี่เป็นของพวกเรา จริงหรือ”

ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำหนิว่า “ภิกษุทั้งหลาย โฉนโหมฆบุรุษทั้งหลายจึงไปก่อนภิกษุสงฆ์ แล้วจับจองวิหาร จับจองที่นอนโดยกล่าวว่า “ที่นี่เป็นของพระอุปัชฌาย์ทั้งหลายของพวกเรา ที่นี่เป็นของพระอาจารย์ทั้งหลายของพวกเรา ที่นี่เป็นของพวกเราเล่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” ครั้นทรงดำหนิแล้ว ฯลฯ ทรงแสดงธรรมมีกถาแล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ใครควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ ปิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้บวชจากตระกูลกษัตริย์ ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ ปิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้บวชจากตระกูลพราหมณ์ ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ ปิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้บวชจากตระกูลคหบดี ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ ปิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้ทรงสุดต้นตะ ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ ปิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้ทรงพระวินัย ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ ปิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้เป็นธรรมกถึก ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ ปิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้ได้ปฐมฌาน ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ ปิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้ได้ทุติยฌาน ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ ปิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้ได้ตติยฌาน ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ ปิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้ได้จตุตถฌาน ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ ปิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้เป็นพระโสดาบัน ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ ปิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้เป็นพระสกทาคามี ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้เป็นพระอนาคามี ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้ได้วิชชา ๓ ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ”

ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้ได้อภิญญา ๖ ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ”

เรื่องสัตว์ ๓ สหาย

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ในแถบเชิงเขาหิมพานต์ มีต้นไทรใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง สัตว์ ๓ สหาย คือ นกกระทา ลิง และช้างพลายอาศัยต้นไทรนั้นอยู่ สัตว์ ๓ สหายนั้นอยู่อย่างไม่เคารพ ไม่ยำเกรงกันและกัน มีการดำเนินชีวิตไม่เหมือนกัน

ภิกษุทั้งหลาย ต่อมา สัตว์ ๓ สหายปรึกษากันว่า “นี่พวกเรา ทำอย่างไรจึงจะรู้ได้ว่า “ในพวกเรา ๓ สหาย ผู้ใดคือผู้สูงวัยกว่ากัน จะได้สักการะ เคารพ นับถือ บูชา และเชื่อฟังผู้นั้น”

ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น นกกระทาและลิงถามช้างพลายว่า “เพื่อนเอ๋ย ท่านจำเรื่องราวเก่า ๆ อะไรได้บ้างเล่า” ช้างตอบว่า “เมื่อเรายังเล็ก เราเคยเดินคร่อมต้นไทรต้นนี้ ยอดไทรพอระตังของเรา เราจำเรื่องเก่านี้ได้”

ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น นกกระทาและช้างพลายถามลิงว่า “เพื่อนจำเรื่องราวเก่า ๆ อะไรได้บ้าง”

ลิงตอบว่า “เมื่อเรายังเล็ก เราเคยนั่งบนพื้นดินเคียงกนียอดไทรต้นนี้ เราจำเรื่องเก่านี้ได้”

ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ลิงและช้างพลายถามนกกระทาว่า “เพื่อนจำเรื่องราวเก่า ๆ อะไรได้บ้าง”

นกกระทาตอบว่า “เพื่อนทั้งหลาย ที่โน้นมีต้นไทรใหญ่ เรากินผลของต้นไทรนั้นแล้วถ่ายมูลไว้ที่นี้ ไทรต้นนี้เกิดจากผลของต้นไทรนั้น ดังนั้นเราจึงเป็นผู้ใหญ่โดยชาติกำเนิด”

ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ลิงกับช้างพลายได้กล่าวกับนกกระทาดังนี้ว่า “เพื่อน บรรดาเราทั้งหลาย ท่านคือผู้ใหญ่กว่าโดยชาติกำเนิด เราทั้ง ๒ จะสักการะ เคารพ นับถือ บูชา และเชื่อฟังท่าน”

ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น นกกระทาได้ให้ลิงกับช่างสมาทานศีล ๕ ทั้งตนเอง ก็รักษาศีล ๕ สหายทั้ง ๓ นั้นต่างเคารพยำเกรง ดำเนินชีวิตอยู่อย่างเสมอภาคกัน หลังจากสิ้นชีวิตได้ไปเกิดใน สุตติโลกสวรรค์ ภิกษุทั้งหลาย ข้อปฏิบัตินี้ เรียกว่า ติตตริยพรหมจรรย์

นรชนเหล่าใดฉลาดในธรรม

ประพุดอ่อนน้อมถ่อมตนต่อบุคคลผู้เจริญทั้งหลาย

นรชนเหล่านั้นเป็นผู้ได้รับการสรรเสริญในปัจจุบัน

และมีสุคติภพในเบื้องหน้า^{๑๓๙}

ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ดิรัจฉานพวกนั้นยังมีความเคารพยำเกรง ดำเนินชีวิตอยู่อย่างเสมอภาค กัน ภิกษุทั้งหลาย การที่พวกเธอเป็นผู้บวชแล้วในธรรมวินัยที่เรากล่าวดีแล้ว มีความเคารพ มีความยำเกรงกันและกัน ดำเนินชีวิตอยู่อย่างเสมอภาคกัน จะพึงงดงามในธรรมวินัยนี้

ภิกษุทั้งหลาย การทำเช่นนั้นมิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่ แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” ครั้นทรงตำหนิแล้ว ฯลฯ ทรงแสดงธรรมมีกถา รับสั่งกับภิกษุ ทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการกราบไหว้ การลูกรับอัญชลีกรรม สามิจักรกรรม อาสนะ อันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศตามลำดับพรราชา อนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงกีดกัน เสนาสนะของสงฆ์ตามลำดับพรราชา รูปใดก็ดกกัน ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๑๔๐}

การดูแลรักษาเสนาสนะ

เสนาสนะไม่ว่าจะเป็นสิ่งปลูกสร้างเพื่อภิกษุได้อยู่อาศัยโดยผาสุกก็ดี เสนาสนภณฑ์ ทั้งครุภณฑ์และลหุภณฑ์ก็ดี เป็นสิ่งที่ผู้อยู่อาศัยหรือผู้จรมาเพื่อขออยู่อาศัยจะพึงตรวจตราดูแลรักษา ซึ่งเป็นวัตรปฏิบัติของภิกษุหรือภิกษุณี หรือแม้แต่บุคคลอื่น ๆ มีสามเณร สามเณรี และสิกขมานา เป็นต้น ก็ต้องช่วยกันดูแลรักษา ซึ่งเรียกว่า “เสนาสนวัตร” คือข้อปฏิบัติในเสนาสนะ ปราภฏในคัมภีร์ จุลวรรค แห่งพระวินัยปิฎก ดังนี้

เสนาสนวัตตกถา

ว่าด้วยวัตรปฏิบัติในเสนาสนะ

สมัยนั้น ภิกษุหลายรูปทำจีวรอยู่ที่กลางแจ้ง พวกภิกษุฉัพพัคคีย์เคาะเสนาสนะบนที่สูง เหนือลม ฝุ่นธุลีฟุ้งกลบภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้มักน้อยตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนพวก ภิกษุฉัพพัคคีย์จึงเคาะเสนาสนะบนที่สูงเหนือลมเล่า ภิกษุทั้งหลายถูกฝุ่นธุลีฟุ้งกลบ”

ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

^{๑๓๙} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๗/๑๖.

^{๑๔๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๑๐-๒๑๑/๑๒๑-๑๒๖.

พระผู้มีพระภาคทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่าพวกภิกษุฉัพพัคคีย์
เคาะเสนาสนะบนที่สูงเหนือลม ฝุ่นธุลีฟุ้งกลบภิกษุทั้งหลาย จริงหรือ”

ภิกษุเหล่านั้นทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำหนิ ฯลฯ ทรงแสดงธรรมมีถารับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า
ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น เราจะบัญญัติเสนาสนวัตรแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยที่ภิกษุทั้งหลาย
ต้องประพฤติชอบ

ภิกษุทั้งหลาย ตนอยู่ในวิหารใด ถ้าวิหารนั้นสกปรก ถ้าสามารถพึงชำระให้สะอาด เมื่อจะ
ชำระวิหารให้สะอาด พึงขนบาตรและจีวรออกก่อนวางไว้ ณ ที่สมควร พึงขนผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน พูก
หมอนออกไปวางไว้ ณ ที่สมควร

เตียง ตั่ง พึงยกอย่างระมัดระวัง ไม่ให้ครูด ไม่ให้กระทบบานประตูและกรอบประตู ขน
ออกไปตั้งไว้ ณ ที่สมควร เชียงรองเตียง กระจอน พนักพิง พึงขนออก มาวางไว้ ณ ที่สมควร พรหมปูพื้น
พึงสังเกตที่ปูไว้เดิม ค่อยขนออกมาวาง ณ ที่สมควร

ถ้าในวิหารมีหยากเยื่อ พึงกวาดเพดานลงมาก่อน กรอบหน้าต่างและมุมห้อง พึงเช็ด

ถ้าฝาที่ทาน้ำมันหรือพื้นทาสีดำขึ้นรา พึงใช้ผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ด

ถ้าเป็นพื้นไม้ได้ทา พึงใช้น้ำประพรมแล้วเช็ด อย่าให้วิหารคลาคล่ำด้วยฝุ่นละออง พึงเก็บ
หยากเยื่อไปทิ้ง ณ ที่สมควร ไม่พึงเคาะเสนาสนะใกล้ภิกษุ ใกล้วิหาร ใกล้น้ำดื่ม น้ำใช้ บนเนินเหนือลม
พึงเคาะเสนาสนะได้ลม

พรหมปูพื้น พึงผึ่งแดด ชำระ ตบ ขนกลับปูไว้ตามเดิม เชียงรองเตียง พึงผึ่งแดด เช็ด ขน
กลับวางไว้ตามเดิม

เตียง ตั่ง พึงผึ่งแดด ชำระ ปิด ยกอย่างระมัดระวัง ไม่ให้ครูด ไม่ให้กระทบบานประตูและ
กรอบประตู ขนกลับตั้งไว้ตามเดิม พูก หมอน ผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน พึงผึ่งแดด ชำระ ตบ ขนกลับวางปูไว้
ตามเดิม กระจอน พนักพิง พึงผึ่งแดด เช็ดถู ขนกลับวางไว้ตามเดิม

พึงเก็บบาตรและจีวร เมื่อจะเก็บบาตร พึงใช้มือข้างหนึ่งถือบาตร ใช้มือข้างหนึ่งคลำได้
เตียงหรือใต้ตั่ง จึงเก็บบาตร ไม่พึงเก็บบาตรไว้บนพื้นที่ไม่มีสิ่งใดรอง เมื่อจะเก็บจีวร พึงใช้มือข้างหนึ่ง
ถือจีวร ใช้มือข้างหนึ่งลูบราวจีวรหรือสายระเดียง เอาชายไว้นอก เอาขนดไว้ใน จึงเก็บจีวร

ถ้าลมเจือฝุ่นละอองพัดมาทางทิศตะวันออก พึงปิดหน้าต่างด้านตะวันออก

ถ้าพัดมาทางทิศตะวันตก พึงปิดหน้าต่างด้านตะวันตก

ถ้าพัดมาทางทิศเหนือ พึงปิดหน้าต่างด้านเหนือ

ถ้าพัดมาทางทิศใต้ พึงปิดหน้าต่างด้านใต้

ถ้าเป็นฤดูหนาว พึงเปิดหน้าต่างกลางวัน ปิดกลางคืน

ถ้าเป็นฤดูร้อน พึงปิดหน้าต่างกลางวัน เปิดกลางคืน

ถ้าบริเวณ ชุ่ม โรงฉัน โรงไฟ วัจกุฎี รก พึ่งปิดกวาด ถ้าน้ำฉันน้ำใช้ไม่มี พึ่งจัดเตรียมไว้ ถ้าหม้อชำระไม่มีน้ำ พึ่งตักน้ำใส่หม้อชำระ

ถ้าอยู่ในวิหารหลังเดียวกับภิกษุผู้แก่กว่า ยังไม่สอบถามก็ไม่ควรให้อุทเทส ปริปุจฉา การสาธยาย แสดงธรรม ไม่พึงตามหรือดับประทีป ไม่พึงเปิดหน้าต่าง

ไม่พึงปิดหน้าต่าง ถ้าเดินจงกรมในที่จงกรมเดียวกันกับภิกษุผู้แก่กว่า พึ่งเดินตามหลังท่าน และไม่กระทบท่านด้วยชายสังฆาฏิ

ภิกษุทั้งหลาย นี่คือ วัตรในเสนาสนะของภิกษุทั้งหลาย โดยที่ภิกษุทั้งหลายต้องประพฤติชอบ^{๑๔๑}

การดูแลรักษา

ในอาคันตุกวัดร ว่าด้วยวัตรปฏิบัติของภิกษุอาคันตุกะผู้จรมาเพื่อขอพักในอารามแห่งใดแห่งหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงวางข้อปฏิบัติไว้ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น เราจะบัญญัติวัตรแก่ภิกษุอาคันตุกะทั้งหลาย โดยที่ภิกษุอาคันตุกะทั้งหลายจะต้องประพฤติชอบ

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาคันตุกะคิดว่า “เราจะเข้าไปสู่อารามเดี๋ยวนี้” พึ่งถอดรองเท้าเคาะ แล้วถือไปอย่างระมัดระวัง ลดร่ม เปิดศีรษะ ลดจีวรบนศีรษะลงบนบ่า ไม่ต้องรีบร้อนเข้าสู่อารามตามปกติ เมื่อเข้าสู่อารามก็พึงสังเกตว่า “ภิกษุผู้อยู่ประจำในอาวาสทั้งหลายประชุมกันที่ไหน” พึ่งไปที่ที่ภิกษุผู้อยู่ประจำในอาวาสประชุมกัน ไม่ว่าจะป็นโรงฉัน มณฑปหรือโคนไม้ แล้วเก็บบาตรไว้ ณ ที่สมควร เก็บจีวรไว้ ณ ที่สมควร จงอาสนะที่เหมาะสมแล้วนั่ง ถามถึงน้ำดื่ม น้ำใช้ว่า “อย่างไรหน้ำดื่ม อย่างไรหน้ำใช้” ถ้าต้องการน้ำดื่มก็ตักมาดื่ม ถ้าต้องการน้ำใช้ก็ตักมาล้างเท้า เมื่อจะล้างเท้า ควรใช้มือข้างหนึ่งรดน้ำ มืออีกข้างหนึ่งล้างเท้า ไม่พึงใช้มือข้างที่รดน้ำล้างเท้า ถามถึงผ้าเช็ดรองเท้าแล้วเช็ดรองเท้า เมื่อจะเช็ดรองเท้า พึ่งใช้ผ้าแห้งเช็ดก่อน ใช้ผ้าเปียกเช็ดทีหลัง พึ่งซักผ้าเช็ดรองเท้าบิดแล้วผึ่งไว้ ณ ที่สมควร

ถ้าภิกษุผู้อยู่ประจำในอาวาสแก่พรรษา พึ่งอภิวาท ถ้าเป็นพระนวกะ พึ่งให้ท่านอภิวาท ถามถึงเสนาสนะว่า “ผมได้เสนาสนะแห่งไหน” ถามถึงเสนาสนะที่มีภิกษุหรือที่ไม่มีภิกษุอยู่ ถามถึงโคจรคามและอโคจรคาม ถามถึงตระกูลที่เป็นเสกขสมมติ ถามถึงวัจกุฎี ถามถึงน้ำดื่มและน้ำใช้ ถามถึงไม้เท้า ถามถึงกติกาสงฆ์ที่ตั้งไว้ว่า “ควรเข้าเวลาไหน ควรออกเวลาไหน” ถ้าวิหารไม่มีภิกษุอยู่ก็พึงเคาะประตูรอสักครู่หนึ่งแล้วถอดลิ้มผลึกบานประตู ยืนอยู่ข้างนอกมองดูให้ทั่ว

ถ้าวิหารรก มีเตียงวางซ้อนเตียงหรือตั่งวางซ้อนตั่ง เสนาสนะมีละอองจับเบื้องบน ถ้าสามารถ ก็พึงชำระให้สะอาด เมื่อจะชำระวิหารให้สะอาด พึ่งขนเครื่องลาดพื้นออกไปวางไว้ ณ ที่

^{๑๔๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๙-๓๗๐/๒๓๗-๒๓๘.

สมควร เชียงรองเตียง ฟูก หมอน ผ้ารองนั่งและผ้าปูนอน ฟิงชน ออกไปวางไว้ ณ ที่สมควร เตียง ตั้ง ฟิงยกอย่างระมัดระวัง ไม่ให้ครูด ไม่ให้กระทบ บานประตูและกรอบประตู ขนออกปั้งไว้ ณ ที่สมควร เชียงรองเตียง กระโถน พนักฟิง ฟิงชนออกมาวางไว้ ณ ที่สมควร พรหมปูพื้น ฟิงสังเกตที่ปูไว้ เดิม ค่อยขนออกมาวาง ณ ที่สมควร

ถ้าในวิหารมีหยากเยื่อ ฟิงกวาดเพดานลงมาก่อน กรอบหน้าต่างและมุมห้อง ฟิงเช็ด

ถ้าฝาที่ทาสีเหลืองหรือพื้นทาสีดำขึ้นรา ฟิงใช้ผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ด

ถ้าเป็นพื้นไม้ได้ทา ฟิงใช้น้ำประพรมแล้วเช็ด อย่าให้วิหารคลาคล่ำด้วยฝุ่นละออง ฟิงเก็บ หยากเยื่อไปทิ้ง ณ ที่สมควร

พรหมปูพื้น ฟิงผึ่งแดด ชำระ ตบ ขนกลับปูไว้ตามเดิม เชียงรองเตียง ฟิงผึ่งแดด เช็ด ขน กลับวางไว้ตามเดิม

เตียง ตั้ง ฟิงผึ่งแดด ชำระ ปัด ยกอย่างระมัดระวัง ไม่ให้ครูด ไม่ให้กระทบ บานประตูและ กรอบประตู ขนกลับตั้งไว้ตามเดิม ฟูก หมอน ผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน ฟิงผึ่งแดด ชำระ ตบ ขนกลับวางปูไว้ ตามเดิม กระโถน พนักฟิง ฟิงผึ่งแดด เช็ดถู ขนกลับวางไว้ตามเดิม

ฟิงเก็บบาตรและจีวร เมื่อจะเก็บบาตร ฟิงใช้มือข้างหนึ่งถือบาตร ใช้มือข้างหนึ่งคลำใต้ เตียงหรือใต้ตั้ง จึงเก็บบาตร ไม่ฟิงเก็บบาตรไว้บนพื้นที่ไม่มีสิ่งใดรอง เมื่อจะเก็บจีวร ฟิงใช้มือข้างหนึ่ง ถือจีวร ใช้มือข้างหนึ่งลูบราวจีวรหรือสายระเดียง เอาชายไว้นอก เอาขนดไว้ใน จึงเก็บจีวร

ถ้าลมเจือฝุ่นละอองพัดมาทางทิศตะวันออก ฟิงปิดหน้าต่างด้านตะวันออก

ถ้าพัดมาทางทิศตะวันตก ฟิงปิดหน้าต่างด้านตะวันตก

ถ้าพัดมาทางทิศเหนือ ฟิงปิดหน้าต่างด้านเหนือ

ถ้าพัดมาทางทิศใต้ ฟิงปิดหน้าต่างด้านใต้

ถ้าเป็นฤดูหนาว ฟิงเปิดหน้าต่างกลางวัน ปิดกลางคืน

ถ้าเป็นฤดูร้อน ฟิงปิดหน้าต่างกลางวัน เปิดกลางคืน

ถ้าบริเวณ ชุม โรงฉัน โรงไฟ วัจกุฎี รก ฟิงปัดกวาด ถ้าน้ำฉันน้ำใช้ไม่มี ฟิงจัดเตรียมไว้ ถ้า หม้อชำระไม่มีน้ำ ฟิงตักน้ำใส่หม้อชำระ

ภิกษุทั้งหลาย นี่คือนิวัตรของภิกษุอาคันตุกะทั้งหลาย โดยที่ภิกษุอาคันตุกะทั้งหลาย จะต้อง ประพฤติชอบ^{๑๔๒}

อนึ่ง ไม่ใช่เฉพาะวัตรปฏิบัติของภิกษุอาคันตุกะเท่านั้น แม้ภิกษุผู้จะออกเดินทางจากวัดไป ที่อื่น ที่เรียกว่า “คามิวัตร” ก็ต้องปฏิบัติต่อเสนาสนะเหมือนกัน เพราะเรื่องเกิดจากภิกษุผู้เตรียมจะ เดินทางทั้งหลายไม่เก็บเครื่องใช้ไม้ เครื่องใช้ดิน เปิดประตูหน้าต่างทิ้งไว้ ไม่บอกลมอบหมายเสนาสนะ

^{๑๔๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๕๗/๒๒๓-๒๒๕.

แล้วพากันจากไป เครื่องใช้ไม้ เครื่องใช้ดินเสียหาย ไม่มีใครดูแลรักษาเสนาสนะ จึงถูกตำหนิติเตียน เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบจึงวางข้อปฏิบัติสำหรับคัมภีร์ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น เราจะบัญญัติวัตรแก่ภิกษุผู้เตรียมจะเดินทางทั้งหลาย โดยที่ภิกษุผู้เตรียมจะเดินทางทั้งหลายต้องประพฤติชอบ

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เตรียมจะเดินทาง พึงเก็บเครื่องใช้ไม้ เครื่องใช้ดิน ปิดประตูหน้าต่าง บอกมอบหมายเสนาสนะแล้วพากันจากไป ถ้าไม่มีภิกษุ พึงบอก มอบหมายแก่สามเณร ถ้าไม่มีสามเณร พึงบอกมอบหมายแก่คนวัด ถ้าไม่มีคนวัด พึงบอกมอบหมายแก่อุบาสก ถ้าไม่มีภิกษุสามเณร คนวัดหรืออุบาสก พึงยกเตียงขึ้นวางไว้บนศิลา ๔ แผ่น ยกเตียงซ้อนเตียง ยกตั้งซ้อนตั้ง กองเครื่องเสนาสนะไว้ข้างบนแล้วเก็บเครื่องใช้ไม้ เครื่องใช้ดิน ปิดประตูหน้าต่าง แล้วจึงพากันจากไป ถ้าวิหารฝนรั่ว ถ้าสามารถก็ควรมุงหรือชวนชวายเป็น “จะมุงวิหารได้อย่างไร” ถ้าทำได้อย่างนี้ นั่นเป็นการดี ถ้าทำไม่ได้พึงยกเตียงขึ้น วางไว้บนศิลา ๔ แผ่นในที่ที่ฝนไม่รั่ว ยกเตียงซ้อนเตียง ตั้งซ้อนตั้ง กองเครื่องเสนาสนะไว้ข้างบน เก็บเครื่องใช้ไม้ เครื่องใช้ดิน ปิดประตูหน้าต่างแล้วจึงพากันจากไป ถ้าวิหารฝนรั่วทุกแห่ง ถ้า สามารถก็พึงชวนเครื่องเสนาสนะเข้าบ้านหรือชวนชวายเป็น “จะชวนเครื่องเสนาสนะเข้าหมู่บ้านได้อย่างไร” ถ้าทำได้อย่างนี้ นั่นเป็นการดี ถ้าทำไม่ได้ พึงยกเตียงขึ้นวางไว้บนศิลา ๔ แผ่นในที่แจ้ง ยกเตียงซ้อนเตียง ตั้งซ้อนตั้ง กองเครื่องเสนาสนะไว้ ข้างบน เก็บเครื่องใช้ไม้เครื่องใช้ดิน แล้วใช้หญ้าหรือใบไม้คลุม พากันจากไปด้วยคิดว่า “อย่างไรเสีย ส่วนของเตียงตั้งคงจะเหลืออยู่บ้าง”

ภิกษุทั้งหลาย นี่คือวัตรของภิกษุผู้เตรียมจะเดินทางทั้งหลาย โดยที่ภิกษุผู้เตรียมจะเดินทางทั้งหลายต้องประพฤติชอบ^{๑๔๓}

นอกจากนี้ ก็มีเรื่องการใช้สอยเสนาสนะอย่างผิดๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงแก้ไข ดังเช่นเรื่องต่อไป

การห้ามใช้เสนาสนะผิดที่

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายได้นำเสนาสนะเครื่องใช้สอยประจำในวิหารของอุบาสกคนหนึ่งไปใช้สอยที่อื่น อุบาสกนั้นตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉน พระคุณเจ้าทั้งหลาย จึงนำเครื่องใช้สอยในที่แห่งหนึ่งไปใช้สอยในที่อีกแห่งหนึ่งเล่า”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เครื่องใช้สอยในที่แห่งหนึ่ง ไม่พึงนำไปใช้สอยในที่อีกแห่งหนึ่ง รูปใดนำไปใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๑๔๔}

^{๑๔๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๑/๒๒๗-๒๒๘.

^{๑๔๔} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๕๗/๑๓๐.

เรื่องทรงอนุญาตให้ยืมเสนาสนะ

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายยำเกรงที่จะนำเสนาสนะเครื่องใช้สอยไปโรงอุโบสถบ้าง ที่ประชุม
บ้าง จึงนั่งบนพื้นดิน เนื้อตัวและจีวรจึงเปื้อนฝุ่น

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้นำไปใช้ได้ชั่วคราว”

เรื่องทรงอนุญาตให้เก็บรักษาเสนาสนะ

สมัยนั้น วิหารหลังใหญ่ของสงฆ์เกิดชำรุด ภิกษุทั้งหลายยำเกรงอยู่จึงไม่นำเสนาสนะ
ออกไป ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้นำไปเก็บรักษาไว้”

เรื่องทรงอนุญาตให้แลกเปลี่ยน (เรื่องที่ ๑)

สมัยนั้น ผ้ากัมพลราคาแพงซึ่งเป็นบริวารประจำเสนาสนะเกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึง
นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้แลกเปลี่ยนเพื่อประโยชน์แก่
ผาติกรรม”^{๑๔๕}

เรื่องทรงอนุญาตให้แลกเปลี่ยน (เรื่องที่ ๒)

สมัยนั้น ผ้าราคาแพงซึ่งเป็นบริวารประจำเสนาสนะเกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลาย จึงนำ
เรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้แลกเปลี่ยนเพื่อประโยชน์แก่
ผาติกรรม”

เรื่องทรงอนุญาตผ้าเช็ดเท้า

สมัยนั้น หนั่งหมี่เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้
ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทำเป็นเครื่องเช็ดเท้า”

สมัยนั้น เครื่องเช็ดเท้าทรงกลมเกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้
มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทำเป็นเครื่องเช็ดเท้า”

^{๑๔๕} ผาติกรรม หมายถึงการทำให้เพิ่มพูนโดยนำไปแลกเปลี่ยนกับเตียงตั้ง เป็นต้น ที่มีราคาเท่ากัน
หรือมีราคามากกว่า ไม่ให้ต่ำกว่าราคาของเดิม (วิ.อ. (ไทย) ๗/๓๒๔/๓๕๕; วิมต.ฎีกา. (ไทย) ๒/๓๒๔/๓๒๓.)

สมัยนั้น ผ้าท่อนน้อยเกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทำเป็นผ้าเช็ดเท้า”

เรื่องห้ามภิกษุทำเปื้อนเหยียบเสนาสนะ

สมัยนั้น ภิกษุไม่ล้างเท้าเหยียบเสนาสนะ เสนาสนะเสียหาย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่ล้างเท้าไม่พึงเหยียบเสนาสนะ รูปใดเหยียบ ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องห้ามภิกษุทำเปือกเหยียบเสนาสนะ

สมัยนั้น ภิกษุทำเปือกเหยียบเสนาสนะ เสนาสนะเสียหาย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทำเปือกไม่พึงเหยียบเสนาสนะ รูปใดเหยียบ ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องห้ามภิกษุสวมรองเท้าเหยียบเสนาสนะ

สมัยนั้น ภิกษุสวมรองเท้าเหยียบเสนาสนะ เสนาสนะเสียหาย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสวมรองเท้าเหยียบเสนาสนะ ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องห้ามภิกษุถ่มน้ำลายบนพื้นที่ทำบริกรรม

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายถ่มน้ำลายบนพื้นที่ทำบริกรรม พื้นผิวเสียหาย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงถ่มน้ำลายบนพื้นที่ทำบริกรรม รูปใดถ่ม ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้กระโถน”

เรื่องทรงอนุญาตผ้าพันเท้าเตี้ยและตั้ง

สมัยนั้น เท้าเตี้ยและตั้งครูดพื้นที่ทำบริกรรม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ผ้าพัน”

สมัยนั้น ภิกษุพึงผ้าที่ทำบริกรรม ความมดงามเสียไป ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงพึงฝาทที่ทำบrikกรรม รูปใดพึง ต้อง อาบัติทุกกฎ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตพนักพิง”

พนักพิงส่วนล่างครูดพื้น ส่วนบนครูดฝา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ผ้าพันทั้งข้างล่างและข้างบน”

เรื่องทรงอนุญาตให้ปูฝ้านอน

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายล้างเท้าแล้วยำเกรงที่จะนอน ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ปูฝ้านอน”^{๑๔๖}

เรื่องการไม่รักษาความสะอาดหรือดูแลสุขอนามัยเกิดขึ้นแม้แต่ในหมู่ภิกษุณี ดังตัวอย่างในภิกษุณีวิภังค์ ซึ่งจะยกมาเพียง ๒ เรื่อง ซึ่งเกี่ยวกับภิกษุณีเหตุจรรยาบีสสาวะไม่เป็นที่เป็นทาง ดังนี้

การทิ้งอุจจาระเป็นต้นภายนอกฝา

เรื่องพราหมณ์คนหนึ่ง

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของอนาถปิณฑิก เศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พราหมณ์คนหนึ่งได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้เก็บส่วยส่งหลวง คิดว่า “เราจักทูลขอตำแหน่งนายด่านนั้น” จึงสนานเกล้าแล้วเดินไปราชสำนักผ่านที่อยู่ภิกษุณี ภิกษุณีรูปหนึ่งถ่ายอุจจาระลงในหม้อแล้วเททิ้งภายนอกฝาราดลงบนศีรษะของพราหมณ์นั้นพอดี พราหมณ์นั้นดำหนิประณาม โพนทะนาว่า “หญิงชั่วหัวโล้นพวกนี้ไม่ใช่สมณะหญิง ไฉนจึงเทหม้อคุณลงที่ศีรษะของเรา เราจักเผาสำนักพวกนาง” ถือคบเพลิงเข้าไปสำนักภิกษุณี

อุบาสกคนหนึ่งกำลังออกจากสำนักภิกษุณี ได้เห็นพราหมณ์นั้นถือคบเพลิงเดินเข้าไปสู่สำนัก จึงได้กล่าวกับพราหมณ์นั้นดังนี้ว่า “เหตุไรท่านจึงถือคบเพลิงไปสำนักภิกษุณีเล่า”

พราหมณ์นั้นกล่าวว่า “หญิงชั่วหัวโล้นพวกนี้เทหม้อคุณลงที่ศีรษะของเรา เราจักเผาสำนักพวกนาง”

อุบาสกกล่าวว่า “กลับเถิด พราหมณ์ผู้เจริญ เหตุการณ์นี้จัดว่าเป็นมงคล ท่านจะได้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ และจะได้ตำแหน่งนายด่านนั้น”

พราหมณ์นั้นสนานเกล้าแล้วไปราชสำนัก ได้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ และได้ตำแหน่งนายด่านนั้น ครั้งนั้น อุบาสกนั้นกลับเข้าไปสำนัก แจ้งเรื่องนั้นแก่ภิกษุณีทั้งหลายแล้วบริภาษ

^{๑๔๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๒๔/๑๕๐-๑๕๔.

บรรดาภิกษุณีผู้มกน้อย ฯลฯ พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนภิกษุณีทั้งหลาย จึงเทอจจระกายนอกฝาเล่า” ครั้นแล้ว ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุจึงได้นำเรื่องนี้ ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่าพวกภิกษุณีเทอจจระกายนอกฝา จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า “ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย โฉนพวกภิกษุณีจึงเทอจจระกายนอกฝาเล่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลาย ยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้

พระบัญญัติ

ก็ภิกษุณีใดเทหรือใช้ให้เทอจจระหรือปัสสาวะ หยากเยื่อหรือของเป็นเดนภายนอกฝา หรือภายนอกกำแพง ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๑๔๗}

การทิ้งอุจจาระเป็นต้นภายนอกกำแพง

เรื่องภิกษุณีหลายรูป

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พรหมณ์คนหนึ่งมีนาข้าวเหนียวแปลงหนึ่งอยู่ติดกับสำนักภิกษุณี พวกภิกษุณีเทอจจระบ้าง ปัสสาวะบ้าง หยากเยื่อบ้าง ของเป็นเดนบ้าง ทิ้งลงในนาข้าวเหนียว (ของพรหมณ์นั้น) พรหมณ์ตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุณีจึงทำนาข้าวเหนียวของเราให้เสียหายเล่า”

ภิกษุณีทั้งหลายได้ยินพรหมณ์นั้นตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุณีผู้มกน้อย ฯลฯ พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุณีเทอจจระบ้าง ปัสสาวะบ้าง หยากเยื่อบ้าง ของเป็นเดนบ้าง ลงบนของเขียวเล่า” ครั้นแล้ว ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุจึงได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกภิกษุณีเทอจจระบ้าง ปัสสาวะบ้าง หยากเยื่อบ้าง ของเป็น

^{๑๔๗} วิ.จ. (ไทย) ๓/๘๒๔-๘๒๕/๑๔๖-๑๔

เดนบ้าง ลงบนของเขียว จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาค
 พุทธเจ้าทรงดำหนิวว่า “ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย โฉนพวกภิกษุณีจึงเทอจจาาระบ้าง ปัสสาวะบ้าง หยากเยื่อ
 บ้าง ของเป็นเดนบ้าง ลงบนของเขียว ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้
 เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” แล้วรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลายยก
 ลิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้

พระบัญญัติ

ก็ภิกษุณีใดเทหรือใช้ให้เทอจจาาระหรือปัสสาวะ หยากเยื่อหรือของเป็นเดนลงบนของ
 เขียว ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๑๔๘}

ในบรรดาปัจจัยคือเครื่องอาศัยของบรรพชิต ๔ อย่าง ที่สำคัญที่สุดคือที่อยู่กับที่กิน ซึ่ง
 ภาษาพระเรียกว่า เสนาสนะกับบิณฑบาต การกินคู่กับการขับถ่าย การกินเป็นอริฏฐารมณ์ แต่การ
 ขับถ่ายเป็นอนิฏฐารมณ์ แต่เมื่อเป็นเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ที่ต้องมีทั้งการบริโภคและการขับถ่าย ก็
 ต้องบริหารจัดการให้ดีที่สุด การสร้างกุฎเป็นที่อยู่อาศัยที่ขาดมิได้คือต้องสร้างวัจกุฎี (ส้วม) ไว้ให้ด้วย
 พระพุทธเจ้าเมื่อทรงวางวัตรปฏิบัติเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยแล้ว ก็ต้องทรงวางวัตรปฏิบัติวัจกุฎีไว้ด้วย
 ดังต่อไปนี้

เรื่องหม้อปัสสาวะ

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายถ่ายปัสสาวะลงในที่นั้น ๆ ในอาราม อารามสกปรก
 ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ
 พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถ่ายปัสสาวะในที่สมควร”
 อารามมีกลิ่นเหม็น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหม้อ
 ปัสสาวะ”

ภิกษุทั้งหลายนั่งปัสสาวะไม่สะดวก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรา
 อนุญาตฐานวางเท้าถ่ายปัสสาวะ”

ฐานวางเท้าถ่ายปัสสาวะอยู่ในที่เปิดเผย ภิกษุทั้งหลายละอายที่จะถ่ายปัสสาวะ ฯลฯ
 พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ล้อมรั้ว ๓ ชนิด คือ ร้วอิฐ ร้วศิลา ร้วไม้”

หม้อปัสสาวะไม่มีฝาปิดส่งกลิ่นเหม็น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรา
 อนุญาตฝาปิด”

เรื่องหลุมถ่ายอุจจาระ

สมัยนั้น พวกภิกษุถ่ายอุจจาระลงในที่นั้น ๆ ในอาราม อารามสกปรก

^{๑๔๘} วิ.จ. (ไทย) ๓/๘๒๘-๘๒๙/๑๔๙-๑๕๐.

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ
พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถ่ายอุจจาระในที่สมควร”
อารามมีกลิ่นเหม็น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหลุมถ่าย
อุจจาระ”

ขอบปากหลุมถ่ายอุจจาระพัง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต
ให้ก่อคั่นกันดิน ๓ ชนิด คือ คั่นที่ทำด้วยอิฐ คั่นที่ทำด้วยศิลา คั่นที่ทำด้วยไม้”

หลุมอุจจาระพื้นต่ำ น้ำจึงท่วม ฯลฯ รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมพื้นให้สูง”
ดินที่ถมพัง ฯลฯ รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อคั่นกันดินที่ถมได้ ๓ ชนิด คือ
คั่นที่ทำด้วยอิฐ คั่นที่ทำด้วยศิลา คั่นที่ทำด้วยไม้”

ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก ฯลฯ รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบันได ๓ ชนิด คือ
บันไดอิฐ บันไดศิลา บันไดไม้”

เมื่อภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตกลงมา ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรา
อนุญาตราวสำหรับยึด”

ภิกษุทั้งหลายนั่งถ่ายอุจจาระที่ริมหลุมพลัดตกลงไป ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุ
ทั้งหลาย เราอนุญาตให้ลาดพื้นแล้วเจาะช่องถ่ายอุจจาระตรงกลาง”

ภิกษุทั้งหลายนั่งถ่ายอุจจาระไม่สะดวก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรา
อนุญาตฐานวางเท้าถ่ายอุจจาระ”

ภิกษุทั้งหลายถ่ายปัสสาวะออกไปข้างนอก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย
เราอนุญาตรางรองปัสสาวะ”

ไม้ชำระไม่มี ฯลฯ รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้ชำระ”

ตะกร้าใส่ไม้ชำระไม่มี ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต ตะกร้า
ใส่ไม้ชำระ”

หลุมอุจจาระไม่ได้ปิดฝา ส่งกลิ่นเหม็น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรา
อนุญาตฝาปิด”

เรื่องวัจกุฎี

ภิกษุทั้งหลายถ่ายอุจจาระในที่แจ้งต้องลำบากเพราะความร้อนบ้าง เพราะความหนาวบ้าง
 ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตวัจกุฎี”

วัจกุฎีไม่มีบานประตู ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบานประตู
กรอบเช็ดหน้า รุครกที่รับเดียวประตู ห่วงข้างบน สายยู ไม้หัวลิง กลอน ลิม ช่องดาล ช่องสำหรับชัก
เชือกสำหรับชัก”

ผงหญาตกลื่อนที่วักฎี ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้รื้อลง แล้วเอาดินโบกฉาบทั้งภายในภายนอก ทำให้มีสีขาว ให้มีสีดำ ให้มีสียางไม้ เขียนลวดลายดอกไม้ เขียนลวดลายเถาวัลย์ จักเป็นพื้นมังกร เขียนลวดลายดอกจอก ราวจีวร สายระเดียง”

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งทุพพลภาพเพราะชรา ถ่ายอุจจาระแล้วลุกขึ้นล้มลง

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตเชือกสำหรับเหนี่ยว”

วักฎีไม่ได้ล้อมรั้ว ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ล้อมรั้ว ๓ ชนิด คือ รั้วอิฐ รั้วศิลา รั้วไม้”

วักฎีไม่มีซุ้ม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตซุ้ม”

ซุ้มมีพื้นที่ต่ำ ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ถมพื้นให้สูง”

ดินที่ถมพังทะลาย ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ก่อคั่นกัน ดินที่ถม ๓ ชนิด คือ คั่นที่ทำด้วยอิฐ คั่นที่ทำด้วยศิลา คั่นที่ทำด้วยไม้”

ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตบันได ๓ ชนิด คือ บันไดอิฐ บันไดศิลา บันไดไม้”

เมื่อภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตกลงมา ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตราวสำหรับยึด”

ซุ้มไม่มีประตู ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาต บานประตู กรอบ เช็ดหน้า รุครกที่รับเศียรประตู ห่วงข้างบน สายยู ไม้หัวลิง กลอน ลิม ช่องดาล ช่องสำหรับซัก เชือกสำหรับซัก”

ผงหญาตกลื่อนที่ซุ้ม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้รื้อลง แล้วเอาดินโบกฉาบทั้งภายในภายนอก ทำให้มีสีขาว ให้มีสีดำ ให้มีสียางไม้ เขียนลวดลายพวงดอกไม้ เขียนลวดลายเถาวัลย์ จักเป็นพื้นมังกร เขียนลวดลายดอกจอก”

บริเวณลื่น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้โรย กรวดแร่”

กรวดแร่ยังไม่เต็ม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้วางศิลาเรียบ”

น้ำขัง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตท่อระบายน้ำ”

หม้ออุจจาระไม่มี ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตหม้ออุจจาระ”

กระบอกขันตักน้ำล้างอุจจาระไม่มี ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตกระบอกขันตักน้ำล้างอุจจาระ”

ภิกษุทั้งหลายนั่งชำระไม่สะตวก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตฐานวางเท้าชำระ”

ฐานที่นึ่งถ่ายอยู่ในที่เปิดเผย ภิกษุทั้งหลายละอายุที่จะถ่าย ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ล้อมรั้ว ๓ ชนิด คือ ร้วอิฐ ร้วศิลา ร้วไม้”

หม้ออุจจาระไม่ได้ปิด ผงหย้าและขี้ฝุ่นตกลง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตฝาปิด”^{๑๔๙}

สรุปความว่า การบริหารจัดการเสนาสนะนั้น ต้องมีทั้งความรู้และความสามารถในการจัดการอย่างมีระบบ มีหลักการ มีวิธีการ มีเหตุผลเชื่อมโยงกับวัตถุประสงค์และเป้าหมายขององค์การ ได้ว่าคือ อะไร เพื่ออะไร เพราะเหตุใด และเพื่อใคร องค์ความรู้เรื่องเสนาสนะจึงต้องครอบคลุมในทุกด้านที่เกี่ยวกับประเภทและลักษณะของเสนาสนะ การก่อสร้างและการดูแลรักษา ซึ่งจะต้องพิจารณาในแง่ของภิกษุภาวะด้วยว่าจะปฏิบัติได้แค่ไหนเพียงไร เพราะมีข้อจำกัดเรื่องพระวินัยอยู่ เช่นกรณี ภิกษุจะสร้างกุฏิเป็นที่อยู่อาศัยส่วนตัวจะทำได้แค่ไหนเพียงไร ต่างจากผู้มีศรัทธาสรางถาวรอย่างไร และการดำเนินการทุกอย่างย่อมมีปัญหาและอุปสรรคเกิดขึ้นได้เสมอ ตั้งแต่เรื่องเล็กน้อยๆ ไปจนถึงเรื่องใหญ่โต จะแก้ปัญหอย่างไร เป็นสิ่งที่ผู้จัดการต้องคำนึงถึงและสามารถแก้ไขให้ดำเนินการต่อไปได้

พระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นนักนวัตกรรมต้นแบบการก่อสร้างเสนาสนะ ทรงเป็นทั้งผู้นำที่มีความรู้และวิสัยทัศน์ ทรงรู้เรื่องป่า ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของป่า ความงามและความน่าอภิรมย์ของป่า และอันติสงส์ของการอยู่ป่า ทรงสรรเสริญการอยู่ในเสนาสนะป่า อันถือว่าวิเวกเสนาสนะอันสงบสงัด ๙ อย่าง ได้แก่ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง และลอมฟาง ครั้นต่อมา ทรงอนุญาตเสนาสนะบ้าน ๕ อย่าง ได้แก่ วิหาร เรือนมุงแถบเดียวหรือเพิงพัก ปราสาท เรือนโล้น และถ้ำจำลองหรือถ้ำเทียม

การสร้างเสนาสนะจำแนกได้เป็น ๒ จำพวก คือ กุฏิหรือวิหารเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์ ส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งเป็นพวกสิ่งปลูกสร้างเพิ่มเติม เช่น หอฉัน โรงธรรม โรงครัว โรงไฟ ที่งกรรมศาลา บ่อน้ำ ชุมประตู่ ร้วหรือกำแพงล้อม นอกจากนี้เป็นเครื่องใช้ไม้สอยอันจำเป็นต้องใช้ภายในอาคารซึ่งเรียกว่าเสนาสนภัณฑ์ มีทั้งพวกครุภัณฑ์ เช่น เตียง ตั่ง โต๊ะ เก้าอี้ ม้านั่ง เป็นต้น ส่วนที่เป็นลหุภัณฑ์ เช่น ที่นอน หมอน ผ้าห่ม พรมปูพื้น ผ้าปูนั่ง และแม้กระทั่งผ้าขี้ริ้ว ซึ่งจะต้องไม่มองข้ามเสียเลยทีเดียว

^{๑๔๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๐-๒๙๒/๗๔-๗๘.

เมื่อมีการก่อสร้างแล้วเสร็จและการเข้าอยู่อาศัย ก็ย่อมมีการชำรุดสึกหรอ หรืออย่างน้อยก็เกิดความสกปรกโสโครก เป็นผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของผู้อยู่อาศัย จึงต้องมีการดูแลรักษาอย่างดี เช่นการปิดกวาดเช็ดถูให้สะอาด รู้จักเก็บงำให้เป็นที่เป็นทางหลังการใช้สอยแล้ว ต้องดูแลเรื่องแดดลมและฝนฟ้า ความเรียบร้อยของประตูหน้าต่าง ความมั่นคงแข็งแรงของฝาและหลังคา ไม่เฉพาะแค่กฎวิहार แต่รวมถึงสิ่งปลูกสร้างอย่างอื่นด้วย ฤกษ์ผู้อยู่ประจำก็ดี ผู้เป็นอาคันตุกะจรมาจากที่อื่นก็ดี คมิกภิกษุผู้จะออกไปอยู่ที่อื่นก็ดี พระพุทธเจ้าทรงวางวัตรปฏิบัติเกี่ยวกับเสนาสนะไว้พร้อมหมด และตั้งได้กล่าวเกริ่นมาแต่ต้นแล้วว่า เมื่อมีที่อยู่ก็ต้องมีที่ขบถายอุจจาระและปัสสาวะ ต้องจัดให้เป็นที่เป็นทางและมิดชิด ต้องให้ดูแลรักษาความสะอาดเป็นพิเศษ ประการสำคัญพระพุทธเจ้าทรงวางทั้งกติกามารยาทและกิริยามารยาทกำกับไว้ด้วย กติกามารยาท เช่นโดยปกติภิกษุเคารพกันโดยอายุพรรษา ลำดับก่อนหลังในการใช้กิจวัตรประจำวัน ยกเว้นการเข้าส้วม ไม่ให้ถือตามอายุพรรษาหรือคุณธรรม แต่ให้ถือตามคิวกหรือลำดับก่อนหลัง ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นเจ้าอาวาส ผู้เฒ่า หรือสามเณรน้อยเพิ่งบวชใหม่ ถืออำนาจลัดคิวพระพุทธเจ้าทรงปรับอาบัติ ในส่วนที่เป็นกิริยามารยาทคือ มารยาททั้งในการใช้และการดูแลรักษาความสะอาดเพื่อผู้มาใช้ภายหลัง

กิริยามารยาทของภิกษุซึ่งภาษาพระวินัยเรียกว่า “อาจารย์” จะต้องเต็มไปด้วยความสำรวมทั้งกายและวาจา มีความระมัดระวังในการเคลื่อนไหวอิริยาบถต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นที่ลับหรือที่แจ้ง สมณะจะต้องมีความสงบเสงี่ยมมกน้อยและประพฤติขัดเกลากิเลส แม้การอาศัยอยู่ในเสนาสนะก็เพื่อป้องกันแดดลมและฝน ความร้อนและความหนาว ป้องกันสัตว์มีพิษรบกวน มิได้เพื่อความสำราญแต่เพื่ออยู่ผาสุก ได้ปฏิบัติธรรมให้ยิ่งๆ ขึ้นไป ภิกษุไม่พึงยึดติดในเสนาสนะหรืออาวาส การที่ต้องถือเสนาสนะก็เพื่อจำพรรษาเพียงช่วงฤดูกาลคือหน้าฝนเท่านั้น เมื่อจะต้องจาริกไปก็เป็นผู้ไม่มีความอาลัยในที่อยู่อาศัย

๔.๔.๒ รูปแบบวัตรกรรมกรก่อสร้างเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย

หากชาวบ้านจะพึงสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยโดยไม่ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากนัก และสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างกลมกลืน ก็เป็นเรื่องน่าชื่นชมยินดี และเรื่องก็สงบแค่นั้น แต่การสร้างเสนาสนะเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของบรรพชิตกินความหมายยิ่งไปกว่านั้น แม้แต่ชื่อเรียกว่า “เสนาสนะ” อันหมายถึงที่อยู่อาศัย ก็เป็นชื่อเฉพาะใช้กับบรรพชิตหรือภิกษุ คือนักบวชในพระพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะเมื่อมีพระพุทธานุญาตให้ภิกษุเข้าอยู่อาศัยในกฎวิหารที่มีผู้ศรัทธาสรางถวาย จึงไม่ได้มีแต่เพียงความหมายว่าให้อยู่อาศัย แต่ยังมีเรื่องอื่นๆเข้ามาเชื่อมโยงระหว่างที่อยู่อาศัยกับผู้อยู่อาศัย และมีใช้แต่เพียงว่า “ย่อมป้องกันความหนาวร้อนและสัตว์ร้าย นอกจากนี้ยังป้องกันงู ยุง และฝนในคราวหนาวเย็น นอกจากนี้ยังป้องกันลมและแดดอันร้อนจัดที่เกิดขึ้น” และถ้าเพียงแค่นี้

ก็ไม่แตกต่างจากชาวบ้านที่สร้างบ้านเพื่ออยู่อาศัย แต่ในพระดำริของพระผู้มีพระภาคเจ้ายังครอบคลุมไปถึง “การถวายวิหารแก่สงฆ์ เพื่อหลีกเร้น เพื่อความสุข เพื่อเพ่งพินิจ และเพื่อเห็นแจ้ง”^{๑๕๐}

หากจะพินิจคำถามอีกว่าเสนาสนะมีไว้เพื่อใคร? คำตอบคือเพื่อบรรพชิต บรรพชิตคือใคร? คือผู้เข้ามาขอบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา เพื่อเพ่งพินิจและเพื่อเห็นแจ้ง คือบรรลุนิพพานเป็นที่สุด แต่จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะบรรลุถึงจุดหมายปลายทาง ซึ่งเป้าหมายของบรรพชิตก็ต้องอาศัยความเป็นผู้มีก่น้อย สันโดษ และประพฤตขัดเกลากิเลส

ผู้เข้ามาขอบวชต้องดำรงชีพอยู่ด้วยปัจจัย ๔ ซึ่งเรียกว่านิสสัย เพราะเป็นเครื่องอาศัยของบรรพชิต ประกอบด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช ซึ่งผู้ให้การอุปสมบทคือพระอุปัชฌาย์หรือคู่สวดจะพึงอนุเคราะห์ผู้บวชใหม่ทันทีหลังเสร็จพิธีการอุปสมบท^{๑๕๑}

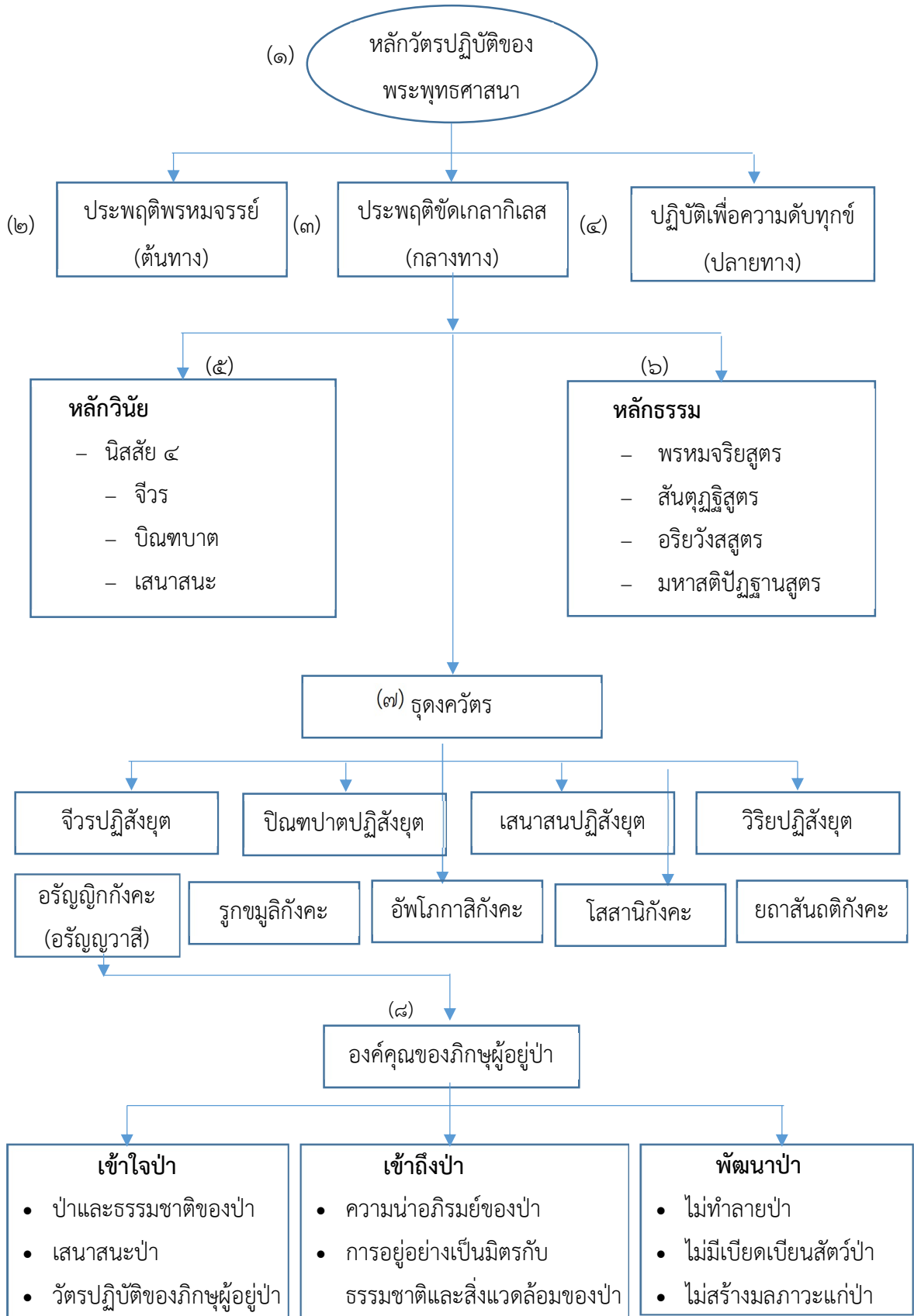
ในบรรดาปัจจัย ๔ อย่างนั้น ภิกษุจะต้องอาศัยมากที่สุดคืออาหารบิณฑบาต ส่วนเสนาสนะที่อยู่อาศัย จีวร และคิลานเภสัช ภิกษุแสวงหาเองได้ เช่นเสนาสนะก็อาจอาศัยอยู่ตามป่าตามเขาหรือโคนไม้ แต่อาหารบิณฑบาตนั้นต้องพึ่งพาอาศัยชาวบ้านอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ การที่ภิกษุเดินถือบาตรเที่ยวไปตามชอกชอยของหมู่บ้านต่างๆ ในเวลาเช้า แม้ไม่เอ่ยปากขอโดยตรง คำว่าบิณฑบาตแปลว่ายังก้อนข้าวให้ตกไป ความหมายคือ “ใส่บาตร” นั่นเอง การที่บรรพชิตมีชื่อเรียกว่า “ภิกษุ” ตามศัพท์แปลว่า “ผู้ขอ” และต้องรู้จักประมาณในการขอ เฉพาะอย่างยิ่งผู้ขอต้องมีกิริยาอาการนำเลื่อมใส เพื่อ “ทายก” คือผู้ให้ กล่าวคือผู้จะใส่บาตรมีความเต็มใจและอิมใจเมื่อได้ใส่บาตรหรือตักบาตรพระแล้ว

ความเชื่อมโยงระหว่างวัตถุประสงค์ของการบวช เป้าหมายของการบวช และวัตรปฏิบัติของผู้บวช ถูกผูกเข้ากับเสนาสนะอย่างแยกกันไม่ออก ดังจะแสดงเป็นแผนภูมิดังต่อไปนี้

^{๑๕๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๕/๙๑.

^{๑๕๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑-๑๐๒; วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒๘/๑๙๗.

แผนภูมิที่ ๔.๑ แสดงหลักวัตรปฏิบัติของบรรพชิตที่เชื่อมโยงกับเสนาสนะป่า

๔.๔.๒.๑ หลักวัตรปฏิบัติของภิกษุในพระพุทธศาสนา

หลักปฏิบัติของผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาคือการฝึกอบรมตนตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญา ดังปรากฏในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่มที่ ๙ ทั้ง ๑๓ สูตร^{๑๕๒} เริ่มแต่พรหมชาลสูตรเป็นต้นไป ซึ่งมีสาระเหมือนกันหมด พระพุทธองค์ตรัสสีลในบทนี้ (จูฬศีล, มัชฌิมศีล, มหาศีล) เพื่อให้เห็นลำดับการปฏิบัติของบุคคลที่มีศรัทธาออกบวชแล้วว่าจะดำเนินก้าวไปอย่างไร โดยเริ่มด้วยเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล สำรวมอินทรีย์ ประกอบด้วยสติ สัมปชัญญะ เป็นผู้สันโดษ เมื่อพร้อมอย่างนี้แล้ว ก็เจริญสมาธิ จนเข้าถึงจตุตถฌาน แล้วโน้มจิตที่เป็นสมาธิดีแล้วนั้น ให้มุ่งไปเพื่อญาณทัศนะ แล้วก้าวไปในวิชา ๘ ประการ จนบรรลุอาสวักขยญาณในที่สุด^{๑๕๓}

๔.๔.๒.๒ ประพฤติพรหมจรรย์

ผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายเพื่อประพฤติพรหมจรรย์ บางกรณี พระอัญญาโกณฑัญญะ พระสาวกรูปแรกของพระพุทธเจ้า หลังจากสดับพระธรรมจกัปปวัตนสูตร และได้ดวงตาเห็นธรรมแล้ว ได้ทูลขอบวชกับพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ตรัสว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด” แล้วตรัสต่อไปว่า “ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”^{๑๕๔} ครั้งต่อมาอีก ๒ วันก็ได้ทรงสอนท่านวัปปะและท่านภัททิยะจนได้ดวงตาเห็นธรรม และทูลขอบวช ก็ทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาให้ ต่อจากนั้นอีก ๒ วันต่อ ก็ทรงสอนท่านมหานามะและท่านอัสสชิจนได้ดวงตาเห็นธรรม และทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาให้เช่นเดียวกัน^{๑๕๕}

ในวันรุ่งขึ้นคือวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ คคืนที่ ๕ หลังจากทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตนสูตร ทุกท่านอุปสมบทครบทุกรูปแล้ว พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตรโปรด ทำให้ “จิตของภิกษุปัญจวัคคีย์ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น”^{๑๕๖} กล่าวคือบรรลุพระอรหันต์ รวมพระอรหันต์สาวก ๕ รูป

ภายในพรรษาแรกนั่นเอง ยสกุลบุตรซึ่งเปื้อนนายชีวิตการครองเรือนซึ่งสับสนวุ่นวายมาก จึงหนีออกจากบ้านมาและได้พบกับพระพุทธเจ้า ได้พบบรรยากาศอันสงบไม่วุ่นวาย พระพุทธเจ้าได้แสดงอนุปพุทโธปาทโปรด ทำให้ยสกุลบุตรได้ดวงตาเห็นธรรมคือบรรลุโสดาบัน เมื่อทางบิดาท่านมา

^{๑๕๒} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/ตลอดเล่ม.

^{๑๕๓} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, หน้า ๗๖-๗๗.

^{๑๕๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

^{๑๕๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๙/๒๗.

^{๑๕๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๖/๓๒-๓๓.

ถามหาจนได้พบพระพุทธเจ้า ซึ่งยสะกุลบุตรหลบอยู่ภายในที่นั่น พระพุทธองค์ทรงแสดงอนุพุททิกขาโปรดจนบิดาท่านบรรลุนิเวศน์ ส่วนยสะกุลบุตรกำหนดจิตฟังธรรมซ้ำ เมื่อจบก็บรรลุปะนิพพานแล้ว จึงทูลขออุปสมบท พระพุทธองค์ทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทานนั้นให้โดยตรัสว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด” แล้วตรัสต่อไปว่า “ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เถิด”^{๑๕๗}

ขอให้สังเกตว่า เมื่อกลุ่มพระปัญจวัคคีย์ได้รับการอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาน มีประโยคสุดท้ายตรัสว่า “จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด” แต่กรณีพระยสะท่านบรรลุนิเวศน์แล้วจึงทูลขอบวช ประโยคสุดท้ายพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เถิด” ไม่มีต่อท้ายสุดว่า “เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบ” เพราะพระยสะเสถึงที่สุดแห่งทุกข์ก่อนอุปสมบทแล้ว

เพราะฉะนั้นวัตรปฏิบัติของผู้บวชแล้วก็ต้องประพฤติพรหมจรรย์ แม้แต่พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าเองก็ทรงประพฤติพรหมจรรย์ เพราะเป็นการประพฤติอย่างประเสริฐ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกศาสนาของพระองค์ว่า “พรหมจรรย์” ไม่ได้เรียกว่า “พุทธศาสนา” อย่างที่เราเรียกกัน จะเห็นได้ว่าเมื่อทรงจัดส่งพระอรหันต์สาวก ๖๐ รูปแรกไปประกาศพระศาสนา ก็ตรัสว่า “จงประกาศพรหมจรรย์”

๔.๔.๒.๓ ประพฤติขัดเกลากิเลส

ประพฤติอย่างไรชื่อว่าประพฤติขัดเกลากิเลส เพราะผู้เข้ามาบวชในสมัยพุทธกาลก็เพื่อประพฤติพรหมจรรย์ซึ่งเป็นต้นทาง เพื่อก้าวไปสู่ปลายทางคือที่สุดแห่งทุกข์ และวิถีต่อท้ายคือ “โดยชอบเถิด” ซึ่งจะย่อลงไปกลางทางว่า “โดยชอบ” ในบริบทนี้คือ “ประพฤติขัดเกลากิเลส” ทั้งนี้มีข้อยืนยันคือ เมื่อพระสุทินกลันทุบุตรประพฤติชั่วร้ายแรงเป็นมูลเหตุแห่งการบัญญัติปฐมปาราชิก คือการเสพเมถุน พระพุทธเจ้าทรงตำหนิพระสุทินด้วยประการต่างๆ แล้ว ได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยงยาก บำรุงยาก มากมาก ไม่สันโดษ ความคลุกคลี ความเกียจคร้าน และตรัสคุณแห่งความเป็นคนเลี้ยงง่าย บำรุงง่าย มีน้อย สันโดษ ความขัดเกลา ความกำจัดกิเลส อากาณาเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารถนาความเพียรโดยประการต่างๆ^{๑๕๘} ซึ่งข้อนี้จะส่งผลต่อการขยายความไปยังข้อ ๔ ข้อ ๕ และข้อ ๖ อย่างไรก็ดีหากประพฤติข้อ ๓ นี้ให้บริบูรณ์ ผลสำเร็จจะบรรลู่ถึงข้อ ๔ คือเพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

^{๑๕๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๘/๓๖.

^{๑๕๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๙/๒๘.

๔.๔.๒.๔ ปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์

ที่สิ้นสุดแห่งทุกข์, ความดับทุกข์, ความพ้นทุกข์ ทั้ง ๓ คำนี้มีความหมายเดียวกัน อันเป็นผลของการกำจัดกิเลสอาสวะทั้งปวง ซึ่งเป็นผลของการบรรลุอรหัตผล ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน มีความหมายต่อผู้ประพาศติพรหมจรรย์ อย่างที่ท่านใช้คำว่า “อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว” ดังปรากฏตัวอย่างในพยากรณ์สูตร ที่พระมหาโมคคัลลานเถระกล่าวกะภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้^{๑๕๙} ย่อมพยากรณ์อรหัตผลว่า เรา รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”^{๑๖๐}

ประโยคสุดท้ายที่ว่า “ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป” หมายถึงไม่มีหน้าที่ในการบำเพ็ญมรรคญาณเพื่อความสิ้นกิเลสอีกต่อไป เพราะพระพุทธศาสนาถือว่า การบรรลุอรหัตผลเป็นจุดหมายสูงสุด^{๑๖๑} กล่าวคือเป็นจุดหมายปลายทางของการประพาศติพรหมจรรย์ อนึ่ง ดังที่ยกตัวอย่างของพระยสสะว่า แม้จะบรรลุอรหัตผลก่อนบวช แต่เมื่อบวชแล้วก็ต้องประพาศติพรหมจรรย์ต่อไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่ เพราะ (๑) เป็นวัตรปฏิบัติของบรรพชิต (๒) เพื่อเป็นแบบอย่างแก่ผู้อื่น บางกรณีของพระมหากัปปินเถระ ซึ่งเป็นพระชินาสพคือพระอรหันต์ อยู่ในเสนาสนะป่า ถึงวันอุโบสถยังไปลงอุโบสถทำสังฆกรรม เพราะเป็นวัตรปฏิบัติของบรรพชิต^{๑๖๒}

๔.๔.๒.๕ หลักระวินัย

การประพาศติขัดเกลาภิเลสะนั้น มีกรอบปฏิบัติพระวินัยและหลักธรรม ในทางพระวินัย มีพระบัญญัติให้พระอุปัชฌาย์ต้องบอกนิสสัยแก่ภิกษุใหม่ทันทีที่บวชอยู่แล้ว เพราะแสดงให้เห็นว่าการเข้ามาบวชเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนาจะต้องดำรงชีวิตอยู่อย่างไร ดังปรากฏในมหาขันธกะดังนี้

เรื่องทรงอนุญาตให้บอกนิสสัย ๔

ขณะนั้นแหละ ฟังวัดเงาแดด บอกประมาณแห่งฤดู บอกส่วนแห่งวัน บอกสังคีติ บอกนิสสัย ๔ ว่า

^{๑๕๙} คำว่า “พระธรรมวินัย” ในที่นี้หมายถึง “พระพุทธศาสนา” เพราะคำว่า “พระพุทธศาสนา” ชาวพุทธเรียกกันภายหลังพุทธกาล เมื่อแรกเรียก “พรหมจรรย์” ต่อมาเรียก “พระธรรมวินัย”

^{๑๖๐} อ.ทศก. (ไทย) ๒๔/๘๔/๑๘๔.

^{๑๖๑} ที.สี.อ. ๒๔๓/๒๐๓.

^{๑๖๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๗/๒๑๔.

๑. บรรพชาอาศัยโภชนะคือข้าวมื้อที่พึงได้ด้วยปัสั้แข็ง เธอพึงทำอุตสาหะในโภชนะคือ ข้าวมื้อที่พึงได้ด้วยปัสั้แข็งจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ สังฆภัต อุทเทศภัต นิมนตภัต สลากภัต ปักขิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปติกภัต

๒. บรรพชาอาศัยผ้าบังสุกุล เธอพึงทำอุตสาหะในผ้าบังสุกุลนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน ผ้าเจือกัน

๓. บรรพชาอาศัยเสนาสนะคือโคนไม้ เธอพึงทำอุตสาหะในเสนาสนะคือคองไม้้นั้นจน ตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ

๔. บรรพชาอาศัยยาคือน้ำมูตรเน่า เธอพึงทำอุตสาหะในยาคือน้ำมูตรเน่านั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย^{๑๖๓}

๔.๔.๒.๖ หลักธรรม

หลักธรรมอันมาในพระสูตรต้นตปฎกที่เกี่ยวกับการประพตติชัตเตลาภิเลสมีมากมาย หลายสูตร ในที่นี้จะยกมาเฉพาะ ๔ สูตรที่เห็นว่าเกี่ยวข้องกับนิสสัย ๔ ส่วนพระวินัยมีดังนี้

(๑) พรหมจริยสูตร ว่าด้วยการประพตติพรหมจรรย์

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตประพตติพรหมจรรย์นี้มิใช่เพื่อจะลวงคน มิใช่เพื่อเกลี้ยกล่อมคน มิใช่เพื่ออานิสงส์คือลาภสักการะและชื่อเสียง มิใช่เพื่ออานิสงส์คือการอวดอ้างวาหะ มิใช่เพื่อให้คนรู้ว่า “คนจงรู้จักเราด้วยอาการอย่างนี้” แท้จริง ตถาคตประพตติพรหมจรรย์นี้เพื่อสำรวมระวัง เพื่อละ เพื่อ คลายกำหนด เพื่อดับทุกข์

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น

ได้ทรงแสดงพรหมจรรย์

ปราศจากความยึดมั่นถือมั่นแต่โบราณ

ทำให้สัตว์ถึงพระนิพพานเพื่อสำรวมระวัง เพื่อละ

หนทางนี้ท่านผู้ใหญ่

ผู้แสวงหาคุณยิ่งใหญ่ดำเนินไปตามแล้ว

อนึ่ง เหล่าชนผู้ปฏิบัติตามแนวทาง

ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว

ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของพระศาสดา

จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๑๖๔}

^{๑๖๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒๘/๑๙๗.

^{๑๖๔} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕/๔๑.

พระสูตรนี้ แสดงถึงวัตถุประสงค์ของการประพาศิพหมจรรัย ไม่ใช่เพื่อจะลวงคน เพื่อหวังลาภสักการะ แต่เพื่อสำรวมระวัง เพื่อละ เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับทุกข์

(๒) สันตฤทธิสูตร ว่าด้วยความสันโดษด้วยปัจจัย ๔

ภิกษุทั้งหลาย ปัจจัย ๔ อย่างนี้มีค่าน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ
ปัจจัย ๔ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. บรรดาจีวร บังสุกุลจีวร (ผ้าที่ได้มาจากกองฝุ่น) มีค่าน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ
๒. บรรดาโภชนะ ปิณฑิยาโลปโภชนะ (โภชนะคือคำข้าวที่ได้มาด้วยกำลั้งปลีแข็ง) มีค่าน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ
๓. บรรดาเสนาสนะ รุกขมูลเสนาสนะ (อยู่อาศัยโคนไม้) มีค่าน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ
๔. บรรดาการรักษาโรค ปุติมุตตเภสัช (ยาตองน้ำมูตรเน่า) มีค่าน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ

ปัจจัย ๔ อย่างนี้แล มีค่าน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ

ภิกษุทั้งหลาย เพราะภิกษุเป็นผู้สันโดษด้วยปัจจัยที่มีค่าน้อยและหาได้ง่าย นี้เราจึงกล่าว
ว่า “เป็นองค์ประกอบแห่งความเป็นสมณะอย่างหนึ่ง” ของภิกษุชั้น

จิตของภิกษุผู้สันโดษด้วยปัจจัย
ที่มีค่าน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ
ย่อมไม่มีความคับแค้น ไม่ติดขัดทั่วทิศ
เพราะปรารภจีวร โภชนะ เสนาสนะ และยารักษาโรค
และธรรมที่เหมาะสมแก่ความเป็นสมณะ
ที่ภิกษุชั้นกล่าวไว้แล้ว
อันภิกษุผู้สันโดษ ไม่ประมาท บรรลุแล้ว^{๑๖๕}

พระสูตรนี้ แสดงถึงความสันโดษด้วยปัจจัย ๔ เป็นของมีค่าน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ
อันภิกษุควรบริโภคใช้สอย

^{๑๖๕} อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๑/๒๗/๔๒-๔๓.

(๓) อริยวังสสูตร ว่าด้วยอริยวงศ์

ภิกษุทั้งหลาย อริยวงศ์^{๑๖๖} ๔ ประการนี้รู้กันว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกกลบล้าง ไม่ถูกกลบล้าง จักไม่ถูกกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้ คัดค้าน

อริยวงศ์ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. สันโดษ^{๑๖๗} ด้วยจีวรตามแต่จะได้อีก กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยจีวร ตามแต่จะได้อีก ไม่แสวงหาอันไม่สมควรเพราะจีวรเป็นเหตุ ไม่ได้จีวรก็ไม่กระวนกระวาย ครั้นได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง มองเห็นโทษ^{๑๖๘} มีปัญหาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ และไม่ยกตนข่มผู้อื่นเพราะความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้อีกนั้น ภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้อีก ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ที่รู้กันว่าล้าเลิศ เป็นของเก่า
๒. สันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้อีก กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้อีก ไม่แสวงหาอันไม่สมควรเพราะบิณฑบาตเป็นเหตุ ไม่ได้บิณฑบาตก็ไม่กระวนกระวาย ครั้นได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง มองเห็นโทษ มีปัญหาเป็นเครื่องสลัดออก ฉันทอยู่ และไม่ยกตนข่มผู้อื่นเพราะความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้อีกนั้น ภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคง ในความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้อีก ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ที่รู้กันว่าล้าเลิศ เป็นของเก่า
๓. สันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้อีก กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้อีก ไม่แสวงหาอันไม่สมควรเพราะเสนาสนะเป็นเหตุ ไม่ได้เสนาสนะก็ไม่กระวนกระวาย ครั้นได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง มองเห็นโทษ มีปัญหาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ และไม่ยกตนข่มผู้อื่นเพราะความสันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้อีกนั้น ภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในความสันโดษด้วย

^{๑๖๖} อริยวงศ์ หมายถึงวงศ์ของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้า (อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๒๘/๓๑๑)

^{๑๖๗} สันโดษ หมายถึงสันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และการมีภavanaเป็นที่รื่นรมย์ (อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๒๘/๓๑๓-๓๒๐)

^{๑๖๘} โทษ ในที่นี้หมายถึงการต้องอาบัติ เพราะการแสวงหาไม่สมควร และการบริโภคลาภที่ติดใจ (อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๒๘/๓๑๗)

เสนาสนะตามแต่จะได้ ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ที่รู้จักว่าล้าเลิศ เป็นของเก่า

๔. มีภาวนาเป็นที่รื่นรมย์ ยินดีในภาวนา มีปหานะ (การละ) เป็นที่รื่นรมย์ ยินดีในปหานะ และไม่ยกตนข่มผู้อื่นเพราะความเป็นผู้มีภาวนาเป็นที่รื่นรมย์ ยินดีในภาวนา เพราะความเป็นผู้มีปหานะเป็นที่รื่นรมย์ ยินดีในปหานะนั้น ภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในภาวนาและปหานะ ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ที่รู้จักว่าล้าเลิศ เป็นของเก่า

ภิกษุทั้งหลาย อริยวงศ์ ๔ ประการนี้แลรู้จักว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้าง ไม่ถูกลบล้าง จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยอริยวงศ์ ๔ ประการนี้ แม้จะอยู่ในทิศตะวันออก ก็ครอบงำความไม่ยินดีได้ ความไม่ยินดีครอบงำเธอไม่ได้ แม้จะอยู่ในทิศตะวันตก ... แม้จะอยู่ในทิศเหนือ ... แม้จะอยู่ในทิศใต้ ก็ครอบงำความไม่ยินดีได้ ความไม่ยินดีครอบงำเธอไม่ได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเธอเป็นนักปราชญ์ ชื่อว่า เป็นผู้ครอบงำความไม่ยินดีและความยินดีได้

ความไม่ยินดีครอบงำนักปราชญ์^{๑๖๙} ไม่ได้
 ความไม่ยินดีหาครอบงำนักปราชญ์ได้ไม่
 แต่นักปราชญ์ครอบงำความไม่ยินดีได้
 เพราะนักปราชญ์ชื่อว่าผู้ครอบงำความไม่ยินดี
 รากะหรือโทสะอะไร
 จะปิดกั้นบุคคลผู้บรรเทาภิเลสแล้ว
 ผู้ละกรรมทุกอย่างได้เด็ดขาด
 ใครเล่าจะสามารถตีเตียนเขา
 ผู้เป็นเหมือนแท่งทองชมพูนุท
 แม้เทวดาและมนุษย์ก็สรรเสริญเขา
 ถึงพรหมก็สรรเสริญเขา^{๑๗๐}

^{๑๖๙} นักปราชญ์ ในที่นี้หมายถึงผู้มีความเพียร (อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๒๘/๓๒๔)

^{๑๗๐} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๓-๔๕.

อริยวงศ์ เป็นปฏิปทาที่พระอริยบุคคลผู้เป็นสมณะปฏิบัติสืบกันมาไม่ขาดสาย อริยประเพณีมี ๔ คือ สันโดษด้วยจีวร, สันโดษด้วยบิณฑบาต, สันโดษด้วยเสนาสนะ, ยินดีในการบำเพ็ญกุศล ละอกุศล

(๔) มหาสติปัฏฐานสูตร ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกรุง ชื่อกัมมาสัมมะ แคว้นกรุง ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

อุทเทส

ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางสายเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ

สติปัฏฐาน ๔ ประการ อะไรบ้าง

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้
๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้
๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้
๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๑๗๑}

มหาสติปัฏฐานสูตรนี้ มีขนาดยาวมาก ทียกมาแสดงข้างต้นเป็นเพียงอุทเทสคือหัวข้อหรือบทตั้งเท่านั้น ต่อจากนี้จะอธิบายวิธีการปฏิบัติเป็นรายข้อตั้งแต่กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ไปจนถึงธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ซึ่งพระสูตรมีความยาวมาก^{๑๗๒}

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้สรุปไว้ว่า

^{๑๗๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑-๑๐๒.

^{๑๗๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖-๑๓๘/๑๐๑-๑๓๑.

สติปัญญา ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ, ข้อปฏิบัติมีสติเป็นประธาน, การตั้งสติกำหนดพิจารณา สิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริง, การมีสติกำกับดูสิ่งต่างๆ และความเป็นไปทั้งหลาย โดยรู้เท่าทันตามสภาวะของมัน ไม่ถูกครอบงำด้วยความยินดีในร้าย ที่ทำให้มองเห็นเพี้ยนไปตามอำนาจกิเลส มี ๔ อย่าง คือ ๑. กายานุปัสสนาสติปัญญา การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย, การมีสติกำกับดูรู้เท่าทันกายและเรื่องทางกาย ๒. เวทนานุปัสสนาสติปัญญา การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา, การมีสติกำกับดูรู้เท่าทันเวทนา ๓. จิตตานุปัสสนาสติปัญญา การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต, การมีสติกำกับดูรู้เท่าทันจิตหรือสภาพและอาการของจิต ๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัญญา การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม, การมีสติกำกับดูรู้เท่าทันธรรม; เรียกสั้นๆ ว่า กาย เวทนา จิต ธรรม^{๑๗๓}

สติปัญญา ๔ เป็น ๑ ใน ๗ ของโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ (สติปัญญา ๔, สัมมปธาน ๔, อิทธิบาท ๔, อินทรีย์ ๕, พละ ๕, โพชฌงค์ ๗, มรรคมีองค์ ๘) ภาิกษุผู้เจริญสติปัญญา ๔ ตลอด ๗ ปี พึงหวังอย่าง ๑ ใน ๒ อย่างคือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จะเป็นอนาคามี^{๑๗๔}

ในเสนาสนชั้นธกะ เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ที่มีศรัทธาสร้างวิหารถวายภิกษุ ก็เพราะมีความเลื่อมใสจากการที่ได้เห็นภิกษุกลุ่มหนึ่งออกจากป่าแต่เช้าตรู่เพื่อไปบิณฑบาต เจริญกายานุปัสสนาหมวดอิริยาบถและหมวดสัมปชัญญะ “มีการทอดสายตาลงต่ำ มีการก้าวไป การถอยหลัง การมองดู การเหลียวดู การคู้แขน การเหยียดแขน นำเลื่อมใส เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอิริยาบถ”^{๑๗๕}

๔.๔.๒.๗ จุดงควัตร - อารัญญิกังคะ

จุดงค คือองค์คุณเครื่องกำจัดกิเลส, ข้อปฏิบัติเข้มงวดเป็นอุบายขัดเกลากิเลส ส่งเสริมความมักน้อยสันโดษ เป็นต้น มี ๑๓ ข้อ สงเคราะห์ลงใน ๔ หมวด คือ หมวดจีวรปฏิสังยุต หมวดปณตปาตปฏิสังยุต หมวดเสนาสนปฏิสังยุต และหมวดวิริยปฏิสังยุต เฉพาะหมวดเสนาสนปฏิสังยุต มี ๕ ข้อ แต่ที่นับเนื่องในป่า คือข้อหาอารัญญิกังคะ องค์ของผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร เนื่องจากจุดงควัตรทุกหมวดทุกข้อได้อธิบายไว้ในตอนต้นแล้ว แต่จะเน้นข้ออารัญญิกังคะเท่านั้น

๙. อารัญญิกังคะ - ๑๐ อรัญญวาสี

ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร มีชื่อเรียกเฉพาะว่า “อารัญญวาสี” หรือ “อรัญญวาสี” สังคมไทยมักใช้คำว่า “พระป่า”

^{๑๗๓} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, หน้า ๓๒๑-๔๓๒.

^{๑๗๔} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๓๗/๑๒๘.

^{๑๗๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๔/๘๙.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายไว้ดังนี้

อริยวาสี “ผู้อยู่ป่า” พระป่า หมายถึงพระภิกษุที่อยู่วัดในป่า, เป็นคู่กับคามวาสี หรือพระบ้าน ซึ่งหมายถึงพระภิกษุที่อยู่วัดในบ้านในเมือง; ในพุทธกาลไม่มีการแบ่งแยกว่าพระบ้าน-พระป่า และคำว่าคามวาสี-อริยวาสี ก็ไม่มีในพระไตรปิฎก เพราะในสมัยพุทธกาลนั้น พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นศูนย์รวม และมีการจาริกอยู่เสมอ โดยเฉพาะพระพุทธองค์ทรงนำสงฆ์หมู่ใหญ่จาริกไปในถิ่นแดนทั้งหลายเป็นประจำ ภิกษุทั้งหลายที่ยังไม่จบกิจในพระศาสนา นอกจากเสาะสัดบคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ย่อมระลึกอยู่เสมอถึงพระดำรัสเตือนให้เสพเสนาสนะอันสงัดเจริญภาวนา โดยทรงระบุป่าเป็นสถานที่แรกแห่งเสนาสนะอันสงัดนั้น (ที่ตรัสโดยทั่วไปคือ “อิธ ภิกขเว ภิกขุ อรณฺณคโตะ รุกขมุลคโตะ วา สุธณฺณาการคโตะ วา...” - ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปอยู่ในป่าก็ดี โคนไม้ก็ดี เรือนว่างก็ดี...; ที่ตรัสรองลงไปคือ “วิวิตตํ เสนาสนํ ภาตติ อรณฺณํ รุกขมุลํ ปพพตํ กนทรํ คิริคฺหํ สฺสาณํ วนปตฺถํ อพฺโปกาสํ ปลาลปฺบุชฺช...” - [ภิกษุทั้งหลาย] ...เข้าหาเสนาสนะอันสงัด คือป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำในเขา ป่าช้า ดงเปลี่ยว ที่แจ้ง ลอมฟาง...) แนวทางปฏิบัติเช่นนี้ท่านถือแน่นอนแน่นสืบทอดมา แม้ว่าสภาวะจะอยู่ที่มีเสนาสนะอันสงัด แต่ป่าซึ่งในอดีตมีพร้อมและเป็นที่สุดอันแน่นอน ก็เป็นที่พึงเลือกเด่นอันดับแรก จึงนับว่าเป็นตัวแทนที่เต็มความหมายของเสนาสนะอันสงัด ดังปรากฏเป็นคาถาที่กล่าวกันว่าพระธรรมสังคากาจารย์ได้รจนาไว้ อันเป็นที่อ้างอิงในคัมภีร์ทั้งหลาย ตั้งแต่มีลินทปัญหา จนถึงวิสุทธิมรรค และในอรรถกถาเป็นอันมาก มีความว่า

ยถาปิ ทีปิโก นาม	นิลียิตฺวา คณฺหตี มิเค
ตเถวายํ พุทฺธปฺตุโต	ยุตฺตโยโค วิปสฺสโก
อรณฺณํ ปวิสิตฺวาน	คณฺหาตี ผลมฺตุตฺมํ ฯ

(พุทธบุตรนี้ ประกอบความเพียร เจริญวิปัสสนา เข้าไปสู่ป่า จะถือเอาผลอันอุดม [อรรถตตผล] ได้ เหมือนดังเสือชุ่มตัวจับเนื้อ)

ตามคตินี้ การไปเจริญภาวนาในป่าเป็นข้อพึงปฏิบัติสำหรับภิกษุทุกรูปเสมอเหมือนกัน ไม่มีการแบ่งแยก ดังนั้นจึงเป็นธรรมดาที่ว่า ในคัมภีร์มีลินทปัญหา (ประมาณ พ.ศ. ๕๐๐) ก็ยังไม่มีคำว่าคามวาสีและอริยวาสี (พบคำว่า “อรณฺณวาสา” แห่งเดียว แต่หมายถึงดาบสชาย-หญิง) แม้ว่าต่อมาในอรรถกถา (ก่อน จนใกล้ถึง พ.ศ. ๑๐๐๐) จะมีคำว่าคามวาสีและอริยวาสี เกิดขึ้นแล้ว แต่ก็ใช้เป็นถ้อยคำสามัญ หมายถึงใครก็ได้ ตั้งแต่พระสงฆ์ ไปจนถึงสังฆราช (มักใช้แก่ชาวบ้านทั่วไป) ที่อยู่บ้าน อยู่ใกล้บ้าน หรืออยู่ในป่า ไม่ได้มีความหมายจำเพาะอย่างที่เข้าใจกันในบัดนี้

พระภิกษุไปเจริญภาวนาในป่านั้น อาจจะไปอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ยาวบ้าง สั้นบ้าง และอาจจะไปๆ มาๆ แต่บางรูปก็อาจจะอยู่นาน ภิกษุที่อยู่ป่านั้นท่านเรียกว่า “อริยญฺเฐ” (อริยญฺเฐ ก็

เรียก) และการถืออยู่ป่าเป็นจุดตั้งอย่างหนึ่ง ซึ่งภิกษุจะเลือกถือได้ตามสมควรใจ กับทั้งจะถือในช่วงเวลายาวหรือสั้น แม้แต่ตลอดชีวิต ก็ได้

สันนิษฐานว่า เมื่อเวลาล่วงผ่านห่างพุทธกาลมานาน พระภิกษุอยู่ประจำที่มากขึ้น อีกทั้งยังมีภาระผูกมัดตัวมากขึ้นด้วย โดยเฉพาะการเล่าเรียนและทรงจำพุทธพจน์ในยุคที่องค์พระศาสดาปรินิพพานแล้ว ซึ่งจะต้องรักษาไว้แก่คนรุ่นหลังให้ครบถ้วนและแม่นยำโดยมีความเข้าใจถูกต้อง อีกทั้งต้องเก็บรวบรวมคำอธิบายของอาจารย์รุ่นต่อๆ มาที่มีเพิ่มขึ้นๆ จนเกิดเป็นงานหรือหน้าที่ที่เรียกว่า “คัมภีร์” (ธุระในการเล่าเรียนพระคัมภีร์) เป็นภาระซึ่งทำให้รวมกันอยู่ที่แหล่งการเล่าเรียนศึกษาในชุมชนหรือในเมือง พร้อมกันนั้น ภิกษุผู้ไปเจริญภาวนาในป่า เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว ก็อิงอาศัยอาจารย์ที่จำเพาะมากขึ้น มีความรู้สึกที่จะต้องผ่อนและเผื่อเวลามากขึ้น อยู่ประจำที่แน่นอนมากขึ้น เพื่ออุทิศตัวแก่กิจในการเจริญภาวนา ซึ่งกลายเป็นงานหรือหน้าที่ที่เรียกว่า “วิปัสสนาธุระ” (ธุระในการเจริญกรรมฐานอันมีวิปัสสนาเป็นยอด) โดยนัยนี้ แนวโน้มที่จะแบ่งเป็นพระบ้านพระป่าก็ชัดเจนขึ้นเรื่อยๆ

การแบ่งพระสงฆ์เป็น ๒ ฝ่าย คือ ความวาสี และอรัญวาสี เกิดขึ้นในลังกาทวีป และปรากฏชัดเจนในรัชกาลพระเจ้าปรักกมพาหุ ที่ ๑ มหาราช (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ต่อมา เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่งอาณาจักรสุโขทัย ทรงรับพระพุทธศาสนาและพระสงฆ์ลังกาวงศ์ สืบเนื่องจากสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุนี้เข้ามาในช่วงใกล้ พ.ศ. ๑๘๒๐ ระบบพระสงฆ์ ๒ แบบ คือความวาสี และอรัญวาสี ก็มาจากศรีลังกาเข้าสู่ประเทศไทยด้วย^{๑๗๖}

๔.๔.๒.๘ องค์คุณของภิกษุผู้อยู่ป่า

ป่าเป็นผลิตผลของธรรมชาติที่ฟ้าดินประทานให้แก่มนุษย์ชาติทุกหมู่เหล่ารวมถึงสัตว์เดรัจฉานด้วย มนุษย์จึงควรรู้จักป่า รู้คุณค่าของป่า และรู้การรักษาป่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ ทรงเข้าพระทัยเป็นอย่างดีและทรงปลูกฝังให้พสกนิกรของพระองค์ให้ปฏิบัติต่อป่าโดยทรงทำเป็นแบบอย่าง ในหนังสือ “รักษป่า...รักษาชีวิต” มีข้อความตอนหนึ่งว่า

ป่าไม้ เป็นทรัพยากรที่อำนวยประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่สิ่งมีชีวิต มีหน้าที่รักษาสมดุลสภาพอากาศ รักษาต้นน้ำลำธารความชุ่มชื้น เพื่อเกื้อกูลแก่ทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ทั้งดิน น้ำ เป็นแหล่งรวมพืชพรรณพฤกษชาติ หากมีต้นไม้หรือป่าจำนวนมากก็จะทำให้ทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ เพิ่มจำนวนและอุดมสมบูรณ์มากขึ้น ในทางตรงข้ามถ้าป่าลดจำนวนลงยิ่งน้อยลงเท่าไร การรักษาสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ก็จะลดลงด้วย โดยเฉพาะการทำลายป่าจะเป็นเหตุทำให้พื้นที่ต้นน้ำแห้ง ลำห้วยต่างๆ จะมีปริมาณน้ำน้อยลง เกิดเป็นภาวะแห้งแล้งตามมา

^{๑๗๖} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, หน้า ๕๖๕-๕๖๗.

หรือในฤดูฝนหากปราศจากป่าคอยดูดซับน้ำ น้ำฝนจะชะล้างหน้าดิน เกิดปรากฏการณ์น้ำหลาก และภาวะอุทกภัย ในขณะที่เดียวกัน การไม่มีป่า ไม่มีต้นไม้ ทำให้ก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ในอากาศถูกนำไปใช้น้อยลง โลกร้อนขึ้น เกิดภาวะเรือนกระจก (Green House Effect)^{๑๗๗}

ก็ภิกษุผู้เข้ามาอาศัยในป่า จะต้องมีความรู้เรื่องป่า รู้พระพุทธานุญาตการอยู่อาศัยในเสนาสนะป่า และต้องไม่ทำลายป่า ประการสำคัญที่สุดจะต้องสำเนียงถึงเป้าหมายว่า ที่ต้องมาอยู่ป่าคืออะไร หากจะมีภิกษุเพียงแต่แบกกถออกไปพักแรมอยู่ในป่าเพียงชั่วไม่กี่วันก็คืนแล้วกลับวัดบ้าน คงจะไม่เรียกว่า “อรัญวาสี” เพราะฉะนั้น องค์คุณของภิกษุผู้อยู่ป่า จะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๓ ข้อ ดังจะกล่าวเป็นลำดับไป

ในอรัญญสูตร ว่าด้วยคุณสมบัติของภิกษุผู้อยู่ในป่า พระพุทธเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๕ ประการต่อไปนี้ เป็นผู้ควรอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัด คือป่าโปร่ง และป่าทึบ ได้แก่

๑. เป็นผู้มึนศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

๒. เป็นพหูสูต ฯลฯ แห่งตลอดดีด้วยทิวฐิติ

๓. เป็นผู้ปรารภความเพียร มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย

๔. เป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ตามความปรารถนา ได้โดยไมยาก ได้โดยไม่ลำบาก

๕. ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล เป็นผู้ควรอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัด คือป่าโปร่ง และป่าทึบ^{๑๗๘}

อนึ่ง ภิกษุผู้จะเข้าไปอยู่อาศัยในป่า ซึ่งเป็นที่หลีกเลี่ยงกันว่าเมื่อประกอบความเพียรย่อมได้รับผล ดังพระพุทธดำรัสตรัสกับภิกษุทั้งหลายในชิวกัมพวนปฐิสถลานสูตร ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอ

^{๑๗๗} สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงานกปร.), *รักษป่า...รักษาชีวิต*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน กปร., ๒๕๕๐), หน้า ๓.

^{๑๗๘} *อง.ปญจก.* (ไทย) ๒๒/๑๑๐/๑๘๗-๑๘๘.

ทั้งหลายจงหลีกเร้นประกอบความเพียรเถิด เมื่อภิกษุหลีกเร้นอยู่ (สิ่งทั้งปวง) ย่อมปรากฏตามความเป็นจริง”^{๑๗๙}

นอกจากนี้ ในกัมมณีโรธสูตร พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องกรรมและการดับกรรม กรรมมี ๒ อย่าง คือกรรมเก่า ซึ่งเกิดจากการสั่งสมของปัจจัยปรุงแต่งทางอายตนะภายใน ๖ และกรรมใหม่ คือกรรมที่บุคคลกระทำทางกาย วาจา ใจ การดับกรรมด้วยวิธีที่ถูกต้องวิโมกข์ และข้อปฏิบัติเพื่อดับกรรมคือมรรคมือองค์ ๘ และการจะปฏิบัติตามนี้ ทรงชี้แนวทางว่า “ภิกษุทั้งหลาย นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าได้มีความร้อนใจในภายหลัง”^{๑๘๐}

๔.๔.๒.๘.๑ เข้าใจป่า

ธรรมดาภิกษุผู้จะอยู่ป่าจะต้องเข้าใจป่า หากไม่เข้าใจธรรมชาติของป่าจะอยู่ป่าได้อย่างไร เมื่อพิจารณาในแง่พระพุทธประสงค์และกฎเกณฑ์เรื่องธุดงค์วัตร ภิกษุจะต้องเข้าใจป่าในบริบทต่อไปนี้

๑) เข้าใจป่าและธรรมชาติของป่า

ป่ามีทั้งป่าใหญ่ป่าเล็ก ป่าใกล้บ้านเป็นป่าโปร่ง มีไม้ยืนต้นประเภทไม้เบญจพรรณ ขึ้นอยู่ห่างๆ นอกนั้นเป็นพันธุ์ไม้เล็ก และไม่ล้มลุก อาจมีลานโล่ง มีหญ้านานาชนิดขึ้นเป็นหย่อมๆ เช่น หญ้าคา หญ้าเจ้าชู้ หรือหญ้าไมยราพ หรืออาจเป็นป่าไผ่ ปาลาน ป่าหวาย หรือแม้แต่กล้วยป่า บางชนิดเป็นไม้มีดอกและใบกินได้ สัตว์ป่าที่อาศัยก็เป็นสัตว์ขนาดเล็ก เช่น หมูป่า กระต่ายป่า และนกบางชนิด เช่น นกคุ่ม นกกระทา และไก่ป่า ประเภทนี้มักเป็นป่าโปร่ง อยู่เชิงเขา มักมีมนุษย์ออกไปหาของป่า เช่น หน่อไม้ หรือหัวเผือก หัวมัน และหัวกลอย สัตว์มีพิษที่ควรระวังคือประเภทงูเงี้ยว ตะขาบ แมงป่อง ผึ้ง แม้กระทั่งรังต่อ รังแตน รังผึ้ง ป่าเหล่านี้ในกลางวันไม่มากนัก แต่กลางคืนอาจมีอันตรายจากสัตว์ร้ายที่ออกหากินกลางคืนได้ ภิกษุส่วนใหญ่จะอาศัยป่าเช่นนี้มากกว่า เพราะอยู่ไม่ใกล้ไม่ไกลหมู่บ้านมากนัก เทียบวิณฑบาตได้โดยง่าย และมักไม่ถูกรบกวนด้วยสัตว์ป่าขนาดใหญ่

ป่าอีกประเภทหนึ่งเป็นป่าทึบ หรือป่าชุก หรือดงดิบ มีต้นไม้ขนาดใหญ่ ลำต้นสูง เรียกว่าสูงเสียดฟ้าขึ้นเต็มไปหมด มีเถาวัลย์พันเกี่ยวโยงกันและกัน อากาศอับชื้น พื้นเต็มไปด้วยทาก และเห็บป่า เป็นที่อาศัยของสัตว์ป่าขนาดใหญ่ หรือที่มีเขี้ยววงน่าเกรงขาม เช่น ช้าง สิงโต หมี แรด ตลอดถึง ควายป่า วัวกระทิง เก้ง กวาง ลิง ค่าง บ่าง ชะนี และงูขนาดใหญ่ทั้งที่มีพิษและไม่มีพิษ ดงดิบหรือป่าทึบเช่นนี้จะไม่มีภิกษุเข้าไปอาศัยอยู่ นอกจากเดินทางผ่านเป็นครั้งคราว เพราะอันตรายมาก เต็มไปด้วยไข้ป่า เหลือบ รื่น ยุง ห่างไกลจากบ้านผู้คน มีภัยอันตรายรอบด้านทั้งกลางวันและกลางคืน

^{๑๗๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๖๑/๑๙๖.

^{๑๘๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๗๙-๑๘๐.

คำว่า “ป่า” คือวนะ (วัน) พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่าต้นไม้ใหญ่ชื่อว่าป่า ต้นไม้เล็กชื่อว่าหมู่ไม้ตั้งอยู่ในป่าหรือเกิดในป่า อีกนัยหนึ่ง ต้นไม้ที่เกิดก่อนชื่อว่าป่า ที่เกิดต่อๆ กันมาชื่อว่าหมู่ไม้ตั้งอยู่ในป่า ท่านนำไปเปรียบเทียบกับกิเลสว่า กิเลสใหญ่ๆ อันคร่าสัตว์ไว้ในภพ ชื่อว่ากิเลสดุจดุจดป่า กิเลสที่ให้ผลในปัจจุบันชื่อว่ากิเลสดุจดุจดหมู่ไม้ตั้งอยู่ในป่า^{๑๘๑} ส่วนพระพุทฺธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายสั้นๆ ว่า **วน, วนะ, วัน** ป่า, ดง, สวน (บาลี วน), วนะคือป่า ในความหมายที่เน้นความเป็นที่รวมอยู่ของต้นไม้หรือพฤกษชาติ ตลอดจน.....สัตว์ที่อาศัย ส่วน**อรัญญ**คือป่า ในความหมายที่เน้นความเปลี่ยวห่างไกล หรือความเป็นต่างหากจากบ้าน หรือจากชุมชน^{๑๘๒}

สิ่งที่ป่ามีเป็นส่วนใหญ่ คือถ้ำ ภูเขา ซอกเขา และห้วงเหวน้ำตก ลำธาร แต่เมื่อว่าโดยองค์รวม ป่าเป็นที่อาศัยของสิ่งมีชีวิต ๕ ประเภท คือต้นไม้และพันธุ์พืช สัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ปีก และบางแห่งมีมนุษย์อาศัยอยู่ ป่าและสภาพแวดล้อมของป่าตามธรรมชาติเหล่านี้ ผู้อยู่ป่าต้องรู้และเข้าใจ จึงจะดำรงชีวิตได้อย่างอยู่รอดและปลอดภัย

๒) เข้าใจเสนาสนะป่า

เสนาสนะป่าอันสังกัด เรียกอีกอย่างว่าวิเวกเสนาสนะ มี ๙ อย่าง คือป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา (หลืบเขา) ถ้ำ ป่าช้า ป่าช้า ที่แจ้ง และลอมฟาง^{๑๘๓} คำว่า “ลอมฟาง” ไม่น่าจะเป็นเสนาสนะป่า เพราะเกิดจากขวานก่อกำขึ้นจากฟางข้าว เพื่อเก็บไว้ให้วัวควายช้างม้าได้กินในเวลาขาดแคลนหญ้า เช่นหน้าฝน หรือฤดูน้ำหลาก แต่ท่านคงจะถือว่า เขตป่าคือเขตที่อยู่ห่างจากเขตบ้าน หรืออุปัฏฐาคารบ้าน ตามพระวินัยปิฎก “เสนาสนะที่ชื่อว่าป่า” มีระยะไกล ๕๐๐ ชั่วธนู (= ๕๐๐ วา คือ ๑ กิโลเมตร) เป็นอย่างน้อย^{๑๘๔} เพราะฉะนั้น ลอมฟาง แม้จะเป็นสิ่งที่มนุษย์ก่อกำขึ้น แต่เมื่ออยู่ห่างบ้านประมาณ ๑ กิโลเมตร ภิกษุก็ขออนุญาตเจ้าของอยู่อาศัยได้

ยังมีคำที่น่าสนใจอีกคำหนึ่งคือ “สุญญาคาร” ตามศัพท์แปลว่า “เรือนว่าง” โดยนัยหมายถึง สถานที่สังกัด ปลอดภัย ปลอดภัยสงบ ในที่ฌนิกาย มหาวรรค อธิบายว่า ได้แก่เสนาสนะป่า ๗ ชนิดในจำนวน ๙ ชนิดข้างต้น เว้นป่าและโคนไม้ ที่เหลือจากนั้นตั้งแต่ภูเขาถึงลอมฟางจัดเป็นสุญญาคาร^{๑๘๕} มีที่น่าสังเกตอย่างหนึ่ง คราวอนาถบิณฑิกเศรษฐีซึ่งลงมาที่กรุงราชคฤห์ ได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้า เป็นพระโสดาบัน จึงขอใช้บ้านเพื่อนเศรษฐีในกรุง

^{๑๘๑} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๘๓-๒๘๔/๓๘๙-๓๙๐.

^{๑๘๒} สมเด็จพระพุทฺธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, หน้า ๓๘๕.

^{๑๘๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๔/๘๙.

^{๑๘๔} วิ.ม.ท. (ไทย) ๒/๖๕๔/๑๗๔.

^{๑๘๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๔/๓๒๕.

ราชคฤห์ถวายเป็นภัตตาหารแก่พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ แล้วทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมพระภิกษุสงฆ์ ไปอยู่จำพรรษาประจำ ณ กรุงสาวัตถี พระพุทธเจ้าตรัสว่า “คุณบดี ตถาคตทั้งหลายย่อมยินดีใน สุนฺญาคาร”^{๑๘๖} ซึ่งอรรถกถาพระวินัยปิฎกอธิบายว่า สุนฺญาคารคือสถานที่ว่าง โอภาสที่เงียบสงัด สถานที่ที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญอานาปานสติก็มีมาตรฐาน^{๑๘๗}

๓) วัตรปฏิบัติของภิกษุผู้อยู่ป่า

ในพระวินัยปิฎก จุฬวรรค ตอนว่าด้วยวัตรชั้นธกะ หรือวัตรปฏิบัติต่างๆ เฉพาะ ข้อบัญญัติวัตรของภิกษุผู้อยู่ป่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น เราจะบัญญัติวัตรแก่ภิกษุผู้อยู่ป่าทั้งหลาย โดยที่ภิกษุผู้อยู่ป่า ทั้งหลายต้องประพฤติชอบ

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ป่า ควรลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ สวมถุงบาตรคล้องบา ปาดจีวรบนไหล่ สวมรองเท้า เก็บเครื่องใช้ไม้ เครื่องใช้ดิน ปิดประตูหน้าต่างแล้วลงจากเสนาสนะ กำหนดว่า “เวลานี้ เราจะเข้าบ้าน” ควรถอดรองเท้าอย่างระมัดระวัง ใส่ถุงคล้องบา นุ่งปกปิดมณฑล ๓ ให้เรียบร้อย คาดประคดเอว ห่มผ้าสังฆาฏิที่พับซ้อนกันไว้ กัดลูกดุม ล้างบาตรแล้วถือเข้าบ้านอย่างสำรวม โดยไม่ รีบร้อน พึ่งปกปิดกายด้วยดีไปในละแวกบ้าน พึ่งสำรวมด้วยดีไปในละแวกบ้าน ไม่พึงหัวเราะดังไปใน ละแวกบ้าน พึ่งพูดเสียงเบาในละแวกบ้าน ไม่พึงเดินโคลงกายไปในละแวกบ้าน ไม่พึงแกว่งแขนไปใน ละแวกบ้าน ไม่พึงเดินโคลงศีรษะไปในละแวกบ้าน ไม่พึงเดินเท้าสะเอวไปในละแวกบ้าน ไม่พึงเดิน คลุมศีรษะไปในละแวกบ้าน ไม่พึงเดินกระโหยงไปในละแวกบ้าน

เมื่อเข้าบ้านก็พึงกำหนดว่า “เราจะเข้าทางนี้ ออกทางนี้” ไม่พึงรีบร้อนเข้าไป ไม่พึงรีบ ร้อนออกไป ไม่พึงยืนไกลนัก ไม่พึงยืนใกล้นัก ไม่พึงยืนนานนัก ไม่พึงกลับเร็วนัก พึงยืนสังเกตว่า “เขา ประสงค์จะถวายอาหารหรือไม่ประสงค์จะถวาย” ถ้าเขาหยุดทำงาน หรือลุกจากที่นั่ง หรือจับทัพพี หรือภาชนะ หรือตั้งภาชนะไว้ พึงยืนกำหนดว่า “เขาประสงค์จะถวายหรือ” เมื่อเขาถวายอาหาร พึงใช้มือข้างซ้ายแหวกผ้าสังฆาฏิแล้วน้อมบาตรเข้าไปด้วยมือข้างขวา ใช้มือทั้ง ๒ ประคองบาตรรับ อาหาร ไม่มองหน้าผู้ถวายอาหาร พึงสังเกตว่า “เขาประสงค์จะถวายแกงหรือไม่ประสงค์จะถวาย” ถ้าเขาจับทัพพีหรือจับภาชนะ หรือตั้งภาชนะไว้ พึงยืนกำหนดว่า “เขาประสงค์จะถวายหรือ” เมื่อเขา ถวายแล้ว ใช้ผ้าสังฆาฏิคลุมบาตรแล้ว ไม่ต้องรีบร้อน กลับอย่างสำรวม

พึงปกปิดกายด้วยดีไปในละแวกบ้าน ฯลฯ ไม่พึงเดินกระโหยงไปในละแวกบ้าน ออกจาก หมู่บ้าน แล้วสวมถุงบาตร คล้องบา ปาดจีวรวางไว้บนศีรษะสวมรองเท้าเดินไป

^{๑๘๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๖/๑๑๗.

^{๑๘๗} วิ.อ. (ไทย) ๑/๖๕/๔๔๔.

ภิกษุผู้อยู่ป่า ฟังตั้งน้ำดื่ม ฟังตั้งน้ำใช้ ฟังติดไฟ ฟังเตรียมไม้สไฟไว้ ฟังเตรียมไม้เท้า ฟังเรียนรู้เรื่องนักษัตรทุกประเภทหรือเรียนบางส่วน ฟังเป็นผู้ฉลาดในทิศ

ภิกษุทั้งหลาย นี่คือวัตรของภิกษุผู้อยู่ป่าทั้งหลาย โดยที่ภิกษุผู้อยู่ป่าทั้งหลาย ต้องประพฤติชอบ^{๑๘๘}

ประการสำคัญ ภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ฟังเข้าใจพระพุทธประสงค์ว่าเพื่ออะไร ต้องไม่ใช่เพราะความง้อเขลา หรือหลงมงาย ไม่ใช่เพราะปรารถนาชั่ว ถูกความปรารถนาครอบงำ หรือว่าเพราะเป็นบ้า เพราะมีจิตฟุ้งซ่าน แต่เพราะรู้ว่า “เป็นวัตรที่พระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลายสรรเสริญ” และภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เพราะอาศัยความมกน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด ความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามเช่นนี้ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่าเป็นผู้เจริญ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นประธาน เป็นผู้สูงสุด และเป็นผู้ประเสริฐสุด^{๑๘๙}

ประการสุดท้าย พระพุทธเจ้าไม่ทรงยินดีการอยู่ในเสนาสนะใกล้หมู่บ้าน แต่ทรงยินดีการอยู่ในป่าของภิกษุ ดังที่ตรัสกับพระนาคิตะ ในนาคิตสูตรว่า

นาคิตะ

๑. เราเห็นภิกษุในธรรมวินัยนี้ผู้อยู่ในเสนาสนะใกล้หมู่บ้าน มีสมาธิ นั่งอยู่ เรามีความคิดอย่างนี้ว่า “บัดนี้ คนวัดจักรบกวานท่านผู้นี้ หรือสมณทูตเทศจักทำให้ท่านเคลื่อนจากสมาธิ” เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่ยินดีการอยู่ในเสนาสนะใกล้บ้านของภิกษุนั้น

๒. เราเห็นภิกษุในธรรมวินัยนี้ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร นั่งโงกง่วงอยู่ในป่า เรามีความคิดอย่างนี้ว่า “บัดนี้ ท่านผู้นี้จักบรรเทาความลำบากคือการหลับนี้ แล้วมนสิการความกำหนดหมายว่าป่าเป็นเอกคคตารมณ” เพราะเหตุนั้น เราจึงยินดีการอยู่ในป่าของภิกษุนั้น

๓. เราเห็นภิกษุในธรรมวินัยนี้ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ไม่มีสมาธิ นั่งอยู่ในป่า เรามีความคิดอย่างนี้ว่า “บัดนี้ ท่านผู้นี้จักตั้งจิตที่ไม่เป็นสมาธิ ให้เป็นสมาธิ หรือจักตามรักษาจิตที่เป็นสมาธิไว้” เพราะเหตุนี้ เราจึงยินดีการอยู่ในป่าของภิกษุนั้น

๔. เราเห็นภิกษุในธรรมวินัยนี้ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร มีสมาธิ นั่งอยู่ในป่า เรามีความคิดอย่างนี้ว่า “บัดนี้ ท่านผู้นี้จักเปลื้องจิตที่ยังไม่หลุดพ้นให้หลุดพ้น หรือว่าจักตามรักษาจิตที่หลุดพ้นแล้วไว้ได้” เพราะเหตุนี้ เราจึงยินดีการอยู่ในป่าของภิกษุนั้น

๕. เราเห็นภิกษุในธรรมวินัยนี้ผู้อยู่ในเสนาสนะใกล้บ้าน ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เธอพอใจลาภสักการะและการสรรเสริญนั้น ละทิ้งการหลีกเร้น ละทิ้ง

^{๑๘๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๘/๒๓๖-๒๓๗.

^{๑๘๙} อ.จ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๘๑/๓๐๙.

เสนาสนะอันเจียบสดคือป่าโปร่งและป่าทึบ หรือเข้ามารวมกันอยู่ยังหมู่บ้าน ตำบล และเมืองหลวง” เพราะเหตุนี้ เราจึงไม่ยินดีการอยู่ในเสนาสนะใกล้หมู่บ้านของภิกษุนี้

๖. เราเห็นภิกษุในธรรมวินัยนี้ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลาน ปัจจัยเภสัชชบิหาร เธอสลัดลาภสักการะ และการสรรเสริญนั้น ไม่ละทิ้งการหลีกเร้น ไม่ละทิ้งเสนาสนะอันเจียบสดคือป่าโปร่งและป่าทึบ” เพราะเหตุนี้ เราจึงยินดีการอยู่ในป่าของภิกษุนี้

อนึ่ง สมัยใด เราเดินทางไกล ไม่เห็นใครข้างหน้าหรือข้างหลัง สมัยนั้น เราย่อมมีความสุข โดยที่สุด แม้ด้วยการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ”^{๑๙๐}

๔.๔.๒.๘.๒ เข้าถึงป่า

กึ่งคุณของผู้อยู่ป่า จะต้องเข้าใจ เข้าถึง และพัฒนาป่า กระบวนการนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ พระราชทานพระราชกระแสให้ข้าราชการที่จะลงไปปฏิบัติหน้าที่เพื่อความสงบสุขของ ๔ จังหวัดภาคใต้ได้คำนึงถึง เพราะมีความแตกต่างด้านพหุวัฒนธรรม คำว่า “เข้าใจ” คือการศึกษาให้ “รู้เขารู้เรา” หรือ “เอาใจเขามาใส่ใจเรา” เบื้องต้นต้องทำความเข้าใจตรงนี้ให้ตรงให้ถูกต้อง ถ้าขาดความเข้าใจกัน ก็ยากที่จะปฏิบัติต่อกันให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ได้ เช่นเดียวกับภิกษุผู้คิดจะไปอยู่ป่า เบื้องต้นก็ต้องรู้จักป่า ป่าคืออะไร แตกต่างจากบ้านอย่างไร ลักษณะและสภาพแวดล้อมอย่างไรจึงชื่อว่าป่า ป่ามีคุณและโทษอย่างไรหรือไม่ และอยู่อย่างไรจึงจะมีความสุข ประการสำคัญการที่จะต้องไปอยู่ป่ามีเหตุผลอะไร และเหตุใดต้องไปปฏิบัติสมณธรรมอยู่ในป่า

ส่วนการเข้าถึง คือการเข้าไปอยู่ร่วม การไปเสพส้องอยู่กับประชุมชนนั้น เพื่อให้เกิดความคุ้นเคย สร้างความเข้าใจกัน มีความไว้นือเชื่อใจกัน เมื่อจะคิดอ่านทำการใดจึงจะได้รับความร่วมมือ ภิกษุก็เช่นเดียวกัน เมื่อจะต้องไปอาศัยอยู่ป่า ก็จะต้องรู้ข้อวัตรปฏิบัติว่าจะต้องประพฤติปฏิบัติอย่างไร จึงจะได้ลิ้มรสแห่งความสงบวิเวกอันเกื้อหนุนต่อการบำเพ็ญสมณธรรมและการบรรลุมรรค ซึ่งก็หมายถึงเข้าไปเสพความน่าอภิรมย์ของป่า ในขณะที่เดียวกันก็ต้องตระหนักด้วยว่า ที่ใดมีคุณที่นั่นก็มีกัมมโทษ ในการเสพเสนาสนะป่าข้ออารัญญิกังคะ ภิกษุต้องตั้งจิตใจอย่างไร จะประคองตนอย่างไรจึงจะอยู่รอดปลอดภัย มีจิตตั้งมั่น และเสวยรสแห่งความหลุดพ้นภายในป่า อันเป็นอานิสงส์ของการอยู่ป่า ในที่นี้จะกล่าวการเข้าถึงป่าเฉพาะใน ๒ ประเด็นคือ เข้าถึงความน่าอภิรมย์ของป่า และการปฏิบัติตนอย่างเข้มงวดในเสนาสนะป่า ดังนี้

^{๑๙๐} อภ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๔๒/๔๙๖-๔๙๗.

๑) ความน่าอภินิรมย์ของป่า

ความน่าอภินิรมย์ของป่า ย่อมเอื้อต่อบรรยากาศในการบำเพ็ญสมาธิของภิกษุผู้อยู่ป่า ดังพระสารีบุตรเถระกล่าวถึงความน่าอภินิรมย์ของป่าโคสิงคสาละวันกับพระอานนท์ว่า “เป็นสถานที่ที่น่ารื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละบานสะพรั่งทั่วทั้งต้น กลิ่นคจกลิ่นทิพย์ย่อมพุ่งไป”^{๑๙๑}

ในเวสสันดรชาดก กัณฑ์วนประเวศน์ พระยาเจตราชกราบทูลพระเวสสันดรตอนทรงถูกเนรเทศออกจากพระนครสีที เพื่อไปประทับในป่าเขาวงกต ได้ชี้บอกทางโดยบรรยายถึงความงามของป่ารายทางไว้ว่า

ข้าแต่มหाराช โนน ภูเขาคันธมาทน์ที่เป็นศิลาล้วน
ซึ่งเป็นสถานที่ประทับอยู่ของพระองค์
พร้อมด้วยพระโอรสทั้งหลายและพระชายา
พระยาเจตราชทั้งหลายต่างก็ทรงกันแสง
มีพระเนตรนองด้วยพระอัสสุชล
กราบทูลพระเวสสันดรให้ทรงทราบฯ ข้าแต่มหाराช
จากนี้ไป ขอเชิญพระองค์ทรงบำเพ็ญพระพักตร์
ตรงไปทางทิศเหนือเถิด

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ต่อจากนั้น
พระองค์จักทรงทอดพระเนตรเห็นภูเขาเวปุลละ
ซึ่งดาราตาชไปด้วยหมุ่ไม่นานาพันธุ์
มีเงาร่มเย็น น่ารื่นรมย์ใจ

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ
พระองค์เสด็จเลยภูเขาเวปุลละนั้นไป
จากนั้นก็ทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำเกตุมดี
ซึ่งเป็นแม่น้ำลึก ไหลมาจากซอกเขา

เกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงปลามากมาย
มีทำนน้ำราบเรียบดี มีน้ำมาก
พระองค์จะได้สร่งสนานและเสวย ณ ที่นั้น
ปลุกปลอบพระโอรสและพระชายาให้สำราญพระทัย

^{๑๙๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓๒-๓๓๓/๓๖๖-๓๖๗.

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ต่อจากนั้นไป
 พระองค์จักทอดพระเนตรเห็นต้นไทร
 ที่มีผลหวาน มีร่มเงาเยือกเย็น เป็นที่รื่นรมย์ใจ
 ซึ่งเกิดอยู่บนยอดเขาอันน่ารื่นรมย์

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ถัดจากนั้นไป
 พระองค์จักทอดพระเนตรเห็นภูเขานาลิกะซึ่งเป็นศิลาล้วน
 คลาคล่ำไปด้วยฝูงนกนานาพันธุ์และหมู่กิ้งกือ

ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือแห่งภูเขานาลิกะนั้น
 มีสระมุจลินท์ที่ดาดดาษไปด้วยดอกบุณฑริก
 ดอกอุบลขาว และดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม

ขอเชิญพระองค์เสด็จเข้าไปยังไพรสนทน์วนสถาน
 อันเขียวชะอุ่มดั่งเมฆอยู่เป็นนิตย์ สะพรั่งไปด้วยไม้ดอก
 และไม้ผลทั้ง ๒ เหมือนพญาราชสีห์ที่มุ่งเหยื่อ

ในไพรสนทน์นั้น มีฝูงนกมากมาย
 ส่งเสียงขันคูกร้องก้องไพเราะ ประสานเสียงคูกร้องอยู่อิงมี
 บนต้นไม้ที่ผลิดอกออกช่อตามฤดูกาล

พระองค์เสด็จดำเนินถึงชอกเขาซึ่งเป็นทางเดินลำบาก
 และเป็นต้นของแม่น้ำทั้งหลาย จะได้ทอดพระเนตรเห็น
 สระโบกขรณีอันสะพรั่งไปด้วยไม้กุ่มและไม้รักฟ้า

เกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงปลามากมาย
 มีทำน้างาม ราบเรียบดี มีน้ำมาก
 เต็มเปี่ยมอยู่สม่ำเสมอ เป็นสระสี่เหลี่ยม
 มีน้ำอร่อย ปราศจากกลิ่นเหม็น

ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือแห่งสระโบกขรณีนั้น
 พระองค์ได้ทรงสร้างบรรณศาลา
 ครั้นแล้วพึงทรงบำเพ็ญเพียรเลี้ยงพระชนมชีพ
 ด้วยการเที่ยวแสวงหาผลอาหารอยู่เกิด^{๑๙๒}

^{๑๙๒} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๙๐๑-๑๙๑๓/๔๒๒-๔๘๓.

แต่อย่างไรก็ดี ป่าแม่จะนำอภิมรณ แต่ก็น่าสะพรึงกลัวด้วยภัยอันตรายต่างๆ ดังพระดำรัส
 ทัดทานของพระเจ้ากรุงสีตี ที่ทรงห้ามพระนางมัทรีมิให้ตามเสด็จพระเวสสันดรไปอยู่ป่า และ
 คำโต้ตอบของพระนางมัทรีผู้เป็นพระสุณิสา (สะใภ้) ว่าดังนี้

ลำดับนั้น พระมหाराชเสด็จดำเนินไปทรงวิงวอนพระสุณิสาว่า
 แม่มัทรี ผู้มีร่างกายอันขลุอมจันทน์
 เจ้าอย่าได้ทรงไว้ซึ่งความหมักหมมด้วยละอองธุลีเลย

แม่มัทรีเคยทรงผ้าแคว้นกาสี อย่าได้ทรงผ้าคารองเลย
 การอยู่ในป่าเป็นความลำบาก
 แม่มัทรีผู้มีลักษณะงาม เจ้าอย่าได้ไปเลยนะ

พระนางมัทรีราชบุตรผู้มีความงามทั่วสรรพางค์กาย
 ได้กราบทูลพระสัสสุระนั้นว่า
 ความสุขใดจะพึงมีแก่หม่อมฉันโดยเว้นจากพระเวสสันดร
 หม่อมฉันไม่พึงปรารถนาความสุขนั้น

พระมหाराชผู้ผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสีตี
 ได้ตรัสกับพระนางมัทรีนั้นว่า
 เชิญฟังก่อนแม่มัทรี สัตว์อันจะรบกวน
 ยากที่จะอดทนได้ สัตว์เหล่าใดมีอยู่ในป่า

สัตว์เหล่านั้นเป็นอันมาก คือ เหลือบ ตั๊กแตน
 ยุง และผึ้ง มันจะพึงเบียดเบียนเธอในป่านั้น
 ความทุกข์อย่างยั้งนั้นจะพึงมีแก่เธอ

เธอจะต้องได้พบสัตว์ที่นำกลัวอื่นอีก
 ที่อาศัยอยู่ใกล้แม่น้ำ เช่นงูเหลือม
 สัตว์ที่ไม่มีพิษ แต่มีกำลังมาก

มันรัดมนุษย์ หรือแม่แต่เนื้อที่มาใกล้
 ด้วยขนดแล้วนำมาสู่อำนาจของมัน

แม่เนื้อร้ายอื่น ๆ เช่นหมีดำ
 คนที่มันได้เห็นแล้วหนีขึ้นต้นไม้ก็ไม่พ้น

ควายเปลี่ยวชีวิตลบลายเขาทั้งคู่ให้แหลม
 เที้ยวไปอยู่ในถิ่นที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำโสตุมพะ

แม่มีตรี เธอเปรียบเสมือนแม่โคนมรักลูก
เห็นฝูงเนื้อและโคถึกที่ท่องเที่ยวอยู่ในป่า จักทำอย่างไร

แม่มีตรี เธอได้เห็นสิงหะโมนไพรที่น่าสะพรึงกลัว
ซึ่งบังเอิญประจวบเข้าที่หนทางที่เดินได้ยาก
ความหวาดหวั่นพรั่นพรึงอันใหญ่หลวง
ก็จักมีแก่เธอเพราะไม่รู้จักเขต

แม่มีตรี เมื่อเธออยู่ในพระนคร
ได้ยินเสียงสุนัขเห่าหอน ยังสะดุ้งตกใจบ่อย ๆ
เธอไปถึงเขาวงกตจักทำอย่างไร

เมื่อฝูงนกพากันจับชุมนุมอยู่ในเวลาเที่ยงตรง
ป่าใหญ่เหมือนส่งเสียงกระหึ่ม
เธอปรารถนาจะไปในป่าใหญ่นั้นทำไม

พระนางมีตรีราชบุตรผู้ทรงสิริโฉม
ได้กราบทุกคำนี้กับพระเจ้ากรุงสุโขทัยนั้นว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ ขอพระองค์ทรงพระกรุณา
ตรัสบอกสิ่งที่น่าสะพรึงกลัวที่มีอยู่ในป่าแก่หม่อมฉัน
หม่อมฉันจักยอมอดทนต่อสิ่งที่น่าสะพรึงกลัวเหล่านั้นทั้งหมด
หม่อมฉันจะต้องไปให้ได้

หม่อมฉันจักแหวกต้นเป้ง หญ้าคา
หญ้าคมบาง แฝก หญ้าปล้อง
และหญ้ามุงกระต่ายไปด้วยยก
หม่อมฉันจักไม่เป็นผู้อันพระเวสสันดรนั้นนำไปได้โดยยาก

กุมารได้สามีด้วยวัตตจริยาเป็นอันมาก
คือ ด้วยการอดอาหาร ทรมานท้อง
และด้วยการผูกคอดด้วยไม้คางโค

ด้วยการบำเรอไฟ และด้วยการดำน้ำ
ความเป็นหม้ายเป็นความเจ็บปวดในโลก

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นจอมทัพ หม่อมฉันจะต้องไปให้ได้^{๑๙๓}

ในกรณีของภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรอาจต้องเผชิญกับสัตว์ร้ายและสัตว์มีพิษในป่ามากมาย รวมถึงอุบัติเหตุในป่าด้วย แต่ก็ควรไปหากมองเห็นภัย ๕ ประการดังกล่าว ตามที่ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายในปฐมอนาคตภยสูตร ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ป่า เมื่อพิจารณาเห็นภัยในอนาคต ๕ ประการนี้ ไม่ควรเป็นผู้ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

ภัยในอนาคต ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ป่าพิจารณาเห็นดังนี้ว่า “บัดนี้ เราอยู่ในป่าผู้เดียว ภูผาพังถล่มเราได้ แมงป่องพืงต่อยเราได้ หรือตะขาบพืงกัดเราได้ เพราะเหตุนั้น เราพืงตาย เราพืงมีอันตราย^{๑๙๔} นั้น เอาเถอะ เราจะปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

ภิกษุผู้อยู่ป่า เมื่อพิจารณาเห็นภัยในอนาคตประการที่ ๑ นี้ ควรเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

๒. ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ป่าพิจารณาเห็นดังนี้ว่า “บัดนี้ เราอยู่ในป่าผู้เดียว เราเมื่ออยู่ในป่าผู้เดียว พืงพลาดหกล้มก็ได้ ภัตอาหารที่เราฉันแล้วไม่พืงย่อยก็ได้ ดิของเราพืงกำเริบก็ได้ เสมหะของเราพืงกำเริบก็ได้ หรือลมมีพิษดั่งศัสตราของเรापืงกำเริบก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพืงตาย เราพืงมีอันตรายนั้น เอาเถอะ เราจะปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

ภิกษุผู้อยู่ป่า เมื่อพิจารณาเห็นภัยในอนาคตประการที่ ๒ นี้ ควรเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

๓. ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ป่าพิจารณาเห็นดังนี้ว่า “บัดนี้ เราอยู่ในป่าผู้เดียว เมื่อเราอยู่ในป่าผู้เดียว พืงพบสัตว์ร้ายคือราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี หรือเสือดาวก็ได้ สัตว์เหล่านั้นพืงทำร้าย

^{๑๙๓} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๑๙-๑๘๓๕/๔๗๐-๔๗๒.

^{๑๙๔} อันตราย ในที่นี้หมายถึงอันตรายต่อชีวิตและอันตรายต่อการประพฤติพรหมจรรย์ แต่สำหรับผู้ที่เป็นปุถุชนเมื่อสิ้นชีวิตไปซึ่งมีอันตรายต่อสวรรค์ หรืออันตรายต่ออมรรค

เราถึงตายก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย เราพึงมีอันตรายนั้น เอาเถอะ เราจะปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลुธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

ภิกษุผู้อยู่ป่า เมื่อพิจารณาเห็นภัยในอนาคตประการที่ ๓ นี้ ควรเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

๔. ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ป่าพิจารณาเห็นดังนี้ว่า “บัดนี้ เราอยู่ในป่าผู้เดียว เมื่อเราอยู่ในป่าผู้เดียว เราพึงพบคนร้ายผู้ก่อคดีแล้วหรือยังไม่ได้ก่อคดีก็ได้ พวกคนร้ายนั้นพึงปลิดชีวิตเราเสียก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย เราพึงมีอันตรายนั้น เอาเถอะ เราจะปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

ภิกษุผู้อยู่ป่า เมื่อพิจารณาเห็นภัยในอนาคตประการที่ ๔ นี้ ควรเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

๕. ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ป่าพิจารณาเห็นดังนี้ว่า “บัดนี้ เราอยู่ในป่าผู้เดียว ก็ในป่ามีพวกอมนุษย์^{๑๙๕} คุร้าย พวกอมนุษย์นั้นพึงปลิดชีวิตเราก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย เราพึงมีอันตรายนั้น เอาเถอะ เราจะปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

ภิกษุผู้อยู่ป่า เมื่อพิจารณาเห็นภัยในอนาคตประการที่ ๕ นี้ ควรเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ป่าเมื่อเห็นภัยในอนาคต ๕ ประการนี้แล ควรเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง ^{๑๙๖}

อนึ่ง ในทุติยอนาคตภยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อพิจารณาเห็นภัยในอนาคต ๕ ประการนี้ ควรเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

^{๑๙๕} อมนุษย์ หมายถึงยักษ์ เป็นต้น (อง.ปญจก.อ. ๓/๗๗/๓๙.)

^{๑๙๖} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๗/๑๓๘-๑๔๐.

ภัยในอนาคต ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นดังนี้ว่า “บัดนี้ เรายังเป็นคนหนุ่มแน่น มีผมดำสนิท ประกอบด้วยความเป็นหนุ่มกำลังเจริญ ดำรงอยู่ในปฐมวัยก็จริง ถึงกระนั้น ก็ยังมีสมัยที่ชราจะถูกต้อง ภายนี้ได้ การที่บุคคลผู้แก่ถูกชราครอบงำแล้วจะมนสิการถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มิใช่ทำได้ง่าย ทั้งจะอาศัยเสนาสนะอันเจียบสัจด์ คือป่าโปร่ง และป่าทึบ ก็มีใช่ทำได้ง่าย ก่อนที่ธรรมซึ่งไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจนั้นจะมาถึงเรา เราจะรีบปรารถนาความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้งเสียก่อนทีเดียว ซึ่งเมื่อเรามีแล้ว แม้แก่ก็จักอยู่สบาย

ภิกษุเมื่อพิจารณาเห็นภัยในอนาคตประการที่ ๑ นี้ ควรเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

๒. ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นดังนี้ว่า “บัดนี้ เรามีอาพาธน้อย มิโรคเบาบาง ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ปานกลาง เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรก็จริง ถึงกระนั้น ก็ยังมีสมัยที่พยาธิจะถูกต้องภายนี้ได้ การที่บุคคลผู้เจ็บไข้ถูกพยาธิครอบงำแล้วจะมนสิการถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มิใช่ทำได้ง่าย ทั้งจะอาศัยเสนาสนะอันเจียบสัจด์ คือป่าโปร่ง และ ป่าทึบ ก็มีใช่ทำได้ง่าย ก่อนที่ธรรมซึ่งไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจนั้น จะมาถึงเรา เราจะรีบปรารถนาความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยัง ไม่ได้ทำให้แจ้งเสียก่อนทีเดียว ซึ่งเมื่อเรามีแล้ว แม้อาพาธก็จักอยู่สบาย

ภิกษุเมื่อพิจารณาเห็นภัยในอนาคตประการที่ ๒ นี้ ควรเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

๓. ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นดังนี้ว่า “บัดนี้ มีภิกษาหาได้ง่าย ข้าวกล้าดี บิณฑบาตได้ง่าย สะดวกแก่การแสวงหาเลี้ยงชีพก็จริง ถึงกระนั้น ก็ยังมีสมัยที่ภิกษาหาได้ยาก ข้าวกล้าเสียหาย บิณฑบาตได้ยาก จึงไม่สะดวกแก่การแสวงหาเลี้ยงชีพ เมื่อภิกษาหาได้ยาก คนทั้งหลายจึงอพยพไปในที่มีอาหารดี ที่นั้นย่อมมีการอยู่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ อยู่กันอย่างพลุกพล่าน เมื่อมีการอยู่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ อยู่กันอย่างพลุกพล่าน การที่จะมนสิการถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มิใช่ทำได้ง่าย ทั้งจะอาศัยเสนาสนะอันเจียบสัจด์ คือป่าโปร่ง และป่าทึบ ก็มีใช่ทำได้ง่าย ก่อนที่ธรรมซึ่งไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจนั้นจะมาถึงเรา เอาเถอะ เราจะรีบปรารถนาความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้งเสียก่อนทีเดียว ซึ่งเมื่อเรามีแล้ว แม้ในสมัยที่มีภิกษาหาได้ยากก็จักอยู่สบาย

ภิกษุเมื่อพิจารณาเห็นภัยในอนาคตประการที่ ๓ นี้ ควรเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

๔. ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นดังนี้ว่า “บัดนี้ คนทั้งหลายพร้อมเพรียงกัน ชื่นชมกัน ไม่วิวาทกัน เป็นเหมือนน้ำนมกับน้ำ มองกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่ก็จริง ถึงกระนั้น ก็ยังมีสมัยที่มีภัย มีความปั่นป่วนในดวง ประชาชนวุ่นวาย เมื่อมีภัย คนทั้งหลาย จึงอพยพไปในที่ปลอดภัย ที่นั้นย่อมมีการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ อยู่กันอย่างพลุกพล่าน เมื่อมีการอยู่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ อยู่กันอย่างพลุกพล่าน การที่จะมนสิการถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มิใช่ทำได้ง่าย ทั้งจะอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัด คือป่าโปร่ง และ ป่าทึบ ก็มีใช่ทำได้ง่าย ก่อนที่ธรรมซึ่งไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจนั้นจะมาถึงเรา เอาเถอะ เราจะรีบปรารถนาความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้งเสียก่อนทีเดียว ซึ่งเมื่อเรามีแล้ว แม้นในสมัยที่มีภัยก็จักอยู่สบาย

ภิกษุเมื่อพิจารณาเห็นภัยในอนาคตประการที่ ๔ นี้ ควรเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

๕. ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นดังนี้ว่า “บัดนี้ สงฆ์พร้อมเพรียงกัน ชื่นชมกัน ไม่วิวาทกัน มีอุทเทสที่สวดพร้อมกัน อยู่ผาสุกก็จริง ถึงกระนั้น ก็ยังมีสมัยที่สงฆ์แตกแยกกัน เมื่อสงฆ์แตกแยกกันแล้ว การที่จะมนสิการถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มิใช่ทำได้ง่าย ทั้งจะอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัด คือป่าโปร่ง และป่าทึบ ก็มีใช่ทำได้ง่าย ก่อนที่ธรรมซึ่งไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจนั้นจะมาถึงเรา เอาเถอะ เราจะรีบปรารถนาความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ ทำให้แจ้งเสียก่อนทีเดียว ซึ่งเมื่อเรามีแล้ว แม้นเมื่อสงฆ์แตกแยกกันก็จักอยู่สบาย

ภิกษุเมื่อพิจารณาเห็นภัยในอนาคตประการที่ ๕ นี้ ควรเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อพิจารณาเห็นภัยในอนาคต ๕ ประการนี้แล ควรเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง^{๑๙๗}

ภิกษุผู้อยู่ป่า พระพุทธเจ้าเปรียบด้วยนักรบอาชีพ ๕ จำพวก จำพวกสุดท้ายคือ พวกที่ ๕ ต้องเผชิญทั้งศึกนอกศึกใน ซึ่งต้องเอาชนะให้ได้ ดังพระพุทธดำรัสว่า

เรากล่าวว่าภิกษุนี้เปรียบเหมือนนักรบอาชีพที่แม้เห็นฝุ่นฟุ้งขึ้นก็อดทนได้ แม้เห็นยอดธงของข้าศึกก็อดทนได้ แม้ได้ยินเสียงกึกก้องของข้าศึกก็อดทนได้ แต่หวาดสะดุ้งต่อการประหารของข้าศึก บุคคลบางคนแม้เช่นนี้ก็มีอยู่ในธรรมวินัยนี้ นี่คือนักบวชผู้เปรียบด้วยนักรบอาชีพจำพวกที่ ๕ ซึ่งมีปรากฏอยู่ในภิกษุทั้งหลาย แต่จำพวกที่เป็นพุทธประสงค์คือจำพวกที่ ๕ ได้แก่

๕. ภิกษุในธรรมวินัยนี้แม้เห็นฝุ่นฟุ้งขึ้นก็อดทนได้ แม้เห็นยอดธงของข้าศึกก็อดทนได้ แม้ได้ยินเสียงกึกก้องของข้าศึกก็อดทนได้ อดทนต่อการประหารของข้าศึกได้ ขณะสงครามแล้ว เป็นผู้พิชิตสงคราม ยึดค่ายสงครามนั้นไว้ได้ อะไรชื่อว่าชัยชนะในสงครามสำหรับเธอ คือ มาตุคามเข้าไปหาภิกษุในธรรมวินัยนี้ผู้ไปสู่อำนาจ ไปสู่วิชาชีพ หรือไปสู่วิชาชีพแล้วนั่งทับ นอนทับ ข่มขืน เธอถูกมาตุคามนั่งทับ นอนทับ ข่มขืนอยู่ ไม่พัวพัน แต่ปลดเปลื้อง หลีกออกไปได้ แล้วหลีกไปตามความประสงค์ เธอพักอยู่ ณ เสนาสนะอันเงียบสงบ คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าทึบ ที่แจ้ง ลอมฟาง เธอไปสู่อำนาจ ไปสู่วิชาชีพ หรือไปสู่วิชาชีพแล้วนั่งทับ นอนทับ ข่มขืน ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ละอภิชณา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา) ในโลก มีใจปราศจากอภิชณาอยู่ ขำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิชณา ละความมุงร้ายคือพยาบาท มีจิตไม่พยาบาท มุงประโยชน์เกื้อกูลสรรพสัตว์อยู่ ขำระจิตให้บริสุทธิ์จากความมุงร้ายคือพยาบาท ละถีนมิทธะ (ความหดหู่และความเซื่องซึม) ปราศจากถีนมิทธะ กำหนดแสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ ขำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทธะ ละอุทธัจจกุกกุกจะ (ความฟุ้งซ่านและรำคาญใจ) เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบภายใน ขำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุกจะ ละวิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ขำระจิตให้บริสุทธิ์แล้ว ไม่มีวิจิกิจฉาในกุศลธรรมอยู่ ขำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉา เธอละนิวรณ์ ๕ ประการนี้ ซึ่งเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ ทอนกำลังปัญญาแล้ว สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุจุดตถนิมิตที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุขมีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่

เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน^{๑๙๘} ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อย่างนี้ เธอโน้มจิตไปเพื่ออาสาวิภวญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริง ว่า “นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินี

^{๑๙๘} กิเลส รากะ โทสะ โมหะ ท่านเรียกว่ากิเลสเพียงดั่งเนิน (อังคณะ) เพราะยังจิตให้ราบต่ำโน้มเอียงไปสู่ที่ต่ำ เช่น ต้องย้อนกลับไปสู่จุดตถนิมิตอีก เป็นต้น ดู อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๒๔/๕๗๘.

ปฏิบัติ เมื่อเธอรู้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภาวาสวะ และอวิชชา สวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า “หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว”^{๑๙๙} ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้อีกต่อไป นี่ชื่อว่าชัชชนะในสงครามสำหรับเธอ

เรากล่าวว่าภิกษุนี้เปรียบเหมือนนักรบอาชีพที่แม่เห็นฝุ่นฟุ้งขึ้นก็อดทนได้ แม่เห็นยอดธงของข้าศึกก็อดทนได้ แม่ได้ยินเสียงก๊องก้องของข้าศึกก็อดทนได้ อดทนต่อการประหารของข้าศึกได้ เขาชนะสงครามนั้นแล้ว เป็นผู้พิชิตสงคราม ยึดค่ายสงครามนั้นไว้ได้ บุคคลบางคนแม่เช่นนี้ก็อยู่ในธรรมวินัยนี้ นี่คือนักสู้เปรียบด้วยนักรบอาชีพจำพวกที่ ๕ ซึ่งมีปรากฏอยู่ในภิกษุทั้งหลาย^{๒๐๐}

เมื่อว่าโดยสรุป การเข้าถึงป่าหรือการเข้าไปเสพสรวงเสนาสนะป่า ย่อมให้คติเป็นแนวทางปฏิบัติ ๒ ประการคือ

(๑) การทำงานให้กลมกลืนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของป่า เหมือน “ภมรไม่ทำลายดอก สี และกลี้น ดูดแต่น้ำหวานไป ฉันใด มณีพียงเที่ยวไปในหมู่บ้าน ฉันนั้น”^{๒๐๑} ข้อนี้ท่านเปรียบเปรยกับภิกษุทั้งพระเสขะและอเสขะ เทียบบิณฑบาตในหมู่บ้านตามลำดับเรือน รับเอาภิกษาหารโดยไม่ทำลายศรัทธาและทรัพย์สินของชาวบ้าน ดุจดั่งผึ้งที่บินเข้าไปในหมู่ไม้ ดูดเอาแต่น้ำหวาน ไม่ทำลายดอกสี และกลี้นของต้นไม้^{๒๐๒} จากพระพุทธพจน์นี้ แม่ภิกษุผู้อยู่ป่าก็ต้องอยู่เสมือนเป็นส่วนหนึ่งของป่ากลมกลืนไปกับป่า ต่างคนต่างอยู่ แต่ก็ต้องพึ่งพาอาศัยกันโดยปริยายฉะนั้น

(๒) ภิกษุเข้าไปหลีกเร้นอยู่ในป่า ไม่ต่างจากกัลยาณมิตรที่ตนเข้าไปสรวงเสพ ได้รับประโยชน์สูงสุดจากกัลยาณมิตรโดยไม่ประทุษร้ายมิตร และไม่ทำให้มิตรสูญเสียประโยชน์แม้แต่น้อย นอกจากให้โอกาสแก่ภิกษุได้รับความสงัดวิเวก เพื่อปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง และการปฏิบัติเช่นนี้ ถือว่าดำเนินตามแนวทางของพระอริยเจ้าทั้งหลาย

เมื่อกล่าวถึงอริยวงศ์ ซึ่งเคยกล่าวมาแล้วว่าเป็นปฏิปทาอันล้ำเลิศ ซึ่งครอบคลุมจรดงวัตรทั้ง ๔ หมวด ๑๓ ข้อ เกี่ยวด้วยเรื่องจิ๋ว บิณฑบาต เสนาสนะ และความเพียร พระพุทธเจ้าทรง

^{๑๙๙} อยู่จบพรหมจรรย์ หมายถึงจิตแห่งการปฏิบัติเพื่อทำลายอาสวะกิเลสจนสิ้นสมบูรณ์แล้ว ไม่มีกิจที่จะต้องทำเพื่อตนเอง แต่ยังมีหน้าที่เพื่อผู้อื่นอยู่ ผู้บรรลุถึงขั้นนี้ได้ชื่อว่า อเสขบุคคล (เทียบ ที.สี.อ. (ไทย) ๒๔๘/๒๐๓)

^{๒๐๐} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๑๒๙-๑๓๐.

^{๒๐๑} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๙/๔๒.

^{๒๐๒} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๓๔-๓๕.

สรรเสริญมาก แต่ขณะเดียวกันก็ทรงห่วงใยว่าในอนาคต หากภิกษุละเลยปฏิบัติเหล่านี้ ก็จะเป็นภัยแก่พระศาสนา ดังปรากฏในตติยอนาคตภยสูตรและจตุตถอนาคตภยสูตร ดังนี้

ตติยอนาคตภยสูตร
ว่าด้วยภัยในอนาคต สูตรที่ ๓

ภิกษุทั้งหลาย ภัยในอนาคต ๕ ประการนี้ ยังไม่เกิดขึ้นในปัจจุบัน แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป ภัยเหล่านั้น เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภัยเหล่านั้นเสีย

ภัยในอนาคต ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ในอนาคต หมู่ภิกษุจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา ให้กุลบุตรเหล่าอื่นอุปสมบท ก็จักไม่สามารถแนะนำกุลบุตรเหล่านั้นในอธิศีล อธิจิต และอธิปัญญาได้ แม้กุลบุตรเหล่านั้นก็จักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา ให้กุลบุตรเหล่าอื่นอุปสมบทอีก ก็จักไม่สามารถแนะนำกุลบุตรเหล่านั้นในอธิศีล อธิจิต และอธิปัญญาได้ ถึงกุลบุตรเหล่านั้นก็จักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา โดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยจึงเลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมจึงเลอะเลือน

ภัยในอนาคตประการที่ ๑ นี้ ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป ภัยนั้น เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภัยนั้นเสีย

๒. ในอนาคต หมู่ภิกษุจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา ให้นิสสัยแก่กุลบุตรเหล่าอื่นก็จักไม่สามารถแนะนำกุลบุตรเหล่านั้นในอธิศีล อธิจิต และอธิปัญญาได้ กุลบุตรเหล่านั้นก็จักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา ให้นิสสัยแก่กุลบุตรเหล่าอื่นอีก ก็จักไม่สามารถแนะนำกุลบุตรเหล่านั้น ในอธิศีล อธิจิต และอธิปัญญาได้ ถึงกุลบุตรเหล่านั้นก็จักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา โดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยจึงเลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมจึงเลอะเลือน

ภัยในอนาคตประการที่ ๒ นี้ ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป ภัยนั้น เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภัยนั้นเสีย

๓. ในอนาคต หมู่ภิกษุจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา แสดงอภิธัมมกถา^{๒๐๓} เวทลลกถา^{๒๐๔} ถลาลงสู่ธรรมด่าก็จักไม่รู้ตัว โดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยจึงเลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมจึงเลอะเลือน

ภยในอนาคตประการที่ ๓ นี้ ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป ภยนั้น เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภยนั้นเสีย

๔. ในอนาคต หมู่ภิกษุจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ตถาคตตรัสไว้ ล้าลึก มีเนื้อความลึกซึ้ง เป็นโลกุตตรธรรม ประกอบด้วย ความว่าง ภิกษุเหล่านั้นไม่ตั้งใจฟังด้วยดี ไม่เจียโสตสดับ ไม่ตั้งใจใฝ่รู้ และไม่ให้ความสำคัญธรรมว่าควรเรียนควรท่องจำให้ขึ้นใจ แต่เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ท่านผู้เชี่ยวชาญได้รจนาไว้เป็นบทกวีมีอักษรวิจิตร มีพยัญชนะวิจิตร อยู่ภายนอก เป็นสาวกภาชิต^{๒๐๕} ภิกษุเหล่านั้นกลับตั้งใจฟังด้วยดี เจียโสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้ และให้ความสำคัญธรรมว่าควรเรียน ควรท่องจำให้ขึ้นใจ โดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยจึงเลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมจึงเลอะเลือน

ภยในอนาคตประการที่ ๔ นี้ ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป ภยนั้น เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภยนั้นเสีย

๕. ในอนาคต หมู่ภิกษุจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา ภิกษุผู้เระะก็จักเป็นผู้มักมาก เป็นผู้ย่อหย่อน เป็นผู้นำในอวกมณธรรม^{๒๐๖} ทอดธุระในปวิเวก^{๒๐๗} จักไม่ปรารภ

^{๒๐๓} อภิธัมมกถา หมายถึงกล่าวด้วยธรรมอันยอดเยี่ยม เช่นกล่าวด้วยศีล (อง.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๗๙/๔๐)

^{๒๐๔} เวทลลกถา หมายถึงสถานที่เจือด้วยญาณประกอบด้วยเวท คือปิติและโสมนัสที่เกิดจากความเข้าใจธรรมเทศนา ถึงกับแสดงความชื่นชม แล้วถามปัญหาต่อไปอีก (อง.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๗๙/๔๐; วิ.อ. (ไทย) ๑/๒๖; สารตถ.ฎีกา. ๑/๑๒๗) แวะดูสมมติภูริสูตร (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙/๖๓) สักกปัญหาสูตร (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๘/๒๒๖) มหาเวสทลลสูตร (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓/๔๐๑) จุฬเวสทลลสูตร (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔/๔๑๐) มหาปุณณมสูตร (ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๕-๙๐/๖๗-๗๑).

^{๒๐๕} อยู่ภายนอก หมายถึงว่าพระพุทธานุสาสนา (อง.ทูก.อ. (ไทย) ๒/๔๘/๕๔) เป็นสาวกภาชิต หมายถึงเป็นภาชิตของเหล่าสาวกเจ้าลัทธินอกพุทธศาสนา (อง.ทูก.อ. (ไทย) ๒/๔๘/๕๔; อง.ทูก.ฎีกา. (ไทย) ๒/๔๘/๕๓).

^{๒๐๖} อวกมณธรรม หมายถึงนิวรรณ์ ๕ ประการ (อง.ทูก.อ. (ไทย) ๒/๔๕/๕๓).

^{๒๐๗} ปวิเวก ในที่นี้หมายถึงพระนิพพาน (อง.ทูก.อ. (ไทย) ๒/๔๕/๕๓).

ความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง หมู่คนรุ่นหลังก็จักพากันตามอย่างพวกภิกษุเถระเหล่านั้น แม้หมู่คนรุ่นหลังนั้น ก็จักเป็นผู้มีมาก เป็นผู้ย่อหย่อน เป็นผู้นำในโอภกมนธรรม ทอดธุระในปวิเวก จักไม่ปรารถนาความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง โดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยจึงเลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมจึงเลอะเลือน

ภิกษุในอนาคตประการที่ ๕ นี้ ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป ภิกษุนั้น เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภิกษุนั้นเสีย

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในอนาคต ๕ ประการนี้แล ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป ภิกษุเหล่านั้น เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภิกษุเหล่านั้นเสีย^{๒๐๘}

จตุตถอนาคตภยสูตร

ว่าด้วยภิกษุในอนาคต สูตรที่ ๔

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในอนาคต ๕ ประการนี้ ยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป ภิกษุเหล่านั้น เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภิกษุเหล่านั้นเสีย

ภิกษุในอนาคต ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ในอนาคต หมู่ภิกษุจักเป็นผู้ชอบบิณฑบาตที่สวयงาม เมื่อชอบบิณฑบาตที่สวयงาม ก็จักละความเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร จักละเสนาสนะอันเจียบสงัด คือป่าโปร่ง และป่าทึบ ไปรวมกันอยู่ที่หมู่บ้าน นิคม และเมืองหลวง และจักถึงการแสวงหาที่ไม่สมควร ไม่เหมาะสมหลายอย่าง เพราะจิวรเป็นเหตุ

ภิกษุในอนาคตประการที่ ๑ นี้ ยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป ภิกษุนั้น เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภิกษุนั้นเสีย

๒. ในอนาคต หมู่ภิกษุจักเป็นผู้ชอบบิณฑบาตที่มีรสอร่อย เมื่อชอบบิณฑบาตที่มีรสอร่อย ก็จักละความเป็นผู้ถือเที๋ยวบิณฑบาตเป็นวัตร จักละเสนาสนะอันเจียบสงัด คือป่าโปร่ง และป่าทึบ ไปรวมกันอยู่ที่หมู่บ้าน นิคม และเมืองหลวง แสวงหาบิณฑบาตที่มีรสเลิศอร่อย และจักถึงการแสวงหาที่ไม่สมควร ไม่เหมาะสมหลายอย่าง เพราะบิณฑบาตเป็นเหตุ

ภัยในอนาคตประการที่ ๒ นี้ ยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป ภัยนั้น เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภัยนั้นเสีย

๓. ในอนาคต หมู่ภิกษุจักเป็นผู้ชอบเสนาสนะที่สวยงาม เมื่อชอบเสนาสนะที่สวยงาม ก็จักละการอยู่ป่าเป็นวัตร จักละเสนาสนะอันเจียมบงัด คือป่าโปร่ง และป่าทึบ ไปรวมกันอยู่ที่หมู่บ้าน นิคม และเมืองหลวง และจักถึงการแสวงหาที่ไม่สมควร ไม่เหมาะสมหลายอย่าง เพราะเสนาสนะเป็นเหตุ

ภัยในอนาคตประการที่ ๓ นี้ ยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป ภัยนั้น เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภัยนั้นเสีย

๔. ในอนาคต หมู่ภิกษุจักอยู่คลุกคลีกับภิกษุณี นางสิกขมานา^{๒๐๙} และเหล่าสามเณร เมื่ออยู่คลุกคลีกับภิกษุณี นางสิกขมานา และเหล่าสามเณร ก็พึงหวังข้อนี้ได้ว่า “เธอเหล่านั้นจักไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ จักต้องอาบัติเศร้าหมองบางอย่าง หรือจักบอกคืนสิกขา กลับมาเป็นคฤหัสถ์

ภัยในอนาคตประการที่ ๔ นี้ ยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป ภัยนั้น เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภัยนั้นเสีย

๕. ในอนาคต หมู่ภิกษุจักอยู่คลุกคลีกับพวกคนวัดและเหล่าสามเณร เมื่ออยู่คลุกคลีกับพวกคนวัดและเหล่าสามเณร ก็พึงหวังข้อนี้ได้ว่า “เธอเหล่านั้นจักบริโภคน้ำของที่สะสมไว้หลายอย่าง จักทำนินิตอย่างหยาบไว้ที่แผ่นดินบ้าง ที่ปลายของเขี้ยวบ้าง^{๒๑๐}

ภัยในอนาคตประการที่ ๕ นี้ ยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป ภัยนั้น เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภัยนั้นเสีย

ภิกษุทั้งหลาย ภัยในอนาคต ๕ ประการนี้ ยังไม่เกิดขึ้นในปัจจุบัน แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป ภัยเหล่านั้น เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภัยเหล่านั้นเสีย^{๒๑๑}

^{๒๐๙} นางสิกขมานา หมายถึงสามเณรีผู้มียายุ ๑๘ ปีแล้ว อีก ๒ ปีจะครบวษาเป็นภิกษุณี ภิกษุณีสงฆ์สาวดให้สิกขาสมมุติ คือตกลงให้สมทานสิกขาบท ๖ ประการตั้งแต่ ปาณาติปาตา เวรมณี ถึง วิกาลโภชนา เวรมณี ให้รักษาอย่างเคร่งครัดไม่ขาดเลยตลอดเวลา ๒ ปีเต็ม (ถ้าวางละเมิดข้อใดข้อหนึ่งต้องสมทานตั้งแต่นั้นไปอีก ๒ ปี) ในระหว่างที่สมทานสิกขาบท ๖ ประการนี้ เรียกว่านางสิกขมานา (วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๐๗๘-๑๐๗๙/๒๙๗-๒๙๘)

^{๒๑๐} หมายถึงการสั่งให้ขุดดิน ให้ตัดต้นไม้ กิ่งไม้ และใบหญ้า ซึ่งจะเป็เหตุให้ต้องอาบัติ (อง.ปญจก.อ. (ไทย) ๒๒/๘๐/๔๐-๔๑).

^{๒๑๑} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๐/๑๔๖-๑๔๘.

ปัจจุบันนี้ปัญหาที่ชวนคิดและน่ากังขาก็คือ ณ ปัจจุบันนี้ ใช่อนาคตกาลของสมัยพุทธกาล หรือไม่ และพฤติกรรมที่พระพุทธร่องค์ทรงห่วงใยเกิดขึ้น ณ กาลบัดนี้ แค้ไหนเพียงไร ประการสำคัญขององค์ทรงสงฆ์ตระหนักและคิดการแก้ไขปรับปรุงพร้อมแล้วหรือยัง น่าขบคิดมาก เพราะเป็นเรื่องภัยของพระพุทธศาสนา

๔.๔.๒.๘.๓ พัฒนาป่า

เมื่อภิกษุผู้อยู่ป่า ต้องมีองค์คุณคือเข้าใจ เข้าถึง และประการสุดท้ายการพัฒนาป่า ในหนังสือ “หลักการทรงงาน” กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ ทรงใช้ธรรมชาติช่วยธรรมชาติ ทรงเข้าใจธรรมชาติและต้องการให้ประชาชนใกล้ชิดกับธรรมชาติ ทรงมองอย่างละเอียดถึงปัญหาธรรมชาติ จะต้องใช้ธรรมชาติเข้าช่วยเหลือ อาทิ การแก้ไขปัญหาป่าเสื่อมโทรม ได้พระราชทานพระราชดำริ การปลูกป่า โดยไม่ต้องปลูก ปลอ่ยให้ธรรมชาติช่วยในการฟื้นฟูธรรมชาติ หรือแม้กระทั่ง การปลูกป่า ๓ อย่างประโยชน์ ๔ อย่าง ได้แก่ปลูกไม้เศรษฐกิจ ไม้ผล และไม้พิน นอกจากได้ประโยชน์ตามชื่อของไม้แล้ว ยังช่วยรักษาความชุ่มชื้นให้แก่พื้นดินด้วย เห็นได้ว่าทรงเข้าใจธรรมชาติ และมนุษย์อย่างเกื้อกูลกัน ทำให้คนอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างยั่งยืน^{๒๑๒}

การปลูกป่า โดยไม่ต้องปลูก กลยุทธ์การปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก เป็นไปตามหลักการกฎธรรมชาติ (Natural Reforestation) อาศัยระบบวงจรป่าไม้และการทดแทนตามธรรมชาติ (Natural Succession) คือการจัดสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการเติบโตของต้นไม้และควบคุมไม่ให้มีคนเข้าไปตัดไม้ ไม่มีการรบกวนเหยียบย่ำต้นไม้เล็กๆ ทั้งไว้ช่วงระยะเวลาหนึ่ง พืช ลูกไม้ พันธุ์ไม้จะสามารถค่อยๆ เจริญเติบโต แตกกิ่ง แตกกอ และขยายพันธุ์ฟื้นตัวขึ้น ทำให้ระบบนิเวศของสิ่งมีชีวิตเริ่มเกิดขึ้นและเกื้อกูลกัน ต้นไม้เล็กๆ สามารถคลุมดินไว้ให้เกิดความชุ่มชื้นขึ้น ไม้ยืนต้นก็สามารถเติบโตให้ร่มเงาช่วยปกป้องชะลอการระเหยอย่างรวดเร็วของน้ำในดิน พืชเล็กและไม้ใหญ่ก็สามารถเจริญเติบโตควบคู่กันไปได้^{๒๑๓}

จากกระแสพระราชดำริดังกล่าว ทำให้ทราบว่า ธรรมชาติของป่านั้น มนุษย์ไม่ต้องไปทำอะไรมาก ในการฟื้นฟูพัฒนา ปลอ่ยให้ป่าดูแลตัวเอง ขอแค่มนุษย์อย่าไปทำลายป่าเท่านั้น ก็เชื่อว่าช่วยพัฒนาป่าแล้ว แต่เนื่องจากภิกษุผู้อยู่ป่าไม่ใช่พระอรหันต์บุคคลทั้งหมด อาจยังเป็นปุถุชนถูกรอบงำด้วยราคะโทสะโมหะได้อยู่ อาจละเมิดกฎของการอยู่ป่าอย่างสันติได้ เพราะฉะนั้น จึงต้องวางกฎเกณฑ์ใน

^{๒๑๒} สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.), หลักการทรงงาน ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน กปร., ๒๕๕๐), หน้า ๑๘.

^{๒๑๓} สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.), รักษาป่า...รักษาชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน กปร., ๒๕๕๐), หน้า ๑๘.

การดูแลรักษาป่าไว้ โดยไม่ถางป่า ไม่ประทุษร้ายป่าก็ชื่อว่าช่วยพัฒนาป่าแล้ว ภิคุษผู้อยู่ป่าชื่อว่าพัฒนาป่าด้วยวิธีการดังต่อไปนี้

๑) ไม่ทำลายป่า

ป่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติอันมีค่าต่อระบบนิเวศวิทยาของมนุษย์ตลอดจนพืชและสัตว์ทุกชนิดที่อาศัย การไม่ทำร้ายป่ารวมถึงการไม่กระทำการใดๆอันเป็นผลเสียแก่ป่าทั้งโดยทางตรงและโดยทางอ้อม การกระทำอันมิชอบ หมายถึงพฤติกรรมดังต่อไปนี้

(๑) ไม่ตัดโค่นต้นไม้

พระพุทธศาสนาถือว่าสิ่งใดให้ร่มเงาแก่เรา เราไม่พึงประทุษร้ายต่อสิ่งนั้น โดยเฉพาะต้นไม้ ยิ่งชาวบ้านเชื่อกันว่าต้นไม้ใหญ่บางต้นมีรุกขเทวดาสงอยู่ จึงพากันเคารพบูชากราบไหว้ ถือเป็นรุกขเจดีย์ หากไปตัดโค่นก็จะถูกชาวบ้านตำหนิติเตียนอย่างรุนแรง ดังกรณีพระฉันทะจะสร้างวิหารอยู่เอง สั่งคนให้ตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ต้นหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงตรัสสั่งให้เรียกพระฉันทะมาสอบถาม เมื่อทรงทราบว่า เป็นความจริง จึงตรัสตำหนิโทษ และเรื่องนี้เป็นมูลเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทว่าด้วยการสร้างวิหารอยู่เองโดยมิให้สงฆ์แสดงพื้นที่ให้ก่อนถึงขั้นเป็นอาบัติสังฆาทิเสสทีเดียว^{๒๑๔}

(๒) ไม่ถางป่า คายหญ้า หรือการพรวนของเขียว เหยียบย่ำพืชพันธุ์ธัญญาหาร

การถางป่า การคายหญ้า การตัดกิ่งไม้ แม้แต่การเด็ดดอกไม้ เป็นสิ่งไม่บังควรแก่ภิคุษทั้งในป่าและในบ้าน ถ้าเป็นในป่ายังไม่สมควรอย่างยิ่ง ก็เป็นการทำลายธรรมชาติโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ สิ่งใดที่เกิดหรือมีโดยธรรมชาติในป่า เป็นความสมดุลของป่าอยู่แล้ว ในภุตคามวรรคแห่งปาจิตติยกัณฑ์ พระพุทธศาสนาทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิคุษต้องอาบัติปาจิตติยเพราะพรวนภุตคาม”^{๒๑๕} คำว่า ภุตคาม หมายถึง กลุ่มพืชพันธุ์ที่จะงอกได้ ที่เจริญเติบโตแล้วเป็นชื่อเรียกต้นไม้ยืนต้นและหญ้าเขียวสด^{๒๑๖} อนึ่ง นอกจากคำว่าภุตคาม ยังมีอีกคำหนึ่งที่พระวินัยใช้ คือคำว่า “ของเขียว” อันหมายถึงบุพพัณฑชาติ และอปรัณชาติ บุพพัณฑชาติ ได้แก่ธัญญาชาติ ๗ อย่าง คือ ข้าวสาลี ข้าวเจ้า หญ้ากับแก้วละมาน ลูกเดือย ข้าวเหนียว และข้าวฟ่าง อปรัณชาติ หมายถึงถั่ว ถั่วเขียว ถั่ว

^{๒๑๔} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๓๖๕-๓๖๖/๔๐๒-๔๐๓.

^{๒๑๕} วิ.มทา. (ไทย) ๒/๘๙-๙๒/๒๗๗-๒๗๙.

^{๒๑๖} วิ.อ. (ไทย) ๒/๙๐-๙๑/๒๘๓-๒๘๔.

ราชมาสง พืชผักที่กินหลังอาหาร^{๒๑๗} แม้แต่การเหยียบย่ำข้าวกล้าในนา ก็ปรับอาบัติปาจิตตีย์ด้วย ^{๒๑๘}

(๓) ไม่ขุดดิน

มูลเหตุมาจากภิกษุชาวอาฬวีจะทำการก่อสร้างกุฏิวิหาร จึงช่วยกันขุดดินและใช้ให้ผู้อื่นขุดดิน ชาวบ้านพากันตำหนิ เพราะถือว่าในดินมีสัตว์อินทรีย์เดียวอาศัยอยู่ พระพุทธเจ้าทรงทราบ ประารณเหตุนี้ ซึ่งชาวบ้านเชื่อกันว่าดินมีชีวะ ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุใดขุดหรือใช้ผู้อื่นให้ขุดดิน ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๒๑๙} ภิกษุผู้อยู่ป่าจะต้องไม่ทำลายธรรมชาติของป่า โดยเฉพาะพื้นดินซึ่งเป็นที่ตั้งของป่า เป็นที่อาศัยของสิ่งมีชีวิตทุกประเภท

(๔) ไม่ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงที่พักอาศัยให้ขัดแย้งกับธรรมชาติของป่า

ภิกษุผู้อยู่ป่า จะต้องไม่ทำการสิ่งใดอันมีผลกระทบต่อธรรมชาติของป่า ภิกษุอาจพักอยู่ตามโคนไม้ ในถ้ำ ในที่กลางแจ้ง ภายในป่าได้ แต่จะต้องไม่สร้างที่พักพิง เช่นเพิงผา กระท่อม บรรณศาลา หรือแม้แต่แผ้วถางทำทางเดิน บากต้นไม้อหรือทำเครื่องหมายเป็นสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องอยู่อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ ทำตัวประหนึ่งเป็นต้นไม้ต้นหนึ่ง ในป่าฉะนั้น เมื่อเข้าไปพึ่งพาป่า ก็ต้องทำตัวให้เป็นมิตรกับป่า ไม่ใช่ศัตรูผู้ทำลายป่า เราเข้าไปอยู่กับป่าก็ต้องให้ป่าอยู่กับเราด้วย

๒) ไม่เบียดเบียนสัตว์ป่าทั้งหลาย

(๑) การอยู่ด้วยเมตตา (เมตตาวิหารี)

ภิกษุผู้อยู่ป่า ย่อมทราบดีอยู่แล้วว่าป่ามีอันตรายรอบด้าน โดยเฉพาะพวกสัตว์ร้าย และสัตว์มีพิษต่างๆ แต่เมื่อสมัครใจมาอยู่ก็ต้องรู้จักวิธีเอาตัวรอด อยู่ป่าให้ได้อย่างปลอดภัย พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ภิกษุอยู่ด้วยพรหมวิหารธรรม โดยเฉพาะข้อแรกคือการแผ่เมตตา จะเป็นเครื่องป้องกันอันตราย แม้จากสัตว์เล็กไปถึงสัตว์ใหญ่ รวมถึงมนุษย์และรุกขเทวดาด้วย ดังความในเมตตสูตรต่อไปนี้

เมตตสูตร

ว่าด้วยการแผ่เมตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ป่า ดังนี้

^{๒๑๗} วิ.อ. (ไทย) ๑/๑๐๔/๓๖๘; สารตถ.ฎีกา. (ไทย) ๒/๑๐๔/๑๗๖.

^{๒๑๘} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๓๔-๑๓๕/๓๐๙-๓๑๐.

^{๒๑๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๙๔-๙๕/๒๗๓-๒๗๔.

[๑] ผู้ฉลาดในประโยชน์มุ่งหวังบรรลุสันตบท^{๒๒๐}
 ควรบำเพ็ญกรณียกิจ^{๒๒๑} ควรเป็นผู้อาจหาญ ชื่อตรง
 เครื่องครัด วาง่าย อ่อนโยน และไม่เย่อหยิ่ง

[๒] ควรเป็นผู้สันโดษ เลี้ยงง่าย มีกิณน้อย^{๒๒๒}
 มีความประพฤติเบา^{๒๒๓} มีอินทรีย์สงบ มีปัญญารักษาดน
 ไม่คะนอง^{๒๒๔} ไม่ยึดติดในตระกูลทั้งหลาย

[๓] อนึ่ง ไม่ควรประพฤติความเสียหายใด ๆ
 ที่จะเป็เหตุให้วิญญูชนเหล่าอื่นตำหนิเอาได้
 (ควรแผ่เมตตาไปในสรรพสัตว์อย่างนี้ว่า)
 ขอสัตว์ทั้งปวงจงมีความสุข
 มีความเกษม มีตนเป็นสุขเถิด

[๔] คือ เหล่าสัตว์ที่ยังเป็นผู้หวาดสะดุ้งหรือเป็นผู้มันคง^{๒๒๕}
 ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด
 เหล่าสัตว์ที่มีขนาดกายยาว ขนาดกายใหญ่ ขนาดกายปานกลาง
 ขนาดกายเตี้ย ขนาดกายผอม หรือขนาดกายอ้วน
 ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด

[๕] เหล่าสัตว์ที่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่ไม่เคยเห็นก็ดี
 เหล่าสัตว์ที่อยู่ใกล้และอยู่ไกลก็ดี ภูตหรือสัมภเวสี^{๒๒๖} ก็ดี

^{๒๒๐} สันตบท หมายถึงความถึงพร้อมแห่งบุญ (ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๘/๒๐๖)

^{๒๒๑} กรณียกิจ หมายถึงนิพพาน (ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๘/๒๑๒)

^{๒๒๒} มีกิณน้อย หมายถึงการศึกษาในไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา ตรงกันข้ามกับ อกรณียกิจ คือ
 สีลวิบัติ ทิฏฐิวิบัติ อจารวิบัติ อาชีวิวิบัติ (ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๘/๒๑๖)

^{๒๒๓} มีความประพฤติเบา ในที่นี้หมายถึงมีเพียงบริขาร ๘ เช่น บาตร จีวร เป็นต้น ไม่สะสมสิ่งของมาก
 ให้เป็นภาระ เหมือนนกมีเพียงปีกบินไป ฉะนั้น (ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๘/๒๑๖)

^{๒๒๔} ไม่คะนอง หมายถึงไม่คะนองกาย วาจา และใจ (ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๘/๒๑๗)

^{๒๒๕} หวาดสะดุ้ง หมายถึงมีปัญหาและความกลัวภัย มันคง หมายถึงบรรลุพระอรหัตผล และและ
 ตัณหาและความกลัวภัยได้ (ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๘/๒๒๐)

^{๒๒๖} ในที่นี้ ภูต หมายถึงพระอรหันตชีนาสพ สัมภเวสี หมายถึงพระเสขะและปุถุชนผู้ยังต้องแสวงหาที่
 เกิดต่อ เพราะยังละภวสังโยชน์ไม่ได้

ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด

[๖] ไม่ควรข่มเหง ไม่ควรดูหมิ่นกันและกันในทุกโอกาส
ไม่ควรปรารถนาทุกข์แก่กันและกัน
เพราะความโกรธและความแค้น

[๗] ควรแผ่เมตตาจิตอย่างไม่มีประมาณไปยังสรรพสัตว์
ดุจมารดาเฝ้าถนอมบุตรคนเดียวด้วยชีวิต ฉะนั้น

[๘] อนึ่ง ควรแผ่เมตตาจิตอย่างไม่มีประมาณ
กว้างขวาง ไม่มีเวร ไม่มีศัตรูไปยังสัตว์โลกทั่วทั้งหมด
ทั้งชั้นบน^{๒๒๗} ชั้นล่าง^{๒๒๘} และชั้นกลาง^{๒๒๙}

[๙] ผู้แผ่เมตตาจะเย็น เดิน นิ่ง หรือนอน
ควรตั้งสติ^{๒๓๐} นี้ไว้ตลอดเวลาที่ยังไม่่วง
นักปราชญ์เรียกรายการอยู่ด้วยเมตตาว่า พรหมวิหาร

[๑๐] อนึ่ง ผู้แผ่เมตตาที่ไม่ยึดถือทิฏฐิ^{๒๓๑}
มีศีล ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ^{๒๓๒}
กำจัดความยินดีในกามคุณได้แล้ว
ก็จะไม่เกิดในภพอีกต่อไป^{๒๓๓}

อีกนัยหนึ่ง ในกำเนิด ๔ สัตว์ที่เกิดในไข่และเกิดในครรภ์ ถ้ายังไม่เจาะเปลือกไข่หรือคลอดจากครรภ์
ออกมา ยังเรียกว่า สัมภเวสี ต่อเมื่อเจาะเปลือกไข่หรือคลอดออกมา เรียกว่า ภูต, พวงสังเสทชะ (เกิดที่ขึ้นและ) และ
พวกโอปปาติกะ (เกิดผุดขึ้น) ในขณะจิตแรก ก็เรียกว่า สัมภเวสี ตั้งแต่ขนาดจิตที่ ๒ เป็นต้นไป เรียกว่า ภูต

^{๒๒๗} ชั้นบน หมายถึงอรุณภาพ (ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๙/๒๒๓)

^{๒๒๘} ชั้นล่าง หมายถึงกามภาพ (ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๙/๒๒๓)

^{๒๒๙} ชั้นกลาง หมายถึงรูปภาพ (ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๙/๒๒๓)

^{๒๓๐} สติ หมายถึงเมตตาภาวนาสติ คือสติที่ประกอบด้วยเมตตาภาวนา (ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๙/๒๒๔)

^{๒๓๑} ทิฏฐิ หมายถึงทิฏฐิที่ว่า “กองแห่งสังขารล้วนๆ จัดเป็นสัตว์ไม่ได้” (ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๙/๒๒๕) และดู
ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

^{๒๓๒} ทัสสนะ หมายถึงโสดาปัตติมัคคสัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นพื้นฐานแห่งการบรรลุสุกขาคามีมรรค
อนาคามีมรรค อันเป็นเหตุให้ไปเกิดในชั้นสุทธาวาส แล้วบรรลุอรหัตผลในขั้นนั้น ไม่กลับมาเกิดในภพอีก
ต่อไป (ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๙/๒๒๕)

^{๒๓๓} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑-๑๐/๒๐-๒๒; ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๔๓-๑๕๒/๕๓๓-๕๓๔.

เรื่องเช่นนี้เกิดขึ้นกับพระพุทธเจ้า เมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ฌวมิมุจลินท์ ไกลฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา พระองค์ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุตติสุขอยู่เป็นเวลา ๗ วัน ในช่วงนั้น เกิดฝนเจือลมหนาวตกพรำตลอด ๗ วัน พญานาคมุจลินท์ออกจากที่อยู่ไปโอบรอบพระวรกายของพระพุทธเจ้าด้วยขนด ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่ปกคลุมเหนือพระเศียรด้วยหวังว่า “ความหนาวอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค ความร้อนอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค สัมผัสจากเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน อย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค” ครั้นล่วงไป ๗ วัน ฝนหายแล้ว พญานาคมุจลินท์คลายขนดจากพระวรกายของพระพุทธเจ้า จำแลงกายเป็นมานพ ยืนประนมมือถวายอภิวาทอยู่ ณ เบื้องพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงทราบ จึงเปล่งอุทานว่า

วิเวก เป็นความสุขของผู้สันโดษ
ผู้มีธรรมปรากฏแล้ว ผู้เห็นอยู่
ความไม่เบียดเบียนคือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลายเป็นสุขในโลก
ความเป็นผู้ปราศจากราคะคือความล่วงกามทั้งหลายได้ เป็นสุขในโลก
ความกำจัดอัสมิมานะได้ เป็นสุขอย่างยิ่ง^{๒๓๔}

(๒) การไม่ประทุษร้ายสัตว์

ก็สัตว์ผู้อาศัยอยู่ในป่าหรือสัตว์ป่าทั้งหลายจำแนกเป็น ๓ จำพวก คือสัตว์บกมีทั้งขนาดเล็กขนาดใหญ่ มีทั้งสัตว์เลื้อยคลานและสัตว์ ๒ เท้า ๔ เท้า อีกจำพวกหนึ่งคือสัตว์น้ำ ได้แก่ปลาชนิดต่างๆ ประเภทครึ่งบกครึ่งน้ำ เช่น เต่า จระเข้ เหยี่ยว เหยี่ยว อีกจำพวกหนึ่งคือประเภทนก หรือสัตว์ปีกบินไปในอากาศได้ นอกจากนี้ยังมีพวกแมลงที่อาศัยอยู่ตามพื้นดิน ในน้ำ และบินได้ในอากาศ สัตว์มีชีวิตเหล่านี้สร้างสีสันให้ป่ามีชีวิตชีวา ทำให้ป่าสมบูรณ์และงดงาม ฤกษ์ต้องอยู่ร่วมกับสัตว์ป่าเหล่านี้ให้ได้โดยไม่เบียดเบียนรังแก ขว้างปา ไล่ตี ประทุษร้ายให้ตกใจหรือบาดเจ็บ

(๓) ไม่กระทำการสิ่งใดที่มีผลกระทบต่อต้นน้ำลำธารต่างๆ

ต้นน้ำ ลำธาร แหล่งน้ำ ...น้ำผุด... ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ นอกจากอาศัยดื่มกินและชำระร่างกายตามปกติ ฤกษ์ผู้อยู่ป่าไม่ควรกระทำการอื่นใดให้เสื่อมทรามหรือสูญเสียสภาพธรรมชาติ เช่นการกั้นเหมืองหรือฝาย เปลี่ยนทิศทางการน้ำ ทำสะพานแขวนข้ามเป็นที่ขัดต่อสายตา สูญเสียภูมิทัศน์เหมือนมีสิ่งแปลกปลอมเข้าไปปะปน ธรรมชาติว่าฤกษ์เมื่อจะเข้าไปอาศัยอยู่ ณ ป่าใด ควรต้องสำรวจดูว่าเหมาะแก่การบำเพ็ญสมณธรรมหรือไม่ เป็นสถานที่สัปปายะ นำรื่นรมย์ มีความปลอดภัยแค่ไหนเพียงไร จึงควรเข้าไปอยู่อาศัย โดยไม่ต้องไปปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เสียธรรมชาติของป่า ชีวิตจึงจะกลมกลืนไปกับธรรมชาติ

๓) ไม่สร้างมลพิษภาวะให้เกิดแก่ป่า

ผู้อยู่ป่าก็ต้องไม่สร้างมลพิษภาวะให้เกิดแก่ป่าและสภาพแวดล้อมของป่า เช่น ถ้า แม่น้ำ ลำธาร หรือห้วงเหวลึก ซึ่งได้แก่การทำต่อไปนี้

(๑) ไม่สร้างมลภาวะทางเสียง

การส่งเสียงร้องตะโกน กูหาเพื่อนสหายกัน การเคาะไม้ การทุ้มของหนักลงพื้น การทุ้มหินลงน้ำหัวเราะขำขันส่งเสียงดัง ...??สำนวนใจฟังทำอยู่แล้ว... แต่อย่างไรก็ดี ฤกษ์ผู้ปลูกรุ่นมีอยู่ พี่คะนองกาย คะนองมือคะนองเท้ามีอยู่ อันผู้เป็นอุปชฌาย์อาจารย์หรือพี่เลี้ยง หรือแม่แต่เพื่อนฤกษ์ด้วยกัน ฟังสั่งสอน ตักเตือน แนะนำ เสียงอึกทึกครึกโครม ทำให้ป่าไม่เงียบสงัด ไม่เหมาะแก่การอยู่วิเวก ทั้งรบกวนความเป็นส่วนตัวของสัตว์ป่า

(๒) ไม่ก่อไฟหรือรมควัน

ในป่าไม่ควรจะมีการก่อไฟ ไม่ว่าจะเป็นการต้มน้ำร้อนน้ำสารง หรือจุดไฟรมควันไลุ่ง เป็นต้น เป็นการรบกวนป่าและสัตว์ป่าอื่นๆ สงสัยอาจลุกลามไหม้ป่าได้หากดูแลไม่ดี อันตรายมากที่สุดของป่าคือไฟไหม้ป่า เพราะเผาผลาญทุกสิ่งทุกอย่างในป่า ทั้งไม้ใหญ่ไม้เล็ก พันธุ์พืช สัตว์ใหญ่สัตว์น้อย ต้องวอดวายลง และกว่าจะฟื้นฟูเป็นป่าอีกครั้งต้องใช้เวลาานานมาก และต้นไม้ใหญ่บางต้นไม่อาจเกิดขึ้นใหม่มาทดแทนได้ ในขณะที่เดียวกัน ฤกษ์ก็ต้องระวังไฟป่าที่เกิดขึ้นเองด้วย

ในขุททกขันธ์กะ พวกฤกษ์ผู้พักอาศัยจุดไฟเผากองหญ้า ชาวบ้านตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “เหมือนคนเผาป่า” พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงทรงบัญญัติห้ามว่าฤกษ์ใดจุดไฟเผากองหญ้าต้องอาบัติทุกกฏ แต่ก็มีข้อยกเว้น คือคราวหนึ่ง วิหารมีหญ้าขึ้นรก เมื่อเกิดไฟป่าและลามมาถึง ฤกษ์ยำเกรงกลัวผิดพระวินัยจึงไม่กล้าจุดไฟสำหรับต้านไฟป่าเพื่อป้องกัน จึงทรงอนุญาตว่า ในกรณีเช่นนี้ให้ฤกษ์จุดไฟต้านไฟป่าที่กำลังไหม้ได้^{๒๓๕} ข้อนี้ผู้เป็นเจ้าของงานดับไฟป่าก็กระทำกันอยู่ คือเผาป่ากันจนโดยรอบป่าใหญ่ ทำนองพ่นกันไฟ เมื่อไฟป่าลามมาถึงจุดพ่นกันไฟ ซึ่งจุดไฟเผาไว้ดับแล้ว ก็จะไม่เชื่อให้ไฟลามลุกลามไหม้ป่าใหญ่ได้ นี้กล่าวถึงฤกษ์ผู้อาศัยอยู่ในละแวกบ้าน หากอยู่ป่าก็คงกระทำได้หากสามารถ แปลภาษาฤกษ์อยู่ป่าเห็นไฟป่าไหม้แต่ไกล ยากที่จะทำพ่นกันไฟได้ ทางที่ดีคือหาทางเอาตัวรอด โดยหลีกเลี่ยงไปในทิศทางตรงข้ามกับไฟที่กำลังไหม้ลุกลามมา หากเป็นเรื่องเกิดขึ้นจริงก็เป็นภัยธรรมชาติ ซึ่งไม่ได้เกิดจากการกระทำของฤกษ์ผู้อยู่ป่า ย่อมหาโทษมิได้

^{๒๓๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๘๓/๗๐.

(๓) จัดที่ถ่ายปัสสาวะอุจจาระให้เป็นที่เป็นทาง

เรื่องการขับถ่ายของเสียออกจากร่างกายอันเป็นสิ่งปฏิภูลเนาเหม็นนั้น พระพุทธเจ้าทรงกวัดขันและเข้มงวดมาก เพราะเป็นเรื่องของสุขอนามัยและก่อความรำคาญทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นในชุมชนวัดฤ พระพุทธเจ้าดำรัสสั่งให้ภิกษุถ่ายปัสสาวะในที่สมควร เช่นถ้าภายในกุฏิวิหารก็ให้ถ่ายลงหม้อปัสสาวะ เป็นต้น และส่งให้ถ่ายอุจจาระลงในที่สมควร เช่นหลุมถ่ายอุจจาระ เป็นต้น^{๒๓๖} เมื่อภิกษุผู้อยู่ป่าก็ควรกำหนดที่สมควรที่จะพึงถ่ายปัสสาวะหรืออุจจาระ เช่นที่ป่าไผ่ลม หรือถ่ายเสร็จแล้วพึงเกลี่ยดินกลบเสีย ห้ามถ่ายหรือบ้วนน้ำลายรดของเขียว (ต้นไม้ใบหญ้า)^{๒๓๗} หรือบ้วนน้ำลาย ถ่ายลงแม่น้ำลำคลอง^{๒๓๘} ดังนั้นหากเป็นในวัดวาอาราม จึงมีพระพุทธานุญาตให้สร้างวักฎฐี (ส้วม)^{๒๓๙} อีกประการหนึ่งต้องไม่สั่งสมขยะขึ้นในป่าที่ตนอาศัยอยู่ด้วย

สรุปแล้ว องค์คุณของภิกษุผู้อยู่ป่า ต้องเข้าใจป่า เข้าถึงป่า และพัฒนาป่า เข้าใจป่า คือมีความรู้เรื่องป่า ธรรมชาติของป่าและสิ่งแวดล้อม รวมถึงรู้และเข้าใจอย่างถูกต้องว่า ตนมีวัตถุประสงค์อันใดจึงเข้ามาอยู่ป่า หัวใจสำคัญคือต้องการหลีกเลี่ยง เพื่อความสงบวิเวก จะได้บำเพ็ญเพียรเพื่อละกิเลส และบรรลุอมตธรรมดับทุกข์ได้ในที่สุด ส่วนการเข้าถึงคือการเข้าไปอาศัยอยู่ในป่า เห็นป่าเป็นที่น่าอภิรมย์ ยอมทนต่อความยากลำบากในป่าได้ ทำตนเสมอเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของป่า โดยใช้ชีวิตกลมกลืนกับป่า สัตว์ป่า และชีวิตป่าๆ ได้ ส่วนการพัฒนาเพียงไม่ทำอะไรก็เป็นการพัฒนาป่าแล้ว ปล่อยให้ป่าพัฒนาตัวมันเองโดยวิถีธรรมชาติ แต่สิ่งที่มนุษย์ไม่ควรกระทำ คือตัดโค่นต้นไม้ ถากถางหญ้า ขุดดิน เผาป่า ไม่เบียดเบียนสัตว์ป่า รักษาความสะอาดของป่า เป็นต้น

๔.๔.๓ ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับเสนาสนะ

เสนาสนะทั้งส่วนที่เป็นกุฏิวิหารเป็นที่อยู่อาศัย และส่วนที่เป็นเครื่องใช้ไม้สอย เช่นเตียง ตั่ง เครื่องลาด ผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน เป็นต้น เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ไม่ว่าภิกษุจะใช้สอยประจำหรืออาศัยใช้ชั่วคราว ก็ต้องรู้จักดูแลรักษา ทำความสะอาด ไม่ทิ้งขว้างปล่อยให้กลางแจ้ง ตากแดด ตากลม ตากฝน ทำให้ชำรุดเสียหายได้โดยง่าย ในขณะที่เดียวกันก็ต้องรู้จักบูรณปฏิสังขรณ์ หรือดัดแปลงให้ถูกต้องตามพระวินัยได้ ดังจะยกมากล่าวเป็นเรื่องราว ดังนี้

^{๒๓๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๐-๒๙๑/๗๔-๗๕.

^{๒๓๗} วิ.มทา. (ไทย) ๒/๖๕๒/๗๓๒.

^{๒๓๘} วิ.มทา. (ไทย) ๒/๖๕๓/๗๓๓.

^{๒๓๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๑/๗๖-๗๘.

๔.๔.๓.๑ เสนาสนวัตร

เสนาสนวัตร ได้แก่ข้อปฏิบัติที่ภิกษุจะพึงดูแลรักษาเสนาสนะโดยทั่วไป ทั้งตัวอาคารกุฏิวิหารที่อยู่อาศัย และเครื่องใช้ไม้สอยทุกประเภท ดังที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้ใน เสนาสนชั้นธกะ ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น เราจะบัญญัติเสนาสนวัตรแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยที่ภิกษุทั้งหลาย ต้องประพฤติชอบ

ภิกษุทั้งหลาย ตนอยู่ในวิหารใด ถ้าวิหารนั้นสกปรก ถ้าสามารถพึงชำระให้สะอาด เมื่อจะชำระวิหารให้สะอาด พึงขนบาตรและจีวรออกก่อนวางไว้ ณ ที่สมควร พึงขนผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน พูกหมอนออกไปวางไว้ ณ ที่สมควร เพียง ตั้ง พึงยกอย่างระมัดระวัง ไม่ให้ครูด ไม่ให้กระทบบานประตู และกรอบ ประตู ขนออกไปตั้งไว้ ณ ที่สมควร เขียงรองเตียง กระจอน พนักพิง พึงขนออก มาวางไว้ ณ ที่สมควร พรหมปูพื้น พึงสังเกตที่ปูไว้เดิม ค่อยขนออกมาวาง ณ ที่ สมควร

ถ้าในวิหารมีหยากเยื่อ พึงกวาดเพดานลงมาก่อน กรอบหน้าต่างและมุมห้อง พึงเช็ด

ถ้าฝาที่ทาน้ำมันหรือพื้นทาสีดำขึ้นรา พึงใช้ผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ด

ถ้าเป็นพื้นไม้ได้ทา พึงใช้น้ำประพรมแล้วเช็ด อย่าให้วิหารคลาคล่ำด้วยฝุ่นละออง พึงเก็บหยากเยื่อไปทิ้ง ณ ที่สมควร ไม่พึงเคาะเสนาสนะใกล้ภิกษุ ใกล้วิหาร ใกล้น้ำดื่ม น้ำใช้ บนเนินเหนือลม พึงเคาะเสนาสนะใต้ลม

พรหมปูพื้น พึงผึ่งแดด ชำระ ตบ ขนกลับไปปูไว้ตามเดิม เขียงรองเตียง พึงผึ่งแดด เช็ด ขนกลับวางไว้ตามเดิม

เตียง ตั้ง พึงผึ่งแดด ชำระ ปิด ยกอย่างระมัดระวัง ไม่ให้ครูด ไม่ให้กระทบ บานประตูและกรอบประตู ขนกลับตั้งไว้ตามเดิม พูก หมอน ผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน พึงผึ่งแดด ชำระ ตบ ขนกลับวางปูไว้ตามเดิม กระจอน พนักพิง พึงผึ่งแดด เช็ดถู ขนกลับวางไว้ตามเดิม

พึงเก็บบาตรและจีวร เมื่อจะเก็บบาตร พึงใช้มือข้างหนึ่งถือบาตร ใช้มือข้างหนึ่งคลำใต้เตียงหรือใต้ตั้ง จึงเก็บบาตร ไม่พึงเก็บบาตรไว้บนพื้นที่ไม่มีสิ่งใดรอง เมื่อจะเก็บจีวร พึงใช้มือข้างหนึ่งถือจีวร ใช้มือข้างหนึ่งลูบราวจีวรหรือสายระเดียง เอาชายไว้นอก เอาขนดไว้ใน จึงเก็บจีวร

ถ้าลมเจือฝุ่นละอองพัดมาทางทิศตะวันออก พึงปิดหน้าต่างด้านตะวันออก

ถ้าพัดมาทางทิศตะวันตก พึงปิดหน้าต่างด้านตะวันตก

ถ้าพัดมาทางทิศเหนือ พึงปิดหน้าต่างด้านเหนือ

ถ้าพัดมาทางทิศใต้ พึงปิดหน้าต่างด้านใต้

ถ้าเป็นฤดูหนาว พึงเปิดหน้าต่างกลางวัน ปิดกลางคืน

ถ้าเป็นฤดูร้อน พึงปิดหน้าต่างกลางวัน เปิดกลางคืน

ถ้าบริเวณ ชุ่ม โรงฉัน โรงไฟ วัจกุฎี รก พึ่งปิดกวาด ถ้าน้ำฉันน้ำใช้ไม่มี พึ่งจัดเตรียมไว้ ถ้าหม้อชำระไม่มีน้ำ พึ่งตักน้ำใส่หม้อชำระ

ถ้าอยู่ในวิหารหลังเดียวกับภิกษุผู้แก่กว่า ยังไม่สอบถามก็ไม่ควรให้อุทเทส ปรีปะจฉา การสาธยาย แสดงธรรม ไม่พึงตามหรือดับประทีป ไม่พึงเปิดหน้าต่าง

ไม่พึงปิดหน้าต่าง ถ้าเดินจงกรมในที่จงกรมเดียวกันกับภิกษุผู้แก่กว่า พึ่งเดินตามหลังท่าน และไม่กระทบท่านด้วยชายสังฆาฏิ

ภิกษุทั้งหลาย นี่คือนวัตรในเสนาสนะของภิกษุทั้งหลาย โดยที่ภิกษุทั้งหลายต้องประพฤติชอบ^{๒๔๐}

๔.๔.๓.๒ การอนวัติตามพระวินัยบัญญัติ

ในปาจิตติยกัณฑ์ ภูตคามวรรค ปฐมเสนาสนสิกขาบท กล่าวว่า ครั้นนั้นเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน ในกรุงสาวัตถี ช่วงนั้นในฤดูหนาว พวกภิกษุขนเอาเสนาสนะมาตั้งกลางแจ้งเพื่อผึ่งแดดกัน ครั้นถึงเวลาฉันภัตตาหาร ต่างก็จากไปโดยไม่เก็บเสนาสนะเหล่านั้น ปล่อยให้ถูกน้ำค้างและฝนตกรด เมื่อความทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงทรงตำหนิโทษแก่ภิกษุเหล่านั้น แล้วประชุมสงฆ์ทรงบัญญัติพระวินัยสิกขาบทว่า “ก็ ภิกษุใดวางไว้ หรือใช้ให้วางไว้ ซึ่งเสนาสนะคือเตียง ตั่ง พูก หรือเก้าอี้ของสงฆ์ในที่กลางแจ้ง เมื่อจะจากไปไม่เก็บ หรือไม่ใช่ให้เก็บเสนาสนะนั้น หรือไม่บอกมอบหมายไปเสีย ต้องอาบัติปาจิตติย”^{๒๔๑}

อีกครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ใกล้กรุงสาวัตถี พวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์ (กลุ่ม ๑๗ รูป) เป็นสหายนัน เมื่ออยู่ก็อยู่ด้วยกัน เมื่อจากไปก็จากไปด้วยกัน พวกท่านปูที่นอนไว้ในวิหารแห่งหนึ่ง เมื่อจะจากไปไม่เก็บ ไม่ใช่ให้เก็บที่นอนนั้น ไม่บอกมอบหมาย พวกท่านจากไปเสนาสนะถูกปลวกกัด พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงตำหนิโทษพวกภิกษุเหล่านั้น ทรงเรียกประชุมสงฆ์ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ก็ภิกษุใด ปูหรือใช้ให้ปูที่นอนในวิหารของสงฆ์ เมื่อจะจากไปไม่เก็บ หรือไม่ใช่ให้เก็บที่นอนนั้น หรือไม่บอกมอบหมายไปเสีย ต้องอาบัติปาจิตติย”^{๒๔๒}

๔.๔.๓.๓ การแก้ไขปรับแต่งเสนาสนะ

เสนาสนะบางอย่างที่ทำมาแล้ว ไม่ถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติ มีพระพุทธอนุญาตให้ภิกษุปรับแต่งแก้ไขให้ถูกต้องตามพระวินัยได้ อย่างกรณีพระอุปนันทศากยบุตร นอนบนเตียงสูงใหญ่ พระพุทธเจ้าทรงตำหนิ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ก็ภิกษุผู้ทำเตียงหรือตั่งใหญ่ พึ่งทำให้มีเท้าเตียง

^{๒๔๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๗๐/๒๓๘-๒๓๙.

^{๒๔๑} วิ.มท. (ไทย) ๒/๑๐๘-๑๐๙/๒๙๑-๒๙๒.

^{๒๔๒} วิ.มท. (ไทย) ๒/๑๑๔-๑๑๕/๒๙๕-๒๙๖.

๘ นิ้ว โดยนิ้วพระสุคต นับแต่แม่แครงลงมา ทำให้เกินกว่ากำหนดนั้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์ที่ชื่อว่า “เฉทนกะ”^{๒๔๓} คำว่า เฉทนกะ เป็นชื่อเฉพาะของอาบัติปาจิตตีย์สิกขาบทนี้ แปลว่ามีการตัดออก คือ ตัดตัวตฤก่อนจึงจะแสดงอาบัติตก^{๒๔๔} หมายความว่า เมื่อเต็ยมีเท้ายาวเกินขนาด ๘ นิ้ว ก็ให้ตัดทิ้งไปเหลือไม่เกิน ๘ นิ้ว ก็ถือว่าใช้ได้

อีกเรื่องหนึ่งคือ พวกฉัพพัคคีย์ (กลุ่ม ๖ รูป) ใช้ให้ทำเต็ยงุ้มนุ่นและตั้งงุ้มนุ่น พวกชาวบ้านติเตียน ความทราบถึงพระพุทธเจ้าจึงทรงดำหนิโทษ และทรงบัญญัติสิกขาบท “ก็ภิกษุใด ทำเต็ยงหรือตั้งงุ้มนุ่น ต้องอาบัติปาจิตตีย์ที่ชื่อว่า อุททาลนกะ”^{๒๔๕} คำว่า อุททาลนกะ เป็นชื่อของอาบัติปาจิตตีย์สิกขาบทนี้ แปลว่ามีการรื้อออก เธอต้องรื้อเสียก่อนจึงแสดงอาบัติตก^{๒๔๖} วิธีแก้คือ ให้รื้อเอางุ้มที่งุ้มไว้ ออก เต็ยงและตั้งนั้นก็ถือว่าใช้ได้

มีอีกกรณีหนึ่ง ที่ชาวบ้านตกแต่งที่นอนสูงใหญ่ไว้ที่โรงอาหารในละแวกบ้าน ภิกษุไม่กล้า นั่ง ครั้นพระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงทรงอนุญาตให้นั่งได้ แต่อย่างมีข้อแม้ ดังเรื่องราวในเสนาสนขันธกะ คีหิวิกตอนุชานนะ - ว่าด้วยทรงอนุญาตเครื่องใช้อย่างคฤหัสถ์ ดังนี้

สมัยนั้น คนทั้งหลายตกแต่งที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ไว้ที่โรงอาหารในละแวกบ้าน คือ

๑. เต็ยงมีเท้าสูงเกินขนาด	๒. เต็ยงมีเท้าเป็นรูปสัตว์ร้าย
๓. พรมขนสัตว์	๔. เครื่องลาดขนแกะลายวิจิตร
๕. เครื่องลาดขนแกะมีสีขาว	๖. เครื่องลาดมีรูปดอกไม้
๗. เครื่องลาดยัดนุ่น	๘. เครื่องลาดขนแกะวิจิตรด้วยรูปสัตว์ร้ายเช่นราชสีห์และเสือ
๙. เครื่องลาดขนแกะมีขน ๒ ด้าน	๑๐. เครื่องลาดขนแกะมีขนด้านเดียว
๑๑. เครื่องลาดปักด้วยไหมประดับรัตนะ	๑๒. เครื่องลาดผ้าไหมประดับรัตนะ
๑๓. เครื่องลาดขนแกะขนาดใหญ่	๑๔. เครื่องลาดบนหลังช้าง
	ที่นางพื่อน ๑๖ คนร้ายรำ
๑๕. เครื่องลาดบนหลังม้า	๑๖. เครื่องลาดในรถ
๑๗. เครื่องลาดทำด้วยหนังเสือ	๑๘. เครื่องลาดหนังขมด
๑๙. เครื่องลาดมีเพดาน	๒๐. เครื่องลาดมีหมอน ๒ ข้าง

^{๒๔๓} วิ.มท. (ไทย) ๒/๕๒๑-๕๒๒/๖๐๘.

^{๒๔๔} วิ.อ. (ไทย) ๒/๕๒๒/๔๓๙.

^{๒๔๕} วิ.มท. (ไทย) ๒/๕๒๖-๕๒๗/๖๑๑-๖๑๒.

^{๒๔๖} วิ.อ. (ไทย) ๒/๕๒๖/๔๓๙.

ภิกษุทั้งหลายยำเกรงอยู่จึงไม่ยอมนั่ง ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเครื่องใช้อย่างคฤหัสถ์ ยกเว้นเครื่องลาด ๓ ชนิด คือ ม้านั่งสี่เหลี่ยม เตี้ยใหญ่ เครื่องลาดยัดนุ่น นอกนั้นนั่งได้ แต่ไม่อนุญาตให้นอน”

สมัยนั้น คนทั้งหลายตกแต่งเตียงบ้าง ตั้งบั้ยังัดนุ่นไว้ที่โรงอาหารในละแวกบ้าน พวกภิกษุยำเกรงอยู่จึงไม่ยอมนั่ง

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้นั่งบนเครื่องใช้อย่างคฤหัสถ์ได้ แต่ไม่อนุญาตให้นอน”^{๒๔๗}

๔.๔.๓.๔ การดูแลรักษาความสะอาดวัจกุฎี

เสนาสนะที่ภิกษุจะพึงดูแลรักษามีมาก แม้ที่เป็นสิ่งปลูกสร้าง เช่น เรือนไฟ ศาลาไฟ บ่อน้ำ หอดิน ศาลาธรรม ชุ่มประตูลู ร้ว กำแพง ฯลฯ ซึ่งเป็นสถานอันเปิดเผย แต่เสนาสนะบางอย่างควรปิดบังมิดชิดและต้องการดูแลเรื่องความสะอาดเป็นพิเศษ คือ “ส้วม” ซึ่งภาษาพระวินัยเรียกว่า “วัจกุฎี” หรือ “เวจจกุฎี” เพราะเป็นที่ขับถ่ายสิ่งโสโครกเนาเหม็นออกจากร่างกาย ดังนั้นพระพุทเจ้าจึงต้องทรงวางข้อปฏิบัติไว้อย่างเข้มงวดเป็นพิเศษ ดังปรากฏใน วัจจกุฎีวิตตกถา ว่าด้วยวัตปฏิบัติในวัจกุฎี ในเสนาสนชั้นธกะ ดังต่อไปนี้

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งมีกำเนิดจากวรรณะพราหมณ์ ถ่ายอุจจาระ ไม่ยอมชำระ เพราะรังเกียจว่า “ใครจะจับต้องของสกปรกมีกลิ่นเหม็นนี้ได้เล่า” ในทวารหนักของภิกษุนั้นจึงมีหนองอยู่ ภิกษุนั้นจึงบอกให้ภิกษุทั้งหลายทราบ

ภิกษุทั้งหลายถามว่า “ท่าน ถ่ายอุจจาระแล้วไม่ล้างหรือ”

ภิกษุนั้นตอบว่า “ใช่ ขอรับ”

บรรดาภิกษุผู้มักน้อยจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไหนภิกษุถ่ายอุจจาระ แล้วไม่ล้างเล่า”

ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคทรงสอบถามภิกษุนั้นว่า “ภิกษุ ทราบว่าเธอถ่ายอุจจาระแล้วไม่ล้าง จริงหรือ”

ภิกษุนั้นทูลรับว่า “จริง พระพุทเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคทรงดำหนิ ฯลฯ ทรงแสดงธรรมีกถา รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุถ่ายอุจจาระแล้ว เมื่อมีน้ำอยู่จะไม่ล้างไม่ได้ รูปใดไม่ล้าง ต้องอาบัติทุกกฏ”

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายถ่ายอุจจาระในวัจกุฎีตามลำดับพรรษา ภิกษุผู้นวกะทั้งหลายถึงก่อนปวดอุจจาระก็ต้องรอ กลั้นอุจจาระจนเป็นลมสลบล้มลง

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า ภิกษุทั้งหลายถ่ายอุจจาระในวัจกุฎีตามลำดับพรรษา ภิกษุผู้นวกะทั้งหลายถึงก่อน ปวดอุจจาระก็ต้องรอ กลั้นอุจจาระจนเป็นลมสลบล้มลง จริงหรือ”

ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งกับ ภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงทำการถ่ายอุจจาระตามลำดับพรรษา รูปใดทำ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ถ่ายอุจจาระตามลำดับผู้มาถึง”

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์เข้าวัจกุฎีเร็วเกินไปบ้าง เวิกผ้าเข้าไปบ้าง ถอนหายใจพลางถ่ายอุจจาระบ้าง เคี้ยวไม้ชำระฟันพลางถ่ายอุจจาระบ้าง ถ่ายอุจจาระนอกรางอุจจาระบ้าง ถ่ายปัสสาวะนอกรางปัสสาวะบ้าง บ้วนน้ำลายลงในรางปัสสาวะบ้าง ชำระด้วยไม้แข็งบ้าง ทิ้งไม้ชำระในช่องถ่ายอุจจาระบ้าง ออกมาเร็วเกินไปบ้าง เวิกผ้าออกมาบ้าง ชำระมีเสียงดังโจ๊กโจ๊กบ้าง เหลื่อน้ำไว้ในกระบวยชำระบ้าง

บรรดาภิกษุผู้มักน้อยจึงดำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ จึงเข้าวัจกุฎีเร็วเกินไปบ้าง เวิกผ้าเข้าไปบ้าง ถอนหายใจพลางถ่ายอุจจาระบ้าง เคี้ยวไม้ชำระฟันพลางถ่ายอุจจาระบ้าง ถ่ายอุจจาระนอกรางอุจจาระบ้าง ถ่ายปัสสาวะนอกรางปัสสาวะบ้าง บ้วนน้ำลายลงในรางปัสสาวะบ้าง ชำระด้วยไม้แข็งบ้าง ทิ้งไม้ชำระในช่องถ่ายอุจจาระบ้าง ออกมาเร็วเกินไปบ้าง เวิกผ้าออกมาบ้าง ชำระมีเสียงดังโจ๊กโจ๊กบ้าง เหลื่อน้ำไว้ในกระบวยชำระบ้างเล่า”

ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า ฯลฯ จริงหรือ”

ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำหนิ ฯลฯ แสดงธรรมีกถารับสั่งกับภิกษุทั้งหลาย ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น เราจะบัญญัติวัตรในวัจกุฎีแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยที่ภิกษุทั้งหลายต้องประพฤติดชอบในวัจกุฎี

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไปวัจกุฎีพึงยืนกระแอมข้างนอก แม้ภิกษุผู้นั่งอยู่ข้างในก็ควรกระแอมรับ พึงพาดจีวรไว้บนราวจีวรหรือบนสายระเดียงแล้วไม่ต้องรีบเข้าวัจกุฎี ไม่ต้องเข้าไปเร็วนัก ไม่พึงเวิกผ้าเข้าไป พึงยืนบนเชิงถ่ายอุจจาระแล้วค่อยเวิกผ้า ไม่พึงถอนใจดังพลางถ่ายอุจจาระ ไม่พึงเคี้ยวไม้ชำระฟันพลางถ่ายอุจจาระ ไม่พึงถ่ายอุจจาระนอกรางอุจจาระ ไม่พึงถ่ายปัสสาวะนอกรางปัสสาวะ ไม่

ฟังบัวนน้ำลาย ลงในรางปัสสาวะ ไม่ฟังชำระด้วยไม้เนื้อแข็ง ไม่ฟังทิ้งไม้ชำระลงในช่องถ่ายอุจจาระ ฟังยืนบนเชิงถ่ายแล้วจึงปิดผ้า ไม่ฟังออกมาเร็ว ไม่ฟังเวกผ้าออกมา ฟังยืนบนเชิงชำระแล้วจึงเวกผ้า ไม่ฟังชำระให้มีเสียงดังโจ๊กโจ๊ก ไม่ฟังเหลือน้ำไว้ในกระบอกชำระ ฟังยืนบนเชิงชำระแล้วปิดผ้า

ถ้าภิกษุถ่ายไว้เลอะเทอะวัจกุฎี ต้องล้างให้สะอาด ถ้าตะกร้าใส่ไม้ชำระเต็ม ฟังนำไปทิ้ง ถ้าวัจกุฎีสกปรกฟังกวาด ถ้าชานภายนอกกรกก็ฟังกวาด บริเวณรก ก็ฟังกวาด ชุ่มประตुरกก็ฟังกวาด ถ้าไม่มีน้ำในหม้อชำระ ฟังตักน้ำมาไว้

ภิกษุทั้งหลาย นี่คือนวัตรในวัจกุฎีสำหรับภิกษุทั้งหลาย โดยที่ภิกษุทั้งหลาย ต้องประพฤติชอบในวัจกุฎี^{๒๔๘}

๔.๕ รูปแบบวัตรกรรมการก่อสร้างเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ก่อนที่จะกล่าวถึงรูปแบบวัตรกรรมการก่อสร้างเสนาสนะของพระพุทธเจ้า ขอยกศัพท์ ๒ ศัพท์มานำเรื่องไว้ก่อน คือศัพท์ว่า “สถาปัตยกรรมศาสตร์” หมายถึงวิชาที่ว่าด้วยการออกแบบก่อสร้าง ที่ประกอบด้วยศิลปลักษณะ^{๒๔๙} และศัพท์ว่า “วิศวกรรมศาสตร์” หมายถึงวิชาที่เกี่ยวกับการนำความรู้ทางคณิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ธรรมชาติมาประยุกต์ใช้ มีหลายทาง เช่นวิศวกรรมโยธา วิศวกรรมไฟฟ้า วิศวกรรมเครื่องกล^{๒๕๐}

เมื่อได้ศึกษาถึงบทบาทของพระพุทธเจ้าในด้านวัตรกรรมการออกแบบก่อสร้างเสนาสนะ คือที่อยู่อาศัยและเครื่องใช้ไม้สอยประจำที่อยู่อาศัย จะเห็นถึงพระปรีชาชาญและพระอัจฉริยภาพอันล้ำเลิศทั้งในด้านสถาปัตยกรรมและวิศวกรรม เพราะเป็นการนำองค์ความรู้ของทั้งสองศาสตร์มารวมเป็นเอกลักษณ์ และเอกลักษณ์ของเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยคงความเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาไว้อย่างสมบูรณ์แบบ ในการนำเสนอรูปแบบวัตรกรรมการก่อสร้างเสนาสนะของพระพุทธเจ้า จะแยกประเด็นเป็น ๒ หัวข้อคือ (๑) การออกแบบก่อสร้างเสนาสนะ (๒) การใช้สอยและดูแลรักษาเสนาสนะ

๔.๕.๑ การออกแบบก่อสร้างเสนาสนะ

การออกแบบเสนาสนะของพระพุทธเจ้า ตั้งอยู่บนหลักการและเหตุผล ๓ ประการคือ

^{๒๔๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๗๓-๓๗๔/๒๔๑-๒๔๓.

^{๒๔๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, หน้า ๑๐๘๑.

^{๒๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๑๗.

๔.๕.๑.๑ ยึดหลักการประพุดิพรหมจรรย์

หลักการที่เป็นจุดยืนของพระพุทธศาสนาวางไว้สำหรับผู้เข้ามาขอบวชเป็นภิกษุคือการดำรงชีวิตอยู่อย่างมกน้อย สันโดษ และประพุดิขัดเกลากิเลส การออกแบบเสนาสนะจึงต้องให้เป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ข้อนี้ คืออยู่อย่างง่าย สงบสงัด และมีบรรยากาศเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรเพื่อกำจัดกิเลส

๔.๕.๑.๒ หลักการเสนาสนะป่า

เสนาสนะป่า มิได้หมายถึงการเข้าไปสร้างที่อยู่อาศัยในป่า แต่หมายถึงการอยู่ป่าเป็นวัตร คือเข้าไปอาศัยอยู่ในป่า โดยไม่ทำลายเบียดเบียนและสร้างมลพิษภาวะให้เกิดแก่ป่ารวมทั้งสรรพสัตว์ใหญ่น้อยที่อาศัยป่าเป็นรังนอนด้วย เมื่อแรกพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะ ๙ ชนิด ได้แก่ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง และลอมฟาง คำว่าป่าต้องอยู่ห่างจากบ้าน ๒๕ เส้น (๑ เส้น = ๒๐ วา; ๒๕x๒๐ = ๕๐๐ วา; ๑ วา = ๒ เมตร; ๕๐๐ วา = ๑.๐๐๐ เมตร = ๑ กิโลเมตร) ซึ่งไม่ใกล้บ้านเกินไปจนได้ยินเสียงรบกวน และไม่ไกลเกินไปเพราะภิกษุต้องเข้าไปปิตนบาตในหมู่บ้าน ในบรรดาเสนาสนะ ๙ อย่างนี้ เฉพาะโคนไม้ ป่าช้า ที่แจ้ง และลอมฟาง อาจไม่ใช่ป่าทีเดียว แต่เอาความสงบสงัดเป็นหลัก ก็ถือเป็นเสนาสนะป่า เรียกว่า วิวิตตเสนาสนะ เสนาสนะอีกลักษณะหนึ่งเรียกว่าสุญญาคาร = เรือนว่าง หมายถึงเสนาสนะ ๗ อย่าง นอกเหนือจากป่าและโคนไม้ ดังกล่าวข้างต้น

๔.๕.๑.๓ หลักการเสนาสนะบ้าน

ครั้งต่อมาเมื่อมีผู้เลื่อมใสภิกษุสงฆ์ มีศรัทธาจะสร้างกุฏิวิหารถวายให้เป็นที่อยู่ของภิกษุสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว (เพิงพัก) ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ (จำลอง) การออกแบบนวัตกรรมจริงจึงเริ่มในชั้นตอนนี้ เพราะเป็นการออกแบบซึ่งแบบอย่างการสร้างวัดสืบทอดมาจนทุกวันนี้ นวัตกรรมออกแบบก่อสร้างเสนาสนะบ้าน จะขอแยกกล่าวเป็น ๓ ขั้นตอนคือ

๔.๕.๑.๓.๑ การออกแบบกุฏิที่ภิกษุสร้างอยู่เอง

ภิกษุจะสร้างกุฏิเป็นที่อยู่อาศัยส่วนตัว ทรงวางเงื่อนไขไว้ ๒ ประการคือ (๑) ต้องให้สงฆ์กำหนดพื้นที่ที่จะก่อสร้างให้ และ (๒) ขนาดในการสร้างยาวไม่เกิน ๑๒ คืบ กว้างไม่เกิน ๗ คืบ โดยคืบพระสุคต (๑ คืบพระสุคต = ๓ คืบของบุคคลทั่วไป) หากเกินขนาดนี้ปรับอาบัติสังฆาทิเสส

๔.๕.๑.๓.๒ การออกแบบวิหารที่มีผู้สร้างถวายเป็นส่วนตัวของภิกษุ

หากการสร้างนั้นเป็นการเจาะจงถวายภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการส่วนตัวอยู่อาศัย แม้จะไม่กำหนดขนาด แต่ต้องให้สงฆ์กำหนดที่จะสร้างให้ โดยมีเงื่อนไข ๒ ประการคือ ต้องเป็นพื้นที่ไม่มีอันตราย และเป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ

๔.๕.๑.๓.๓ การออกแบบวิหารที่มีผู้สร้างถวายสงฆ์

คำว่าวิหารที่มีผู้มีศรัทธาสร้างถวายสงฆ์ มีความหมาย ๒ นัยคือ

๑) วิหารและกุฏิซึ่งสร้างเป็นหลัง ๆ โดยไม่มีสิ่งปลูกสร้างอื่นใดในบริเวณเดียวกัน มีความหมายเดียวกัน ตามนิยามในสิกขาบทวิภังค์ ของกฏีกาสิกขาบทที่ ๖ และวิหารการสิกขาบทที่ ๗ สังฆาติเสสกันท์ ว่า “ได้แก่ที่อยู่ซึ่งโบสถภายในหรือภายนอก หรือโบสถทั้งภายในและภายนอก” วิหารกลุ่มแรก ๖๐ หลังที่เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์สร้างถวายภิกษุสงฆ์ โดยสร้างเสร็จภายในวันเดียว และต่อมามีชาวกรุงราชคฤห์อื่นสร้างถวายวิหารในลักษณะเดียวกัน ซึ่งเป็นวิหารหลังเล็กๆชั้นเดียว มีแต่พื้นผนังและหลังคา โครงสร้างคงจะไม่แข็งแรงนัก เพราะเร่งสร้าง นวัตกรรมเสนาสนะของพระพุทธเจ้าเริ่มเด่นชัดขึ้นตอนนี้ กล่าวคือเป็นเพียงสิ่งปลูกสร้างพออาศัยอยู่ได้ มีแค่ทางเข้าไม่มีบานประตูบานหน้าต่าง ไม่มีเพดาน ไม่มีแม้กระทั่งที่นั่งที่นอน เครื่องปูลาดปูพื้น ผ้าปูที่นอน พูกและหมอน มีวิหารโล่งๆ มีทางเข้าทางเดียว พระพุทธเจ้าทรงออกแบบและแก้ไขปรับปรุงดังนี้

เรื่องบานประตู

ปัญหา : บานประตูไม่มี ทำให้สัตว์เลื้อยคลานและมีพิษ เช่นงู แมงป่อง ตะขาบ เป็นต้น เข้าไปข้างในได้

ทรงแก้ไข : อนุญาตให้มีบานประตู

ปัญหา : ภิกษุเจาะช่องฝาผนัง ใช้เถาวัลย์และหรือเชือกผูกบานประตู ถูกหนูปลวกกัดเคี้ยวที่ผูกไว้ บานประตูจึงตกลงมา

ทรงแก้ไข : อนุญาตกรอบเขตหน้า (กรอบประตู) รุครกที่รับเดือยประตู และห่วงข้างบน

ปัญหา : บานประตูปิดไม่สนิท

ทรงแก้ไข : อนุญาตช่องสำหรับชัก เชือกสำหรับชัก

ปัญหา : บานประตูปิดไม่อยู่

ทรงแก้ไข : อนุญาตสายยู ไม้หัวลิง ลิ่มกลอน

ปัญหา : ไม่สามารถปิดประตูได้

ทรงแก้ไข : อนุญาตลูกตาล ๓ ชนิด คือที่ทำจากโลหะ ไม้ และเขาสัตว์

ปัญหา : ใครๆ จะเปิดประตูเข้าไปข้างในก็ได้ ไม่มีความปลอดภัย วิหารให้ความคุ้มกันมิได้

ทรงแก้ไข : อนุญาตลิ้มยนต์

ปัญหา : หลังคาวิหารมุงด้วยหญ้า พอถึงฤดูหนาวก็หนาวจัด ถึงฤดูร้อนก็ร้อนจัด

ทรงแก้ไข : อนุญาตรื้อหลังคาหญ้าลง แล้วเอาดินโบกฉาบทั้งภายในภายนอก (ส่วนบนและส่วนล่าง)

เรื่องบานหน้าต่าง

ปัญหา : วิหารไม่มีหน้าต่าง ทำให้เสียดายตา มีกลิ่นอับชื้น

ทรงแก้ไข : อนุญาตให้มีหน้าต่าง ๓ ชนิดคือ หน้าต่างมีลวดลายทำเป็นกะบัง (ซุกซี) หน้าต่างมีตาข่าย และหน้าต่างมีลูกกรง

ปัญหา : กระจอก กระจัด ค้างคาว ลอดเข้าทางหน้าต่างได้

ทรงแก้ไข : อนุญาตม่านหน้าต่าง

ปัญหา : กระจอก กระจัด ค้างคาว ลอดเข้าทางม่านหน้าต่างได้

ทรงแก้ไข : อนุญาตบานหน้าต่าง เครื่องอัดบานหน้าต่าง

เฉพาะปัญหาเรื่องวิหารที่อยู่ของสงฆ์ ชาวบ้านสร้างถวายเป็นแบบหยาบๆ พระพุทธเจ้าทรงแก้ไขปรับปรุงทั้งเรื่องประตู หน้าต่าง หลังคา การติดตั้งดาลหรือกลอนประตู ที่แปลกมากคือ ทรงแนะนำวิธีใช้ลิ้มยนต์ เหมือนกุญแจลับ รู้เฉพาะภิกษุผู้อยู่เท่านั้น สิ่งเหล่านี้แม้ว่าดูจะเป็นเรื่องเล็กน้อย แต่แสดงถึงพระอัจฉริยภาพ ถึงความใหม่และทันสมัยในยุคพุทธกาลทีเดียว

อนึ่ง มีข้อที่น่าสังเกตคือ คำว่า “นวัตกรรม” มีที่มาจากคำว่า “นวกรรม” ในพระวินัยปิฎก หมายถึง “การก่อสร้าง” และมีคำว่า “ให้นวกรรม” หมายถึง “สอน, แนะนำ, ฝึกให้รู้หลักการและวิธีการก่อสร้าง” เรื่องมีว่าชาวบ้านที่ยากจนกล่าวโจมตีพวกภิกษุว่า “ให้นวกรรม” เฉพาะแต่คนร่ำรวย” หรือเฉพาะคนที่ถวายเป็นภิกษุเท่านั้น ไม่ยอมให้นวกรรมแก่คนยากคนจน พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุ “ให้นวกรรม” คือสอนหรือฝึกชาวบ้านให้รู้วิธีการก่อสร้างด้วย แต่ทั้งนี้ภิกษุผู้จะให้นวกรรมแก่ชาวบ้านต้องได้รับอนุญาติจากสงฆ์เสียก่อน เพื่อเป็นหลักประกันว่าภิกษุรูปนั้นมีความรู้เรื่องก่อสร้างจริง

เป็นเรื่องน่าคิดว่า การที่มีการออกใบอนุญาตประกอบวิศวกรรมและสถาปัตยกรรมอย่างเป็นทางการของไทยในสมัยปัจจุบันนี้ ในสมัยพุทธกาลเกิดมีแล้วในวงการของสงฆ์ แม้แต่คนที่เป็นครูทำการสอนมาช้านาน แต่ไม่มีวุฒิการศึกษาทางวิชาการ ก็ต้องไปเรียนป.วค. (ประกาศนียบัตรการศึกษาวิชาชีพครู) หลักสูตร ๑ ปี ให้ได้เสียก่อนจึงจะทำงานเป็นครูต่อไปได้ (ยกเว้นเหลืออายุงานไม่ถึง ๕ ปี

คือผู้ที่มีอายุตั้งแต่ ๕๕ ปีขึ้นไป) ชวนให้คิดว่า ในวงการสงฆ์ มีการให้สงฆ์มารับรองก่อนแล้วในทุกตำแหน่งหน้าที่ เช่น ผู้จะสอนภิกษุณี ผู้สอนการก่อสร้าง ผู้จัดการเสนาสนะ ผู้เฝ้าเรือนคลัง แม้แต่พระวินัยธร (ลูกขุนพระ)

นอกจากนี้ ยังมีพระพุทธานุญาตให้ภิกษุใช้เตียง ตั่ง ม้านั่ง เก้าอี้ โต๊ะ รวมทั้งที่นอน เช่น พูกหมอน ผ้าห่ม ฯลฯ ทรงกำหนดขนาด วัสดุที่ใช้ สี เช่น เครื่องเตียง มีทั้งเตียงไม้ เตียงถัก เตียงสาน และเตียงที่ทรงอนุญาต ขาเตียงสูงไม่เกิน ๘ นิ้ว ถ้าชาวบ้านทำมาถวายสูงเกินขนาด ก็ทรงอนุญาตให้ทอนขาเตียงลงไม่เกิน ๘ นิ้ว จึงใช้ได้

๒) วิหารที่มีความหมายกว้างรวมทั้งวัด คือมีบริเวณกว้างขวาง จึงไม่ได้มีเฉพาะวิหารที่เป็นกุฏิเท่านั้น แต่ยังมีสิ่งปลูกสร้างอื่นๆด้วย เช่น หอฉัน รั้วล้อมวิหาร กำแพงล้อมอาราม ชุ่มประตู่ ท่อระบายน้ำ ศาลาไฟ ศาลาน้ำดื่ม โรงไฟ กบปียุกฎี วัจกุฎี สถานที่จงกรม ศาลาจงกรม บ่อน้ำ ศาลาบ่อน้ำ ศาลาเรือนไทย สระโบกขรณี มณฑป และสถูปเจดีย์ เป็นต้น

นวัตกรรมทั้งการออกแบบและการก่อสร้างเสนาสนะยังมีตัวอย่างอีกมาก แต่ยกมาเพียงบางเรื่องพอให้เห็นความที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นนักนวัตกรรมการก่อสร้างอย่างไรและเพียงไร เช่นการให้สร้างเพดาน การจัดวิหารเล็กให้มีบริเวณ วิหารใหญ่เป็นลานโล่ง โปรดให้กันแบ่งเป็นห้องเล็กให้ภิกษุอยู่อาศัยได้ ทรงอนุญาตสีทาอาคารเป็นสีขาว สีดำ และสีเหลือง เฉพาะการทาสีก็ต้องใช้เทคนิคชั้นสูง ดังปรากฏความว่า

สมัยนั้น ที่อยู่อาศัยของพวกเดียรถีย์ มีสีขาว แต่พื้นทำเป็นสีดำ ทำฝาเป็นสีเหลือง คนทั้งหลายประสงค์จะดูที่อยู่อาศัยจึงเดินทางไป

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสีขาว สีดำ สีเหลืองในวิหาร”

สมัยนั้น ฝาเนื้อหยาบ สีขาวจึงไม่เกาะติด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใส่ดินปนแกลบแล้วใช้เกรียงฉาบให้เรียบ ให้สีขาวเกาะติด”

สีขาวยังไม่ติดสนิท ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใส่ดินละเอียดแล้วใช้เกรียงฉาบให้สีขาวเกาะติด”

สีขาวยังไม่ติดสนิท ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ยางไม้ แป้งเปียก”

สมัยนั้น ฝานื้อหยาบ สีเหลืองจึงไม่เกาะติด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใส่ดินปนแกลบแล้วใช้เกรียงฉาบให้สีเหลืองเกาะติด”

สีเหลืองก็ยังไม่เกาะติด ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใส่ดินปนรำแล้วใช้เกรียงฉาบให้สีเหลืองเกาะติด”

สีเหลืองก็ยังไม่ติดสนิท ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใส่แป้งเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ขี้ผึ้งเหลว”

แป้งหนาเกินไป ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ผ้าเช็ดออก” สมัยนั้น พั้นหยาบไป สีดำไม่เกาะติด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใส่ดินปนแกลบแล้วใช้เกรียงฉาบให้สีดำเกาะติด”

สีดำก็ยังไม่ติดสนิท ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใส่ดินขุยไส้เดือนแล้วใช้เกรียงฉาบให้สีดำเกาะติด”

สีดำก็ยังไม่ติดสนิท ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอย่าไข่ม น้าฝาด”^{๒๕๑}

อนึ่ง แม้แต่เรื่องจิตรกรรมฝาผนัง ทรงอนุญาตให้เขียนเฉพาะภาพลวดลายดอกไม้ ภาพลวดลายเถาวัลย์ ภาพลวดลายพินมังกกร ภาพลวดลายดอกจอก ทรงห้ามเขียนภาพสตรี-ภาพบุรุษไว้ในวิหาร ยกเว้นเป็นภาพเกี่ยวกับชาดก หรือภาพเกี่ยวกับอารมณ์กรรมฐานเท่านั้น

๔.๕.๒ การใช้สอยและดูแลรักษาเสนาสนะ

คำว่า “การบริโภคน้ำ” ในพระพุทธศาสนาไม่ได้หมายถึงการกินอย่างเดียว แต่หมายถึงการใช้สอยด้วย มีอีกคำหนึ่งคือ “การเสพ” หรือ “ส้องเสพ” ก็ไม่ได้หมายถึงการกินดื่มอย่างเดียว แต่หมายถึงการคบหาสมาคม การอยู่ร่วม การคลุกคลี และการเข้าไปอยู่อาศัยด้วย ดังนั้น การใช้สอยเสนาสนะ การส้องเสพเสนาสนะอันสังกัดเป็นตัวอย่างของความหมายว่าการอยู่อาศัย สิ่งใดที่บุคคลเข้า

^{๒๕๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๘/๑๐๐-๑๐๒.

ไปอยู่ เข้าไปอาศัย เข้าไปใช้สอย ก็ต้องช่วยกันดูแลรักษาให้อยู่ในสภาพคงทนถาวรและสะอาด เรียบร้อยด้วย

๔.๕.๒.๑ การใช้สอยเสนาสนะ

๔.๕.๒.๑.๑ การใช้อย่างมีสติ - คือพึงสำเหนียกว่า กุฏิวิหารเป็นสถานที่อยู่อาศัย เพื่อป้องกันร้อน หนาว ลม แดด ฝน ป้องกันสัตว์มีพิษ เป็นสถานที่หลีกเลี่ยงให้เข้ามาเพื่อเพ่งพินิจ เพื่อเห็นแจ้ง ต้องมีความสำรวมในทุกอิริยาบถ ไม่ใช่เข้ามาอยู่เพื่อความสุขสำราญ หรรษา สะดวกสบายอย่างคฤหัสถ์ แต่อยู่อย่างผู้มักน้อยสันโดษ เพื่อประพฤตินิยมนิสัยที่ดี หากภิกษุใช้สอยกุฏิวิหารเยี่ยงนี้ ถือว่าใช้สอยเสนาสนะอย่างมีสติ ใช้ตามความหมายของการสร้างเสนาสนะ

๔.๕.๒.๑.๒ การใช้อย่างคุ้มค่า - เครื่องใช้สอยบางอย่าง มีเตียง ตั้ง และเครื่องลาด ที่รองนั่ง รองนอน เป็นต้น ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าก็ดี ของประณีตประเภทเครื่องอภิปิณฑล เช่นกรณีพระอัยกาของพระเจ้าปเสนทิโกศลถวายสงฆ์ก็ดี ไม่เหมาะสมไม่ควรแก่สงฆ์ เพราะหรรษาและผิดขนาดพระวินัยบัญญัติ ภิกษุสามารถนำมาดัดแปลงใช้ทำให้ถูกต้องตามพระวินัยได้ เช่นเตียงสูงกว่า ๘ นิ้วก็ตัดทอนไม่ให้เกิน ๘ นิ้วก็ใช้ได้ เตียงตั้งทำเป็นลวดลายรูปสัตว์ร้าย ทำลายส่วนนั้นเสีย ส่วนอื่นก็ใช้ได้ เครื่องลาดยัดนุ่น ก็ให้รื้อฟูกที่ยัดนุ่นแล้วทำเป็นหมอนได้ เครื่องใช้ประเภทเตียงตั้งที่คฤหัสถ์ใช้ อย่างหรรษา พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตให้ใช้สอยเป็นที่นั่งได้ แต่ห้ามนอน อย่างนี้เป็นต้น^{๒๕๒}

มีตัวอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ใช้เสนาสนะอย่างคุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด ดังเรื่องตรัสวินัยกถา ดังนี้

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสวินัยกถาแก่ภิกษุทั้งหลาย ทรงพรรณนาคุณแห่งพระวินัย ตรัสสรรเสริญการเรียนพระวินัย ทรงพรรณนาคุณของท่านพระอุบาลีโดยประการต่าง ๆ

ภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากันดังนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคตรัสวินัยกถา ทรงพรรณนาคุณแห่งพระวินัย ตรัสสรรเสริญการเรียนพระวินัย ทรงพรรณนาคุณของท่านพระอุบาลีโดยประการต่าง ๆ ขอให้พวกเราเรียนพระวินัยในสำนักของท่านพระอุบาลี กันเถิด”

ภิกษุเหล่านั้นจำนวนมากเป็นเถระก็มี เป็นนวกะก็มี เป็นมัชฌิมะก็มี พวกนั้นเล่าเรียนพระวินัยในสำนักของท่านพระอุบาลี ท่านพระอุบาลีก็ยืนสอนด้วยความเคารพ ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ ฝ่ายภิกษุเถระทั้งหลายก็ยืนเรียนด้วยความเคารพธรรม ด้วยเหตุนี้ ภิกษุเถระทั้งหลายก็เมื่อยล้า และท่านพระอุบาลีก็เมื่อยล้า

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุนวกะผู้สอนนั่งบนอาสนะเสมอกันหรือสูงกว่า (ภิกษุผู้เรียนที่เป็นเถระ) ได้ ด้วยความเคารพธรรม ให้ภิกษุผู้เถระผู้เรียนนั่งบนอาสนะเสมอกันหรือต่ำกว่า (พระผู้สอนที่เป็นนวกะ) ได้ ด้วยความเคารพธรรม”

สมัยนั้น ภิกษุจำนวนมากยืนรอคอยจะเรียนพระวินัยในสำนักของท่านพระอุบาลี จนเมื่อย่ำ

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุมีอาสนะระดับเดียวกันนั่งรวมกันได้”

ต่อมา ภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากันตั้งนี้ว่า “ที่ชื่อว่าภิกษุมีอาสนะระดับเดียวกันด้วยคุณสมบัติเท่าไร”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่ากันอ่อนกว่ากันระหว่าง ๓ พรรษานั่งรวมกันได้”

สมัยนั้น ภิกษุจำนวนหลายรูปมีอาสนะระดับเดียวกันนั่งบนเตียงเดียวกัน ทำให้เตียงหักนั่งบนเตียงเดียวกัน ทำให้ตั้งหัก

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเตียงละ ๓ รูป ตั้งละ ๓ รูป”

แม้ภิกษุ ๓ รูปนั่งบนเตียงก็ทำให้เตียงหัก นั่งบนเตียงก็ทำให้ตั้งหัก

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเตียงละ ๒ รูป ตั้งละ ๒ รูป”

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายยำเกรงที่จะนั่งบนอาสนะยาวร่วมกับภิกษุผู้มีอาสนะต่างระดับกัน

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้นั่งบนอาสนะยาวร่วมกับภิกษุที่มีอาสนะต่างระดับกันได้ ยกเว้นบัณเฑาะก์ มาตุคาม อุภโตพยัญชนก”

ต่อมา ภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากันตั้งนี้ว่า “อาสนะยาวที่สุดกำหนดไว้เท่าไร ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาสนะยาวที่สุดนั่งได้ ๓ รูป”

สมัยนั้น นางวิสาขามิคารมาตาประสงค์จะให้สร้างปราสาทมีระเบียบและมีหลังคา ดังเทริดตั้งอยู่บนกระพองข้างถวายเป็นสงฆ์ ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากันตั้งนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตการใช้สอยปราสาทหรือยังไม่ได้ทรงอนุญาต”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้สอยปราสาททุกอย่าง”

สมัยนั้น สมเด็จพระอัยยิกาของพระเจ้าปเสนทิโกศลทิวงคต เพราะการทิวงคตนั้น เครื่อง
อภัยภัยภัยจำนวนมากจึงเกิดขึ้นแก่สงฆ์ คือ

๑. เตียงมีเท้าสูงเกินขนาด	๒. เตียงมีเท้าเป็นรูปสัตว์ร้าย
๓. พรหมชนสัตว์	๔. เครื่องลาดขนแกะลายวิจิตร
๕. เครื่องลาดขนแกะมีสีขาว	๖. เครื่องลาดมีรูปดอกไม้
๗. เครื่องลาดยัดนุ่น	๘. เครื่องลาดขนแกะวิจิตรด้วยรูป
สัตว์ร้ายเช่นราชสีห์และเสือ
๙. เครื่องลาดขนแกะมีขน ๒ ด้าน	๑๐. เครื่องลาดขนแกะมีขนด้านเดียว
๑๑. เครื่องลาดปักด้วยไหมประดับรัตนะ	๑๒. เครื่องลาดผ้าไหมประดับรัตนะ
๑๓. เครื่องลาดขนแกะขนาดใหญ่	๑๔. เครื่องลาดบนหลังช้าง
ที่นางพื่อน ๑๖ คนร้ายรำ
๑๕. เครื่องลาดบนหลังม้า	๑๖. เครื่องลาดในรถ
๑๗. เครื่องลาดทำด้วยหนังเสือ	๑๘. เครื่องลาดหนังขมด
๑๙. เครื่องลาดมีเพดาน	๒๐. เครื่องลาดมีหมอน ๒ ข้าง

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ตัดเท้าเก้าอันนอนแล้วใช้สอยได้ ให้
ทำลายรูปสัตว์ร้ายเตียงใหญ่แล้วใช้สอยได้ ให้หรือฟูกที่ยัดนุ่นทำเป็นหมอน แล้วใช้สอยได้ นอกจากนี้ให้
ทำเป็นเครื่องลาดพื้น”^{๒๕๓}

๔.๕.๒.๑.๓ การใช้สอยสมบัติของสงฆ์ - ภิกษุเข้าไปอยู่อาศัยใช้สอย
เสนาสนะในอาราม พึงระลึกเสมอว่าตนเป็นเพียงผู้อาศัย มิใช่เจ้าของเสนาสนะเหล่านั้น มิใช่ของ
ส่วนตัว ต้องมีจิตสำนึกในส่วนรวม พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยไว้ชัดเจนว่าของสงฆ์ต่อไปนี้ ภิกษุ
จะสละคือมอบหรือยกให้ใครอื่นมิได้ [แม้จะสั่งเสียหรือทำพินัยกรรมอย่างเช่นปัจจุบันนี้ ก็ไม่ได้]
เพราะเป็นของสงฆ์ ดังนี้

ของที่ไม่ควรสละ ๕ หมวด คืออะไรบ้าง คือ

๑. อาราม พื้นที่อาราม นี้เป็นของที่ไม่ควรสละอันดับที่ ๑ สงฆ์ คณะ หรือบุคคลไม่พึงสละ
แม้สละแล้วก็ไม่เป็นอันสละ รูปใดสละ ต้องอาบัติอุลลัจจัย

๒. วิหาร พื้นทีวิหาร นี้เป็นของที่ไม่ควรสละอันดับที่ ๒ สงฆ์ คณะหรือบุคคลไม่พึงสละ แม้สละแล้วก็ไม่เป็นอันสละ รูปใดสละ ต้องอาบัติอุกถัจจย

๓. เตียง ตั่ง ฟูก หมอน นี้เป็นของที่ไม่ควรสละอันดับที่ ๓ สงฆ์ คณะ หรือบุคคล ไม่พึงสละ แม้สละแล้วก็ไม่เป็นอันสละ รูปใดสละ ต้องอาบัติอุกถัจจย

๔. หม้อโลหะ อ่างโลหะ กระจกโลหะ กระจกโลหะ มีด ขวาน ผึ่ง จอบ สว่าน นี้เป็นของที่ไม่ควรสละอันดับที่ ๔ สงฆ์ คณะหรือบุคคลไม่พึงสละ แม้สละแล้วก็ไม่เป็นอันสละ รูปใดสละ ต้องอาบัติอุกถัจจย

๕. เถาวัลย์ ไม้ไผ่ หญ้าปล้อง หญ้ามุงกระต่าย หญ้าสามัญ ดิน เครื่องไม้และเครื่องดินนี้ เป็นของที่ไม่ควรสละอันดับที่ ๕ สงฆ์ คณะ หรือบุคคลไม่พึงสละ แม้สละแล้วก็ไม่เป็นอันสละ รูปใดสละ ต้องอาบัติอุกถัจจย

ภิกษุทั้งหลาย ของที่สละไม่ได้ ๕ หมวดเหล่านี้แล สงฆ์ คณะหรือบุคคลไม่พึงสละ แม้สละแล้วก็ไม่เป็นอันสละ รูปใดสละ ต้องอาบัติอุกถัจจย”^{๒๕๔}

ตัวอย่างเช่น คมิกภิกษุ คือผู้เดินทางจากวัดไปที่อื่น พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุผู้เตรียมจะเดินทาง พึงเก็บเครื่องใช้ไม้ เครื่องใช้ดิน ปิดประตูหน้าต่าง บอกมอบหมายเสนาสนะแล้วพากันจากไป ถ้าไม่มีภิกษุ พึงบอกมอบหมายแก่สามเณร หรือคนวัด หรืออุบาสกอุบาสิกา ถ้าไม่มีผู้ที่จะรับมอบหมายได้ ภิกษุก็ต้องยกเตียงขึ้นวางไว้บนศิลา ๔ แผ่น ยกเตียงซ้อนเตียง ยกตั้งซ้อนตั้ง กองเครื่องเสนาสนะไว้ข้างบน แล้วเก็บเครื่องใช้ไม้ เครื่องใช้ดิน ปิดประตูหน้าต่าง แล้วจึงพากันจากไป ถ้าวิหารฝนรั่ว ถ้าสามารถก็ควรมุงหรือชวนชวายเป็น “จะมุงวิหารได้อย่างไร” ถ้าทำได้อย่างนี้ นั่นเป็นการดี ถ้าทำไม่ได้พึงยกเตียงขึ้น วางไว้บนศิลา ๔ แผ่นในที่ที่ฝนไม่รั่ว ยกเตียงซ้อนเตียง ตั้งซ้อนตั้ง กองเครื่องเสนาสนะไว้ข้างบน เก็บเครื่องใช้ไม้ เครื่องใช้ดิน ปิดประตูหน้าต่างแล้วจึงพากันจากไป ถ้าวิหารฝนรั่วทุกแห่ง ถ้าสามารถก็พึงชวนเครื่องเสนาสนะเข้าบ้านหรือชวนชวายเป็น “จะชวนเครื่องเสนาสนะเข้าหมู่บ้านได้อย่างไร” ถ้าทำได้อย่างนี้ นั่นเป็นการดี ถ้าทำไม่ได้ พึงยกเตียงขึ้นวางไว้บนศิลา ๔ แผ่นในที่แจ้ง ยกเตียงซ้อนเตียง ตั้งซ้อนตั้ง กองเครื่องเสนาสนะไว้ข้างบน เก็บเครื่องใช้ไม้เครื่องใช้ดิน แล้วใช้หญ้าหรือใบไม้คลุม พากันจากไปด้วยคิดว่า “อย่างไรเสีย ส่วนของเตียงตั้งคงจะเหลืออยู่บ้าง”

ภิกษุทั้งหลาย นี้คือวัตรของภิกษุผู้เตรียมจะเดินทางทั้งหลาย โดยที่ภิกษุผู้เตรียมจะเดินทางทั้งหลายต้องประพฤติชอบ^{๒๕๕}

^{๒๕๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๒๑/๑๔๒-๑๔๓.

^{๒๕๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๑/๒๒๗-๒๒๘.

๔.๕.๒.๒ การดูแลรักษาเสนาสนะ

การดูแลรักษาได้กล่าวมาแล้วโดยละเอียดในตอนต้น ในที่นี้จึงขอสรุปลงเป็นเรื่อง
ดังนี้

๔.๕.๒.๒.๑ การดูแลรักษาเสนาสนะโดยทั่วไป

การดูแลรักษาเสนาสนะ ทั้งกุฏิวิหารและเครื่องใช้ไม้สอย ให้อยู่ในสภาพดี
คงทน ถาวร รู้จักซ่อมแซมบูรณะปฏิสังขรณ์ให้ใช้ได้ยาวนานที่สุด สิ่งอันใดที่จะเสริมสร้างเพิ่มขึ้นเพื่อความ
สะดวกและปลอดภัยก็ให้ทำได้ เช่นทำท่อระบายน้ำ ทำราวบันได ทำราวตากผ้า โดยเฉพาะการปฏิบัติ
ตามวัตตขันธ์กะ คือหมวดปฏิบัติที่ภิกษุต้องปฏิบัติโดยมีพระวินัยบัญญัติเป็นข้อกำหนดควบคุมภิกษุ
ผู้ละเมิด

๔.๕.๒.๒.๒ การดูแลรักษาความสะอาด

การดูแลรักษาเรื่องความสะอาด สอดส่องดูแลเรื่องดินฟ้าอากาศ ทิศทางแดด
ลม ฝน จัดวางของให้เป็นที่เป็นทาง ป้องกันสัตว์ร้ายที่มีพิษหรือมดปลวกเข้าไปทำรัง กัดกินเสนาสนะ
ได้

๔.๕.๒.๒.๓ การจัดภูมิทัศน์

การจัดภูมิทัศน์ของบริเวณวัด ให้ร่มรื่น น่าอภิรมย์ สงบสอาด เป็นสถานที่
บำเพ็ญสมณธรรม เป็นสถานที่บำเพ็ญกุศลของทายกทายิกา การก่อสร้างเพิ่มเติมต้องวางแผนไว้เป็น
สัดส่วน ไม่สะเปะสะปะ ไร้ระเบียบ และไม่สร้างมลพิษภาวะให้เกิดขึ้น เช่นเรื่องวัจกุฎี เป็นต้น

๔.๕.๓ การประยุกต์นวัตกรรมการก่อสร้างที่อยู่อาศัยที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย

การนำองค์ความรู้ในการสร้างนวัตกรรมการเสนาสนะที่อยู่อาศัยที่เป็นมิตรกับ
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของพระพุทธเจ้ามาใช้กับสังคมไทยปัจจุบัน ควรจะต้องแยกแยะ
ผู้ครอบครองหรือผู้อยู่อาศัยเป็น ๒ จำพวก คือ ฝ่ายบรรพชิต ๑ ฝ่ายคฤหัสถ์ ๑ แล้วแต่ละจำพวกยัง
แยกเป็นฝ่ายละ ๒ พวก คือพวกอาศัยอยู่ในป่า ๑ พวกอาศัยอยู่ในบ้านหรือเมือง ๑ รวมแบ่งย่อย
เป็น ๔ ประเภทด้วยกัน ดังนี้

๔.๕.๓.๑ แนวปฏิบัติในฝ่ายบรรพชิต

๔.๕.๓.๑.๑ การตั้งสำนักสงฆ์อยู่ในป่า

ในปัจจุบัน ทางราชการยินยอมให้ทั้งชาวบ้านที่ไม่มีที่ทำกิน ไปอยู่อาศัยใน
เขตป่าเสื่อมโทรมได้ แม้ภิกษุก็เช่นกัน มีเป็นจำนวนมากที่ได้รับอนุญาตให้ไปตั้งสำนักสงฆ์หรือสถานที่

ปฏิบัติธรรมอยู่ในเขตป่าเสื่อมโทรม ซึ่งก็แน่นอนว่า คำว่าป่าเสื่อมโทรมหมายถึงเขตป่าซึ่งหมดสภาพป่า แต่ก็ยังมีเขตติดต่อกับป่าใหญ่ที่ยังมีสภาพเป็นป่าสมบูรณ์ มีทั้งต้นไม้ใหญ่และสิ่งสารพัดสัตว์อาศัยอยู่ เช่นห้วยขาแข้ง ทุ่งใหญ่นเรศวร อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ ซึ่งกินเนื้อที่ถึง ๕ จังหวัด เป็นต้น

ภิกษุเหล่านี้แม้จะไม่ขนาดถือธุดงค์วัตร ข้ออารัญญิกธุดงค์ หรือรุกขมูลิกังคธุดงค์ แต่ก็ต้องถือหลักมักน้อยสันโดษและประพฤติดัดเกล้ากิเลส จะต้องไม่ก่อสร้างเสนาสนะ ชมป่า ต้องให้กลมกลืนกับสภาพป่า ไม่ทำลายป่า ไม่เบียดเบียนสัตว์ป่า ทั้งโดยแสง (ไฟ) และเสียง (เครื่องเสียง) ต้องจัดภูมิทัศน์ให้สวยงามน่ารื่นรมย์ดังเช่นป่า ไม่สร้างมลพิษภาวะให้แก่ป่า เช่นเรื่องขยะ เรื่องวัชกุฎี หรือการเผาห้วยรามควัน โดยเฉพาะเมื่อจัดงานกฐินผ้าป่าหรืองานประจำปีต่างๆ ไม่ควรมีมหรสพหรือการแสดงใดๆอย่างเด็ดขาด ข้อสำคัญจะต้องไม่ติดนิสัยชาวเมืองที่เอาไปใช้กับชาวป่า โดยแปลงเขตป่าให้เป็นชุมชนเมือง

๔.๕.๓.๑.๒ การอยู่อาศัยเสนาสนะในบ้าน/เมือง

แม้จะจัดอยู่ในคามวาสี มีหน้าที่ฝ่ายคณฤชระ แต่ก็ต้องประพฤติปฏิบัติตามหลักพระวินัยอย่างเคร่งครัด การสร้างเสนาสนะไม่ค่อยมีปัญหา ถ้าเป็นวัดมีมาแต่เดิม มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสสร้างถวาย เหมือนอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างพระเชตะวันถวายพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ และนางวิสาขามหาอุบาสิกาสร้างบุพพารามถวายพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ หรือแม้แต่การสร้างวัดในประเทศไทยนับแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา ภิกษุผู้อยู่อาศัยก็ต้องถือวัตรปฏิบัติตามเสนาสนชั้นธกะในพระวินัยปิฎกอย่างเคร่งครัด การใช้สอยและการดูแลรักษาต้องสำนึกอยู่เสมอว่า เสนาสนะเหล่านี้เป็นสมบัติของสงฆ์ ตนเป็นเพียงผู้พักอาศัย ไม่ใช่เจ้าของ จึงต้องช่วยกันดูแลรักษาและใช้สอยอย่างระมัดระวัง และต้องนึกถึงผู้อื่นที่จะมาใช้ต่อจากตนด้วย แม้แต่เจ้าอาวาส เจ้าหมู่เจ้าคณะก็เช่นกัน ไม่มีสิทธิ์เป็นเจ้าของเสนาสนะ ไม่สามารถยกหรือมอบของสงฆ์เหล่านี้ให้แก่ผู้อื่นเป็นกรรมสิทธิ์ถือครองส่วนตัวได้ ประการสุดท้าย การก่อสร้างเสนาสนะใดๆ ต้องคำนึงถึงความคุ้มค่าของประโยชน์ใช้สอยด้วย และต้องคำนึงถึงศรัทธาของทายกทายิกาว่ามีกำลังสนับสนุนได้แค่ไหนเพียงไร และเมื่อสร้างแล้วก็ต้องมีค่าใช้จ่ายสาธารณูปโภค ไม่ควรจะให้เป็นการระดมและผู้อื่นจนเกินสถานะ

๔.๕.๓.๒ แนวทางปฏิบัติในฝ่ายคฤหัสถ์

ผู้ครองเรือนเรียกว่าคฤหัสถ์หรือฆราวาส มีครอบครัว มีสมาชิกต้องเลี้ยงดู ต้องประกอบอาชีพ ทำมาหากินเลี้ยงตนและครอบครัว จัดแบ่งเป็น ๒ ประเภทเช่นเดียวกัน คือพวกอาศัยอยู่ในเขตป่า และผู้อาศัยอยู่ในชุมชนบ้าน/เมือง

๔.๕.๓.๒.๑ การสร้างที่อยู่อาศัยในเขตป่า

ประชาชนประเภทนี้เดิมทีเป็นผู้บุกรุกป่า ซึ่งทำการเกษตรเลื่อนลอย หรือแผ้วถางทำลายป่าเพราะมีนายทุนจ้าง พอได้กรรมสิทธิ์ยึดครองแล้วก็ขายต่อให้นายทุน และย้ายครอบครัวไปบุกรุกป่าแห่งอื่นต่อไป พฤติกรรมเช่นนี้มีมาช้านานนับเป็นร้อยปีแล้ว จนป่าเมืองไทยหลายแห่งหมดสภาพป่า บางแห่งเป็นป่าเสื่อมโทรม แม้แต่ป่าที่บึงก็มีผู้เข้าไปลักลอบตัดต้นไม้และล่าสัตว์ป่ามาเป็นอาหาร หรือซื้อขายต่อให้นายทุน แม้ทุกวันนี้สภาพเช่นนี้ก็ยังมีอยู่ เพียงแต่ทางการเข้มงวดกวาดขันมากยิ่งขึ้น

ตอนนั้นนโยบายรัฐบาล คนเหล่านี้เคยบุกรุกป่า อยู่อาศัยมาชั่วหลายอายุคน ครั้นรัฐบาลเอาจริงเอาจังเรื่องบุกรุกป่าสงวน แต่ป่าที่ราชการไม่เคยให้ความสงวนมาหลายร้อยปี จนหมดสภาพป่า กลายเป็นป่าเสื่อมโทรม เป็นที่ไร่ที่สวนที่นาหรือที่เลี้ยงปศุสัตว์ของชาวบ้านไปแล้ว ราชการก็ต้องจัดสรรให้ราษฎรทำกิน อาจจะจำกัดให้ครอบครัวละไม่เกิน ๕๐ ไร่ เป็นต้น วิธีการอาจจะเริ่มแต่ออกหนังสือรับรองที่ทำกินให้เรียกว่าใบ ส.ด. ๑ นานไปกลายเป็นที่ไร่ที่นาถาวร ก็จะไปออก น.ส. ๓ ให้ ข้อแตกต่างคือ ส.ด. ๑ ซื้อขายต่อมิได้ แต่สืบต่อจากรุ่นสู่รุ่นได้ แต่ น.ส. ๓ เปลี่ยนมือได้ ซื้อขายโอนกรรมสิทธิ์ให้ผู้อื่นได้ สามารถยื่นเรื่องขอรังวัดออกเป็นโฉนดได้ สุดท้ายส่วนใหญ่ก็ขายไปเป็นของนายทุนหรือผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น หรือขายต่อกันเป็นทอดๆ จนได้

อย่างไรก็ดี เอาเพียงว่าชาวนาที่ครอบครองที่ป่าเสื่อมโทรมที่ทางการจัดให้อยู่อาศัยและทำกิน ก็ควรจะถือหลักอยู่ป่าโดยไม่ทำลายและเบียดเบียนป่า ไม่สร้างมลพิษภาวะให้แก่ป่า ไม่บุกรุกเขตป่าสงวนซึ่งอยู่เขตติดต่อหรือใกล้เคียงกัน ประการสำคัญ ไม่ว่าจะทำอะไร ทำสวน ทำนา หรือเลี้ยงสัตว์ ก็ต้องปฏิบัติทุกอย่างให้กลมกลืนกับป่า และต้องทำตนอยู่ร่วมกับป่าและสัตว์ป่า เช่น ช้าง หมู เป็นต้น ให้ได้ ซึ่งปัจจุบันนี้มีปัญหาเกิดขึ้นประจําระหว่างช้างป่ากับชาวบ้านอาศัยในเขตใกล้ป่าเป็นอย่างมาก

๔.๕.๓.๒.๒ การสร้างเคหสถานอยู่ในชุมชนบ้าน/เมือง

ชาวบ้านในที่นี้ขอจำกัดเฉพาะผู้ประกอบการอาชีพเป็นเกษตรกรชาวไร่ ชาวนา และผู้เลี้ยงเป็ด ไก่ และปลาน้ำจืด เพื่อส่งเคราะห์ลงในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ตามทฤษฎีใหม่ ชีวิตที่พอเพียง ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙

เศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ มีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยโดยตลอดนานกว่า ๓๐ ปีตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และเมื่อภายหลังได้ทรงย้ำแนวทางแก้ไข เพื่อให้รอดพ้นและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่างๆดังปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ได้พระราชทานไว้ดังนี้

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งมีการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้ก้าวหน้าต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียงหมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อมาเมื่อผลกระทบใดๆอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ รอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆมาใช้ในการวางแผน การดำเนินการทุกขั้นตอน ในขณะที่เดียวกันก็ต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับชั้นให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร สติปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี^{๒๕๖}

ปัญหาหลักของเกษตรกรในอดีตจนถึงปัจจุบันที่สำคัญประการหนึ่งคือ การขาดแคลนน้ำเพื่อเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตพื้นที่อาศัยน้ำฝน ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศที่อยู่ในเขตที่มีฝนตกค่อนข้างน้อยและส่วนมากเป็นนาข้าวและพืชไร่ เกษตรกรยังคงทำการเพาะปลูกได้ปีละครั้งในช่วงฤดูฝนเท่านั้น และมีความเสี่ยงกับความเสียหายอันเนื่องมาจากความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศและฝนทิ้งช่วง แม้ว่าจะมีการขุดบ่อหรือสระเก็บน้ำไว้ใช้บ้าง แต่ก็มีขนาดไม่แน่นอน หรือมีปัจจัยอื่นๆที่เป็นปัญหาให้น้ำใช้ไม่เพียงพอ รวมทั้งระบบการปลูกพืชไม่มีหลักเกณฑ์ใดๆ และส่วนใหญ่ปลูกพืชชนิดเดียว

^{๒๕๖} สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงานกปร.), หลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, หน้า ๒๖-๒๗.

ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ จึงพระราชทานพระราชดำริเพื่อเป็นการช่วยเหลือเกษตรกรที่ประสบความยากลำบากดังกล่าวให้สามารถผ่านพ้นช่วงเวลาวิกฤตโดยเฉพาะการขาดแคลนน้ำได้โดยไม่เดือดร้อนและยากลำบากนัก

พระราชดำรินี้ทรงเรียกว่า “**ทฤษฎีใหม่**” อันเป็นแนวทางหรือหลักการในการบริหารจัดการที่ดินและน้ำเพื่อให้เกษตรกรในที่ดินขนาดเล็กให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ทฤษฎีใหม่ขั้นต้น

การจัดสรรพื้นที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน

ให้แบ่งพื้นที่ออกเป็น ๔ ส่วนตามอัตราส่วน ๓๐:๓๐:๓๐:๑๐ ซึ่งหมายถึง

พื้นที่ส่วนที่ ๑ ประมาณ ๓๐% ให้ขุดสระเก็บกักน้ำเพื่อใช้เก็บกักน้ำฝนในฤดูฝน และใช้เสริมการปลูกพืชในฤดูแล้ง ตลอดจนการเลี้ยงสัตว์น้ำและพืชน้ำต่างๆ

พื้นที่ส่วนที่ ๒ ประมาณ ๓๐% ให้ปลูกข้าวในฤดูฝนเพื่อใช้เป็นอาหารประจำวัน สำหรับครอบครัวให้เพียงพอตลอดปี เพื่อตัดค่าใช้จ่ายและสามารถพึ่งตนเองได้

พื้นที่ส่วนที่ ๓ ประมาณ ๓๐% ให้ปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผัก พืชไร่ พืชสมุนไพร ฯลฯ เพื่อเป็นอาหารประจำวัน หากเหลือบริโภคก็นำไปจำหน่าย

พื้นที่ส่วนที่ ๔ ประมาณ ๑๐% เป็นที่อยู่อาศัย เลี้ยงสัตว์ ถนนหนทาง โรงเรียนอื่นๆ

หลักการและแนวทางสำคัญ

๑. เป็นระบบการผลิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงที่เกษตรกรสามารถเลี้ยงตัวเองได้ในระดับที่ประหยัดก่อน วันนี้อยู่ชุมชนต้องมีความสามัคคี ร่วมมือร่วมใจในการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทำนองเดียวกับการ “**ลงแขก**” แบบดั้งเดิมเพื่อลดค่าใช้จ่าย
๒. เนื่องจากข้าวเป็นปัจจัยหลักที่ทุกครัวเรือนจะต้องบริโภค ดังนั้น จึงประมาณว่าครอบครัวหนึ่งทำนาประมาณ ๕ ไร่ จะทำให้มีข้าวพอกินตลอดปี โดยไม่ต้องซื้อหาราคาแพง เพื่อยึดหลักพึ่งตนเองได้อย่างมีอิสระภาพ
๓. ต้องมีน้ำเพื่อการเพาะปลูกสำรองไว้ใช้ในฤดูแล้งหรือระยะฝนทิ้งช่วงได้อย่างพอเพียง ดังนั้นจึงจำเป็นต้องกันที่ดินส่วนหนึ่งไว้ขุดสระน้ำ โดยมีหลักการว่าต้องมีน้ำเพียงพอที่จะทำการเพาะปลูกได้ตลอดปี ทั้งนี้ได้พระราชทานพระราชดำริเป็นแนวทางว่าต้องมีน้ำ ๑,๐๐๐ ลูกบาศก์เมตรต่อการเพาะปลูก ๑ ไร่โดยประมาณ ฉะนั้นเมื่อทำนา ๕ ไร่ ทำพืชไร่หรือไม้ผลอีก ๕ ไร่ (รวมเป็น ๑๐ ไร่) จะต้องมีน้ำ ๑๐,๐๐๐

ลูกบาศก์เมตรต่อปี ดังนั้นหากตั้งสมมติฐานว่ามีพื้นที่ ๑๕ ไร่ ก็สามารถกำหนดสูตรคร่าวๆว่า แต่ละแปลงประกอบด้วย

- นา ๕ ไร่
- พืชไร่พืชสวน ๕ ไร่
- สระน้ำ ๓ ไร่ ลึก ๔ เมตรจุประมาณ ๑๙,๐๐๐ ลูกบาศก์เมตร ซึ่งเป็นปริมาณน้ำที่เพียงพอที่จะสำรองไว้ใช้ยามฤดูแล้ง
- ที่อยู่อาศัยและอื่นๆ ๒ ไร่

รวมทั้งหมด ๑๕ ไร่

แต่ทั้งนี้ ขนาดของสระเก็บกักน้ำขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศและสภาพแวดล้อม ดังนี้

- ถ้าเป็นพื้นที่ทำการเกษตรอาศัยน้ำฝน สระน้ำควรมีลักษณะเพื่อป้องกันไม่ให้น้ำระเหยได้มากเกินไป ซึ่งจะทำให้มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี
- ถ้าเป็นพื้นที่ทำเกษตรกรรมในเขตชลประทาน สระน้ำอาจมีลักษณะหรือตื้นหรือแคบหรือกว้างก็ได้ โดยพิจารณาตามความเหมาะสม เพราะสามารถมีน้ำมาเติมอยู่เรื่อย ๆ

การมีสระเก็บกักน้ำนั้นเพื่อเกษตรกรได้มีน้ำใช้อย่างสม่ำเสมอทั้งปี (ทรงเรียกว่า Regulator หมายถึงการควบคุมให้ดี มีระบบน้ำหมุนเวียนใช้เพื่อการเกษตรได้โดยตลอดเวลาอย่างต่อเนื่อง) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหน้าแล้งและระยะฝนทิ้งช่วง แต่ไม่ได้หมายความว่าเกษตรกรจะสามารถปลูกข้าวนาปรัง เพราะหากน้ำในสระเก็บกักน้ำไม่พอ ในกรณีมีเขื่อนอยู่บริเวณใกล้เคียงก็อาจจะต้องสูบน้ำมาจากเขื่อน ซึ่งจะทำให้น้ำในเขื่อนหมดได้ แต่เกษตรกรควรทำนาในหน้าฝน และเมื่อถึงฤดูแล้งหรือฝนทิ้งช่วง ให้เกษตรกรใช้น้ำที่ได้เก็บตุนนั้น ให้เกิดประโยชน์ทางการเกษตรอย่างสูงสุด โดยพิจารณาปลูกพืชให้เหมาะสมกับฤดูกาล เช่น

- หน้าฝน จะมีน้ำมากพอที่จะปลูกข้าวและพืชชนิดอื่นๆได้
 - หน้าแล้งหรือฝนทิ้งช่วง ควรปลูกพืชที่ใช้น้ำน้อย เช่น ถั่วต่างๆ
๔. การจัดแบ่งแปลงที่ดินเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงคำนวณ และคำนึงถึงอัตราการถือครองที่ดินถั่วเฉลี่ยครัวเรือนละ ๑๕ ไร่ อย่างไรก็ตาม หากเกษตรกรมีพื้นที่ถือครองน้อยกว่าหรือมากกว่านี้ ก็สามารถใช้อัตราส่วน ๓๐:๓๐:๓๐:๑๐ ไปเป็นเกณฑ์ปรับใช้ได้ กล่าวคือ
- ๓๐% ส่วนแรก ขุดสระน้ำ (สามารถเลี้ยงปลา ปลูกพืชน้ำ เช่นผักบุ้ง ผักกระเฉด ฯลฯ ได้ด้วย)

- ๓๐% ส่วนที่ ๒ ทำนา
- ๓๐% ส่วนที่ ๓ ปลูกพืชไร่ พืชสวน (ไม้ผล ไม้ยืนต้น ไม้ใช้สอย ไม้เพื่อเป็นเชื้อฟืน ไม้สร้างบ้าน พืชไร่ พืชผักสมุนไพร เป็นต้น)
- ๑๐% สุดท่าย เป็นที่อยู่อาศัยและอื่นๆ (ถนน คันดิน กองฟาง กองปุ๋ยหมัก โรงเรือน โรงเพาะเห็ด คอกสัตว์ ไม้ดอกไม้ประดับ พืชผักสวนครัวหลังบ้าน เป็นต้น)

อย่างไรก็ตาม อัตราส่วนดังกล่าวเป็นสูตรหรือหลักการโดยประมาณเท่านั้น สามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสม โดยขึ้นอยู่กับสภาพของพื้นที่ดิน ปริมาณน้ำฝน และสภาพแวดล้อม เช่น ในกรณีภาคใต้ที่มีฝนตกชุกกว่าภาคอื่น หรือพื้นที่ใดมีแหล่งน้ำมาเติมจะได้อีก ต่อเนื่อง ก็อาจลดขนาดของบ่อหรือสระน้ำให้เล็กลง เพื่อเก็บพื้นที่ไว้ใช้ประโยชน์อย่างอื่นต่อไปได้

ประโยชน์ของทฤษฎีใหม่

จากพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ที่ได้พระราชทานในโอกาสต่างๆ นั้น พอจะสรุปถึงประโยชน์ของทฤษฎีใหม่ได้ ดังนี้

๑. ให้ประชาชนพออยู่พอกินสมควรแก่อัตภาพในระดับที่ประหยัด ไม่อดอยาก เลี้ยงตนเองได้ตามหลักปรัชญาของ “เศรษฐกิจพอเพียง”
๒. ในหน้าแล้งมีน้ำน้อย ก็สามารถเอาน้ำที่เก็บไว้ในสระมาปลูกพืชผักต่างๆ ที่ใช้น้ำน้อยได้ โดยไม่ต้องเบียดเบียนชลประทาน
๓. ในปีที่ฝนตกตามฤดูกาลโดยมีน้ำดีตลอดปี ทฤษฎีใหม่นี้ก็สามารถสร้างรายได้ให้ร่ำรวยขึ้นได้
๔. ในกรณีที่เกิดอุทกภัยก็สามารถที่จะฟื้นตัว และช่วยตัวเองได้ในระดับหนึ่ง โดยทางราชการไม่ต้องช่วยเหลือมากเกินไป ทั้งเป็นการประหยัดงบประมาณด้วย^{๒๕๗}

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อเป็นแนวทางการแก้ไขให้รอดพ้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทรงเห็นความสำคัญของความ “พออยู่พอกิน” ซึ่งมีผลต่อราษฎรและประเทศชาติ ที่สำคัญคือเป็นแบบอย่างที่ดีให้คนไทยดำเนินชีวิตบนทางสายกลาง มีความขยันหมั่นเพียรในการประกอบสัมมาชีพ รู้จักใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด รู้จักประมาณตน และดำรงชีวิตอยู่อย่าง “คิด อยู่ ใช้ กิน อย่างพอเพียง”

^{๒๕๗} สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน ก.ปร.), ทฤษฎีใหม่ ชีวิตที่พอเพียง, หน้า ๓-๑๕.

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้แนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุก ระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัวระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนิน ไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ **ความพอเพียง** หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่ง ในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และในขณะเดียวกันต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคน ในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับให้มีจิตสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม จากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

แนวพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานไว้ นั้น กระชับและชัดเจนยิ่ง นอกจากนี้ ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล อดีตเลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.) ยังได้กล่าวสรุปความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ดังนี้ “เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเองได้ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง (Self-Sufficiency) อยู่ได้โดยไม่เดือดร้อน ซึ่งต้องสร้างพื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อน หรือให้ตนเองสามารถอยู่ได้อย่างพอกินพอใช้ มิได้มุ่งหวังที่จะสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจให้เจริญอย่างรวดเร็วแต่เพียงอย่างเดียว” จะเห็นได้ว่า เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ง่ายมีความหมายชัดเจน ไม่ยากแก่การรับรู้และการนำไปปฏิบัติ ดังนั้น จะเห็นเป็นรูปธรรมที่ปรากฏชัดเจนในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่เกิดผลสำเร็จแล้วมากมาย

เพราะฉะนั้น เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง (Self-Sufficiency) อยู่ได้โดยไม่เดือดร้อน โดยต้องสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อน คือตั้งตัวให้มีความพอกินพอใช้ ไม่ใช่มุ่งหวังแต่จะทุ่มเทการสร้าง ความเจริญ ยกเศรษฐกิจให้รวดเร็วแต่เพียงอย่างเดียว เพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะเพียงพอที่จะพึ่งตนเองสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้า และฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับต่อไปได้

๔.๖ สรุปความกระจ่าง

บรรพชิตคือนักบวชในพระพุทธศาสนาที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าภิกษุ ถือว่าเป็นผู้สละเรือน ออกมาบวชเป็นผู้ไม่มีเรือน เมื่อบวชแล้วต้องพึงพาปัจจัย ๔ คือจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช เฉพาะจีวร เสนาสนะ และคิลานเภสัช ภิกษุแสวงหาด้วยตนเองได้ในสมัยพุทธกาล แต่

บิณฑบาตนั้นต้องพึงพาชาวบ้านผู้มีศรัทธาทำบุญตักบาตรให้ แต่การที่จะทำให้ชาวบ้านเกิดศรัทธาก็ต้องเลื่อมใสในปฏิปทาข้อปฏิบัติของภิกษุ ที่ปรากฏแก่สายตาเบื้องต้นคือความสำรวมอินทรีย์ สังวรในพระปาติโมกข์ สังวรศีล เป็นผู้มักน้อยสันโดษและประพฤติขัดเกลากิเลส

ปฏิปทาหนึ่งที่เป็นเหตุให้ชาวบ้านเลื่อมใสศรัทธาคือการสมาทานธุดงค์วัตร หมวดเสนาสนปฏิบัติสังยุต ซึ่งมี ๕ ข้อ ข้อสำคัญที่สุดคืออารัญญิกังคะ การถืออยู่ป่าเป็นวัตร ซึ่งเมื่อแรกตรัสรู้ก็ดี เมื่อมีพระสาวกเกิดขึ้นมากมายก็ดี พระพุทธเจ้าและพระสาวกก็อยู่ป่าเป็นวัตร จะเข้าสู่ละแวกบ้านก็เฉพาะเวลาบิณฑบาต คือเที่ยวบิณฑบาตในช่วงเช้าตรู่เท่านั้น อย่างไรก็ตาม เมื่อแรกก่อนที่จะมีพระพุทธานุญาตให้ภิกษุเข้าอยู่อาศัยในเสนาสนะที่มีผู้ศรัทธาสร้างกุฏิวิหารให้ ภิกษุอยู่อาศัยตามป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชุกชี ที่แจ้ง และลอมฟาง ครั้นเมื่อทรงอนุญาตเสนาสนะคือกุฏิวิหารที่มีผู้ศรัทธาสร้างถวาย ทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด คือวิหาร (เรือนที่อยู่, กุฏิ) อัทมโยค (เรือนมุงแถบเดียว, เพิงพัก) ปราสาท (เรือนชั้น) หัมมิมะ (เรือนโล้น) คุหา (ถ้ำจำลอง) ในช่วงแรกๆ ที่อยู่อาศัยภิกษุทั้งส่วนตัวและภิกษุหลายรูปอยู่รวมกัน ไม่มีสิ่งปลูกสร้างอื่นประกอบ ต่อเมื่อมีผู้มั่งคั่งสร้างอารามขนาดใหญ่ถวาย เช่นอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างพระเชตวันมหาวิหาร และนางวิสาขามหาอุบาสิกาสร้างบุพพารามถวาย ทั้ง ๒ แห่ง อยู่ในเขตกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล เป็นอารามขนาดใหญ่ นอกจากกุฏิวิหารแล้ว มีสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ มากมาย เช่นหอฉัน, ศาลาบ่อน้ำ, ศาลาไฟ, ที่จงกรม, บ่อน้ำ, สระโบกขรณี, พลับพลาหรือศาลาพักผ่อน, บริเวณ และวัจกุฎี เป็นต้น แม้จะมีพระพุทธานุญาตให้ภิกษุอยู่อาศัยวิหารในอารามได้ แต่ก็ทรงสรรเสริญภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร และพระองค์เองก็ทรงโปรดการอยู่ในสุญญาคารมากกว่าด้วย

การสร้างวัดหรืออาราม เกิดขึ้นในสมัยกลางพุทธกาลและปลายจนถึงหลังพุทธกาล เมื่อพระพุทธศาสนาเถรวาทเข้าไปเผยแพรในลังกา พม่า และไทย คดีการสร้างวัดตามแบบอย่างอินเดียก็ตามเข้ามาด้วย ในสมัยพุทธกาลยังไม่ได้แยกภิกษุฝ่ายอรัญวาสีและคามวาสีออกจากกันเสียทีเดียว ปรากฏชัดเจนในลังกาสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ มหาราช (ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ต่อมาเมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่งอาณาจักรสุโขทัย ทรงรับพระพุทธศาสนาและพระสงฆ์ลังกาวงศ์อันสืบเนื่องมาจากสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ นี้เข้ามาในช่วงใกล้ พ. ศ. ๑๘๒๐ ระบบพระสงฆ์ ๒ แบบคือคามวาสี (พระบ้าน) และอรัญวาสี (พระป่า) ก็มาจากลังกาเข้าสู่ประเทศไทยด้วย แต่ในสมัยพุทธกาลมีเฉพาะฝ่ายคันถธุระและวิปัสสนาธุระ แม้ชื่อเหล่านี้บางคนใช้อยู่ในเมืองไทยปัจจุบัน แต่ก็ไม่ได้แยกกันเด็ดขาด เพียงแต่อนุโลมง่ายๆ ว่า ภิกษุผู้ยึดปฏิบัติในฝ่ายวิปัสสนาธุระจัดเป็นพวกอรัญวาสี ผู้ยึดปฏิบัติในฝ่ายคันถธุระจะเป็นพวกคามวาสี แม้พระบรมราชโองการโปรดให้สถาปนาพระราชอาณาเขตขึ้นสมเด็จ ก็มีทั้งคำว่า คามวาสี อรัญวาสี ต่อท้ายราชทินนาม

องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิเคราะห์วิจัยเรื่องนี้ก็คือ เสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จะเน้นไปที่เสนาสนะป่า โดยเฉพาะภิกษุผู้ถือธุดงค์วัตรข้ออารัญญิกังคะ คือถืออยู่ป่าเป็น

วัดร จะต้องมืองค์คุณของความเป็นภิกษุผู้อยู่ป่า คือต้อง (๑) มีความรู้เรื่องป่าทั้งป่าโปร่งและป่าทึบ (๒) ความรู้เรื่องธรรมชาติของเสนาสนะป่า ซึ่งจะต้องอยู่ห่างจากบ้านอย่างน้อยประมาณ ๑ กิโลเมตร ทั้งต้องรู้หลักการอยู่ป่าตามหลักธุดงค์วัตรทั้ง ๕ ข้อที่เกี่ยวกับเสนาสนะป่า (๓) ความรู้เรื่องหลักการ และวิธีการก่อสร้างเสนาสนะ โดยเฉพาะเสนาสนะหลักคือกุฏิวิหาร และเสนาสนะรองคือสิ่งปลูกสร้าง อื่นๆ ในบริเวณวัดเดียวกัน มีหอฉัน ศาลาไฟ ศาลาน้ำ ที่จงกรม บ่อน้ำ สระโบกขรณี รั้วล้อมกุฏิวิหาร กำแพงล้อมวัด และซุ้มประตู เป็นต้น ในส่วนของกุฏิวิหารได้กล่าวถึงพระคันธกุฎี ซึ่งเป็นที่ประทับของ พระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ ที่ปรากฏชัดคือพระเชตวันมหาวิหาร อนาถบิณฑิการาม กรุงสาวัตถี แคว้น โภสถ นอกจากนี้ต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเครื่องใช้สอยในกุฏิวิหาร จำพวกที่นั่งและที่นอน ต่างๆ เตี้ยง ตั้ง ม้านั่ง เก้าอี้ เครื่องปูลาดพื้น ผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน พูก หมอน และผ้าห่ม เป็นต้น (๔) ความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการเสนาสนะ ซึ่งต้องมีผู้จัดแจง ซึ่งสงฆ์ต้องแต่งตั้งขึ้นด้วยทุติย กรรมวาจา เรียกว่าเสนาสนคาหาปกะ และเสนาสนปัญญาปกะ เพราะวัดขนาดใหญ่ เช่นพระเชตวัน และบุพพาราม มีภิกษุจำพรรษาอยู่มาก และยังมีภิกษุจากจตุรทิศเดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้าและ กลับไปแต่ละวันเป็นจำนวนมาก จึงต้องมีผู้จัดการเสนาสนะเหมือนผู้จัดการโรงแรมต้องคอยกำกับดูแล เรื่องที่อยู่ เรื่องอาหาร ให้อย่างทั่วถึงตามฐานานุกรมของภิกษุแต่ละองค์ พระภิกษุผู้อยู่ประจำและ ผู้จรมาต้องดูแลกุฏิวิหารและเครื่องมือใช้สอยให้สะอาดเรียบร้อย เรียกว่าวัตรปฏิบัติในเสนาสนะ

การสังเคราะห์รูปแบบนวัตกรรมการก่อสร้างเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม จะเริ่มด้วยหลักการปฏิบัติของบรรพชิตที่เชื่อมโยงกับเสนาสนะป่า ซึ่งสรุปลงเป็น ๑๓ ข้อ ได้แก่

๑. หลักวัตรปฏิบัติของพระพุทธศาสนา
๒. ประพฤติพรหมจรรย์ (ต้นทาง)
๓. ประพฤติขัดเกลากิเลส (กลางทาง)
๔. เพื่อความดับทุกข์ (ปลายทาง)
๕. หลักวินัย
 - นิสสัย ๔
 - จีวร
 - บิณฑบาต
 - เสนาสนะ
 - คิลานเภสัช
๖. หลักธรรม
 - พรหมจรรย์สูตร
 - สันกุฎฐิสูตร

- อริยวังสสูตร
 - มหาสติปัฏฐานสูตร
๗. ชุตตงควัตต
- จีวรปฏิบัติสังยุต
 - ปิณฑปาตปฏิบัติสังยุต
๘. • เสนาสนปฏิบัติสังยุต
- วิริยปฏิบัติสังยุต
๙. อารัญญกังกค (อรัญวาสี)
๑๐. องค์คุณของผู้อยู่ป่า
๑๑. เข้าใจป่า
๑๒. เข้าถึงป่า
๑๓. พัฒนาป่า

เมื่อว่าโดยสรุป คือแนวทางการก่อสร้างเสนาสนะหรือที่อยู่อาศัยที่เป็นมิตรกับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ต้องมีความรู้หลักการและวิธีการก่อสร้าง ก่อสร้างแล้วต้องรู้จักวิธีการใช้สอย และการดูแลรักษาความสะอาดเรียบร้อย ให้ใช้อย่างคุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด

ในสถานการณ์ปัจจุบัน ภิกษุที่เข้าไปตั้งสำนักสงฆ์ในเขตป่าเสื่อมโทรม ต้องยึดหลักการอยู่เสนาสนะอย่างเคร่งครัด ภิกษุผู้อยู่ในกุฏิวิหารในบ้าน/เมือง แม้จะเป็นฝ่ายคามวาสีก็ต้องจัดบริเวณวัดให้น่ารื่นรมย์ จัดอย่างเป็นสัดส่วน มีบริเวณและสวน ดูแลรักษาความสะอาด โดยเฉพาะเรื่องวัจกุฎี ให้ดูแลรักษาความสะอาดเป็นพิเศษ

ในส่วนชาวบ้านที่ได้รับอนุญาต รับผิดชอบที่ดินในเขตป่าเสื่อมโทรม ต้องไม่ทำลายป่า ไม่เบียดเบียนสัตว์ป่า ไม่สร้างมลพิษภาวะให้เกิดแก๊สพิษ ต้องใช้ชีวิตให้กลมกลืนกับป่า คนกับสัตว์ป่าต้องอยู่ร่วมกันให้ได้อย่างสันติ หรือแม้แต่ชาวไร่ชาวนาที่ได้รับการจัดสรรให้มีที่ทำกินนอกเขตป่า หรือชาวไร่ชาวนาระดับรากหญ้าทั่วไป ควรจะได้ยึดถือหลักเศรษฐกิจพอเพียงตามทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ โดยยึดหลัก “พออยู่ พอกิน พอใช้” ซึ่งก็สอดคล้องกับหลักมัชฌิมาปฏิปทาที่สอนโดยพระพุทธศาสนานั่นเอง หลักสำคัญที่ตรงกันของแนวพระราชดำริและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ “วิริยะ” ความขยันหมั่นเพียร ตามหลักทฤษฎีธรรมิกัตถประโยชน์ ๔ ข้อ คือ อุฏฐานสัมปทา - ถึงพร้อมด้วยความหมั่น, อารักขสัมปทา - ถึงพร้อมด้วยการรักษา, กัลยาณมิตรตตา - คบคนดีเป็นมิตร, และสมชีวิตา - มีความเป็นอยู่อย่างเหมาะสมกับอัตภาพของตน

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุป

พระพุทธเจ้าทรงดำรงพระชนมชีพเกี่ยวข้องกับป่าตั้งแต่ประสูติ เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ ตรัสรู้ บำเพ็ญพุทธกิจกว่าครึ่งหนึ่ง トラบเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ทรงชื่นชมความน้อมภักดิ์ของป่า ทรงสรรเสริญการอยู่เสนาสนะป่ามากกว่าการอยู่เสนาสนะบ้านของภิกษุ ทั้งนี้ก็เพราะว่า การประพาศิพรมจรรย์ตั้งอยู่บนหลักการของความมักน้อย สันโดษ และประพาศิพรมเกลากิเลส และด้วยหลักการดังกล่าว เมื่อทรงตั้งวัตรปฏิบัติเกี่ยวกับธุดงค์ขึ้น และในธุดงค์วัตร ๔ หมวดคือจีวรปฏิสังขต ปิณฑปาทปฏิสังขต เสนาสนปฏิสังขต และวิริยปฏิสังขต จะเห็นได้ว่า ๓ หมวดแรกเกี่ยวข้องกับความมักน้อยสันโดษ ส่วนหมวดที่ ๔ เกี่ยวข้องกับการประพาศิพรมเกลากิเลส

อนึ่ง จะเห็นได้ว่า นิสสัย ๔ คือเครื่องอาศัยของบรรพชิตนั้น ยกเว้นข้อที่ ๔ คิลานเภสัช ยารักษาโรค ๓ ข้อแรกสอดคล้องกับธุดงค์วัตร ๓ หมวดแรกเช่นเดียวกัน ในบรรดานิสสัยหรือปัจจัย ๔ นั้น ปิณฑปาทภิกษุต้องอาศัยชาวบ้านโดยการบริจาคอาหาร หรือรับกิจนิมนต์ไปฉันภัตตาหาร จีวรและคิลานเภสัชภิกษุอาจแสวงหาโดยชอบธรรมได้ แต่เสนาสนะนั้นเป็นเรื่องหลักเรื่องสำคัญ พระภิกษุต้องมีที่พักอาศัย เพื่อบริหารอิริยาบถ ๔ โดยเฉพาะการนอน ไม่ว่าจะพักพิงชั่วคราวหรืออยู่ประจำ ไม่ว่าจะมนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉานต้องมีที่พักพิง มีเรือน/รังเป็นที่นอน ตามสภาวะของตน ๆ เสนาสนะที่อยู่อาศัยนั้น ถ้าเป็นปลุกขนทั่วไปหรือสัตว์เดรัจฉาน จะเป็นทั้งที่อยู่หลับนอน เป็นที่ออกไปหากิน และเป็นที่พักพิง ในบริเวณเดียวกัน แต่สำหรับภิกษุแล้ว เสนาสนะยังเป็นที่บำเพ็ญสมณธรรมด้วย

ป่าเป็นวิเวกเสนาสนะ คือที่อยู่อาศัยอันสงบ เมื่อเสด็จสถานที่อันสงบเหมาะแก่การบำเพ็ญสมณธรรม นอกจากป่าจึงหมายรวมไปถึงโคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง และลอมฟาง แม้บางแห่งจะอยู่ในเขตบ้านหรือเขตวัด เช่นโคนไม้ (รุกขมุล) และลอมฟาง (ปลาลปญฺช) แต่เมื่อเป็นที่สงบเงียบ ไม่มีผู้คนมาพลุกพล่าน ก็สงเคราะห์เป็นวิเวกเสนาสนะด้วย ดังนั้น เสนาสนะรุ่นแรกเมื่อสมัยต้นพุทธกาล พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตเสนาสนะเหล่านี้ไว้ แม้ต่อมาจะมีผู้ศรัทธาสร้างกุฏิวิหารถวายภิกษุสงฆ์อยู่ใกล้ชุมชนบ้าน/เมือง แต่พระองค์ก็ทรงสรรเสริญภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรอย่างกรณีตัวอย่างของพระมหากัสสปะเถระ เป็นต้น แม้พระพุทธองค์ก็เคยตรัสกับอนาถบิณฑิกเศรษฐีซึ่งได้อารานาให้พระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไปจำพรรษาอยู่ประจำที่กรุงสาวัตถีว่า ทรงโปรดอยู่ในสุญญาคาร จะไม่ประทับอยู่ในวิหารเป็นการประจำ คำว่าสุญญาคาร ตามศัพท์แปลว่าเรือน

ว่าง ซึ่งหมายถึงวิวัตตเสนาสนะ ๗ อย่าง ในบรรดา ๙ อย่าง โดยยกเว้นข้อ ๑ อารัญญิกังคะ และข้อ ๒ รุกขมุลิกังคะ

ในกาลต่อมา เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ผู้หนึ่ง วันหนึ่งออกไปทำกิจแต่เช้าตรู่ ได้พบเห็นภิกษุกลุ่มหนึ่งซึ่งบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่า เดินออกมาเพื่อบิณฑบาตในละแวกบ้านด้วยอาการสำรวม ด้วยอิริยาบถเย็นและเดิน การก้าวย่าง การแกว่งแขน การทอดสายตาลงต่ำ ด้วยอาการเข้มข้ม เป็นที่น่าเลื่อมใสยิ่ง จึงมีศรัทธาคิดจะสร้างวิหารถวายให้เป็นที่อยู่อาศัย ครั้นพระพุทธานุญาตเสนาสนะเพิ่มขึ้นอีก ๕ อย่าง ที่มนุษย์ก่อสร้างขึ้นนอกเหนือไปจากเสนาสนะป่า ที่อยู่อาศัยดังกล่าวประกอบด้วยวิหาร-เรือนที่อยู่ หรือกุฏิ, อัศมโยค-เรือนมุงแถบเดียวหรือเพิงพัก, ปราสาท-เรือนชั้น คือมีหลายชั้น, หัมมิมะ-เรือนยอด หรือเรือนโล้น คือเป็นรูปทรงปราสาทหลายชั้น คุหา-ถ้ำ ซึ่งในที่นี้หมายถึงถ้ำจำลองไม่ใช่ถ้ำธรรมชาติ ซึ่งเดิมจัดเป็นวิวัตตเสนาสนะในป่าโดยธรรมชาติอยู่แล้ว ถ้ำจำลองดังกล่าวน่าจะเป็นอุโมงค์ แต่อยู่บนพื้นดิน โบกด้วยดินเป็นหลังคานูนขึ้นไปแบบหลังเต่า มีช่องบนภูเขา หรืออาจเจาะมีช่องหน้าต่างเป็นที่ระบายอากาศได้ ที่อาศัยชนิดนี้สร้างง่ายโดยใช้ไม้ไผ่เป็นโครง ปูหลังคาด้วยใบไม้ และใช้ดินเหนียวผสมมูลโคหรือแกลบโปะฉาบทาลงไป เมื่อแห้งแล้วก็จะคงทนถาวรพอสมควร เป็นที่ฉื้น นอน หลบลม แดด ฝน ได้ ที่พักประเภทนี้หน้าร้อนอากาศข้างในจะเย็นสบาย หน้าหนาวข้างในก็จะไม่หนาวจัดและค่อนข้างจะอบอุ่น เพราะอากาศร้อนช่วงกลางวันที่ส่องลงมา เมื่อถึงกลางคืนอากาศเริ่มเย็นลง ความร้อนจากหลังคาจะคายไอน์ลงมายังภายใน ทำให้อบอุ่นขึ้น นี่เป็นตัวอย่างหนึ่งแห่งพระปริชาชาฎของพระพุทธเจ้า ในการสร้างนวัตกรรมการก่อสร้างเสนาสนะคือที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์ รวมถึงชาวบ้านที่เรียนรู้จะได้นำแบบอย่างไปก่อสร้างที่พักอาศัยของตนด้วย ซึ่งต่อมาพระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้มีความรู้วัตรมคือการก่อสร้างไปแนะนำสั่งสอนและฝึกให้ชาวบ้านได้ แต่ภิกษุนั้นต้องให้สงฆ์รับรองแต่งตั้งก่อน เพื่อประกันความรู้ความสามารถ

นวัตกรรมการออกแบบก่อสร้างเสนาสนะเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุ จะแยกออกเป็น ๒ กลุ่มคือกลุ่มอรัญวาสี ผู้อยู่ป่า และคามวาสี ผู้อยู่ในเขตบ้าน ประเภทกลุ่มอรัญวาสี จะต้องใช้ชีวิตให้กลมกลืนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของป่า ถือเป็นเหมือนหนึ่งว่าตนคือองค์กายพหุส่วนหนึ่งของป่า จะต้องไม่ทำลายป่า ไม่ว่าจะเป็นการตัดต้นไม้ หักรานกิ่งไม้ ถอนต้นไม้ ดายหญ้า ถุดิน เฝ้าป่า หรือโยกย้ายพืชพันธุ์ไม้ เช่นกล้วยไม้หรือไม้ประเภทกาฝากอื่นๆ ไม่ปลูกต้นไม้ไม่ว่าจะไม้ผลหรือไม้ดอก ปล่อยให้ไปไปตามธรรมชาติของป่า ไม่เด็ดดอกไม้ ประเภทที่สอง ต้องไม่เบียดเบียนประทุษร้ายสัตว์ป่า ไม่ว่าจะสัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ปีก ทุกประเภททั้งใหญ่และเล็ก ไม่ส่งเสียงอื้ออึงขับไล่ ไม่ขว้างปา หรือแม้แต่พรากรุกสัตว์ป่าจากพ่อแม่เอามาเลี้ยงเอง ไม่เหมาะไม่ควรกับสมณวิสัยทั้งสิ้น ประการที่สามคือการไม่สร้างมลพิษภาวะให้เกิดแก่ป่า เช่นการขับถ่ายอุจจาระปัสสาวะให้เป็นที่เป็นทาง การถ่ายอุจจาระในป่าควรกลบด้วยดินทุกครั้ง ไม่ทิ้งขยะหรือเศษอาหารเรี่ยราด ไม่ก่อกองไฟไถ่ยุ่งหรือ

รมควัน ไม่ทำลายแหล่งน้ำลำธาร ไม่ถ่ายอุจจาระปัสสาวะลงในแหล่งน้ำลำธารรวมทั้งไม่ถ่มขี้หรือ
 บ้วนน้ำลายลงในแม่น้ำลำคลองและบนของเขียวคือต้นไม้ใบหญ้าด้วย การอยู่ป่าภิกษุต้องรู้จักป่า
 เพราะป่ามีทั้งคุณและโทษ คุณของป่าคือบรรยากาศอันสงบสดและน่ารื่นรมย์ แต่โทษจากป่าก็มีรอบ
 ด้าน เช่นภัยจากสัตว์ร้ายนานาชนิด ภัยจากโรคภัยไข้เจ็บ แม้แต่ภัยในการขาดแคลนอาหารบิณฑบาต
 ภิกษุพึงสำเหนียก รู้กาลอันควรไม่ควรว่าป่าไหน ลักษณะเช่นไร นำเข้าไปอยู่อาศัยหรือไม่เพียงไร

พระพุทธเจ้าผู้เป็นนาถะของชาวโลก ทรงสอนภิกษุผู้จะอยู่ป่าให้ฝึกมณฑลและสาธยายมนต์
 เพื่อปกป้องคุ้มครองตนเองเมื่อไปอยู่ในที่มีอันตราย มนต์นั้นชื่อ “เมตตสูตร” คือการแผ่เมตตาโดย
 ไม่มีประมาณหรือจำกัดขอบเขตให้สรรพสัตว์ทั้งปวง ไม่ว่าจะสัตว์เดรัจฉาน อมนุษย์ มนุษย์ และแม้แต่
 เทวดา การแผ่เมตตาคือการไม่สร้างเวรสร้างภัยแก่ผู้ใดหรือสัตว์ใด เป็นอภัยทานสูงส่ง ขอให้ดูกรณีชื่อ
 ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เป็นป่าที่ให้ภัยเนื้อ (เนื้อทรายและกวางป่า) คือเขตอภัยทานห้ามทำลายสัตว์
 หรือพระเวฬุวัน สวนไม้ที่พระเจ้าพิมพิสารถวายพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ก็เป็นอภัยทานแก่พวก
 กระรอกกระแต เป็นต้นฉนั้นใด ภิกษุผู้อยู่ป่าไม่พึงประทุษร้ายป่าและสัตว์ป่าฉนั้น

กลุ่มคามวาสี ภิกษุอยู่อาศัยในเสนาสนะใกล้บ้านหรือละแวกบ้าน บทบาทของ
 พระพุทธเจ้าในด้านการออกแบบนวัตกรรมการก่อสร้างเสนาสนะที่อยู่อาศัยจะปรากฏชัดมาก เริ่มแต่
 การเข้าไปวางกฎเกณฑ์ในการก่อสร้างกุฏิเป็นที่อยู่ส่วนตัวของภิกษุ ด้วยมีภิกษุชาวเมืองอาฬวีสร้างกุฏิ
 อยู่เอง แต่ไปรบกวนขอชาวบ้านทั้งวัสดุก่อสร้าง พาหนะ การขนส่ง คนงาน ให้มาสร้างกุฏิเพื่อตัวเอง
 พระพุทธเจ้าทรงควบคุมโดยการบัญญัติกฏสิกขาบทขึ้นหนักถึงอาบัติสังฆาทิเสสหากละเมิด
 ข้อกำหนด ๒ ประเภทคือ (๑) เกินขนาดกว้าง ๗ ศืบ ยาว ๑๒ ศืบ โดยศืบพระสุคต (๓ เท่าของศืบคน
 ธรรมดา) และ (๒) ต้องให้สงฆ์กำหนดพื้นที่ให้ก่อน ถึงแม้ว่าจะมีผู้ออกทุนทรัพย์ก่อสร้างให้ เช่นกรณี
 เศรษฐีอุปัฏฐากพระฉนั้นจะประสงค์จะสร้างกุฏิถวายเป็นการส่วนตัวของพระฉนั้นจะ กรณีที่ไม่ต้อง
 รบกวนไปเที่ยวขอชาวบ้าน แต่ไม่ได้กำหนดขนาดกฏิวิหารที่จะสร้าง ก็มีเงื่อนไขประการที่สองอยู่ คือ
 ต้องให้สงฆ์กำหนดพื้นที่ให้ หากทำตามอำเภอใจก็มีโทษปรับอาบัติสังฆาทิเสสเช่นเดียวกัน

ครั้งต่อมามีผู้สร้างวิหารถวายสงฆ์โดยบริจาคพื้นที่ด้วยก็ต้องแยกแยะว่าที่สร้างถวาย มี
 ความรู้เรื่องการออกแบบและก่อสร้างเสนาสนะสำหรับเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์เพียงไร ส่วน
 พระราชามหากษัตริย์ คหบดีและคหปตานีผู้มั่งคั่ง มีทั้งเงินและคนมีความรู้ในการก่อสร้าง มาสร้างวัด
 ถวายจึงไม่เกิดปัญหาในด้านการก่อสร้าง แต่ต้องเป็นไปหรือสอดคล้องกับพระธรรมวินัย อย่างกรณี
 อนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างพระเชตวัน และนางวิสาขามหาอุบาสิกาสร้างบุพพารามถวาย ไม่มีปัญหา
 เรื่องก่อสร้างเสนาสนะ อย่างอนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ เป็นที่สนทนสนมคุ้นเคย
 แม้แต่พระราชา จึงอำนวยความสะดวกได้อย่างเรียบร้อย เพราะรู้และเข้าใจเสนาสนะเช่นไรจึงเหมาะแก่

ภิกษุสงฆ์ ส่วนกรณีของนางวิสาขามหาอุบาสิกาที่มีพระโมคคัลลานะและบริวารของท่านช่วยกำกับดูแลตั้งแต่ต้นจนจบ

การออกแบบและก่อสร้างจะวิเคราะห์ได้จากพระวินัยปิฎก จุฬวรรค ตอนว่าด้วยเสนาสนชั้นธกะ หมวดเสนาสนะ ที่เคยทำความเข้าใจแล้ว ว่า เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ผู้หนึ่งสร้างวิหารถวายภิกษุ ซึ่งสร้างสำเร็จถึง ๖๐ หลังภายในวันเดียว ลักษณะสิ่งปลูกสร้างคงไม่แตกต่างจากบ้านของคนยากจนทั่วไป คือสร้างบนพื้นดินโดยทั่วไป ก่อผนังขึ้นไป โดยมีเครื่องมุงบังเป็นหลังคา มีช่องทางเข้าออกทางเดียว ภูมิไม่มีความคงทนถาวร มีสัตว์มีพิษเช่นงู ตะขาบ แมงป่อง เข้าไปหลบอาศัย เป็นอันตรายแก่ภิกษุ ทั้งอากาศก็อับชื้น มีดสน้ำ อากาศถ่ายเทไม่ได้ หลังคาก็ไม่แข็งแรง ภูเขาหมาหากินได้ ดังนี้ เป็นต้น

พระพุทธเจ้าทรงออกแบบบูรณปฏิสังขรณ์ให้มีบานประตูหน้าต่าง ให้มีกลอนและกุญแจ ยนต์กันคนภายนอก ให้มีลูกกรงประตูหน้าต่าง ติดผ้ามา่าน ให้มีการรื้อฝาผนังก่อสร้างฉาบทาใหม่ ให้มีเพดาน พื้นที่ทำให้อุณหภูมิปรับให้สูงขึ้น ทรงอนุญาตเตียงนอนทั้งเตียงถักด้วยเชือกและเตียงสาน และต่อมาทรงอนุญาตเตียงไม่มีแม่แคร่ แต่ต้องไม่ใช่เตียงใหญ่หรูหราและไม่สูงเกิน ๘ นิ้ว หากเตียงต่ำเกินไป ก็หนุนขาเตียงขึ้นได้ แต่ต้องไม่สูงเกิน ๘ นิ้ว นอกจากนี้ทรงอนุญาตให้มีตั้ง เก้าอี้ รวมทั้งพรมปูพื้น พรมปูนั่ง และผ้าปูนอน รวมทั้งฟูก (ผ้าที่ไม่ยึดด้วยนุ่นหรือสำลี) หมอน อันจำเป็นแก่ภิกษุจะใช้ได้ หากสิ่งของเครื่องใช้สอยเหล่านี้เก็บมาจากป่าช้าหรือญาติโยมนำมาถวาย ก็ต้องปรับปรุงดัดแปลงให้อยู่ในข้อกำหนดของพระวินัยจึงใช้ได้ เช่นเตียงสูงก็ทอนลงไม่เกิน ๘ นิ้ว ประเภทที่ทำเท้าเตียงตั้งเป็นรูปสัตว์ต่างๆ อันหรูหรา ก็ให้ตัดหรือฉีกทิ้งเสีย พระภิกษุเคยนำมาใช้และถูกชาวบ้านติเตียนว่าใช้ของเหมือนอย่างกับเป็นคฤหัสถ์ ภิกษุจะอยู่อย่างไร จะใช้สอยอะไร ต้องแสดงให้เห็นว่าตนยังเป็นผู้มีกนั้อย สันโดษ และประพฤติขัดเกลากิเลสอยู่ ตามพระพุทธประสงค์

มีอีก ๒ เรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงออกแบบ ซึ่งน่าจะเป็นนวัตกรรมพิเศษเฉพาะของพระพุทธศาสนา คือ (๑) การทาสีผนังกุฏิวิหาร ทรงอนุญาตให้ใช้เฉพาะสีขาว สีดำ และสีเหลืองเท่านั้น ในวิหาร แม้การทาสีก็เป็นศิลปะและเทคนิคชั้นสูง พระพุทธเจ้าทรงคิดการแก้ไขให้ทั้งสิ้น เช่นฝาผนังเนื้อหยาบ สีขาวทาสีไม่เกาะติด ก็สั่งให้ใช้ดินปนแกลบและใช้เกรียงฉาบให้เรียบจึงทาสีใหม่ กระนั้นสีก็ยังไม่ติดไม่เรียบ จึงโปรดให้ใส่ดินละเอียดและใช้เกรียงฉาบพื้นให้เรียบอีกครั้งหนึ่งจึงทาสีใหม่ และเพื่อให้สีติดเรียบ ติดแน่น คงทน ทรงอนุญาตให้ใช้ขี้ผึ้งหรือแป้งเปียกผสมกับสีขาว คราวนี้สีทาผนังติดเรียบเรียบร้อยดี

ในกรณีสีเหลืองที่ทาผนังพื้นหยาบไม่ติดครั้งแรก แก้ไขโดยใส่ดินปนแกลบผสมฉาบใหม่ สีเหลืองก็ยังไม่ติดดี โปรดให้ใส่ดินปนรำลองฉาบใหม่ก่อนทาสี แต่สีก็ยังไม่ติดสนิทอยู่ดี จึงโปรดให้ใช้แป้งเมล็ดพันธุ์ผักกาดขี้ผึ้งเหลวใส่ลงไป แต่แป้งหนาเกินไปจึงทรงสั่งให้ใช้ผ้าเช็ดออก คราวนี้สีเหลืองทาติดสนิทเรียบร้อยดี

ในกรณีสีดำ เมื่อครั้งแรกที่ใช้ดินปนแกลบผสมกับน้ำฉาบลงไป สีดำก็ไม่ติดสนิท ขึ้นต่อไปโปรดให้ใส่ดินขุยไผ่เดือนแล้วใช้เกรียงฉาบพื้นให้เรียบใหม่ แต่สีดำก็ติดยาก ชั้นสุดท้ายโปรดให้ผสมยางไม้และน้ำฝาดผสมกับสีแล้วทาพื้นใหม่ คราวนี้สีดำติดผนังเรียบร้อยดี

ยังมีอีกเรื่องหนึ่งคือ การทรงอนุญาตให้เขียนภาพฝาผนังได้ ซึ่งเราเรียกว่าจิตรกรรมฝาผนังในทุกวันนี้ ทรงอนุญาตให้เขียนเฉพาะภาพลวดลายดอกไม้ ลวดลายเถาวัลย์ ลวดลายพุ่มมั่งกร ลวดลายดอกจอก ทรงห้ามเขียนภาพบุรุษสตรีไว้ในฝาผนังวิหาร นอกจากเทวดาหรือภาพเล่าเรื่องชาดก หรือภาพแสดงอารมณ์กรรมฐาน หรือภาพนรก-สวรรค์ เป็นต้น

ฝาผนังที่ทาสีหรือเขียนภาพจิตรกรรมไว้แล้ว ทรงห้ามมิให้ขูดหรือย่นพินิจ ทั้งประตูหน้าต่าง พนักพิง หรือเสาศิลา หรือเสาไม้ ก็ไม่ควรพินิจ จะใช้จิวหรือของบางอย่างพันหรือปิดรอบแล้วจึงพินิจ ไม่ได้ทั้งนั้น

อนึ่ง ในการใช้กุฏิวิหาร เมื่อมิใช่จะจำวัด (เข้านอน) ต้องล้างเท้าและเช็ดให้สะอาด จึงจะอย่างเข้าไปในที่จำวัดได้ ในกรณีพื้นมีเครื่องปูลาด เช่นพรมปูพื้นอยู่แล้ว รวมทั้งเตียงและตั้งของสงฆ์ที่มีเครื่องปูลาดอยู่ก่อน มิใช่ต้องเอาเครื่องปูลาดของตนปูทับไปเสียก่อนแล้วจึงจำวัดได้ พระพุทธเจ้าทรงวางกฎเกณฑ์ทางพระวินัยละเอียดถึงขั้นว่า ถ้าแม้เมื่อมิใช่จำวัด เครื่องปูลาดยับยู่ อวัยวะร่างกายบางส่วนไปถูกเตียงหรือตั้งเข้า ต้องอาบัติเหมือนกัน เส้นขนถูกปรับอาบัติตามจำนวนเส้นขนเลยทีเดียว แม้เมื่อมิใช่พินิจด้วยศรัทธาเพื่อพักผ่อนก็ถูกปรับอาบัติเหมือนกัน แต่จะใช้ฝ่ามือแตะหรือฝ่าเท้าเหยียบก็ควร แต่ถ้ามิใช่กำลังแบกขนเตียงหรือตั้งออกไปใช้สอยหรือเก็บรักษา ไม่ต้องอาบัติ

ในกรณีการก่อสร้างวิหารขนาดใหญ่ ในลักษณะเป็นวัดหรืออาราม ทรงอนุญาตมิใช่เฉพาะกุฏิวิหารที่มิใช่กุฏิอาศัย แต่ให้มีสิ่งปลูกสร้างอื่นๆได้ตามความจำเป็น เช่นหอดฉัน โรงธรรม เรือนไฟ ศาลาอาบน้ำ บ่อน้ำ สระโบกขรณี ท่อระบายน้ำ สถานที่จงกรม และที่จะขาดเสียมิได้คือวัจกุฎี (ส้วม)

ตามเสนาสนชั้นธกะก็ดี ตามเสนาสนวัตรก็ดี พระพุทธเจ้าทรงวางรูปแบบและข้อปฏิบัติของมิใช่กุฏิไว้ทั้งในเรื่องการก่อสร้าง การดูแลรักษา การบูรณปฏิสังขรณ์ การไม่ก่อมลพิษภาวะให้เกิดแก่บริเวณเสนาสนะ ประการสำคัญเสนาสนะทุกอย่างทุกประเภทล้วนเป็นสมบัติของสงฆ์ จะโอนมอบหรือยกให้ใครไม่ได้ มิใช่ต้องมีจิตสำนึกให้มากๆ เกี่ยวกับการใช้สอยของส่วนรวมด้วย

หัวใจและหลักการของการเข้ามาบวชเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา ก็คือ การประพฤติพรหมจรรย์ คือความมักน้อย สันโดษ และประพฤติขัดเกลากิเลส มิใช่จะอาศัยอยู่ป่าเป็นพวกอรัญวาสี หรืออาศัยอยู่ในเขตบ้านเป็นพวกคามวาสี หรืออีกนัยหนึ่งเป็นฝ่ายคันถธุระหรือฝ่ายวิปัสสนาธุระก็ตามที แต่วัตรปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความไม่ถ้อยมั่น เพื่อสාරอภการคะ เพื่อความสร้างมา เพื่อความดับกระหาย เพื่อถอนอาลัย เพื่อตัดวัฏฏะ เพื่อความสิ้นตัณหา เพื่อคลายความกำหนด เพื่อดับทุกข์

เพื่อนิพพาน ก็ยังเป็นหลักของการประพาศพรหมจรรย์อยู่ อนึ่ง ภิกษุจะต้องไม่ทำตนให้เป็นคนเลี้ยงยาก บำรุงยาก มากมาก ไม่สันโดษ ความคลุกคลี ความเกียจคร้าน พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงสรรเสริญความเป็นคนเลี้ยงง่าย บำรุงง่าย มกน้อย สันโดษ ความขัดเกลา ความกำจัดกิเลส อาการน่าเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารถนาความเพียร โดยประการต่างๆ ข้อปฏิบัติเหล่านี้สังเคราะห์ลงในอรรถกถาวัตร ๔ หมวด รวม ๑๓ ข้อนั่นเอง ภิกษุบริโภคนิสัยใช้สอยปัจจัย ๓ ข้อแรก ตาม ๓ หมวดแรกของอรรถกถาวัตร ก็เพื่อเอื้อต่อหมวดที่ ๔ คือวิริยปฏิบัติสัจยัตถ์นั่นเอง ทั้งหมดนี้เป็นรูปแบบและแนวทางของภิกษุพึงสำเหนียกและนำมาประพาศปฏิบัติในสังคมสงฆ์ปัจจุบัน

ในส่วนของฆราวาสผู้ครองเรือน ซึ่งต้องมีที่พักพิงอาศัย มีทางทำมาหากิน มีเครื่องนุ่งห่ม และการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ดังนั้น การประกอบอาชีพจึงเป็นเรื่องจำเป็นและสำคัญ คนไทยส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร ไม่ว่าจะอาศัยอยู่ในเขตป่าเสื่อมโทรมที่ทางการจัดให้ หรือมีที่ทำการเกษตรเป็นส่วนตัว เป็นคนระดับกลางหรือระดับรากหญ้า การครองตนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ เป็นวิถีชีวิตที่ดีที่สุด

๕.๒ อภิปรายผล

คำว่า “พระป่า” หมายเอาความง่ายๆ ว่า “ภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะป่า” ในสมัยพุทธกาล ซึ่งเป็นวิวิธตเสนาสนะ มี ๙ อย่าง ได้แก่ ป่า โคนไม้ ภูเขา โคนเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าช้า ที่แจ้ง และลอมฟาง ส่วน “พระบ้าน” หมายเอาความง่ายๆ ว่า ภิกษุผู้อยู่ในกุฏิวิหารซึ่งผู้มีศรัทธาสรางถวาย เป็นอาราม หรือที่ทุกวันนี้เรียกว่า “วัด” อยู่กันเป็นภิกษุหมู่ใหญ่ เช่น พระเชตะวันมหาวิหารและบุพพาราม ในกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล ในชมพูทวีป สมัยพุทธกาล มูลเหตุเริ่มที่มีเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ผู้หนึ่งเลื่อมใส “พระป่า” แล้วคิดสร้างวิหารเป็นที่อยู่อาศัยถวาย พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ ประกอบด้วย วิหาร (เรือนที่อยู่, กุฏิ) อัมพโยค (เรือนมุงแถบเดียว, เเพง) ปราสาท (เรือนชั้น) หัมมิมะ (เรือนโล้น) คุหา (ถ้ำจำลอง) เมื่อชุมชนใกล้วัดขยายวงกว้าง และมีบุตรหลานบวชอาศัยอยู่ในวัดมากขึ้น วัดมีพระสงฆ์มากขึ้น และสนใจคั่นถุระคือการศึกษเล่าเรียนพระปริยัติธรรมมากกว่าฝึกฝนด้านวิปัสสนาธุระ ครั้นกาลล่วงเลยมานาน จึงมีการแบ่งพระสงฆ์ออกเป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายคามวาสี “พระบ้าน” และฝ่ายอรัญวาสี “พระป่า” ปรากฏการณ์นี้มิได้เกิดขึ้นในอินเดีย แต่เกิดในลังกา ในรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาหุ ที่ ๑ มหาราช ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙ ครั้นพ่อขุนรามคำแหงทรงรับพระสงฆ์จากลังกาขึ้นมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกรุงสุโขทัย จึงมีธรรมเนียมสืบทอดของพระสงฆ์ทั้ง “พระป่า” และ “พระบ้าน” เข้ามาด้วย

แต่อย่างไรก็ดี ในความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าใจว่า “พระป่า” หมายเอาภิกษุสงฆ์ผู้ปฏิบัติเคร่งครัดในสายกรรมฐาน แม้ว่าปัจจุบันวัดนั้นจะอยู่ในชุมชนเมืองไปแล้ว เช่นพระ

ปฏิบัติในสายอาจารย์มั่น ภูริทัตโต วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร พระโพธิญาณเถร (หลวงพ่อชา สุภทฺโท) วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ วัดดอยแม่ปั๋ง จังหวัดเชียงใหม่ พระธรรมสิงหบุราจารย์ (หลวงพ่อจรัส จิตฺตมโ) วัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี และพระอาจารย์ภทฺทันท ตะอสมมหาเถระ วัดภทฺทันทตะอสมาราม จังหวัดชลบุรี เป็นต้น วัดเหล่านี้จะเน้นการปฏิบัติ ธรรมเนียม ในขณะเดียวกันก็เปิดเป็นสำนักปฏิบัติธรรมแก่ประชาชนทั่วไป

แต่ในสภาพการณ์ปัจจุบัน ภิกษุอยู่อย่าง “พระป่า” มีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงไป เพราะ เกิดมีพฤติกรรมสงฆ์ ๓ ลักษณะคือ (๑) มีปัจเจกภิกษุเข้าไปบวกรุกป่าในเขตป่าสงวน เริ่มจากไป ปักกลดอยู่ก่อน เมื่อมีผู้ศรัทธามาทำบุญด้วย ก็ปักหลักอยู่ประจำ สร้างกุฏิเล็กๆ อยู่ และขยายตัวใหญ่ ขึ้นกลายเป็นสำนักสงฆ์ไป หากทางการบ้านเมืองรีบไปสะกัด หรือดำเนินการทางกฎหมายจับไล่ ออกไป ซึ่งก็ไม่ใช่ง่ายนัก (๒) มีภิกษุซึ่งมีผู้คนเคารพนับถือมาก เข้าไปขออนุญาตทางการสร้างสำนัก สงฆ์หรือสถานปฏิบัติธรรม โดยมีข้อสัญญาว่าจะไม่บวกรุกทำลายป่า ครั้นนานไป ชุมชนบ้านขยายตัว ขึ้น วัดป่าก็กลายเป็นวัดบ้านไป และป่าก็ไม่มีสภาพป่าอีกต่อไป (๓) มีนายทุนจ้างชาวบ้านให้บวกรุกป่า จนป่ากลายเป็นป่าเสื่อมโทรม ราชการต้องจัดให้เป็นที่ทำกินของราษฎร ต่อมาก็ขายต่อให้นายทุน หรือส่วนหนึ่งก็ตั้งหลักแหล่งทำมาหากินชั่วคราว หลาน มีหมู่บ้านมากขึ้น มีผู้ถวายที่ดินสร้างวัด สภาพ ของวัดก็ไม่ใช่วัดป่า กลายเป็นวัดบ้านไป

เพราะฉะนั้น การบวกรุกทำลายป่าจึงเกิดขึ้นทั้งจากชาวบ้าน และชาววัดคือพระสงฆ์ด้วย ปัญหาข้อนี้จะยกไว้ แต่จะพูดถึงอีกปัญหาหนึ่งคือทุกวันนี้ การศึกษาที่รัฐจัดให้ราษฎรเป็นไปอย่าง ทั่วถึงทุกหมู่บ้านตำบลในระดับมัธยมศึกษา ในสมัยเมื่อ ๕๐ ปีก่อนขึ้นไป การศึกษามีไม่ทั่วถึง ชาวไร่ ชาวนาหรือผู้มีฐานะยากจน ไม่สามารถส่งเสียบุตรหลานให้ไปเรียนต่อในเมืองได้ ทางเดียวที่จะให้บุตร หลานได้เล่าเรียนสูงขึ้น ก็แต่โดยให้บวชเรียนโดยเริ่มเรียนจากพระปริยัติธรรม และบางแห่งก็มีทาง โลกคือชั้นมัธยมให้เรียนด้วย ซึ่งทุกวันนี้เรียกโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญ และโรงเรียนการ กุศลของวัดในพระพุทธศาสนา แต่ละวัดทั้งในกรุงและต่างจังหวัดที่เป็นสำนักเรียนใหม่ มีพระภิกษุ สามเณรมาอยู่จำพรรษาเพื่อได้เล่าเรียนหนังสือนับเป็นร้อยๆ รูป สำนักใหญ่ๆ เช่นวัดมหาธาตุยุวราช รังสฤษฎ์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และวัดปากน้ำภาษีเจริญ มีภิกษุสามเณรในแต่ละพรรษา ๒๐๐-๕๐๐ รูป แต่ในปัจจุบันผู้ปกครองไม่นิยมส่งบุตรหลานของตนเข้ามาบวชเรียน ทำให้ภิกษุ สามเณรลดจำนวนลงเหลือประมาณ ๑ ใน ๔ หรือ ๑ ใน ๓ เท่านั้นเอง ในจำนวนนี้กว่า ๑ ใน ๒ บวช ไม่นานถึงขั้นมีภูมิรัฐภูมิธรรมที่จะสืบศาสนทายาทได้ วิฤตการณ์นี้เกิดขึ้นในต่างจังหวัดแทบทุกจังหวัด ไม่มีภิกษุผู้มีความรู้เป็นเจ้าอาวาส บางวัดมีพระภิกษุสามเณรไม่ถึง ๕ รูป บางวัดร้าง แต่ขณะเดียวกัน แต่ละเดือนก็มีผู้ขอสร้างวัดใหม่ในเขตป่าหรือใกล้เคียงกับป่า นับจำนวนเป็น ๑๐ วัดทีเดียว คณะสงฆ์ เดินหน้าต่อไปเรื่อยๆ แต่ล้มหันมามองเหลียวหลังว่าวัดที่มีอยู่เป็นจำนวนมากที่ขาดแคลนภิกษุผู้มีความรู้ความสามารถมาจัดการดูแล จะแก้ไขปัญหอย่างไร

สิ่งที่น่ายินดีและอนุโมทนาที่มีให้เห็นในปัจจุบัน คือวัดต่างๆ ในเมืองและต่างจังหวัด มีบรรยากาศรื่นรมย์ มีบริเวณสะอาดสะอ้าน เป็นระเบียบกว่าแต่ก่อน เสนาสนะก็จัดสร้างอย่างเป็นระเบียบ มีการดูแลรักษาอย่างดี แต่ก็น่าคิดต่อไปว่า แต่ละวัดมีการก่อสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์ด้วยทุนทรัพย์มหาศาล ทั้งค่าสาธารณูปโภคที่ต้องจ่ายแต่ละเดือนแต่ละปีก็มีใช่น้อย แต่การทำประโยชน์ใช้สอยไม่ทราบว่าคุณค่าหรือไม่

ปัญหาที่น่าคิดและชวนตรอง รวมแล้วมี ๒ ประการคือ

๑. ปัญหาที่น่าคิด

มีการขึ้นป้ายประกาศเชิญชวนให้ผู้มีจิตศรัทธาไปคอยทำบุญใส่บาตรพระป่าหรือพระกรรมฐาน ณ เส้นทางสายนั้นสายนี้ ในวันที่เท่านี้เท่านี้ ระหว่างเวลานั้นเวลานี้ ในเขตชุมชนหนาแน่นของกรุงเทพมหานคร หรือบางกรณี ติดประกาศเชิญชวนผู้คนให้ไปถวายภัตตาหารเช้า-เพลแด่พระป่าพระกรรมฐาน ประมาณ ๙-๑๕ รูป ณ บ้านเลขที่เท่านี้เท่านี้ หมู่บ้านนั้นหมู่บ้านนี้ ในเขตนั้นเขตนี้ ฯลฯ ปัญหานี้่าคิดที่ว่า (๑) ทำไมพระป่าต้องมาภิกขาจารในเมืองใหญ่เช่นกรุงเทพมหานคร มาเพื่ออะไร ? เพื่อโปรดสัตว์ภรรณั้นหรือ ? และ (๒) ผู้จัดจัดเพื่ออะไร ? เพราะบางแห่งจัดเป็นอาชีพ ใช้สภาพที่อยู่ของตนเองเป็นที่ทำบุญ เรียกว่ามีบ้านขนาดเนื้อที่ประมาณ ๑ งานถึง ๑ ไร่ ก็ขนเอาพระป่ามาโปรดชาวกรุงได้แล้ว และที่น่าคิดขึ้นไปกว่านี้ พระเหล่านั้นมีวุฒิภาวะถึงขั้นเป็น “สุปฏิปันโน” จริงหรือ ? หรือเพียงแต่เดินจงกรม ภิกขาจาร ก็ชื่อว่าเป็น “พระป่า” แล้ว

๒. ปัญหาที่น่าตรอง

ในตติยอนาคตสูตร ว่าด้วยภัยในอนาคตสูตร ที่ ๓ แห่งปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย พระสุตตันตปิฎก ที่พระพุทธเจ้าตรัสเตือนภิกษุทั้งหลาย ให้ตระหนักถึงภัยในอนาคต โดยตรัสว่า ภัยดังกล่าวยังไม่เกิดขึ้นในปัจจุบัน (คือไม่ใช่ในสมัยพุทธกาล) แต่จะเกิดขึ้นในกาลต่อไป (คือหลังสมัยพุทธกาล) ขอให้ภิกษุทั้งหลายจงรับรู้ไว้ จะได้ป้องกันมิให้ภัยที่จะเกิดขึ้น ภัยมี ๕ ประการ แต่จะยกมาเพียงหนึ่งประการคือข้อที่ ๑ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ภัยในอนาคต ๕ ประการนี้ ยังไม่เกิดขึ้นในปัจจุบัน แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป ภัยเหล่านั้น เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภัยเหล่านั้นเสีย

ภัยในอนาคต ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ในอนาคต หมู่ภิกษุจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา ให้กุลบุตรเหล่าอื่นอุปสมบท ก็จักไม่สามารถแนะนำกุลบุตรเหล่านั้นในอริศีล อริจิต และอริปัญญาได้ แม้กุลบุตรเหล่านั้นจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา ให้

กฤษบุตรเหล่าอื่นอุปสมบทอีก ก็จักไม่สามารถแนะนำกฤษบุตรเหล่านั้นในอธิศีล อธิจิต และอธิปัญญาได้ ถึงกฤษบุตรเหล่านั้นก็จักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา โดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยจึงเลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมจึงเลอะเลือน^๑

ประการสุดท้ายที่จะขออภิปรายในที่นี้คือ ในปัจจุบันไม่มีเสนาสนะป่าในความหมายอย่างสมัยพุทธกาลแล้ว มีแต่เสนาสนะบ้าน ซึ่งมีผู้สร้างถวายสงฆ์ ภิกษุผู้อยู่อาศัยก็เพียงแค่อยู่อาศัยอยู่ พึ่งดูแลรักษาไว้ให้ดี อย่าละเลยดูตายเพราะเป็นสมบัติของสงฆ์ เป็นของใช้ร่วมกัน และเมื่อตนจะไปก็ให้นึกถึงผู้จะมาอยู่แทนด้วย อีกอย่างหนึ่ง เมื่อเข้ามาอยู่อาศัยแล้ว พึงสำเนียงเสมอว่า พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะเพื่อประโยชน์อันใด มีการไม่ถูกแดดลมฝน ร้อนหนาว เป็นต้นรบกวน รวมถึงสัตว์มีพิษด้วย เมื่อตนอยู่อย่างผาสุกแล้ว ก็ไม่พึงลืมหักอันบรรพชิตพึงปฏิบัติ คืออยู่อย่างผู้มักน้อยสันโดษ และมีวัตรปฏิบัติเพื่อความขัดเกลาภิเลส แม้ไม่ถึงขั้นต้องปฏิบัติกรรมฐานเพราะเป็นฝ่ายคามวาสี ก็ต้องเอาใจใส่เรื่องคันถธุระ มีหน้าที่อบรมสั่งสอนประชาชน โดยทำตนเป็นผู้มีศีล มีอาจารย์นำเลื่อมใส สำรวมในพระปาติโมกข์ ปฏิบัติได้เช่นนี้ก็นับเนื่องในฐานะบุญเขตของชาวบ้านแล้ว

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) มหาเถรสมาคม (มส.) ซึ่งเป็นองค์กรปกครองสูงสุดของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ควรมีมาตรการควบคุมการตั้งวัดหรือสำนักสงฆ์ขึ้นใหม่ ว่าเกินความจำเป็นในสังคมไทยหรือไม่ มีใช้เพียงว่ามีผู้ถวายที่ดินตามข้อกำหนดก็อนุญาตให้สร้างได้ และวัดต่างๆ ที่หาเจ้าอาวาสมิได้หรือวัดร้างมีอยู่ทั่วประเทศจะจัดการอย่างไร

๒) วัดบางวัดมีการก่อสร้างเสนาสนะขึ้นใหม่อย่างใหญ่โตมโหฬาร เช่นอุโบสถหรือมณฑป ทรงจตุรมุขยอดปราสาท มีมูลค่าหลายร้อยล้านบาท มีความจำเป็นหรือไม่ เมื่อสร้างแล้วใช้สอยคุ้มค่าหรือไม่ จากศรัทธาของผู้คน และส่วนมากก็ยังมีฐานะยากจน วัดควรจะนำเงินบริจาคให้ใช้เพื่อประโยชน์แก่สังคมด้านต่างๆ เช่นการศึกษาและการแพทย์พยาบาล เป็นต้น

๓) ภิกษุสามเณรอยู่อาศัยจำพรรษา อยู่อย่างหุงหาอาหารเพื่อยุกว่าชาวบ้านทั่วไปหรือไม่ ปัจจัย ๔ ที่พระสงฆ์บริโภคเกินอัตรภาพและสมณภาวะหรือไม่ ในขณะที่เดียวกันก็ต้องเข้มงวดกวดขันเรื่องวัตรปฏิบัติของภิกษุสงฆ์ให้มากกว่านี้ มีใช้เพียงออกกฎหรือระเบียบปฏิบัติแล้วก็แล้วไปปล่อยให้เจ้าอาวาสดูแลกันเอง

^๑ อ.จ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๙/๑๔๔.

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะชั้นปฏิบัติการ

๑) เจ้าอาวาสวัดแต่ละแห่งควรมีแผนปฏิบัติเรื่องการก่อสร้าง การบูรณะปฏิสังขรณ์ การดูแลรักษาเสนาสนะ โดยคำนึงถึงความถูกต้องตามหลักพระวินัยเป็นหลัก และให้นึกถึงสถานภาพของวัดตนเองด้วย ว่าอะไรควรไม่ควร อะไรจำเป็นไม่จำเป็น อะไรก่อประโยชน์คุ้มค่าหรือไม่คุ้มค่า และต้องนึกถึงค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษา เช่นค่าสาธารณูปโภคด้วย

๒) เจ้าอาวาสและผู้เป็นเถระในวัด พึงปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างในการครองชีวิต โดยการบริโภคปัจจัย ๔ ด้วยความมกน้อย สันโดษ และสำรวม

๓) วัดเป็นสมบัติของสงฆ์ ต้องช่วยกันดูแลรักษาให้อยู่ในสภาพมั่นคงแข็งแรง จัดบริเวณวัดให้น่ารื่นรมย์ ดูแลรักษาความสะอาดโดยเฉพาะเรื่องวัจกุฎี คือห้องส้วม ควรปลูกต้นไม้ยืนต้น ซึ่งเมื่อโตแล้ว มีร่มเงา และควรจัดที่นั่งไว้ให้คนทั่วไปมานั่งพักผ่อนในเวลามาทำบุญที่วัดด้วย หากมีสถานศึกษาอยู่ภายในวัด ก็ควรจัดเขตแดนให้เป็นเอกเทศ และให้การอุปถัมภ์บำรุงตามสมควร

๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

๑) ควรส่งเสริมให้มีการศึกษาวิจัยมากขึ้นเกี่ยวกับการสร้างนวัตกรรมการทางพระพุทธศาสนา ไม่จำกัดเฉพาะว่าเรื่องจิวรและเสนาสนะ ยังมีเรื่องสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และแม้แต่ต้นวัตกรรมการผลิตวัสดุในการใช้จารึกคัมภีร์พระพุทธศาสนา เป็นต้น

๒) ควรเป็นข้อเสนอแนะเรื่องการจัดสร้างบรรยากาศวัดให้เป็น “สวนป่า” เพื่อเป็น “สัปปายะ” ในการปฏิบัติธรรม เช่นการสร้างรุกขมูลจำลอง คูหาจำลอง ภูเขาและซอกเขาจำลอง หรือแม้แต่ลอมฟางจำลอง เพื่อเป็นที่บำเพ็ญกรรมฐานของภิกษุและสาธุชนทั่วไปด้วย

๓) การให้การปรึกษาเกี่ยวกับการก่อสร้างวัดที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๔) รูปแบบอาคารสิ่งปลูกสร้างที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

บรรณานุกรม

ก. คัมภีร์พระพุทธศาสนา

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

ข. หนังสือภาษาไทย

กรมศิลปากร. พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ แก้ไขเพิ่มเติม โดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๕ พร้อมด้วยกฎหมายที่เกี่ยวข้อง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมานพันธ์จำกัด, ๒๕๕๒.

_____. ศิลปจารึกหลักที่ ๑ ศิลปจารึกพ่อขุนรามคำแหง. กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๒๖.

_____. อนุสาวรีย์ในประเทศไทย เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๒.

กรมศิลปากร, สำนักโบราณคดี. คู่มือถวายเป็นความรู้แด่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมานพันธ์จำกัด, ๒๕๔๘.

จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย. มหาจุฬาฯ ในรอบศตวรรษ [พ.ศ. ๒๔๓๒-๒๕๓๒]. จำนวนค
ทองประเสริฐ บรรณาธิการ. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์ในงานฉลองครบรอบ
๑๐๐ ปีแห่งการสถาปนาฯ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๓๒.

ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร, รศ. พระพุทธศาสนาในศรีลังกา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: หจก. เซน
พริ้นติ้ง, ๒๕๕๑.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. **พุทธสถานในนานาประเทศ**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันส่งเสริมพุทธศาสน์, ๒๕๒๐.

ธิดา สารระยา. (ศรี) **ทวารวดี ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๘.

นิคม มุสิกคามะ. **แนวปฏิบัติในการสงวนรักษาโบราณสถาน ตาม พ.ร.บ.โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๓๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร. **การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในอาณาจักรศรีอยุธยาสมัยพระนางจามเทวี**. กรุงเทพมหานคร: เจ.พี.พี. ๒, ๒๕๖๑.

เปลื้อง ณ นคร. **ประวัติศาสตร์ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๓.

พระปวโรฬารวิทยา และคณะ. **ประวัติศาสตร์ไทย ภาคพุทธศาสนา กรุงสุโขทัย ศรีอยุธยา กับภาคกรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ**. กรุงเทพมหานคร: สอนกุลลาภวิทยาลัย, ๒๕๘๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิตภัณณ์, ๒๕๕๒.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๗. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๙.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๙. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๙.

_____. **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๖. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๙.

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และ สมศักดิ์ ธรรมเวชวิถึ, รศ. **พระบรมธาตุมหาเจดีย์วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร ได้รับรางวัลยอดเยี่ยมอันดับ ๑ จากองค์การยูเนสโก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: หจก. สามลดา, ๒๕๕๗.

พระมหาสมปอง มหิโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ชมรมนิรุกติศึกษา วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, ๒๕๔๗.

พันจันทนุมาศ (เจิม). **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๙.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **มหาจุฬาฯ ในรอบศตวรรษ**. จำนงค์ ทองประเสริฐ บรรณาธิการ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจัดพิมพ์ในงานฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปีแห่งการสถาปนาฯ กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. **นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์จำกัด, ๒๕๕๔.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. **ราชনীติ-ธรรมনীติ**. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๓๗.

วุฒิชัย มูลศิลป์ และคณะ. **พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทเกรทเอ็ดดูเคชันจำกัด, ๒๕๔๖.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศ.ดร. **พระพุทธรูปในประเทศไทย รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย**. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖.

สมเด็จพระยามหาราชานุภาพ. **ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพคุณาธาร (ผล ชินปุตโต) ณ ฌาปนสถานวัดพระพิเรนทร์ วันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๔.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๑. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๖๑.

สมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. **สังคีตยวงค์**. พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) แปลจากภาษามคธเป็นภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, ๒๕๕๘.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสตราจารย์ มล. **ศิลปะสุโขทัย Sukhothai Art, L'Art De Sukhothai**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มนุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๒.

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.). **ทฤษฎีใหม่ ชีวิตที่พอเพียง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน กปร., ๒๕๕๐.

_____ . **รักษป่า...รักษาชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน กปร., ๒๕๕๐.

_____ . **เศรษฐกิจพอเพียง ปรัชญาชี้ถึงแนวทางดำรงชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน กปร., ๒๕๕๐.

_____ . **หลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน กปร., ๒๕๕๐.

รีดเดอร์ส ไดเจสท์. **เที่ยวเมืองไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: รีดเดอร์ส ไดเจสท์ (ประเทศไทย), ๒๕๐๕.

ค. งานวิจัย

ทรงวิทย์ แก้วศรี, ดร., รศ.ดร. ประพันธ์ ศุภษร และ ดร.นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร. รายงานการวิจัย เรื่อง “การศึกษาบทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นต้นแบบนวัตกรรมเครื่องนุ่งห่มที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาเฉพาะผลิตภัณฑ์จีวร”. **บัณฑิตวิทยาลัยและสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒.

ทรงวิทย์ แก้วศรี, ดร., พระเทพสุวรรณเมธี (สุชาติ กิตติบุญโณ) และ ดร.นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร. รายงานการวิจัยเรื่อง “การศึกษานโยบายและกลไกในการส่งเสริมและคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย”. **สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

ง. เอกสารอัดสำเนา

ลดาวัลย์ คำภา รองเลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. “**ยุทธศาสตร์ชาติ ๒๐ ปี Sustainable Development Goals และแผน ๑๒ ของประเทศ**”. การบรรยาย ณ เวทีสาธารณะ นโยบายน้ำ สกว. ครั้งที่ ๗ เรื่องการเชื่อมโยงยุทธศาสตร์การบริหารจัดการน้ำกับยุทธศาสตร์ชาติ วันพุธที่ ๔ มีนาคม ๒๕๕๙ ณ โรงแรมเอทัส ลุมพินี กรุงเทพมหานคร (เอกสารประกอบการบรรยาย).

จ. หนังสือภาษาอังกฤษ

Malalasekera, G.P. **Dictionary of Pali Proper Names**. Vol.1-2. New Delhi: Asian Educational Services, 2003.

Rhys Davids, T.W. and William Stede. **Pali-English Dictionary**. Fifth Impression. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 2008.

ภาคผนวก ก
บทความการวิจัย

ที่ อว ๗๔๐๕/๐๐๗๗

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถนนศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๒๖๐
โทร. ๐๒-๕๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๕๔๔-๖๐๖๐

๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๕

เรื่อง รับรองการลงบทความเพื่อตีพิมพ์ในหนังสือรวมบทความวิจัยในโครงการประชุมวิชาการ
ระดับชาติ ครั้งที่ ๒๐ และระดับนานาชาติ ครั้งที่ ๔

เรียน/เจริญพร พระปัญญารัตนนาค ญาณสำโร, ดร., ผศ.ดร. นवलวรรณ พูนวสุพลฉัตร, ดร.ทรงวิทย์ แก้วศรี

ตามที่ พระปัญญารัตนนาค ญาณสำโร, ดร., ผศ.ดร. นवलวรรณ พูนวสุพลฉัตร, ดร.ทรงวิทย์ แก้วศรี ได้ส่งบทความวิจัย เรื่อง พุทธนวัตกรรมเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (The Buddhist Innovation of Dwellings accustomed to Nature and Environment) มาให้กองบรรณาธิการหนังสือรวมบทความวิจัยฯ บัดนี้ กองบรรณาธิการได้รับบทความไว้เรียบร้อยแล้ว และได้ดำเนินการส่งให้ผู้ทรงคุณวุฒิอ่านประเมินกลั่นกรองบทความแล้ว

ดังนั้น กองบรรณาธิการจึงขอรับรองและแจ้งให้ทราบว่าบทความของท่านจะได้รับการพิจารณาตีพิมพ์ลงในหนังสือรวมบทความวิจัยในโครงการประชุมวิชาการ ระดับชาติ ครั้งที่ ๒๐ และระดับนานาชาติ ครั้งที่ ๔ “The 20th National and the 4th International Symposium 2022 (GMNIS 2022)” หมายเลข ISBN: 978-616-2020 หลังจากตีพิมพ์แล้ว ท่านสามารถดาวน์โหลดบทความได้ที่ www.gs.mbu.ac.th เพื่อประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

จึงเรียน/เจริญพรมาเพื่อทราบ

เรียนมาด้วยความนับถือ/ขอเจริญพร

(พระมหาสันติราชกูร์ ฌานสนธิ, ดร.)

บรรณาธิการ

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย

โทร. ๐-๒๕๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๓๐๕๕-๓๐๖๒

โทรสาร. ๐-๒๕๔๔-๖๐๕๓

พุทธนวัตกรรมเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม The Buddhist Innovation of Dwellings accustomed to Nature and Environment

พระปัญญารัตนนาคณาจารย์, ดร.

Phra Panyarattanakorn Nanasariwaro, Dr.¹

ผศ.ดร. นววรรณ พูนวสุพจน์

Asst. Prof. Dr. Nuarnwan Punwasuponchat²

ดร.ทรงวิทย์ แก้วศรี

Dr. Songvit Kaesri³

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง "พุทธนวัตกรรมเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม" มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยคือเพื่อศึกษาพุทธนวัตกรรมเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระเบียบวิธีวิจัยได้แก่การวิจัยเชิงคุณภาพ มีผลการวิจัยดังนี้

ในยุคแรกพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะอันสงัดวิเวก 9 อย่างคือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าขี้ ที่แจ้ง และลอมฟาง ในกาลต่อมาเมื่อมีผู้ศรัทธาจะสร้างวิหารถวายภิกษุ จึงทรงมีพระพุทธานุญาตเสนาสนะ 5 อย่างคือ วิหาร (เรือนที่อยู่ กุฏิ) อัทธโยค (เรือนมุงแถบเดียวหรือเพิงพัก) ปาสาท (ปราสาท-เรือนชั้น) ทัมมียะ (เรือนโถงหรือเรือนยอด) คูหา (ถ้ำจำลอง) อย่างไรก็ตาม การสร้างกุฏิวิหารเมื่อแรกนั้นมักสร้างง่าย ๆ มีโครงสร้างไม่แข็งแรง ไม่มีเครื่องใช้อันจำเป็นที่ภิกษุพึงใช้สอย พระพุทธเจ้าทรงเข้าไปกำกับการดูแล โดยทรงออกแบบอาคารให้เหมาะสมกับที่อยู่ของสงฆ์ มีความมั่นคงแข็งแรง มีประตูหน้าต่าง มีช่องระบายอากาศ แสงสว่างส่องถึง ไม่อับชื้น มีเพดาน โปรตให้ยกพื้นสูงกันน้ำท่วม ปรับบริเวณให้สะอาดน่าดู มีรั้วรอบขอบชิด และยังมีสิ่งปลูกสร้างอย่างอื่น ๆ อีก เช่น สร้างบริเวณ ชุมประคูด ศาลาหอฉัน โรงไฟ กับปียุกฎิ วิจุกฎิ ที่จงกรม ศาลาจงกรม ชุดบ่อน้ำ ศาลาบ่อน้ำ เรือนไฟ ชุดสระโบกขรณี สร้างมณฑป เป็นต้น นวัตกรรมของพระพุทธเจ้า ยังครอบคลุมไปถึงการบริโภคใช้สอยอย่างคุ้มค่า การดูแลรักษา ประการสำคัญภิกษุผู้ก่อสร้างจะต้องไม่ทำลายป่า ไม่เบียดเบียนสัตว์ป่า ไม่ทำลายศรัทธาของประชาชน และไม่สร้างมลพิษภาวะใด ๆ ให้เกิดแก่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วย

คำสำคัญ: นวัตกรรมเสนาสนะ, การอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

Abstract

This research paper on "The Buddhist Innovation of Dwellings accustomed to Nature and Environment" is of the objective to study Buddhist Dwellings innovations that are friendly to nature and the environment. This research methodology is a qualitative one. Research results were as following:

At the earlier period, the Buddha permitted the nine types of solitude dwelling permitted for monks were forest, tree root, mountain, mountain-hole, cave, charnel-ground, jungle, open-air dwelling,

¹ อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสนศึกษา บัณฑิต ภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ วิทยาเขตนาฬิกศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

² อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสนศึกษา บัณฑิต ภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ วิทยาเขตนาฬิกศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์: nuarnwan.phun@mcu.ac.th

³ ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกประจำหลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

and straw-heap. As a time went on, when a dedicated Buddhist desired to build an abode for monks, the Buddha permitted the five types for monks' abodes as a cell; a house shaped like a Garuda bird, shed without a support; mansion; top house; and implica cave. In the beginning, however, a cell had been built so simply and loosely structured that no facilities were provided. The Buddha took care of construction with a proper design suitable for monk dwellings, stability, attached doors and windows, ceiling, ventilation, non-Maggy or non-cark, and surroundings were improved with gates and walls. Apart from mansions and top houses, were dining hall, preaching hall, relaxing pavilion, well, lotus pond, fire house, lighting house, dome, kitchen, storeroom, garden, main gate, surrounding, porch and toilets, etc. The Buddha's innovation extends to consummation, maintenance, and clean care. In case of contribution, a monk must not destroy the forest, hurt any wild animals, not to disturb people's faith, and make any pollution to nature and the environment.

Keywords: Buddhist dwellings place innovation, Natural resources conservation

1. บทนำ

ทรัพยากรธรรมชาติส่วนใหญ่ถูกนำไปใช้ในการพัฒนาจำนวนมาก ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมอย่างต่อเนื่องและเกิดปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น ปัญหาสิ่งแวดล้อมเพิ่มสูงขึ้นตามการขยายตัวของเศรษฐกิจและชุมชนเมือง ประกอบด้วยปัญหาขยะมูลฝอยและมลพิษทางอากาศ คุณภาพน้ำและการปล่อยก๊าซเรือนกระจก ภัยพิบัติทางธรรมชาติเฉพาะอย่างยิ่งที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งและมีความรุนแรงมากขึ้น ส่งผลกระทบต่อภาคการผลิตและวิถีการดำรงชีวิตของคนไทย ดังนั้น การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมต้องเป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การสร้างสรรค่นวัตกรรมเพื่อการผลิตและการบริโภคต้องเป็นไปเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ตามรายงานของคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ถึงสถานะของประเทศ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 พ.ศ. 2560-2564) ว่ามีปัญหา 3 ประการคือ

1. ปัญหาทรัพยากรเสื่อมโทรม ธรรมชาติส่วนใหญ่ถูกนำไปใช้ในการพัฒนาจำนวนมาก ก่อให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมอย่างต่อเนื่องและเกิดปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น
2. ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาสิ่งแวดล้อมเพิ่มสูงขึ้นตามการขยายตัวของเศรษฐกิจและชุมชนเมือง ประกอบด้วยปัญหาขยะมูลฝอย มลพิษทางอากาศ คุณภาพน้ำ และปล่อยก๊าซเรือนกระจก
3. ปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติ ภัยพิบัติทางธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งอุทกภัยและภัยแล้งที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งและมีความรุนแรงมากขึ้น ส่งผลกระทบต่อภาคการผลิตและวิถีการดำรงชีวิตของคนไทย (สทวีย์ สุวภา, 2559: 3)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อเป็นแนวทางการแก้ไขให้รอดพ้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทรงเห็นความสำคัญของความ "พออยู่พอกิน" ซึ่งมีผลต่อราษฎรและประเทศชาติ ที่สำคัญคือเป็นแบบอย่างที่ดีให้คนไทยดำเนินชีวิตบนทางสายกลาง มีความขยันหมั่นเพียรในการประกอบสัมมาชีพ รู้จักใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด รู้จักประมาณตน และดำรงชีวิตอยู่อย่างรู้จัก "คิด อยู่ ใช้ กิน อย่างพอเพียง" (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช, 2550: 2-5)

หลักการดังกล่าวข้างต้น สอดคล้องกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพุทธกาล โดยเฉพาะเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พระพุทธองค์ทรงเห็นคุณค่าและทรงสอนภิกษุสงฆ์ให้รู้จักคุณค่าและได้รับประโยชน์อย่างสูงสุดจากการใช้สอย ซึ่งสรุปลงในการบริโภคปัจจัย 4 แต่ในงานวิจัยนี้จะเน้นเฉพาะพุทธอนวัตรกรรม การก่อสร้างเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยตรง

พระพุทธเจ้าทรงดำรงพระชนมชีพเกี่ยวข้องกับป่าตั้งแต่ประสูติ เล็ดจ้อออกมาภิเษกกรรมณ์ ตรัสรู้ บำเพ็ญพุทธกิจกว่าครึ่งหนึ่ง トラบเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ทรงชื่นชมความน่าอัศจรรย์ของป่า ทรงสรรเสริญการอยู่

เสนาสนะป่ามากกว่าการอยู่เสนาสนะบ้านของภิกษุ (ช.ธ.อ. (ไทย) 2/431) ทั้งนี้ก็เพราะว่า การประพาศพรหมจรรย์ ตั้งอยู่บนหลักการของความมักน้อย สันโดษ และประพาศชิตเกลากิเลส และด้วยหลักการดังกล่าว เมื่อทรงตั้งวัตรปฏิบัติเกี่ยวกับธุดงค์ขึ้น และในธุดงค์วัตร 4 หมวด คือ จีวรปฏิสังขยุต ปิณฑปาตปฏิสังขยุต เสนาสนปฏิสังขยุต และวิริยปฏิสังขยุต จะเห็นได้ว่า 3 หมวดแรกเกี่ยวกับความมักน้อยสันโดษ ส่วนหมวดที่ 4 เกี่ยวกับการประพาศชิตเกลากิเลส (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 170)

อนึ่ง จะเห็นได้ว่า นิสสัย 4 คือเครื่องอาศัยของบรรพชิตนั้น ยกเว้นข้อที่ 4 คือลานเกสัช ยารักษาโรค 3 ข้อแรกสอดคล้องกับธุดงค์วัตร 3 หมวดแรกเช่นเดียวกัน ในบรรดานิสสัยหรือปัจจัย 4 นั้น ปิณฑปาตภิกษุต้องอาศัยชาวบ้านโดยการึกษาจาร หรือรับกิจนิมนต์ไปฉันภัตตาหาร จีวรและคิลาณเกสัชภิกษุอาจแสวงหาโดยชอบธรรมได้ แต่เสนาสนะนั้นเป็นเรื่องหลักเรื่องสำคัญ พระภิกษุต้องมีที่พักอาศัย เพื่อบริหารอิริยาบถ 4 โดยเฉพาะการนอนไม่ว่าจะพักพิงชั่วคราวหรืออยู่ประจำ ไม่ว่าจะมนุษย์หรือสัตว์เครื่องนอนต้องมีที่พักพิง มีเรือน/รังเป็นที่นอน ตามลักษณะของตน ๆ เสนาสนะที่อยู่อาศัยนั้น ถ้าเป็นปุถุชนทั่วไปหรือสัตว์เครื่องนอน จะเป็นทั้งที่อยู่หลับนอน เป็นที่ออกไปหากิน และเป็นที่พักพิง ในบริเวณเดียวกัน แต่สำหรับภิกษุแล้ว เสนาสนะยังเป็นที่บำเพ็ญสมณธรรมด้วย

ป่าเป็นวิเวกเสนาสนะ คือที่อยู่อาศัยอันสงัดสงบ เมื่อถึงสถานที่อันสงัดสงบเหมาะแก่การบำเพ็ญสมณธรรม นอกจากป่าจึงหมายรวมไปถึงโคนไม้ ภูเขา ขอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชุก ที่แจ้ง และลอมฟาง แม้บางแห่งจะอยู่ในเขตบ้านหรือเขตวัด เช่น โคนไม้ (รุกขมูล) และลอมฟาง (ปลาสาปญฺช) (วิ.จ. (ไทย) 7/294/59) แต่เมื่อเป็นที่สงบเงียบ ไม่มีผู้คนมาพลุกพล่าน ก็สงเคราะห์เป็นวิเวกเสนาสนะด้วย ดังนั้น เสนาสนะรุ่นแรกเมื่อสมัยต้นพุทธกาล พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตเสนาสนะเหล่านี้ไว้ แต่ต่อมาจะมีผู้ศรัทธาสร้างกุฏิวิหารถวายภิกษุสงฆ์อยู่ใกล้ชุมชนบ้าน/เมือง แต่พระองค์ก็ทรงสรรเสริญภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร อย่างกรณีตัวอย่างของพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น แม้พระองค์ก็เคยตรัสกับอนาถปิณฑิกเศรษฐีซึ่งได้อาราธนาให้พระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไปจำพรรษาอยู่ประจำที่กรุงสาวัตถีว่า ทรงโปรดอยู่ในสุญฺยาคาร จะไม่ประทับอยู่ในวิหารเป็นการประจำ ถ้าว่าสุญฺยาคาร ตามศัพท์แปลว่าเรือนว่าง ซึ่งหมายถึงวิเวกเสนาสนะ 7 อย่าง ในบรรดา 9 อย่าง โดยยกเว้นข้อ 1 อารญฺญกึ่งคะ และข้อ 2 รุกขมูลกึ่งคะ

ในกาลต่อมา เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ผู้หนึ่ง วันหนึ่งออกไปทำกิจแต่เช้าตรู่ ได้พบเห็นภิกษุกลุ่มหนึ่งซึ่งบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่า เดินออกมาเพื่อบิณฑบาตในละแวกบ้านด้วยอาการรำรวม ด้วยอิริยาบถยืนและเดิน การก้าวย่าง การแกว่งแขน การทอดสายตาลงต่ำ ด้วยอาการเข้มข้ม เป็นที่น่าเลื่อมใสมิ่ง จึงมีศรัทธาจิตจะสร้างวิหารถวายให้เป็นที่อยู่อาศัย ครั้นพระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงทรงมีพระพุทธานุญาตเสนาสนะเพิ่มขึ้นอีก 5 อย่าง ทั้งหมดก่อสร้างขึ้นนอกเหนือไปจากเสนาสนะป่า ที่อยู่อาศัยดังกล่าวประกอบด้วย วิหาร-เรือนที่อยู่ หรือกุฏิ, อโศก-เรือนมุงแถบเดียว หรือเพิงพิศ, ปราสาท-เรือนชั้น คือมีหลายชั้น, หัมมิมะ-เรือนยอด หรือเรือนโถง คือเป็นรูปทรงปราสาทหลายชั้น คูหาถ้ำ (วิ.จ. (ไทย) 7/294/60) ซึ่งในที่นี้หมายถึงถ้ำจำลองไม่ใช่ถ้ำธรรมชาติ ซึ่งเดิมจัดเป็นวิเวกเสนาสนะในป่าโดยธรรมชาติอยู่แล้ว ถ้ำจำลองดังกล่าวน่าจะเข้าเป็นอุโมงค์ แต่อยู่บนพื้นดิน โบกด้วยดินเป็นหลักคานูนขึ้นไปแบบหลังเต่า มีช่องบนภูเขา หรืออาจเจาะมีช่องหน้าต่างเป็นที่ระบายอากาศได้ ที่อาศัยชนิดนี้สร้างง่ายโดยใช้ไม้ไผ่เป็นโครง ปูหลังคาด้วยใบไม้ และใช้ดินเหนียวผสมมูลโคหรือแกลบโปะฉาบทาลงไป เมื่อแห้งแล้วก็จะคงทนถาวรพอสมควร เป็นที่ฉัน นอนหลับสบาย แดด ผ่น ใต้ ที่พักประเภทนี้หน้าร้อนอากาศข้างในจะเย็นสบาย หน้าหนาวข้างในก็จะไม่หนาวจัดและค่อนข้างจะอบอุ่น เพราะอากาศร้อนช่วงกลางวันที่ส่องหลังคา เมื่อถึงกลางคืนอากาศเริ่มเย็นลง ความร้อนจากหลังคาจะคายไ้อุ่นลงมายังภายใน ทำให้อุณหภูมิขึ้น นี้เป็นตัวอย่างหนึ่งแห่งพระปริชาชาญฺของพระพุทธเจ้า ในการสร้างนวัตกรรมการก่อสร้างเสนาสนะคือที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์ รวมถึงชาวบ้านที่เรียนรู้จะได้เข้าแบบอย่างไปก่อสร้างที่พักอาศัยของตนด้วย ซึ่งต่อมาพระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้มีความรู้วัตรธรรมคือการก่อสร้างไปแนะนำสั่งสอนและฝึกให้ชาวบ้านได้ แต่ภิกษุนั้นต้องให้สงฆ์รับรองแต่งตั้งก่อน เพื่อประกันความรู้ความสามารถ

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง "พุทธอนวัตรกรรมเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม" สำหรับวัตถุประสงค์ที่ต้องการนำเสนอบทความนี้มี 3 ข้อ คือ

The 20th National and the 4th International Symposium 2022
The Graduate School, Mahamakut Buddhist University

1. เพื่อศึกษาประวัติและพัฒนาการของเสนาสนะที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์
2. เพื่อวิเคราะห์บทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะนักนวัตกรรมการก่อสร้างเสนาสนะของภิกษุสงฆ์
3. เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้พุทธนวัตกรรมการที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3. วิธีการดำเนินการวิจัย/รูปแบบการวิจัย

งานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) หรือวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาจากพระไตรปิฎกและอรรถกถารวมถึงเอกสารอื่นๆ เพื่อจะได้สรุปแนวคิดและหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ให้ภิกษุสงฆ์ประพฤติปฏิบัติตามเฉพาะกรณี

4. ผลการวิจัย

ผลการวิจัยได้ค้นพบประเด็นที่ตอบวัตถุประสงค์ 3 ประการ ดังนี้

4.1 ประวัติและพัฒนาการของเสนาสนะที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์

เมื่อกล่าวถึงความเป็นอยู่ของบรรพชิตคือผู้เข้ามาบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ในเบื้องต้นขอทำความเข้าใจถึงคำศัพท์ 2 ศัพท์ คือ ปัจจัย และนิสสัย ปัจจัยหมายถึงสภาวะที่เอื้อ เกื้อหนุน คำจุน เป็นเหตุหรือเป็นเงื่อนไขให้สภาวะอื่นเกิดขึ้น คงอยู่ หรือเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง ปัจจัยหมายถึงของสำหรับอาศัยใช้ เครื่องอาศัยของชีวิต หรือสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต มี 4 อย่าง คือ จีวร (ผ้าคลุม) บิณฑบาต (อาหาร) เสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) ศิลาณเภสัช (ยาบำบัดโรค) ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต 4 อย่างดังกล่าว ในทางพระวินัยเรียกว่า "นิสสัย" เป็นเรื่องสำคัญมาก พระพุทธเจ้ามีรับสั่งแก่ภิกษุทั้งหลายว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้ให้อุปสมบท (อุปัชฌาย์) บอกนิสสัย 4 คือ

1. บรรพชาอาศัยโภชนะคือผ้าขาวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งเออพึงทำอุตสาหะในโภชนะคือผ้าขาวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาก คือ สังฆภัต อหุเทศภัต นิมนตภัต สลากภัต ปักชิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปติกภัต
2. บรรพชาอาศัยผ้าบังสุกุล เธอพึงทำอุตสาหะในผ้าบังสุกุลนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาก คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน ผ้าเจือกัน
3. บรรพชาอาศัยเสนาสนะคือคางไม้ เธอพึงทำอุตสาหะในเสนาสนะ คือ คางไม้ นั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาก คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนลิ้น ฟ้า
4. บรรพชาอาศัยยาคือข้าวสุกน้ำ เธอพึงทำอุตสาหะในยาคือข้าวสุกน้ำนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาก คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน ข้าวต้ม ข้าวผัด ข้าวฮ่อย" (วิม. (ไทย) 4/73/101/102)

ในบรรดาปัจจัย 4 หรือนิสสัย 4 เหล่านี้ จะเห็นได้ว่า ปัจจัย 3 คือข้อ 1, 2 และ 4 เป็นของที่ภิกษุใช้ประจำตัว หรือว่าของติดตัว ส่วนอีกอย่างหนึ่งคือปัจจัยที่ 3 ได้แก่เสนาสนะ เป็นของอยู่ประจำที่ ภิกษุไม่สามารถนำติดตัวไปไหนมาไหนได้ เพราะคำว่าเสนาสนะที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า "ที่อยู่อาศัย" นั้น มีทั้งที่เป็นที่อยู่โดยธรรมชาติที่เรียกว่า วิเวกเสนาสนะ ซึ่งมี 9 อย่าง ได้แก่ป่า โคนไม้ ภูเขา ขอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชุก ป่าทึบ ที่โล่งแจ้ง ลอมฟาง หรือสิ่งปลูกสร้างเป็นอาคาร มี 5 อย่าง ได้แก่ วิหาร (เรือนที่อยู่, กุฏิ), อัมพโยค (เรือนมุงแถบเดียว), ปราสาท (เรือนชั้น), หัมมิมะ (เรือนลิ้น), คูหา (ถ้ำ) ถ้ำว่าคูหาคือถ้ำ ต่างจากถ้ำที่เป็นวิเวกเสนาสนะ ที่เป็นถ้ำโดยธรรมชาติ แต่ถ้ำคูหาคือโดยธรรมชาติเป็นถ้ำอยู่แล้ว แต่มีผู้เข้าไปทำหลักให้เป็นห้องต่างๆ เพื่ออยู่อาศัยหรือประดิษฐานรูปเคารพ เช่น ถ้ำขันทาคาและถ้ำเอสโลรา ในทางตอนใต้ของอินเดีย เป็นต้น (ทรงวิทย์ แก้วศรี, 2520: 127-130)

คำว่า เสนาสนะ ประกอบด้วยศัพท์ 2 ศัพท์ คือ "เสนะ" แปลว่า "ที่นอน" และ "อาสนะ" แปลว่า "ที่นั่ง" รวมเป็น "เสนาสนะ" แปลว่า "ที่นอนและที่นั่ง" (พระมหาสมปอง มุติโต, 2547: 406) แต่สิ่งความหมายถึงที่อยู่อาศัย เช่น กุฏิ วิหาร เป็นต้น แต่ในทางพระวินัย เสนาสนะยังหมายรวมถึงเครื่องใช้ในกุฏิวิหารทุกอย่างด้วย เช่น เตียง ตั้งโต๊ะ เก้าอี้ ชั้นวางของ หิ้ง แม้กระทั่งเครื่องนอนมีฟูกและหมอน เป็นต้น จะเห็นได้ว่า เรื่องเสนาสนะกินความหมายกว้างขวางมาก การก่อสร้างถาวรวัตถุเป็นที่อยู่อาศัยและเครื่องใช้ภายในอาคารเป็นเรื่องนวัตกรรมการซึ่งต้องใช้วัสดุก่อสร้างและทุนทรัพย์เป็นจำนวนมาก หากประเมินคร่าวๆ ในเมืองไทยปัจจุบันมีวัดและสำนักสงฆ์มากกว่า 2 หมื่น แห่ง จะต้องใช้งบประมาณก่อสร้างเป็นจำนวนเท่าใด ต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ไม้ เหล็ก ปูน อิฐ เป็นจำนวนมากเท่าใด เมื่อ

การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 20 และการประชุมวิชาการระดับนานาชาติ ครั้งที่ 4
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สร้างแล้วก็ต้องมีคำรักษาดูแลและซ่อมแซมด้วย ค่าใช้จ่ายเรื่องเสนาสนะจึงสูงกว่าปัจจัย 3 อื่นๆ รวมกันหลายแสนหลาย ล้านเท่าตัวนัก จึงนำศึกษาวิเคราะห์ว่า พระพุทธเจ้าทรงวางหลักการและวิธีการซึ่งถือเป็นนวัตกรรมใหม่ในยุคนั้น และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในปัจจุบันได้ด้วย

เสนาสนะมีรายละเอียดปรากฏในพระวินัยปิฎก 2 ประเด็นหลัก คือ

1. เสนาสนะในมหาวิภังค์ ซึ่งเป็นส่วนของวินัยบัญญัติหรือสิกขาบท มีการปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิด เริ่มตั้งแต่ปราชาชิกกัณฑ์ สิกขาบทที่ 2 กรณีของพระอนัญจนบวรไปยกยอกไม้ของหลวงมาสร้างกุฏิส่วนตัว โทษถึงขั้นต้องอาบัติปราชาชิก คือขาดจากความเป็นภิกษุ แต่พระอนัญจนบวรจะไม่ต้องปราชาชิก (วิ.มหา. (ไทย) 1/84-89/74-79) ในสังฆาทิเสสกัณฑ์ มี 2 สิกขาบท คือสิกขาบทที่ 6 และสิกขาบทที่ 7 สำหรับสิกขาบทที่ 6 ปรารภภิกษุชาวอาหวิ สร้างกุฏิอยู่อาศัยส่วนตัว โดยไปรบกวนชาวบ้านหรืออุปการะการก่อสร้างและศงงานมาช่วยก่อสร้าง ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนรำคาญ กล่าวโทษทนายกำหนดเดือนไม่ยอมยกพบเห็นหน้าภิกษุสงฆ์ เพราะกลัวถูกขอความทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงทรงสอบสวนทวนความจริง ทรงกำหนดสิกขาบทที่ 6 แล้วทรงบัญญัติห้ามภิกษุสร้างกุฏิส่วนตัว จะต้องมิขนาควายไม่เกิน 12 ศับ กว้างไม่เกิน 7 ศับ โดยศับพระศุดศ ทั้งนี้ก่อนก่อสร้างต้องให้สงฆ์กำหนดที่ให้สร้างด้วย (วิ.มหา. (ไทย) 1/342-348/378-383) ในส่วนสิกขาบทที่ 7 เป็นกรณีเศรษฐีอุปฐากของพระอานนจะสร้างวิหารถวายพระอานนจะเป็นการส่วนตัว พระอานนจะจึงกำหนดที่จะสร้างและโค่นต้นไม้ทั้งเป็นอันมาก โดยเฉพาะไปตัดโค่นต้นไม้รุกขเจดีย์ที่ชาวบ้านเคารพนับถือ จึงถูกชาวบ้านกำหนดเดือนเป็นจำนวนมาก ความทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงตรัสให้เรียกพระอานนมาดำเนิน ทรงบัญญัติสิกขาบทว่าภิกษุใดจะสร้างกุฏิวิหารที่มีผู้ศรัทธาจะสร้างถวาย ก็ต้องให้สงฆ์กำหนดที่ให้ก่อน หากละเมิดต้องอาบัติสังฆาทิเสส (วิ.มหา. (ไทย) 1/365-371/402-406) ในปาจิตติยกัณฑ์ มีหลายสิกขาบทเกี่ยวกับการดูแลรักษาเสนาสนะให้เรียบร้อย ไม่ปล่อยให้ชำรุดเสียหายให้ถูกแดดถูกฝน หรือการจัดเก็บในที่ที่ปลอดภัย ตลอดจนการห้ามเลี้ยง-ตั้งไฟได้ขนาด รวมทั้งการดูแลรักษาและการบูรณะซ่อมแซมด้วย

2. เสนาสนะในเสนาสนขันธกะ คัมภีร์จุฬารวค ภาค 2 ว่าด้วยเสนาสนะ เริ่มแต่ทรงมีพระพุทธานุญาติเสนาสนะ 5 ชนิด ทรงอนุญาตเตียงและตั้ง สีทาอาคาร การก่ออิฐถือปูน การจัดภูมิทัศน์ การอำนวยความสะดวกสร้างวิหารขนาดใหญ่ เช่น พระเชตะวันและบุพพาราม เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการวางผังบริเวณ การดูแลรักษา และการบูรณะปฏิสังขรณ์เสนาสนะ เป็นต้น เสนาสนขันธกะนี้ถือเป็นนวัตกรรมการก่อสร้างเสนาสนะตามรูปแบบของพระพุทธเจ้าโดยตรง

4.2 บทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะนักนวัตกรรมก่อสร้างเสนาสนะของภิกษุสงฆ์

นวัตกรรมการออกแบบก่อสร้างเสนาสนะเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุ จะแยกออกเป็น 2 กลุ่มคือกลุ่มอรัญวาสี-ผู้อยู่ป่า และคามวาสี-ผู้อยู่ในเขตบ้าน ดังนี้

กลุ่มอรัญวาสี จะต้องใช้ชีวิตให้กลมกลืนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของป่า ถือเป็นเหมือนหนึ่งว่าตนคือองค์ภาพพหุส่วนหนึ่งของป่า จะต้องไม่ฆ่าสายป่า ไม่ว่าจะเป็นการตัดต้นไม้ หักรานกิ่งไม้ ถอนต้นไม้ ตายหญ้า ตางป่า ขุดดิน เผาป่า หรือโยกย้ายพืชพันธุ์ไม้ เช่นกล้วยไม้หรือไม้ประเภทกาฝากอื่นๆ ไม่ปลูกต้นไม้ไม่ว่าจะไม้ผลหรือไม้ดอก ปล่อยให้เติบโตตามธรรมชาติของป่า ไม่เด็ดดอกไม้ ประเภทที่สอง ต้องไม่เบียดเบียนประทุษร้ายสัตว์ป่า ไม่ว่าจะสัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ปีก ทุกประเภททั้งใหญ่และเล็ก ไม่ส่งเสียงอื้ออึงขับไล่ ไม่ขว้างปา หรือแม้แต่พรวดลูกสัตว์ป่าจากห้อยแม่เอามาเลี้ยงเอง ไม่เหมาะไม่ควรกับสมณวิสัยทั้งสิ้น ประการที่สาม คือการไม่สร้างมลพิษภาวะให้เกิดแก่ป่า เช่นการขับถ่ายอุจจาระปัสสาวะให้เป็นที่เป็นทาง การถ่ายอุจจาระในป่าควรกลบด้วยดินทุกครั้ง ไม่ทิ้งขยะหรือเศษอาหารเรี่ยราด ไม่ก่อกองไฟไต้ยุงหรือรมควัน ไม่ฆ่าสายแหล่งน้ำอาหาร ไม่ถ่ายอุจจาระปัสสาวะลงในแหล่งน้ำอาหารรวมทั้งไม่ดื่มหรือน้ำดื่ม น้ำสายลงในแม่น้ำ ลำคลองและบนของเขี้ยวคือต้นไม้ใบหญ้าด้วย การอยู่ป่าภิกษุต้องรู้จักป่า เพราะป่ามีพืชพันธุ์และโทษ คุณของป่าคือบรรยากาศอันสงบร่มเย็นและน่ารื่นรมย์ แต่โทษจากป่าก็มีรอบด้าน เช่นภัยจากสัตว์ร้ายนานาชนิด ภัยจากโรคภัยไข้เจ็บ แม้แต่ภัยในการขาดแคลนอาหารบิณฑบาต ภิกษุพึงจำเหน็บ รู้กาลอันควรไม่ควรว่าป่าไหน ลักษณะเช่นไร นำเข้าไปอยู่อาศัยหรือไม่เพียงไร (วิ.มหา. (ไทย) 2/653-654/731-734)

กลุ่มคามวาสี ภิกษุอยู่อาศัยในเสนาสนะใกล้บ้านหรือละแวกบ้าน บทบาทของพระพุทธเจ้าในด้านการออกแบบนวัตกรรมก่อสร้างเสนาสนะที่อยู่อาศัยจะปรากฏชัดเจน เริ่มแต่การเข้าไปวางกฎเกณฑ์ในการก่อสร้างกุฏิเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุ ด้วยมีภิกษุชาวเมืองอาหวิสร้างกุฏิอยู่เอง แต่ไปรบกวนชาวบ้านทั้งวัสดุก่อสร้าง พาหนะ

การขนส่ง คนงาน ให้มาสร้างกุฏิเพื่อตัวเอง พระพุทธเจ้าทรงควบคุมโดยการบัญญัติกฎการลักขาทขึ้นหนักถึงอาบัติสังฆาทิเสสหากละเมิดข้อกำหนด 2 ประเภทคือ (1) เกินขนาดกว้าง 7 ศืบ ยาว 12 ศืบ โดยตีพระสุคต (3 เท่าของตีสมธรรมา) และ (2) ต้องให้ธงกำหนดพื้นที่ให้ก่อน ถึงแม้ว่าจะมีผู้ออกทุนทรัพย์ก่อสร้างให้ เช่นกรณีเศรษฐีอุปัฏฐาก พระฉันทะประสงค์จะสร้างกุฏิถวายเป็นการส่วนตัวของพระฉันทะ กรณีที่ไม่ต้องรบกวนไปเที่ยวขอชาวบ้าน แต่ไม่ได้กำหนดขนาดกฎวิหารที่จะสร้าง ก็มีเงื่อนไขประการที่สองอยู่ คือต้องให้ธงกำหนดพื้นที่ให้ หากทำตามอำเภอใจก็มีโทษปรับอาบัติสังฆาทิเสสเช่นเดียวกัน (วิมทา, (ไทย) 1/349-353/384-387)

ครั้นต่อมาเมื่อผู้สร้างวิหารถวายลงเอยโดยบริจาคพื้นที่ด้วยก็ต้องแยกแยะว่าที่สร้างถวาย มีความรู้เรื่องการออกแบบและก่อสร้างเสนาสนะสำหรับเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์เพียงไร ส่วนพระราชามหากษัตริย์ ศหบดี และคหปตานีมั่งคั่ง มีทั้งเงินและคนมีความรู้ในการก่อสร้าง มาสร้างวัดถวายจึงไม่เกิดปัญหาในด้านการก่อสร้าง แต่ต้องเป็นไปหรือสอดคล้องกับพระธรรมวินัย อย่างกรณีอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างพระเชตะวัน (วิ.จ. (ไทย) 7/304-315/111-131) และนางวิสาขามหาอุบลิกาสร้างบุพพารามถวาย (ช.ธ.ธ. (ไทย) 1/360-390) ไม่มีปัญหาเรื่องก่อสร้างเสนาสนะ อย่างอนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ เป็นที่สนิทสนมคุ้นเคยแม้แต่พระราชาก็ยังอำนวยความสะดวกได้อย่างเรียบร้อย เพราะรู้และเข้าใจเสนาสนะเช่นไรจึงเหมาะแก่ภิกษุสงฆ์ ส่วนกรณีของนางวิสาขามหาอุบลิกาก็มีพระโมคคัลลานะและบริวารของท่านช่วยกำกับดูแลตั้งแต่ต้นจนจบ

การออกแบบและก่อสร้างจะวิเคราะห์ได้จากพระวินัยปิฎก จุฬารวค ตอนว่าด้วยเสนาสนะชั้นนอกจะหมวดเสนาสนะ ที่เคยให้ความแล้วว่า เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ผู้หนึ่งสร้างวิหารถวายภิกษุ ซึ่งสร้างสำเร็จถึง 60 หลังภายในวันเดียว ลักษณะสิ่งปลูกสร้างคงไม่แตกต่างจากบ้านของคนยากจนทั่วไป คือสร้างบนพื้นดินโดยทั่วไป ก่อผนังขึ้นไป โดยมีเครื่องมุงบังเป็นหลังคา มีช่องทางเข้าออกทางเดียว กุฏิไม่มีความคงทนถาวร มีสัตว์มีพิษเช่นงู ตะขาบ แมงป่อง เข้าไปหลบอาศัย เป็นอันตรายแก่ภิกษุ ทั้งอากาศก็อับชื้น มีคิลลิว อากาศถ่ายเทไม่ได้ หลังคาไม่แข็งแรง ภูเขาหากินได้ ดังนี้ เป็นต้น (วิ.จ. (ไทย) 7/294/90)

พระพุทธเจ้าทรงออกแบบบูรณปฏิสังขรณ์ให้มีบานประตูหน้าต่าง ให้มี กลอนและกุญแจยนต์ กันคนภายนอก ให้มีลูกกรงประตูหน้าต่าง ติดผ้าม่าน ให้มีการรื้อฝามผนังก่อสร้างฉาบทาใหม่ ให้มีเพดาน พื้นเท้าให้ถมดินปรับให้สูงขึ้น ทรงอนุญาตเตียงนอนทั้งเตียงถักด้วยเชือกและเตียงสาน และต่อมาทรงอนุญาตเตียงไม่มีแม่แคร่ แต่ต้องไม่ใช่เตียงใหญ่หุรหุราและไม่สูงเกิน 8 นิ้ว หากเตียงถ้าเกินไป ก็ทนุขเตียงขึ้นได้ แต่ต้องไม่สูงเกิน 8 นิ้ว นอกจากนี้ทรงอนุญาตให้มีเตียง ก้าวอี้ รวมทั้งพรมปูพื้น พรมปูนั่ง และผ้าปูนอน รวมทั้งฟูก (ผ้าที่ไม่ยัดด้วยขนหรือสัตว์) หมอน อันเข้าเป็นแก่ภิกษุจะใช้ได้ หากสิ่งของเครื่องใช้สอยเหล่านี้เก็บมาจากป่าช้าหรือญาติโยมนำมาถวาย ก็ต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้อยู่ในข้อกำหนดของพระวินัยจึงใช้ได้ เช่นเตียงสูงก็ทอนลงไม่เกิน 8 นิ้ว ประเภทที่เข้าเท้าเตียงตั้งเป็นรูปสัตว์ต่างๆ อันหุรหุรา ก็ให้ตัดหรือดากทิ้งเสีย พระภิกษุเคยนำมาใช้และถูกชาวบ้านติเตียนว่าใช้ของเหมือนอย่างกับเป็นศฤงคาร ภิกษุจะอยู่อย่างไรจะใช้สอยอะไร ต้องแสดงให้เห็นว่าตนยังเป็นผู้มีกน็อย สันโดษ และประพฤดิขัดเกลาก็เลอยู่ ตามพระพุทธประสงค์

มีอีก 2 เรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงออกแบบ ซึ่งน่าจะเป็นนวัตกรรมพิเศษเฉพาะของพระพุทธศาสนา คือ (1) การทาสีผนังกฎวิหาร ทรงอนุญาตให้ใช้เฉพาะสีขาว สีดำ และสีเหลืองเท่านั้นในวิหาร แม้การทาสีก็เป็นศิลปะและเทคนิคชั้นสูง พระพุทธเจ้าทรงคิดการแก้ไขให้ทั้งสิ้น เช่นฝามผนังเนื้อหยาบ สีขาวทาไม่เกาะติด ก็สั่งให้ใช้ดินปนแกลบและใช้เกรียงฉาบให้เรียบจึงทาสีใหม่ กระนั้นสีก็ยังไม่เรียบ จึงโปรดให้ใส่ดินละเอียดและใช้เกรียงฉาบพื้นให้เรียบอีกครั้งหนึ่งจึงทาสีใหม่ และเพื่อให้สีติดเรียบ ติดแน่น คงทน ทรงอนุญาตให้ใช้ยางไม้หรือแป้งเปียกผสมกับสีขาว คราวนี้สีฝามผนังเรียบเรียบร้อยดี

ในกรณีสีเหลืองที่ฝามผนังหยาบไม่ติดครั้งแรก แก้ไขโดยใส่ดินปนแกลบผสมฉาบใหม่ สีเหลืองก็ยังไม่ได้ติด โปรดให้ใส่ดินปนน้ำลอมฉาบใหม่ก่อนทาสี แต่สีก็ยังไม่ได้ติดสนิทอยู่ดี จึงโปรดให้ใช้แป้งเมล็ดพันธุ์ผักกาดขี้ผึ้งเหลวใส่ลงไป แต่แป้งหนาเกินไปจึงทรงสั่งให้ใช้ผ้าเช็ดออก คราวนี้สีเหลืองทาสีสนิทเรียบร้อยดี

ในกรณีสีดำ เมื่อครั้งแรกที่ใช้ดินปนแกลบผสมกับน้ำฉาบลงไป สีดำก็ไม่ติดสนิท ขึ้นต่อไปโปรดให้ใส่ดินขุยไล่เดือนแล้วใช้เกรียงฉาบพื้นให้เรียบใหม่ แต่สีดำก็ติดยาก ขึ้นสุดท้ายโปรดให้ผสมยางไม้และน้ำฝาดผสมกับสีแล้วทาพื้นใหม่ คราวนี้สีดำติดผนังเรียบเรียบร้อยดี (วิ.จ. (ไทย) 7/298/100-102)

ยังมีอีกเรื่องหนึ่งคือ การทรงอนุญาตให้เขียนภาพฝาผนังได้ ซึ่งเราเรียกว่าจิตรกรรมฝาผนังในทุกวันนี้ ทรงอนุญาตให้เขียนเฉพาะภาพสวดสลายตอกไม้ สวดสลายเถาว์วัลย์ สวดสลายพันมังกร สวดสลายคอกจอก ทรงห้ามเขียนภาพนุรุษสตรีไว้ในฝาผนังวิหาร นอกจากเทวคาหรือภาพเล่าเรื่องชาดก หรือภาพแสดงอารมณ์กรรมฐาน หรือภาพนรก-สวรรค์ เป็นต้น (วิ.จ. (ไทย) 7/299/102)

ฝาผนังที่ทาสีหรือเขียนภาพจิตรกรรมไว้แล้ว ทรงห้ามภิกษุไม่ให้นั่งหรือยืนพิง ทั้งประตู หน้าต่าง ผนังพิง หรือเสาศิลา หรือเสาไม้ ก็ไม่ควรพิง จะใช้จีวรหรือของบางอย่างพันหรือปิดรอบแล้วจึงพิง ไม่ได้ทั้งนั้น

ในกรณีการก่อสร้างวิหารขนาดใหญ่ ในลักษณะเป็นวัดหรืออาราม ทรงอนุญาตไม่ใช่เฉพาะกฎวิหารที่ภิกษุอาศัย แต่ให้มีสิ่งปลูกสร้างอื่นๆได้ตามความจำเป็น เช่น หอฉัน โรงธรรม เรือนไฟ ศาลาอาบน้ำ บ่อน้ำ สระ โบกขรณ์ ท่อระบายน้ำ สถานที่จงกรม และที่เสนาสนะเสียมได้คือวัฏฏี (ล้วน)

ตามเสนาสนะชั้นอถกะทีติ ตามเสนาสนะวัตรกัถี พระพุทธเจ้าทรงวางรูปแบบและข้อปฏิบัติของภิกษุไว้ทั้งในเรื่องการก่อสร้าง การดูแลรักษา การบูรณปฏิสังขรณ์ การไม่ก่อกมลพิษภาวะให้เกิดแก่บริเวณเสนาสนะ ประการสำคัญเสนาสนะทุกอย่างทุกประเภทล้วนเป็นสมบัติของสงฆ์ จะโอนมอบหรือยกให้ใครไม่ได้ ภิกษุต้องมีจิตสำนึกให้มากๆ เกี่ยวกับการใช้สอยของส่วนรวมด้วย

4.3 องค์ความรู้พุทธชนวัดกรรมเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เมื่อได้ศึกษาถึงบทบาทของพระพุทธเจ้าในด้านนวัตกรรมการออกแบบก่อสร้างเสนาสนะ คือที่อยู่อาศัยและเครื่องมือสอยประจำที่อยู่อาศัย จะเห็นถึงพระปรีชาญาณและพระอัจฉริยภาพอันล้ำเลิศทั้งในด้านสถาปัตยกรรมและวิศวกรรม เพราะเป็นการนำองค์ความรู้ของทั้งสองศาสตร์มารวมเป็นเอกลักษณะ และเอกลักษณะของเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยคงความเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาไว้อย่างสมบูรณ์แบบ ในการนำเสนอรูปแบบนวัตกรรมการก่อสร้างเสนาสนะของพระพุทธเจ้า จะแยกประเด็นเป็น 2 หัวข้อ คือ (1) การออกแบบก่อสร้างเสนาสนะ (2) การใช้สอยและดูแลรักษาเสนาสนะ

1) การออกแบบก่อสร้างเสนาสนะ

การออกแบบเสนาสนะของพระพุทธเจ้า ตั้งอยู่บนหลักการและเหตุผล 3 ประการ คือ

(1) ยึดหลักการประเพณีพรหมจรรย์

หลักการที่เป็นจุดยืนของพระพุทธศาสนาวางไว้สำหรับผู้เข้ามาขอบวชเป็นภิกษุคือ การดำรงชีวิตอยู่อย่างมีกนน้อย สันโดษ และประพฤติขัดเกลาจิตใจ การออกแบบเสนาสนะจึงต้องให้เป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ข้อนี้ คืออยู่อย่างกินง่าย สบสงัด และมีบรรยากาศเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรเพื่อกำจัดกิเลส

(2) หลักการเสนาสนะป่า

เสนาสนะป่า มิได้หมายถึงการเข้าไปสร้างที่อยู่อาศัยในป่า แต่หมายถึงการอยู่ป่าเป็นวัตร คือเข้าไปอาศัยอยู่ในป่า โดยไม่ฆ่าสายเบียดเบียนและสร้างมลพิษภาวะให้เกิดแก่ปารวมทั้งสรรพสัตว์ใหญ่น้อยที่อาศัยป่าเป็นรังนอนด้วย เมื่อแรกพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะ 9 ชนิด ได้แก่ ป่า โคนไม้ ภูเขา ขอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าซีก ที่แจ้ง และลอมฟาง คำว่าป่าต้องอยู่ห่างจากบ้าน 25 เส้น (1 กิโลเมตร) ซึ่งไม่ใกล้บ้านเกินไปจนได้ยินเสียงรบกวน และไม่ไกลเกินไปเพราะภิกษุต้องเข้าไปนิคมขบถในหมู่บ้าน ในบรรดาเสนาสนะ 9 อย่างนี้ เฉพาะโคนไม้ ป่าช้า ที่แจ้ง และลอมฟาง อาจไม่ใช่ป่าทีเดียว แต่เอาความสงบสงัดเป็นหลัก ก็ถือเป็นเสนาสนะป่า เรียกว่า วิเวกเสนาสนะ เสนาสนะอีกลักษณะหนึ่งเรียกว่าสุญญาคาร = เรือนว่าง หมายถึงเสนาสนะ 7 อย่าง นอกเหนือจากป่าและโคนไม้ ดังกล่าวข้างต้น

(3) หลักการเสนาสนะบ้าน

ครั้นต่อมาเมื่อมีผู้เลื่อมใสภิกษุสงฆ์ มีศรัทธาจะสร้างกฎวิหารถวายให้เป็นที่อยู่ของภิกษุสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะ 5 ชนิด คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว (เพิงพัก) ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ (ถ้ำคอง) การออกแบบนวัตกรรมการจริงจึงเริ่มในขั้นตอนนี้ เพราะเป็นการออกแบบซึ่งแบบอย่างการสร้างวัดสืบทอดมาจนทุกวันนี้ นวัตกรรมการออกแบบก่อสร้างเสนาสนะบ้าน มี 3 ประเภท คือ ก. การออกแบบกฎที่ภิกษุสร้างอยู่เอง - ภิกษุจะสร้างกฎเป็นที่อยู่อาศัยส่วนตัว ทรงวางเงื่อนไขไว้ 2 ประการคือ (1) ต้องให้สงฆ์กำหนดพื้นที่ที่จะก่อสร้างให้ และ (2) ขนาดในการสร้างยาวไม่เกิน 12 คืบ กว้างไม่เกิน 7 คืบ โดยคืบพระสุต (1 คืบพระสุต = 3 คืบของบุคคลทั่วไป) หากเกินขนาด

นี้ปรับอันดับสิ่งขากติเลส ข. การออกแบบวิหารที่มีผู้สร้างถวายเป็นส่วนตัวของภิกษุ - หากการสร้างนั้นเป็นการเจาะจงถวายภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นการส่วนตัวอยู่อาศัย แม้จะไม่กำหนดขนาด แต่ต้องให้ลงขั้วกำหนดที่จะสร้างให้ โดยมีเงื่อนไข 2 ประการคือ ต้องเป็นพื้นที่ไม่มีอันตราย และเป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ และ ค. การออกแบบวิหารที่มีผู้สร้างถวายสงฆ์ - คำว่าวิหารที่มีผู้มีศรัทธาสร้างถวายสงฆ์ มีความหมาย 2 นัยคือ (ก) วิหารและกุฏิซึ่งสร้างเป็นหลัง ๆ โดยไม่มีสิ่งปลูกสร้างอื่นใดในบริเวณเดียวกัน มีความหมายเดียวกัน ตามนิยามในสิกขาบทวิภังค์ ของกฎการสิกขาบทที่ 6 และวิหารการสิกขาบทที่ 7 สิ่งขากติเลสที่ ๖ ว่า "ใต้แก่ที่อยู่ซึ่งโบกภายนอกในหรือภายนอก หรือโบกภายในและภายนอก" วิหารกลุ่มแรก 60 หลังที่เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์สร้างถวายภิกษุสงฆ์ โดยสร้างเสร็จภายในวันเดียว และต่อมามีชาวกรุงราชคฤห์อื่นสร้างถวายวิหารในลักษณะเดียวกัน ซึ่งเป็นวิหารหลังเล็กๆขึ้นเดียว มีแต่พื้นผนังและหลังคา โครงสร้างคงจะไม่แข็งแรงนัก เพราะเร่งสร้าง นวัตกรรมเสนาสนะของพระพุทธเจ้าเริ่มต้นขึ้นตอนนั้น กล่าวคือเป็นเพียงสิ่งปลูกสร้างพออาศัยอยู่ได้ มีแค่ทางเข้าไม่มีบานประตูบานหน้าต่าง ไม่มีเพดาน ไม่มีแม้กระทั่งที่นั่งที่นอน เครื่องปลูกตุงพื้น ผ้าปูที่นอน พูกและหมอน มีวิหารโถงๆ มีทางเข้าทางเดียว พระพุทธเจ้าทรงออกแบบและแก้ไขปรับปรุงในเรื่องการติดประตู หน้าต่าง การทาสี นอกจากนี้ ยังมีพระพุทธานุญาตให้ภิกษุใช้เตียง ตั้ง ม้านั่ง เก้าอี้ โต๊ะ รวมทั้งที่นอน เช่น พูก หมอน ผ้าห่ม ภาชนะกำหนดขนาด วัสดุที่ใช้ สี เช่น เครื่องเตียง มีทั้งเตียงไม้ เตียงถัก เตียงสาน และเตียงที่ทรงอนุญาต ขาเตียงสูงไม่เกิน 8 นิ้ว ถ้าชาวบ้านหามาถวายสูงเกินขนาด ก็ทรงอนุญาตให้ทอนขาเตียงลงไม่เกิน 8 นิ้ว จึงใช้ได้ (ข) วิหารที่มีความหมายกว้างรวมทั้งวัด คือมีบริเวณกว้างขวาง จึงไม่ได้มีเฉพาะวิหารที่เป็นกุฏิเท่านั้น แต่ยังมีสิ่งปลูกสร้างอื่นๆด้วย เช่น หอฉัน รั้วล้อมวิหาร กำแพงล้อมอาราม ซุ้มประตู ท่อระบายน้ำ ศาลาไฟ ศาลาน้ำดื่ม โรงไฟ กบปียุกฎิ วิจุกฎิ สดานที่งกรรม ศาลาจงกรม บ่อน้ำ ศาลาบ่อน้ำ ศาลาเรือนไทย สระโบกขรณี มณฑป และสถูปเจดีย์ เป็นต้น

นวัตกรรมทั้งการออกแบบและการก่อสร้างเสนาสนะยังมีตัวอย่างอีกมาก แต่ยกมาเพียงบางเรื่องพอให้เห็นความที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นนักนวัตกรรมการก่อสร้างอย่างไรและเพียงไร เช่น การให้สร้างเพดาน การจัดวิหารเล็กให้มีบริเวณ วิหารใหญ่เป็นลานโถง โปรดให้กันแบ่งเป็นห้องเล็กให้ภิกษุอยู่อาศัยได้ ทรงอนุญาตให้ทาสีทาสีขาว สีฟ้า และสีเหลือง เฉพาะการทาสีก็ต้องใช้เทคนิคชั้นสูง

2) การใช้สอยและดูแลรักษาเสนาสนะ

คำว่า "การบริโภค" ในพระพุทธศาสนาไม่ได้หมายถึงการกินอย่างเดียว แต่หมายถึงการใช้สอยด้วย มีอีกคำหนึ่งคือ "การเสพ" หรือ "สิ่งเสพ" ก็ได้แต่หมายถึงการกินดื่มอย่างเดียว แต่หมายถึงการคบหาสมาคม การอยู่ร่วม การคลุกคลี และการเข้าไปอยู่อาศัยด้วย ดังนั้น การใช้สอยเสนาสนะ การเลี้ยงเสนาสนะอันสังกัดเป็นตัวอย่างของความหมายว่าการอยู่อาศัย สิ่งใดที่บุคคลเข้าไปอยู่ เข้าไปอาศัย เข้าไปใช้สอย ก็ต้องช่วยกันดูแลรักษาให้อยู่ในสภาพคงทนถาวรและสะอาดเรียบร้อยด้วย

(1) การใช้สอยเสนาสนะ คือ

- การใช้สอยอย่างมีสติ - คือพึงจำเหน็บกว่า กุฏิวิหารเป็นสถานที่อยู่อาศัย เพื่อป้องกันร้อนหนาว แดด ฝน ป้องกันสัตว์มีพิษ เป็นสถานที่ที่ลึกลับ ให้เข้ามาเพื่อเพ่งพินิจ เพื่อเห็นแจ้ง ต้องมีความสำรวมในทุกอิริยาบถ ไม่ใช่เข้ามาอยู่เพื่อความสุขสำราญ หูหระ ละทวกลบายอย่างคฤหัสถ์ แต่อยู่อย่างผู้มีกนน้อยสั.โตษ เพื่อประพฤตชีวิตเกลาภิเลส หากภิกษุใช้สอยกุฏิวิหารเยี่ยงนี้ ถือว่าใช้สอยเสนาสนะอย่างมีสติ ใช้ตามความหมายของการสร้างเสนาสนะ

- การใช้สอยอย่างคุ้มค่า - เครื่องใช้สอยบางอย่าง มีเตียง ตั้ง และเครื่องลาด ที่รองนั่ง รองนอน เป็นต้น ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าก็ดี ของประณีตประเภทเครื่องอภิปิณฑณ์ เช่น ครณีพระอัยกาของพระเจ้าปเสนทิโกศลถวายสงฆ์ก็ดี ไม่เหมาะไม่ควรแก่สงฆ์ เพราะหุรหระและผิดขนาดพระวินัยบัญญัติ ภิกษุสามารถนำมาดัดแปลงใช้ทำให้ถูกต้องตามพระวินัยได้ เช่น เตียงสูงกว่า 8 นิ้วก็ตัดทอนไม่ให้เกิน 8 นิ้วก็ใช้ได้ เตียงตั้งทำเป็นลวดลายรูปสัตว์ร้าย ฆ่าสายส่วนนั้นเสีย ส่วนอื่นก็ใช้ได้ เครื่องลาดยัดนุ่น ก็ให้หรือพูกที่ยัดนุ่นแล้วทำเป็นหมอนได้ เครื่องใช้ประเภทเตียงตั้งที่คฤหัสถ์ใช้อย่างหุรหระ พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุโลมให้ใช้สอยเป็นที่นั่งได้ แต่ห้ามนอน อย่างนี้เป็นต้น (วิ.จ. (ไทย) 7/320/140-141)

- การใช้สอยสมบัติของสงฆ์ - ภิกษุเข้าไปอยู่อาศัยใช้สอยเสนาสนะในอาราม พึงระลึกเสมอว่าตนเป็นเพียงผู้อาศัย มิใช่เจ้าของเสนาสนะเหล่านั้น ไม่ใช่ของส่วนตัว ต้องมีจิตสำนึกในส่วนรวม พระพุทธเจ้าทรง

การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 20 และการประชุมวิชาการระดับนานาชาติ ครั้งที่ 4
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัญญัติพระวินัยไว้ชัดเจนว่าของสงฆ์ต่อไปนี้ คือ อาราม วิหาร ที่นั่ง-นอน เครื่องใช้โลหะ และเครื่องมุงบัง ภิกษุจะสละคือมอบหรือยกให้ใครอื่นมิได้

3) การดูแลรักษาเสนาสนะ

การดูแลรักษาได้กล่าวมาแล้วโดยละเอียดในตอนต้น ในที่นี้จึงขอสรุปลงเป็นเรื่อง ดังนี้

- การดูแลรักษาเสนาสนะโดยทั่วไป - การดูแลรักษาเสนาสนะ ทั้งกุฏิวิหารและเครื่องใช้ไม้สอยให้อยู่ในสภาพดี คงทน ทนาร รู้จักซ่อมแซมบูรณะปฏิสังขรณ์ให้ใช้ได้นานที่สุด สิ่งอันใดที่จะเสริมสร้างเพิ่มขึ้นเพื่อความสะดวกและปลอดภัยก็ให้ทำได้ เช่น ทำท่อระบายน้ำ ทำราวบันได ทำราวตากผ้า โดยเฉพาะการปฏิบัติตามวัดตบขันธกะ คือหมวดปฏิบัติที่ภิกษุต้องปฏิบัติโดยมีพระวินัยบัญญัติเป็นข้อกำหนดควบคุมภิกษุผู้ละเมิด

- การดูแลรักษาความสะอาด - การดูแลรักษาเรื่องความสะอาด สอดส่องดูแลเรื่องดินฟ้าอากาศ ทิศทางแดด ลม ฝน จัตุรัสของให้เป็นที่เป็นทาง ป้องกันสัตว์ร้ายที่มีพิษหรือมดปลวกเข้าไปทำรัง กัดกินเสนาสนะได้

- การจัดภูมิทัศน์ - การจัดภูมิทัศน์ของบริเวณวัด ให้ร่มรื่น น่าอภิรมย์ สงบสงัด เป็นสถานที่บำเพ็ญสมณธรรม เป็นสถานที่บำเพ็ญกุศลของทายกทายิกา การก่อสร้างเพิ่มเติมต้องวางแผนไว้เป็นสัดส่วน ไม่ละปะละปะ ไร้ระเบียบ และไม่สร้างมลพิษภาวะให้เกิดขึ้น เช่น เรื่องวัจกุฎี เป็นต้น

4) การประยุกตวิธกรรมการก่อสร้างที่อยู่อาศัยที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของภิกษุสงฆ์

(1) การตั้งสำนักสงฆ์อยู่ในป่า

ในปัจจุบัน ทางราชการยินยอมให้ทั้งชาวบ้านที่ไม่มีที่ทำกิน ไปอยู่อาศัยในเขตป่าเสื่อมโทรมได้ แม้ภิกษุก็เช่นกัน มีเป็นจำนวนมากที่ได้รับอนุญาตให้ไปตั้งสำนักสงฆ์หรือสถานที่ปฏิบัติธรรมอยู่ในเขตป่าเสื่อมโทรม ซึ่งก็แน่นอนว่า คำว่าป่าเสื่อมโทรมหมายถึงเขตป่าซึ่งหมดสภาพป่า แต่ก็ยังมีเขตติดต่อกับป่าใหญ่ที่ยังมีสภาพเป็นป่าสมบูรณ์ มีทั้งต้นไม้ใหญ่และสิ่งทีละรายอาศัยอยู่ เช่น ห้วยขาแข้ง พุ่งใหญ่นเรศวร อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ ซึ่งกินเนื้อที่ถึง 5 จังหวัด เป็นต้น

ภิกษุเหล่านี้แม้จะไม่ขนาดถือธุดงค์หรือจารุญญิตถุดงค์ หรือรุกขมูลถึงศกฺขตฺต แต่ก็ต้องถือหลักมักน้อยสันโดษและประพฤติชิตเกลากิเลส จะต้องไม่ก่อสร้างเสนาสนะข่มป่า ต้องให้กลมกลืนกับสภาพป่า ไม่ทำลายป่า ไม่เบียดเบียนสัตว์ป่า ทั้งโดยแสง (ไฟ) และเสียง (เครื่องเสียง) ต้องจัดภูมิทัศน์ให้สวยงามน่ารื่นรมย์ดังเช่นป่า ไม่สร้างมลพิษภาวะให้แก่ป่า เช่น เรื่องขยะ เรื่องวัจกุฎี หรือการเผาหุงต้มทุกวัน โดยเฉพาะเมื่อจัดงานกฐินผ้าป่าหรืองานประจำปีต่างๆ ไม่ควรมีมหรสพหรือการแสดงใดๆอย่างเด็ดขาด ข้อสำคัญจะต้องไม่ติดนิสัยชาวเมืองที่เอาไปใช้กับชาวป่า โดยแปลงเขตป่าให้เป็นชุมชนเมือง

(2) การอยู่อาศัยเสนาสนะในบ้าน/เมือง

แม้จะจัดอยู่ในความวาลี มีหน้าที่ฝ่ายคันถธุระ แต่ก็ต้องประพฤติปฏิบัติตามหลักพระวินัยอย่างเคร่งครัด การสร้างเสนาสนะไม่ค่อยมีปัญหา ถ้าเป็นวัดมีมาแต่เดิม มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสสร้างถวาย เหมือนอนาคตบดินฉิก เศรษฐีสร้างพระเชตะวันถวายพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ และนางวิสาขาหาอุบาสิกาสร้างบุพพารามถวายพระพุทธเจ้า และภิกษุสงฆ์ หรือแม้แต่การสร้างวัดในประเทศไทยนับแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา ภิกษุอยู่อาศัยก็ต้องถือวัตรปฏิบัติตามเสนาสนขันธกะในพระวินัยปิฎกอย่างเคร่งครัด การใช้สอยและการดูแลรักษาต้องคำนึงอยู่เสมอว่า เสนาสนะเหล่านี้เป็นสมบัติของสงฆ์ ตนเป็นเพียงผู้พักอาศัย ไม่ใช่เจ้าของ จึงต้องช่วยกันดูแลรักษาและใช้สอยอย่างระมัดระวัง และต้องนึกถึงผู้อื่นที่จะมาใช้สอยจากตนด้วย แม้แต่เจ้าอาวาส เจ้าหมู่เจ้าคณะก็เช่นกัน ไม่มีสิทธิ์เป็นเจ้าของเสนาสนะ ไม่สามารถยกหรือมอบของสงฆ์เหล่านี้ให้แก่ผู้อื่นเป็นกรรมสิทธิ์ถือครองส่วนตัวได้ ประการสุดท้าย การก่อสร้างเสนาสนะใดๆ ต้องคำนึงถึงความคุ้มค่าของประโยชน์ใช้สอยด้วย และต้องคำนึงถึงศรัทธาของทายกทายิกาวามีกำลังสนับสนุนได้แค่ไหนเพียงไร และเมื่อสร้างแล้วก็ต้องมีค่าใช้จ่ายสาธารณูปโภค ไม่ควรจะเป็นภาระตนและผู้อื่นจนเกินสถานะ

5. สรุปความ

เมื่อพิเคราะห์ที่ดูจากพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นต่างกรรมต่างวาระเกี่ยวกับข้อห้ามเรื่องเสนาสนะ จะมีทั้งเรื่องเสนาสนะที่หมายถึงที่อยู่อาศัย อันหมายถึงกุฏิและวิหาร และที่หมายถึงที่นั่งที่นอนที่เป็นเครื่องใช้สอยใน กุฏิและวิหาร เช่นเตียง ตั่ง ฟูก หมอน ผ้าปูที่นอน และผ้าห่ม เป็นต้น

ประเด็นหลักเกี่ยวกับกุฏิและวิหาร เป็นงานนากรรม ที่ต้องใช้วัสดุก่อสร้างเป็นจำนวนมาก ใช้ทั้ง ทรัพย์ากรธรรมชาติ ทุนทรัพย์ในการก่อสร้าง ใช้เวลาไปในการก่อสร้างและควบคุมดูแลในระหว่างการก่อสร้าง ประเด็น วัสดุที่ก่อสร้างต้องมีความรู้ทั้งในค่านาปัตยกรรมคือออกแบบตามวัตถุประสงค์ของที่อยู่อาศัยเฉพาะบรรพชิตให้ ถูกต้องตามหลักพระวินัย ไม่โอ้อาหารุหรางเกินฐานะของนักบวช และต้องใช้ความรู้ด้านวิศวกรรมในการคำนวณความ มั่นคงของโครงสร้างรับน้ำหนัก การทิ้งปวงเหล่านี้ ไม่ใช่ใช้วัสดุของสมณะที่จะต้องไปเสียเวลาไปกระทำการ เพราะ ภาระหน้าที่ของบรรพชิตคือการบำเพ็ญสมณธรรม เช่นการถืออุตุตถศีล มี การอยู่โคนไม้ ป่า หรือถ้ำ เป็นต้น การ ก่อสร้างกุฏิวิหารอาจต้องไปตัดต้นไม้ทำลายป่า หรือฉ้อฉลไม้ของหลวง บางครั้งก็ต้องไปรบกวนขอชาวบ้านจนเกินพอดี จนน่ารังเกียจ เป็นที่เอือมระอาจนชาวบ้านไม่อยากจะพบเห็นหน้าภิกษุ เพราะไม่อยากถูกขอ เช่นขออุปกรณ์ก่อสร้าง วัสดุรูป ไม้ เกวียน ไม้ ขวาน ฝัก จอบ สิว เต่าวัลย์ ไม้ไผ่ หญ้ามุงหลังคา ดินเหนียว เป็นต้น ธรรมดาชาวบ้านก็ลำบาก กว่าแสงหาทรัพย์ได้ยากเย็นยิ่งนัก พอหามาได้กลับถูกภิกษุที่ไม่รู้ประมาณตมมาเบียดเบียน ขอไปใช้ส่วนตัว จะไม่ให้ บางครั้งก็ตะขิดตะขวงใจ ดูอะไรอยู่ ทางที่ตีคอบหลบหน้าภิกษุเข้าไป บางครั้งเห็นจิวรเดินมาแต่ไกล มองแว็บ ๆ เป็นสิ เหลือนี้กันว่า เป็นภิกษุ ต้องรีบเดินหลบหนีหรือเดินเลี่ยงไปทางอื่นๆ ว่าให้พระตีๆ ต้องผิดต้องเพราะบิดงขนาดไม่ได้ ดัง เรื่องที่เคยเกิดขึ้นมาที่พระมหากัสสปเถระมาแล้ว ศรัทธาของชาวบ้านเป็นเรื่องสำคัญ หากชาวบ้านเสื่อมศรัทธาภิกษุ สงฆ์ พระพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่ไม่ได้ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทส่วนใหญ่ก็เพื่อรักษาศรัทธาของประชาชนเป็นที่ตั้ง เพราะฉะนั้น ในเรื่องก่อสร้างกุฏิวิหารเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยส่วนตัวของภิกษุ พระพุทธองค์จึงทรงเข้มงวดทั้งในเรื่องขนาด และต้องให้สงฆ์อนุญาตคือขี้นที่ให้ด้วย สงฆ์ก็ต้องผ่านวิธีการแต่งตั้งรับมอบหมายตามหลักสังฆกรรม มีข้อที่น่าสังเกต คือ กุฏิหรือวิหารที่มีนิยามเหมือนกัน คือหมายถึงที่อยู่ซึ่งโบกฉาบภายในหรือภายนอก หรือโบกฉาบทั้งภายในภายนอก ต่างกันตรงที่กุฏิเป็นอาคารที่ภิกษุสร้างเองเพื่อเป็นที่อยู่ส่วนตัว ต้องให้สังฆาหนดที่สร้างให้ ขนาดไม่เกินยาว 12 ศืบกว้าง 7 ศืบ โดยศืบพระสุคต (ยาวกว่าศืบของบุคคลธรรมดา 3 เท่า) ส่วนวิหารมีผู้ศรัทธาดาวภิกษุเป็นการส่วนตัว ไม่จำกัด ขนาด แต่ต้องให้สงฆ์แสดงที่ให้เช่นเดียวกับกุฏิ อย่างไรก็ตาม ที่มิใช่พระพุทธานุญาตเรื่องให้ภิกษุรับวิหารที่มีผู้ศรัทธาสร้าง ถวายเป็นคนละกรณีกัน ซึ่งจะกล่าวถึงข้างหน้า

ในส่วนเสนาสนะที่หมายถึงที่นั่งและที่นอน พระพุทธเจ้าจะทรงเน้นเรื่องการดูแลรักษาให้คงทนถาวร เพราะเป็น สมบัติของสงฆ์โดยส่วนรวม ต้องรักษาให้มั่นคง สะอาด เก็บไว้เป็นที่เป็นที่ทาง ต้องคิดเผื่อให้ภิกษุอื่นๆ ได้เข้ามาใช้สอย ต่อไปด้วย และเมื่อนั่งถึงสมณภาวะ ซึ่งต้องรู้จักประมาณในการใช้สอย โดยคำนึงถึงประโยชน์และความคุ้มค่า จึงต้องทรง บัญญัติสิกขาบทกำหนดขนาดและวัสดุที่ใช้ทำ เช่นทรงห้ามที่นอนสูงใหญ่ ภายในยึดด้วยนุ่นและผ้าดี เป็นต้น

อนึ่ง ในการใช้สอยเครื่องนอน บางเรื่องคนภายนอกอาจมองเป็นเรื่องหมุ่หมิม เช่นเรื่องทรงห้ามภิกษุณี 2 รูปนอนด้วยกัน ใช้ผ้าปูนอนมาพับเป็นผ้าห่มด้วยหมุ่กัน 2 คน ผิดวิสัยภิกษุณีภาวะ คนรู้คนเห็นก็จะดูไม่งาม ไม่ เหมาะ ไม่ควร จึงดิฉินนินทาเอา การที่ชาวบ้านค้าหน้าภิกษุหรือภิกษุณีเป็นเรื่องใหญ่ ขอให้สังเกตว่า ก่อนที่จะบัญญัติ พระวินัยแต่ละสิกขาบท พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่องความเลื่อมใสศรัทธาของชาวบ้านประกอบทุกครั้ง เพราะเป็น เบื้องต้นที่ชาวบ้านจะหันมานับถือพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

1. คัมภีร์พระพุทธศาสนา

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพฯ: โรง พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลง กรณราชวิทยาลัย.

การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 20 และการประชุมวิชาการระดับนานาชาติ ครั้งที่ 4
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2556). อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

2. หนังสือภาษาไทย

ทรงวิทย์ แก้วศรี. (2520). พุทธสถานในนานาประเทศ. กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริมพุทธศาสนา.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2559). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 29. กรุงเทพฯ: สทธรรมิก.

พระมหาสมปอง มุทีโต. (2547). คัมภีร์อภิธานวรรณนา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ชมรมนิรุกติศึกษา วัฒนธรรมศึกษาดุรวราชรังสฤษฎ์.

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.). (2550). รักษาป่า...รักษาชีวิต. กรุงเทพฯ: สำนักงาน กปร.

..... (2550). เศรษฐกิจพอเพียง ปรัชญาชี้ถึงแนวทางดำรงชีวิต. กรุงเทพฯ: สำนักงาน กปร.

3. เอกสารอัครำเนา

สภาวิจัย คำภา รองเลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2559). "ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี Sustainable Development Goals และแผน 12 ของประเทศ". การบรรยาย ณ เวทีสาธารณะนโยบายน้ำ สกว. ครั้งที่ 7 เรื่องการเชื่อมโยงยุทธศาสตร์การบริหารจัดการน้ำกับยุทธศาสตร์ชาติ วันพุธที่ 4 มีนาคม 2559 ณ โรงแรมเอทิล สุมิตินี กรุงเทพมหานคร (เอกสารประกอบการบรรยาย).

ภาคผนวก ข

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. ใช้สร้างพุทธนวัตกรรมเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัย จะนำไปประยุกต์ใช้ในการกำหนดรูปแบบการก่อสร้างเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- จากประวัติและพัฒนาการของเสนาสนะ ทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจถึงความเป็นมาและเจตนารมณ์ในการบัญญัติพระวินัยของพระพุทธเจ้า เพื่อยังความเลื่อมใสให้กับผู้เลื่อมใส และสร้างความเลื่อมใสให้กับผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้น
- การให้คำแนะนำและให้การปรึกษาเรื่องเกี่ยวกับเสนาสนะ เพื่อยังเสนาสนะให้เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ของสถาบันการศึกษาของพระภิกษุสามเณร จะช่วยส่งเสริมการลดภาวะโลกร้อน ลดความเสี่ยงในการสร้างมลภาวะ ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาชุมชน และร่วมกันอนุรักษ์พลิกฟื้นผืนป่าทั้งในเสนาสนะป่าและเสนาสนะบ้าน/เมือง ได้อีกด้วย
- องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัย จะเป็นแนวทางให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ นำรูปแบบวิธีการให้การรักษานพื้นฐานของเมตตาธรรม พัฒนามาตรการในการกำกับดูแลวัดและศาสนสมบัติ กำหนดเป็นรูปแบบที่ต้องคำนึงการรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วย

๒. กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบัน

- สามารถนำกระบวนการศึกษาและผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนรายวิชา ๑๐๑ ๔๓๗ พระพุทธศาสนากับสาธารณสุข (Buddhism and Public Health) และ รายวิชา ๘๐๑ ๒๑๒ สัมมนาพระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน (Seminar on Buddhism and Sustainable Development) เป็นต้น
- ผู้ศึกษาสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยไปใช้ในการพัฒนาปรับปรุงเสนาสนะของตนให้เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งยังเป็นการทบทวนความรู้เรื่องเกี่ยวกับประวัติพัฒนาการของเสนาสนะ ต้นทุน-การออกแบบ-ทรัพย์สิน-เวลา-แรงงานและทรัพยากรทางธรรมชาติ เป็นต้น มีมูลค่ามหาศาลในการก่อสร้างเสนาสนะแต่ละหลัง และประเด็นสำคัญเพื่อเตือนสติให้ภิกษุให้ระลึกถึงกิจของสงฆ์อันพึงปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส เป้าหมายคือบรรลุปุพพนิมิต
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ สามารถนำผลการวิจัยไปปรับปรุงมาตรการในการกำกับดูแลวัดและศาสนสมบัติ รวมถึงวัดร้างในไทยที่มีปริมาณหลายล้านไร่ และดูแลสอดส่องพฤติกรรมของพระภิกษุ-สามเณรให้เป็นไปตามบทบัญญัติในพระวินัยเพื่อขัดเกลากิเลส

๓. กิจกรรมด้านการพัฒนาสัมพันธภาพและบริการสังคม

- การส่งเสริมนิสิตที่ได้รับการพัฒนาด้วยองค์ความรู้จากงานวิจัย ไปร่วมกิจกรรมโครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูธรรมชาติ เพื่อร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการดูแลการดูแลธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในยุคปัจจุบัน
- จัดกิจกรรมรักษาสิ่งแวดล้อมในชุมชน โดยให้ความรู้ในเรื่องการกิน-ดื่ม-ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุณค่า เพียงพอ ไม่สร้างมลพิษให้กับธรรมชาติ ไม่ทำร้ายสัตว์ป่า การกำจัดขยะให้ถูกวิธี รวมทั้งการปลูกต้นไม้และพืชทดแทน เป็นต้น

๔. กิจกรรมด้านวิชาการ

- นำเสนอผลการวิจัยเป็นการจัดการความรู้ (Knowledge Management = KM) เผยแพร่ประชาสัมพันธ์ในการประชุมประจำไตรมาสของคณะอาจารย์เจ้าหน้าที่ของวิทยาลัย บัณฑิตศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- นำเสนอผลงานวิจัยในที่ประชุมระดับชาติ ครั้งที่ ๒๐ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๔
 - เรื่อง “พระพุทธศาสนาและการพลิกฟื้นชีวิตในสถานการณ์โลกยุค BANT” จัดโดยบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศาลายา นครปฐม เมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๕
- จัดทำสำเนางานวิจัยมอบให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ไว้ใช้บริการและอ้างอิง
- เสนอเพิ่มหัวข้อการฝึกอบรม ให้กับพระสงฆ์ที่จำเป็นต้องมาบริหารกิจการคณะสงฆ์ (หลักสูตร ปบส.): ทักษะการให้การปรึกษาเกี่ยวกับการก่อสร้างวัด แนวปฏิบัติการตั้งสำนักสงฆ์ในป่าและในบ้าน/เมือง การรักษาศาสนสมบัติ ระเบียบข้อบังคับตามกฎหมายต่างๆ และการออกแบบ-ดูแลใช้สอย-ก่อสร้างเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

ภาคผนวก ค

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

**ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ**

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุวัตถุประสงค์	โดยทำให้
<p>๑. ศึกษาข้อมูล จาก ๓ แหล่ง คือ</p> <p>๑) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐ - ๒๕๖๔)</p>	<p>๑) ทำให้ทราบสภาพปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐ - ๒๕๖๔) ว่ามีปัญหาเร่งด่วน ๓ ประการคือ</p> <p>๑. ปัญหาทรัพยากรเสื่อมโทรม ธรรมชาติส่วนใหญ่ถูกนำไปใช้ในการพัฒนาจำนวนมาก ก่อให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมอย่างต่อเนื่องและเกิดปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น</p> <p>๒. ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาสิ่งแวดล้อมเพิ่มสูงขึ้นตามการขยายตัวของเศรษฐกิจและชุมชนเมือง ประกอบด้วยปัญหาขยะมูลฝอย มลพิษทางอากาศ คุณภาพน้ำ และปล่อยก๊าซเรือนกระจก</p> <p>๓. ปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติ ภัยพิบัติทางธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่ง อุทกภัยและภัยแล้งที่เกิดขึ้นบ่อยครั้ง และมีความรุนแรงมากขึ้น ส่งผลกระทบต่อภาคการผลิตและวิถีการดำรงชีวิตของคนไทย</p>	<p>ข้อ ๑ คือ นำเรื่องสู่กรอบแนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔)</p>	<p>๑) ทำให้สรุปได้ว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐ - ๒๕๖๔) มุ่งเน้นการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม</p>
<p>๒) ยุทธศาสตร์ชาติ ๒๐ ปี (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๗๙)</p>	<p>ทั้งนี้ มีการวางกรอบแนวทางปฏิบัติตามยุทธศาสตร์ชาติ ๒๐ ปี (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๗๙) ไว้ ๖ ประการคือ</p> <p>๑. จัดระบบอนุรักษ์ฟื้นฟูและป้องกันการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ</p>	<p>ข้อ ๒ คือ ข้อกำหนดแนวทางพัฒนาประเทศตามยุทธศาสตร์ชาติ ๒๐ ปี (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๗๙) โดยเน้นการบริหาร</p>	<p>๒) ทำให้ทราบแนวทางปฏิบัติของรัฐบาลว่าจะแก้ปัญหาเรื่องธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขนานไป</p>

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุวัตถุประสงค์	โดยทำให้
	<p>๒. เรื่องระบบการจัดการน้ำให้มีประสิทธิภาพทั้ง ๒๕ กลุ่มน้ำ เน้นการปรับระบบการบริหารจัดการอุทกภัยอย่างบูรณาการ</p> <p>๓. การพัฒนาและใช้พลังงานที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม</p> <p>๔. การพัฒนาเมืองอุตสาหกรรมเชิงนิเวศและเมืองที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม</p> <p>๕. การร่วมลดปัญหาโลกร้อน และปรับตัวให้พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ</p> <p>๖. การใช้เครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์และนโยบายการคลังเพื่อสิ่งแวดล้อม</p>	<p>จัดการปัญหาต่างๆ เป็นกระบวนการแบบบูรณาการเพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม</p>	<p>กับปัญหาด้านอื่นๆ อีก ๕ ด้านอย่างไร โดยจัดทำแผนยุทธศาสตร์ชาติ ๒๐ ปี (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๗๙) ทั้งนี้ เน้นการสร้างสรรค์นวัตกรรมการผลิตโรงงานอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมต่างๆซึ่งอาจสรุปลงในกรอบของระบบเศรษฐกิจ BCG (Bio economy = ระบบเศรษฐกิจชีวภาพ; Circular economy = ระบบเศรษฐกิจหมุนเวียน; Green economy = ระบบเศรษฐกิจสีเขียว)</p>
<p>๓) การพัฒนาตามระบบเศรษฐกิจพอเพียง</p>	<p>อนึ่ง ทำให้ทราบ สาระสำคัญของยุทธศาสตร์ชาติมีวิสัยทัศน์ที่ว่า “ประเทศมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” นั้น ได้เน้นไปที่ความยั่งยืนตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ๔ ประการคือ</p> <p>๑. การพัฒนาที่สามารถสร้างความเจริญรายได้ และคุณภาพชีวิตของประชาชนให้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจที่ไม่ใช่ทรัพยากร ธรรมชาติเกินพอดี ไม่สร้าง</p>	<p>ข้อ ๓ คือ การเชื่อมโยงแผนพัฒนาประเทศกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้ประเทศมีความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน ทั้งนี้ เพื่อให้สอดคล้องกับหลักการทางพระพุทธศาสนา ๒ ประการ คือ (๑) ความมักน้อยสันโดษ(๒)การไม่ทำลายธรรมชาติ</p>	<p>๓) ทำให้ทราบว่า กรอบแนวคิดและแนวทางปฏิบัติของรัฐบาล ยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เพื่อประเทศมีความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน อันสอดคล้องกับหลักพุทธธรรมว่า</p>

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุวัตถุประสงค์	โดยทำให้
	<p>มลภาวะต่อสิ่งแวดล้อมจนเกินความสามารถในการรองรับและเยียวยาของระบบนิเวศ</p> <p>๒. การผลิตและการบริโภคที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและสอดคล้องกับกฎระเบียบของประชาคมโลกซึ่งเป็นที่ยอมรับร่วมกัน ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีคุณภาพดีขึ้น คนมีความรับผิดชอบต่อสังคม มีความเอื้ออาทร เสียสละเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวม</p> <p>๓. ประโยชน์ส่วนรวมอย่างยั่งยืน ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วน เพื่อการพัฒนาในทุกระดับอย่างสมดุล มีเสถียรภาพและยั่งยืน</p> <p>๔. ประชาชนทุกภาคส่วนในสังคมยึดถือและปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจและสังคม</p>	<p>และสิ่งแวดล้อม รู้คุณค่าของทรัพยากร และใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่าที่สุด โดยคำนึงถึงคุณค่าที่มากกว่าคุณค่าเทียบ</p>	<p>ด้วยความมั่งคั่งน้อย สันติสุขและการอนุรักษ์ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล</p>
<p>๒. ศึกษาเสนาสนะ</p> <p>๑) ประวัติ และพัฒนาการของเสนาสนะตามพระวินัยบัญญัติ</p>	<p>๑) ทำให้ทราบประวัติและพัฒนาการของเสนาสนะ อันเนื่องในปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต ๔ อย่าง คือบิณฑบาต จีวรเสนาสนะ และยารักษาโรค คำว่า “เสนาสนะ” แปลว่า ที่นอนและที่นั่ง รวมถึงอาคาร สิ่งก่อสร้าง อาณาบริเวณ เตี้ย ตั่ง โต๊ะ เก้าอี้ ที่นอน หมอน มุ้ง และเครื่องปูลาดทุกชนิด หลักการของพระพุทธศาสนานั้น เมื่อบุคคลเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะ เป็นภิกษุหรือภิกษุณีต้องมั่งคั่งน้อยสันโดษ ประพฤติขัดเกลาภิเลสตามหลักอัฐดงควัตร ๑๓ ข้อ อย่างน้อยข้อใดข้อหนึ่ง ดังนั้น เมื่อแรกจึงมีพระ</p>	<p>ข้อ ๒ คือ ศึกษาประวัติ และพัฒนาการของเสนาสนะ ตามข้อบัญญัติสิกขาบทในพระวินัย ที่กล่าวไว้ทั้งในภิกษุวิภังค์ และภิกษุณีวิภังค์ นับแต่ปาราชิก และสังฆาติเสส ลงมาถึงปาจิตตีย์และทุกกฏ ซึ่งสิกขาบทเหล่านี้จะนำด้วยการสร้างกุฏิวิหารอยู่เองของภิกษุ ว่าต้อง</p>	<p>ทำให้สามารถสรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นความสำคัญของเสนาสนะที่อยู่อาศัยพักพิงของภิกษุและภิกษุณี และเพื่อแสดงความมั่งคั่งน้อย สันติสุขและการอยู่อย่างง่าย ๆ ของภิกษุสงฆ์ การไม่รบกวนชาวบ้าน และการก่อสร้างพอเหมาะพอควร การบริโภค</p>

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุวัตถุประสงค์	โดยทำให้
	<p>พุทธานุญาตวิวิตตเสนาสนะ คือที่อยู่อาศัย อันสงบสงัด ๙ อย่าง ได้แก่ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง และ ลอมฟาง</p> <p>ในส่วนของพระวินัยบัญญัติ ทั้งในภิกขุ วิภังค์ คือสิกขาบทของภิกษุ และภิกษุณี วิภังค์ คือสิกขาบทของภิกษุณี พระพุทธเจ้า ทรงบัญญัติข้อห้ามเกี่ยวกับเรื่อง การก่อสร้าง การอยู่อาศัย การดูแลรักษา เสนาสนะไว้หลายสิกขาบท เริ่มแต่ครุกาบัติ คือปาราชิกและสังฆาติเสส ลงมาถึง ลหุกาบัติคือปาจิตตีย์และทุกกฎ สิกขาบท เหล่านี้สรุปลงที่การก่อสร้าง ขนาดของกุฏิ วิหาร การให้สงฆ์กำหนดพื้นที่ก่อสร้างให้ ก่อน การไม่ตัดไม้ทำลายป่า การไม่รบกวน ขอวัสดุก่อสร้าง หรือคนงาน จากชาวบ้าน เกินควร โดยเฉพาะทรงเน้นเรื่องการดูแล รักษาเสนาสนะ ความสะอาด และการ จัดเก็บอย่างมีระเบียบและปลอดภัย เป็นต้น นอกจากนี้ข้อบัญญัติตามพระวินัย สิกขาบทแล้ว ยังมีข้อกำหนดถึงหลักการ และวิธีการปฏิบัติอย่างรัดกุมไว้ ใน เสนาสนชั้นธกะ ในคัมภีร์จูฬวรรคอีกด้วย</p>	<p>มีขนาดเท่าไร ต้องให้ สงฆ์กำหนดพื้นที่ให้ ทั้งต้องไม่รบกวน ชาวบ้าน ทั้งวัสดุ ก่อสร้างและคนงาน ตลอดจนการดูแล รักษาให้สะอาดเป็น ระเบียบเรียบร้อยด้วย</p>	<p>ใช้สอยจึงทรงบัญญัติ สิกขาบทให้เป็นหลัก ปฏิบัติ โดยเน้นการ ดูแลรักษาและใช้ ประโยชน์อย่างคุ้มค่า</p>
<p>๒) พุทธนวัตกรรมการ เสนาสนะที่เป็น มิตรกับ ธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม</p>	<p>๒) ทำให้ทราบพุทธนวัตกรรมการเสนาสนะ ของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ เมื่อแรกที่ทรงมี พระพุทธานุญาตวิวิตตเสนาสนะไว้ ๙ อย่าง ครั้นต่อมาเมื่อมีผู้ศรัทธาจะสร้างเสนาสนะ ถวายภิกษุสงฆ์จึงมีพระพุทธานุญาตเสนา สนะ ๕ ชนิด คือ วิหาร ได้แก่ที่อยู่ ที่โบก ฉาบโดยเฉพาะภายในหรือภายนอก หรือ โบกฉาบทั้งภายในและภายนอก อัทธโยค เฟิง ได้แก่เรือนโค้ง เหมือนปีกครุฑ หรือ</p>	<p>๒) คือทราบบทบาท ของพระพุทธเจ้า ใน ก า ร อ อ ก แ บ บ นวัตกรรมการก่อสร้าง เสนาสนะ ซึ่งแยก ประเด็นได้ ๓ ประการ คือ</p> <p>(๑) เมื่อแรกที่ภิกษุ สงฆ์อยู่จำพรรษา</p>	<p>๒) ได้ ศึกษาว่า พระพุทธเจ้าทรง อาศัยหลักการอันใด ที่ทรงอนุญาตภิกษุ สงฆ์อยู่จำพรรษาใน ที่ พัก พิง ต า ม ธรรมชาติ ยกเว้น ล อ ม ฟ า ง ข อ ง ชาวบ้าน เพราะทรง</p>

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุลักษณะประสงค์	โดยทำให้
	<p>เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท หมายถึง เรือนชั้น หรือเรือนมียอดเป็นชั้นๆ ห่มมียะ เรือนโล้น คือปราสาทที่มีเรือนยอดชั้นบนสุด และคุดา ถ้า(จำลอง) สร้างด้วยอิฐ หิน ไม้ หรือดิน</p> <p>การก่อสร้างเสนาสนะถวายภิกษุสงฆ์ เมื่อแรก ลักษณะสิ่งปลูกสร้างคงไม่แตกต่างจากบ้านของคนยากจนทั่วไป คือสร้างบนพื้นดินโดยทั่วไป ก่อผนังขึ้นไป โดยมีใบไม้ มุงบังเป็นหลังคา มีช่องทางเข้าออกทางเดียว กุฏิไม่มีความคงทนถาวร มีสัตว์มีพิษ เช่น งู ตะขาบ แมงป่อง เข้าไปหลบอาศัยเป็นอันตรายแก่ภิกษุ ทั้งอากาศก็อับชื้น มีดสลับ อากาศถ่ายเทไม่ได้ หลังคาก็ไม่แข็งแรง งูเข้ามาหากินได้ ดังนี้ เป็นต้น</p> <p>พระพุทธเจ้าทรงออกแบบบูรณะปฏิสังขรณ์ ให้มีบานประตูหน้าต่าง ให้มีกลอนและกุญแจยนต์กันคนภายนอก ให้มีลูกกรง ประตูหน้าต่าง ติดผ้าม่าน ให้มีการรื้อฝาผนังก่อสร้างฉาบทาใหม่ ให้มีเพดาน พื้นที่ต่ำให้ถมดินปรับให้สูงขึ้น ทรงอนุญาตเตียงนอนทั้งเตียงถักด้วยเชือกและเตียงสาน และต่อมาทรงอนุญาตเตียงไม่มีแม่แคร่ แต่ต้องไม่ใช่เตียงใหญ่หรูหราและไม่สูงเกิน ๘ นิ้ว หากเตียงต่ำเกินไป ก็หนุนขาเตียงขึ้นได้ แต่ต้องไม่สูงเกิน ๘ นิ้ว นอกจากนี้ทรงอนุญาตให้มีตั้ง เก้าอี้ รวมทั้งพรมปูพื้น พรมปูนั่ง และผ้าปูนอน รวมทั้งฟูก (ผ้าที่ไม่ยัดด้วยนุ่นหรือสำลี) หมอน อันจำเป็นแก่ภิกษุ จะใช้ได้ หากสิ่งของเครื่องใช้สอยเหล่านี้ เก็บมาจากป่าช้าหรือญาติโยมนำมาถวาย ก็ต้องปรับปรุงตัดแปลงให้อยู่ในข้อกำหนดของ</p>	<p>ตามธรรมชาติทรงอนุญาตเสนาสนะอันสงบสงัดเรียกว่า วิเวตเสนาสนะไว้ ๙ ชนิด คือป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าช้า ที่แจ้ง และลอม ฟาง ที่ พักพิง เหล่านี้ต้องห่างจากบ้านเรือนพอที่จะไม่ให้มีเสียงอึกทิก ครึกโครม แต่ไม่ห่างเกินกว่าระยะจะไปรับบิณฑบาตได้ (๒) ต่อมาเมื่อมีผู้ศรัทธาสร้างเสนาสนะถวายภิกษุสงฆ์ ก็ทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด คือวิหาร เฝิง ปราสาท เรือนยอด และถ้ำจำลอง โดยเฉพาะการสร้างวิหารเมื่อแรกสร้างเป็นอาคารก่ออิฐง่าย ๆ ไม่มีเพดาน ไม่มีหน้าต่าง มีทางเข้าทางเดียว ไม่มีบานประตูหน้าต่าง ทำให้ห้องมืด อับชื้น</p>	<p>ยึดหลักมักน้อย สันโดษ การไม่รบกวนชาวบ้าน จนเกินควร ขณะเดียวกันก็เป็นการใช้ชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ทรงเน้นเรื่องการไม่ทำลายป่า ไม่ทำร้ายสัตว์ป่า และไม่สร้างมลพิษให้เกิดแก่ป่า และแม่น้ำลำธารด้วย เช่น การก่อไฟ การถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ไม่เป็นที่ เป็นทาง เป็นต้น</p>

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุวัตถุประสงค์	โดยทำให้
	<p>พระวินัยจึงใช้ได้ เช่นเตียงสูงก็ทอนลงไม่เกิน ๘ นิ้ว ประเภทที่ทำเท่าเตียงตั้งเป็นรูปสัตว์ต่างๆ อันธูรธา ก็ให้ตัดหรือถากทิ้งเสีย พระภิกษุเคยนำมาใช้และถูกชาวบ้านติเตียนว่าใช้ของเหมือนอย่างกับเป็นคฤหัสถ์ ภิกษุจะอยู่อย่างไร จะใช้สอยอะไร ต้องแสดงให้เห็นว่าตนเองเป็นผู้มกน้อยสันโดษ และประพฤตฺขิตเกลากิเลสอยู่ ตามพระพุทฺธประสงค์ มีอีก ๒ เรื่องที่พระพุทฺธเจ้าทรงออกแบบ ซึ่งน่าจะเป็นนวัตกรรมพิเศษเฉพาะของพระพุทฺธศาสนา คือ (๑) การทาสีผนังกุฏิวิหาร ทรงอนุญาตให้ใช้เฉพาะสีขาว สีดำ และสีเหลืองเท่านั้น ในวิหาร แม้การทาสีก็เป็นศิลปะและเทคนิคชั้นสูง พระพุทฺธเจ้าทรงคิดการแก้ไขให้ทั้งสิ้น ยังมีอีกเรื่องหนึ่ง คือ การทรงอนุญาตให้เขียนภาพฝาผนังได้ ซึ่งเราเรียกว่าจิตรกรรมฝาผนังในทุกวันนี้ ทรงอนุญาตให้เขียนเฉพาะภาพลวดลายดอกไม้ ลวดลายเถาวัลย์ ลวดลายพุ่มมัจจกร ลวดลายดอกจอก ทรงห้ามเขียนภาพบุรุษสตรีไว้ในฝาผนังวิหาร นอกจากเทวดาหรือภาพเล่าเรื่องชาดก หรือภาพแสดงอารมณ์กรรมฐาน หรือภาพนรก-สวรรค์ เป็นต้น</p> <p>อนึ่ง ในการใช้กุฏิวิหาร เมื่อภิกษุจะจำวัด (เข้านอน) ต้องล้างเท้าและเช็ดให้สะอาด จึงจะย่างเข้าไปในที่ที่จำวัดได้ ในกรณีพื้นมีเครื่องปูลาด เช่นพรมปูพื้นอยู่แล้ว รวมทั้งเตียงและตั้งของสงฆ์ที่มีเครื่องปูลาดอยู่ก่อน ภิกษุต้องเอาเครื่องปูลาดของตนปูทับไปเสียก่อนแล้วจึงจำวัดได้ พระพุทฺธเจ้าทรงวางกฎเกณฑ์ทางพระวินัยละเอียดถึง</p>	<p>อากาศไม่ถ่ายเท และ ทำให้ สัตว์เลื้อยคลานเข้า กุฏิได้ ต้องแก้ไขทุกเรื่อง เช่นมีบานประตู หน้าต่าง เพดาน ช่องระบายอากาศ ตาข่ายกันนก หนู ติดผ้าม่าน และฉาบผนัง ทาสี เป็นต้น</p>	

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุวัตถุประสงค์	โดยทำให้
	<p>ชี้แนะว่า ถ้าแม่เมื่อภิกษุจำวัด เครื่องปูลาดยับยู่ยี่ อวัยวะร่างกายบางส่วนไปถูกเตียงหรือตั้งเข้า ต้องอาบัติเหมือนกัน เส้นขนถูกปรับอาบัติตามจำนวนเส้นขนเลยทีเดียว แม่เมื่อภิกษุพึงด้วยศรัทธาเพื่อพักผ่อนก็ถูกปรับอาบัติเหมือนกัน แต่จะใช้ฝ่ามือแตะหรือฝ่าเท้าเหยียบก็ควร แต่ถ้าภิกษุกำลังแบกขนเตียงหรือตั้งออกไปใช้สอยหรือเก็บรักษาไม่ต้องอาบัติ</p>		
<p>๓. การสังเคราะห์องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย</p>	<p>๓. ทำให้ทราบองค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยคือ พุทธนวัตกรรมการก่อสร้างเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นไปเพื่อผล ๓ ประการคือ (๑) เพื่อความเป็นผู้มีก้น้อยสันโดษของภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อขัดเกลากิเลส (๒) เพื่อความเลื่อมใสของประชาชนหมู่มาก และ (๓) เพื่ออนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม</p> <p>นวัตกรรมการออกแบบการก่อสร้างเสนาสนะของพระพุทธเจ้าให้แนวคิดและหลักการ ๓ อย่าง คือ</p> <p>๑) แนวคิดเรื่องความมีก้น้อยสันโดษ</p> <p>สันโดษในพระพุทธศาสนามี ๓ อย่างคือ ยถาลาภสันโดษ - ยินดีตามที่ได้, ยถาพลสันโดษ - ยินดีตามกำลัง, ยถาสารูปสันโดษ - ยินดีตามสมควร เป็นหลักปฏิบัติศีลพรตของภิกษุ เพื่อขัดเกลากิเลส ซึ่งขยายไปเป็นธุดงค์วัตร ๑๓ ข้อ ได้ แนวคิดนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ทรงนำมาปรับขยายเป็น “หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ให้สอดคล้องกับระบบชีวิตของสังคมไทย จนเกิดสำนวนพูดว่า</p>	<p>ข้อ ๓. คือ พุทธนวัตกรรมเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของสังคมไทย โดยยึดหลัก ๓ ประการ คือ</p> <p>(๑) บุคคลพึงสร้างที่อยู่อาศัยตามสภาพของตน โดยยึดหลักถูกสุขอนามัย มีความมั่นคง สะอาด และปลอดภัย ใช้วัสดุในท้องถิ่น ไม่ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการตัดต้นไม้ ทำลายป่า และรบกวนประทุษร้ายสัตว์ป่า สร้างมลพิษภาวะให้เกิดแก๊สเรือนกระจก เป็นต้น</p> <p>(๒) การใช้ชีวิตอย่างพอเพียง ไม่</p>	<p>ทำให้วิเคราะห์ลงได้ว่า พุทธนวัตกรรมการก่อสร้างเสนาสนะ คือที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์ควรจะเป็นรูปแบบให้ชาวบ้านยึดถือปฏิบัติตามคือ</p> <p>(๑) สร้างให้เหมาะสมกับอัตภาพของตน โดยยึดความพอเพียง มั่นคง และยั่งยืน เป็นที่ตั้ง</p> <p>(๒) การไม่ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เมื่อสรุปลงเป็น BCG คือระบบเศรษฐกิจชีวภาพ ระบบเศรษฐกิจหมุนเวียน และระบบเศรษฐกิจสีเขียว หลักเศรษฐกิจดังกล่าว</p>

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุวัตถุประสงค์	โดยทำให้
	<p>“พอใจในสิ่งที่มี ยินดีในสิ่งที่ได้” แนวคิดนี้ รัฐบาลให้ความสำคัญมาก จึงบรรจุไว้ใน แผนยุทธศาสตร์ ๒๐ ปี</p> <p>๒) หลักการปฏิบัติโดยคำนึงถึงความ เป็น มิตรกับ ธรรมชาติ และ สิ่งแวดล้อม</p> <p>หลักการนี้เป็นที่ยอมรับกันทั่วโลก ซึ่ง จะต้องร่วมมือกันรักษาธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม เพื่อความสมดุลของ สภาพแวดล้อมโลก ไม่สร้างปัญหามลพิษ ภาวะ และปัญหาโลกร้อน เป็นต้น</p> <p>๓) แนวคิด และ หลักการทาง พระพุทธศาสนาเป็นสังฆธรรม</p> <p>คำว่า “สังฆธรรม” คือความจริงของโลก คำสอนของพระพุทธเจ้าเป็น “อกาลิก” ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา ความจริงที่ว่า มนุษย์ ต้องรู้จักความเพียงพอ ปฏิบัติการที่เป็น มิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รู้จัก รักษาอนามัยของตนและชุมชน บริโภคใช้ สอยทรัพยากรตามคุณค่าแท้ มีใช้คุณค่า เทียม ใช้อย่างประหยัด คุ่มค่า ให้เกิด ประโยชน์สูงสุด โลกจะสงบร่มเย็น เป็นที่ อยู่อาศัยของสรรพสัตว์ได้อย่างสันติสุข</p> <p>เพราะฉะนั้น พุทธจริยาวัตรของ พระพุทธเจ้า และพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติปฏิบัติ ชอบ มีความมักน้อยสันโดษ และหลัก ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ควรจะเป็นต้นแบบ เป็นแบบอย่าง ให้ สังคมไทยเดินตามได้เป็นอย่างดี</p>	<p>ฟังเพื่อ สรุ่ยสร่าย หรือ ใช้สอยเกินตัว</p> <p>(๓) การก่อสร้าง ใดๆ จะต้องคิดหา วิธีการทางนวัตกรรม ใหม่ ๆ มาใช้ โดย คำนึงถึงความประหยัด ความมั่นคง ใช้วัสดุหา ได้ในท้องถิ่น และต้อง ไม่ทำลายธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ทั้งให้ คำนึงถึงประโยชน์ใช้ สอยว่าคุ้มค่าที่สุด</p>	<p>เป็นหลักประกันใน การสร้างนวัตกรรมที่ เป็น มิตรกับ ธรรมชาติ และ สิ่งแวดล้อม ซึ่งทุก ประเทศทั่วโลกกำลัง หาทางแก้ไขปัญหา ร่วมกัน เป็นวาระ ของโลก ดังเช่น การ ประชุม APEC ครั้งที่ ๒๑ ในประเทศไทย ในเดือนพฤศจิกายน ๒๕๖๕ เป็นต้น</p> <p>(๓) แนว โ น้ม วิสัยทัศน์และพันธกิจ ของโลกในการรักษ โลก คือการอนุรักษ์ ทรัพยากรของโลก รู้จักใช้อย่างคุ้มค่า รู้จักหาสิ่งทดแทน ไม่ ทำลายธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม ซึ่ง สอดคล้องกับ เศรษฐกิจพอเพียง และหลัก ความ สัน โ ด ช ใน พระพุทธศาสนา</p>

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุวัตถุประสงค์	โดยทำให้
๔. รายงานฉบับสมบูรณ์	<p>ได้รายงานฉบับสมบูรณ์ที่สามารถตอบวัตถุประสงค์การวิจัยทั้ง ๓ ข้อ คือ</p> <p>๑. เพื่อศึกษาประวัติและพัฒนาการของเสนาสนะ</p> <p>๒. เพื่อวิเคราะห์บทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นนักนวัตกรรมก่อสร้างเสนาสนะ</p> <p>๓. เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้การสร้างนวัตกรรมเสนาสนะที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย</p>	ได้รายงานฉบับสมบูรณ์	<p>ได้รายงานวิจัยที่มีคุณค่าต่อการมีวิจัยและการพัฒนา ๓ ข้อ คือ</p> <p>๑) เสนาสนะคือที่พักพิงของภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา มีทั้งตามธรรมชาติและสิ่งปลูกสร้างตามพระพุทธานุญาต</p> <p>๒) พระอัจฉริยภาพของพระพุทธเจ้าอย่างน้อย ๒ ประการ คือ ประการแรก การดัดแปลงปรับปรุงสิ่งก่อสร้างของเดิม ให้มีความมั่นคง แข็งแรง และถูกสุขลักษณะ และประการที่สองคือ การก่อสร้างขนาดใหญ่ มีอาคารหลักอาคารแวดล้อม อาณาบริเวณ ภูมิทัศน์ และรั้วหรือกำแพง เป็นต้น</p> <p>๓) องค์ความรู้สังเคราะห์ลงในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและก้าวขนานไปกับเทรนด์ใหม่ๆ ของโลก เช่น</p>

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุวัตถุประสงค์	โดยทำให้
			ระบบเศรษฐกิจ BCG Economy เป็นต้น

ภาคผนวก ง
มาตราต่างๆ ในสมัยพุทธกาล

มาตราต่างๆ ในสมัยพุทธกาล

มาตรา ประมาณ, การกำหนดประมาณ, เกณฑ์วัดและนับต่างๆ เช่น นับเวลา วัด ขนาด วัตรระยะทาง, มาตราที่ควรรู้อย่างนี้

มาตราเวลา

(จันทรคติ)

๑๕ หรือ ๑๔ วัน เป็น ๑ ปักษ์

๒ ปักษ์ “ ๑ เดือน

๔ เดือน “ ๑ ฤดู

๓ ฤดู (๖ ฤดู ก็มี) “ ๑ ปี

(๑๔ วัน คือ ข้างแรมเดือนขาด)

ข้างขึ้น เรียกศุกุลปักษ์ หรือ ชุณหปักษ์, ข้างแรม เรียกกาฬปักษ์ หรือ กัณหปักษ์; วันเพ็ญ (ขึ้น ๑๕ ค่ำ) เรียกปุรณมี หรือ บุรณมี, วันดับ (แรม ๑๕ หรือ ๑๔ ค่ำ) เรียกอมาวสี เนื่องจากปีจันทรคติสั้นกว่าปีสุริยคติ ปีละ ๑๑ วันเศษ เพื่อปรับระยะเวลาของปีจันทรคติให้ใกล้เคียงกับปีสุริยคติ จึงเติมอธิกมาส ๗ ครั้ง ในรอบ ๑๙ ปี ทำให้ปีที่เต็มนั้นๆ มีเดือน ๘ สองหน

เดือน (มาส) ๑๒ ตั้งแต่ เดือน ๕ ดังนี้:

เดือน ๕ จิตต หรือ จิตร

เดือน ๖ วิสาข

เดือน ๗ เษฏฐ

เดือน ๘ อาสาฬห

เดือน ๙ สавน หรือ สาวณ

เดือน ๑๐ ภัททพท หรือ โปฏฐพท

เดือน ๑๑ อัสสยช หรือ ปฐุมกัตติก

เดือน ๑๒ กัตติก

เดือน ๑ มาคสิร หรือ มิคสิร

เดือน ๒ ปุสส หรือ ผุสส

เดือน ๓ มาฆ

เดือน ๔ ผัคคุณ

(แต่ละเดือน นิยมเติม ‘มาส’ ต่อท้าย เช่น จิตรมาส, วิสาขมาส เป็นต้น)

ฤดู (ฤดู) ๓ คือ

๑. วัสสานะ ฤดูฝน = แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒
๒. เหมันต์ ฤดูหนาว = แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔
๓. คิมหะ, คิมหานะ ฤดูร้อน = แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘

ฤดู (ฤดู) ๒ คือ

๑. วัสสานะ ฤดูฝน = แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐
๒. สรทะ ฤดูท้ายฝน = แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๐ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒
๓. เหมันต์ ฤดูหนาว = แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๒
๔. สิริระ ฤดูเยือก = แรม ๑ ค่ำ เดือน ๒ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔
๕. วสันต์ ฤดูใบไม้ผลิ = แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖
๖. คิมหะ, คิมหานะ ฤดูร้อน = แรม ๑ ค่ำ เดือน ๖ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘

มาตราวัด

๗ เล็ดข้าว	เป็น	๑ นิ้ว
๑๒ นิ้ว	”	๑ คืบ
๒ คืบ	”	๑ ศอก
๔ ศอก	”	๑ วา
๒๕ วา	”	๑ อูสภะ
๘๐ อูสภะ	”	๑ คาวุต
๔ คาวุต	”	๑ โยชน์

หรือ

๔ ศอก	เป็น	๑ ฐนุ
๕๐๐ ฐนุ	”	๑ โกสะ
๔ โกสะ	”	๑ คาวุต
๔ คาวุต	”	๑ โยชน์

อย่างละเอียด

๓๖ ปริมาณุ	เป็น	๑ อณู
๓๖ อณู	”	๑ ตัซซารี
๓๖ ตัซซารี	”	๑ รถเรณู
๓๖ รถเรณู	”	๑ ลิกขา
๗ ลิกขา	”	๑ อูกา

๗ อูกา	”	๑ ธัญญูมาส
๗ ธัญญูมาส (เล็ดข้าว)	”	๑ อังคฺละ
๑๒ อังคฺละ (นิ้ว)	”	๑ วิทฺถล
๒ วิทฺถล (คืบ)	”	๑ รตนะ
๗ รตนะ (ศอก)	”	๑ ยัญญู
๒๐ ยัญญู (ไม้เท้า)	”	๑ อุตฺทะ
๘๐ อุตฺทะ	”	๑ คาวุต
๔ คาวุต	”	๑ โยชน

(สิ่งที่มีขนาดถึง ๑ ลิกขาขึ้นไป จึงเห็นได้ด้วยตาเปล่า; “ศอก” บาลีเรียก รตนะบ้าง หัตถะบ้าง, “ไม้เท้า” เรียก ยัญญู บ้าง ทฬะ บ้าง, น่าสังเกตว่า ในชั้นอรรถกถา มักกล่าวถึง ทฬะยาว ๔ หัตถะ คือไม้เท้ายาว ๔ ศอก, เช่น ม.อ. ๑/๑๖๙/๓๘๑ แต่ในคัมภีร์ชั้นหลังที่แสดงเรื่องมาตรา กล่าวว่า ๑ ยัญญู/ทฬะ เท่ากับ ๕ หรือ ๗ รตนะ/หัตถะ)

ตัวอย่างน้อยที่เพียงฟังไว้

๑๐ เกสา (ผม)	เป็น	๑ ติละ
๖ ติละ (เม็ดงา)	”	๑ ยวะ
๔ ยวะ (ข้าวเหนียว)	”	๑ อังคฺละ
๘ อังคฺละ (นิ้ว)	”	๑ มุญฺญู
๓ มุญฺญู (กำมือ)	”	๑ รตนะ
๒๘ รตนะ (ศอก)	”	๑ อัพฺกันตร

มาตราดวง

๔ มุญฺญู (กำมือ)	เป็น	๑ กุฑวะ
๒ กุฑวะ (พายมือ)	”	๑ ปัตถะ
๒ ปัตถะ (กอบ)	”	๑ นาฬี
๔ นาฬี (ทะนาน)	”	๑ อาพหกะ

หรือ

๔ มุญฺญู (กำมือ)	เป็น	๑ กุฑวะ
๔ กุฑวะ (พายมือ)	”	๑ ปัตถะ
๔ ปัตถะ (กอบ)	”	๑ อาพหกะ
๔ อาพหกะ	”	๑ โทณะ
๔ โทณะ	”	๑ มานิกา

๔ มานิกา	”	๑ ขารี้, ขาริกา
๒๐ ขารี้, ขาริกา	”	๑ วาหะ

(นี้ว่าตาม สุตต.อ.๒/๓๐๗ เป็นต้น ซึ่งบอกไว้ด้วยว่า ๑ วาหะ = ๑ สกฐะ (เกวียน) แต่ใน อรรถกถาแห่งขุทฺติการสูตร, ม.อ.๓/๒๐๙ ว่า ในที่นั้น ๒ สกฐะ เป็น ๑ วาหะ ซึ่งอาจจะหมายความว่า เฉพาะในกรณีนั้น แต่ก็ทำให้เกิดปมที่ไม่กระจ่าง)

มาตราซังของ

๔ วิธี (เล็ดข้าวเปลือก) เป็น		๑ คุณฺชา, กุณฺชา
๒ คุณฺชา, กุณฺชา	”	๑ มาสก
๕ มาสก	”	๒ อักขะ
๘ อักขะ	”	๑ ธรณะ
๑๐ ธรณะ	”	๑ ปละ
๑๐๐ ปละ	”	๑ ตุลา
๒๐ ตุลา	เป็น	๑ ภาระ

มาตราซังทอง

๔ วิธี (เล็ดข้าวเปลือก) เป็น		๑ คุณฺชา, กุณฺชา
๒ คุณฺชา, กุณฺชา	”	๑ มาสก
๕ มาสก	”	๒ อักขะ
๘ อักขะ	”	๑ ธรณะ
๕ ธรณะ	”	๑ สุวณฺณะ
๕ สุวณฺณะ	”	๑ นิกขะ

มาตรารูปียะ

๕ มาสก	เป็น	๑ บาท
๔ บาท	”	๑ กหาปณะ

มาตราพิเศษ

มาตราบางอย่าง แต่เดิมคงกำหนดขึ้นเพื่อให้พระภิกษุที่อยู่ในกาลเทศะหลากหลาย แม้ไม่มีอุปกรณ์ ก็สามารถปฏิบัติตามพระวินัยได้ (ไม่ถึงแม้ยันต์เด็ดขาด)

นิ้วสุคต, คีบสุคต

ตามมติของอรรถกถา ๑ คีบสุคต = ๑ สอกครั้ง (สอกคีบ) ของช่างไม้
หรือ ๑ สอกช่างไม้ = ๘ นิ้วสุคต

แต่ในวินัยมุขเล่ม ๑ ทรงชี้ถึงความยุ่งยากในการคำนวณตามสูตรประมานนี้ และทรงมีพระมติซึ่งสรุปได้ว่า เพื่อให้สะดวกและถ้อยง่ายน้อยเป็นการปลอดภัย ควรเทียบตามมาตราที่ใช้กันเป็นมาตรฐานสากลในปัจจุบัน คือ ระบบเมตริก (Metric system) อย่างที่ตกลงกันว่า

๑ วา = ๒ เมตร ดังนั้น ๑ คืบสุคต = ๒๕ ซม. (๘ นิ้วสุคต = ๑๖.๖๗ ซม.)

อัphanดร

๑ อัphanดร = ๗ วา (= ๑๔ เมตร)

อุทกุกเขป

อุทกุกเขป “ซ้ววักน้ำสาด” คือ ระยะทางเท่าที่บุรุษผู้มีกำลังปานกลางวักน้ำสาดเต็มแรง (ท่านว่าใช้ทรายก็ได้) ไปตกลึง

เลททุบาท

เลททุบาท “ซ้ววักก่อนดินตัก” คือ ระยะทางเท่าที่บุรุษผู้มีกำลังปานกลางข้ววักก่อนดินไปตกลึง

ที่มา : สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๖๑), หน้า ๓๔๐-๓๔๓.

ภาคผนวก จ.

จำนวนวัดพุทธศาสนา ในประเทศไทย
สถิติข้อมูลศาสนสมบัติกลางและวัดร้าง ทั้งประเทศ (๒๕๖๔)

จำนวนวัดพุทธศาสนา ในประเทศไทย

วัดที่มีพระสงฆ์ทั่วประเทศ	43,162 วัด
มหานิกาย	38,686 วัด
ธรรมยุต	4,437 วัด
จินิกาย	16 วัด
อนัมนิกาย	23 วัด
พระอารามหลวง	310 วัด
มหานิกาย	247 วัด
ธรรมยุต	63 วัด
วัดราษฎร์	42,852 วัด
มหานิกาย	38,439 วัด
ธรรมยุต	4,374 วัด
จินิกาย	16 วัด
อนัมนิกาย	23 วัด
วัดที่ได้รับพระราชทาน วิสุงคามสีมา	26,206 วัด
วัดที่ไม่ได้รับพระราชทาน วิสุงคามสีมา	16,956 วัด

ที่มา : กองพุทธศาสนสถาน ๙ ก.ย. ๒๕๖๕

สถิติข้อมูลศาสนสมบัติกลางและวัดร้างทั่วประเทศ (๒๕๖๔)

(onab_๐๔) สถิติข้อมูลศาสนสมบัติกลางและวัดร้าง ทั่วประเทศ

๑.๑ ร้อยละของที่ดินแต่ละประเภท

ประเภทศาสนสมบัติ	เนื้อที่ สบก./วัดร้างรวม (ตารางวา)	ร้อยละ
วัดร้าง	๔,๔๐๗,๖๒๘.๘๓	๙๒.๔๔
ศาสนสมบัติกลาง	๓๖๐,๔๖๗.๕๐	๗.๕๖
รวม	๔,๗๖๘,๐๙๖.๓๓	๑๐๐.๐๐

๑.๒ ร้อยละของที่ดินในแต่ละภาคของประเทศไทย

ภูมิภาค	เนื้อที่ สบก./วัดร้างรวม (ตารางวา)	ร้อยละ
ภาคกลาง	๒,๙๔๘,๔๘๐.๒๐	๖๑.๘๔
ภาคตะวันตก	๒๑๓,๓๕๘.๗๐	๔.๔๗
ภาคตะวันออก	๒๓,๘๕๑.๕๐	๐.๕๐
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	๕๖๑,๑๐๐.๐๐	๙.๖๗
ภาคใต้	๕๗๗,๓๖๗.๘๓	๑๒.๑๓
ภาคเหนือ	๕๔๓,๙๓๘.๑๐	๑๑.๔๑
รวม	๔,๗๖๘,๐๙๖.๓๓	๑๐๐.๐๐

๑.๓ ร้อยละของลักษณะที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์

เอกสารสิทธิ์	เนื้อที่ สบก./วัดร้างรวม (ตารางวา)	ร้อยละ
โฉนด	๔,๐๙๐,๙๖๔.๔๔	๘๕.๘๐
นส.๓	๑๐๙,๕๕๙.๐๐	๒.๓๐
นส.๓ก.	๕๖๗,๕๗๒.๘๙	๑๑.๙๐
รวม	๔,๗๖๘,๐๙๖.๓๓	๑๐๐.๐๐

ส่วน ค : ประวัติผู้วิจัย

๑. ชื่อ ภาษาไทย ผศ.ดร. นवलวรรณ พูนวสุพลฉัตร
ภาษาอังกฤษ Asst. Prof. Dr. Nuarhnwan Punwasuponchat
๒. หมายเลขประจำตัวประชาชน ๓-๔๐๙๙-๐๐๖๔๓ XXX
๓. ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส
๔. ที่อยู่ปัจจุบัน ๑๐๒/๒๕ ซอยริมทางรถไฟบางซื่อ แขวงบางซื่อ เขตบางซื่อ กรุงเทพฯ ๑๐๘๐๐
๕. ประวัติการศึกษา

- : พ.ศ. ๒๕๒๘ จบปริญญาตรี วิทยาศาสตร์บัณฑิต (พยาบาลและผดุงครรภ์)
มหาวิทยาลัยขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น
- : พ.ศ. ๒๕๓๓ M.A. (Applied Economics)
Western Michigan University, Michigan State, USA.
- : พ.ศ. ๒๕๕๒ จบ อภิธรรม (จุฬารัตน์) จาก อภิธรรมโชติภาควิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- : พ.ศ. ๒๕๕๒ จบประกาศนียบัตรบัณฑิต พระไตรปิฎกศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- : พ.ศ. ๒๕๕๖ จบธรรมศึกษาเอก (ธ.ศ.เอก)
- : พ.ศ. ๒๕๕๖ จบปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พธ.ด.)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๖. ผลงานการวิจัย

งานวิจัย

ดร.นवलวรรณ พูนวสุพลฉัตร, ผศ.ดร. ดวงเพชร สมศรี และดร.ทรงวิทย์ แก้วศรี. “การศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิพระร่วง”. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตีพิมพ์ใน วารสารบาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์ (TCI-2). ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๓) : ๗๑-๘๓.

ดร. นवलวรรณ พูนวสุพลฉัตร, ดร.ทรงวิทย์ แก้วศรี, และ รศ.ดร. ประพันธ์ ศุภษร. “การศึกษาบทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นต้นแบบนวัตกรรมเครื่องนุ่งห่มที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาเฉพาะผลิตภัณฑ์จีวร.” สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตีพิมพ์ใน วารสารบาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์ (TCI-2). ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๓) : ๑๕-๒๖.

ดร. นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร และคณะ. “การวิเคราะห์สังเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการให้การ
 ปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา.” สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
 วิทยาลัย ตีพิมพ์ใน วารสารบัณฑิตปริทรรศน์ (TCI-2). ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-
 สิงหาคม ๒๕๖๓) : ๗๙-๙๑.

ดร. นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร, พระเทพสุวรรณเมธี, และ ทรงวิทย์ แก้วศรี. “การศึกษากลไกของรัฐ
 และศักยภาพของมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอนุรักษ์มรดก
 วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย.” สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหา
 จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตีพิมพ์ใน การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๕ มจร.
 ขอนแก่น. (๒๙ มีนาคม ๒๕๖๑) : ๓๔๑-๓๔๙.

บทความทางวิชาการ

Dr. Nuarhnwan Punwasupoonchat, Phra Depsuvarnamedhi, Dr., Dr. Songvit Kaeosri.
 (๒๕๖๑). “A Study of the State Policy in the Conservation of Buddhist Cultural
 Heritage in Thailand.” การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๕ และสัมมนานานาชาติ
 ครั้งที่ ๓ (The 5th National and the 3rd International Conferences 2018). ณ
 มจร. วิทยาเขตขอนแก่น (๒๙ มีนาคม ๒๕๖๑) : ๒๓๕ – ๒๔๐.

ดร. นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร, พระเทพสุวรรณเมธี, และ ทรงวิทย์ แก้วศรี. “การศึกษานโยบายและ
 กลไกของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการส่งเสริมและคุ้มครองมรดก
 วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย.” การสัมมนาวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๔
 พุทธศาสนากับสังคมร่วมสมัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วังน้อย (๒๕
 มีนาคม ๒๕๖๑) A010: ๑-๗.

ดร.นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร. บทความ “อโคจรในพระวินัยปิฎกกับสังคมไทยปัจจุบัน.” วารสารบาฬี
 ศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์ (TCI-2). ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๑) : ๕๗-
 ๗๖.

ดร.นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร. บทความ “ART IN PENINSULAR THAILAND PRIOR TO
 THE FOURTEENTH CENTURY A.D.” วารสารบาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์ (TCI-2).
 ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๒) : ๑๑๗-๑๒๓.

ดร.นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร, ดร.ทรงวิทย์ แก้วศรี และรศ.ดร. กฤษณา เลิศสุขประเสริฐ.
 “ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิมากรรมกับอริยสัจ ๔.” วารสารบาฬีศึกษาพุทธ
 โฆสปริทรรศน์ (TCI-2). ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๒) : ๓๕-๔๕.

Nuarhnwan Punwasuponchat, Phratheppariyatmune (Meechai), Phrapanyarattanakorn (Somruay), Phramaha Wijit Srichan. (2021). "A Study of Forest Dwelling and Meditation Practice". *Psychology and Education*. 58 (2) Scopus/Q4: 10567-10571.

ดร.นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร. บทความเรื่อง "ตอบเรื่อง พ.ร.บ. คณะสงฆ์." วารสารบาฬศึกษา พุทธโฆสปริทรรศน์ (TCI-2). ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๖๔) : ๒๐๙-๒๑๔.

หนังสือและงานวิชาการ

๑. เอกสารประกอบการสอน : รายวิชาชีวิตและความตายในพระพุทธศาสนา

๒. ตำรา/หนังสือ :

ดร.นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร. (๒๕๖๔). **สันติภาพเชิงปฏิบัติแนวพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: J Print 2. (จำนวน ๒๕๕ หน้า)

ดร.นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร. (๒๕๖๓). **การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในอาณาจักรหริภุญไชย (Promotion of Buddhism in Haribhunjai Kingdom in the Reign of Queen Camadevi)**. (ฉบับปรับปรุง) พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: J Print 2. (จำนวน ๑๘๕ หน้า)

พระเทพสุวรรณเมธี, สุพิชฌาย์ พรพิชฌรงค์ และ นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร. (๒๕๖๐). **การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมโบราณสถานทางพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: นิติธรรมการพิมพ์. (จำนวน ๒๖๐ หน้า)

ดร.นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร. (๒๕๖๐). **แนวทางการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมโบราณสถานของไทย. กองทุนสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬศึกษา พุทธโฆส**. กรุงเทพมหานคร: นิติธรรมการพิมพ์. (จำนวน ๒๗๐ หน้า)

๗. ประสบการณ์การทำงาน

ในอดีต : พ.ศ. ๒๕๒๘ - ๒๕๓๐ พยาบาลประจำการ (แผนกอายุรกรรม)
โรงพยาบาลนนทเวช จังหวัดนนทบุรี
โรงพยาบาลวิภาวดี กรุงเทพมหานคร

: พ.ศ. ๒๕๓๔ - ๒๕๕๒ บริษัท บางซื่อโรงสีไฟเจียแม็ง จำกัด
บริษัท เจียแม็งมาร์เก็ตติ้ง จำกัด
บริษัท สวนป่าพนาเวช จำกัด

บริษัท เจียแม็งฮีซาน จำกัด

- ในปัจจุบัน** : กรรมการ บริษัท บางซื่อโรงสีไฟเจียแม็ง จำกัด
 ผู้อำนวยการสำนักพัฒนาธุรกิจ บริษัท บางซื่อโรงสีไฟเจียแม็ง จำกัด
- หน้าที่อาจารย์ มจร.** : ผู้อำนวยการหลักสูตรพระพุทธศาสนา อาจารย์ผู้รับผิดชอบหลักสูตรและ
 อาจารย์ประจำหลักสูตรพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
 วิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
 : อาจารย์พิเศษ ภาควิชารัฐศาสตร์, สังคมวิทยา มานุษยวิทยา
 คณะสังคมศาสตร์ และสาขาวิชาชีวิตและความตาย ภาควิชาพุทธจิตวิทยา
 คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- หน้าที่พิเศษ** : อาจารย์พิเศษของสถาบันภาษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 สอนหลักสูตร MCU 003-004, MCU 005-006 ที่ มจร. วังน้อย, มจร.
 วัดมหาธาตุฯ, วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, วิทยาลัยสงฆ์
 พุทธปัญญาศรีทวารวดี นครปฐม เป็นต้น

ส่วน ๑ : ประวัติผู้ร่วมวิจัย (๑)

๑. ชื่อ ภาษาไทย พระปัญญาธรรมากร (สำรวย ญาณสำโร) พินดอน, ดร.
ภาษาอังกฤษ PhraPanyarattanakorn Nānasamvaro, Dr.
๒. หมายเลขประจำตัวประชาชน ๓-๒๕๑๐ ๐๐๐ ๗๘ XXX
๓. ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ผู้รับผิดชอบและอาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส
๔. ที่อยู่ปัจจุบัน ๕๐๔ วัดสังข์กระจาย แขวงวัดท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร
๕. ประวัติการศึกษา
 - นธ.เอก วัดเทวสังฆาราม คณะจังหวัดกาญจนบุรี พ.ศ. ๒๕๒๔
 - ป.ธ. ๗ สำนักเรียนวัดราชสิทธิาราม พ.ศ. ๒๕๕๐
 - พธ.บ. (อังกฤษ) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕
 - พธ.ม.(พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๒
 - พธ.ด. (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๖๑

๖. ผลงานการวิจัย

๖.๑ งานวิจัย -

๖.๒ บทความทางวิชาการ

Chai Ching Tan¹ , Phrapalad Somchai Damnoen^{2*}, Phrapanyarattanakorn³,
Phrakhrupipithvarakijjanukarn⁴ , Phumphakhawat Phumphongkhochasorn,
“Theory Of Planned Behavior In Support For Post Covid-19 New
Normalization Responses Of Teachers Towards Online And Blended
Learning” Solid State Technology Volume: 63 Issue: 5 Publication Year:
2020.

Chai Ching Tana, Phrapalad Somchai Damnoen, Phrathepsuwanmethee (Suchat) ,
Yannakorn Toprayoond, Wimol jankaewe, Phrapanyarattanakorn (Somruay),
“ A Socio-Cognitive Structured Stimuli in Validating Students’ Organistic
States Represented by Self-Efficacy and Psychological Engagement for
Career Search Self-Efficacy” REVIEW OF INTERNATIONAL GEOGRAPHICAL
EDUCATION ISSN: 2146-0353 ● © RIGEO ● 11(10), SPRING, 2021

๖.๓ หนังสือ/ตำรา

พระปัญญาธรรมาจารย์. (๒๕๖๒) “พุทธธรรมเพื่อความมั่นคงบนพื้นฐานของศีลห้า”

กรุงเทพมหานคร: นิติธรรมการพิมพ์. (จำนวน ๑๒๘ หน้า).

พระปัญญาธรรมาจารย์, ดร. พระมหาอดิเดช สติวโร, ผ.ศ.ดร. (๒๕๖๕) “การบริหารศาสนสมบัติ”,

กรุงเทพมหานคร: ฐิติพรการพิมพ์. (จำนวน ๑๗๕ หน้า)

๖.๔. ผลงานการเผยแพร่ : รางวัลพระราชทาน เสมาธรรมจักร

ส่วน ง : ประวัติผู้ร่วมวิจัย (๒)

๑. ชื่อ ภาษาไทย ดร.ทรงวิทย์ แก้วศรี
ภาษาอังกฤษ Dr. Songvit Kaeosri
๒. หมายเลขประจำตัวประชาชน ๓-๑๐๐๙-๐๔๘๖๐ XXX
๓. ตำแหน่งปัจจุบัน ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกประจำหลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๔. ที่อยู่ปัจจุบัน ๔๐/๕๒ ม.๑ ถ.บางกรวย-ไทรน้อย ซอย ๗ (สังข์ฉิมพัฒนา ซอย ๑) ต.บางกรวย
อ.บางกรวย จ.นนทบุรี

๕. ประวัติการศึกษา

- ป.ธ.๗ สำนักเรียนวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม พ.ศ. ๒๕๐๗
- พ.ม. (ประโยคครูพิเศษมัธยม) กรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๕๐๘
- พธ.บ. (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๑๐
- ศศ.บ. (สารนิเทศศาสตร์) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พ.ศ. ๒๕๓๖
- M.Lib.Sc. (บรรณารักษศาสตร์), B.H.U. อินเดีย พ.ศ. ๒๕๑๓
- PGDLS (ประกาศนียบัตรบัณฑิตบรรณารักษศาสตร์) กรุงโรม ประเทศอิตาลี พ.ศ. ๒๕๒๔
- พธ.ด. (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๐

๖. ผลงานการวิจัย

งานวิจัย

ดร.ทรงวิทย์ แก้วศรี, ดร.นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร, และ ผศ.ดร. ดวงเพชร สมศรี “การศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิพระร่วง”. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตีพิมพ์ใน วารสารบาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์ (TCI-2). ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๓) : ๗๑-๘๓.

ดร.ทรงวิทย์ แก้วศรี, ดร. นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร, และ รศ.ดร. ประพันธ์ ศุภษร. “การศึกษาบทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นต้นแบบนวัตกรรมเครื่องนุ่งห่มที่เป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาเฉพาะผลิตภัณฑ์จีวร.” สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตีพิมพ์ใน วารสารบาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์ (TCI-2). ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๓) : ๑๕-๒๖.

ทรงวิทย์ แก้วศรี ดร. นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร, และ พระเทพสุวรรณเมธี. การศึกษานโยบายและกลไกในการคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๖๑.

บทความทางวิชาการ

ดร.ทรงวิทย์ แก้วศรี, ดร.นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร, และรศ.ดร. กฤษณา เลิศสุขประเสริฐ.

“ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจสมเด็จพระสังฆราชกับอริยสัจ ๔.” วารสารบาฬีศึกษาพุทธ
โอสปริทรรศน์ (TCI-2). ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๒) : ๓๕-๔๕.

ดร.ทรงวิทย์ แก้วศรี, ดร. นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร, และ พระเทพสุวรรณเมธี. “การศึกษานโยบาย
และกลไกของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการส่งเสริมและคุ้มครองมรดก
วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย.” การสัมมนาวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๔
พุทธศาสนากับสังคมร่วมสมัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วังน้อย (๒๕
มีนาคม ๒๕๖๑) A010: ๑-๗.

Dr. Songvit Kaeosri, Dr. Nuarhnwan Punwasupoonchat, Phra Depsuvarnamedhi, Dr.,
(๒๕๖๑). “A Study of the State Policy in the Conservation of Buddhist Cultural
Heritage in Thailand.” การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๕ และสัมมนา
นานาชาติ ครั้งที่ ๓ (The 5th National and the 3rd International Conferences
2018). ณ มจร. วิทยาเขตขอนแก่น (๒๙ มีนาคม ๒๕๖๑) : ๒๓๕ – ๒๔๐.

หนังสือและงานวิชาการ

เรียบเรียงตำรา หนังสือวิชาการ บทความวิชาการ ในสาขาวิชาต่างๆ มากกว่า ๑๐๐ เรื่อง

๗. ประสบการณ์การทำงาน

๑. รักราชการในตำแหน่งบรรณารักษ์ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๑๔-๒๕๔๕
อายุราชการ ๓๒ ปี
๒. เป็นอาจารย์ประจำอาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๑๐-ปัจจุบัน เป็นเวลากว่า ๕๐ ปี
๓. อาจารย์พิเศษในมหาวิทยาลัยและสถาบันต่างๆ ในประเทศ
๔. ผู้ทรงคุณวุฒิประจำราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๗-๒๕๕๖
๕. เป็นกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ กรรมการสอบโครงร่างและกรรมการตรวจสอบ
วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท-เอก ของบัณฑิตวิทยาลัย คณะพุทธศาสตร์ ครุศาสตร์ และ
สังคมศาสตร์ มีจำนวนมากกว่า ๕๐๐ ราย